శ్రీ

భద్రాపరిణయము.

(పద్యకావ్యము.)

అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవి ప్రణీతము.

ఇది

బ్రహ్మశ్రీ

పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రులుగారిచే

వ్రాయఁబడినవ్యాఖ్యానముతో

శ్రీపీఠికాపురసంస్థానాధీశ్వరులయనుజ్ఞను

పిఠాపురమునందలి

శ్రీ విద్వజ్జన మనోరంజనీ ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడియె.

1912.

వ్యాఖ్యాతృవిజ్ఞాపనము.

విద్వాంసులారా!

శ్రీపీఠికాపురమండలాధీశ్వరులు, మహోదారులు నాకుం బోషకులు నగుమహారాజరాజశ్రీ శ్రీ శ్రీరాజా రావు వెంకటకుమార మహీపతిసూర్యారావుబహదరుప్రభువువారు బ్రహ్మశ్రీ యల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిగారు రచియించినభద్రాపరిణయ మనుకావ్యమున కా మూలాగ్రముగఁ డీక వ్రాయు మని శ్రీమంతు లగువారిపీఠికాపురపాఠశాలయం దాంధ్రోపాధ్యాయుఁడను, నాస్థానమున నాంధ్రగ్రంథశోధకుఁడను, వ్యాఖ్యాతను నగునా కానతిచ్చిరి. నేను శ్రీమంతు లగువారి యాజ్ఞను శిరంబున వహించి నాతెల్వి ననుసరించి సుబోధిని యనుపేర నీవ్యాఖ్యానమును గావించితిని. ఇందు నాయజ్ఞానమున నేని, ప్రమాదవశమున నేని దోషము లున్న మన్నింపుఁ డని మిమ్ము వినయముతోఁ బ్రార్థించెదను.

23-6-12
పిఠాపురము.

ఇట్లు విన్నవించువిధేయుఁడు,
పు. మ. శా.

2615-13
-358

తప్పొప్పులఁ దెలుపు పత్రిక.

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
1	7	యేత్ అను	యేత్తను
2	30	మగువర్ణగణాదుల	మగునీవర్ణగణముల
3	9	ప్రత్యక్షమయ్యె	ప్రత్యక్షుఁడయ్యె
,,	15	,,	,,
,,	20	ప్రత్యక్షము	ప్రత్యక్షుఁడు
6	19	వట్రిమైన	వట్టువైన
8	22	నిషక్త	నిషక్తంబు
,,	,,	తగులుకొనిన	తగులుకొనినది
,,	,,	చిత్రప్రవృత్తి	ఐనచిత్రప్రవృత్తి
12	5	సేల	నేల
14	19	సముద్ధ	సముత్థ
15	1	వారణాళీ	వారణాశీ
16	10	సముద్ధ	సముత్థ
,,	19	దుర్నిరీక్ష్య	దుర్నిరీక్ష
18	01	శ్రవము	శ్శ్రవము
20	5	ఇంద్రుడు	ఇంద్రుఁడు
35	21	మన్మధుఁడు	మన్మథుఁడు
44	3	ఖలపఙ్క్తిఁ	ఖల...బు. ఖలపఙ్క్తిఁ
46	13	మన్మధుఁడు	మన్మథుఁడు
,,	,,	,,	,,

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
47	2	లోతు	లోఁతు
,,	7	మన్మథుఁడు	మన్మథుఁడు
48	17	పొగడికయు	పొగడికను
61	5	వస్తువులును	వస్తువులను
,,	8	పితృవ్యుండు	పితృవ్యుండు
89	23	అధిక	యధిక
92	24	పరిమళములు	పరిమళములను
99	9	పట్టణము	పట్టనము
113	20	సల్లకీపల్లవములకు	సల్లకిపల్లవములకును
,,	27	సల్లకీ	సల్లకి
114	16	సంపంగి	సంపంగె
,,	18	చఱులు	చఱులను
,,	20	తీవయిండ్లును	తీవయిండ్లను
,,	23	రత్నములు	రత్నములను
115	23	భామా	భామా ... కామా భామా.
120	20	మాలికలమేసఱికమాడ	మొత్తంబులనపఘళింప
122	23	మన్మథుఁడు	మన్మథుఁడు
125	18	పథము	పథము
130	1	బ్రాహ్మణులు	బ్రాహ్మణులఁ
,,	3	,,	,,
131	2	ముల్లోకములు	ముల్లోకములఁ
139	11	ముద్దుపిల్ల	ముద్దుఁబిల్ల

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
139	14	ముద్దుపిల్ల.	ముద్దుఁబిల్ల
145	19	సరసంపు	సరసంపు..గుత్తులు.సరసంపు
146	25	కాదగుదు	కాఁదగుదు
149	27	మునఁజేసివ, తా	మునఁజేసి, తావ
150	9	కుతెలియ	కుఁదెలియ
151	4	నేమిండ్రి	నేనిండ్రి
,,	19	ఏము	ఏను
157	24	బ్రతిమాలు	బతిమాలు
171	27	సొమ్ములు	సొమ్ములను
177	26	స్నాన	స్నాత
181	14	వాసప్రస్థ	వానప్రస్థ
183	13	సంపంగి	సంపంగె
184	10	,,	,,
,,	,,	,,	,,
195	16	గ్రిక్కిరిసి	గ్రిక్కిఱిసి
196	9	,,	,,
198	14	బ్రతిమాలు	బతిమాలు
204	12	బడినగలు	బడిననగలు
205	15	సంపంగి	సంపెఁగ
207	9	చంచలనయనా	చంచలనయనా...పంచా [యుధ. చంచలనయనా
211	6	పారి	పాఱి

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
211	21	నవ్యా	నవ్య
,,	25	ప్రత్యక్షంబగుఁ	ప్రత్యక్షుండగుఁ
212	5	,,	,,
214	14	అనుగుంజెలువ	అనుఁగుంజెలువ
218	12	ప్రత్యక్షమైన	ప్రత్యక్షుఁడయిన
223	3	పూఁదోట	పూఁదోఁట
224	1	గానసృత్య	గానసృత్య
228	14	ధృతి	ధృతిక్షోమములు
234	28	లఅం	అలం
241	23	చెట్లమొదటఁ బటికపు రాలతోఁ గట్టిన యరఁగుల	చెట్లమొదట నీరునిల్చుటకై పటికపురాలతోఁ గట్టిన పల్లముల
242	15	సహించ	సహింప
244	6	యౌవ్వన	యౌవన
252	3	మాలిక	మాలికా
,,	4	నెమళ్ల	నెమిళ్ల
258	8	(వస్తువులను,	(వస్తువులను)
259	25	తగదనుట	తగదనియర్థము
261	10	అంచిత	అంచిత ... సీమఁ. అంచిత
263	7	ప్రియాః	ప్రియా
269	9	క్రొత్తదామర	క్రొత్తతామర
271	9	ఊఁపు	ఊపు

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
271	12	పట్టణము	పట్టనము
281	2	కర్త	కర్త్రి
288	28	విక్రమంబులు	విభ్రమంబులు
290	5	సేక	సేద
,,	28	భయదుట	భయపడుట
305	19	దివశబ్ద	దినశబ్ద
311	12	నర్ధా	నర్థా
314	21	మతౌ	నుతౌ
318	17	మూడు	మూఁడు
320	20	పలుమారు	పలుమాఱు
320	27	విందాన	విందాను
323	7	పట్టణా	పట్టనా
325	6	నలకూబరునితో	నలకూబరునిశరీరముతో
,,	8	జయంతునితో	జయంతునిశరీరముతో
330	14	సంఘాతంబు	సంఘాతము
331	5	తామ్రమకుత	తామ్రమాకుత
332	12	యూధ	యూథ
,,	13	,,	,,
343	25	నిబ్బఱ	నిబ్బర
344	4	,,	,,
,,	13	పట్టణంబు	పట్టనంబు
348	10	కనుపడులట్లు	కనుపడునట్లు

పుట సంఖ్య.	బంతి సంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
348	11	పగలు	పగటి
350	24	పీఠంబునసగ్గి	పీఠంబునధి
351	4	సముదాయముయొక్కయు	సముదాయముయొక్క
352	3.	సీరంధ్రంబులు	సీరంధ్రంబును
,,	14	పీఠంబునన్	పీఠంబున్
,,	,,	పీటయందున్	పీటను
,,	15	కూర్చుండెన్	ఎక్కెను
353	2	ముద్దుకూతు	ముద్దుఁగూఁతు
,,	,,	,,	,,
357	6	చక్కందనము	చక్కందనమును
,,	12	మన్మధుఁడు	మన్మథుఁడు
375	13	ఆధేశుఁడు	అధీశుఁడు

శ్రీదేవాయనమః.

ఉ పో ద్ఘా త ము.

అవాఙ్మానసగోచరుండును, సర్వశక్తుండును నగుపరమేశ్వరుండు దృశ్యమానం బగునిమ్మహాప్రపంచమునందలిమానవహృదయక్షేత్రములు వివిధప్రజ్ఞాబీజసమన్వితంబు లై యుత్పత్తిం గాంచునట్లుగ నేర్పాటుం గావించి యున్నాఁడు. ఈక్షేత్రబీజములు మనుష్యశరీరములతోడనే జనన మందుచు, వానినే యాశ్రయించి యుండి, వానితోడనే వృద్ధిక్షయములఁ గాంచుచున్నవి. మఱియు నవి తమసంయోగమహిమచే నత్యద్భుతప్రభావసంపన్నంబులై, తాము రూపరహితములయ్యు, సృష్టియందలిరూపసహితపదార్థములలో ననేకములవిచిత్రతరనిర్మాణంబులకు హేతుభూతంబులై యొప్పారుచున్నవి. తొలుదొలుత హృదయక్షేత్రముల నణఁగియుండుప్రజ్ఞాబీజములు లోకసంబంధమనుజలాధారమ్మున మొలకలెత్తి, లోకపరిచితి, గురుజనశుశ్రూష, సత్సహవాసము, విషయగ్రహణప్రయత్నము, లబ్ధవిజ్ఞానమననము, మొదలగుదోహదక్రియలచేఁ గ్రమక్రమముగఁ బెరిఁగి, బహువిధకళ లను శాఖోపశాఖలు గలమహావృక్షమై, పిమ్మట నూహాము లనుమొగ్గలు దొడిగి, యాలోచన లనుపుష్పముల వికసింపఁజేసికొని తుదకు నానావిధశక్తు లనుఫలములను గాంచుచున్నవి. ఇచ్చట 'శక్తి' యనఁగా దేహదార్ఢ్యము గాక మనస్సామర్థ్యమువలనఁ గృషి, వాణిజ్య, శిల్పాదికర్మములకు ననుకూలము లగుపదార్థముల నేర్పఱించుకొనుమార్గములఁ గనిపెట్టునొకజ్ఞానమై యున్నది. (మరుభూములయందలివిత్తనములవలెనే కొందఱుమానవులహృదయక్షేత్రములందలిప్రజ్ఞాబీజములు

మొలక లెత్తకయు, నెత్తినను వృద్ధినొందకయు, విజృంభింపకయు, ఫలింపకయు ని ట్లనేకవిధముల వీసరవ్రోవుచున్నవి. ఇందులకు నుత్పత్తిలోపము, దోహదలోపము మొదలగుకారణము లనేకములు గలవు. వానింగూర్చి వ్రాయుట కిది యదను గాదు గావున విరమింప నయ్యెను.)

పైని వ్రాయఁబడినరీతిని మానవులకు వివిధము లగుశక్తులు గలుగుచున్నవిగదా! అవి యన్నియు నాశ్చర్యానందకరములును, లోకోపకారములు నై యున్నవి. ఆశక్తు లన్నిటిలోను గవితాశక్తి యత్యద్భుతమైన దనియు, నిరుపమాన మైన దనియుఁ జెప్పవచ్చును. తక్కినశక్తు లన్నియు దానిలో నిమిడిపోవును. (ఒకానొకబుద్ధిమంతుఁడు ముం దెన్నఁడో యూహించి చేయఁగలయొకవిచిత్రపదార్థమును సైతము కవీంద్రుఁడు తనప్రజ్ఞచే దానిస్వరూపస్వభావాదులను దనమనసునందే సంకల్పించుకొని, ముందుగానే దానిని దనగ్రంథమునందు వ్రాసి పెట్టుచున్నాఁడు.) ఇక్కారణమున నట్టిశక్తి గలసత్కవి దైవముచే నొసంగఁబడినయొకమహాత్ముఁ డని మనము నిశ్చయించుకొనవచ్చును. అతఁడు దైవసృష్టిలోనిపదార్థములను, వానిస్థితిగతులను దనగ్రంథపటమున వ్రాసి వానిని లోకులయెదుటఁ బెట్టి వారి నానందింపఁజేయును. ఎన్నెన్నో లోకదృష్టాంతసమన్వితంబు లగునీతులను బోధించి వారిని సన్మార్గప్రవర్తకులుగాఁ జేయును. తనబోఁటియితరకవులకుఁ దనగ్రంథమూఁతగా నుండునట్లొనర్చును. ఇంక నిట్టిపను లెన్నిటినో కావించును. ఇంచుమించుగ నీయర్థము నూహించియే కాఁబోలు సంకుసాలనృసింహకవి తనకవికర్ణరసాయనమున,

“చ. మనమున నున్న నెవ్వగలు ♦ మాన్పి ఘటింతురు; కావ్యసమ్మదం
బనఘకథాముఖంబున హి ♦ తాహితబోధ మొనర్తు రింపుగాఁ
గనుఁగొనుకంటె నద్భుతము ♦ గా నెఱిఁగింతు రతీంద్రియార్థముల్
ఘనమతు లెల్లవారికి న ♦ కారణబంధులు గారె సత్కవుల్.”

అని చెప్పియున్నాఁడు.

మఱియుఁ గవిచంద్రుఁడు భగవన్మహిమాప్రదర్శకుఁ డని చెప్ప నొప్పును. ఆతఁడు తనవిజ్ఞానచంద్రికలను సృష్టియందంతట లెస్సగా వ్యాపింపఁజేసికొని, వానిసాహాయ్యంబున నీశ్వరమహిమల నన్నిటిని బాగుగా గుర్తెఱిఁగి వానిని మానవులకుఁ దెలియఁజేయుచున్నాఁడు. ఇంకను దేవునిచే సృజింపఁబడి కాలక్రమమున నాశనముఁ జెందినయ నేకపదార్థములను దనకావ్యమునం దెక్కించి, వేలకొలఁదిసంవత్సరము లు గడచినపిమ్మట జనించువారికిసైతము దానిని జూపుచున్నాఁడు. శ్రీ రాముఁడు, సీత ; శ్రీకృష్ణుఁడు, ధర్మరాజు మొదలగుసజ్జనులును, రావణుఁడు, జరాసంధుఁడు, దుర్యోధనుఁడు మొదలగుదుష్టులును దైవము వలన సృజింపఁబడి, కాలగతిఁ జెందియున్నను, వారిని గవి తనగ్రంథ మునందు వ్రాసి, వారిరూపములు, గుణములు, చర్యలు, మొదలగున వి వారితర్వాతఁ జిరకాలమునకుఁ గలిగినమనయెదుటఁ బెట్టుచు వారిని శాశ్వతనాములను జేయుచుండుట మనమెఱుంగుదుముగదా! ఇంత యేల? కవి వ్రాసియే యుండనియెడ వెనుకటివృత్తాంతము లెవ్వియుఁ బిమ్మటివారికి బొత్తిగఁ దెలియనే తెలియవు, కావునఁ గవీంద్రుఁ డీశ్వ రలీలలను బ్రకటించువాఁ డని చెప్పవచ్చును. దీనినుద్దేశించియే యొకా నొకమహమ్మదీయుఁడు "మైయిన్ కిలీద దరే గంజె రాజె ఫితరతస్త్" (కవియొక్కవాక్కు సృష్టిరహస్య మనుధనాగారముయొక్క ద్వారము నకు బీగము.) అని చెప్పియున్నాఁడు.

కొందఱుబుద్ధిమంతులు కవి, దైవసృష్టికిఁ బ్రతిసృష్టి చేయుమహా నుభావుఁ డని చెప్పుదురు. వారిమాట విశ్వసనీయమే. ఐనను దానికిని దీనికిని గొంతభేదము గలదు. భగవానుఁడు సృజించినవి దృశ్యమాన ప్రపంచములోనివి. కవి సృజించెడిది భావనాప్రపంచము. భగవత్సృ

పంచమునం గలపదార్థములు యథార్థములు. కవిప్రపంచములోనివి కల్పితములు. ఇట్లే తక్కినభేదములును నెఱుంగఁదగును. ఇట్లయ్యును గవిసృష్టి భగవత్సృష్టితోఁ గొన్నివిషయములయందు సమానమగుచున్నది. ఎట్లన, శ్రీరామాదులు దైవసృష్టిలోనివా రని మనము వినదుముగదా! అట్టిశ్రీరామాదు లేకారణమున నైన సుఖదుఃఖాద్యవస్థలకు లోనైనట్లు మనమేవిధముగానైనఁ దెలిసికొన్నప్పుడు సంతోషవిచారాదివికారములపాలగుచున్నాము. అట్లే కవిసృష్టిలోనిపాత్రములకును నెవ్వియైన నట్టియవస్థలు సంభవించినట్లు మనము చూచుటగాని, వినుటగాని తటస్థించినచో నట్టివికారములనే పొందుచున్నాము. మఱియు భగవత్సృష్టిలోనిపదార్థములవలెనే కవి కల్పించినవియు మనమనస్సులకు వింతను గొలుపుచుండును; ఒక్కొకప్పుడు నవ్వించును; ఆశ్చర్యపడఁ జేయును; శిరఃకంపము చేయించును; ఇంకొకప్పు డాడించును. ('గీతీ' యనుదొర శాకుంతలనాటకమును జదివి యయ్యానందము పట్టఁజాలక లేచి నృత్యముచేసెనఁట!) ఇట్లే తక్కినవి యూహ్యంబులు. ఈ హేతువుచేతనే,

> చ. కవి కమలాసనుండు, త్రిజగత్పతి యైనపినాకపాణియుఁ
> గవియె &c &c &c "

అని యొకానొకకవి చెప్పియున్నాఁడు.

ఇట్టిమహనీయమైనకవితాశక్తిని భగవంతుఁ డేర్పఱిచి పృథివియందుఁ బ్రప్రథమమున వాల్మీకిమహర్షిహృదయమునం బ్రవేశపెట్టెను. పిమ్మటఁ గాలక్రమమున నించుమించుగ నన్నిదేశములయందును, నన్నిభాషలయందును గవిత రచియింపఁగలమహాత్ము లుత్పత్తిఁ గాంచిరి. మనయాంధ్రులయందును గవిచంద్రు లుదయించిరి. అనేకగ్రంథము లాంధ్రమున నుద్భవించెను.

(మన) ఆదికవులు కవితాతత్త్వమును బాగుగ నెఱింగినవా రగు టచేఁ, బ్రప్రథమముననే స్వకపోలకల్పితగ్రంథములను వ్రాసినచో వానిచేఁ బాఠకులను శ్రోతలను సంతోషపెట్టుట కష్టమని యెంచి, పూర్వము సంస్కృతభాషయందు వ్రాయఁబడి, సుప్రసిద్ధములై, నీతిదాయకములును, సన్మార్గబోధకములును నగుకథలు కలిగి వెలయుచుండు గ్రంథములనే తెలిఁగించుచు జనులయెదుటఁ బెట్టుచువచ్చిరి. భారత రామాయణాదు లీతెగలోనివే. పిమ్మటఁ గొందఱుకవులు సంస్కృతమునఁ గేవలగ్రంథరూపమున లేకపోయినను నక్కడక్కడఁ బురాణాదులలో వ్రాయఁబడియున్నవియుఁ, బెద్దలచేఁ బరంపరగఁ జెప్పఁబడుచుండునవియు, మంచిమంచినీతులను, మోక్షమార్గములను బోధించునవియు నగుకథలను గొన్నిటిని జేర్చి యొక్కొకగ్రంథముగాఁ గల్పించుచువచ్చిరి. మంచన కేయూరబాహుచరిత్రము, అనంతుని భోజరాజీయము మొదలగునవి యీతరగతిలోనివి. ఇంతవఱకును గలగ్రంథములు బహుజనులభగ్రాహ్యములై, రసోచితములై, కథాచమత్కృతులు గలిగి, మనోహరాలంకారములతో నొప్పారుచుండెడివి. తరువాతికవులు పురాణములలోని యేదియే నొకకథను దీసికొని స్వతంత్రగ్రంథముగా రచియించుచు వచ్చిరి. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న శకుంతలాపరిణయము, ప్రౌఢకవి మల్లన రుక్మాంగదచరిత్రము లోనగునవి యీజాతిలోనివి. ఇప్పటికిఁ గవులకు శృంగారరసమును విజృంభింపఁజేయుమూహయుఁ, గవిత్వమునందుఁ బ్రౌఢిమను జూపుబుద్ధియు జనింపఁదొడఁగెను. సంస్కారము తలచూపెను. శబ్దాలంకారములును నర్థాలంకారములును ముదురఁగడంగెను. నీతిబోధకవిషయములు వెనుకకు జాఱఁజొచ్చెను. శృంగారరసాధిదేవత తాండవ మాడనారంభించెను. ఇంతగా వ్రాయనేల? అప్పటికావ్యరచనలోని యొకవిషయముం జూడుఁడు.

శ్రీ

భద్రాపరిణయము.

(పద్యకావ్యము.)

అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిప్రణీతము.

ఇది

బ్రహ్మశ్రీ

పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రులుగారిచే

వ్రాయఁబడినవ్యాఖ్యానముతో

శ్రీపీఠికాపురసంస్థానాధీశ్వరులయనుజ్ఞను

పిఠాపురమునందలి

శ్రీ విద్వజ్జన మనోరంజనీ ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడియె.

1912.

పౌరాణికకవిమల్లన రచించినది రుక్మాంగదచరిత్ర మనుపేరు గలయేకాదశీ మాహాత్మ్యము. అది సామాన్యప్రజల కందఱకును భక్తిముక్తులను బోధింపవలసినగ్రంథముగా నుండవలయునుగదా! అట్టిదానిని దత్కవి పూర్వకవులపద్ధతిని విడిచి, తనకు ముందున్నవారికంటెఁ బ్రౌఢిమను జూపుచుఁ, దననాఁటికవులలో నతిగౌరవముఁ బడయనెంచి కొంబోలు నందుఁ గేవలపండితజనైకవేద్యంబు లగుశబ్దార్థాలంకారములును, రసికజనహృద్యంబు లగుశృంగారవర్ణనములును గడుంగడుఁ జొప్పించియున్నాఁడు.

"సీ. బిసకాండ, పాఠీన, ♦ పిక, సైకత, స్వర్ణ; కర, నేత్ర, భాషా, జ♦ఘన, శరీర

+ + + +

తారకా, శ్వత్థదళ; నఖ ... (అలేఖ్యము)

+ + + + "

ఇత్యాదిపద్యములతో మోహినీదేవిని మిక్కిలి పచ్చిగా వర్ణించియున్నాఁడు. ఏకాదశీమాహాత్మ్యమున కిదియా లక్షణము? ఈరీతిని గవితాశక్తికి బాహ్యవేషము మెండై యంతస్సారము క్షీణింపనారంభించెను.

ఇట్లు కాలము జరుగ జరుగ, 'అల్లసానిపెద్దన' కవీంద్రుఁడు బయలువెడలి (పైవారివలెనే) యొక (మార్కండేయ) పురాణములోనినీతిబోధక మగునొకకథను దీసికొని, దానిని బెంచి, నూతనపద్ధతి నవలంబించి, మనుచరిత్ర మనుపేర నొకప్రబంధముగా రచించి కృష్ణరాయలచే 'నాంధ్రకవితాపితామహుం' డనుబిరుదమును బొందెను. అప్పటికిఁ దాము నడచెడిది నాగరికమార్గ మనునూహ కవులకు జనించెను. పిమ్మట నాతనిశిష్యుఁ డనిచెప్పఁబడు భట్టుకవి పెద్దనకంటెను బ్రౌఢిమను జూపఁదలంచి కథావైచిత్రి గమనింపకయే, భారతమునం

దలి యొకకథను దీసికొని వసుచరిత్ర మనుప్రబంధమును వ్రాసి 'సాహిత్యరసపోషణుం' డనుబిరుదు నందెను. ఈతనినాఁటనుండి నీతిబోధకవిషయాదులకు గ్రంథములలోఁ జోటు లేకపోయెను. శృంగారరసాధిదేవత విశృంఖలవృత్తిని విహరింపఁజొచ్చెను. ఈతనితరువాతికవులకుఁ బ్రౌఢత్వమును జూపికొనుటయందలిదృష్టి ముదిరిపోయెను. ప్రబంధ మనునది యొక్కొకకవీంద్రునినాలుకయందును నటింపఁదొడఁగెను. మహాకావ్య మనునది యిట్లే యుండవలయు ననుకట్టుపాటేర్పడెను. గతానుగతికు లయినకవు లందఱును నీతనిమార్గమునే యవలంబించుచుండిరి. ఇక్కారణమునఁ గవితాప్రౌఢిమకే కాని కథావైచిత్రికి దిక్కు లేకపోయెను. పాత్రగుణపోషణము బొత్తిగ రూపుమాసెను. క్రమక్రమముగాఁ గవులు చిత్ర, గర్భ, బంధకవిత్వములను దమతమ గ్రంథములలోని కెక్కించి వసుచరిత్రకారుని మించఁగలిగితిమిగదా యని సంతసించుచుండిరి. ఇట్లుండఁగా ద్వ్యర్థికావ్యరచన యనునొక నూతనమార్గము కనిపెట్టఁబడెను. మిగుల సమర్థత్వము గలకవులుకొంద ఱీమార్గమున కానందించి తమతమజన్మముల నెల్ల నిట్టిరచనక్రిందనే వ్యయపఱిచిరి. ద్వ్యర్థికావ్యరచనముగాని, ప్రబంధరచనముగాని, మఱిదేనినిగాని మొదటఁ గనిపెట్టినవారి ననవలసినపనిలేదు. భాషలో నేదియో క్రొత్తమాదిరిగలగ్రంథమును వారు సృష్టించి తమప్రౌఢిమం జూపుదురు. తక్కినవా రందఱును వారి ననుసరించినచో నందు విశేషమేమియున్నది? విసుఁగుదలతప్ప వేఱేదియు నుండదు. ఆంధ్రద్వ్యర్థికావ్యరచనకు మార్గదర్శి పింగళిసూరనార్యుఁ డని కొందఱందురు. భట్టుకవి యని కొందఱందురు. ఎవ్వరైననేమి? తన్నిర్ణయమున కిది యదనుకాదు. ఈసూర్యుఁడు తననిండుజవ్వనమున నిట్టికావ్యమును వ్రాసినను వయసుతిరిగినతరువాతఁ దనజ్ఞాననేత్రము నొకసారిభాషాప్రపం

చము పై లెస్సగాఁ బరఁగించి పురాతనకవులపద్ధతులను బాగుగా గ్రహియించి, తనకాలపుఁగవులపోకడలను నిరసించి, క్రొత్తమాదిరిగ నుండునట్లు ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము, కళాపూర్ణోదయము నను రెండుదివ్యప్రబంధములను రచియించి భాషాదేవికినూతనాలంకారముల నిడెను. అయిన నీతనిమార్గము పిమ్మటికవులకు రుచించినది కాదు. ఏమి? అది చాలదుర్గమ మైనది. అందుఁ బాత్రగుణపోషణము. కథాచమత్కృతి, సందర్భశుద్ధి, రసోచితశైలి మొదలగువాని నెన్నిటినో యను సంధింపవలసియుండును. వసుచరిత్రమార్గ మైనచోఁ గవితాప్రాగల్భ్యము, శబ్దార్థాలంకారములు మొదలగువానిని స్వేచ్ఛగాఁ గూర్పవచ్చును. ఇట్టియూహయే వెనుకటికవులను బట్టి పీడింపఁగా వారందఱు నొక్కవిధముగానే గ్రంథములు వ్రాయుచువచ్చిరి. ఇప్పటికిని మనవారిలో వయసుచెల్లినవారు కఠినశైలిని లేనిపద్యముల నన్నిటిని జప్పగా నున్నవనుచుందురు. సులభశైలి వారికి గిట్టదు. దీర్ఘసమాసములతో నుండవలయును. ఇట్టిమహానుభావులలోఁ గొందఱు వసుచరిత్రము, ఆముక్తమాల్యద, శృంగారనైషధము మొదలగుగ్రంథములపేరు లేకాని ప్రభావతీప్రద్యుమ్న, కళాపూర్ణోదయములపేరుల నైన నెఱుంగరు. రాఘవపాండవీయమునే రచియింపకున్నచోఁ బింగళిసూరనార్యునిపేరు కూడ వీరికిఁ దెలిసియుండకపోవును. ఇందులకుఁ గారణము వానియందు శబ్దాడంబరాదులు లేకపోవుటయే యని యెఱుంగవచ్చును. ఇంత యేల? ఆదికవులు సైతము తరువాతికవులకుఁ జాల రని మనవారిలోఁ జాలమందికి నభిప్రాయము గలదు. కావుననే వారిమార్గము నొక్కరైన నవలంబింపకపోయిరి. ఈశబ్దార్థాలంకారాదులమహిమ మేమోకాని యవి సర్వజనసుబోధములుగా నుండవలసిన వేదాంతగ్రంథములయందునయితము ప్రవేశించి యాయాకవులచే నేకాక్షరద్వ్యక్షరనియమ

ముతోడిపద్యములు గలచిత్రకవిత్వమును, మఱియు గర్భబంధకవిత్వా దులను రచియింపఁజేసినది. (సీతారామాంజనేయాదులను జూడవచ్చును.) సామాన్యజనులకు నేతాదృశగ్రంథావలోకనము చేయుశక్తి చాలకుండుటచే వారు భారతభాగవతరామాయణాదులనే పట్టుకొని వ్రేలాడవలసినవారైరి. (ఈకారణముచేతనే వానికి దేశమందు వ్యాప్తి మిక్కిలి కలిగెను. ఇదియును మేలే.) పిమ్మటిరాజులచరిత్రము లెవ్వియు గ్రంథముల నెక్కఁ జాలనివయ్యెను. పురాణములలో నుండునొకకథ దీసికొని దానిని దమవర్ణనల కనువుగ నుండునట్లు పెంచి యష్టాదశవర్ణనములతోడను నింపి వ్రాయునట్టి దృష్టిగల కవిపుంగవులకు దేశచారిత్రము లెట్లు రుచించును? అవి యెంతబాగుగ వ్రాయఁబడఁదగినవి! ఎన్నెన్నిరసములు, ఎన్నెన్నిభావములు వానియందు నింపఁబడియుండవలసినది! అట్లు వ్రాసియున్నచో దేశమున కెంతయుపకారము కలిగియుండును! అట్టియదృష్ట మీభాషకు లేకపోయినది. కృష్ణరాయవిజయము, నరపతివిజయము (రామరాజీయము) మొదలగునవి కొన్ని చారిత్రవిషయగర్భితము లగుకావ్యము లున్నవన్నను, అవి చరిత్రమార్గమునఁగాక ప్రబంధపాకమున రచియింపఁబడి యతిశయోక్త్యాద్యలంకారములతో నిండిపోయియుండుటచే వానియందు సత్యము లేశమాత్రమే యుండు నని తోఁచెడిని. ఈరీతిని గవితాశక్తి కంతస్సారము బొత్తిగ క్షీణించిపోయెను.

ఇక్కాలమున నాంగ్లేయప్రభుత్వముచే దేశమందంతటను విద్య విజృంభింపఁగా మనవారిలోఁ గొందఱు మహనీయు లన్యభాషాపరిచితిం బట్టి యాయాభాషలలోనిగ్రంథముల న్వీలోకించి, యందలికథాచమత్కృత్యాదులం గాంచి, మనయాదికవులగ్రంథములను జదివి వారి మహిమలకచ్చెరువొంది వానిని వెల్లడించుచుఁ దరువాతికవులమార్గము

ల నధిక్షేపించుచు ననేకగ్రంథములయందును ననేకపత్త్రికలయందును వ్రాయను వ్రాయను, ఇప్పటికి నాంధ్రగ్రంథరచనకుఁ గొంతమాఱు పాటు గలుగనారంభించినది. మధ్యాధునికకవులరచనలపై నిరసనభావము కలుగఁజొచ్చినది. పింగళిసూరనార్యునినామమునకు విశేషగౌరవము కలిగినది. క్రొత్తక్రొత్తరచనలపై నింపు జనించుచున్నది. ఇదంతయుఁ గాలముయొక్కమార్పుగదా!

పైని వ్రాయఁబడినవిషయముల నన్నిటిని బరికించుమీఁదఁ, గవితాతత్త్వము రెండువిధము లైన దనియు, నందు మొదటిది నీతిబోధకసన్మార్గప్రదర్శకవిషయములును, గథాచమత్కృత్యాదులు నొప్పు గ్రంథములు గల దనియు, రెండవది కేవలము శబ్దార్థాలంకారాది భాషాప్రౌఢిమం జూపుగ్రంథములు గల దనియు విశదమై యే యుండును. మఱియు మొదటిది యప్పటికి, నిప్పటికి, నెప్పటికిని బూజనీయమైనదే యనియు, రెండవది తాత్కాలికసుఖమునుమాత్రము గూర్చునదియై యుండు ననియు మీరెఱుంగుదురు. అందు రెండవమార్గము నవలంబించినవారియభిప్రాయ మేమో యించుక విచారింపవలసియున్నది. కథాచమత్కృతి మొదలగునవి భారతాదు లగునుద్గ్రంథములలోఁ గలవుగదా యనియు, మఱియుఁ బెక్కుటిపురాణములయందును ననేకచిత్రకథలు పెద్దలచేఁ బరంపరగఁ జెప్పఁబడుచుండునుగదా యనియు భాషాచమత్కృతిం జూపుపొత్తముల నేల రచింపఁగూడదనియు నవి విద్యార్థులకు మిగుల నుపయోగకరములుగా నుండు ననియు వారూహించి యట్లు గావించియుందు రని తోఁచుచున్నది. అట్టియూహ యొకరినిబట్టి యొకరికి వచ్చి క్రమక్రమముగా వృద్ధి నొందినది గాని యొక్కసారియే వచ్చినది కాదు. వారుండెడికాలమే యట్టిమార్పు గలిగించినది. ఆయాకృతిపతులును వారివారి కారీతిగ్రంథముల రచిం

చుటకే ప్రోత్సాహ మిచ్చుచు నుండెడివారు. (కాని యీయూహా మతిమాత్రమై దేవునికిఁ గృతిగా నియ్యఁబడిన గ్రంథములుసైత మా విధముననే రచియింపఁబడెను !) ఈకారణమునఁ బ్రౌఢప్రబంధములు లెక్కలేనివి రచింపఁబడెను. అయినను "అత్యుచ్ఛ్రియః పతనహేతు" వను న్యాయమున కవి గుటియయ్యెను. కవితాశక్తి కిప్పుడు నూతనప్రపంచము నిర్మింపఁబడుచుండెను. మధ్యకాలకవుల గ్రంథము లన్న ననాదరము జనించుచుండెను. ఈనూతనప్రపంచము నిర్మింపఁబడుటకు నించుకముందే యనగా పైరెండవవిధము పరిపూర్ణవ్యాప్తిని జెందియున్న సమయముననే యీ

భ ద్రా ప రి ణ య ము

అనుప్రబంధము రచియింపఁబడెను. భద్ర యనుపేరు గలకన్యారత్నమునొక్క పెండిలికథ యిందుఁ జెప్పఁబడెను గావున దీని కీనామము గలిగెను. ఈభద్రాదేవి శ్రీకృష్ణునియష్టమహిషులలో నొకతె. దీనిం బట్టియే యిందలికథానాయకుఁడు శ్రీకృష్ణుఁ డని తేటపడుచున్నది. ఈగ్రంథమునకుఁ గృతిపతి

శ్రీరాజా రావు వేంకటమహీపతి

గంగాధర రామరాయబహద్దరుగారు.

వీరు శ్రీపీఠికాపురసంస్థానాధీశ్వరులు. "శూరతోదారతాద్యధికగుణకులం" బగుపద్మనాయకకులంబున జనన మందినమహాపురుషులు. పద్మనాయకకులజులనే "వెలమ" వా రని చెప్పుదురు. వెలమవా రను పేరు గలుగుటంగూర్చి యొకానొకకవిచంద్రుఁడు తనగ్రంథమున నిట్లుత్ప్రేక్షించియున్నాఁడు.

"చ. ఉరుతరపద్మనాయకకు ♦ లోద్భవు లైనకుమారు లందఱున్
వైరవరులై, అయాంతకస ♦ విక్రము లై, మహనీయు లై నిరం
తరముఁను ముఖ్యవర్గగణి ♦ తం బగుపౌరుషనామధేయ మే

వరబిరుదంబుగా <u>వెలమ</u> ♦ వా రన విశ్రుతి గాంచి రిమ్మహిన్."

(ఇది స్వభావోక్తియ యని చెప్పవచ్చును.)

ఆంధ్రభాషాయోషామణికిఁ జిరకాలమునుండియు నీపద్మనాయకప్రభువులయవలంబనమే విశేషముగా నున్నదనియు, నీవెలమవారిలో సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెంటియందుఁగాని యొకదానియందుఁగాని పాండిత్యమో, పరిశ్రమమో, పరిచయమో, యాసక్తియో, యభిమానమో లేనివారుండుట యరుదే యనియు నెల్లరునెఱింగినవిషయమే. వీరిలోఁ గొందఱు కవులును గలరు. వీరివంశావతారముంగూర్చి బహుగ్రంథములయందు విశేషముగ వర్ణింపఁబడియుండుటచే నది జగత్ప్రసిద్ధమయియే యున్నది. ఈగ్రంథమునందును బద్మనాయకవంశాభివర్ణనము గలదు. కావున దానింగుఱించి నే నిట వేఱుగ వ్రాయనక్కఱ లేదు.

ఏతత్కృతినాయకుఁ డగుశ్రీగంగాధరరామరాయప్రభువరునింగూర్చి వ్రాయుటకు నస్మాదృశు లగుసామాన్యులు శక్తులు గానేర రనుట యతిశయోక్తి గాదు. ఆశ్రితజనసంరక్షణము, పండితజనాదరణము, కవిజనపోషణము మొద లగుసద్గుణము లీమహారాజునకు సహజములై యుండెడివి. ప్రజలయెడల వీరి కుండినయనుగ్రహ మనిర్వాచ్యమని వయసు చెల్లినవా రిప్పటికి నీప్రభువును వేనోళ్లఁ బొగడుచుందురు. మఱియు సత్కార్యాచరణమున వీరికి సాటియగుప్రభువు నాకాలమునఁ జూచియుండలే దని జనులు చెప్పుదురు. వేయేల? వితరణమునఁ గలియుగసూర్యపుత్త్రుండనియు, సాహసమున నభినవవిక్రమార్కుండనియు, విద్యయం దపరభోజుం డనియుఁ, బ్రజారక్షణమున రెండవయజాతశత్రుం డనియు నీరాజేంద్రుఁడు ప్రఖ్యాతివడసె నని స్వార్థపరాయణులుగాని వృద్ధు లిప్పటికిని బ్రస్తావవశమునఁ జెప్పుచుందు రన నీ

యనను గూర్చి యెంతగ వ్రాయవచ్చునో యోజింపుఁడు.

పైని వ్రాసినవి యథార్థోక్తులు గాని యతిశయోక్తులు గావు. వాని కన్నిటికిని దృష్టాంతములును లేకపోలేదు. అయిన నవి యసంఖ్యాకములుగా నున్నవి. అవి యన్నియు వేఱుగ నొకపుస్తకరూపమున నుండఁదగినవి. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వానిలోఁ గొన్నిటిమాత్ర మిచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

ఆశ్రితజనసంరక్షణము:—అనేకులగు నాశ్రితులకు దైనిక, మాసిక, వార్షికప్రదానముల నేర్పఱిచి, వారిని రక్షించుచుండిరి. మఱియుఁ గొన్నికుటుంబములకు సైతము తమసంస్థానంబున నెవ్వియైనఁ గార్యములు తటస్థించునప్పుడు మఱికొన్నియీవులు దయచేయఁబడుచుండునట్టియేర్పాటులుఁ కూడఁ గావించియుండిరి. అం దనేకములు నేఁటిదనుక నేతత్సంస్థానంబున (ఇప్పటిప్రభువరునిదయాతిరేకంబున) నవిచ్ఛిన్నగతిని జరుగుచున్నవి. ఇంకను ననేకులకుఁ దమయనుగ్రహముమీఱ 'నిమేబడు' లను పేరుగలభూములను విశేషముగ నిచ్చియుండిరి. ఇట్టివి యీరామరాయరాజ్యమునఁ బెక్కులు గలవు. మఱియు ననేకాశ్రితులకు విశేషభూములను దానముచేసిరి. పైని వివరింపఁబడిన వన్నియు నాయాయాశ్రితులచేతను, దత్సంతతులచేతను నిరంతరాయముగ ననుభవింపఁబడుచున్నవి. శాశ్వతము లగునిట్టియేర్పాటులను గావించిన యీప్రభువరుని వదాన్యతను దలంచుచో నొకానొకకవి చెప్పిన యీక్రిందిపద్యము జ్ఞప్తికి రాకమానదు.

"ఉ. భూతి ఘటింప మానవుల ♦ పుణ్యవశంబున ఫాలసీమలన్
ధాత లిఖించెనా, యొకరి ♦ నాఁటి, దదేటికి?; రావువంశజుం
డైతగురామరాయవసు ♦ధాధిపుఁ డెవ్వరికై లిఖించు ? నా
వ్రాఁత తదాత్మజాత్మజప ♦ రంపర కెల్ల ఫలించు నెప్పుడున్."

పండితజనాదరణము:—అనేకమండలంబులనుండి యసంఖ్యా

కు లగుపండితులు వచ్చి వీరిని సందర్శించుచుండిరి. వారివారిసామర్థ్యా దులనుబట్టి వారిని దత్కాలమందే ధనం బవారిగ నిచ్చి సత్కరించు చుండుటయే కాక, వారికి వార్షికబహుమానంబులుసయితమేర్పాటు చేసి యాదరించుచుండిరి. అప్పుడప్పుడు పండితవర్యులచేత వాక్యార్థ ములు మొదలగునవి చేయించుచు నర్థరీతిని సమ్మానించుచు నుండెడి వారు. పందొమ్మిదవశతాబ్దమున సుప్రసిద్ధులైనబులుసుపాపయ్యశా స్త్రిగారు, ఇంద్రగంటివిశ్వపతిశాస్త్రిగారు, ఎడవిల్లిశ్రీరామశాస్త్రులు గారు, తణికెళ్లసుబ్బన్నశాస్త్రులుగారు, కనకదండిగోపాలశాస్త్రులుగా రు మొదలగుననేకపండితులు వీరివలన విశేషముగ గౌరవింపఁబడినవా రే. ఇందుఁ గొందఱకు గొప్పభూదానములుగూడఁ జేసియున్నారు. వీరిసంస్థానంబునను కంచిభట్లసూర్యనారాయణశాస్త్రులువారు, ఘొక్క లూరివేంకటశాస్త్రులువారు మొదలగువా రుండెడివారు.

కవిజనపోషణము :—వీరియాస్థానంబునఁ బలువురుకవీశ్వరు లుండెడివారు. ఏతద్గ్రంథకర్త, కవిశిరోమణి సోంభట్ల రామస్వామిశా స్త్రులుగారు, ఎఱ్ఱమిల్లిలక్ష్మీనారాయణకవి, దేవులపల్లిసుబ్బరాయశా స్త్రిగారు, వేంకటకృష్ణశాస్త్రులుగారు, వేంకటరాయకవి, మొద లగు వా రనేకులు వీరిసభ సలంకరించుచు వీరిపోషణమున నుండెడివారు. మఱియుఁ బలుచోటులనుండి పలువురుకవీంద్రులు వచ్చి శ్రీరాజావా రిని దర్శించుచుఁ దమతమప్రజ్ఞాదికములఁ గనఁబఱచుచు వారివలన విశేషసన్మానములను బడయుచు నుండిరి. శ్రీమాన్ విద్వదభినవ పం డితరాయ మాడభూషి వేంకటాచార్యకవి, శ్రీశిష్టుకృష్ణమూర్తికవివర్యు డు మొదలగువారు పలువురు వచ్చి వీరిని సందర్శించుచుఁ బలుమాఱు లర్థసత్కారంబులఁ గాంచుచువచ్చిరి. అనేకులకు నేఁటేట సమ్మానిం చునేర్పాటులుసయితము చేసి వీరు పోషించుచుండెడివారు.

సత్కార్యాచరణము :— గ్రామములఁ గట్టించుట, చెఱువులు త్రవ్వించుట, మొదలగుసత్కార్యము లెన్నియో వీరు చేయించియుండిరి. మఱియు, పేదసాదులయందలి కారుణ్యమునకు మితియే లేకుండెడిదని తెలియవచ్చుచున్నది. ఏతద్విషయములకుఁదార్కాణము లనేకము లున్నను వానిలోఁ గొన్నిటినిమాత్ర మిచ్చట నుదాహరించుచున్నాను.

(1) గ్రామములఁ గట్టించుట :— తమరాజ్యములోనిదియు, గోదావరీమండలమునకు ముఖ్యపత్తనముగా నెన్నఁబడుచుండునదియు నగు కాకినాడపురంబును జేర్చి తమతండ్రిగారిపేరితో 'సూర్యారావుపేట' యనుగ్రామమును గట్టించిరి. మఱియుఁ దమరాజధాని యగుపీఠికాపురమును జేర్చి యుత్తరదిశయందు 'కుమారనగర' మనుక్రొత్తపేటను గట్టించిరి. వీనిం దెలుపుపద్యములలో నీగ్రంథమం దున్నవానినే వ్రాసెదను.

"మ. అతులాబ్ధ్యంతిక కాకినాడనగరోపాంతస్థలస్థాపితా
యతసత్ప్రాయత నాదిసంకలిత సూర్యారాయపేటాఖ్య భూ
రితరగ్రామనిదాన! &c &c" తృతీయాశ్వాసము 119 ప.

(2) చెఱువులుత్రవ్వించుట :— తమరాజ్యమునందలిమల్లవర మనుగ్రామమున నొకగొప్పచెఱువును ద్రవ్వించి, తత్ప్రాంతమున నుండు ప్రజలకు మహోపకారముం గావించిరి. పెద్దాపురముతాలూకాలో లింగమపర్తికడ నుండుతిమ్మరాజుచెఱు వొకటి తప్ప దీనితో సరివచ్చు పెద్దచెఱువు గోదావరీమండలంబున వేఱొకటిలేదు. మఱియు సూర్యారావుపేటలోఁగూడ నొకపెద్దచెఱువును ద్రవ్వించియున్నారు. కాకినాడ, సూర్యారావుపేట, రామారావుపేట, జగన్నాథపురము, షాస్త్రరుపేట, పేరరాజుపేట అనుస్థలమ్ములలో నుండునసంఖ్యాకు లగుజనులకు జ

లయంత్రములద్వారమున నవారిగ వారి నొసంగుటకు నీచెఱువే యి ప్పు డాధారమై యున్నది. కుమారనగరము మొద లగుచోట్ల నింకను ననేకతటాకములు వీరు త్రవ్వించినవి కలవు. మల్లవరపుఁజెఱువునుగూ ర్చి యీగ్రంథమున నిట్లువర్ణింపఁబడియున్నది.

"క. భీమధ్వనిభరితజయఢ, మామా! చౌహత్తిమల్ల! మల్లవరాఖ్య
గ్రామోపాంతవినిర్మిత, భూమహితాంభోధితులిత ♦ భూరితటాకా!"

చతుర్థాశ్వా. 104 పద్య.

(3) ఆరామప్రతిష్ఠాదులు :—అనేకస్థలంబులలో ననేకఫలజాతులు గలయనేకకారామంబులు వీరు వేయించిరి. ఇది మొదలగుకారణంబులం బట్టి యీపుడమిపై శాశ్వతము లగుననేకసత్కారములను జేయించి చిరతరయశంబును, నమేయసుకృతంబును సంపాదించినయీరాజచం ద్రుఁడు,

"తే. ధరణిఁ బరఁగుఁ బొగడ్త యెం ♦ దాఁక నంత
కాలమును బుణ్యలోకంబు ♦ గలుగు నండ్రు."

అనుభారతవచనమునకు లక్ష్యభూతుఁ డగుచున్నాఁ డని సంతోషపూ ర్వకముగఁ దెలుపుచు సేయుచున్నాఁడను.

వితరణసాహసాదిసద్గుణములు :—పైవానివలననే యీవదాన్య శేఖరుని వితరణాదిసద్గుణములు దెలియుచున్నను, నింకొకముఖ్యవిషయ ముగూడ నిందుఁ జూపుచున్నాను. రావువంశముక్తావళిని రచియించి కృతిగా నొసంగినశ్రీదేవులపల్లిసుబ్బరాయశాస్త్రిగారియెడ నీమహారా జు చూపినయౌదార్యము మిగులఁ గొనియాడఁదగినదియై యున్నది. అది చదువరులకు విశదమగుపొంటెఁ దత్కవికృతం బగుమహేంద్రవిజ యమునందలికవిజీవితమునుండి కొన్నిపంక్తు లిచ్చట గ్రహించుకొను చున్నాఁడను.

"రావువంశముక్తావళి యనుపేరిట విలసిల్లుతమవంశచారిత్రము ను (క్రీ.శ.) 1882 వ సంవత్సరమునందుఁగృతినంది, సాకల్యాం బుగ గ్రంథ మంతయుఁ జిత్తగించి, తమపూర్వరాజన్యులమా న్యచారిత్రాకర్ణనమువలనను, ననల్పకల్పనాశిల్పనంబులం ద నరినకవితామాధుర్యంబునకును, నానందపరవశులై యిందుల కుం దగినసత్కారంబేఁ జేయఁగలనే యని నారాజ్యంబ మీకి చ్చితి నని యీకవిసార్వభౌముని సింహాసనాసీనుం గావించి, తమయభినవభోజరాజబిరుదాంకము నన్వర్థంబుగ నొనరించిరి. పిమ్మట నిక్కవితాపట్టభద్రుండు దేవా! యీరాజ్యభారంబు వహియింప దేవరభుజాదండంబె సమర్థంబు గాని నే సమర్థుండ నే యని తత్క్షణంబ వారిరాజ్యంబు వారికి సమర్పించి &c."

విద్యాధికత:—భాషాభిమానము, విద్యయం దభిరుచియు నుండ నిచోఁ గవులను బండితులను నాదరించుట యంతగాఁ బొసఁగదు. అ నేకు లగుకవులను, బండితులను విశేషముగ గౌరవించియుండుటచేతనే యీనృపవర్యుఁడు విద్యాధికుఁడై యుండె నని చెప్పవచ్చును. ఇదిగా క యప్పుడప్పు డాయాకవులను, బండితులను వారివారిప్రజ్ఞలనుబట్టి యనేకము లగుప్రశ్నములు చేయుచు వారివారిప్రత్యుత్తరములసాధు త్వాసాధుత్వమునుగూర్చి వక్కాణించుచు వినోదించుచునుండెడివారఁ ట! ఒకప్పు డొకవిప్రుఁడు శ్రీయుతు లగువారిసన్నిధిని హరికథఁ జెప్పు చుఁ దాను గవియుఁగూడ నైనట్లు తనమిత్రులచే నాసభలో వెల్లడిచే యించుకొనఁగా, శ్రీప్రభువువారియనుజ్ఞ ననుసరించి తత్సన్నిధానవర్తు లలో నొకరు "శ్రీరాజావారిమీఁద నొకపద్యము నాశువుగ రచింపుఁ డని కథానంతరమునఁ జెప్పినప్పు డక్కవి యొకసీసపద్యమును జదివె నఁట! అప్పు డారామరాయధరణీశ్వరుఁడు తనబహుగ్రంథదర్శిత్వ

ము వెల్లడికా నక్కవితో " దానుగారూ! ఇందలి మొదటియూఱుపాద ములు నేనాయా గ్రంథములలోఁ జూచినవే. (ఆగ్రంథములపేరులు చెప్పిరఁట!) ఏడవపాదము నేను జదివినదే కాని యెందున్నదో యిప్పుడు జ్ఞప్తికి రాలేదు. ఎనిమిదవచరణమున నాపేరు గలసగముమాత్రము మీరు రచించినదే" యని వాక్రుచ్చిరఁట! దీనింబట్టి యీప్రభుశిరోమణి కెంతభాషాజ్ఞానము నెంతగ్రంథావలోకనము నుండెడిదో యూహింపుఁడు. వీరికి సంస్కృతాంధ్రములయందే కాక యాంగ్లేయ మహమ్మదీయభాషలయందును పరిచయ ముండెడిదని తెలియవచ్చుచున్నది.

ప్రజారక్షణము :—దీనింగుఱించి విస్తరింప నక్కఱ లేదు. ఈ మహారాజుపరిపాలనములోఁ బ్రజలకుఁ గలిగినసౌఖ్యమునకు మేరయే లేకుండె నని చెప్పుదురు. వీరు సర్వవిధములఁ బ్రజలకు లోటుపాటులు లేకుండఁగనుంగొని సంరక్షించుచుండెడివారఁట. కావుననే

" సీ. సకలవిద్వచ్చకో ♦ రకములానందించె, విమతాననాబ్జపా ♦ ళి ముకుళించె
లలి మిత్రకువలయం ♦ బులు వికాసము నొందె, ఖలజనచక్రవా ♦ కములు గుందె
బంధుబృందానంద ♦ సింధువు లుప్పొంగె, ధర్మేతరధ్వాంత ♦ తతు లడంగె
సత్సంతతుల కభీ ♦ ష్టము లెల్ల నీడేఱెఁ, గుమతిచోరప్రచా ♦ రములు జాఱెఁ
వీతికాపురవందుర్గ ♦ పృథులసౌధ
సింహపీఠోదయాచల ♦ శిఖరభాగ
మధిగమించి యఖండరా ♦ జ్యరమఁ దాల్చి
రామరాయాఖ్యచంద్రుండు ♦ ప్రబలుచుండ." ప్రథమా. 86 ప. 69 పుట

అనుపద్యము సార్థకమై వీరి ప్రఖ్యాతిని వెల్లడించుచున్నది.

ఈరాజేంద్రునకుఁ దనమాన్యచరిత్రము పూర్వరాజన్యుల చారిత్రములం బోలు నని బాగుగాఁ దెలియును. ఇక్కారణముననే కాఁ బోలు,

"సీ. వాల్మీకి యాదికా ♦ వ్యంబొనర్పఁగఁ గదా, రామునిగుణకథల్ ♦ ప్రకట మయ్యె
ద్వైపాయనుఁడు భార ♦ తంబొనర్పఁ గదా, పాండవాదులప్రభా ♦ వములు దెలిసెఁ
గాళిదాసుఁడు కృతి ♦ ఘటనసేయఁగఁ గదా, భోజరాజు యశంబు ♦ దేజరిల్లె
ఘనత విద్యానాథ ♦ కవికబ్బమునఁ గదా, తనరెఁ బ్రతాపరు ♦ ద్రునిప్రసిద్ధి
యిలను రాజనరేంద్రుండు ♦ కృష్ణదేవ
రాయలాదిగఁగలమహా ♦ రాజు లెల్లఁ
గావ్యముఖమునఁ గాదె వి ♦ ఖ్యాతి గనిరి
కానఁ గృతిసాటి వేఱొండు ♦ గలదె తలఁప?" ప్ర. 16 ప. (22 పు.)

అని యిక్కవిని బిలిపించి తననామము శాశ్వతముగా నుండునట్లు కృతి రచింపు మని యానతిచ్చెను.

(ఇమ్మహారాజచంద్రునిగుణగణాదికముం దెలియఁజేయుదృష్టాంతము లనేకములు గలవు. అవియన్నియు నొకచరిత్రగ్రాపకముగ నుండఁదగినవై యుండుటచే నిందు సూత్రప్రాయముగ వ్రాయఁబడినవి.)

మహాత్ము లగువార లంతశ్శుద్ధితోఁ జేసినసత్కర్మములు వ్యర్థములు కావనునార్యోక్తి యుసిపోవకుండఁ జిరకాలముదనుక సంతానము లేనియీరామరాయప్రభువునకుఁ దత్సుకృతిఫలంబో యన, దశరథునకుఁ గౌసల్యయందు శ్రీరామచంద్రుండు వోలె, (పట్టమహిషియగు) శ్రీమంగయాంబాదేవియందు "శ్రీవేంకటకుమారమహీపతిసూర్యారావుబహద్దరువారు" (ఇప్పటిప్రభువరులు) జనన మొంది యపారానందముం గలిగించిరి. ఈహేతువులం బట్టియుఁ, బైనివ్రాసినవానిం బట్టియు,

"క. తనయుఁడు, జెఱువును, గావ్యం । బు, నిధానము, గుడి, వనంబు, భూదేవస్థా
పనమును నను నీయేడును । జను శాస్త్రములందు సప్తసంతతు లనఁగన్."

అనురీతిని శ్రీగంగాధరరామరాయప్రభువువారు సప్తసంతానసంస్థాపకులైరనియు, శాశ్వతపుణ్యలోకనివాసులై నిరంతరసౌఖ్యము ననుభవించుచున్నా రనియు మనము దెలిసికొనఁగలము.

మఱియు,

"క. సంతానసప్తకములోఁ, జింతితఫలదాయకంబు ♦ చిరకీర్తికరం

బెంతయుఁ గృతి మాకది శ్రీ, కాంతకథాసుధనుగూర్పఁ ♦ గావలయుఁజుమీ."

అని యీప్రభువర్యుం డేతత్కృతికర్తతోఁ బలికి యీగ్రంథము గృతి నొందె నని మీకు విశదమే కదా!

ఇంతదనుక నీభూమీంద్రునిగుణవిశేషములంగూర్చి సంక్షేపముగాఁ దెలిపియుంటిని. ఒకరిసుగుణము లిట్టి వని తెలిసికొనినపిమ్మట వారి రూపమెట్లుండునో యెఱుంగఁ గుతూహలపడనివారు సామాన్యముగా నుండరు. కావున వీరిసురూపమునుగూర్చి యించుక వ్రాయుచున్నాను.

నాపిన్నతనమున నేనీమహారాజును బలుసారులు సందర్శించి యుంటిని. ఈయనరూపము దివ్యరూప మని చెప్పవచ్చును. శరీరచ్ఛాయ స్వర్ణసదృశము. తేజ మనన్యసామాన్యము. ముఖము వికాసవంతమును, సలక్షణమును, కారుణ్యాదిసాత్త్వికగుణసూచకమును, గాంభీర్యాదిరాజసగుణద్యోతకమును నైయుండెను. ఫాలము మిగులవిశాలము. నేత్రములు పద్మదళసదృశములు. కటాక్షములు కరుణారసప్రవాహజనకములు. సంభాషణము మృదుమధురగంభీరము. దేహము బలిష్ఠము. అప్పుడు నేను జూచినయానిరుపమానసుందరవిగ్రహ మిప్పటికిని నాకన్నులయెదుట నున్నట్లే తోఁచుచు,

"శా. రా మారా యని కించుఁబంచశరునా ♦ రా మార్గ్యానం జాలు +

+ + + + +

రామారాయనిరూపవైభవము ... ... " (ప్రథ. 85 ప.)

అనుదానియం దతిశయోక్తి యేమియు లేదనిపించుచున్నది.

ఇవిమొదలగు హేతువులంబట్టి,

"కీర్తిప్రతాపసుభగః పురుషార్థత్రయతత్పరః, ధురంధరశ్చ గుణవాన్ నాయకః పరికీర్తితః
మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యం మహాభాగ్య ముదారతా; తేజస్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మికత్వా
దయో గుణాః."

(కీర్తిప్రతాపములచే సుందరుండును, ధర్మార్థకామములయందుఁ దత్పరుండును, భూమండలాధిపతియు, సద్గుణములు గలవాఁడు నగుపురుషుఁడు కృతినాయకుఁడు గావలయును. మఱియు గొప్పవంశమునందలిజన్మము, చేయవలసినకార్యములయందు నైపుణ్యమును, తేజస్సును, ధర్మమునందే మనసు గలుగుటయును, మిగుల సౌందర్యము మొదలగు గుణములు కృతినాయకున కుండవలసిన వని యర్థము.)

ఏతాదృశమహనీయగుణగరిష్ఠుండును, అసాధారణసౌందర్యవిరాజితుండును నగునిట్టిరాజశ్రేష్ఠుని కీగ్రంథమును గృతిగా నొసంగి ధన్యత్వముం గన్న పురుషుఁడు,

అల్లమరాజుసుబ్రహ్మణ్యకవి.

ఇతఁడు 'ఆరామద్రావిడ' బ్రాహ్మణుఁడు. హరితసగోత్రుఁడు. నారాయణాచలమాహాత్మ్యమును రచించినరంగధామార్యునకుఁ బుత్త్రుఁడు. ఎల్లనార్యునకుఁ బౌత్త్రుఁడు. ఇతనితల్లి గంగమాంబ. వైనతేయవిజయము, సత్యభామావిలాసము, కవిచకోరచంద్రోదయము మొదలగు ననేకప్రబంధములను రచియించిమించినరామకృష్ణకవి కితఁడు భిన్నోదరసోదరుఁడు. (రామకృష్ణకవితల్లికూడఁ గవనము చెప్పెడిదఁట! నారాయణాచలమాహాత్మ్యములో నీమె వ్రాసినపద్యములు కొన్ని గలవనియు, నవి యాగ్రంథమున నేర్పాటుగఁ దెలియుచుండు ననియుఁ జెప్పుదురు.) వీరిది పండితవంశము. వీరినివాసస్థలము పీఠికాపురమునకు సమీపమున నున్న చేబ్రోలను గ్రామము. సుబ్రహ్మణ్యకవి వికృతిసంవత్సరమునకు సరియగు క్రీ.శ. 1831 వ సంవత్సరమున జన్మించెను. ఈతఁడు స్వగ్రామముననే నాగాభట్లనరసకవివరునిచెంత నుభయభాషలయందును పాండిత్యము సంపాదించెను. గురువు పరలోకగతుండు కాఁగా సంస్కృతాంధ్రములం గలపెక్కులుత్కృష్టకావ్యములు తనంతఁ దానే

చదివికొని యుభయభాషలయందును సంపూర్ణపండితుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రభాషయందు నీతనికాలమువఱకు నున్నగ్రంథములలో నీతఁడు చదువనిగ్రంథము లేనేలేదని చెప్పుదురు. మఱియు వసుచరిత్రము, ఆముక్తమాల్యదయు నీతని కభిమానగ్రంథములుగా నుండెడివఁట!

లక్ష్మీసరస్వతు లిరువురు నొక్కచోట నుండనేర రనునానుడి యిక్కవిపట్టునయథార్థమై యుండుటచేఁగాంబోలు నీతఁడు కుటుంబపోషణము జరుగక కొన్నిచోటులకుం బోయియచ్చటచ్చటఁ గవనము చెప్పుచు దానివలన జీవయాత్ర గడపికొనుచుండెడివాఁడు. ఈతఁడు జ్యోతిషమునందుఁగూడ విశేషపరిశ్రమము గలవాఁడగుటచే నాప్రజ్ఞయి త మీతనిధనార్జనశక్తికిఁ గొంత తోడుపడుచుండెను. ఇట్లు కవిత్వమే జీవనాధారముగ సంచారముచేయుచు నీతఁడొకప్పుడక్కాలంబున నాంధ్రభాషాపోషకుం డనిప్రసిద్ధింగాంచిన శ్రీకృష్ణభూపతి యనువాడు గొల్లుసంస్థానాధినాథునిపై శతకము రచించి యాతనిసందర్శనముచేసెను. కవికులమందారం బగునామహారాజుసభయం దప్పుడు మంత్రిప్రగడసూర్యప్రకాశకవివరుఁడు మొదలగునుప్రసిద్ధకవులు పలువు రుండిరి. సాధారణముగాఁ బండితులలోఁగాని, కవులలోఁగాని యొండొరులయెడల మాత్సర్యములేనివారుండుట యరుదు గావున నచ్చటివా రెల్లయిన నిక్కవి నోడింపఁ దలంపుఁగొని యీతని నచ్చటఁ గఠినముగాఁ బరీక్షింపఁగడంగిరఁట! పరీక్షకులు వయసుచెల్లినవారు. ఈతఁడు లేఁతవయసువాఁడు. అయిన నీతఁ డాపరీక్షల కెల్ల నోర్చి సదుత్తరము లిచ్చి యాకృష్ణభూపతిమెప్పుఁ గాంచెను. అక్కఠినపరీక్షలోని యొండురెండు విషయముల నుదాహరించుచున్నాను. శ్లేషయమకధ్వన్యాద్యలంకారములతోఁ గొన్నిపద్యము లాశువునరచింపఁ గోరఁగా నిక్కవి వానినెల్ల నిరాయాసముగ రచించెనఁట! అంతటఁ దనివిసనక యొకసమస్య నొ

నఁగి దాని నాశువునఁ బూరింపు మనుఁడు నిక్కవికుంజరుం డిట్లు పూరించెను.

"ఉ. వజ్రమహారరత్నములు ♦ వన్నెనగల్ పులిమీఁద వచ్చునా
పుట్రి యటన్న రీతి జిగిఁ ♦ బొల్పగుచూచుకలీలఁ జూచుచున్
దాటితిల నేల? కేలఁగొని ♦ గోరుల నొక్కుము నాథ! యంచుఁ దాఁ
గుట్రయొనర్చి లేమ తన + ♦ బ్బలయుబ్బు సహింపలేమిచేన్."

తరువాత నీక్రిందిపద్యమున కర్థము చెప్పు మని పృచ్ఛకు లడుగ నాతఁడు వెంటనే చెప్పెనఁట!

"క. కమలాకరకమలాకర, కమలాకరకమలకమలకమలాకరమై
కమలాకరకమలాకర, కమలాకర మైనకొలను గని రాసుదతుల్."

గ్రంథవిస్తరభీతిచేఁ బైపద్యమున కాతఁడువ్రాసినయర్థము నిచ్చటవ్రాయ లేదు.

పిమ్మటఁ గృష్ణభూవరుఁడు సుబ్రహ్మణ్యకవిపాండిత్యాతిశయమునకు సంతసించి, శతకమును విని, తద్రచనాకౌశల్యమునకు నాతని మిగులఁ బొగడుచు, దానిం గృతిగాఁ గొని, విశేషసత్కార మొనర్చి తనయాస్థానమునఁ గవిగా నుండునట్లు కోరెను. ఇక్కాలంబునంబోలె నాదినములయందు రాకపోకల కనువగుమార్గంబులు లేమిం జేసియు, నాసంస్థానము తననివాసగ్రామమునకుఁ గడుదూరమున నుండుటం జేసియు నిక్కవి యచ్చట నుండుటకు నంగీకరింపక యాభూపతిం బ్రార్థించి సాంవత్సరికబహుమాన మిచ్చున ట్లొడంబఱుచుకొని కొన్నినాళ్లచ్చటనుండి మఱల స్వస్థానముం జేరెను. ఇట్లు పదియాఱేఁడులదాఁక నీతనికి మాడుగొల్లుసంస్థానంబున వార్షికసమ్మాన మొసంగఁబడుచునే యుండెను. ప్రప్రథమమున నీతఁడు మాడుగొల్లు 1853 వ వత్సరమున నరిగె నని చెప్పుదురు.

ఇక్కవి క్రీ.శ. 1869 వ వత్సరమున శ్రీపీఠికానగరాధినాథుని

సంవర్శింపఁగా వా రీతనికి మాసవేతనము నొసంగు నేర్పాటు గావించిరి. ఇట్లు నాలుగేండ్లుగడచినపిమ్మట శ్రీరాజావారు భద్రాపరిణయము (ఈ గ్రంథము) ను గృతిగా నొసర్ప ననుమతియిచ్చిరి.

ఇక్కవి యనేకగ్రంథములను రచించెను. వానింగూర్చి యించుక వ్రాయుచున్నాను.

(1) శ్రీకృష్ణభూపతిలలామశతకము :—దీనింగూర్చి పైని వ్రాయఁబడియేయున్నది. ఇది మిగుల ప్రౌఢమైనశతకము. కవి దీనిని (క్రీ. శ. 1853) దనయిరువదిరెండవయేఁట రచించెనఁట.

(2) శేషధర్మములు:—ఇది యాఱాశ్వాసములపద్యకావ్యము. ఇది శాలివాహనశతకము 1790 (క్రీ.శ. 1867) వత్సరమునఁ బ్రారంభింపఁబడినట్లు కవి యీగ్రంథమున వ్రాసికొనియున్నాఁడు.

(3) పాపయమంత్రిశతకము :—ఇది పైగ్రంథము రచించుటకు నించుకపూర్వముననో తరువాతనో వ్రాయఁబడినది.

(4) ఆత్మబోధము :—ఇది శ్రీమచ్ఛంకరాచార్యవిరచితసంస్కృతగ్రంథమునకుఁ దెలుఁగు. అందలియొక్కొకశ్లోక మిందొక్కొకపద్యముగాఁ దెలిఁగింపఁబడినది. ఈపుస్తకము శా. శ. 1798 (క్రీ. శ. 1875.) వసంవత్సరమునఁ బూర్తిగావింపఁబడినదని గ్రంథాంతమునఁ గవి వ్రాసియున్నాఁడు.

(5) మణిధ్వజచరిత్రము :—ఈగ్రంథము లభింపమిచే దీనికాలముంగూర్చి వ్రాయవలనుపడ లేదు.

(6) సింహాద్రిరామాధిపశతకము :—ఈశతకము శా.శ. 1799 (క్రీ.శ. 1876) వ సంవత్సరమున రచియించినట్లు కవియే యందు వ్రాసియున్నాఁడు. శంకరాచార్యవిరచిత మగుప్రశ్నోత్తరమాల యనుసం

స్కృతగ్రంథమునందలిముప్పదినాలుగు తెలుగుశ్లోకములును, వానికిఁ గవిచేసిన తెలుఁగుపద్యములును నీశతకమున నున్నవి.

(7) భద్రాపరిణయము :—ఇది శాలివాహనశకము 1801 (క్రీ.శ. 1878) వ వత్సరమున శ్రీగంగాధరరామరాయప్రభువర్యునకుఁ గృతిగా నీయఁబడుట మొదలగువిషయము లీగ్రంథమునందలిచరమపత్త్రిమున నున్నసీసపద్యమువలనఁ దెలియవచ్చును.

(8) శ్రీకృష్ణకల్యాణము :—హరివంశమునందలిగోవిందపట్టాభిషేకకథ ననుసరించి మూఁడాశ్వాసములపుస్తకముగా రచింపఁబడినది. ఇదియే యిక్కవిరచించినవానిలోఁ గడపటిగ్రంథ మని తోఁచుచున్నది. ఇది “ శాలివాహనశకంబున వేయునెనిమిదినూఱు లబ్దంబులు గడవ నడచిన బహుధాన్యవత్సరమునఁ” బ్రారంభింపఁబడినట్లు కవియే యవతారికలో వ్రాసికొనియున్నాఁడు. ఇది క్రీ.శ. 1878 వసంవత్సరమగును.

(9) చాటుధారాచమత్కారసారము :—సంస్కృతభాషలోఁ జాటువులుగ నుండి పండితులచేఁ బరంపరగఁ జదువఁబడుచుండునవియు సామాన్యులకు నర్థముకానివియుఁ, జమత్కారముగా నుండునవియు నగుశ్లోకములకుఁ బరిపూర్ణవ్యాఖ్యానమును వ్రాసి యిక్కవియాగ్రంథమున కీపేరు పెట్టెను. ఇందుఁ బూర్వాధునికవిద్వత్కవివిరచితంబు లగు ననేకశ్లోకంబులును, వానికి వ్యాఖ్యానమును గలవు. మాడుగోల్లు సంస్థానంబున ‘ కమలాకర ’ అనుపద్యమున కర్థ మడుగంబడుటచేతనే యిక్కవి వాడుకలోనికతెనశ్లోకంబుల నన్నిటిని జేర్చి యీగ్రంథముగ వ్రాసె నని చెప్పుదురు.

కవిగుణాదికము.

“ విద్య గలచోట గర్వము వెలయుచుండు” నని సామాన్యముగాఁ జెప్పుదురు. ఇక్కవి శ్రేష్ఠుం డుభయభాషలయందును సంపూర్ణ

పాండిత్యము గలవాఁడై యుండియు గర్వముగాని, స్వాతిశయభావము గాని లేనివాఁడై, వినయసౌశీల్యాదిసద్గుణసంపన్నుండై, యెవ్వ రేమని దూషించినను మాఱువల్కనిసజ్జనుఁడై యుండె నని తెలియుచున్నది. ఈహేతువుచేత నేకాఁబోలు 'విఖ్యాతవినయుండ' ననియు, 'సత్కవివిధేయుఁడ' ననియు, దనగ్రంథములయందు వ్రాసికొనియున్నాఁడు.

కవిసామర్థ్యాదులు.

"క. అకలంకభారతీకరు, ణకుఁ బాత్రమవై సుధీజనముచే నిల నె
న్నికఁ గంటివి సుబ్రహ్మ, ణ్యకవీంద్రా! సాహితీరసాంబుధిచంద్రా!"

(ఈపద్య మీతనిప్రబంధములయం దన్నిటియందును నున్నది.)

అని కృతిపతి తన్నుంగూర్చి సంబోధించినట్లు చెప్పికొనుటవలనను "చతురగర్భనిరోష్ఠ్యోష్ఠ్యసరసబంధయమకకవితావిలాసు" నని శేషధర్మకావ్యమునను, "ఉభయభాషాకవిత్వవిలసితు" నని శ్రీకృష్ణకల్యాణమునను జెప్పికొనియుండుటవలనను నిక్కవికుంజరుం డుభయభాషలయందును నఖండపాండితీవిభవముగలవాఁ డని చెప్పుటకు సందియము లేదు. ఈతనిగ్రంథములలో వసుచరిత్రాదిప్రౌఢప్రబంధములలో నుండుపద్యములతోఁ బోల్పఁదగినపద్యము లనేకములు గలవు. మఱియుఁ జిత్ర, గర్భ, బంధకవిత్వములతోఁగూడినపద్యములు, ఉభయభాషాకందాదులు, అనులోమవిలోమవృత్తాదులు, మొదలగుకవిత్వప్రౌఢిమను దెలుపుపద్యములును నీతనిగ్రంథములయందుఁ గన్పట్టుచున్నవి. మఱియు గ్రంథస్థములు గాక యితరులమీఁదఁ జెప్పఁబడినప్రత్యేకపద్యములుకూడ మిగులఁ బ్రౌఢములై, శ్లేషయమకాద్యలంకారములతోఁ గూడినవై యున్నవి. అందుఁ గొన్ని యుభయభాషానులోమవిలోమాదినియమములతోఁ గూడినపద్యములునై యున్నవి. ఇంతియకాక మిక్కిలికఠినములగు శ్లోకములకు మేలైనవ్యాఖ్యానము గల చాటు

ధారాచమత్కారసార' మీతనిసంస్కృతభాషాపాండిత్యమును, "కళాపూర్ణోదయము, లంకావిజయము" మొదలైనగ్రంథములలోనియుభయభాషాకందములకు నీతఁడు వ్రాసినయర్థములతోడిపత్రిములు గల వేఱొకచిన్నిపొత్త మీతనియాంధ్రభాషాపాండిత్యమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి.

కవిసామర్థ్యాదులను దెలుపుమఱికొన్నివిషయంబుల నిచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

(1) ఇక్కవివర్యుఁడు "ఇఁక" అనుపదముతోఁ బ్రారంభించి యొకకందపద్యముతో శ్రీరామరాయప్రభుచంద్రునికీర్తి నివర్ణింపుఁ డని యప్పుడప్పుడు కవీంద్రుల నడుగుచువచ్చెనఁట! ఈపదము హ్రస్వాక్షరము మీఁదియఱసున్న యున్నయక్షరము గలదగుటచేతను, మఱియుఁ గందపద్యద్వితీయపాదము గుర్వవసాయి యగుటవలన నట్టిగుర్వక్షరము పిమ్మట వచ్చుహ్రస్వాక్షరముపై నఱసున్న గలపదములొండురెండుమాత్రమే యుండుటచేతను, (వెల్లఁకి, నాయఁకుఁడు ... ... వారికవిస్ఫురింపకపోవుటచేఁగాఁబోలు) నితరకవులెవ్వరును దానిని రచియింపఁబూనక యుండిరఁట! ఇట్లుండఁగా నొకప్పుడు శ్రీపీఠనగరసంస్థానంబునకు శతావధాని యగుశ్రీమాన్, మాడభూషివేంకటాచార్యకవితల్లజుఁడు రాఁగా నీసుబ్రహ్మణ్యకవి యాయననుగూడఁ బైరీతినే యడిగెనఁట. తోడనే యయ్యాచార్యకవి యాశువున,

"క. ఇఁక నెవ్వరికీర్తులు నీ, ప్రకటగుణుం డైనరామ ♦ రాయక్ష్మాభృ
త్సుకృతిజనపోషకునికీ, ర్తికి సరిగా రావుసుమ్ము ♦ పృథ్వీస్థలిలోన్."

అని రచించి చదివెనఁట. అంతట సుబ్రహ్మణ్యకవి యాపద్యము సరిగా లేదనియు, నందుఁ దప్పు గల దనియుఁ బలికెనఁట! ఆచార్యులు బాగుగ నాలోచించి యందుఁ దప్పులే దని వాదించిరఁట! అంత నీసు.

కవి శ్రీరాజావారిసన్నిధిని శతావధానిగారు మొదలగువా రుండఁగా నీక్రిందిపద్యము చదివెను.

"క. ఇఁక విను నీయశమునకుఁ ద, లఁకి శశికృశుఁ డయ్యెనుమఱిలఁ బెరుఁగ వేర్వే ల్లఁకియుఁ గొనెనొ తొలిమలకె, లఁకులను శ్రీరామరాయ! లలితశ్రేయా!"

అంత నాచార్యులుగారు తమపద్యమునఁ దప్పు లేదని వాదించి రఁట! (ఈయనకుఁ బ్రాసస్థానమున నఱసున్నలు కడవఱకు వచ్చునట్లు పద్యము రచియింపవలయు నను నూహ పొడకట్ట లేదని తోఁచెడి; లేదా, యట్టిపద్య మీయనకుఁ గుదరక పోయెనేమో యనియైన నూహింపవచ్చును; కాక యట్లుచెప్పక పోయినను దోషము లేదని తలంచెనో యేమో!) తరువాత శ్రీప్రభువువారు వారివాదములను విని "ఆశుకవిత్వమున మీరు గొప్పవా" రని యాచార్యునితోడను, 'ప్రబంధకవిత్వమున మీరు గొప్పవా' రని సు.కవితోడను బలికి వారిని సత్కరించి పంపిరఁట.

ఈవిషయమున నించుక చర్చింపవలసినవిషయ మున్నది. కొందఱిమతమున సబిందుకనిర్బిందుకప్రాససాంకర్యము చేయరాదు. కొందఱిమతమునఁ జేయవచ్చును. మఱియుఁ గొందఱు హ్రస్వాక్షరము పిమ్మట నున్నయరసున్నలనేకాని దీర్ఘాక్షరములపిమ్మటివానిని బాటింపనక్కఱలే దందురు. వీనికి లక్షణగ్రంథకర్తలు చూపినలక్ష్యము లనేకములున్నవి. అవి యప్పకవీయసర్వలక్షణసారసంగ్రహాదిలక్షణగ్రంథములు చూచిన గోచరించును. కావున గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చట నుదాహరింపనైతిని.

"ప్రాస స్సర్వేషు చైక ఏవస్యాత్" అనున్యాయమునుబట్టి యిట్టివానిసాంకర్యము చేయకుండుటయే కవియొక్క ప్రౌఢత్వమును, కవనముయొక్క దోషరాహిత్యమును సూచించును. కవిత్రయమువారి

మత మిదియ యని తోఁచెడి. ఈసుబ్రహ్మణ్యకవి యప్పటిపట్టుదలపై నట్లు వచించి తనప్రజ్ఞను జూపెను. కాని యేకారణముననో తనగ్రంథములయందును నిట్టిసాంకర్యమును గావించియే యున్నాఁడు.

దీర్ఘాక్షరముపై వచ్చునఱసున్నకు:—

"క. ఈగతి నప్పరి వెలువడి। యాగోవిందుండు కతిపయాధ్వగతిఁ జనం
గాఁ గేకయపురిచెంతం। బాగగు......" ద్వితీ. 75 ప. (172 పు.)

హ్రస్వాక్షరముపిమ్మటిదానికి:—

తగవువ...ది। వ్యగురుని...। అగు...నెం। చఁగ..." ప్రథ. 84 పుట.

(2) శ్రీగంగాధరరామరాయప్రభువరునియనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడైన సూరపరాజుమల్లపరాజనునొకగృహస్థుని యిక్కవి చూడఁ బోవ, నాతఁడు "శ్రీరావువేంకటమహీపతిగంగాధరరామారాయ" అనునామ మిమిడ్చి యొకకందపద్య మాశువురచింపు మనఁడుఁ దత్క్షణమ యిట్లు చెప్పెనఁట!

"క. శ్రీధర! శౌరీ! వైకుం। ఠా! ధరశ్రీరావువేంక ♦ టమహీపతిగం
గాధరరామారాయ। క్ష్మాధరునిం బ్రోవు మెపుడు ♦ కరుణాదృష్టిన్."

(3) ఒకసారి యిక్కవి కాట్రావులపల్లె యనుగ్రామమున నొకగృహస్థునింట స్నానముచేయుచు, నచ్చటినూతినీరు కడుఁ జేఁదుగా నుండెనని పలుకఁగా, నాగృహమేధి 'యీయూరనుండునూతులలో నియుదక మెల్ల నిట్లే యుండు' ననియు, దీనింగూర్చి యొకపద్యము రచింపుఁ డనియుఁ గోరఁగా నీతఁ డీక్రిందిపద్యమును జెప్పెనఁట!

"క. దేవాసుర లబ్ధిఁ దరువ। నావిర్భూత మయి హాల ♦ హల మపుడు మహా
దేవునకున్ భీతిలి కా। ట్రావులపలినూతులందు ♦ డాఁగెనుజుండీ."

(4) మాడుగొల్లుసంస్థానంబున నొకప్పు డొకనియోగికవి "వైదికకవిత్వము వైదికకవిత్వము" అని యాక్షేపించుచురాఁగా వినివిని విసివినయిక్కవి యిట్లు పలికెనఁట!

"ఉ. చందనశాఖికన్నవిర ♦ సంబుగ బూయక మేలటన్న తీ
విం దగినట్లు వైదికక ♦ విత్వసుధారసధారలెల్లఁ జె
ల్వొందఁగ భూతలంబున ని ♦ యోగికవిత్వముతోడ సాటిగా
దందురు బెట్టిదం బగు న ♦ టందురు కొందఱు మూఢమానవుల్."

కవిత్వశైలి.

ఇది మహీధరశిఖరనిర్గళత్స్రవంతీప్రవాహంబుంబోలి యనర్గళప్రచారంబై మిగులఁ బ్రౌఢమై విరాజిల్లుచున్నది. ఈతనికవిత్వమునం దాంధ్రపదములకంటె సంస్కృతపదములే యెక్కుడుగా నుండును. ఈతనికవితాశైలి దెలియుటకై యొక్కొకగ్రంథమునుండి యొక్కొక పద్యముమాత్ర మిచ్చుట వ్రాయుచున్నాను.

కృష్ణభూపతిలలామశతకము.

సీ. వినికియొక్కొకపద్య ♦ మునకు నీ వర్పించు, కరులఘీంకారబం ♦ ధురతకుల్క్క
యొకకల్పనమునకీ ♦ వొసఁగు సైంధవముల, బహులహేషారవా ♦ ర్భటికిఁ దలఁకి
మొనసి నీ వొకశబ్ద ♦ మునకిచ్చు కాంచనాం, చితమణిపటలిదీ ♦ ధితికి వెఱచి
యక్షరంబునకొక్క ♦ లక్షగా నర్పించు, ఘననిష్కసంతతి ♦ ధ్వనులకడలి
యిరవు లేకున్కి విబుధుల ♦ యిండ్ల వెడలి
పాఱె నెచటికొ కాని ని ♦ ష్పచ్ఛగంబు
మత్స్యకులదీప! దివ్యమ ♦ న్మథసురూప!
పరమగుణధామ! కృష్ణభూ ♦ పతిలలామ!

శేషధర్మములు.

మ. తనయా! నీనగుమోముఁ జూపిమదిలో ♦ దైన్యంబు వోఁబెట్టి చ
క్కనినెయ్యంబున ముద్దుఁబల్కులు వినం ♦ గాఁ బల్కవే నిన్నుఁ బా
సినరత్నాభరణాంబరార్థగజవా ♦ జిస్యందనాందోళికా
ద్యనవద్యస్థితు లేల? మందిరము లే ♦ లా? నూఱువే లుండినన్?(తృతీయా.)

(తామరపల్లితిమ్మయాభిధానుని శేషధర్మములనుండి యీయర్థమునే యిచ్చుపద్యము నీక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను. ఈ రెంటి భేదమునరయుఁడు.)

“ మ. కొడుకా! యెక్కడకేగితే! మొగమునా ♦ కుంజూపి డెందంబులో
నడలుం బాపుమ! నిన్నుఁ బాసిన మణుల్ ♦ హర్మ్యంబులున్ దోఁటలున్
గుడుముల్ శర్కరలున్ ధనంబులు నగల్ ♦ కోటానకోట్లున్న నీ
నొడువుల్ వోలె మనోరథార్థవితతుల్ ♦ నూల్కొల్పలే వెవ్వియున్.”

పాపయమంత్రిశతకము.

క. న్యాయగుణమునఁ దోడగు రఘు । నాయకుననుఁబోలె మృగగ ♦ ణంబు లయిన; న
న్యాయగుణిఁ దమ్ముఁడైనం । బాయును రావణునిఁబోలెఁ ♦ బాపయమంత్రీ. 45 ప.

ఆత్మబోధము.

తే. విషయముల నింద్రియములు వ్యా ♦ పించుచుండ
నాత్మవ్యాపించుగతిఁ దోఁచు ♦ నజ్ఞులకును
జలదములు మింటఁ బఱవఁగాఁ ♦ జందురుండు
పఱచుచున్న లెఱుంగునఁ ♦ బద్మనాభ!
(శ్లో. వ్యాపృతేష్విన్ద్రియేష్వాత్మా, వ్యాపారీవావివేకినామ్
దృశ్యతేఽభ్రేషుధావత్సు, ధావన్నివ యథాశశీ.) 19 వ శ్లోకము.

మణిధ్వజచరిత్రము.

శా. శ్వేలాఘూర్ణితదిక్తటంబు, కుహనా ♦ సింహంబుజంభారిదం
భోళిస్పర్ధినఖాంకురంబులశరం ♦ బుల్ నుగ్గుగావించుచున్
వ్యాలోలద్రసనారుణాగ్రవివృతా ♦ స్యంబై మహీజానిపైఁ
గీలాశించినజంత్రమ ♦ ట్లుఱుక లం ♦ ఘించెంబలోదగ్రతన్-

సింహాద్రిరామాధిపశతకము.

మ. మృగ మెగ్గేమిరొనర్చె లుబ్ధకునకున్? ♦ మీనంబు గీడేమిచే
సెఁ గడున్ జాలరి? కేమి హాని యొనరిం ♦ చెం జీర కీటాళి? క
ట్లుగ నిర్హేతుకవైర మూని కుజనుం ♦ డున్ ఘాతుకత్వం బొన
ర్చుగతాఘుం డగుసజ్జనోత్తములకున్ ♦ సింహాద్రిరామాధిపా! 60 పద్య.

శ్రీకృష్ణకల్యాణము.

శా. నానాదేశమహీశబంధుహితబృం ♦ దంబుం బ్రవేష్టింప నా
లోనన్ మాగధభూవరుండు శిశుపా ♦ లుండుం గులాహార్యసం
తానాంతస్థితమేరుమందరగిరి ♦ ద్వంద్వంబురీతిన్ సుఖా
సీనుల్ గాఁ గని మేను వీడిటుప విచ్చే ♦ యం బనే మన్నచోన్, తృతీయా.

(భద్రాపరిణయమీపాత్రమే కావున నిందలి పద్యము దాహరింపఁబడ లేదు.)

కథాకల్పనాదులు.

'కాణాదము పెద్దనసోమయాజి' యను మహాకవి భద్రాపరిణయ మను నామాంతరముగల "ముకుందవిలాస" మను నొక ప్రబంధము వ్రాసినట్లు శ్రీ రాయబహద్దరు వీరేశలింగము పంతులుగారి కవుల చరిత్రమును నేను జదివియుంటిని గావున నీ రెండు గ్రంథములకును గల తారతమ్యము ను గనుంగొనుటకు ముకుందవిలాసమునకై నే ననేక ప్రయత్నములు చేసి తుదకుఁ దణుకు తాలూకాలో నా బంధువులొకరి యొద్ద నొక పురాతన తాళపత్ర గ్రంథ మున్నట్లు విని దానిం దెప్పించి చదివితిని. అది యనేకవిధముల మిగులఁ బ్రౌఢమై రసవంతమై యున్నది. శ్రీయుత వీరేశలింగము పంతులుగారు "ఇక్కవి (పెద్దనసోమయాజి) సంస్కృతాంధ్రములయందు బహుసమర్థుఁడు. ఈతని గ్రంథములో నున్నన్ని శబ్దాలంకారములును, చిత్రబంధకవిత్వపద్యములును మఱియేకవి గ్రంథములో ను లేవు. ఈతని కవనము రసవంతమై కవిజనహృదయరంజకముగా నుండును." అని తమ యాంధ్రకవుల చరిత్రము తృతీయభాగమున వ్రాసిన సంగతియు నెంతయుఁ దగియున్నది. ఇవి మొదలగు కారణములం జేసియు, 'కకారము మొదలు మకారముదనుక నుండు వర్ణము లిరువదియైదు' ను విడిచి యరలవాదిమితవర్ణములతో మాత్రమే "శేషశైలేశ లీల" యను పేరితో 'అపంచవర్గీయకృతి' ని రచియించియుండుటం జేసియుఁ బెద్దనసోమయాజి యనేకవిషయములయందు మిగులఁ బ్రౌఢుఁడని చెప్పవచ్చును, "శేషశైలేశలీల" ను రచించువాఁ డెట్టివాఁ డై యుండునో యోజింపుఁడు. అట్టి 'యపంచవర్గీయ' పద్యము నొకదానిం గనుఁడు.

సింహావలోకముక్తపదగ్రస్తకందము.

"క. సరసా వంశీసురవా, సురవారాశంసిశౌర్య ♦ శూరాశరహా
శరహారి హారి స్వరయా, స్వరయావహలీలయాస్య ♦ వశహా సరసా."

పెద్దనసోమయాజిభద్రాపరిణయమునుబట్టియే సుబ్రహ్మణ్యకవి కొలఁదిమార్పులతోఁ దనభద్రాపరిణయమును రచియించియున్నాఁడు. మఱియుఁ బెద్దనసోమయాజియందుఁ గలగౌరవముచే నిక్కవి కథాభాగము నేకాక యందలి యనేకపద్యములలోనిభావములనుగూడఁ దీసికొని యున్నాఁడు. మఱియు నాతనిగ్రంథములోని కొన్నిపద్యములనుసయితము దీసికొని పెద్దనసోమయాజియం దమితగౌరవమును జూపియున్నాఁడు. ఏతద్విషయములనుగూర్చి సంగ్రహముగా నిచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

(1) కథావిషయము :—యదువంశచక్రవర్తి యగుశ్రీకృష్ణుండు ద్వారకానగరంబున నుండి ప్రజలను నిరీతిగఁ బాలించుచు నొకనాఁడు పాండవులఁ జూడ నింద్రప్రస్థపురంబునకుఁ గతిపయపరివారముతో రథారూఢుండై చని మార్గమధ్యమున రోహణపర్వతము కానరాఁగా దానిపై డిగ్గి దాని నభివర్ణించుచు విహరించుచు నుండెను. (ప్రథమాశ్వాసము.) అట్లొకింతసేపు విహరించి యొకచో విశ్రమించి యుండ నచ్చటికి శ్రుతిరంజని యనునొకయోగిని వచ్చి శ్రీకృష్ణునిదర్శించి యాతని స్తుతించి తనవచ్చినకార్యము విన్నవించునదియై యిట్లుపలికెను. "దేవా! కేకయపతి యగుధృష్టకేతుఁడు చిరకాలముదనుక సంతానము లేనివాఁడై శ్రుతకీర్తి యనుతనసతితో రమాదేవి నారాధించి యామెప్రసాదమున సంతర్దనుఁ డనుకుమారు నొకనిని, భద్ర యనుకూఁతు నొకదానిని గాంచెను. ఆభద్రాదేవికి లక్ష్మీదేవియాజ్ఞచే నేను సకలవిద్యలను నేర్పితిని. ఆమె మిక్కిలిసౌందర్యము గలది. తండ్రి యొకనాఁడు భూలోకంబునం గలరాకుమారులరూపములను బట

ములందు వ్రాయించి యామెకు వానిం జూపఁగాఁ జూచి యందు ని న్నే కోరి యామె నీపై విరాళిం జెంది తపించుచున్నది కావున వేగమ వచ్చి యామెను జేపట్టుము ". ఇట్లు శ్రుతిరంజని చెప్పఁగాఁ గృష్ణుఁ డు సంతోషించి 'ఇప్పు డింద్రప్రస్థపురంబునకుఁ బోవుచున్నా' ననియు 'కతిపయదివసములలో వచ్చి యామెం బెండ్లియాడెద' ననియుఁ జెప్పి యామెను వీడ్కొలిపి తా నచ్చటనుండి పాండవు లున్నవీటికిం బోయి యచ్చటఁ గొన్నాళ్లు సుఖంబుండి భద్రాదేవికి స్వయంవరం బగునని విని కేకయపురింగూర్చి వెడలెను. అట్లు పోవుచుఁ గేకయపురకృతకా ద్రిపార్శ్వభాగంబున నొకరమ్యవనము గానవచ్చుటయే కాక యందుం డి యొకమనోహరవీణాగానమును వినవచ్చెను. అంతటఁ గృష్ణుండు త నపరివారము నచ్చట నిలిపి తానవ్వనంబుం బ్రవేశించి యచ్చట నొప్పు రత్నమందిరము చెంత నున్నద్రాక్షపందిరిలో నొకచంద్రకాంతశిలావే దికపై నిండారుచెల్వుతోఁ జెన్నారుచు నెచ్చెలులు దన్నుఁ బరివేష్టింప మాటిమాటికిఁ దనచిన్నారిద్రవేళ్లను మీఁటుచు నతివిలాసంబుతో వీణ వాయించు నొకసుందరీతిలకముం గని, తన్మనోజ్ఞాకృతికి విస్మయమందు చు నచ్చటితీవెలచాటున నిల్చి యామెను వర్ణించుచు సంతోషాబ్ధిఁ దేలుచునుండెను. (ద్వితీయాశ్వాసము.) "ఓయలివేణీ! హిందోళపు రాగము నీవీణయందు మనోహరముగఁ బాడితివేని యీసమయమున మాధవుఁడు (వసంతుఁడు) సాక్షాత్కరించు" నని యొకచెలికత్తె పలు కఁగా నక్కన్నెమిన్న యట్లు కావించెను. శ్రీకృష్ణుండు దా నగపడుట కదే యదను నని పొదరిల్లు వెలువడి వసంతుఁడో యన వారియెదుట ని లిచెను. ఆతనిం గాంచి యచ్చెలువలెల్ల విభ్రాంతలైరి. భద్రయు నా జగన్మోహనవిగ్రహుం గాంచి మోహపరవశురాలై యుండ, నచ్చటనే యున్న (పూర్వపు) యోగిని భద్రం గాంచి "చెలీ! నీభాగ్యరాశి య

గు శ్రీకృష్ణుఁ డీతఁడే. నిన్నుఁ జూచుటకే వచ్చినాఁడు. కావున నీమహా మహుని దర్శింపుము.'' అని పలుక నాభద్రాకన్య సిగ్గుపెంపున (విలాసవైఖరి నాతనిం గాంచుచు) నచ్చటిమేడలోనికిఁ బోయెను. అంతటఁ గృష్ణుఁడు ధృష్టకేతుని, నాతనిభార్యయుఁ, దనమేనత్తయు (వసుదేవుని సోదరియు) నగుశ్రుతకీర్తిని దర్శించి క్షేమాదులం దెలిపి యొకమందిరంబున విడిసి భద్రాదేవిం దలంచుచు నుండెను. భద్రయుఁ గృష్ణునిపై విరాళిచేఁ దపించుచు నుబుసుపోకకై యుద్యానంబున కేఁగి యచ్చట విరులపాన్పుపై మేనువాల్చి యున్నరనుచుండ నామెచెలి యొర్తు కృష్ణునిపటముం దెచ్చి యాతఁడే కృష్ణుఁ డని చెప్ప నాముగ్ధ కూర్మిచే దానిని దనయక్కునఁ జేర్చుకొని యుండెను. (తృతీయాశ్వాసము.) మఱునాఁడు సూర్యోదయము కాఁగానే ధృష్టకేతుఁడు తనకుమారుఁడైనసంతర్దనుని శ్రీకృష్ణునిసంసేవనమునకై పంప నాతనిం గాంచి శ్రీకృష్ణుఁడు తనపీఠముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని సరసాలాపంబు లాడుచుండ, నచ్చటికి నారదుఁడు వచ్చెను. వాసుదేవుఁ డమ్మునికి నమస్కరింప 'భద్రాప్తిరస్తు' అని దీవించి పిమ్మట నాతని శ్రీమహావిష్ణునిదివ్యావతారముగా బహుభంగుల స్తుతించి యాతనియనుజ్ఞం గొని యేగుచుండ మార్గమునందు భద్రాస్వయంవరమ్మునకు వచ్చువిందానువిందు లను నిద్దఱురాజులు 'సంయమివరా! భద్రామాలో నెవ్వరిని వరించునో భావ్యర్థజ్ఞుండ వగునీవు వక్కాణింపుమా!'' యని తన్నడుగ నమ్ముని 'భద్ర రమాంశసంభూత కావున శ్రీకృష్ణునిఁదక్క నొరుల నెవ్వరిని వరింప' దని చెప్పి యథేచ్ఛముగఁ జనియెను. అంత స్వయంవరము జరుపఁబడెను. నానాదేశరాజులును జూచుచుండ భద్ర కృష్ణుని వరించెను. విందానువిందులు కృష్ణు నెదిరించి యోడి పాఱిపోయిరి. పిమ్మటఁ గృష్ణుఁడు భద్రను జేపట్టి సుఖముతో ద్వారకానగరంబున కరిగి యు

వంతభోగంబుల ననుభవించుచుండెను. (చతుర్థాశ్వాసము.)

పైకథయంతయు నించుమించుగఁ బెద్దనసోమయాజిగ్రంథము లోనిదే. అయినను నిందుఁ గొన్నిమార్పులు గలవు. సోమయాజిగ్రంథమున, శ్రీకృష్ణుఁడు ముందుగనే యింద్రప్రస్థమున కరిగి పిదపరైవత మహీధరంబున కరిగిన ట్లున్నది. ఇం దది తలక్రిందుగఁ జెప్పఁబడినది. (రైవతగిరి రోహణగిరిగా మార్పఁబడినది.) మఱియుఁ బెద్దనపాత్రమున శ్రీకృష్ణునితో భద్రాదేవియుదంతము నొకచిలుక చెప్పినట్లుండఁ నీతఁడు దానిని యోగినిగా మార్చినాఁడు. పరిప్రథమమున నీతఁడు వ్రాసినగ్రంథమందును జిలుకయే చెప్పఁబడెను. కాని తిర్యగ్జంతువుచే మాట్లాడించుట యంతసరసమై యుండదనియో, మఱియేమోకాని తరువాతిప్రతులలో దానిని యోగినిగా మార్చినాఁడు. పెద్దసోమయాజి వ్రాసినకథలలో ననేకభాగము లీతఁడు వదలివేసి కథను మిక్కిలి సంగ్రహపఱిచెను. కాని యావిడిచిపెట్టఁబడినభాగములలో నొక్కటిమాత్ర మిందు లేకపోవుటచేఁ గథకంతకును లోపముఁ దెచ్చుచున్నది. అది యేది యన,

భద్రాశ్రీకృష్ణు లిరువురును మేనత్తమేనమామబిడ్డలు. అనఁగా భద్రాదేవి శ్రీకృష్ణునితండ్రికిఁ (వసుదేవునకుఁ) దోఁబుట్టువగుశ్రుతకీర్తి యనునామెకుఁ గుమారిక. దీనింబట్టి యీయామె శ్రీకృష్ణునకు మేనత్తకూఁతురును, శ్రీకృష్ణుఁ డామెకు మేనమామకుమారుఁడు నగుచున్నారుగదా! అత్యంతసమీపబంధువు లయినయీవధూవరు లిరువురును దామిట్టిబాంధవము గలవార మని యెఱిఁగియున్నట్లు కవి యెచ్చటను జెప్పియుండలేదు సరియకదా, యతఁ డొకదేశపురాజుకుమారుఁడుగా నామె తెలిసికొన్నట్లును, నామె యొకదేశపురాజకొమారితగా నాతఁడు విన్నట్లును చెప్పినాఁడు. ఇది మిగుల నసంభవము. ఎట్టివారును

మేనత్త మేనమామలబిడ్డలయుదంతము నైన నెఱింగియుండకపోరన్న చో నట్టియున్నతవంశజాతులే యెఱుంగకుందురా? ఈవిషయము కథకు మిక్కిలి లోపమును దెచ్చుచున్నది. పెద్దనసోమయాజి యీవిషయమును బాగుగఁ జెప్పియున్నాఁడు. సుభద్రార్జునులవలెను, శశిరేఖాభిమన్యులవలెను వారు ప్రప్రథమముననే యొండొరుల నెఱింగియున్నట్లు సూచించియున్నాఁడు. మఱియు శ్రీకృష్ణుఁడు గదుఁ డనునొక యాదవకుమారునిఁ దోలుదొల్తఁ గేకయపురమునకుఁ బంపి వారిక్షేమము మొదలగువృత్తాంతముల నెఱింగి యున్నట్లు చెప్పినాఁడు. కథచివరనుగూడఁ గొలఁదిమార్పు లున్నట్లు తోఁచుచున్నది. కాని నాకు లభించినతాళపత్త్రగ్రంథము మిగులశిథిలమై యుండుటచే దానినేర్పఱించుటకు నా కిప్పుడు వలనుపడలేదు.

కేవలభాషాప్రౌఢిమనే చూపుటకు రచింపఁబడినయిట్టివానిలోఁ గథాకల్పనావైచిత్రిగాని, పాత్రగుణపోషణాదులుగాని పాటింపఁబడియుండ వని నేను మొదట వ్రాసియే యున్నాఁడను. కావున నిందలి కథనుగుఱించియు, నాయాపాత్రిములగుణములనుగుఱించియు వ్రాయవలసినవిశేషవిషయము లెవ్వియును గాన్పింపలేదని వేఱుగ విన్నవింపనక్కఱలేదు.

(2) పద్యభావములు:—కవులు సామాన్యముగా, నితరుల గ్రంథములయందు మనోహరములైనభావములు తమకుఁ గనంబడెనేని యట్టివాని నచ్చటచ్చటఁ దమపాత్రములందు నెక్కించుకొనుచుందురు. లేదేని వానింబోలినవానినేని కల్పించుకొందురు. మఱియుఁ బురాణాదులనుండి కైకొనఁబడినకథను బెంచి ప్రబంధముగ వ్రాయునప్పుడుకూడ నందలిభావములుసయితమా ప్రబంధములోనికి దొరలుచుండుటయు సహజమే. ఇట్టిచో నొకప్రబంధములోనిసంపూర్ణకథనే కైకొని యిం

కొక ప్రబంధమున నాోసినప్పు డందలిమంచిమంచిభావము లిందుఁ బ్ర వేశించుట యాశ్చర్యముగాదు. అయిన నీగ్రంథమునం దవి యతిమా త్రముగాఁ గనంబడుచున్నవి. అట్టివానిలోఁ గొన్నిటి నిచ్చటఁ జూపు చున్నాను.

ద్వారకానగరమునందలిబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులవర్ణనము.

"సీ. శ్రుతిపదక్రమలీలఁ ♦ జూపనేరఁ డటంచు, శేషునిఁ గ్రింద గాఁ ♦ జేయఁగలరు,
కావ్యసంపదనించు ♦ కయు నెఱుంగఁ డటంచు, గురునాదివికృతిగా ♦ నెరపఁగలరు,
కడుఁబ్రభాకరయుక్తిఁ ♦ గనియడంగుచటంచు, ద్విజరాజు నొకటఁగుం ♦ దింపఁగలరు
..............................భూమిసురలనవప్వీటి ♦ భూమిసురులు."

పెద్దనముకుందవిలాసము. ప్ర.

"చ. తగవున శేషునిన్ శ్రుతిప ♦ దక్రమలీలలు నేరఁ డంచు, ది
వ్యగురునిఁ గావ్యగోష్ఠి యిసు ♦ మంత యెఱుంగఁ డటంచు సద్వ్రతుం
డగుద్విజరాజునుం గడుఁబ్ర ♦ భాకరమిన్కులఁ జిక్కునంచు నెం
చఁగఁగల రప్పురిన్ నిగమ ♦ శాస్త్రకళాచతురుల్ మహీసురుల్.

భద్రా. ప్ర. 106 పద్య.

ఇట్లే తక్కినజాతులవర్ణనములు గలపద్యములభావములునయిత ముగైకొనఁబడి వేర్వేఱుపద్యములుగాఁ జెప్పఁబడెను.

"శా. ధారారీతి సమీరపంచకము పా ♦ దశ్రేణికం బట్టగాఁ
నారాచంబులు నోడి పార్శ్వములనం ♦ టం గొల్వఁగా నాత్మవే
గారూఢిం గనుతేవ దేవమణిమా ♦ ద్యత్కాంతభూషాద్యలం
కారంబుల్ బిరుదుల్ ధరించి పురిలోఁ ♦ గన్పట్టు ఘోట్టాణముల్.

పెద్దనముకుం. ప్రథ.

"చ. ఒదవెడు నాత్మవేగమున ♦ కోడి సమీరణపంచకంబు వాఁ
బదములఁ బట్టెనో యనఁగఁ ♦ బంచవిధాంచితధారలొప్పఁగాఁ
బ్రిదరము లట్లమోడి యిరుపార్శ్వము ♦ లం దముఁ గొల్చుచుండె నాఁ
బొడు లిరుగేవలం బొదలఁ ♦ బొల్చు మహాజవనాశ్వముల్ పురిన్.

భద్రాప. ప్ర. 111 పద్య.

"ఉ. తారసరత్నకుట్టిమశ ♦ తంబులఁ దోఁప శతాంగరీతులన్
హారిమణీశిరోగృహము ♦ లందు ఫలింప విమానలీలలన్
హీరపుఁదాల జాతి చన ♦ నిచ్చెఁ దనంతట స్యందనస్థితిన్
దీపులు మీఱ నూరఁ దగుఁ ♦ దేరులు పేరులు సార్థకంబుగన్.

ముకుంద. ప్రథమా.

"చ. లలితమణీశిరోగృహము ♦ లన్ రహిఁ దోఁప విమానలీలలన్
దలముగ రత్నకుట్టిమశతంబులఁ ♦ దోఁప శతాంగరీతులన్
బలు నెలతాలజాతి విద ♦ పం జని హెచ్చఁగ స్యందనస్థితిన్
దెలుపుచు నూరఁ దీరుఁ గనుఁ ♦ దేరులు పేరులు సార్థకంబుగాన్.

భద్రా. ప్ర. 112 ప.

ఇట్లే పురవర్ణనమునను నచ్చటచ్చటఁ గన్పట్టుచున్నవి.

రాజవర్ణనము.

సీ. వసుదేవచిరభాగ్య ♦ వాసనాసారంబు, దేవకీకృతపుణ్య ♦ జీవనంబు
నందయశోదాజ ♦ నసంచితఫలంబు, బలదేవసుకృతసం ♦ బంధసీమ
గవ్యబృందావనా ♦ రామకేళిపికంబు, కంసాదిఖలతమః ♦ ఖరమరీచి
రుక్మిణీముఖవధూ ♦ రూపసరోహంస, శుకవాక్యమాణిక్య ♦ సూత్రసరణి
యానగరమేలు మేలున ♦ యానఁ గరము
భూజనమునకు బహుసౌఖ్య ♦ భాజనముగ
మదనశతమూర్తి వల్లవీ ♦ మానవస్తు
చౌర్యవిస్ఫూర్తి యదువంశ ♦ చక్రవర్తి. పెద్దనముకుందవిలాసము. ప్రథ.

సీ. దేవకీవసుదేవ ♦ దివ్యతపఃఫలం, బతియశోదానంద ♦ హర్షసీమ
బలదేవచిరపుణ్య ♦ పరిపాకసమయంబు, రాధికాయూధికా ♦ శ్రీవనంబు
కంసాదిఖలమత్త ♦ కరిసింహశాబకంబు, వల్లవీజనమోహ ♦ వార్ధిరాజు
రుక్మిణీహృద్వాస ♦ రోపహంసంబు, సత్యభామాముఖా ♦ బ్జాతతరణి
యానగరమేలు మేలున ♦ యానఁ గరము,
భూజనమునకుఁ జిరసౌఖ్య ♦ భాజనముగ
నాగమాంతప్రవర్తియ ♦ నంతకీర్తి,
స్మరశతసుమూర్తి యదువంశ ♦ చక్రవర్తి. భద్రా. ప. 117.

పెద్దనసోమయాజి తాను రచించెనిది భద్రాపరిణయము గావు

న సుభద్రాపరిణయ మనువిజయవిలాసములోని,

“చ. అతని నుతింప శక్యమె జ ♦ యంతునితమ్ముఁడు సోయగంబునన్
బతగకులాధిపధ్వజుని ♦ ప్రాణసఖుండు కృపారసమ్మునన్
క్షితిధరకన్యకాధిపతి ♦ కింబ్రతిజోడు సమిజ్జయంబునం
దతని కతండె సాటి చతు ♦ రబ్ధిపరీతమహీతలమ్మునన్.

అనుపద్యముం జూచి దానిని మించునట్లు,

“చ. సిరికి వరుండు భాగ్యమునఁ; ♦ జెల్వమున న్మరుఁ గన్న మేటి; ధీ
సరణి విరించికిం గురుఁడు; ♦ శౌర్యమునం బురభేది నోటమిం
బఱపినయట్టిజోదు; సిత ♦ భానునివియ్యము సత్కళాప్తి; సు
స్థిరకృప శౌరియే; మఱి ను ♦ తింపఁగ శక్యమె తద్గుణావళుల్?”

పెద్దనముకుం. ప్ర. ఆ.

అని చెప్పఁగా, మనకవి దీనిని మెచ్చుకొని కొంచెము మార్చి,

“చ. చెలువున మన్మథుం గనిన ♦ శ్రీనిధి, శ్రీకి వరుఁడు సంపదన్
గళల సుధాంశువియ్యము; మ ♦ గంటిమి నప్పురభేది నాజిలోఁ
గెలిచినజోదు; బుద్ధి విధి ♦ కిం గురుఁ డబ్ధికి మామ సత్కృపా
కలనఁ దరంబె యేరికి న ♦ ఖండతదీయగుణాళు లెన్నఁగాన్.

అని తనగ్రంథమునఁ జేర్చుకొనియున్నాఁడు. ఇతఁడు క్రొత్తగా మార్చినవిశేషమున రస మేమియుఁ గాన్పింపదు.

ఇట్లే గ్రంథము కడవఱకు వర్ణనభాగములలోఁ బర్వత, వన, స్త్రీ, మధుమాసాదివర్ణనములపట్టున భావములు గ్రహింపఁబడినపద్యము లనేకములు గలవు. ఇఁకఁ గొలఁదిమార్పులుగలిగినపద్యములు—కథాభాగములోనివి చూపెదను. ప్రథమాశ్వాసము.

“ఈరీతి నీతి దైతే, యారాతి నిరీతిగాజ ♦ నావనభూతిన్
మీఱి సుఖస్థితి నెకనాఁ, డారూఢప్రీతి మతి హి ♦ తావృతి నెఱయన్.”

ముకుం. ప్ర.

“క. ఈరీతి నీతి దైతే, యారాతి నిరీతిగా జ ♦ నావనముమదిం
గోరి యొనర్పఁగ నెకనాఁ, డారూఢప్రీతి మతి హి ♦ తావృతి నెనసెన్.”

భద్రా. ప. 123 ప.

ఎత్తుగీతి. ఊరడించినవారల ♦ నూఱడించి, యలవరించినచెలుల లో ♦ నలవరించి,

(ఈతరువాతిపాదము నాయొద్దనున్నపొత్తములోనిదిశిథిలమైపోయినది)

... శూరకులు లంటిరాఁగ నా ♦ శూరకులుఁడు. ముకుంద. ప్రథ.

ఎత్తుగీతి. అలవరించినచెలుల లో ♦ నలవరించి, యూరడించినవారల ♦ నూఱడించి
యన్నగరమునఁ గాపుంచి ♦ యన్నఁగరము, శూరకులు లంటిరాఁగ నా ♦
శూరకులుఁడు. భద్రా. ప్ర. 125.

ద్వితీయాశ్వాసము.

"క. ఈచందంబున నవ్వన, వైచిత్రిం గనుచు యాదవ ♦ వప్రభుఁ డొకచో
లోచనచకోరసమ్మద, సూచక మగునిందుకాంత ♦ సుందరవేదిన్." ముకుం. ద్వి.

"క. ఆచందంబున నన్నగ, వైచిత్రిం గనుచు యాదవ ♦ వపృథుఁ డొకచో
లోచనసరోజసమ్మద, సూచక మగుసూర్యకాంత ♦ సుందరవేదిన్." భద్రా. ద్వి.

(చిలుకను యోగినిగా మార్చుపట్టున నిట్లున్నది.)

ముకుందవిలాసములోని చిలుక.

సీ. అపరంజి మెఱుఁగుటం ♦ దపుముక్కుద్యుతిసంధు, జలజరాగచ్ఛాయ ♦ నెళిము సేయ,
కలికిచిన్నారిచూ ♦ క్కఱపుఱెక్కలబెడంగు, మరకతాళిచ్ఛాయ ♦ నెఱుక సేయ
నాకంఠహృదయమున ♦ గ్యంతకాంతిచ్ఛటల్, పుష్యరాగచ్ఛాయ ♦ పొందు సేయ
నలుదిక్కులీక్షించు ♦ నయనమరీచికల్, శక్రనీలచ్ఛాయ ♦ చనవు సేయ
దివ్యమణిపుత్త్రియో యనఁ ♦ దేజరిల్లి
సుందరస్ఫూర్తిఁ బెనఁగొనఁ ♦ జూడువార
లో ననంగ జగన్మోహ ♦ నాంగమైన
యొక్కరాచిల్కఁ గనియు దా ♦ మోదమందు." ముకుంద. ద్వి.

(భద్రాపరిణయములోని యోగిని)

సీ. అపరంజి మెఱుఁగుటం ♦ దపుశరీరచ్ఛాయ, దొలుకాయమిందుల ♦ నెళవు సేయఁ
గలికినిద్దంపుఁజ ♦ క్కనిచెక్కులబెడంగు, మగరాలతళుకుల ♦ సొగసు గెలువ
నాణెంపునునుసోగ ♦ వేణీభరముసొంపు, వేల్పురాచాలతో ♦ బిరి హసింపఁ
గొలుసుల వెడల్పుల్ క్రొం ♦ బెళుకుకన్నవ మాపు, లళులమాలికల మే ♦ [illegible]కమాడ
దివ్యమణిపుత్త్రియో యనఁ ♦ దేజరిల్లి
సుందరస్ఫూర్తిఁ గన్నారఁ ♦ జూడువార

ఘానవంగ లసన్మంగ ♦ శాంగియైన
యానలినగంధిఁ గాంచె హే ♦ మాంబరుండు. భద్రా॰ ద్వి. 5 ప॰

"ఉ. కాంచి వశీజాంగనాహృదయ ♦ గౌరవచౌర్యధురీణ మౌకటా
ఘాంచలపాళి బాళిఁబడి ♦ యాశుకలోకశిఖామణిన్ విమ
ర్శించి యపూర్వవిస్మయవి ♦ శేషము చిత్తమునందు సంభ్రమో
దంచితమై పెనంగ హరి ♦ దానివిలాసము నెంచి యిట్లనున్." ముకుం.ద్వి॰

☞ ఈపద్యమున "బాళిఁబడి యాశుకలోకశిఖామణిన్" అనునది "పాళిమెయి నవ్విౘారుజలోచనన్" అనిమాత్రము మార్పఁబడి తక్కినదెల్లఁ గైకొనఁబడినది.

(ఈభాగమునందిట్లచ్చటచ్చట మార్పఁబడినపద్యములు కొన్ని యింకను గలవు.)

భద్రావృత్తాంతమున:—(కేకయరాజునకు లక్ష్మీదేవి సాక్షాత్కరించి సంతానము కలుగునట్లు వరమిచ్చినతరువాత.)

"క. శ్రీవిభునిదేవిదయ వసు, దేవునిసోదరి నృపాలు ♦ దేవి దగిమె గ
ర్భావేశవశత శశిగ, ర్భావేశత నెసఁగునుదయ ♦ యగుదిశ యనఁగన్."
ముకుం. ద్వి॰

☞ ఇందు "శ్రీవిభునిదేవి", "ఆవనజాలయ" గను, "తగియె" "వెలసెఁ" గను, "ఉదయ" "పూర్వ" గను మాత్రము మార్పఁబడియె॰ భ॰ ద్వి. 24

గీ. ఆసుమారుని సంతర్ద ♦ నాఖ్యఁ జేసి, యారమాంశను గన్నకు ♦ మారికకును
భద్రగుణలక్షణములుచూ ♦ పట్టుకతన, భద్రయనునామ మొసఁగె భూ ♦ పాలమౌళి॰
ముకుందవిలాసము॰ ద్వి॰

☞ ఈపద్య మొక్కయక్షరముననైన భేదము గనఁబడకుండఁ గైకొనఁబడినది. భద్రా॰ ద్వి. 30.

ముకుందవిలాసమునఁ జిలుక కృష్ణునితో నిట్లు పలికెను.

"గీ. ఏను దివ్యకన్యకలీన, వి ♦ ద్యానిరూఢ । నగుట శుద్ధాంతమున కేఁగ ♦ నర్హమనుచు

సకలవిద్యలఁ బ్రౌఢగాఁ ♦ జలుపుమనుచు । నప్పడఁతితఁద్రిడితనయునా ♦ కప్పగింప.

శా. తూచా తప్పకయుండ నేర్పితిని హిం ♦ దోళాదిరాగావళీ
వైచిత్ర్యంబును నాట్యకౌశలముఁ గా ♦ వ్యప్రౌఢియున్ నాటక
ప్రాచుర్యంబు నలంకృతిప్రతిభ శ ♦ బ్దజ్ఞానమున్ దర్కవి
ద్యాచాతుర్యము సత్కవిత్వరచనా ♦ ధౌరంధరీ రేఖయున్." ముకుం. ద్వితీ.

భద్రాద్రిపరిణయమున యోగిని యిట్లు పలికెను. (భద్రా.ద్వితీ.36పద్య.)

"ఏను యోగిని నఖిలవి ♦ ద్యానిరూఢ, నగుట శుద్ధాంతగమనయో ♦ గ్య యని తలఁచి,
నిఖిలవిద్యావిశేషముల్ ♦ నేర్ప మనుచు, నప్పడఁతితండ్రి కొమరి నా ♦ కొప్పగింప-

"శా. సారం బేర్పడఁ జెప్పితిన్ సరసమౌ ♦ సంగీతనృత్యక్రియా
పారీణత్వము, కావ్యనాటకకళా ♦ ప్రాగల్భ్య మందౌనలం
కారప్రౌఢియు శబ్దశాస్త్రమును ద ♦ ర్కంబుం గుణోదారశ్యం
గారస్ఫారరసప్రబంధరచనా ♦ ఖండైకచాతుర్యమున్." భద్రా. ద్వి. 73

"క. ఆటలఁ బాటల సొగసుం, దేటల రూపవిభవమునఁ ♦ ద్రిభువనములలో
బోటులలోపల నీచెలి, బోటులు లే రనుచుఁ దోఁచెఁ ♦ బురుషవరేణ్యా!"
ముకుంద. ద్వితీ.

"క. ఆటలఁ బాటల మాటలఁ, దేటల రూపవిభవమునఁ ♦ దిభువనములలో
బోటులలో నీక నీచెలి, బోటులు లే రనుచుఁ దోఁచెఁ ♦ బురుషవరేణ్యా!"
భద్రా. ద్వి. 41

ఇట్లే యచ్చటచ్చట ననేకములు గన్పట్టుచున్నవి. వానినెల్ల వివరించినచో నియ్యుపోద్ఘాతము మూలగ్రంథముకంటె నెక్కుడగునన్న భీతితో ముఖ్యము లగుపద్యముల నొండురెంటినిమాత్ర ముదాహరించి యీవిషయమును విరమించుచున్నాను. (భద్రాకన్యవర్ణనము.)

"సు. గతి మత్తేభము, నాస చంపక, మొగిం ♦ గైశ్యంబు కందంబు, సం
గతవాక్యంబులు మత్తకోకిలలు, దృ ♦ క్పాండిత్య ముయ్యాల్పల
ద్యుతి, మోముంబురుహంబు, దేహరుచి వి ♦ ద్యున్మాలగా మానినీ
తతవృత్తస్థితు లెన్నఁగాఁ దరమె త ♦ ద్వాగ్జాలికైనం దగన్." ముకుంద.ప్రథ

(సరసమైన) ఈపద్యమే 'దృక్పాండిత్య' మనుచోట 'దృగ్వ్యాపార' మనియుఁ, 'దగన్', 'ధరన్' అనియుఁ మార్పఁబడి తక్కినదెల్లఁ

నైకోనంబడియె. భ. ద్వి. 113

"ఒకమేటఁ జిక్కె మీన, మొక్కనెలకే చిక్కెఁ బద్మ♦మొకపగటికె తా
వికలతఁ జిక్కెను గుముదము, సకినయనసమంబు లగునె♦జడగతు లెప్పుడున్."
ముకుందవిలాసము.

"గీ. ఉవిదనేత్రసామ్య♦మొందఁగాఁగడఁగిమీ, నొక్కయేటఁజిక్కె♦నొక్కనెలకె
పద్మ మోడె నొక్క♦పగటికేచెడెఁ గల్వ, సఫలమగునెకోర్కె♦జడగతులకు."
భద్ర. ద్వి. 107 ప.

"గీ. కుంభకుచ, మీన♦లోచన, గోనితంబ। యబ్జధామాస్య, హరిమధ్య♦యళిశిరోజ
చాపసుభ్రూయుగళి,నక్ర♦జంఘ,యతుల। కన్య,సరసక్రియలరాశి♦గాదెజగతి."
ముకుం. ప్రి.

ఈపద్యమే భద్రాపరిణయమున (ద్వి. 112 ప.) నున్నది. ఇందు 'జగతి' యనునది 'తలఁప' అని మార్పఁబడినది. 'జగతి' యనుటయే సరసము. (ఇట్లు గ్రంథముకడవఱకు నచ్చటచ్చట నున్నవి.)

ఈరీతి నిమ్మహాకవి పెద్దనసోమయాజియందుఁ గలయుపారగౌరవమున నాతనిగ్రంథములోనిపద్యములననేకములను దీసికొని తనగ్రంథమునఁ జేర్చికొనియున్నాఁడు. ఇంతమాత్రమున మన మీతనియందు గ్రంథచౌర్య మారోపింపరాదు. ఇక్కవియు మిక్కిలిసమర్థుఁడు గాని యల్పుఁడు గాఁడు. అశేషపాండితీవిలసితుండును, బహుశాస్త్రపారంగతుండును, ననేకవిద్యాధురంధరుండును, నసాధారణశేముషీయుతుండును నగుగణపవరపువేంకటకవివర్యుఁడు తనప్రబంధరాజవేంకటేశ్వరవిజయవిలాసమునఁ బెక్కుస్థలంబుల భట్టుమూర్తినరసభూపాలీయములోనిపద్యములననేకముల నాతనియందలిగౌరవముచేఁ దీసికొనియుండలేదా? కాళిదాసునంతటివాఁడు శ్రీమద్రామాయణమునుండి కొన్నిభావములను, శ్లోకమును గ్రహింపలేదా? వెదకినచో నిట్లనేకులు కవులు పరులభావాదులను గ్రహించినవారు సమస్తభాషాగ్రంథకర్తలందును దొరకుదు. (శ్లేషయమకచక్రవర్తి యగువేంకటాధ్వరిమహాకవి నైషధ

భారత చంపువులనుండి యనేకభావములను గ్రహించి తనగ్రంథముల లోఁ జేర్చుకొన్నాఁడు.) కావున నిక్కవిచంద్రునియందుఁ గళంక మున్నట్లూహింపవలదు.

(☞ పెద్దనసోమయాజి క్రీస్తుశకము 1700 సంవత్సరప్రాంతమువాఁడై, యిక్కవికంటె 150 యేండ్లు ముందున్నాఁడు గావున నీతనివిషా త్త్వమును జూచి యాతఁడు వ్రాసెనేమో యని యనుకొనుట పొసఁగదు.)

ఈభద్రాపరిణయమున నిక్కవి వసుచరిత్రాదిప్రబంధములయం దలి శ్లేషయమకధ్వన్యాద్యలంకారములు గలపద్యములతోఁ దులఁదూఁ గఁగలిగినపద్యముల ననేకములను జెప్పియున్నాఁడు. ఆవిషయము లెల్ల నీగ్రంథముం బఠించుమీాకు విశదమగును గావున నిట వ్రాయలేదు.

ఈతనియితరగ్రంథములయందు నయిత మితరులపద్యములం బోలినపద్యములు కొన్నిచోట్లఁ గన్పట్టుచున్నవి. అందొక్కటి యిచ్చటఁ జూపెదను. (శేషధర్మములు.)

"సీ. దండం బఖండదమా ♦ ర్తండమండలవిభా, మండితా జాండపి ♦ చండ నీకు
వందనం బజశతా ♦ నందసంక్రందన, వందితచరణాగ ♦ విండ నీకు
నోహోయు దానవ ♦ వ్యూహదుర్మోహచే, ష్టాహారిసాహసో ♦ త్సాహ నీకు
&c. &c. చతుర్థాశ్వాసము.

"సీ. దండంబు శార్ఙ్గకో ♦ దండో గ్రకాండ, ప్రకాండఖండితదైత్య ♦ కాండ నీకు
నోహోయుమదగజ ♦ ద్రోహాగ్రహావహ, గ్రాహచ్ఛిదాహవో ♦ త్సాహ నీకు
వందనం బరవింద ♦ మందిరామందిర, తుందదరోరక్షస్సలా ♦ లింద నీకు
&c. &c. కంకటివారియుత్తరరామాయణము. ప్రథ. 322 ప.

మనోహరము లని తోఁచినయిట్టిపద్యములవంటిపద్యముల రచిం చుకొనుట కవులకు స్వభావమే. చూడుఁడు ! కంకంటివారియీాపద్య మునే చూచి యెూగిరాలజగన్నాథకవివర్యుఁడు,

సీ. వందన మిందిరా◆సుందరీహృదయార, విందమధ్యచరన్మి◆లింద నీకు
దండము భుజగజ◆శుండామృణాళత్వ, చండరక్షోగళ◆కాండ నీకు
జోహారు నైగమ◆వ్యాహారవారము, క్తాహారహారినీల◆తరల నీకు
&c. c&

అని తనసుమనోమనోభిరంజనము (ద్వితీయోల్లాసము) నందుఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఈమూఁడుపద్యములయందలి భేదమును జదువరు లారయఁగలరు. (జగన్నాథకవియు, సుబ్రహ్మణ్యకవియు సమకాలికులు.)

ఛందోవ్యాకరణాదులు.

ఇప్పటివారివలెఁ బూర్వకాలపువారికి సలక్షణము లైనయాయాగ్రంథములలోనిసుప్రయోగము లివి యనియు, లేఖకప్రమాదిజనితదోషము లివి యనియుఁ దెలిసికొనుటకును, దగినరీతిని వాదప్రతివాదములు సలిపి వానిం బరిష్కరించుకొనుటకును, నెద్దియో యొకటి నిర్ధారణము చేసికొనుటకును ననువగుసాధనసామగ్రిలు, అనఁగా, విద్యావిషయములు గలపత్త్రికలు, వానిరాకపోకలకు మార్గములు ముద్రణాదికార్యములు మొదలగునవి యాయాకాలములయందు లేకపోవుటచేతను, అప్పటిలేఖకులు తమయిచ్చవచ్చినరీతిని వ్రాసియిచ్చినతాటియాకులగ్రంథములే వారికి శరణములై యుండుటచేతను, ఒక్కొకప్రబంధమున కొక్కొకప్రతికంటె నెక్కుడు (భిన్న) ప్రతులు దొరకుట యప్పుడు కష్టముగా నుండుటచేతను, నింకను ననేకవిధము లగుకారణములచేతను బూర్వమధ్యాధునికకవులలో ననేకులగ్రంథములయందు లక్షణవిరుద్ధము లైనప్రయోగములు కొన్ని కాన్పించుచున్నవి. ఒక్కొక్కపుస్తకమునకు ననేకభిన్నప్రతులను దెప్పించి, వానిలోనిసారాంశముల నెల్ల సావకాశముగఁ బరిశీలించి తమతమజీవయాత్ర లన్నియు విద్యావ్యవసాయమునందే కడపి వానిలోనితప్పొప్పుల నెల్ల నిర్ణయించి విశేషాయాసము నొందినవిద్వత్కవులు, అట్టివారితో మైత్రి నెఱపుచు వచ్చిన

సుకవులు మొదలగువారుమాత్రమే తమతమగ్రంథములను సలక్షణము గా రచియింపశక్తి గలవారైరి. ఇతరు లనఁగా, (విశేషపాండిత్యము గలవారే యైనను) నితరవ్యాపారములచేఁ బూర్వగ్రంథములఁ జక్క గఁ బరిశీలింప వలనుపడనివారు, లేఖకులు వ్రాసియిచ్చినగ్రంథముల యందలిపారపాటులను మహాకవిప్రయోగములుగా నెంచి గ్రహించు చువచ్చిరి. ఈహేతువుచేతనే బమ్మెరపోతన, పిల్లలమఱ్ఱిపినవీరన్న, ప్రౌఢ కవిమల్లన మొదలగుపూర్వకవులగ్రంథములయందును, కృష్ణరాయలు, ధూర్జటి, చేమకూరవేంకటపతి మొదలగుమధ్యకవులపుస్తకములయం దును, కాకమానిమూర్తి, గణపవరపువేంకటకవి, కంకంటిపాపరాజు మొదలగునాధునికకవులకోశములందును, లక్షణవిరుద్ధములైనప్రయో గములు కానంబడుచున్నవి. ఇంతమాత్రమున నాయాకవిచంద్రుల యందుఁ గళంకమున్న దని మన మెంచుట న్యాయము కాదు. అప్పటి వారి కవి సుప్రయోగములుగానే తోఁచియుండును. వారు వారు సల క్షణములుగా వ్రాసినప్రయోగములు కొన్ని యున్నను నవి కాలక్రమ మున లేఖకుల దోషమునఁ దప్పులుగాఁ బడియున్న నుండవచ్చును. అందుఁ గొందఱు స్వాతంత్ర్యమునఁ బ్రయోగించినవియుఁ గొన్ని యుం డును.

ఈసుబ్రహ్మణ్యకవి మొన్న మొన్నటివాఁ డగుటచేఁ గొన్నికొన్ని విద్యావిషయికము లగుపత్త్రికలలోనివాదోపవాదములు, గొప్ప పండి తులచేఁ బరిష్కరింపఁబడి ముద్రితములై యుండుగ్రంథములపాఠములు మొదలగువానిని బాగుగఁ బరిశీలించి తప్పొప్పులను జాలవఱకు గ్రహిం చియున్నవాఁ డగుటచే నీతనిగ్రంథములయందు లక్షణవిరుద్ధప్రయోగ ము లంతఁగా గానంబడవు. పూర్వులలో ననేకులగ్రంథములయందుం బోలె నీతనిపాత్త్రములయందు, క్త్వార్థకేకారసంధులు, దుష్టసమాసము

లు, చేతున్, కోతున్, వంచుక, పట్టుక, తిట్టకన్, కొట్టకన్ ఇత్యాద్యపశబ్దగ్రహణములు మొదలగువ్యాకరణదోషములును, అప్రశస్తయతిప్రాసములు మొదలగుఛందోదోషములును లేనే లేవని చెప్పవచ్చును. ఈతఁడు శ్రీమాన్, మాడభూషి వేంకటాచార్య కవికృతమైన భరతాభ్యుదయమునందలి దోషములంగూర్చి 'రాజయోగి' యనుపత్త్రికలో నొకవిమర్శనమును వ్రాసియున్నాఁడు. అందలికొన్ని యాక్షేపములు మిక్కిలి సమంజసములై, యుక్తియుక్తములై యీతనిలక్షణవేత్తృత్వమును వెల్లడించుచున్నవి. అయిన నిక్కవి స్థూలదృష్టిచేతనో, లేక తనకు సమ్మతములగుటచేతనో, కాక, యట్లుండవచ్చు ననుతలంపుచేతనో కొన్నియల్పదోషములకుమాత్రము తనగ్రంథములయం దెడమిచ్చియున్నాఁడు. వానిలోఁ గొన్నిటి నిచ్చటఁ జూపుచున్నాను.

(వ్యాకరణవిషయమున)

(1) సీ. పా. తలిరుటాకులజొంప ♦ ములు దావశిఖలంచు
నెంచి యందులఁ బ్రవే ♦ శించఁజూచు తృ. 52

ఇందుఁ "ప్రవేశింపన్" అనుటకుఁ "ప్రవేశించన్" అని ప్రయోగింపఁబడినది.

(2) మ. తమమేనత్తను నత్తటిన్ ... తృ. 34.

ఇం దింకొకద్రుత మనవసరము.

(3) అలఘుస్వేణియున్......గంగని, ప్ర. 2.

"గంగయని" యనుటకు "గంగని" యని ప్రయోగించినాఁడు.

(4) మఱియు "పనేమి" ఇత్యాది లచ్చటచ్చటఁ గలవు.

శ్లేషను సమర్థించుపట్టున వసుచరిత్రాదులయందుంబోలె నీతని గ్రంథములయందును దోషములు గన్పట్టుచున్నవి. అందొకదానిని మాత్రము జూపెదను.

సీ. పా. తిలకింపు మెలతామ ♦ రలదండ లోసఁగుము,
నెసరొప్పఁగావల ♦ సినసుగొనుము. ప్రథ. 115 ప.

ఇందు వలచి యనుటకు వలసి యని ప్రయోగించినాఁడు.
ఛందమున.

(1) అఖండయతి :—

(a) క. ఆరామచంద్ర......గా। మారులుదానమునరవిసు ♦ మారు లరయగాన్. ప్ర.61

(b) శా. క్ష్మాలోకేంద్రుఁడు ... ...
శ్రీలానీలలవిష్ణువుంబలెఁ బురం ♦ ధ్రీలోకరత్నంబులన్ ప్రి. 83

(2) రేఫద్వయమైత్రి :—

క. తఱియం జని నునుఁజెక్కులఁ। దొరఁగెడు &c. తృ. 55

చ. తుఱుముఱనీడ.........ని। బ్బరపు &c. చ. 61

ఇందుఁ గవి నాలుగును గురురేఫములుగనె వ్రాసియున్నాఁడు. కాని "నిబ్బరము" అనునది శకటరేఫము కాదు. (నిర్భరశబ్దభవము.)

"సీ. పా. మఱఁడు దేవరయుఁ దా ♦ మర కప్పురంబు చి,
త్తరువు నిబ్బరము చం ♦ దురుఁడు నిదుర"

మొదలగునవి లఘురేఫము లని ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

"హరిచూచి...ని। బ్బరముగ..." హరివంశ. పూర్వ. చతు.

అఖండయతులకుఁగాని రేఫద్వయమైత్రికిఁగాని యిక్కవి యొప్పనివాఁ డని యీతనిగ్రంథము లన్నియుఁ జాటుచున్నవి. ఇవి స్థూలదృష్టిని బడియుండు నని తోఁచుచున్నది.

(3) ప్రమాదము :—

(a) సీ.పా....అళులమాలికల మే ♦ నఱికమాడ &c. ద్వి. 5

ఇందు యతి ప్రమాదపతితము. 'ఱికము' గాని 'అఱికము' గాదు.

(b) క. సల్లకీపల్లవములకు........ ప్ర.135

ఇది "సల్లకిపల్లవములకును" అని యుండనగును.

"ప్రబంధము నా జలరాశి దానిలో, పల నెరసుల్ గణింతురె యపారము లౌమణులెల్ల నుండఁగాఁ" అనున ట్లిట్టిస్వల్పదోషముల నొకలెక్కలోనికిఁ దీసికొనిరాఁగూడదు. మధ్యాధునికకవులగ్రంథములలో ననేకులగ్రంథములకంటె నీతనిగ్రంథము లనేకవిధముల నిర్దుష్ట

ములుగాఁ గన్పట్టుచున్నవి.

పాఠభేదాదులు.

ఈ గ్రంథమునందుఁ బ్రథమాశ్వాసములోని కవిస్తుతి.

గీ. భారతంబు నంధ్ర♦భాషగ నొనరించి, వినుతిఁ గన్న సత్క♦వితతియును
పెద్దనార్య సోము♦భీముని శ్రీనాథు, శంభుదాసు మదిని♦సంస్మరింతు. ప్ర. 10.

దీనికి వ్యాఖ్యాతగారివిమర్శనము మిగులస్తవనీయమై యున్నది. ఇందు శంభుదాసుఁ డను పదము శ్రీనాథునకు విశేషణముగాఁ జూపి తన్నాక్షేపించువారిని ధిక్కరించునభిప్రాయముతోఁ గవి దీనిని వ్రాసి యుండును. అంతియకాని మిక్కిలి యాధునికుఁడైనయీతఁడు శంభుదాసుఁ డనునది యెఱ్ఱాప్రెగ్గడకు బిరుదనామ మని యెఱిఁగియుండక పోఁడు. అయిన నిట్టిసందేహమున కెడమీయ నేల యని కాఁబోలుఁ గవియే మఱల నింకొకప్రతిలో “సూరకవిని మదిని ♦ స్తుతియొనర్తు” నని సవరించికొనియున్నాఁడు. కావునఁ బాఠకులు తమయిచ్చవచ్చిన పాఠమును గ్రహింపవచ్చును.

(2) భద్రాదేవి శ్రీకృష్ణునిఁ బ్రప్రథమమునఁ గాంచినప్పు డామెకు,

ఉ. కోరికలూరు, నెమ్మెయి గ ♦ గుర్పొడుచున్, గడకంటఁ దారకల్
సేరి పరిభ్రమించు, నునుఁ ♦ జెక్కులఁ జెమ్మట గ్రమ్ము, నెమ్మి నె
య్యారపుఁజూపు లజ్జబెర ♦ యం (గను జక్కగ మోడ్పునొందుచున్)
సారెకు వెల్వడుం దొడరి ♦ శౌరిని జూచునెడం బడంతికిన్. తృ. 13

ఇందు మూఁడవపాదమునఁ గుండలీకరణము చేయఁబడినభాగము పలుప్రతులలోఁ గొఱవడి యున్నది. కావుననే పైరీతిని బూరింపబడినది. అయినను గవియే వ్రాసినప్రాఁతప్రతి నొకదానిని సంపాదించి చూడఁగా నందు,

“ మగుడున్, వలపూని క్రమ్మఱన్.”

అనియున్నది. కావున నిట్లే చదువుకొనవలయును.

ఈగ్రంథము ప్రథమాశ్వాసమున 133 వపద్యమునందు

“ గీ. తరణికిరణోష్మఁ గరఁగి &c. ” అనియున్నది.

దీనివ్యాఖ్యానములో “నూష్మశబ్దమునకు మువర్ణలోపముచింత”

మని వ్రాయఁబడియున్నది. మువర్ణలోపము గలుగున ట్లీక్రిందిప్రయో గములు కన్పట్టుచున్నవి. కాని వ్యాకరణసూత్రాధారము కాన్పింపదు.

మ. స్వనిదాఘాగ్రనిదాఘవైఖరిన యూష్మ నృల్లికల్ &c. ఆముక్త. ద్వి. 58

మ. ఇనరశ్మిల్ తృషవార్ధిఁ జేరి జలమొక్కంతాన నాత్మోష్మకఁ &c. ఆము. చ. 87

ఈగ్రంథము చతుర్థాశ్వాసము 10 వ పద్యమున,

శుకపికశారికల్ పలుకఁ జొచ్చె గృహాంతరపంజరంబులన్.

అనుదానివ్యాఖ్యానమున "గోయిలలం బెంచుట యప్రసిద్ధము" అని వ్రాయఁబడియున్నది. దీనికి శృంగారనైషధమునఁ బ్రథమాశ్వాసమునందుఁ "బోషితరాజకీరంబులు కైవారంబులుసేయఁ బ్రోదికోయిలలు మంగళగానంబొనర్ప" అనుప్రయోగము గానంబడుచున్నది; గాని సామాన్యముగ నీపద్ధతి గానరాదు గావున వ్యాఖ్యాతగారియభిప్రాయమే సమంజసమై యున్నట్లు తోఁచుచున్నది.

శబ్దార్థాలంకారాదులు.

పెట్టుంజెట్టువలె నున్నదీనివ్యాఖ్యానమే బాలురకునయితము సుబోధ మగునట్లు సర్వవిషయములను దెలుపుచున్నది గావున దీనింగూర్చి యిచ్చట వ్రాయులేదు. ఏతత్ప్రబంధమునకు వ్యాఖ్యాత,

బ్రహ్మశ్రీ పురాణపండమల్లయ్యశాస్త్రులుగారు.

వీరు పీఠికాపురములోనియున్నతపాఠశాలయందు నాంధ్రపండితులు. ఇంతకునుమున్న 'అమలాపురము' మున్నగుచోట్ల నుండునున్నతపాఠశాలలలోఁ బండితులుగా నుండి పిమ్మట నిచ్చటికి వచ్చిరి. వీరు సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెంటియందును బరిపూర్ణపాండిత్యము గలవారు. మఱియు వేదాంతాదిశాస్త్రములయందును వీరికి విశేషపరిచయము గలదు. ఏవిషయమునుగూర్చియైనను వీరు ప్రసంగించుచున్నపుడు వినువారికి, 'సద్యస్స్ఫురణ' మనునది వీరికి బాల్యముననే వెన్నతోఁ బెట్టఁబడినదిగాఁ దోఁపకమానదు. వీరివలె నుభయభాషలయందును నికరమైనపాండిత్యము గలవారు మనయాంధ్రులలో నెందఱో కానరారు. వీరు మాసంస్థానప్రభువులయాదేశమునను సరించి యనేకాంధ్రప్రబంధ

ములకు వ్యాఖ్యానములు రచించుచున్నారు. అందుఁ బ్రిభావతీప్రద్యు మ్నము సటీకము ముద్రింపఁబడుచున్నది. శృంగారనైషధవ్యాఖ్యాన మిప్పుడు వ్రాయఁబడుచున్నది. ఇఁకను 'ఉత్తరహరివంశము' మొదల గునుద్గ్రంథములకుఁ డీకఁ వ్రాయుదురు. ఏతత్ప్రబంధవ్యాఖ్యానమునుబ ట్టియే వీరిపాండిత్యాతిశయము మీకుఁ దెలియఁగలదు. ఇందలియుభ యభాషాకందము, విలోమప్రసగ్విణీవృత్తము మొదలగువానికి నర్థము వ్రాయుట యెట్టికష్టమో చదువరు లూహింతురుగాక! మఱియు నిందలి

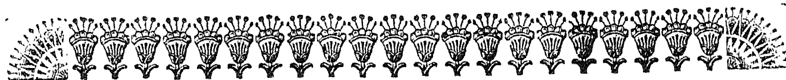
"గోవిథవార్యాశ్రయమై, ..." ప్ర. 90.

అనుపద్యమునకును, శ్లేషయమకధ్వన్యాద్యలంకారములతోఁ గూడినయనేకపద్యములకును వీరు వ్రాసినవ్యాఖ్యానము బాలురకుస హితము సుబోధమై, హృదయంగమమై వీరిసర్వతోముఖపాండిత్యము ను వెల్లడించుచున్నది. ఆంధ్రకవులలో ననేకులనాఁటినుండివచ్చుచున్న యొకపొరపాటునుగూర్చి వీరు ప్రథమాశ్వాసములోని 120 పద్యము యొక్క వ్యాఖ్యానములో వ్రాసియున్నారు. అది సలక్షణమై, యుక్తి యుక్తమై యాంధ్రకవులెల్లరును ననుసరింపఁదగినదియై, సత్యమై యు న్నది. వీరు వ్రాసినవ్యాఖ్యానములను బఠించువారికి ననేకవిషయములు కరతలామలకము లగుననుట యతిశయోక్తి కాదు. వీరు 'ఆరామద్రా విడ' బ్రాహ్మణులు. కవియు నారామద్రావిడబ్రాహ్మణుఁడే. స్వశాఖ నుద్భవించినపండితవరేణ్యుఁడు వ్యాఖ్య వ్రాయుటచే సుబ్రహ్మణ్యకవి పుణ్యము మిగులఁ గొనియాడఁదగినదిగా నున్నది. ఈయనవయస్సు 58 సంవత్సరములు. వీరిజన్మభూమి తణుకుతాలూకా ఖండవిల్లి.

ఏతత్ప్రబంధమును సటీకముగ ముద్రింపించి యాంధ్రలోకము నకు నొసంగిన శ్రీరాజా రావు వేంకటమహీపతిసూర్యరాయప్రభువర్యు లకుఁ బరమేశ్వరుఁ డాయురారోగ్యంబులఁ బరిపూర్ణంబుగ నొసంగఁ బ్రార్థించుచు నీయుపోద్ఘాతమును ముగించుచున్నాను.

ఇట్లు విద్వజ్జనవిధేయుఁడు,

న డ కు దు టి వీ ర రా జు.

శ్రీ ర స్తు.

శు భ మ స్తు.

అ వి ఘ్న మ స్తు.

భద్రాపరిణయము.

ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీదివ్యం బగుభర్మహర్మ్యమున గో♦ష్ఠిం రుక్మిణీసత్యభా
మాదుల్ గొల్వఁ దదీయహారమణులం♦దారూఢిఁ దాఁ దోఁప నా
హ్లాదం బందఁ గ కందమై యొసఁగులీ♦లం బొల్చె నా నొప్పల
క్ష్మీదేవీపతి ప్రోచు రావుకులజున్ ♦ శ్రీరామరాయాధిపున్॥

—* వ్యాఖ్యానప్రారంభము. *—

పూజ్యుఁ డగుసుబ్రహ్మణ్యకవీశ్వరుఁడు "కావ్యం యశసే" యనునది మొదలగు నాలంకారికులవచనంబులు ప్రమాణంబులగుటవలనఁ గావ్యం బనేకశ్రేయంబులకు మూలం బనియును "కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేత్" అను (కావ్యాధ్యయనము మానవలసినది.) నిషేధస్మృతికి నసత్కావ్యంబు విషయంబనియు నట్లు కాదేని శ్రవణాదులచే సకలపురుషార్థసాధనంబు లని తలఁచి వ్యాసుఁడు, వాల్మీకి మొదలగువారు రచియించిన భారతాదికావ్యంబులును, వ్యర్థంబు లగు ననియుఁ దెలిసి యుత్తమనాయకఘటితంబును మోక్షోపయోగికథానాయకంబు నగు భద్రాపరిణయం బను ప్రబంధంబు రచియింపఁ బూని చేయఁదలఁచిన గ్రంథంబునకు నిర్విఘ్నంబుగఁ బరిసమాప్తియు సంప్రదాయావిచ్ఛేదంబు ననుఫలంబులకు సాధనం బగుటను "ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖ" మ్మను (దీవనయేని యిష్టదేవతానమస్కారమేని వస్తునిర్దేశమేని కావ్యాది) నాచార్యదండివచనంబునంజేసి యాశీరాదులలో నొక్కటి ప్రబంధముఖలక్షణంబు గావునను శ్రీదివ్యం బగునిత్యాదిపద్యంబులచే నాశీర్వచనరూపంబైనమంగళమును బ్రబంధాదియందు నిబంధించుచున్నాఁడు. సంస్కృతభాషాకావ్యము పురుషార్థసాధనంబైన నగుంగాక "దేశభాషాపురాణాని రచితానిచ మానుషైః । శ్రుత్వా

కావ్యేతిహాసాంశ్చ భయ మాప్నోతి మానవః" యను (జనులచే రచియింపఁబడిన దేశభాషాకావ్యపురాణాదుల వినినవాఁడు భయము నొందును) నిషేధంబువలన నాంధ్రకావ్యరచనయందుఁ గవులకు నందలికసంగ్రహణమున సహృదయులకు నెట్లు ప్రవృత్తి గలుగు నని శంకింపవలదు. "యత్ర కుత్రాపి భాషాయాం శ్రూయతే చరితం శుభం । సా భాషా పాపసంహర్త్రీ" (ఏభాషయందైనఁ బుణ్యమైనచరితం బున్నసాభాష పాపముం బోఁగొట్టునది) యని విద్వాంసులు చెప్పుటచేతను నాంధ్రభాషం బ్రథమాచార్యుఁ డని ప్రసిద్ధి వడిసిన నన్నపార్యుఁడు "స్వస్థానవేషభాషాభిమతాః సంతో రసప్రలుబ్ధధియః లోకే బహుమన్యంతే వైకృతకావ్యాని చాన్య దపహాయ" (రసాసక్తు లగుసత్పురుషు లితరదేశభాషాకావ్యముల విడిచి స్వదేశమునందలి వేషభాషలయం దాసక్తికలవారై వైకృతకావ్యము లాదరింతురు) యనియును "విశ్వశ్రేయః కావ్య" మ్మనియును (కావ్యము కీర్త్యాదిసకలపురుషార్థసాధనంబు) దాను జేసిన వ్యాకరణంబునఁ జెప్పుటయె కాక భారతముం దెనుఁగింపం బూనుటచేతను ద్వితీయాచార్యుఁ డైనయాథర్వణుఁడు వికృతివివేక మనులక్షణగ్రంథమును రచియించుటచేతను లోకములకు మేలుగోరువాల్మీకి దేశభాషలకు లక్షణగ్రంథము రచియించుటచేతను నిషేధము రసము పుట్టింపని యన్యదేశభాషాకావ్యపరము గాని దేశభాషాకావ్యసామాన్యపరము గాదు. ఇం దక్కడక్కడ నగరార్ణవాదివర్ణనంబులు గలుఁగుట నిది మహాప్రబంధంబ యగు. ఈపద్యమునకు మొదట లక్ష్మి యధిదేవతగాఁ గలశవర్ణైకారములయు నైశ్వర్యము నిచ్చునగ్ని దేవతగాఁ గలరేఫముయొక్కయు సంబంధమున నేర్పడిన శ్రీకారమును భూదేవతాకమై యైశ్వర్యము నిచ్చుమగణమును బ్రయోగించుటచే వర్ణగణశుద్ధి గలదు. "శుభవర్ణాశ్శుభశబ్దా యేచ శుభగణాస్త ఏవ కావ్యాదౌ గ్రాహ్యా" యనియును, (శుభము లగువర్ణములును శుభముల నిచ్చుశబ్దములును శుభముల నిచ్చుగణములునే కావ్యాదిని బ్రయోగించునది.) "వేదముల కెల్ల నోంకార ♦ మాదియైన । కరణిఁ గృతులకు నెల్ల శ్రీ ♦ కారమాది । గానఁ గవివరు లెల్లను ♦ దానిఁ దక్క । నితరవర్ణంబు లిడరు సత్కృతులమొదల" ననియును, "శుభదేవతాత్రయంబును । శుభఖచరత్రయము గలిగి ♦ శుభవాచకమై । యభినుతి గాంచినకతమున । శుభములు శ్రీకారమునను ♦ జొప్పడు టరుదె?" యనియును "మో భూమి స్త్రిగురు శ్రియం వితనుతే" యనియును (భూదేవతాకమైనమగణము కృతినాయకునకు నైశ్వర్య మొసఁగును) వాగనుశాసనాదులు చెప్పుటచేతనుం, మహాకవులు పెక్కండ్రు గ్రంథాదియం దీవర్ణము నీగణముం బ్రయోగించుటచేత నీకవియుఁ గృతినాయకునకును గర్తకును శ్రోతలకును శుభదాయక మగువర్ణగణాదుల నుపయోగించెను.

శ్రీదివ్య...మునన్ ; శ్రీ=శోభచేతను, దివ్యంబగు=మనోహరమైన, భర్మహర్మ్యమునన్=బంగారుమేడయందున్ ; (ని) శ్రీర్వేషరచనాశోభాసంపత్సరళశాఖిషు (సా). గాంగేయంభర్మకర్బురం, హర్మ్యాదిర్ధనినాంవాసః (అ) గోష్ఠిన్=సభయందున్, రుక్మి...దుల్=రుక్మిణి సత్యభామ మొదలగువారు, కొల్వన్=ఉపచారము చేయుచుండగాన్ ; తదీయ...లందున్=వారిసంబంధమైన ముత్యాలదండలయందలి రత్నములందున్, ఆరూఢిన్=స్పష్టముగాన్ ; తాన్=(కృష్ణుఁడు) తోఁపన్=ప్రతిఫలింపఁగాన్, అందఱకున్=తన్ను సేవించురుక్మిణి మొదలగుభార్య లెల్లరకును, అందమై=అన్నియాకారములు ధరించి, ఆహ్లాదంబు=సంతోషమును, ఒసఁగులీలన్=ఇచ్చెడువిలాసముతో ; పొల్చె నాన్=ప్రత్యక్ష మయ్యెనో యనునట్లు, ఒప్పు—పతి=ప్రకాశించెడుకృష్ణుఁడు, రావుకులజున్= రావువారివంశమున జన్మించిన, శ్రీరామరాయాధిపున్ = శ్రీమంతుఁడైనరామరాయప్రభువును, ప్రోచుతన్ = రక్షించుఁగాక. (హితము-చేసి యహితముల నివారించుట రక్షణము.)

మిగుల సుందరమైనబంగారుమేడలోనిసభయందు భార్య లూడిగములు చేయుచుండఁగా వారిహారమణులందుఁ బ్రతిఫలించుటచే వారిసంతోషమునిమిత్త మందఱకు నన్నియాకారములు ధరించి ప్రత్యక్షమయ్యెనో యనునట్లు ప్రకాశించుకృష్ణుఁడు శ్రీశబ్దార్థము లగుసంపదాదులు గలరామరాయప్రభువునకుఁ గీడుఁ దొలఁగించి మేలు చేకూర్చుఁగాక యని తాత్పర్యము.

ఇందు లక్ష్మీదేవీపతి యనువిశేష్యము సంపద లిచ్చి రక్షించుటకుఁ దగినసామర్థ్యము గల దనుతాత్పర్యమును బోధించుఁ గానఁ బరికరాంకురమును బెక్కండ్రకుం బెక్కురూపములు ధరించి ప్రత్యక్షము గాకున్న నట్లుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షయు నలంకారములు.

చ॥ అల ఘనవేణియున్ శుభక ♦ రాంచితకంకణనిక్వణోర్మికా
వళులు పయోధరస్థలుల ♦ వర్తిలుమౌక్తికరాజియున్ రసా
కలితమరాళయాన మెసఁ ♦ గం గని గం గని గౌరిఁ గౌఁగిటన్
నిలుపుశివుండు సర్వధర ♦ ణీవిభుఁ జేయుత రామరాయనిన్॥ 2.

ఈపద్యమున నీశ్వరుఁడు ధర్మసామ్యముచే గంగాపార్వతులకు భేదము నెఱుఁగక పార్వతిని గంగయను భ్రాంతిచే నాలింగనము చేసికొనినట్లు చెప్పుటచే రెండర్థములుగలవు.

అలఘనవేణియున్=అల=ప్రసిద్ధమైన, ఘన=గొప్పది యగు, వేణియున్=ప్రవాహమును, శుభ—వళులు:—శుభకర=(దర్శనస్పర్శనములచే) మేలుచేయునవియు, అంచిత=పూజింపఁబడుచున్నవియును (పావనమైనవనియర్థము) అగు, కంకణ=నీటితుంపరలయొక్క, నిక్వణ=ధ్వనితోఁ గూడిన, ఊర్మికావళులు=తరంగసముదాయములును; పయోధరస్థలులన్=నీటియడుగుప్రదేశములందున్, వర్తిలుమౌక్తికరాజియున్=ఉండెడుముత్తియములసముదాయమును, (నదులందును ముత్తెములుపుట్టునని వసుచరిత్రాదులందుఁ బ్రసిద్ధము.) రసాక—నమున్:—రస=జలమునందు, ఆకలిత=వ్యాప్తమైన, మరాళయానమున్=హంసలయొక్కనడకయును; (ని) శృంగారాదౌ విషేవిర్వ్యగుణోరాగేద్రివేరసః (అ) ఎసఁగన్=ప్రకాశింపఁగాన్, (ఇవి గంగయందుఁ గలధర్మములు) అలఘనవేణియున్=అల=ప్రసిద్ధమైన; ఘన=మేఘముంబోలిన, వేణి=జడయును, (దీర్ఘమైనజడ యనియేనియర్థము) శుభ—వళులు:—శుభ=దీప్తమైన, కర=హస్తమునందు, అంచిత=ప్రకాశించుచున్న, కంకణ=కడియములయొక్క, నిక్వణ=ధ్వనియును, ఊర్మికా=ఉంగరములయొక్క, ఆవళులు=సమూహములును, పయోధరస్థలులన్=కుచములప్రదేశములందున్, వర్తిలుమౌక్తికరాజియున్=ఉండెడుముత్తియములహారములును, రసాక—నమున్=సింగారముతోఁ గూడినయంచనడలను బోలిననడలును, ఎసఁగన్=ప్రకాశింపఁగాన్ (ఇవి గౌరియందలిధర్మములు) గౌరిన్=పార్వతిని, కని=చూచి, గంగని=గంగ యని భ్రాంతి పొంది, కౌఁగిటన్=భుజాంతరమునందున్, నిలుపుశివుఁడు=ధరించుమంగళప్రదుఁ డగుదేవుఁడు, రామరాయనిన్=రామరాయని, సర్వధరణీవిభున్=ఎల్లభూమికి నధిపతిని, చేయుతన్=చేయును-గాక.

గంగయందలిప్రేమచే నామె నాలింగనము చేయఁ గోరి దైవవశమున నప్పుడు సన్నిహితయైన గౌరిం జూచి గంగాధర్మము లామెయందు నుండుటచే నామెయే గంగ యని భ్రమపడి శివుఁ డామెను గౌఁగలించె ననియు నానందముతోఁ గూడినప్పుడితరులు కోరినకోరిక లీయఁ బ్రభువులు వేడుకపడుదురు గావున నట్టిశివుఁడు కృతినాయకునకు భూమండలాధిపత్య మీఁజాలును గాన నిచ్చుఁగాక యనియుం దాత్పర్యము.

ఇందు ఘనవేణి మొదలగుశబ్దము లర్థశ్లేషమహిమచే గంగయందుం బార్వతి యందు నుండుధర్మములు బోధించును. ఈయర్థద్వయమునకు సంబంధము లేకున్నను శబ్దసామ్యముచే నభేదనిశ్చయము చేయఁగా భ్రాంతి వొడమెఁ గాన శ్లేషమూలకాతిశయోక్త్యనుప్రాణితభ్రాంతిమదలంకారము. ఇందుచే గంగాపార్వతులకు సామ్యము గమ్యము.

"గంగని" యనుచో నత్తునకు సంధిబహుళం బనుసూత్రమున బహుళగ్రహణముచే స్త్రీవాచకతత్సమసంబోధనాంతములకు సంధిలే దని యెఱుంగునది యని బాలవ్యాకరణమున నున్నది. కాని "గంగనుకావె" "నెలతిచ్చె" "శ్రీరంగభర్తంచు" మొదలగుప్రామాణికప్రయోగము లుండుటచేతనను "కుత్రచి త్సంస్కృతీయస్య ప్రాణ స్యాత్ర చ్యుతి ర్భవేత్త" ని (తెలుగుభాషయం దొకానొకచోటఁ దత్సమశబ్దములందలియచ్చునకును సంధి యగును.) వికృతివివేకమున నుండుటచేతనను సంధి నిర్దుష్ట మని తెలియవలయును.

ఉ॥ రాజకళావతంససుర ♦ రాజముఖ స్తవనీయుఁ డబ్జినీ
రాజనిభప్రభుండు ఘన ♦ రాజమరాళరథుండు వాహినీ
రాజగభీరమూర్తి ఖగ ♦ రాజగనాభిభవుండు భారతీ
రాజు చిరాయుఁ జేయుఁ గవి ♦ రాజవిధేయుని రామరాయనిన్॥ 3.

రాజ—నీయుఁడు. రాజకళావతంస=శివుఁడు (చంద్రకళ శిరోభూషణముగాఁ గలవాఁడు) సురరాజ=ఇంద్రుఁడు (దేవతలకుఁ బ్రభువు) ముఖ=మొదలగువారిచే, స్తవనీయుఁడు=స్తుతింపఁబడఁదగినవాఁడు, అబ్జి—ప్రభుండు:—అబ్జినీరాజ=సూర్యునితో, నిభ=సమానమైన; ప్రభుండు=కాంతిగలవాఁడును, (సూర్యునికాంతితోసమానమైనదేహకాంతికలవాఁడు) ఘన—రథుండు. ఘన=గొప్పవియగు, రాజహంస=రాయంచలు, రథుండు=వాహనముగాఁ గలవాఁడు, (ని) రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణై ర్లోహితైః స్సితాః॥ (అ). వాహినీ—మూర్తి. వాహినీరాజ=సముద్రునియొక్క, గభీరమూర్తి=గంభీరమైనయాకారముం బోలినయాకారము గలవాఁడు, (హర్షము నమర్షముం దెలియఁజేయువికారములు లేకుండుట గాంభీర్యము.) ఖగరాజగనాభిభవుండు=ఖగరాజగ=విష్ణువుయొక్క (పక్షులకురాజైనగరుడవాహనముగఁ బోవువాఁ డని యర్థము) నాభిభవుండు=బొడ్డుఁదామర జనియించినవాఁడును నగు, భారతీరాజు=బ్రహ్మ, (సరస్వతికిఁబతి) కవిరాజవిధేయునిన్=కవిశ్రేష్ఠులకు విధేయునిన్ (శృంగారాదిరసములు గలశబ్దార్థములం గూర్చి వర్ణించువాఁడు కవి యనంబడు) రామరాయనిన్=రామరాయప్రభువును, చిరాయున్=మిక్కిలి జీవితకాలము కలవానిని, చేయున్=కావించుఁగాక.

ఇం దబ్జినీరాజనిభప్రభుం డన్నచో నుపమయు, వాహినీరాజగభీరమూర్తి యన్నచో నిదర్శనయుఁ గలవు.

ఉ॥ అబ్జ జగన్ముదావహని ♦ జాననసుందరతానిరస్తరా
కాబ్జ లసత్ప్రవాళమృదు ♦ లారుణపాణిధృతప్రఫుల్లలీ
లాబ్జ సువృత్తమంగళగ ♦ ళాధికసౌష్ఠవధిక్కృతావదా
తాబ్జ నటించుఁ గాత మన ♦ యంబును మత్కృతినాథు నిమ్ములన్.

జగ—కాబ్జ: జగత్ = లోకమునందలిజనుల కెల్లను, ముదావహ = సంతసము పుట్టించెడు, నిజ = తనదియగు, ఆనన = ముఖముయొక్క, సుందరతా = అందముచేతను, నిరస్త = తిరస్కరింపఁబడిన, రాకాబ్జ = పున్నమనాఁటిచందురుఁడు గలది. ("జయతి హసతీ" త్యాదులు సాదృశ్యవాచకము లని యాచార్యదండి చెప్పుటచే ముఖము చంద్రుని జయించుచున్నది. ద్వేషించుచున్నది. పరిహాసము చేయుచున్నది. తిరస్కరించుచున్నది. మొదలగువాక్యములలో జయించుచున్నది. మొదలగుశబ్దములు చేతనధర్మమును జెప్పునవి గావునను బ్రకృతమున ముఖ మచేతనము గావునను ముఖ్యార్థముం జెప్పక యవి లక్షణచేఁ బోలికం జెప్పును. మఱియు నిచట జగచ్ఛబ్దమును జడవాచకము గావుననే చేతనధర్మ మగు మోదము తనకు సంభవింపమిచే లక్షణచేతనే జనులను బోధించును. ముఖ్యార్థమున కన్వయబాధ గలుగుటచే దానిసంబంధము గల యన్యార్థమునఁ గల్పింపఁబడిన శబ్దవ్యాపారము లక్షణ యనంబడు.)

లసత్ప్ర—లాబ్జ: లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రవాళ = చిగురాకువలె, మృదుల = మెత్తనిదియును, అరుణ = ఎఱ్ఱనిదియు నగు, పాణి = హస్తముచేత, ధృత = పట్టుకొనఁబడిన, ప్రఫుల్ల = వికసించిన, లీలాబ్జ = విలాసార్థమైనపద్మము గలది; సువృ... తాబ్జ. సువృత్త = మిక్కిలి వర్తులమైన, మంగళ = ప్రశస్తమైన, గళ = కంఠముయొక్క, అధికసౌష్ఠవ = ఎక్కువచక్కఁదనముచేతను, ధిక్కృత = నిందింపఁబడిన, అవదాతాబ్జ = స్వచ్ఛమైనశంఖము గలదియును (అగు) అబ్జ = లక్ష్మి (నీటఁ బుట్టినదని యర్థము.)

మత్కృ—నిమ్ములన్ = నాకృతికిం బతి యగురామరాయప్రభునిగృహములందున్; (నాథుయొక్క + ఇమ్ములన్ = నాథునిమ్ములన్; షష్ఠీసమాసమం దుకార ఋకారంబుల కచ్చుపరం బగునపుడు నుగాగమం బగు: బాల. సంధి.) అనయంబున్ = ఎల్లకాలమును, నటియించుఁగాతన్ = నివసించుఁగాక; (కాతన్ + అనియె = కాతమనియె; ఎడుతలద్రుతంబున కచ్చుపరం బగునపుడు మకారం బగు. బా. క్రి.) ఇందుపమాలంకారము గలదు.

సీ॥ ఏరామ హిమవత్కు ♦ మారి యాఁ దెలిఁగించుఁ
దెల్ల మానుల్లంపుఁ ♦ జల్లఁదనము
ఏలేమ తెలివేల్పు ♦ నిల్లా లగుటఁ దెల్పుఁ
జిలుఁగువెన్నెల నవ్వు ♦ మొలకనవ్వు
ఏసాధ్వి స్వాశ్రితజనా ♦ భీష్టదాయిని యాటఁ
జాటించుఁ దనుపారి ♦ జాతవల్లి
ఏతన్వి భువనైక ♦ మాత యాటఁ గరంబు
ప్రకటించు చుండు నం ♦ బాసమాఖ్య
యట్టిసతి సర్వమంగళ ♦ యధికకరుణ
సర్వమంగళసంగతా ♦ ఖర్వసార్వ
భౌమత నొసంగుఁగాత శ్రీ ♦ రామరాయ
భూమితలపతి కతిదయా ♦ పూర్ణమతికి॥ 5.

తెల్లమా......దనము = స్పష్టమగు మనసునందలి చల్లఁదనము, ఏరామ = ఏమనోహారిణి యగు పార్వతి, హిమవత్కుమారి యాట = చలిమలకూఁతు రాటను, ఎఱిఁగించుజ = తెలియఁజేయునో, (చల్ల + తనము = చల్లఁదనము. ఉదంత స్త్రీసమంబులకుం బుంపులకు నదంతగుణవాచకంబులకుఁ దనంబుపరం బగునపుడు నుగాగమం బగు. చల్లను + తనము = చల్లఁదనము. ద్రుతప్రకృతము మీఁది పరుషములకు సరళము లగు. ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషంబులు విభాష నగు. ఉల్లము + చల్లఁదనము = ఉల్లంపుఁజల్లఁదనము. కర్మధారయంబుల మువర్ణకంబులకుం బుంపు లగు. సమాసంబుల నుదంతంబు లగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుఁ బరుషసరళంబులు పరం బగునపుడు నుగాగమం బగు. బాల. సం. తక్కినది మీఁదటియట్లే) జిలుఁగువెన్నెలజ్ = సన్నంపువెన్నెలను, నవ్వుమొలకనవ్వు = పరిహసించెడుమందహాసము, ఏలేమ = ఏ స్త్రీ, తెలివేల్పునిల్లాలు = శివునిభార్య, అగుటన్, తెల్పుజ = తెలియఁజేయునో; తనుపారిజాతవల్లి = శరీర మనెడుపారిజాతపుఁదీవ, ఏసాధ్వి = ఏపతివ్రత, స్వాశ్రిత—దాయిని = స్వ = తనయొక్క, (తన్నని యర్థము) ఆశ్రిత = ఆశ్రయించిన; జన = జనులకు, అభీష్టదాయిని = కోరినపదార్థముల నిచ్చునది. చాటజ్, చాటించున్ = తెలియఁ జేయునో; (తనుపారిజాతవల్లి యనుచో రూపకసమాసము. ఉపమిత మయ్యేనేని

పూర్వపదము ప్రధానముగుటచేఁ దనుశబ్దమునకుఁ బాహ్రిధాన్యము రాఁగా నభీష్టదాతృత్వము సంభవించుట దుర్లభము. రూపకమయ్యె నేని యుత్తరపద మైనపారిజాతవల్లి ప్రధానముగుటచే నభీష్టదానము సులభముగ సంభవించును. రూపకాలంకారము.) అంబాసమాఖ్య = అంబ యనుపేరు, ఏతన్వీ = ఏసన్నతాంగి యగుపార్వతి, భువనైకమాత = లోకమున కెల్ల నొక్కతెయే తల్లి, ఔటఁ, కరంబు = మిక్కిలి, ప్రకటించుచుండుఁ = స్పష్టపఱుచు చుండునో; అట్టిసతి = అటువంటిసతి యని పూర్వజన్మమునఁ బేరొందిన, సర్వమంగళ = పార్వతి (ఎల్లశుభముల నిచ్చునది యని యర్థము) (ఈశ్వరునకుం బత్నియయి దక్షునకుం గూఁతురు నగుసతి యనునామె తండ్రిచేసినయవమానమున మృతి నొంది పార్వతియై మఱల జన్మించె నని పౌరాణికులు చెప్పుదురు.) అతిదయాపూర్ణమతికిఁ = అధిక మైనదయతో నిండినచిత్తముగల, శ్రీరామ—పతికిఁ = శోభావంతుఁ డైనరామరాయభూనాథునకుఁ, అధికకరుణఁ = మిగులఁ గనికరముతో, సర్వమం—సార్వభౌమత; సర్వమంగళ = అన్ని శుభములతో, సంగత = కూడుకొనిన, అఖర్వసార్వభౌమతఁ = పూర్ణ మైనభూమండలాధిపత్యమును, ఒసంగుఁగాతన్ = ఇచ్చుఁగాక. తండ్రింబోలి మిక్కిలి చల్లనియాత్మ గలదియు నెల్లవారలయభీష్టంబుల నీఁజాలునదియుఁ దల్లియుంబోలె నెల్లప్రజల రక్షించునదియు నగుపార్వతి నాకృతినాయకున కఖండభూమండలాధిపత్య మిచ్చుఁగా కని తాత్పర్యము.

మ॥ తనవీణాక్వణనామృతంబున నిష ♦ క్తం బైనచిత్తప్రవృ
త్తి నిజేశుండు పయోధరభ్రమను ద ♦ త్సీమానటత్తుంబి కే
లను బట్టం గిలిగింతవెట్టి విభులీ ♦ లన్ నవ్వునవ్వుల్కజ
న్వని గంగాధరరామరాయవిభువా ♦ గ్వైచిత్రి నిల్పుం గృపన్॥ 6.

తన......బునన్ = తన = తనయొక్క, వీణాక్వణనామృతంబునన్ = వీణాధ్వని యనెడునమృతమునందు, నిషక్తంబైన—వృత్తిన్ = నిషక్త = తగులుకొనిన, చిత్తప్రవృత్తిన్ = చిత్తవ్యాపారముచేతను (అమృతసదృశ మైనవీణాధ్వనిశ్రవణమునఁ బరాధీన మైనమనోవ్యాపారముచే నని యర్థము) నిజేశుండు = తనభర్త (బ్రహ్మ) పయోధరభ్రమను = స్తనభ్రాంతిచేతను, తత్సీమా—త్తుంబిన్; తత్సీమా = ఆకుచములసమీపస్థలమందు, నటత్ = కదలుచున్న, తుంబిన్ = వీణెచివర నున్న యానుగపుబుఱ్ఱను; కేలన్ = హస్తముతో, పట్టన్ = ధరింపఁగాన్, గిలిగింతవెట్టి = చక్కిలిగింతచేసి, లీలన్ = విలాసముతో, విభున్ = మగనిని, నవ్వుపల్కుజన్వని = పరిహాసించెడుసరస్వతి,

గంగా—వైచిత్రిక్ = గంగాధరరామరాయప్రభునియొక్క వాగ్విశేషమునందున్, కృపన్ = దయతో, నిల్చున్ = వసించుఁగాక.

బ్రహ్మదేవుఁడు శ్రావ్యమైనతనవీణాగానము వినుటచేఁ బరాధీనమైనమనసుగలవాఁడై వీణాగ్రమున నున్నబుఱ్ఱను జూచి స్తనభ్రాంతిచే స్పృశింపఁగా నాయనభ్రమను దెలిసికొని పరిహాసముచేయుసరస్వతి కృతినాయకుని నాల్కయందు వసించి వాక్చమత్కారముఁ గలిగించుఁగాక యని తాత్పర్యము.

ఇందు వీణాధ్వనియం దాయత్తమైనమనసు గలుగుటచే భ్రమపడినాఁ డని చెప్పుటచేఁ గావ్యలింగానుప్రాణితమైనభ్రాంతి మనలంకారము.

శా. శ్రీలావణ్యసమగ్రతుండము రజః ♦ శ్లిష్టోత్తమాంగం బురః
ప్రాలంబోరుభుజంగపుంగవము శుం ♦ భత్కుంభయుగ్మస్థలీ
ఖేలత్కామగుణంబు నయ్యును విర ♦ క్తిబ్రహ్మచర్యవ్రత
శ్రీలం గ్రాలుగణేశరూపము మదిం ♦ జింతింతు నశ్రాంతమున్॥ 7.

శ్రీలావ——తుండము ; శ్రీ = ఐశ్వర్యముతోడను, లావణ్య = చక్కఁదనముతోడను, సమగ్ర = నిండియున్న, తుండము = ముఖముకలదియు ; రజశ్శ్లి——గంబు ; రజః = రజోగుణముతో, శ్లిష్ట = కూడిన, ఉత్తమాంగంబు = మనసుకలదియును, (ఉత్తమాంగ మనుదానికి రూఢిచే శిర సనియే యర్థము గాని సర్వవ్యాపారములకు మూలమైనది గావున నిట శ్రేష్ఠమైనయవయవ మగుటచే మన సని చెప్పఁబడియె.) ధూళితోఁ గూడినశిరస్సు గల దని యర్థాంతరము. (ఏనుఁగులు శిరమున దుమ్ముఁ జల్లుకొనుట లోకసిద్ధము.) ఇతఁడును గజముఖుఁడు గావున నిట్లు చెప్పఁబడియె. ఉరః——పుంగవము ; ఉరః = హృదయమున, ప్రాలంబ = వ్యాపించిన, భుజంగపుంగవము = విటశ్రేష్ఠులుగలదియును (మనసునం దలఁపఁబడినవిటులుగల దని యర్థము. ఉరోమున్నఁ దిన్నఁగ వ్రేలుహార మైనపాఁపఱేఁడు గలది యని యర్థాంతరము.) శుంభ——గుణంబు ; శుంభత్ = ప్రకాశించెడు, కుంభయుగ్మస్థలీ = శిరసునందలి కుండలంబోలినమాంసపిండములజంటయందు, ఖేలత్ = ప్రకాశించుచున్న, కామగుణంబు = కోర్కె యనుగుణము గలదియు ; కామగుణముసూచించుముఖముగలదని యర్థము (కుంభస్థలమునందుఁ గ్రీడించుతుమ్మెదలు గలదని యర్థాంతరము. కామగుణము = మన్మథునినారి = తుమ్మెదలు (ని) ; స్మరాభిలాషయోః కామః. నానా. మౌర్వ్యాం ద్రవ్యాశ్రితేశుక్లసత్వసంధ్యాదికేగుణః. (అ) అయ్యును = అయినను (అయినదియు

ననియు నర్థము) (ఏనుఁగులకుంభస్థలములందలి మదము పానముచేయుటకై తుమ్మెదలటుసంచరించుచుండును.) విరక్తి—శ్రీలన్ ; విరక్తి = విరాగమువలనఁగలిగిన, బ్రహ్మచర్యవ్రతశ్రీలన్ = బ్రహ్మచర్యవ్రతసంపత్తిచే (సుఖములయం దాస మాని వివాహము మానుకొని యుండుటచే నని యర్థము.) క్రాలు——రూపము = ప్రకాశించెడువిఘ్నేశ్వరుసాకారమును, మదిన్ = మనసునందున్, అక్రాంతమున్ = ఎల్లప్పుడును, చింతింతున్ = ధ్యానింతును. ఇందు విరాగమున బ్రహ్మచర్యవ్రతము పూనుటకు విరుద్ధమైనరజోగుణము మొదలగునవి యున్నట్లు మొదటియర్థమునఁ గాన్పింపఁగా రెండవయర్థమున దానిఁ బరిహరించుటచే విరోధాభాసాలంకారము.

క॥ అనవద్యవిద్యు మద్గురు
ఘను నాగాభట్లనరస ♦ కవివరుఁ గవితా
భినవవ్యాసు మదగ్రజు
ననఘయశున్ రామకృష్ణ ♦ యాఖ్యు నుతింతున్॥ 8.

అనవద్యవిద్యున్ = పూజ్యమైనవిద్యగలవానిని, ఘనున్ = గొప్పవానిని, మద్గురున్ = నాయుపాధ్యాయుని, నాగాభట్లనరసకవివరున్, ఘనయశున్ = మంచికీర్తిగల, కవితాభినవవ్యాసున్ = కవిత్వమునం గ్రొత్తవ్యాసుఁ డగునట్టియు, రామకృష్ణయాఖ్యున్ = రామకృష్ణయ్య యనుపేరుగలట్టియు, మదగ్రజున్ = నాయన్నను, నుతింతున్ = స్తోత్రముచేయుదును.

శా॥ నీరేజాక్షుసమానుఁడై వరతపో ♦ నిష్ఠాగరిష్ఠాత్మతన్
శ్రీరామాయణకావ్యరూపమునవా ♦ ణిన్ శ్లోణికింబోణిమిం
పారందెచ్చినవామలూరుతనయున్ ♦ ద్వైపాయనుంబాణునిం
జోరుంభారవికాళిదాసముఖులన్ ♦ స్తోత్రంబుగావించెదన్॥ 9.

నీరే——సమానుఁడై = విష్ణునితోఁ దుల్యుఁడై, వర—త్మతన్, వర = శ్రేష్ఠమైన, తపః = ఉపవాసము మొదలగువ్రతములందు, నిష్ఠా = నిలుకడచేతను, గరిష్ఠ = మిగులం బూజ్యమైన, ఆత్మతన్ = మనసుగలవాఁ డగుటచేతను, శ్రీరామాయణకావ్యరూపమునన్ = శ్రీరామునిచరితముం జెప్పుటచే రామాయణ మని ప్రసిద్ధిం జెందియున్నకావ్యముయొక్క ఆకారముచేతను, వాణిన్ = సరస్వతిని, పోణిమి = (వినువారికి) సౌఖ్యము, ఇంపారన్ = కలుగునట్లు, తెచ్చినవామలూరుతనయున్ = తీసికొనివచ్చిన

వాల్మీకిని (పుట్టయందుఁ బుట్టినవాఁడు. (ని) వామలూరుశ్చ నాకుశ్చ వల్మీకం పుంనపుంసకం. (అ). ఇతఁడు భగవంతుం దలఁచుచుఁ జిరకాల మొకచోఁ గదల కుండె ననియును నపుడు మేనం బుట్టలువోసె ననియుఁ బిమ్మట నందుండి వెడలుటచే నీపేరు గలిగె ననియుఁ జెప్పుదురు.) ద్వైపాయనున్ = వ్యాసునిని, (ద్వీప ముత్పత్తిస్థానముగాఁ గలవాఁ డని యర్థము. పరాశరునివలన యమునానదీద్వీపమున సత్యవతి యనుసామాంతరము గలమత్స్యగంధియం దితఁడు పుట్టె నని భారతము.) బాణునిన్ = (కాదంబర్యాదులను రచియించి మిగులఁ బ్రసిద్ధి గన్న) బాణకవినిని చోరున్ = చోరుఁ డనుకవినిని, భా——ముఖులన్ = భారవి = (కిరాతార్జునీయమనుగ్రంథమునురచించిన) భారవి, కాళిదాసముఖులన్ = కాళిదాసుఁడు మొదలగుమహాకవులనుగూర్చి, స్తోత్రింబున్ = స్తుతిని, కావించెదన్ = చేసెదను.

గీ॥ భారతంబు నంధ్ర ♦ భాషఁగ నొనరించి
వినుతిఁ గనినసత్క ♦ విత్రయమును
పెద్దనార్యు సోము ♦ భీముని శ్రీనాథు
శంభుదాసు మదిని ♦ సంస్మరింతు॥ 10.

భారతంబున్ = సంస్కృతమున వేదవ్యాసుఁడు రచియించినభారతాఖ్యానమును, అంధ్రభాషఁగన్ = తెలుఁగుభాషాకావ్యముగాన్, ఒనరించి = రచియించి, వినుతిన్ = స్తుతిని, కనిన——మున్, కనిన = పొందిన, సత్కవిత్రయమును = సత్ = శ్రేష్ఠులగు, కవి = కవులయొక్క, త్రయమును = ముగ్గురయొక్కసమూహమును (నన్నయభట్టారకునిని దిక్కనసోమయాజినిని నెఱ్ఱాప్రెగ్గడ నని యర్థము.) పెద్దనార్యునిన్ = (మనుచరిత్రకర్త యైన) పెద్దనను, సోమున్ = (ఉత్తరహరివంశము రచియించిన) సోమనాథకవినిని, భీమునిన్ = (కవిజనాశ్రయ మనులక్షణగ్రంథము చేసిన) భీమకవినిని, శ్రీనాథున్ = (కాశీఖండము మొద లగుగ్రంథములకుఁ గర్తయైన) శ్రీనాథకవినిని, శంభుదాసున్ = శంభుదాసునిని, సంస్మరింతున్ = తలఁతును.

వీ రందఱును దెనుఁగుభాషం బ్రబంధములు నిర్మించి తర్వాతివారికిం గావ్యము నిర్మించుమార్గముఁ జూపిరి గావునఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగా వీరిని స్తుతింతు నని తాత్పర్యము.

ఇందుఁ గవిత్రయముకంటె వేఱుగా శంభుదాసుఁడు చెప్పఁబడియె. కవిత్రయములోని యెఱ్ఱాప్రెగ్గడకే శివభక్తుఁ డగుటచే శంభుదాసుఁ డనియును నరసింహపు

శాణ మనుప్రబంధమును నిర్మించుటచేఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుఁ డనియు నామాంతరము లు గాని యీపేరు గలకవి యొకఁడు లేఁ డని పెక్కండ్రు తలఁతురు. కావున నిట నిట్లు చెప్పుట చింత్యము. కాదేని శంభుదాసు ననుపద మిట శ్రీనాథు నన్నదానికి విశేషణమైనం గావచ్చును. (శివభక్తుఁ డైనశ్రీనాథు నని యర్థము.)

గీ॥ అజ్ఞు లని కాకవులఁ దేల ♦ నాడ నేల?
యెవ్వనికిఁ బూర్వకృతఫల ♦ మెంత గలుగు
నంతవిద్యయె వానికిఁ ♦ బ్రాప్త మగు భ
వుండు దక్కఁగ సర్వజ్ఞుఁ ♦ డొండు గలఁడె?॥ 11.

కాకవులన్ = కుకవులను, అజ్ఞు లని = మూర్ఖు లని, తేల నాడన్ = నిందించుట, ఏల = ఎందులకున్. (వారిని నిందించుటవలనిప్రయోజనము లే దని యర్థము.) ఎవ్వనికిన్ = ఏమనుజునకు, పూర్వకృతఫలము = తొలిమేనఁ జేసినపుణ్యము, ఎంత = ఏప్రమాణముగలది, కలుగున్ = ఉండునో, అంతవిద్యయె = ఆపుణ్యమునకుం దగినవిద్యయే, వానికిన్ = ఆమనుజునకు, ప్రాప్త మగున్ = దొరకినది యగును. భవుండు దక్కఁగన్ = ఈశ్వరుఁడు వినాగన్, సర్వజ్ఞుఁడు = అన్నియు నెఱిఁగినవాఁడు, ఒండు = ఈశ్వరునికంటె భిన్నుఁడు, కలఁడె = ఉండునా? (లేఁ డని యర్థము.)

దేవుఁ డొక్కఁడు సర్వముం దెలిసినవాఁడు గాని యితరు లెల్లరుం గొంచెము తెలిసినవారు గావునను బూర్వజన్మమునఁ జేసినపుణ్యముంబట్టి విద్యాతిశయము ప్రాప్తించుం గాని యిప్పటిప్రయత్నముచేత నే కాదు గావునను గుకవులు నింద్యులు గారని చెప్పుటచే వారు జన్మాంతరమునఁ బుణ్యముచేసినవారు గా రనియును నింద్యకర్మములు చేసినవా రనియును నిందగమ్యము. కాన వ్యాజస్తుత్యలంకారము.

క॥ అని యిష్టదైవనతి కవి
జనుతియు నొనర్చి రసల ♦ సద్బంధురవా
గనుబంధ మొకప్రబంధం
బనుసంధింపం దలంప ♦ నాసమయమునన్॥ 12.

అని = ఈప్రకారము, ఇష్టదైవనతి = ఇష్టదేవతానమస్కారమును, కవిజనుతియున్ = కవీశ్వరు లైనజనులయొక్కస్తోత్రమును, ఒనర్చి = కావించి, రస—బంధము; రస = శృంగారాదిరసములచేత, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, బంధుర = ఒప్పైన, వాగ

సుబంధము = శబ్దములయొక్క యనువర్తనముగలదానిని; ఒకప్రబంధంబుఁ = ఒకకావ్యమును, అనుసంధింపఁ = కూర్చుటకు, తలంపఁ = ఆలోచింపఁగా, ఆసమయమునఁ = ఆకాలమునందుఁ (ముందు పద్యముతో నన్వయము.)

సీ॥ శ్రీనాథకాదంబ ♦ సానందవిహృతికి
మానసం బేధన్యు ♦ మానసంబు
నరవరాకారభా ♦ స్వరధర్మదేవతా
దర్శనం బేఱేని ♦ దర్శనంబు
నిత్యకల్యాణని ♦ క్షిద్రసంపదలకు
మందిరం బేశౌరి ♦ మందిరంబు
సకలవిద్వజ్జన ♦ ప్రకరంబునకు సన్ని
ధాన మేవిభుసన్ని ♦ ధాన మరయఁ
నుతిఁ దగునతండు బుధమతా ♦ నుగుణానుగుణ
మణిగణాభరణప్రభా ♦ మండితాష్ట
దిగ్వధూటీలలాటాళి ♦ దృష్టవిమత
జనతమోహేళి యుర్వరా ♦ జానిమాళి॥ 13.

ఏధన్యుమానసంబు = ఏపుణ్యవంతునిమనసు, శ్రీనాథ———హృతికిఁ; శ్రీనాథ = విష్ణువనెడు, కాదంబ = హంసముయొక్క (ని) కాదంబః కలహంస స్స్యాత్ (అ) సానంద = సంతోషముతోఁగూడిన, విహృతికిఁ = సంచారమునకు; మానసంబు = మానససరోవరమో, (హిమవంతంబునుత్తరంబున నొకకొలను గల దనియు బ్రహ్మదానిని మనసుచే నిర్మించుటచే మానసం బని పేరొందె ననియు నది హంసల కారోగ్యస్థానము గాన నచట హంసలు పెక్కు లుండు ననియుఁ బ్రసిద్ధి గలదు.) మానససరస్సున నంచ యుండునట్లు భగవంతుఁడు భక్తపరాధీనుఁడు గావున నెల్లకాల మీప్రభువునంతరంగమున నుండు నని భావము. ఏఱేనిదర్శనంబు = ఏరాజుయొక్కదర్శనము, నరవరా———దర్శనంబు; నరవర = రాజుయొక్క, ఆకార = స్వరూపము గల, భాస్వర = ప్రకాశించు, ధర్మదేవతాదర్శనంబు = ధర్మదేవతయొక్కదర్శనమో; ఈప్రభువు స్వరూపమును ధరించినధర్మదేవత యని భావము. ఏశౌరిమందిరంబు = ఏరాజుగృహము, నిత్యకల్యా———సంపదలకుఁ = నిత్య = శాశ్వతమైన; కల్యాణ = మంగళ

ములచే, నిర్ణిద్ర=ప్రకాశించెడు, సంపదలకుఁ=సిరులకుఁ; మందిరంబు=నివాసస్థానమగునో, ఏవిభుసన్నిధానము=ఏప్రభువుయొక్కసమీపము, సక—బునకుఁ=ఎల్లవిద్వాంసులసముదాయమునకును, సన్నిధానము=మంచిద్రవ్యరాశియగునో; నుతిఁ, స్తుతిచేతను, తగునతండు=తగియెడునాప్రభువును, బుధ—లలాటాళి; బుధ=విద్వాంసులయొక్క, మత=అభిప్రాయమునకు, అనుగుణ=సమ్మతమైన, సుగుణమణిగణ=శ్రేష్ఠమైనగుణసముదాయ మనెడు, ఆభరణ=భూషణములయొక్క, ప్రభా=కాంతిచేత మండిత—అలంకరింపఁబడిన, అష్టదిక్=ఎనిమిదిదిక్కు లనెడు, వధూటీ=స్త్రీలయొక్క, లలాటాళి=ముఖపంక్తిగలవాఁడును, (తనసుగుణము లనుచేఁపుక్కలచే దిఙ్ముఖముల నలంకరించినవాఁ డని భావము.) దృప్త——హేళి; దృప్త=గర్వించిన, విమతజన=శత్రు లనెడు, తమః=చీఁకటికి, హేళి=సూర్యుఁడును, ఉర్వరాజానిమాళి=ప్రభుశ్రేష్ఠుఁడును, ముందరివచనములోని శ్రీరావు—నరేంద్రుం డనువిశేష్యముతో నన్వయము. సూర్యుఁ డంధకారమును దొలఁగించిన ట్లీయన పగవారిం దొలఁగించె ననిభావము.

ఇందు విష్ణునందు హంసత్వ మారోపించుట మానసమునందు సరోవరత్వ మారోపించుటకుఁ గారణము గానఁ బరంపరితరూపకాలంకారము. దృప్తజనతమోహేళియనుచోటను నిట్లే.

వ. వెండియు నఖండాఖండల పదోద్దండ వేదండ శుండాభ నిజభుజాదండ కుండలీంద్ర సంభృత భూమండలుండును, భూమండలశంకావహ విశంకట నిజవిజయ ధాటీ సమాటీకన సముద్ధ పరాగ పరంపరా పరివృత నభోమండలుండును, నభోమండల మధ్యగత చండకర కరమండలీ దుర్నిరీక్ష నిజకరాగ్ర తాండవిత మండలాగ్రధాళధ్ధళీ విలోకనమాత్ర పలాయిత ప్రత్యర్థి సముదయుండును, బ్రత్యర్థి సముదయ కుముదప్రమదకర నిరంతర హరిదంతర విశ్రాంత విశ్రాణనేందూదయ సముజ్జృంభిత గంభీరాపార యశఃపూర క్షీరపారావార నిజసుగుణకల్లోల హల్లీసకసముల్లంఘితావధి కుధరుండును, కుధరచాప త్రిపురభేదన భేదనోద్యమ సమున్నయనానలాభీల జ్వాలామాలికోపమ ప్రతాప తపనదారిత సమదారి ప్రమదాకుచలికుచ

నిచిత చకచక్యరుచిర ముక్తాహార తారకావారుండును, వారణాశీ ప్రముఖ దివ్యక్షేత్ర ప్రతిష్ఠాపితానేకసత్రుండును, సత్త్రాణపరాయణ నారాయణ చరణ సేవాచరణ రతపరమభాగవతవతంస ప్రూజానిరంతరాయుండును, రాయవేశ్యా భుజంగ జగనొబ్బగండకరవాలభైరవ ప్రతాప హనుమదాది బిరుదాభిశోభితప్రాభవుండును, భవాభవ వాహ మఘవ వాహ ఖవాహినీ కాశ నీకాశ యశోధుర్య సూర్యరాయాధిప తనూభవుండును, భవానీరమాసమాన శుభగుణాంక వేంకయాంబా గర్భపావనుండును, వనతటాకాది సప్తసంతాన సంస్థాపన శీలుండును, సుశీలాంచిత రేచర్లగోత్ర పవిత్రుండును, నగుశ్రీరావువేంకటమహీపతిగంగాధరరామరాయనరేంద్రుం డొక్కనాఁడు దంభశాతకుంభ స్తంభసంభారసంభాసమాన రంభాసమాన కాంచనపాంచాలికాసమంచిత పంచశాఖాంచలమణిదీపికానీరాజితంబై, పలువగలఁ జలువగలతొగలరాచట్టుజిగిజిగిలెలందొగ రొల్కుక్రొందళ్కు తమ్మికెంపుటోరులయోరలం బెట్టనిమ్ము గ్గులై కట్టలుకట్టాణిముత్తెంపుజాలరులు దోఁప గారుత్మతతోరణంబుల సిరిమించుసభాభవనభాగంబున మాణిక్యభద్రాసనాసీనుండై సామంతులు, మంతులు, పురోహితులు, హితులు, కవిప్రవరులు విప్రవరులు, పౌరాణికులు, వైణికులు నాదిగాఁ గలనిఖిలపరివారంబునుం గొలువ బృందారకబృందంబునడుమం దగుపురందరుచందంబునం, గులాచలమధ్యంబునం బెంపొందుమేరువుతీరునం బేరోలగంబుండి యప్పుడు.

వెండియుఁ = మఱియును, అఖండ——భూమండలుండును ; అఖండ = పూర్ణమైన, (ఇది మిగుల దూరమం దున్నను భూమండల మనుదానితో నన్వయించును.) అఖండల = ఇంద్రునియొక్క, మదోద్దండ = మదముచే నతిశయించిన, వేదండ = గజముయొక్క (ఐరావతముయొక్కయనియర్థము) శుండా = తుండముయొక్క, అభ =

కాంతివంటికాంతిగల, (తుండముం బోలిన దని యర్థము) భుజాదండ = హస్తమనెడు, కుండలీంద్ర = శేషాహిచే, సంభృత = ధరింపఁబడిన, భూమండలుండును = భూమండలము గలవాఁడును; ఏనుఁగుతుండమువలె దీర్ఘ మగుభుజ మను శేషునిచే భూమండలము ధరించినవాఁ డని యర్థము. ఇందు వేదండశబ్దము శకంధ్వాదులలోని దగుటచేఁ బరరూపము వచ్చెను. లేనిచో వేద + అండ అని యుండఁగా సవర్ణదీర్ఘము రావలసియుండెను. మఱియు వేదండశుండాభ యనుచో నిదర్శనయు, భుజాదండకుండలీంద్రయనుచో రూపకమను నలంకారముం గలవు. భూమండల— —మండలుండును; భూమండలశంకావహ = భూమండల మను సందియముఁ గలిగించెడు, విశంకట = విశాలమైన, నిజ = తనది యగు, విజయ = జయార్థమైన, ధాటీ = దండయాత్ర పోవునట్టి సైన్యముయొక్క, సమాటీకన = సంచారముచేతను, సముద్ధ = బయలువెడలిన, పరాగపరంపరా = ధూళీసముదాయముచేతను, పరివృత = ఆవరింపఁబడిన, నభోమండలుండును = ఆకాశము గలవాఁడును; ఈయన దాడివెడలునపుడు గుఱ్ఱములు మొదలగువాని పాదాహతిచే బయలువెడలినధూళి భూమియే యాకాశమునకుం బోవుచుండె నేమో యని శంక గలిగించుచు నాకాశమునఁ బఱు వ్యాపించియుండె నని భావము. (పగఱ నశింపఁజేయుటకై భటులతో ఘోటకములతోఁ గూడినవిజిగీషుప్రవృత్తి ధాటి యనంబడు.) అతిశయోక్త్యలంకారము.

నభోమండల———సముదయుండును; నభోమండల = ఆకాశముయొక్క, మధ్యగత = నడుమనున్న, చండకర = సూర్యునియొక్క, కరమండలీ = కిరణసముదాయమువలె, దుర్నిరీక్ష్య = చూడ శక్యము కానిదియును, నిజకరాగ్ర = తనచేతియందు, తాండవిత = నాట్యము గలదియును, (చలించుచున్న దని యర్థము.) మండలాగ్ర = కత్తియొక్క, (ని) తరాంవాసిన్మండలాగ్రం (అ) ధాళధ్ధళీ = కాంతియొక్క, విలోకనమాత్ర = చూచుటచేతనే, పలాయిత = పాఱిపోయిన, ప్రత్యర్థి = శత్రులయొక్క, సముదయుండును = సమూహము గలవాఁడును; ఇం దుపమయు నతిశయోక్తియుఁ గలవు.

ప్రత్యర్థి......శుధనుండును; ప్రత్యర్థిసముదయా = ఎల్లయాచకసముదాయమనెడు, కుముద = కలువలకు, ప్రమదకర = సంతసము నిచ్చు, నిరంతర = ఎడము లేకుండను, హరిదంతర = దిక్కులనడిమితావులందుఁ జ, విశ్రాంత = అలసట తీర్చికొన్న, (వ్యాపించిన యని యర్థము.) విశ్రాణనేందూదయ = విశ్రాణన = దాన మనెడు, ఇందు = చంద్రునియొక్క, ఉదయ = ఉదయించుటచేఁ జ, సముజ్జృంభిత = పొంగిన, గంభీర = అగాధమైన, యశఃపూర = కీర్తిప్రవాహ మనెడు, క్షీరపారావార = పాల

సముద్రమునందలి, నిజసుగుణ = తనవి యగుసద్గుణము లనెడు, కల్లోల = తరంగముల యొక్క, హల్లీసక = నృత్యముచేతను, సముల్లంఘిత = అతిక్రమింపఁబడిన, అవధివసుధరుండును = చక్రవాళపర్వతము గలవాఁడును; ఎల్లయాచకులకుం గోరికలు నిండ దానముచేయుటచే నీప్రభు వన్నిదేశముల వ్యాపించినకీర్తి సంపాదించె ననియును, తనసుగుణములచేత సూర్యచంద్రులకాంతి వ్యాపింపనిచక్రవాళపర్వతము నయితము నతిక్రమించె ననియుం దాత్పర్యము. (కీర్తి తెల్లనిది యని కవిసమయము.) రూపకాలంకారము.

కుధర......తారకావారుండును ; కుధరచాప = ఈశ్వరునియొక్క, (పర్వతము ధనుస్సుగాఁ గలవాఁ డని యర్థము.) త్రిపురభేదన = మూఁడుపురములయొక్క, (ని) పత్తనంపుటభేదనం (అ) భేదన = చీల్చుటయం దైన, (నశింపఁజేయుట యని యర్థము) ఉద్యమ = ప్రయత్నముచేతను, సముత్ = వికసించిన, నయనానల = కంటియందలియగ్నియొక్క, ఆభీల = భయంకరమైన, జ్వాలామాలికా = మంటలవరుసయే, ఉపమ = సాటిగల, ప్రతాపతపన = తేజస్సనుసూర్యునిచే, దారిత = చీల్పఁబడిన (త్రెంపఁబడిన యని యర్థము.) సమదారి = మదముగలశత్రువులయొక్క, ప్రమదా = స్త్రీలసంబంధమైన, కుచకలశ = కమ్మరేఁగుఁబండ్లం బోలినస్తనములయందు, నిచిత = కూర్పఁబడిన, చకచకద్రుచిర = మిగుల సంచలించుచున్నవియు మనోహరమైనవియును (అగు) ముక్తాహార = ముత్తెములదండలయందలి, తారకావారుండును = ముత్తెముల గుంపు గలవాఁడును; మున్ను త్రిపురముల దహింపఁదలంచిన యీశ్వరునికంటినుండి, పుట్టినచిచ్చుతో సమానమైనప్రతాపముచే నీరాజు గర్వించినశత్రుల సంహరించి వారిభార్యలకంఠభూషణములఁ దొలఁగించె నని తాత్పర్యము. మున్ను మయునిచే నిర్మింపఁబడినవియు నెవ్వరికిం దెలియనిగమనాగమనములు గలవియు నయోమయము సువర్ణమయము రజితమయము నగురక్కసులపురములు మూఁడు దేవతలప్రార్థనచే శివుఁడు దహియించె నని భాగవతము. (ఉపమాలంకారము.)

వారణాశీ......సత్రుండును ; వారణాశీప్రముఖ = కాశీమొదలగు, దివ్యక్షేత్ర = పుణ్యక్షేత్రములందు, ప్రతిష్ఠాపిత = నిల్పఁబడిన, అనేకసత్రుండును = పెక్కుసత్రములుగలవాఁడును.

సత్త్రాణ......నిరంతరాయుండును ; సత్ = సజ్జనులయొక్క, త్రాణ = రక్షణమునందు, పరాయణ = ఆసక్తిగలవాఁడును, నారాయణ = విష్ణువుయొక్క, చరణ = పాదములయొక్క, సేవా = సేవయొక్క, ఆచరణ = చేయుటయందు, (విష్ణుపాదము

లు సేవించుటయం దని యర్థము.) రత=ఆసక్తిగల, పరమభాగవతవతంస=శ్రేష్ఠులైనభగవద్భక్తులయొక్క, పూజా=ఆరాధించుటయందు, నిరతరాయుండును=ఎడతెఱపిలేనివాఁడును.

రాయ......ప్రాభవుండును; రాయవేశ్యాభుజంగ మొదలైనబిరుదములచేతను, అభిశోభిత=దీప్తమైన, ప్రాభవుండును=ప్రభుత్వముగలవాఁడును.

భవ......తనూభవుండును; భవ=శివునియొక్కయు, అభవ=బ్రహ్మయొక్కయు, (అకారమునకు విష్ణు వని యర్థము. అతనివలన జన్మించినవాఁడు గాన నభవుఁడు=బ్రహ్మ:) (ని) అకారో బ్రహ్మ విష్ణ్వీశ కమఠేషు (నా) వాహ=వాహనములైనవృషభముతోడను, హంసముతోడనును, మఘవవాహ=ఇంద్రునిగట్టిమైనయుచ్చైశ్శ్రవముతోడను, కాశ=రెల్లుఁబూవుతోడను, నీకాశ=సమానమైన, యశోధుర్య=కీర్తినివహించిన, సూర్యరాయాధిపతనూభవుండును=సూర్యరాయప్రభువునకుం బుత్రుండును.

భవానీ......పావనుఁడు; భవానీ=పార్వతితోడను, రమా=లక్ష్మితోడను, సమాన=తుల్యురాలును, శుభగుణాంక=సద్గుణము లనెడుభూషణములుగల (ని) అంకః స్థానాంతిక క్రోడ భూషణోత్సంగ లక్ష్మసు (వి) వేంకయాంబాగర్భపావనుండును=వేంకయమ్మగర్భమును బవిత్రముచేయువాఁడును.

వన......శీలుండును; వన=తోఁట, తటాక=చెఱువు, ఆది=మొదలుగల, సప్తసంతాన=ఏడువిధము లగుసంతతులను, సంస్థాపనశీలుండును=నిల్పుటయందు స్వభావము గలవాఁడును; (క॥ "తనయుఁడుఁ, జెఱువును, గావ్యం । బు, నిధానము, గుడి, వనంబు, భూదేవస్థా । పనమును నను నీయేడును । జను శాస్త్రములందు సప్తసంతతు లనఁగన్")

సుశీ......పవిత్రుండును=సదాచారముచే నొప్పు రేచర్లగోత్రమును బవిత్రము చేసినయతఁడును;

అగు శ్రీరావువేంకటమహీపతిగంగాధరరామరాయనరేంద్రుండు, ఒక్కనాఁడు=ఒకదినమునందున్, (ఇది కాలవాచకముగాఁబునఃబ్రథమయం దుండును. కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు. బా. కా.)

అదంభ......నీరాజితంబై; అదంభ=కృత్రిమము గాని (స్వచ్ఛమైన దని యర్థము.) శాతకుంభస్తంభ=బంగారుకంబములయొక్క, (శతకుంభ మనుపర్వతమునం బుట్టినది శాతకుంభము. (ని) తపనీయం శాతకుంభం గాంగేయం భర్మ కర్బు

గం (అ) సంభార=సముదాయమందు, సంభాసమాన=ప్రకాశించుచున్న, రంభాసమాన=రంభ యనునచ్చరంబోలిన, కాంచనపాంచాలికా = బంగారుబొమ్మలయొక్క, (ని) పాంచాలికా పుత్రికా స్యా ద్వస్త్ర దంతాదిభిః కృతా. (అ) సముంచిత=ఒప్పుచున్న, పంచశాఖ = చేతులయొక్క, (ని) పంచశాఖ శ్శయః పాణిః (అ) అంచల = అగ్రమునందలి, మణిదీపికా = మాణిక్యప్రదీపములచేతను, నీరాజితం బై = ఆరతీయఁబడినది యై, సభాభవనమునందలిబంగారుకంబములం దున్న బొమ్మలు వానిచేతులయందలిమాణిక్యదీపములచే సభాభవనమునకు నీరాజన మిచ్చుస్త్రీలువలె నుండె ననియు నాసభ యారతి యందునదివలె నుండె ననియు నాశయము.

పలువగలన్ = పెక్కురీతులచేతను, చలువ.....జగిలెలన్ = చలువ గల = చల్లఁదలము గల, తొగలరాచట్టు = చంద్రకాంతపురాలయొక్క, జిగి = కాంతి గల, జగిలెలన్ = తిన్నెలందున్, తొగ.....యోరలన్; తొగరొలుక = ఎఱ్ఱకాంతిం బ్రసరింపఁజేయు, క్రొందళుకు = క్రొత్తకాంతి గల, తమ్మికెంపుటోరులయోరలన్ = పద్మరాగముల (చేఁజేయఁబడిన) యెఱ్ఱపట్టెలయొక్క పార్శ్వములందున్, (క్రొత్త + తళుకు = క్రొందళుకు, క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషమునకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబును గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు. కెంపు + ఓరులు = కెంపుటోరులు. కర్మధారయంబునం దుత్తున కచ్చుపరంబగు నపుడు టుగాగమం బగు. బా. సం.) పెట్టిద్రుగ్గులై; బిట్టు = అధికముగా, అలరుకట్టాణి.....జాలరులు; అలరు = ప్రకాశించెడు, కట్టాణి.....జాలరులు = ప్రశస్త మైనముత్తెములయొక్కజాలెలు, (కడు + ఆణి = కట్టాణి; కుఱుచ, కడు, నడు, నిడుశబ్దములకు, డలకచ్చుపరంబగునపుడు ద్విరుక్తటకారంబగు. బా. సం.) తోఁపన్ = కాన్పింపఁగాను, గారు.....తోరణంబులన్ = గరుడపచ్చలతోరణములచేతను, సిరి.....బునన్ = సిరిమించు = ప్రకాశించెడు, సభాభ.....బునన్ = సభామండపప్రదేశమందున్, మాణిక్యభద్రాసనాసీనుం డై = మణులతోఁ గూర్చినరాజపీఠమునం గూర్చుండి, సామంతులు = సమీపదేశములరాజులు, (రాజులచే నూఱుగ్రామములఁ బాలింపనియుక్తు లగు నధికారు లనియేని యర్థము.) మంతులు = మంత్రులు, (రాజకార్యాలోచనఁ జెప్పువారు) పురోహితులు = పురోధసులును, హితులు = ఆప్తులును, కవిప్రవరులు = కవిశ్రేష్ఠులును, విప్రవరులు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులును, పౌరాణికులు = పురాణములం జెప్పువారును, (ప్రపంచముయొక్క సృష్టిప్రళయములును, సూర్యచంద్రులవంశంబులు నావంశములందలిమహారాజులచరితంబును మనువులవృత్తములుం జెప్పుగ్రంథములు పురాణంబులనంబడు. ఇవి మిత్రులుంబోలె జనులకు హితాహితముల బోధించి దుర్మార్గమునుండి

మఱలించినసన్మార్గమునం బ్రవర్తింపఁజేయుఁ గాన సుహృత్సమ్మితము లనంబడు.) వైణికులుఁ = వీణాగానముచేయువారును, ఆదిగాఁ = మొదలుగా, కలనిఖిలపరివారంబును = కలయెల్లపరిజనమును, కొలువఁ = సేవింపఁగాఁ, బృందారకబృందంబునడుమఁ = దేవతాసముదాయముయొక్కనడుమను, పురందరుచందంబునఁ = ఇంద్రుని యందముచేతఁ (ఇంద్రుడువలె నని యర్థము.) కులాచలమధ్యంబునఁ = కులపర్వతములమధ్యమందు, (శ్లో॥ మహేంద్రో మలయ స్సహ్య శ్శుక్తిమాఁ గంధమాదనః, వింధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తైతే కులపర్వతాః॥) పెంపొందుమేరువుతీరునఁ = ఔన్నత్యము నొందుబంగారుకొండవలెను, పేరోలగం బుండి = పెద్దసభయం దుండి, అప్పుడు = ఆకాలమున (ముందుపద్యముతో నన్వయము.) ఇం దింద్రాదులతో నీతికి సాదృశ్యము చెప్పఁబడెఁ గాన నుపమాలంకారము. ఈవచనమునందు నాయకగుణంబు లగుకీర్తిప్రతాపాదులును మహాకులీనత మొదలగు నవియుఁ జెప్పంబడియె. ("శ్లో॥ కీర్తిప్రతాపసుభగః పుమర్థత్రయతత్పరః। ధురంధరశ్చ గుణవాఁ నాయకః పరికీర్తితః॥ మహాకులీన తౌజ్జ్వల్యం మహాభాగ్య ముదారతా। తేజస్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మిక త్వాదయో గుణాః ॥" కీర్తిప్రతాపములచే సుందరుఁడును, ధర్మార్థకామములందుఁ దత్పరుఁడును, భూమండలాధిపతియు, సద్గుణములుగలవాఁడు నగుపురుషుఁడు కృతినాయకుఁడు గావలయును. మఱియు గొప్పవంశమునందలిజన్మము, చేయవలసినకార్యములయందు నైపుణ్యమును, తేజస్సును, ధర్మమునందే మనసు గలుగుటయును, మిగుల సౌందర్యము మొదలగుగుణములు కృతినాయకున కుండవలసిన వని యర్థము.)

సీ॥ నిత్యసత్యవ్రత ♦ స్తుత్యుఁడౌ నెల్లనా
  ర్యుని పౌత్రు హారితస ♦ న్మునిసగోత్రు
భారతీపురుషాన ♦ తార మారంగధా
  మార్యునితనయు వి ♦ ఖ్యాతవినయు
సతతపుణ్యాచార ♦ యుతగంగమాంబికా
  గర్భసంభవుఁ గళా ♦ కలితవిభవు
నల్లమరాజాన్వ ♦ యజుని సుబ్రహ్మణ్య
  కవినామధేయు స ♦ త్కవివిధేయు
శేవధశ్శ్రీతిహాసవి ♦ శేష మంత్రి

భాషగ నొనర్చి లింగమ ♦ పర్తిధామ
రామమూర్తికి భక్తిన ♦ ర్పణ మొనర్చి
నట్టినను దయ రావించి ♦ యిట్టు లనియె॥ 14.

నిత్య......స్తుత్యుఁడు; నిత్య = ఎల్లపుడు, సత్య = నిజము (పల్కుటయందు) వ్రత = నేమము గలవాఁడు గనుకనే, స్తుత్యుఁడు = స్తోత్రమునకుం దగినవాఁడు, ఔ నెల్లనార్యునిపౌత్రుఁ, హరితసన్మునిసగోత్రుఁ = హారితుఁ డనునుత్తమమునికి సమాన మైనకులముగలవానిని, భారతీపురుషావతారము = సరస్వతియొక్కపురుషరూపము, ఔ రంగధామార్యునితనయుఁ = అగురంగశాయికుమారునిఁ, విఖ్యాతవినయుఁ = మిగులఁ బ్రసిద్ధ మైనయడఁకువ గలవానినిఁ, సతత......సంభవుఁ = సతత = ఎల్లపుడును, పుణ్యాచార = మంచినడవడితో, యుత = కూడుకొనిన, గంగమాంబికాగర్భసంభవుఁ = గంగమ్మ యనునామెగర్భమున నుప్పతిల్లినవానిని, కళాకలితవిభవుఁ = కళా = విద్యలచేత, కలిత = పొందఁబడిన, విభవుఁ = సంపదగలవానిని, అల్లమరాజాన్వయజున్ = అల్లమరాజువారివంశమునఁ బుట్టినవానిని, సత్కవివిధేయుఁ = మంచికవులకు లొంగినవానిని, సుబ్రహ్మణ్యకవినామధేయున్ (ఇచట ధేయ యనుప్రత్యయము స్వార్థమున వచ్చెను.) నామ మన నెంతయర్థమో నామధేయ మనినను నంతయే యర్థము.) శేషధర్మేతిహాసము = శేషధర్మ మనుగ్రంథమును, ఆంధ్రభాషగఁ = తెనుఁగుకావ్యముగా, ఒనర్చి = చేసి, లింగమపర్తిరామమూర్తికిన్ = లింగమపర్తిలో నున్నరామదేవునకు, భక్తిఁ = అనురాగముతో (పూజ్యులయం దనురాగము భక్తి యనంబడు.) అర్పణ మొనర్చినట్టిననుఁ = అప్పనము చేసిననన్నుఁ, రావించి = పిలిపించి, దయఁ = కరుణతో, ఇట్టులు = ఈక్రిందిప్రకారము, అనియెఁ = అనెన్. ('ననుఁ' ఇది యీపద్యమున ననె ననుదాని కప్రధానకర్మము గావున ద్వితీయయం దుండెను. తఱచు షష్ఠియందేని తృతీయయందేని యుండును.) వచ్యర్థాముఖ్యకర్మంబునకుఁ దోడ కు వర్ణకంబులు ప్రాయికంబుగ నగును. (బా. కా.) అనెన్ అనుక్రియకు వెనుకటివచనమున నున్నప్రభువు కర్త.

క॥ అకలంకభారతీకరు
ణకుఁ బాత్రమ వై సుధీజ ♦ నముచే నిల నె
న్నికఁ గంటివి సుబ్రహ్మ
ణ్యకవీంద్రా! సాహితీర ♦ సాంబుధి చంద్రా॥ 15.

సాహితీరసాంబుధిచంద్రా = గుణములతోఁ నలంకారములతోఁ గూడినశబ్దార్థజ్ఞానమును రసజ్ఞానము నను సముద్రమునకుఁ జంద్రుఁడా, సుబ్రహ్మణ్యకవీంద్రా = సుబ్రహ్మణ్యకవిశ్రేష్ఠుఁడా, అక......కరుణకున్ = నిర్మలమైనసరస్వతియనుగ్రహమునకున్, పాత్రమవై = తగినవాఁడవై, సుధీజనములచేన్ = విద్వాంసులచేతను, ఎన్నికన్ = గౌరవమును, కంటివి = పొందితివి.

సీ॥ వాల్మీకి యాదికా ♦ వ్యంబొనర్పఁగఁ గదా
రామునిగుణకథల్ ♦ ప్రకట మయ్యె
ద్వైపాయనుఁడు భార ♦ తం బొనర్పఁగఁ గదా
పాండవాదులప్రభా ♦ వములు దెలిసెఁ
గాళిదాసుఁడు కృతి ♦ ఘటన సేయఁగఁ గదా
భోజరాజయశంబు ♦ తేజరిల్లె
ఘనత విద్యానాథ ♦ కవికబ్బమునఁ గదా
తనరెఁ బ్రతాపరు ♦ ద్రునిప్రసిద్ధి
యిలను రాజనరేంద్రుఁడు ♦ కృష్ణదేవ
రాయ లాదిగఁ గలమహా ♦ రాజు లెల్లఁ
గావ్యముఖమునఁ గాదె వి ♦ ఖ్యాతిఁ గనిరి
కానఁ గృతిసాటి వేఱొండు ♦ గలదె తలఁప॥ 16.

వాల్మీకి, ఆదికావ్యము = రామాయణమును, ఒనర్పఁగఁగదా = చేయుటచేతనే కదా, రామునిగుణకథల్ = శ్రీరామునిసద్గుణంబులుం జరిత్రంబును, ప్రకటమయ్యెన్ = ప్రసిద్ధము లయ్యెను. (వాల్మీకి దీని నెల్లసంస్కృతకావ్యంబులకుం బూర్వమున రచియించుటచే నాదికావ్యం బనంబడు.) ద్వైపాయనుఁడు = వ్యాసుఁడు, భారతంబు, ఒనర్పఁగఁగదా = రచియించుటచేతనే కదా, పాండవాదులప్రభావములు = ధర్మరాజు మొద లగువారిమహిమములు, తెలిసెన్; కాళిదాసుఁడు, కృతి = కావ్యమును, ఘటనసేయఁగఁగదా = కూర్చుటచేతనే కదా, భోజరాజయశంబు = భోజునికీర్తి, తేజరిల్లెన్ = ప్రకాశించెను. (కాళిదాసుఁడు భోజునికీర్తికిం బ్రకాశక మగుగ్రంథము రచించిన ట్లిచటం జెప్పంబడె. కాని రఘువంశాదికావ్యములన్ రచించినకాళిదాసుఁడు భోజునికాలమున లేఁ డనియు విక్రమార్కునికాలమున నుండె ననియుఁ గొందఱు చెప్ప

దురు. అది యట్లుండె. భోజునికాలమునఁనే కాళిదా సుండినను నాయన చేసినకావ్యములలో నెచ్చటను భోజునినామము సయితము లేదు. అయినను భోజునిపైఁ బెక్కండు కవులు చెప్పినచాటుపద్యములతో నిండినభోజచరిత్ర మనుగ్రంథమునఁ గాళిదాసుఁడుం గొన్ని పద్దెములు చెప్పిన ట్లుండె. దానింబట్టియే యీకవి యిట్లు చెప్పె నని తోఁ చెడిని.) విద్యానాథకవికబ్బమునఁగదా = విద్యానాథకవి చేసినకావ్యము (ప్రతాపరుద్రీయము) చేతనే కదా, ఘనతన్ = గొప్పతనముతో, ప్రతాపరుద్రునిప్రసిద్ధి, ఇలన్ = భూమియందు, తనరెన్ = అతిశయించెను, రాజనరేంద్రుండు = రాజరాజనరేంద్రుండు (ఈయన భారతముం గృతినందినవాఁడు.) కృష్ణదేవరాయలు = (మనుచరిత్రాదులకుం గృతినాయకుఁడు.) ఆదిగన్ = మొదలుగా, కలమహారాజు లెల్లన్ = కలగొప్పరాజు లందఱును, కావ్యముఖమునఁగాదె = కావ్యద్వారముచేతనే కదా, విఖ్యాతిన్ = ప్రసిద్ధిని, కనిరి = పొందిరి, కానన్ = ఆకారణముచేత, కృతిసాటి = కావ్యము నందుటతో సమాన మైనది, వేఱొండు = ఇంకొకటి, (కీర్తికర మైనది) తలఁపన్ = ఆలోచింపఁగా, కలదె? = ఉన్నదా? (లే దని యర్థము.)

క॥ సంతానసప్తకములోఁ
జింతితఫలదాయకంబు ♦ చిరకీర్తికరం
బెంతయుఁ గృతి మా కది శ్రీ
కాంతకథాసుధను గూర్పఁ ♦ గా వలయుఁ జుమీ॥ 17.

సంతాన......లోన్ = సంతానము లేడిటిసమూహములోన్, కృతి = గ్రంథము, చింతితఫలదాయకంబు = కోరఁబడినఫలము నిచ్చునదియును, ఎంతయున్ = మిక్కిలిగా, చిరకీర్తికరంబు = శాశ్వత మైనయశముం గలిగించు నదియును (అగును) అది = అట్టికావ్యమును, శ్రీకాంతకథాసుధన్ = విష్ణునిచరిత మనెడునమృతముతోన్, (సంఘటించి) మాకున్, కూర్పఁగా వలయుఁజుమీ = మాకీయఁగా వలయును జుమా (ఇచటఁ జుమీ యనుదాని కర్థము వేఱుగా లేదు గాని వెనుకటిక్రియార్థము ముఖ్య మని బోధించుశక్తి గలదు.)

వ. అని సబహుమానంబుగాఁ గర్పూరతాంబూల కనకాంబరాభరణాదు లొసంగిన నంగీకరించి మదీయకృతికన్యావతంసంబున కనుకూలనాయకరత్నసంఘటనంబు గలిగె నని సంతసించి యేతత్ప్రబంధనిబంధనంబునకుం బ్రారంభించితిం గావునం గృతిపతివంశావతారం

బభివర్ణించెద.

అని=ఇట్లుచెప్పి, సబహుమానంబుగాఁ=మిక్కిలిగౌరవముతోఁగూడునట్లు, కర్పూర......ణాదులు; కర్పూరతాంబూల = కప్పురముతోఁ గూడినవిడెమును, కనక=బంగారు, (జలతారుగల) అంబర=వస్త్రములు, ఆభరణాదులు=భూషణములు మొదలగువానిని, ఒసంగినఁ=ఈయఁగాఁ, అంగీకరించి=(నేను) వానింబుచ్చికొని, కావ్యము వారి కిచ్చుట కొప్పికొని, మదీయ......సంబునకుఁ; మదీయ=నాసంబంధమగు, కృతి=కృతియనెడు, కన్యావతంసంబునకున్=కన్యాశిరోభూషణమునకు, అను......సంఘటనంబు=అనుకూలుఁ డగునాయకుఁ డనెడురతనముయొక్కకూర్పు, కలిగె నని=సంఘటించె నని (ఒకకాంతకే లోఁబడిననాయకుఁ డనుకూలుఁడు.) సంతసించి=సంతోషపడి, ఏతత్ప్రబంధనిబంధనంబునకుఁ=ఈకావ్యనిర్మాణమునకుఁ, సత్య మగుకథను గొని పెక్కు లగువర్ణనములతోఁ గూర్చి వ్రాయుకావ్యము ప్రబంధము (ని) ప్రబంధః కల్పనాకథా (అ) ప్రారంభించితిఁ=మొదలుపెట్టితిని; కావునఁ=ఆకారణముచేత, కృతిపతివంశావతారంబు=కృతినాయకుఁ డగురామరాయప్రభువుయొక్కవంశోత్పత్తిని, అభివర్ణించెదఁ=పొగడెదను.

సీ॥ త్రిదృగస్త్రదృక్సహా ♦ సహిదృగాదికోటీర
హారినీలరోలంబ ♦ పరివృతంబు
శ్రీరమాకరముద్రి ♦ కారత్నరుచిపుంజ
మంజులకింజల్క ♦ రంజితంబు
సముదితామరధునీ ♦ స్వచ్ఛామితమరంద
లహరీనిరంతరా ♦ లంకృతంబు
సనకసనందనా ♦ ద్యనఘసన్మునిమనః
కాసారదివ్యప్ర ♦ కాశదంబు
శ్రుతివధూటీశిరస్తటీ ♦ ధృతవతంస
మగుచు నలరారుహరిచర ♦ ణారవింద
మందుఁ జెన్నొందుశూరత్వో ♦ దారతాద్య
ధికగుణకులంబు పద్మనా ♦ యకకులంబు॥ 18.

హరిచరణారవిందము = విష్ణునిపాద మనెడుపద్మము, త్రిదృ.....పరివృతంబు ; త్రిదృక్ = శివుఁడు, (మూఁడుకన్నులు గలవాఁడు.) అష్టదృక్ = బ్రహ్మ (ఎనిమిదికన్నులు గలవాఁడు.) సహస్రదృక్ = ఇంద్రుఁడు (వేయికన్నులు కలవాఁడు.) ఆది = మొదలైన, దేవతలయొక్క, కోటీర = కిరీటములయందలి, హరినీల = ఇంద్రనీలము లనెడు, రోలంబ = తుమ్మెదలచేతను, పరివృతంబు = ఆవరింపబడినదియును, శ్రీరమా——రంజితంబు ; శ్రీరమా = శోభతోఁగూడిన లక్ష్మీదేవియొక్క, కర = హస్తమందలి, ముద్రికా = ఉంగరములయందున్న, రత్న = మణులయొక్క, రుచిపుంజ = కాంతిసముదాయ మనెడు, మంజుల = మృదువైన, కింజల్క = అకరులచేత (పువ్వులోనిదారములచేత) రంజితంబు = ప్రకాశించునదియును, (లక్ష్మీభర్తకుఁ బాదము లొత్తుచుండఁగా నామె చేతులందలియుంగరములలోనిమణులకాంతి యందుఁ బ్రసరించుటచే నిట్లు చెప్పఁబడె.) సముది......లంకృతంబు ; సముదిత = పుట్టిన, అమరధుని = ఆకాశగంగ యనెడు, స్వచ్ఛ = నిర్మలమైన, అమిత = అధికమైన, మరంద = పూఁదేనెయొక్క, లహరీ = జాలుచే, అలంకృతంబు = అలంకరింపఁబడినదియును, సనక......ప్రకాశదంబు ; సనకసనందనాది = సనకుఁడు సనందనుఁడు మొదలగు, అనఘ = పాపములేని, సన్ముని = గొప్పభగవద్భక్తులయొక్క, మనః = చిత్త మనెడు, కాసార = కొలఁకునకు, దివ్య = స్వచ్ఛమైన ; ప్రకాశదంబు = ప్రకాశమును గలిగించునదియును.

శ్రుతి......వతంసము ; శ్రుతి = వేదవాక్కు లనెడు, వధూటీ = స్త్రీలయొక్క, శిరస్తటీ = శిరములచేతను, (ఉపనిషత్తులచేత ననియర్థము.) ధృత = ధరింపఁబడిన, వతంసము = భూషణమును, ఆగుచున్ ; అలరారున్ = ప్రకాశించును, అందున్ = ఆపాదపద్మమునందు (ఉత్పన్నమైన) శూరతో——కులంబు ; శూరత = పరాక్రమము, ఉదారత = దానము, ఆది = మొదలైన, అధికగుణకులంబు = ఎక్కువ మంచిగుణములసముదాయము గల, పద్మనాయకకులంబు = వెలమవారివంశము, చెన్నొందున్ = ప్రకాశించును.

ఇందు భగవంతునిపాదములయందు పద్మత్వ మారోపించి దానిధర్మము లగు భ్రమరసంపత్తి మొదలగునవి యెడతెగక నమస్కరించు దేవతలకిరీటరత్నాదులయందు నారోపించెఁ గాన సావయవరూపకాలంకారము.

ఉ॥ అందుఁ బయోధిసప్తకము ♦ నందుఁ బయోంబుధిఁబోలె వైభవం
బంది జగత్ప్రసిద్ధి నల ♦ రాచమునుం డెను రాచవంశమం

బిందునిభంగి గాఁగ నుద ♦ యించె లసత్కరమండలాగ్రరు
క్సందళితారిదర్పుఁ డనఁ ♦ గా ననవ్రోతమనీఁడు మేటియై॥ 19.

అందుఁ = ఆకులమునందు, పయోధిసప్తకమునందుఁ = సముద్రము లేడిటిస ముదాయమునందును, పయోంబుధివోలెఁ = క్షీరసముద్రమువలె, రావువంశము = రావు వారికులము, వైభవంబు = సంపదను, అంది = పొంది, జగత్ప్రసిద్ధిఁ = లోకప్రసిద్ధిచే తను, అలరారుచునుండెఁ = ప్రకాశించుచునుండెను, అందుఁ = ఆరావుకులమునం దును, ఇందునిభంగిగాఁగఁ = చంద్రునిరీతివంటిరీతిగాఁ (అనఁగాఁ జంద్రుఁడువలె ననిభావము.) లస——దర్పుడు ; లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, కర = చేతియందలి, మండలాగ్ర = కత్తియొక్క, రుక్ = కాంతియనెడు, కరమండల = కిరణసముదాయ ముయొక్క, అగ్ర = శ్రేష్ఠమైన, రుక్ = కాంతిచేతను, సందళితారిదర్పుఁడు = చీల్పఁ బడిన శత్రువు లనుజక్కవలగర్వము గలవాఁడును (చీల్పఁబడిన యిది గర్వమునకు వి శేషణము.) చంద్రుఁడు తనకాంతిచేఁ జక్రవాకములమద మడఁచిన ట్లీరాజు తనచే తఁబూనినఖడ్గసంబంధమైనకాంతిచేత శత్రువులమద మడఁచె నని తాత్పర్యము. అనఁ గాఁ = అనునట్లు, ననవోతమనీఁడు, మేటియై = ప్రసిద్ధుఁడై, ఉదయించెఁ = పుట్టె ను. ఇందు శ్లిష్టరూపకము ఇందునిభంగి యనుచో నిదర్శనాభేదము. రెంటికి సం గాంగిభావసంకరము.

గీ॥ పాణిఁ గ్రొమ్మించుకరణి కృ ♦ పాణి మెఱయ
వారువము నెక్కి యెదిరిన ♦ వారు పఱువ
రణము గుడిపెను రిపువిదా ♦ రణ మొనర్చి
యవ్విభుం డతనికి సాటి ♦ యవ్విభుండె॥ 20.

అవ్విభుండు = ఆరాజు, పాణిఁ = హస్తమునందున్, క్రొమ్మించుకరణిఁ = క్రొత్తమెఱుపువలె, కృపాణి = కత్తి, మెఱయఁ = ప్రకాశింపఁగాఁ, వారువ ముఁ = అశ్వమును, ఎక్కి = ఆరోహించి, రిపువిదారణముఁ = శత్రుసంహారమును, ఒనర్చి = చేసి, ఎదిరినవారు = ఎదుర్కొన్నవారు, (పగవారు) పఱువన్ = పారిపో వఁగా, రణము = యుద్ధమును, కుడిపెఁ = అనుభవింపఁ జేసెను ; అతనికిఁ = ఆతే నికి, సాటి = సమానుఁడు, అవ్విభుండె = ఆరాజె (అగును.) ఇం దతని కతఁడే కాని యుపమానాంతరము లేదని చెప్పుటచే ననన్వయాలంకారము.

క॥ ఆననవోతమధరణీ
జానికి సర్వజ్ఞసింగ ♦ జనపాలుఁడు తే
జోనిధి మాధవనీఁడును
సూనులు శివకేశవాంశ ♦ జులు పుట్టి రొగిన్॥ 21.

ఆననవోతమధరణీజానికిన్ = పైనఁ జెప్పిన ననవోతమరాజునకు, శివకేశవాంశజులు = శివకేశవులయొక్క యంశమువలనఁ బుట్టినవారును, తేజోనిధి = ప్రతాపమునకు స్థానమగు, సర్వజ్ఞసింగజనపాలుఁడును, మాధవనీఁడును, (అను) సూనులు = పుత్రులు, ఒగిన్ = క్రమముగాను, పుట్టిరి = జన్మించిరి.

సీ॥ తనయశోనల్పక ♦ ల్పనగాటవికిఁ బరో
భృత్పదం బూకపర ♦ భృతము గాఁగఁ
దనభుజాటోపప్రి ♦ తాపరూపాగ్నికిఁ
బరబలంబులు శల ♦ భములు గాఁగఁ
దనజయలక్ష్మిని ♦ తంబిని కఖిలది
గ్వలభులు విహరణ ♦ స్థలులు గాఁగఁ
దననిరంతరదాన ♦ ధారానదికి సాగ
రములు గర్భజలాశ ♦ యములు గాఁగఁ
నవనిఁ బాలించి మిగులఁ బ్ర ♦ ఖ్యాతిఁ గాంచె
జైత్రయాత్రాసమారంభ ♦ సమయవిజయ
భేరికాభాంకరణచల ♦ ద్విమతఫణిప
తంగవిభుఁ డైనసర్వజ్ఞ ♦ సింగవిభుఁడు॥ 22.

జైత్ర......విభుఁడు; జైత్రయాత్రా = జయశీలమైన దాడియొక్క, సమారంభసమయ = ఆరంభకాలమందు, విజయ = జయముం దెలిపెడు, భేరికా = భేరులయొక్క, భాంకరణ = "భాం" అనుశబ్దముచేతను, చలత్ = వణఁకుచున్న, విమత = శత్రులనెడు, ఫణిసర్పములకు, పతంగవిభుఁడు = గరుడుఁడు; గరుడుఁడు పాములం జంపునట్లీప్రభువుశత్రుల సంహరించు నని తాత్పర్యము. ఐనసర్వజ్ఞసింగవిభుఁడు, పయోభృ

త్పదంబు=ఆకాశము (మేఘము లుండుచోటు) తన——వికిన్=తన=తనయొక్క, యశః=కీర్తియను, అనల్ప=అధికమైన, కల్పవగాటవికిన్=కల్పవృక్షములవనమునకు, ఒకపరభృతము=ఒకకోయిల, కాఁగన్=అగుచుండఁగా, (కల్పవృక్షములు గలతోఁటలోఁ గోకిల యున్నట్లీరాజుకీర్తియందు నాకాశ ముండెననిభావము. కీర్తి మిగులగొప్పది యనిఫలితార్థము.) పరబలంబులు=పగవారిసేనలు, తన——అగ్నికిన్=తనభుజాటోప=తనచేతులబలము గొప్పతనమువలన (గలిగిన) ప్రతాప=ప్రతాపమనెడు, అగ్నికిన్=చిచ్చునకు, శలభంబులు=మిడుతలు, కాఁగన్; అఖిలదిగ్వలభులు=అన్నిదిక్కులనెడు శిరోగృహములు (మేడమీఁదియిండ్లు) తన——నితంబినికిన్=తనజయలక్ష్మి యనెడుస్త్రీకి, విహరణస్థలులు=విహరించుచోట్లు, కాఁగన్; సాగరములు=సముద్రములు, తనదానధారానదికిన్=తనయొక్క (తాను) దానము చేయునప్పుడు విడిచినజలమువలనఁ గలిగినయేటికిన్, గర్భజలాశయములు=లోపలనున్నమడుఁగులు, కాఁగన్; అవనిన్=భూమిని, పాలించి=రక్షించి, మిగులన్=అధికముగాను, ప్రఖ్యాతిన్=ప్రసిద్ధిని, కాంచెన్=పొందెను.

సర్వజ్ఞసింగమహీపాలుఁడు భూమిం జక్కఁగఁ బరిపాలించి లోకమం దంతట వ్యాపించినయశము సంపాదించె ననియు నగ్ని మిడుతలంబోలె శత్రువుల ననాయాసముగ సంహరించి దిక్కులన్ వశపఱుచుకొనె ననియు దానజలముచే సముద్రముకంటెఁ బెద్దనదుల నుత్పాదించెననియుఁ దాత్పర్యము.

రూపకము నతిశయోక్తియు నలంకారములు.

మ॥ వనజాక్షీవనజాస్త్రుఁడై గుణమణీ◆వారాశియై సజ్జనా
వనవిశ్వంభరుఁడై భుజార్జితధరా◆వాల్లభ్యలభ్యోరుశో
భనలక్ష్మీవిబుధేంద్రుఁడై హరిపదా◆బ్జాతార్పితస్వాంతుఁడై
కనియెన్ మాధవసీఁడు రంగశయనా◆గ్రస్థాననిత్యస్థితిన్॥ 23.

మాధవసీఁడు = సింగభూపాలునితమ్ముఁడు, వనజాక్షీవనజాస్త్రుఁడై = వనజాక్షీ=స్త్రీలకు, (తామరపూవులవంటి కన్నులుగలవారు.) వనజాస్త్రుఁడై=మన్మథుఁడై; (తామరపువ్వు లాయుధములుగాఁ గలవాఁడు.) యువతులమనసు హరించునందము గలవాఁడనిభావము. గుణమణీవారాశియై = గుణము లనెడురత్నములకు సముద్రుఁడై, సముద్రమున నెల్లరత్నము లున్నట్లెల్లసద్గుణము లీరాజునందుండెనని యాశయము. సజ్జ——భరుఁడై; సజ్జన=సత్పురుషులయొక్క, అవన=రక్షించుటయందు, విశ్వంభరుఁడై=విష్ణుఁడై; విష్ణువుంబోలె సజ్జనులను రక్షించు నని తాత్పర్యము.

భుజా......దేంద్రుఁడై; భుజ=బాహుబలముచే, ఆర్జిత=సంపాదింపఁబడిన, ధరావాల్లభ్య=భూమండలాధిపత్యముచే, లభ్య=ప్రాప్తమైన, ఉరుశోభనలక్ష్మి=మిగుల దీప్తమైనసంపదచే, విబుధేంద్రుఁడై=దేవేంద్రుఁడై, బాహుబలమున భూమి నార్జించి సంపదచే నింద్రుని బోలినవాఁ డనిభావము. హరి———స్వాంతుఁడై; హరి=విష్ణువుయొక్క, (భక్తులపాపములను నశింపఁజేయువాఁడు.) పాదాబ్జాత=పద్మములంబోలినపాదములందు, అర్పితస్వాంతుఁడై = నిలుపఁబడినమనసు గలవాఁడై, రంగ———స్థితిన్; రంగశయన = రంగనాయకస్వామియొక్క, అగ్ర = శ్రేష్ఠమైన, స్థాన=నివాసమందు, స్థితిన్=ఉనికిని, కనియెన్=పొందెను. శ్రీరంగమున నుండె ననియర్థము.

మ॥ ఘనుఁ డాసింగమనీనికాత్మజులు వె ♦ క్కండ్రుద్భవంబంది ర
య్యనఘుల్ గాంచి రనేకపుత్రకుల వా ♦ రస్తోకదోర్విక్రమా
ర్జునులై యావెలుగోటిపట్టణవర ♦ క్షోణీస్థలిన్ రాజ్యపా
లనముం గొండ నొనర్చి రుజ్జ్వలగుణా ♦ లంకారధౌరంధరిన్॥ 24.

ఘనుఁడు=గొప్పవాఁడు (అగు) ఆసింగమనీనికిన్ = ఆసింగభూపాలునకు, (ఇచటసింగమనీని కనుషష్ఠ్యంతమునకు ఘనుఁ డనుప్రథమాంతము విశేషణము. ఒకానొకచో విశేషణంబున షష్ఠికిం బ్రథమ విభాషనగు (బా. కా.) ఆత్మజులు=కొమరులు, పెక్కండ్రు=అనేకులు, ఉద్భవంబందిరి=జన్మించిరి, అయ్యనఘుల్ = ఆపుణ్యాత్ములును, అనేకపుత్రకులన్ = పెక్కండ్రు కొమరులను, కాంచిరి=ఉత్పాదించిరి. వారుకొందఱు; అస్తో———నులై; అస్తోక=అధికమైన, దోర్విక్రమ=బాహుపరాక్రమముచేతను, అర్జునులై=అర్జునుంబోలినవారై, ఉజ్జ్వలగుణాలంకారధౌరంధరిన్ = ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించెడు, గుణ=శౌర్యాదిగుణములను, అలంకార=ఆభరణములయొక్క, ధౌరంధరిన్=ధరించుటచేత, వెలు———స్థలిన్ = వెలుగోటిపట్టణముయొక్క మంచిభూమియందు (వెలుగోటిపట్టణమం దనియర్థము.) రాజ్యపాలనమున్=ప్రభుత్వమును, ఒనర్చిరి=చేసిరి.

గీ॥ అందు శ్రీరంగరాయసన్నృ ♦ పాగ్రగణ్యుఁ
డతిబలమదాంధయవనభూ ♦ పతుల నతుల
సమరమునఁ ద్రుంచి వారిరా ♦ జ్యంబు లైన
మెతుకుగైలాసకోటలు ♦ ద్ధతిని గొనియె॥ 25.

అందున్ = ఆపుత్రులలో, శ్రీరంగరాయనృపాగ్రగణ్యుఁడు = సంపదగలరంగరాయశ్రేష్ఠుఁడు, అతులసమరమునన్ = సాటిలేనిపోరియందు, అతి — — పతులన్ = అతి = ఎక్కువైన, బల = దార్ఢ్యమువలనను, మద = క్రొవ్వువలనను, అంధ = గ్రుడ్డివారైన, యవనభూపతులన్ = తురకప్రభువులను, తుంచి = సంహరించి, వారిరాజ్యములు = వారిదేశములు, ఐనమెతుకుకైలాసకోటలు = మెతుకుకోట, కైలాసకోట యనువానిని, ఉద్ధతిన్ = గర్వముతో, కొనియెన్ = వశపఱుచుకొనియెను.

క॥ ఆరంగారాయమహా
శూరున కుదయించె నహిత ♦ సూదనుఁ డగుధ
ర్మారాయశౌరి యతనికి
శ్రీరమ్యుం డైనలచ్చ ♦ నృపతి జనించెన్॥ 26.

ఆరంగారాయమహాశూరునకున్ = మీఁదఁ జెప్పినరంగరాయప్రభు వనుగొప్పపరాక్రమశాలికిన్, అహితసూదనుఁడు = శత్రువులసంహరించువాఁడు, అగుధర్మారాయశౌరి, ఉదయించెన్ = పుట్టెను; అతనికిన్ = ఆయనకు, శ్రీరమ్యుండు = సంపదచేత మనోహరుఁడు, ఐనలచ్చనృపతి, జనించెన్ = పుట్టెను.

క॥ అచ్చరలకు నవ్యవరుల
నిచ్చును; నతరిపుల కభయ ♦ మిచ్చు; నభీష్టం
బిచ్చున్ ద్విజతతి కదనన్;
లచ్చనృపకృపాణి కల్ప ♦ లతయన భళిరే!॥ 27.

లచ్చనృపకృపాణి = లచ్చరాయప్రభువుయొక్క ఖడ్గము, (ని) కర్తర్యాంఛురికాయాంచకృపాణీస్యాత్ (నా. నా.) కల్పలతయనన్ = దేవవృక్షమువలెన్, అదనన్ = తగినసమయమందు, అచ్చరలకున్ = స్వర్గమందలివేశ్యలకు, నవ్యవరులన్ = క్రొత్తపెండ్లికొడుకులను, ఇచ్చున్ = ఒసఁగును, నతరిపులకున్ = నమస్కరించినపగఱకున్ అభయము = అభయదానము, ఇచ్చున్; ద్విజతతికిన్ = బ్రాహ్మణసముదాయమునకున్, (ద్విజ = జన్మముచేతను గర్మముచేతను రెండుసారులు జన్మించువారు.) (ని) దంతవిప్రాండజాద్విజాః (అ) అభీష్టంబు = కోరినధనాదికమును, ఇచ్చున్; భళిరే = ఎంత స్తుతింపఁ దగును. (ఇది ప్రశంసనార్థక మగునవ్యయము.)

లచ్చరాయప్రభువుపగవారిని సంహరించి వారికి స్వర్గమును, శరణాగతుల కభయమును, బ్రాహ్మణుల కెల్లకోరికలును నొసఁగు నని తాత్పర్యము. ఉపమాలంకారము.

ఇందుఁ గృపాణి కరణమైనను (పనిచేయువాని కుపయోగించుపనిముట్టు) క్రియాసా కర్యము (పనియొక్క చులకఁదనము) దెలుపుటకై కర్తగాఁ జెప్పఁబడె.

గీ॥ అవ్విభుఁడు కొండమాంబిక ♦ యందుఁ గనియె
సుతుల మువ్వుర నసమతే ♦ జోవిలాస
ధరుల సద్ధర్మనిరతుల ♦ ధర్మరాయ
మాధవధరాధినాథ వే ♦ మనరపతుల॥ 28.

అవ్విభుఁడు = ఆప్రభువు, అసమ——ధరులన్ = అసమ = సాటిలేని, తేజః = ప్రతాపముయొక్కయు, విలాస = సింగారముయొక్కయు, (ఇచటఁ గర్త్రర్థమున షష్ఠి = తేజమును సింగారమును ననియర్థము.) (ని) తేజోబలేప్రతాపేగ్ని నా. నా.

ధరులన్ = ధరించినవారిని, సద్ధర్మనిరతులన్ = మంచి నడవడియందాసక్తి గల వారిని, ధర్మ——పతులన్ = ధర్మారాయఁడు, మాధవరాయఁడు. వేమరాయఁడునను పేరులుగల, మువ్వురన్ సుతులన్ = ముగ్గురు పుత్రులను, కొండమాంబికయందున్, కనియెన్;

ఉ॥ ఆధరణీధవత్రితయ ♦ మందు మహీపరిపాలనంబున
న్మాధవునిన్ విభూతిని ను ♦ మాధవునిన్ మతి వాక్స్వరూపభా
మాధవునిన్ విలాసమున ♦ మాధవునిన్ సదుదారతం ద్రియా
మాధవు నుర్విఁ బోలఁ దగు ♦ మాధవరాయనృపాలుఁ డెన్నఁగన్॥

ఆధరణీధవత్రితయమందున్ = ఆరాజులముఫ్వురిసముదాయమందున్ మాధవరాయనృపాలుఁడు, ఎన్నఁగన్ = పరిశీలింపఁగాన్, మహీపరిపాలనంబునన్ = భూమిని జక్కఁగాఁ బరిపాలించుటచేన్, మాధవునిన్ = విష్ణుని, (మనువను యదువంశస్థునిగోత్రమునఁ బుట్టినవాఁడు.) లక్ష్మియొక్కభర్త యనియేని యర్థము. (ని) ఇందిరా లోకమాతమా (అ) ధవాఃపతినరద్రుమాః. నా. నా.

విభూతిన్ = ఐశ్వర్యముచేతను, ఉమాధవునిన్ = పార్వతీపతిని, (ని) ఉమా కాత్యాయనీగౌరీ (అ) మతిన్ = బుద్ధిచేతను, వాక్స్వరూపభామాధవునిన్ = బ్రహ్మను (భాషారూపమైనస్త్రీకిం బతిని.) విలాసమునన్ = శృంగారముచేతను, (వలపించుటచేత ననియర్థము.) మాధవునిన్ = వసంతునిని, (ని) విష్ణావసంతేవైశాఖేమాధవః నా. నా.

సమదాగతన్ = గొప్పదాతృత్వముచేతను, త్రియామాధవునిన్ = చంద్రునిని, (రాత్రికింపతి) (ని) రాత్రి స్త్రీయామా తు.ణ దా తు ప్రా (అ) ఉర్విన్ = భూమియందు, పోలఁదగున్ = పోలుటకు నొప్పును. చంద్రుఁడు తనకళలను దేవతలకు దానముచేయు ననివేదములం బ్రసిద్ధము. ఇందుశబ్దాలంకారము యమకము. అర్థాలంకారముపమ.

సీ॥ ఆఘనుఁడు గుర్వమాంబిక ♦ యందుఁ గనియెఁ
దనయులను నల్వుర గురుప్ర ♦ తాపనిధుల
గురువరాయవసుంధరా ♦ వరుని దెనుఁగు
రాయని నృసింహవిభు నంగ ♦ రాయఘనుని॥ 30.

ఆఘనుఁడు = ఆమాధవరాయప్రభువు, గుర్వమాంబికయందున్, గురుప్రతాపనిధులన్ = గొప్పతేజమున కునికిపట్టయినవారిని, నల్వురన్ తనయులన్ = నల్వురు కొమరులను, కనియెన్, తక్కినది సుగమము.

వ. అందగ్రజుండు.

అందున్ = ఆనల్వురలో, అగ్రజుండు = మొదటివాఁడు; (ముందుపద్యముతో నన్వయము.)

క॥ గురుతరభుజశక్తియు సుర
గురునిభధీయుక్తి విప్ర ♦ గురుభక్తియు నుమా
గురునిభధృతిప్రసక్తియు
గురువప్రభువునకు సహజ ♦ గుణములు ధాత్రిన్॥ 31.

(అగు) గురువప్రభువునకున్ = గురువరాయనికిన్, గురు——యున్; గురుతర = మిక్కిలియధికమైన, భుజశక్తియున్ = బాహుబలమును, సుర——యున్ = సురగురు = బృహస్పతి (బుద్ధితో) నిభ = సమానము (అగు) ధీయుక్తియున్ = బుద్ధికలిమియును, విప్ర——యున్ = విప్ర = బ్రాహ్మణులయందును, గురు = ఉపాధ్యాయులయందును, భక్తియున్ = అనురాగమును, ఉమాగురునిభధృతిప్రసక్తియున్ = ఉమాగురు = హిమవంతునితో (పార్వతికిఁదండ్రి) (ని) గురుస్తుగేష్వతాౢ శ్రేష్ఠేగురా పితరిదుర్భరే.........నిభ = తుల్యమైన, ధృతిప్రసక్తియు = = ధైర్యసంబంధమును, ధాత్రిన్ = భూమియందు, సహజగుణములు = పుట్టుకతోఁబుట్టినగుణములు (అయ్యెన్.)

మ॥ స్వసమగ్రోదయలీలఁ గాంచుచును స ♦ చ్చక్రంబు లత్యంతమో
దసమృద్ధిన్ విలసిల్ల లోకతమ ము ♦ ద్యచ్చండ తేజంబున
న్వెసఁ బోఁ జిమ్ముచుఁ గీర్తిపద్మినిని బూ ♦ నెన్ ఖడ్గనారాయణాం
కసమేతుండు దెనుంగురాయవసుధా ♦ కాంతాబ్జబంధుం డిలన్॥32.

ఖడ్గనారాయణాంకసమేతుండు = ఖడ్గనారాయణుఁ డనుబిరుదముతోఁ గూడినవాఁడు, తెనుంగు——బంధుండు ; తెనుంగురాయ = తెనుఁగురాయఁ డను పేరుగల, వసుధాకాంత = రాజనెడు, అబ్జబంధుండు = సూర్యుఁడు, ఇలన్ = భూమియందు, స్వ—లీలన్ = స్వ = తనయొక్క, సమగ్ర = పూర్ణమైన, ఉదయలీలన్ = గొప్పతనము నొందుట యనునుదయక్రియను, కాంచుచును = పొందుచును, సచ్చక్రంబులు = సజ్జనులసముదాయము లనెడుసాధువు లగుచక్రవాకములు, అంత్యంత——మృద్ధిన్ = అంత్యంత = అధికమైన, మోద = సంతోషముయొక్క, సమృద్ధిన్ = సంపదతో, విలసిల్లన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, లోకతమము = జనులయజ్ఞాన మనుప్రపంచమునందలి చీఁకటిని, ఉద్య——బునన్ = ఉద్యత్ = అభివృద్ధినొందుచున్న, చండ = తీక్ష్ణమైన, తేజంబునన్ = ప్రతాప మనుకాంతిచేత, వెసన్ = వేగముతోన్, పోఁజిమ్ముచున్ = నివారించుచు, కీర్తిపద్మినిన్ = కీర్తికాంత యనెడుపద్మినిని, పూనెన్ = అవలంబించెను. (వశపఱుచుకొనె ననియర్థము.) సూర్యుఁడు తనయుదయముచేఁ జక్రవాకముల సంతోషపెట్టి, కాంతిచేఁ బ్రపంచమునందలి చీఁకటినిఁ బోఁగొట్టి పద్మలత నలరించిన ట్లీమహారాజు తనయభివృద్ధిచే జనుల కానందముఁ గల్పించి ప్రతాపముచే నజ్ఞానముం బోఁగొట్టి కీర్తి సంపాదించె ననితాత్పర్యము.

అలంకారము శ్లిష్టరూపకము.

క॥ స్థిరనిజభుజాగ్రపీఠియు
నరసం బగుతనదుసూక్తి ♦ నరణియు నెన్నన్
బరహితవసుధాశ్రియమై
నరసింహరాయధీరు ♦ నకుఁ దనరారెన్॥ 33.

నరసింహరాయధీరునకున్ = విద్వాంసుఁ డైననరసింహరాయప్రభువునకు, (ఇచటఁ గువర్ణకము సంబంధార్థమున వచ్చెను.) ఒకానొకచోట సంబధమునను గువర్ణకంబగు. బా. కా.

స్థిర...పీఠియుఁ; స్థిర=నిలుకడైన, నిజ=తనదియగు, భుజాగ్రపీఠియున్=బుజము కొనయనుపీఁటయును, సరసంబు=మనోహరమైనది, అగుతనదుసూక్తిసరణియుఁ= అగు తనసంబంధమైన మంచిమాటలధోరణియును, వర——శ్రయమై; వర=శ్రేష్ఠులైనవారికి, హిత=మేలుచేయునదియు, వసుధా=భూమికి, (మణుతేని ధనమేని దీననుండు ననియర్థము.) ఆశ్రియమై=ఆధారమైనదియునై, వరహిత = వకారముతో శూన్యమైన, వసుధా = అమృతమునకు ("వసుధా" యనుదానియందు వకారము పోఁగా 'సుధా' మిగులుంగాన నమృతమనియర్థము.) ఆశ్రయమై = ఉనికిపట్టై, తనరారెఁ=(ఒప్పెను.) ప్రకాశించెను. ఈప్రభువు సజ్జనులకు మేలుచేయు తనచేతియందు భూమిని, మాటలయం దమృతమును ధరించె ననియర్థము. బాహుపరాక్రమమున సజ్జనుల రక్షించుచు భూమిం బాగుగఁ బరిపాలించెననియు నమృతముంబోలు వాగ్మాధుర్యము గలవాఁడనియు భావము. శ్లేషయు రూపకము నలంకారములు.

గీ॥ హస్తముల శంఖచక్రచి ♦ హ్నము లలరుట
సిరియు ధరణియు వశగతిఁ ♦ జెలఁగుచుంట
నసమసాలాంతరస్థితి ♦ పొసఁగుచుంట
రంగశాయికి సాటియౌ ♦ రంగశాయి॥ 34.

హస్తములన్=చేతులందున్, శంఖచక్రచిహ్నములు=పాంచజన్యము సుదర్శనము ననునాయుధము లనుగుఱుతులు, (శంఖచక్రాకారము లైనరేఖ లనియర్థాంతరము.) అలరుటఁ=ప్రకాశించుటచేతనును, సిరియుఁ=లక్ష్మీదేవియును, ధరణియుఁ=భూదేవియును, (సంపదయు, భూమండలము ననియర్థాంతరము.) వశగతిఁ=లోఁబడినస్థితిచేత, చెలఁగుచుంటఁ=ఒప్పుచుండుటచేతనును, అస——స్థితి; అసమ=బేసిసంఖ్యగల, సాల=ప్రాకారములయొక్క, అంతరస్థితి=లోపలనునికి (సాటిలేని కోటలోనునికి యని యర్థాంతరము.) పొసఁగుచుంటఁ=లభించుటచేతనును, రంగశాయి=మాధవరాయనిపుత్త్రిలలోఁ గనిష్ఠుఁడు, రంగశాయికిఁ=రంగనాథస్వామికి, సాటి=సమానుఁడు, ఔఁ=అగును.

ఇందు భగవంతుఁ డగురంగనాథునిహస్తములందు శంఖచక్రములు గలవు. రాజుచేతులయందు వానింబోలినరేఖలు గలవు. లక్ష్మియు భూదేవియు రంగనాయకుని భార్యలు గాన నాయనవశమం దుండిరి. ప్రభు వగుటచే సంపదయును భూమండలమును రాజునకు వశమయ్యెను. రంగస్వామియుఁ గావేరీతీరమున సప్తసాలములమధ్య ను

న్నవాఁడు. ఈరాజును సాటిలేనికోటలో నున్నాఁడు. ఇట్లిద్దఱకును శ్లేషచే సాదృశ్యము చెప్పుటచే శ్లేషప్రతిభోత్థాపితోపమాలంకారము.

క॥ ఆరంగశాయినామక
శౌరికిఁ గోనాంబయందు ♦ జనియించిరి దో
స్సారచణుఁడు రామన్న యు
దారుఁడు నీలాద్రిరాయ ♦ ధరణీపతియున్॥ 35.

ఆరంగశాయినామకశౌరికిన్ = మీఁదఁ జెప్పినరంగశాయి యనుపేరుగలప్రభువునకు, (శౌరి యనుపేరు విష్ణువునకుం బ్రసిద్ధము; గాని ప్రభువులాయంశమును ధరించువా రనునభిప్రాయమునఁ గాఁబోలును దెనుఁగుకవులు తఱుచుగ నాపదము వారికి వాడుచున్నారు.) దోస్సారచణుఁడు = బాహుబలముచే నిపుణుఁడు, (అయిన) రామన్న, ఉదారుఁడు = దానశీలుఁడు (అగు) నీలాద్రిరాయధరణీపతియున్, కోనాంబయందున్, జనియించిరి = పుట్టిరి.

వ. అందగ్రజుండు.

అందున్ = ఆయిద్దఱలో, అగ్రజుండు = పెద్దవాఁడు. (అగు)

క॥ కాముఁడు రూపంబున బల
రాముఁడు భుజశక్తిఁ బరశు ♦ రాముఁడు దృఢసం
గ్రామమున విజయమున రఘు
రాముఁ డితం డనఁగ రామ ♦ రాయఁడు చెలఁగున్॥36.

రామరాయఁడు, ఇతండు = ఈప్రభువు, రూపంబునన్ = చక్కఁదనమునందు (వారాదు లగునలంకారములచే నలంకరింపఁబడకున్న నలంకరింపఁబడినట్లు ప్రకాశించునది రూపము.) కాముఁడు = మన్మథుఁడును, భుజశక్తిన్ = బాహుబలమునందున్, బలరాముఁడు = బలభద్రుఁడును, దృఢసంగ్రామమునన్ = బలమైన యుద్ధమునందు, పరశురాముఁడు = భార్గవరాముఁడును, (ఈయన బ్రాహ్మణుఁడయ్యు నొకనిమిత్తమునఁ బెక్కుసారులు రాచవారితో యుద్ధముచేసి జయించె నని భారతము.) విజయమునన్ = పగవారి నమోఘముగ) జయించుటయందు, రఘురాముఁడు, అనఁగన్ = (చూచువారు) అనునట్లు, చెలఁగున్ = ప్రకాశించును.

శా॥ తూలించెన్ సమరాంగణంబున రిపు ♦ స్తోమంబులన్ హేతిచేఁ
దోలించెన్ నిజరాజ్యసీమ వెడలం ♦ దుష్టాత్ములం జోరులన్
బాలించెన్ బ్రజలన్ సుధర్మమున సం ♦ పత్సౌఖ్యము ల్వర్ధిలం
దేలించెం బ్రమదంబునన్ సుజనులన్ ♦ నీలాద్రిరాయం డిలన్॥ 37.

నీలాద్రిరాయండు = రంగశాయిరెండవపుత్త్రుఁడు, సమరాంగణంబునన్ = యుద్ధభూమియందున్, రిపుస్తోమంబులన్ = శత్రుసముదాయములను, హేతిచేన్ = ఆయుధముచే, (ని) హేతిర్జ్వాలాయుధాంశుషు. నా. నా. తూలించెన్ = తొలఁగఁజేసెను.

దుష్టాత్ములన్ = చెడుకార్యములఁజేయుమనసుగలవారినిని, చోరులన్ = దొంగలను, నిజరాజ్యసీమన్ = తనదేశపుసరిహద్దునుండి, వెడలన్ = వెలుపలికిఁబోవునట్లు, తోలించెన్ = తఱిమించెను, ప్రజలన్ = జనులను, సంపత్సౌఖ్యముల్ = సంపదయు సుఖమును, వర్ధిలన్ = అధికమగునట్లు, సుధర్మమునన్ = మిక్కిలిన్యాయముతో, పాలించెన్ = రక్షించెను, సుజనులన్ = సత్పురుషులను, ఇలన్ = భూమియందున్, ప్రమదంబునన్ = సంతోషమునందున్, తేలించెన్ = ఓలలాడించెను.

క॥ నరసింహరాయమణికి
న్వరమతి వెంగాంబకును ద ♦ నయు లుదయం బం
దిరి చిన్నశౌరియును సాం
ద్రరుచులు నీలాద్రిరాయ ♦ రామమహీశుల్॥ 38.

నరసింహరాయమణికిన్ = ముప్పదియాఱవపద్యమునం జెప్పఁబడిన నరసింహప్రభుశ్రేష్ఠునకున్, (ఇది యుపమితసమాసము. కాన నిందు మణిశబ్దము శ్రేష్ఠార్థకము.) (ని) సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః (అ) (ఉత్తరపదములగుసింహశార్దూలాదిపదములు శ్రేష్ఠార్థకము లని యర్థము.) వరమతి = మంచిబుద్ధిగల, వెంగాంబకున్ = వెంగమ్మకును, చిన్నశౌరియును, సాంద్రరుచులు = అధికమైనకాంతి గల, నీలాద్రిరాయరామమహీశుల్ = ఈపేరులు గల, తనయుల్ = కొమరులు, ఉదయంబు = పుట్టువును, అందిరి = పొందిరి. (జన్మించి రని యర్థము.)

గీ॥ తతయశోదాంచితానంద ♦ తనయుఁ డగుచు
సాధుబృందావనహితప్ర ♦ చార మొనర

లలితవంశకలాపుఁడై • లలిఁ జెలంగెఁ
జిన్నశౌరికిఁ బ్రతియనఁ • జిన్నశౌరి॥ 39.

చిన్నశౌరి = చిన్నప్రభువు, తత.....తనయుఁడు = తత = అధికమైన, యశః = కీర్తియు, దా = దానమును, (ని) దః పుంసి దాతరి ఛేదే దాస్త్రియాం త్వాంతి దానయోః. నా. నా. అంచిత = పూజింపఁబడిన, ఆనంద = సంతసమును, తనయుఁడు = కుమారులుం గలవాఁడు, అగుచున్, సాధు.....చారము; సాధు = సత్పురుషులయొక్క, బృంద = సమూహముయొక్క, అవన = రక్షణమునకు, హిత = అనుకూలమైన, ప్రచారము = నడవడి, ఒనరన్ = ఒప్పఁగాన్, లలిత.....పుఁడై, లలిత = మనోహరమైన, వంశకలాపుఁడు = వంశమునకు భూషణమైనవాఁడు, కలాపో భూషణే బర్హే కాంచ్యాం సంహతి తూణయోః. నా. నా. ఐ; చిన్నశౌరికిన్ = బాలకృష్ణునకున్, ప్రతియనన్ = సదృశుఁ డనునట్లు, లలిన్ = ఉత్సాహముతోన్, చెలంగెన్ = ప్రకాశించెను.

ఇటు రాజు బాలకృష్ణునకు సదృశుఁ డనుటచే రాజవిశేషణము లన్నియుఁ గృష్ణునకును శ్లేషచే నన్వయించును గాన నీక్రిందిరీతిని రెండవయర్థము చెప్పవలయును.

తత.....తనయుఁడు; తత = (అంతటను) వ్యాప్తుఁడును, యశోదాంచిత = యశోద (యనుభార్య) చేనలంకరింపఁబడిన, ఆ = స్థానము; (గృహము) గల (ని) ఆకారస్తు పదే భావే పరితాపే పితామహే. నా. నా. నందతనయుఁడు = నందుఁ డనువానికిఁ గొమారుఁడు, అగుచున్, సాధు.....చారము, సాధు = చక్కనిది యగు, బృందావన = తులసీవనమునందు, హిత = అనుకూలమైన, ప్రచారము = సంచారము, ఒనరన్ = ఒప్పునట్లుగాన్ (బృంద యనురక్కసియొక్క శ్మశానమునందలిమృత్తికం బుట్టుటచే దీనికి నీపేరు కలిగె నందురు.) లలిత.....పుఁడు; లలిత = మనోహరమైన, వంశ = గానసాధనమైనవేణువును (పిల్లనగ్రోవి) కలాప = నెమలిపురియుం గలవాఁడు. (అగు) చిన్నశౌరికిన్ = (అయిన) బాలకృష్ణునకని యన్వయము.

శ్లేషానుప్రాణితోపమాలంకారము.

క॥ నీలాద్రివిభుఁడు భావిత
నీలాద్రివిభుండు భూరి • నిజధైర్యలస
చ్ఛీలాద్రివిభుఁడు సదుదయ
లీలాద్రివిభుండు మహిఁ ద • లిర్చె నధికుఁడై॥ 40.

భావితనీలాద్రివిభుఁడు; భావిత = ఉపాసింపఁబడిన, నీలాద్రివిభుఁడు = నీలపర్వతమండలిస్వామి గలవాఁడు, (జగన్నాథస్వామి యని యర్థము.) భూరి......విభుఁడు = భూరి = అధిక మైన, నిజ = తనదియగు, ధైర్య = ధైర్యముచేతనున, లసచ్ఛీల = మంచినడవడిచేతనను, అద్రివిభుండు = మేరువు (మేరువుం బోలినవాఁడును.), సదు......విభుండు = సదుదయలీలా = మంచియభివృద్ధి యనెడునుదయక్రియచేతను, అద్రివిభుండు = సూర్యుఁడును, (ప్రతిదినము నుదయము నందుటచే సూర్యుంబోలినవాఁ డని భావము. ఉదయశబ్దమునకు రాజపక్షమున నభివృద్ధి యని యర్థము.) (ని) అద్రయో ద్రుమ శైలాద్యాః (అ) (అయిన) నీలాద్రివిభుఁడు = నరసింహరాయని ద్వితీయపుత్త్రుఁడు, అధికుఁడై = గొప్పవాఁడై, మహిన్ = భూమియందు, తలిర్చె = వృద్ధిఁ జెందెను.

క॥ అమితకమలోదయంబై
యమితాబ్జప్రభవ మగుట • నంబుధి దెగడన్
గొమరగిరిపురమునఁ దటా
కము నీలాద్రిప్రభుండు • ఘనముగ నిలిపెన్॥ 41.

నీలాద్రిప్రభుండు, కొమరగిరిపురమునన్ = కొమరగిరిపట్టణమునందున్, అమితకమలోదయంబై = అమిత = పరిమాణములేని (అధిక మైన) కమలోదయంబై = పద్మముల యుత్పత్తిగలదియై, (ఉదకములకు వాసస్థాన మని యేని యర్థము.) (ని) సలిలం కమలం జలం; సహస్రపత్త్రం కమలం శతపత్త్రం కుశేశయం (అ) (లక్ష్మ్యుత్పత్తి గలదియై యని యర్థాంతరము.) (ని) కమలా శ్రీర్హరిప్రియా (అ) అమి.........వము = అమిత = మేరలేని, అబ్జ = తామరపువ్వులకున్, ప్రభవము = ఉత్పత్తిస్థానము. (చంద్రోత్పత్తిస్థాన మని యర్థాంతరము.) (ని) శంఖేధన్వంతరౌచంద్రే పుంస్యబ్జః క్లీబమంబుజే. నా. నా. అగుటన్ = కావుటచేత, అంబుధిన్ = సముద్రమును, తెగడన్ = నిరాకరించునట్లు, తటాకము = చెఱువును, ఘనముగన్ = గొప్పగాను, నిలిపెన్ = త్రవ్వించెను.

సముద్రమున నేక కమలోదయ మయ్యెను (లక్ష్మి యొక్కతెయె పుట్టెను.) ఈరాజు త్రవ్వించినచెఱువునం దనేక కమలోదయ మయ్యెను. (జలములు పెక్కులుండెను) మఱియు సముద్రమునం దబ్జశబ్దార్థములు (చంద్రాదులు) కొన్నియె పుట్టెను. ఈకాసారమున నవి (పద్మములు) పెక్కులు పుట్టెను. కాన నిది సముద్రముం దిరస్కరించుచుండె నని భావము.

ఇందు సముద్రముకంటెం జెలువున నాధిక్యము స్ఫుటమయ్యెం గాన వ్యతిరేకాలంకారము ; అది శ్లేషసంకీర్ణము.

క॥ అన్నీలాద్రిప్రభునకు
సన్నుత కేసాంబయందు ♦ జనియించిరి సం
పన్నులు నరసన్నయు బు
చ్చన్నయు వెంకన్న చిన్న ♦ జనపాలుండున్॥ 42.

సన్నుత = స్తోత్రము చేయఁబడినది.

సంపన్నులు = సంపదగలవారు. తక్కినది సుగమము.

చ॥ పొనరఁ దెనుంగురాయనికిఁ ♦ బుత్రులు గల్గిరి సేసమాంబయం
దనఘుఁడు మాధవప్రభుఁ డ ♦ హార్యసుధైర్యుఁడు వేంకటప్రభుం
డును ఘనుఁడైన చిన్ననృపుఁ ♦ డున్ సరసుం డగుచంద్రశౌరి జ
గ్గనృపుడు కృష్ణరాయఁ డధి ♦ కప్రతిభుం డగురంగశాయియున్॥

తెనుంగురాయనికిన్ = ముప్పదియైదవ పద్దెమునం జెప్పఁబడిన తెనుంగురాయప్రభువునకున్, పొనరన్ = ఒప్పునట్లుగన్, అనఘుఁడు = పాపము లేనివాఁడు, (అగు) మాధవప్రభుఁడు, అహార్యసుధైర్యుఁడు = పర్వతముం బోలిన మంచిధైర్యము గలవాఁడు, (ని) అహార్యధరపర్వతాః (అ) వేంకటప్రభుండును, ఘనుఁడు = ఉత్తముఁడు, ఐనచిన్ననృపుఁడున్, సరసుండు = విద్వాంసుఁడు, అగుచంద్రశౌరి, జగ్గనృపుఁడు, కృష్ణరాయఁడు, అధికప్రతిభుండు = ఎక్కువ బుద్ధి గలవాఁడు, అగురంగశాయియున్, పుత్రులు = కొమరులు, సేసమాంబయందున్, కల్గిరి = జన్మించిరి.

సీ॥ గురవరాయేంద్రున ♦ కిరువురు సతులు భ
 ద్రాంబికయును లచ్చ ♦ మాంబ యనఁగ
సం దగ్రమహిషికి ♦ నందనుల్ మాధవ
 ప్రభుఁడు లక్ష్మీపతి ♦ రామరాయఁ
డనఁగ ముగ్గురు గల్గి ♦ రాద్వితీయద్వితీ
 యకుఁ గల్గె సుతుఁడు సీ ♦ తన్న యనఁగ

నందగ్రజుఁడు పాండ ♦ వాగ్రజుఁ డట్లుగ
సత్యధర్మక్షమా ♦ సహితుఁ డగుచు
నవనిఁ గలపద్మనాయకు ♦ లందు నిరుప
మానవిఖ్యాతి నలరారె ♦ మానధనుఁడు
గురవరాయతనూజుండు ♦ సరసవచన
పన్నగవరుండు మాధవ ♦ ప్రభువరుండు॥ 44.

గురవరాడేంద్రునకున్ = గురవరాయప్రభువునకున్, భద్రాంబికయును, లచ్చమాంబ, అనఁగన్ = అనునట్టి, ఇరువురుసతులు = ఇద్దఱు భార్యలు, కలరు = ఉండిరి. అందున్ = వారిలో, అగ్రమహిషికిన్ = పెద్దభార్యకున్ (ని) కృతాభిషేకామహిషీ భోగిన్యోన్యాన్యనృపస్త్రియః (అ) మాధవప్రభుఁడు, లక్ష్మపతి, రామరాయఁడు, అనఁగన్ = అనునట్టి, ముప్వురు, నందనుల్ = ముగ్గురుతనయులు, కల్గిరి = జన్మించిరి, ఆద్వితీయద్వితీయకున్ = ఆ రెండవ భార్యకున్, సీతన్న, అనఁగన్, సుతుఁడు = పుత్త్రుఁడు, కల్గెన్ = పుట్టెను, అందున్ = ఆ పుత్త్రులలో, అగ్రజుండు = పెద్దవాఁడు, గురవరాయతనూజుండు = గురవప్రభుపుత్త్రుఁడును, (అగు) మాధవప్రభువరుండు, మానధనుఁడు = చిత్తౌన్నత్యమే సొమ్ముగ గలవాఁడును, సరసవచనపన్నగవరుండు = మనోహర మైన మాటలచేత శేషుఁడును, వాగ్ధోరణిచే శేషుం బోలినవాఁడని యర్థము.

పాండవాగ్రజుఁడట్లుగన్ = ధర్మరాజువలె, సత్య......హితుఁడు; సత్య = నిజముతోడను, ధర్మ = సత్కర్మములతోడను, క్షమ = ఓరుపుతోడను, సహితుఁడు = కూడినవాఁడును, అగుచున్, అవనిన్ = పుడమియందున్, కలపద్మనాయకులందున్ = ఉన్న వెలమవారియందున్, నిరుపమానవిఖ్యాతిన్ = సాటిలేని ప్రసిద్ధితోన్, అలరారెన్ = ప్రకాశించెను.

చ॥ అతనికి రంగమాంబకుఁ గు ♦ లాద్రులరీతి జనించి రాత్మజుల్
స్తుతమతి గుర్వశౌరియు య ♦ శోనిధి తిర్మలరాయఁ డార్యస
మ్మతుఁ డగు వెంగళన్న నృప ♦ మాన్యుఁడు రామవిభుండు తిర్మల
క్షితిపతి వేంకటప్రభుఁడు ♦ శ్రీనిధి తిమ్మనృపాలమౌళియున్॥ 45.

అతనికిన్ = ఆమాధవరాయనికిని, రంగమాంబకున్, స్తుతమతి = స్తోత్రము చేయఁబడినబుద్ధిగల, గుర్వశౌరియున్, యశోనిధి = కీర్తికిస్థానము (అగు) తిర్మలరా

యుఁడు, ఆర్యసమ్మతుఁడు = పెద్దల కనుకూలుఁడు, అగు వెంగళక్న్న, నృపమాన్యుఁ డు = రాజులకుం బూజ్యుఁడు, (అగు) రామవిభుండు, తిరుమలక్షితిపతి, వేంకటప్రభుఁడు, శ్రీనిధి = లక్ష్మికి వాసస్థానమైన, తిమ్మనృపాలమౌళియుఁన్ = తిమ్మరాయశ్రేష్ఠుఁడును, ఆత్మజుల్ = పుత్త్రిలు, కులాద్రులరీతిన్ = కులపర్వతములరీతిం బోలినరీతి చేతను, (కులాద్రులువలె ననియర్థము.) జనించిరి = పుట్టిరి.

గీ॥ అలఘువిభవుఁడు దెనుఁగురా ♦ యనికుమారు
లందు సౌందర్యవిజితార ♦ విందబాణుఁ
డగుచు నకలంకకీర్తిచే ♦ నతిశయిల్లె
మాధవనిభుండు మాధవ ♦ క్ష్మావిభుండు॥ 46.

తెనుంగురాయనికుమారులందున్, మాధవనిభుండు = విష్ణువుతో సదృశుఁడు, మాధవక్ష్మావిభుండు = మాధవభూపాలుఁడు, అలఘువిభవుఁడు = గొప్పసంపద గలవాఁడును, సౌం—ణుఁడు = సౌందర్య = చక్కఁదనమున, విజిత = ఓడింపఁబడిన, అరవిందబాణుఁడు = మన్మథుఁడు గలవాఁడును, (అరవిందబాణుఁడు = తామరపూవులు బాణములుగాఁ గలవాఁడు) (ని) అరవిందమశోకంచ చూతంచ నవమల్లికా నీలోత్పలంచ పంచైతే పంచబాణస్య సాయకాః॥ (ఆ) అగుచున్, అకలంకకీర్తిచేన్ = స్వచ్ఛమైఁ కీర్తిచేన్, అతిశయిల్లెన్ = గొప్పవాఁడయ్యెను.

సీ॥ నాఁడుగా పెనుఁబాఁప ♦ ఱేఁడు దాఁ దలయెత్తి
నిజభోగిస్థభోగ ♦ నిష్ఠుఁ డయ్యె
నాఁడుగా దిక్కరీం ♦ ద్రంబు లిచ్ఛారతి
నలవశానుగతిచే ♦ మెలఁగుచుండె
నాఁడుగా కూర్మితోఁ ♦ క్రీడావినోదంబు
గైకొనియెను వృద్ధ ♦ కమఠవిభుఁడు
నాఁడుగా కిటిరాజు ♦ పోఁడిమిఁ దనప్రియు
రాలితో సుఖలీలఁ ♦ దేలుచుండె
ధర్మపరిపాలనమున సం ♦ తసము గలిగి
తనదుభుజపీఠమున వసుం ♦ ధర వహించి

తెనుఁగురాయనిమాధవా ♦ వనివిభుండు
దృఢబలపరాక్రమోన్నతి ♦ నేలుచుండె॥ 47.

తెనుంగురాయనిమాధవావనివిభుండు = తెనుఁగురాయనికిం బుత్త్రుఁ డైనమాధవభూపాలుఁడు, తనదుభుజపీఠమునన్ = తనబాహు వనుపీఁటయందున్, వసుంధరన్ = భూమిని, వహించి = ధరించి, ధర్మపరిపాలనమునన్ = న్యాయపరిపాలనచేతను, సంతసము = సంతోషము, కలిగి = పొంది, దృఢ.....న్నతిన్; దృఢ = అధికమైన, బల = శక్తిచేతనుసు, పరాక్రమ = శౌర్యముయొక్క, ఉన్నతిన్ = ఆధిక్యముచేతను, ఏలుచుండన్ = (భూమిని) పాలించుచుండఁగాన్, నాఁడుగా = ఆయన రాజుగనున్నపుడే కదా, పెనుఁబాఁపఱేఁడు = గొప్పవాఁడగుసర్పరాజు, తాన్ = తాను, తలయెత్తి = శిరసునెత్తి, మున్ను బరువుండుటచే శిరసునెత్తవలనులేదయ్యె. ఇప్పుడది లేదు గావున నెత్తెనని భావము. నిజ...ష్ఠుఁడు = నిజ = తనవారగు, భోగినీ = నాగకాంతలతోడి, భోగనిష్ఠుఁడు = సుఖమునొందుటయందు నాసక్తిగలవాఁడు, అయ్యెన్; నాఁడుగా = అప్పుడే కదా, దిక్కరీంద్రంబులు = దిక్కుల నుండు నేనుఁగులు, శ్లో॥ ఐరావతః పుండరీకో వామనః కుముదోంజనః పుష్పదంత స్సార్వభౌమ స్సుప్రతీకశ్చ దిగ్గజాః॥ అ. ఇచ్ఛారీతిన్ = కోరికకుం దగినట్టిరీతిచేత, వశానుగతిచేన్ = వశ = ఆఁడేనుఁగులయొక్క (ని) కరిణీధేనుకావశా (అ) అనుగతిచేన్ = అనుసరించి పోవుటచేన్, మెలఁగుచుండెన్ = విహరించుచుండెను. నాఁడుగా = ఆకాలముననే కదా, వృద్ధకమఠవిభుఁడు = ముదుసలితాబేటిఱేఁడు, కూర్మితోన్ = భార్యతోన్, (ఇష్టముతో ననియు నర్థము.) కూర్మశబ్దముమీఁద స్త్రీత్వవివక్షయందు జీప్రత్యయము రాఁగాఁ గూర్మీ యనియును హ్రస్వము రాఁగాఁ గూర్మి యనియు నిష్పన్నమయ్యె. క్రీడావినోదంబు = విహారమందలి వేడుకను, కైకొనియెన్ = పొందెను. నాఁడుగా = ఆకాలమందే, కిటిరాజు = ఆదివరాహమూర్తి, తనప్రియురాలితోన్ = తనభార్యతో, పోఁడిమిన్ = చక్కదనముతో, సుఖలీలన్ = సుఖమైనక్రీడచేతను, తేలుచుండెన్ = తృప్తినొందుచుండెను.

శేషుఁడు నాదికూర్మము దిగ్గజములు మొదలగునవి భూమిని మోయుచుండె నని పురాణములు చెప్పుచున్నవి. కాఁబట్టి యవి యెల్లకాలము భూమిని వహించుటచే సుఖము చెందుట కవకాశము లేదయ్యె. ఇప్పు డీమాధవరాయప్రభువు భూమండలమును దనభుజముమీఁద ధరించుటచే మున్ను భూమిని వహించినవియెల్ల విశ్రాంతి గలిగి సుఖము నొందుచుండె నని తాత్పర్యము. ఈప్రభు వెల్లవారికి సుఖము గలుగునట్లు తన బాహుబలమున భూమి నార్జించి న్యాయమునఁ బాలించె ననిఫలితము.

క॥ చటులతరవిజయధాటీ
పటుపటహధమన్నినాద ♦ పరికంపితది
క్తటకుటిలారిబలుఁడు వేం
కటపతిరాయఁడు దనర్చు ♦ ఘనవిక్రముఁడై॥ 48.

చటుల......బలుండు, చటులతర = మిక్కిలివడిగల, విజయ = జయార్థమైన, ధాటీ = దాడియందలి, పటు = దృఢమైన, పటహ = తప్పెటలయొక్క, ధమన్నినాద = ధమధమలాడుచున్న ధ్వనిచేతను, పరికంపిత = వణకింపఁబడిన, దిక్తట = దిక్కులయందలి, కుటిల = చెడుస్వభావముగల, అరిబలుఁడు = శత్రువులయొక్క సైన్యములు గలవాఁడు, (అగు) వేంకటపతిరాయఁడు, ఘనవిక్రముఁడై = ఎక్కువ పరాక్రమము గలవాఁడై, తనర్చున్ = ప్రకాశించును.

క॥ క్రొన్నెలకన్నను బున్నమ
వెన్నెలకన్నను శరాళి ♦ వెన్నులకన్నన్
వన్నెలఁ జెన్నలరారెం
జిన్నారాయాగ్రగణ్యు ♦ చిరకీర్తి ధరన్॥ 49.

చిన్నారాయాగ్రగణ్యుచిరకీర్తి = శ్రేష్ఠుఁడైనచిన్నారాయనియొక్క శాశ్వతమైనపొగడ్త, ధరన్ = భూమియందున్, క్రొన్నెలకన్నను = క్రొత్త కప్పురముకంటెను, పున్నమవెన్నెలకన్నను = పున్నమనాఁటి చంద్రకాంతికంటెను, శరాళివెన్నులకన్నన్ = తెల్లుగుంపులయొక్క పువ్వులకంటెనును, వన్నెలన్ = (తెల్లని) కాంతులతోన్, చెన్నలరారెన్ = ప్రకాశించెను. (వన్నెలచెన్ను = (తెల్లని) కాంతులయొక్క యందముచేతను. తృతీయార్థమున ప్రథమ. అలరారెన్ = ప్రకాశించె ననియేని చెప్పఁ దగు.)

గీ॥ పద్మనాయకసత్కులా ♦ భరణ మగుచు
నిలబుధులఁ బ్రోచి ఖలపఙ్క్తి ♦ గలమదంబు
డిందుపడఁ ద్రుంచి భూజనా ♦ నంద మొనయ
రామవిభులీల నేలె నా ♦ రామవిభుఁడు॥ 50.

ఆరామవిభుఁడు = ఆచిన్నారాయనితమ్ముఁ డగురామచంద్రప్రభువు, పద్మనాయకసత్కులాభరణము = వెలమవారిది యగుమంచివంశమున కలంకారము, అగుచున్, బుధులన్ = విద్వాంసులను, ప్రోచి = రక్షించి, ఖలపఙ్క్తి = దుర్జనసముదాయమున, కలమదంబు = ఉన్నగర్వము, డిందుపడన్ = పోవునట్లు, త్రుంచి = సంహరించి, భూజనానందము = భూమియందలి జనులసంతోషము, ఎనయన్ = అభివృద్ధి పొందఁగా, రామవిభులీలన్ = దశరథపుత్త్రుఁ డగురామునివిలాసము వంటివిలాసముతో, ఇలన్ = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను; ఇందు రామునివిలాసము వంటివిలాసముతోఁ బాలించె నని చెప్పుటచేఁ బద్మనాయకాదిపదములు శ్లేషచే రామునకు నన్వయించును.

(రాముఁడు) పద్మనాయకసత్కులాభరణము = సూర్యవంశమున కలంకారము, అగుచున్, బుధులన్ = దేవతలను, ప్రోచి = రక్షించి, (ని) జ్ఞాతృచాంద్రిసుధాంబుధాః (అ) ఖలపఙ్క్తిగలమదంబు = ఖల = జనస్థానవాసి యగురావణుని సేనానాయకుఁ డైనఖరుఁ డనురాక్షసునియొక్కయు, (ఇచ్చట ర, ల, ల కభేదము.) పఙ్క్తిగళ = రావణునియొక్కయు, మదంబు = గర్వము, డిందుపడన్ = అణఁగునట్లు, త్రుంచి = వారిద్దఱను సంహరించి, భూజన్ = సీతను, ఆనందము = సంతోషము, ఎనయన్ = పొందుచుండఁగా,

ఇలన్ = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను.

మున్ను సూర్యవంశాలంకారుఁ డై దేవతల రక్షింప ఖరుఁడు రావణుఁడు మొదలగురక్కసులం జంపి సీత కానంద మతిశయింపఁగా రామవిభుఁడు భూమిం బాలించెను. ఈరామవిభుఁడును వెలమవారికులమున కలంకారమై విద్వాంసుల రక్షించి భూమిజనులకు సంతోషము గల్గ రామునిలీలతోఁ బాలించె ననితాత్పర్యము.

శ్లేషాలంకారము.

47 వ పద్యమునం జెప్పఁబడినచంద్రశౌరియే యిచట రామశౌరియని చెప్పఁ బడెను. ముందుపద్యమునఁ జెప్పఁబడురామచంద్రశౌరియు నీయనయె. కావున వెనుకటి చంద్రశబ్దము నిచట రామశబ్దమునుగూడ నామైకదేశన్యాయమున రామచంద్రశౌరినే చెప్పుచున్న వని సందర్భమున గ్రహింపం దగును.

క॥ ఆరామచంద్రరాయధ
రారమణునిదేవి యింది • రాదేవి యనం
గా రుచిరరూపసంపదు

దారగుణకదంబ తిమ్మ ♦ మాంబ చెలంగున్॥ 51.

ఆరామ... దేవి = పైనఁజెప్పఁబడినరామచంద్రభూపాలునిభార్యయు, రుచి... కదంబ, రుచిర = మనోహరమైన, రూపసంపత్ = ఎక్కువచక్కఁదనమును, ఉదార గుణకదంబ = గొప్పగుణములసముదాయమును గలదియు (అగు) తిమ్మాంబ, ఇందిరా దేవియనంగా = లక్ష్మీదేవివలె, చెలంగున్ = ప్రకాశించును.

మ॥ నిరతంబుం గులదైవతం బనుచుఁ గుం ♦ తీమాధవుం గొల్చి సు
స్థిరతం బీఠపురాధిరాజ్యవిలస ♦ త్సింహాసనాధ్యాసియై
కరముల్ మోడ్చుచు మన్నెపుందొరలవ ♦ ర్గంబాజ్ఞలో వర్తిలన్
సిరితో నేలెఁ దెనుంగురాయసుతుఁ డౌ ♦ శ్రీజగ్గరాయం డిలన్॥ 52.

తెనుంగురాయసుతుఁడు = తెనుంగురాయప్రభునికుమారుఁడు, ఔ శ్రీజగ్గరాయండు, నిరతంబు = ఆసక్తిగలుగునట్లు, కులదైవతంబు = వంశపరంపరచేఁ బూజింపఁబడు దైవము, అనుచున్, కుంతీమాధవున్ = పీఠికాపురమునందలి కుంతిమాధవస్వామిని, (ఈ స్వామి కుంతి యనునింతిచేఁ బ్రతిష్ఠితుఁడు గాన నీపేరు గలిగె నందురు.) కొల్చి = సేవించి, సుస్థిరతన్ = మిక్కిలిస్థైర్యముతో, పీఠ......ధ్యాసియై, పీఠపుర = పీఠికాపురసంబంధమైన, అధి = అధికమైన, రాజ్య = ప్రభుత్వముయొక్క, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, సింహాసన = సింగపుంగద్దెను, అధ్యాసియై = ఎక్కినవాఁడై, మన్నెపుందొరలవర్గంబు = (సన్మానించి తా నిచ్చినభూభాగముల ననుభవించువారిసముదాయము.) కరములు = హస్తములను, మోడ్చుచున్ = ముకుళించుచున్, దోసి లొగ్గి యనియర్థము. ఆజ్ఞలోన్ = (తన) ఆనతియందు, వర్తిలన్ = మెలఁగుచుండఁగాను, సిరితోన్ = సంపదతో, ఇలన్ = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను.

సీ॥ అలికాళికను వెచ్చ ♦ నంటనిరతిరాజు
గురుశాప మొందని ♦ కువలయాప్తుఁ
డనిలోనఁ దొడరి బొం ♦ కనిధర్మజుం డబ్ధి
లోన మునుఁగనిమం ♦ థానశిఖరి
కుండమార్పుగ నిచ్చు ♦ కొననికానీనుండు
బంధనం బొందని ♦ సింధురాజు

స్వారాజ్యభోగంబు ♦ వాయనిసురభర్త
షండభావంబు గాం ♦ చనికిరీటి
చారురూపకళాసత్య ♦ ధీరభావ
వితరణగభీరతాభోగ ♦ విక్రమముల
నీతఁ డన భూతలమున వి ♦ ఖ్యాతిఁ గాంచెఁ
దెనుఁగురాయనికృష్ణరా ♦ యన్నృపవరాళి॥ 53.

తెనుఁగురాయనికృష్ణరాయన్నృపవరాళి = తెనుఁగురాయనిసమాసుఁ డగుకృష్ణరాయప్రభుశ్రేష్ఠుఁడు, చారు......విక్రమములన్ = చారురూప = సుందరమైనయాకారముచేతను, కళా = విద్యలచేతను, సత్య = నిజము (పల్కుట) చేతను, ధీరభావ = బుద్ధిస్థైర్యముచేతను, వితరణ = దానముచేతను, గంభీరత = గాంభీర్యముచేతనును, (సుఖదుఃఖములం దెలుపువికారములు లేకుండుట) భోగ = సుఖానుభవముచేతను, విక్రమములన్ = పరాక్రమముచేతను, ఈతఁడు = ఈకృష్ణరాయప్రభువు, (వరుసగా) అలికాక్షునకు వెచ్చన్ = శివునికంటివెట్టను, అంటునిరతిరాజు = స్పృశింపనిమన్మథుఁడును, గురుశాపము = ఒజ్జయైనబృహస్పతివలనిశాపమును, ఒందనికువలయాప్తుఁడు = పొందనిచంద్రుఁడును, అనిలోవన్ = యుద్ధమునందున్, తొడరి = యత్నించి, బొంకనిధర్మజుండు = అనృతమాడని ధర్మరాజును, అబ్ధిలోన్ = సాగరమునందున్, మునుఁగనిమంథానశిఖరి = మునుఁగనికవ్వపుఁగొండయు, ఉండమార్పగన్ = ఒకటిఁ బుచ్చికొని మఱియొకటిచ్చుట యగునట్లు, ఇచ్చుకొననికానీనుండు = దానముచేయని కర్ణుఁడును, (కన్నెకొడుకు కానీనుఁడు) (ని) కానీనః కన్యకాజాతః (అ) బంధనంబు = కట్టును, (సేతువు) ఒందనిసింధురాజు = పొందనిసముద్రుఁడు, స్వారాజ్యభోగంబు = స్వర్గసంబంధమైన సుఖమును, పాయనిసురభర్త = విడువనియింద్రుఁడు, షండభావంబు = నపుంసకత్వమును, కాంచనికిరీటి = అనుభవింపనియర్జునుఁడును, అనన్ = అనునట్లు, భూతలంబునన్ = భూమియందు, ప్రఖ్యాతిన్ = ప్రసిద్ధిని, కాంచెన్ = పొందెను.

మన్మథుఁడు మిగులఁజక్కనివాఁడ కాని మున్ను దేవతలప్రార్థనచే నీశ్వరునకుఁ బార్వతిం గూర్ప యత్నించినపు డాయననేత్రాగ్నిచేఁ గాల్పఁబడెను. చంద్రునకుఁ గళాసమృద్ధి కలదు; గాని యొకనిమిత్తముచేఁ గురుశాపము నొందెను. ధర్మరాజు సత్యము పల్కువాఁడ కాని యుద్ధమున నొకపుడు గురునితో ననృత మాడెను. మందరపర్వతము స్థిరమైనదే కాని సముద్రమును మథించునపు డది మునిఁగెను. దానము

నం గర్ణుఁడు మిగులఁ బ్రసిద్ధుఁడె కాని యింద్రునకుం గవచకుండలము లిచ్చినపుడు దా తనివలన శక్తింగొని మతి యిచ్చెను. సముద్రుఁడు మిగుల గంభీరుఁడు; (అతనిలోతు నేవారు నెఱుఁగ రనిభావము.) గానిలంకాప్రయాణమున రామునిచే బంధింపఁబడెను. ఇంద్రుఁడు మిగుల సుఖానుభవము గలవాఁడె కాని వృత్రాసురుని జంపినపుడు స్వర్గప దమునుండి భ్రష్టుఁ డాయెను. అర్జునుఁడు మిగులఁ బరాక్రమవంతుఁ డైనను స్వర్గము న నున్నపు డూర్వసి యిచ్చినశాపమునఁ గొంతకాలము నపుంసకుఁ డయ్యెను. ఇట్లు పైవారియందు గుణములు దోషములు కలసి యుండెను. మన్మథుఁడు మొదలగువారి యందుఁ గలచక్కఁదనము మొదలగునవి యీరాజునందును గలవు; గాని వారియం దుఁ గలదోషములు లేవని తాత్పర్యము.

ఇందు రాజునకును మన్మథుఁడు మొదలగువారికిని జక్కఁదనము మొదలగువా నిచే సామ్యమును, శివునికంటెమంట నంటమి మొదలైనవానిచే వైలక్షణ్యమును స్ఫుట మయ్యెం గాన వ్యతిరేకాలంకారము.

గీ॥ అమరఝురి నిందునందుల ♦ నపహసించె
రహిఁ దెనుఁగురాయసుతుఁ డగు ♦ రంగశాయి
నరవరునికీర్తి తద్ధైర్య ♦ గరిమ గెలిచె
నవివరము తత్ప్రతాప మ ♦ య్యవినిమించె॥ 54.

తెనుంగురాయసుతుఁడు = తెనుంగురాయనికనిష్ఠపుత్రుఁడు, అగురంగశాయినర వరునికీర్తి = అంగురంగరాయప్రభువుయొక్కయశము, అమరఝురిక్ = ఆకాశగంగను, ఇందునందులక్ = చంద్రునిని, (శివునివాహనమైన) వృషభమునను, రహిక్ = బాగు గాను, గెలిచెక్ = జయించెను. (మిగులస్వచ్ఛమైనకీర్తి గలవాఁ డనియర్థము.) త ద్ధైర్యగరిమ = ఆయనధైర్యముయొక్కగొప్పతనము, అవివరముక్ = (పర్వతములలో శ్రే ష్ఠమైనదానిని) మేరుపర్వతమునను, తత్ప్రతాపము = ఆయనతేజము, అయ్యవిక్ = (అ + అవి అయ్యవి) ప్రసిద్ధుఁడగుసూర్యునిని, మించెక్ = అతిశయించెను. (ని) అ వయస్త్వైలమేపాక్యాః (అ) (ధైర్యముచే మేరువును, ప్రతాపముచే సూర్యుని నీప్రభు వు జయించె ననియర్థము.)

క॥ వారలలోపల నగ్రిజుఁ
డై రాజిలుచున్న మాధ ♦ వాధిపునకుఁ దే

వేరులు సిరిధరణియుఁబలె
నైరాగి జానకియుఁ గోన ♦ మాంబామణియున్॥ 55.

వారలలోపలన్ = పైనఁజెప్పినతెనుఁగురాయనిపుత్త్రిలలో, అగ్రజుఁడు = పెద్ద వాఁడు, ఐ, రాజిలుచున్నమాధవాధిపునకున్ = ప్రకాశించుమాధవరాయప్రభువునకు, (మాధవాధిపునకున్ = విష్ణునకున్) సిరిధరణియుఁబలెన్ = లక్ష్మీదేవివలెను, భూదేవి వలెను, జానకియున్, కోనమాంబామణియున్, దేవేరులు = భార్యలు, ఒగిన్ = క్రమముగా, ఐరి;

ఉపమాలంకారము.

చ॥ అతనికి జానకీతరుణి ♦ యందు జనించెఁ దెనుంగురాయభూ
పతి రహిఁ గోనమాంబ యను ♦ భామినియందు జనార్దనాహ్వయ
క్షితిపతి పుట్టె నందుఁ జిర ♦ కీర్తియు సద్ద్విజదైవభక్తియు
ద్భుతభుజశక్తి ధర్మరతిఁ ♦ బూనెఁ దెనుంగునృపాలుఁ డున్నతిన్॥

అతనికిన్ = ఆమాధవరాయప్రభువునకున్, జానకీతరుణియందున్ = జానకి యను భార్యయందున్, రహిన్ = బాగుగాను, తెనుంగురాయభూపతి, జనించెన్ = పుట్టెను. కోనమాంబ యనుభామినియందున్ = కోనమ్మ యనుభార్యయందున్, జనార్దనాహ్వయక్షితిపతి = జనార్దనుఁ డను పేరు గలప్రభువు, పుట్టెన్ ; అందున్ = ఆయిద్దఱిలోన్, తెనుంగునృపాలుఁడు, చిరకీర్తియున్ = స్థిరమైన పొగడికయును, సద్ద్విజదైవభక్తి = మంచిబ్రాహ్మణులందు దేవతలందు ననురాగమును, అద్భుతభుజశక్తి = ఆశ్చర్యకరమైన బాహుబలమును, ధర్మరతిన్ = సత్కార్యములయం దాసక్తిని, ఉన్నతిన్ = గొప్పతనముతో, పూనెన్ = ధరించెను.

ఆమాధవరాయనికిఁ బెద్దభార్యయం దొకకొమరుఁడును రెండవభార్యయం దొక కొమరుఁడును గలిగిరనియు నందుఁ బెద్దకుమారుఁడు కీర్తియు దేవబ్రాహ్మణభక్తియుఁ గల్గి ధర్మాసక్తుఁడై వర్తిల్లె ననియుం దాత్పర్యము.

మ॥ రణకోలాహలగర్జితాహితభటా ♦ భ్రశ్రేణిఝంఝూప్రసా
రణమై వైరిసగంధసింధురధరా ♦ ధ్రధ్వంసదంభోళిజృం
భణమై ద్విడ్దహరాభిమానతిమిర ♦ ప్రధ్వంసప్రచండోస్రరిం
ఖణమై యొప్పుజనార్దనాధిపభుజా ♦ గ్రస్థోగ్రఖడ్గం బనిన్॥ 57.

జనార్ద...ఖడ్గంబు=జనార్దనాధిప=జనార్దనుఁ డను పేరుగల ప్రభువుయొక్క, భుజాగ్ర = చేతియందు, స్థ = ఉన్న, ఉగ్ర = భయంకరమైన, ఖడ్గంబు = కత్తి, అనిన్ = యుద్ధమునందున్, రణ.....ప్రసారణము; రణ = యుద్ధమునందు, కోలాహల = కేకలనెడు, గర్జిత = ఉఱుములుగల, అహితభట = శత్రుసైనికులనెడు, అభ్ర = మేఘములయొక్క, శ్రేణి = సముదాయమునకున్, ఝంఝాప్రసారణము = గాలియొక్క సంచారము, ఐ, వైరి.....జృంభణము; వైరి = పగవారియొక్క, సగంధ = మదముతోఁగూడిన, సింధుర = గజములనెడు, ధరాధ్ర = పర్వతములయొక్క, ధ్వంస = నాశము చేయుటయందు, దంభోళిజృంభణము = వజ్రాయుధవికాసము, ఐ, ద్విడ్దహ...ఖణమై, ద్విట్ = విరోధులయొక్క, దహర = హృదయమునందలి, అభిమాన = గర్వమనెడు, (బలైశ్వర్యాదులచేఁ దాను గొప్పవాఁడ ననుకొనుట గర్వము) తిమిర = అంధకారమునకు, బ్రధ్న = సూర్యునియొక్క, ప్రచండ = తీక్ష్ణమైన, ఉస్ర = కిరణముల యొక్క, రింఖణమై = ప్రసారమై, ఒప్పున్ = ప్రకాశించును.

మాధవరాయనిద్వితీయపుత్త్రుఁ డగుజనార్దనరాయనిఖడ్గము యుద్ధమునందుఁ గేకలను నుఱుములు గలపగవారిబంట్లను వాయువు మేఘములంబోలెఁ దఱిమె ననియును శత్రులమదగజములను వజ్రము కొండలంబోలె నశింపఁజేసె ననియును బగవారిగర్వమును సూర్యకాంతి చీఁకటింబోలె నివారించె ననియుఁ దాత్పర్యము.

ఇందు ఖడ్గమునందు వాయుత్వము మొదలైన వారోపించుటకు శత్రువులయందు మేఘత్వారోపణము మొదలగునవి కారణము లగుటచే మాలారూపమైన పరంపరితరూపకాలంకారము.

క॥ హరిశౌర్యుఁ డాజనార్దన
ధరణీపతి గనియె సుతుల ♦ ధర్మాంబికయం
దురువిభవజిష్ణువిష్ణున
వరు వేంకటకృష్ణరాయ ♦ వసుధారమణున్॥ 58.

హరిశౌర్యుఁడు = సింహపరాక్రమముగలవాఁడు, (ని) యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు శుకాహికపిభేకేషు హరిర్నా కపిలే త్రిషు (అ) ఆజనార్దనధరణీపతి = ఆజనార్దనప్రభువు, ధర్మాంబికయందున్, ఉరువిభవజిష్ణున్, ఉరువిభవ = గొప్ప యైశ్వర్యముచేతను, జిష్ణున్ = ఇంద్రుని (బోలినవానిని) విష్ణునృవరున్ = విష్ణురాయనిని, వేంకటకృష్ణరాయవసుధారమణున్ = వేంకటకృష్ణరాయఁ డను పేరు గల పుడమిఱేనిని, సుతులన్ = కుమారులను, కనియెన్.

క॥ ఆ రామచంద్రరాయ
క్ష్మారమణుఁడు తిమ్మమాంబి ♦ కారత్నమునం
దారూఢయశుని మాధవ
భూరమణుని నారసింహ ♦ భూవిభుఁ గనియెన్॥ 59.

ఆ రామచంద్రరాయక్ష్మారమణుఁడు = ఆరామచంద్రరాయప్రభువు, తిమ్మాంబికారత్నమునందున్ = శ్రేష్ఠురా లగుతిమ్మాంబయందున్, ఆరూఢయశునిన్ = ప్రసిద్ధమైనకీర్తిగల, మాధవభూరమణున్ = మాధవరాయనిని, నరసింహభూవిభున్ = నరసింహారాయనిని, కనియెన్.

సీ॥ రామచంద్రావనీ ♦ రమణున కనుజుఁడై
పరఁగుకృష్ణారాయ ♦ నరవరుండు
సర్వమాంబికయందుఁ ♦ జతురుల వేంకట
రాయవిభుఁ దెనుంగు ♦ రాయఘనుని
గనియె నం దగ్రజుం ♦ డనుపమబలధైర్య
శౌర్యగాంభీర్యసౌం ♦ దర్యకలితుఁ
డగుచు నర్థిజనాళి ♦ కమరభూజంబన
దాతృత్వమహిమ వి ♦ ఖ్యాతిఁ గాంచె
రెండవకుమారుఁ డలరె ను ♦ ద్దండశక్తి
రెండవ కుమారుఁ డనఁగఁ గో ♦ దండముక్త
చండకాండప్రకాండవి ♦ ఖండితారి
మండలుం డిద్ధవైభవా ♦ ఖండలుండు॥ 60.

రామచంద్రావనీరమణునకున్ = రామచంద్రనామము గలప్రభువునకున్, అనుజుఁడు = తమ్ముఁడు, ఐ, పరఁగుకృష్ణారాయనరవరుఁడు = ఒప్పెడుకృష్ణరాయప్రభువు, సర్వమాంబికయందున్, చతురులన్ = నేర్పరులను, వేంకటరాయవిభునిన్, తెనుంగురాయఘనునిన్, కనియెన్; అందున్ = ఆయిద్దఱిలో, అగ్రజుండు = జ్యేష్ఠుఁడు, అనుపమ......కలితుఁడు, అనుపమ = సాటిలేని, బల = శరీరశక్తితోడను, శౌర్య = పరాక్రమముతోడను, గాంభీర్య = గంభీరతతోడను, సౌందర్య = చక్కఁదనముతోడను,

కలితుఁడు=కూడుకొన్నవాఁడు, అగుచున్, అర్థిజనాళికిన్=యాచకజనసముదాయమునకున్, కల్పభూజంబనన్ = కల్పవృక్షమనునట్లు, దాతృత్వమహిమన్ = దానముయొక్క-గొప్పతనముచేన్, విఖ్యాతిన్=ప్రసిద్ధిని, కాంచెన్ = పొందెను. రెండవకుమారుఁడు, కోదండ......మండలుండు, కోదండ=ధనుస్సునుండి, ముక్త=విడువఁబడిన, చండ = తీక్ష్ణమైన, కాండప్రకాండ = ప్రశస్తమైనబాణములచేతను, విఖండిత=ముక్కలు చేయఁబడిన, అరిమండలుండు = శత్రుసముదాయము గలవాఁడును, ఇద్ధ......ఖండలుండు; ఇద్ధ=దీప్తమైన, వైభవ=సంపదచేత, ఆఖండలుండు=ఇంద్రుఁడును, (ఇంద్రుంబోలినవాఁడనియర్థము.) (అయి) ఉద్దండశక్తిన్ = గొప్పశక్తిచేతను, (శక్తి కుమారస్వామియాయుధమును, శరీరబలమును) రెండవకుమారుఁడనఁగన్=మఱియొకకుమారస్వామివలె, అలరెన్=ప్రకాశించెను.

ఉపమాలంకారము.

క॥ ఆరామచంద్రరాయకు
మారులు సమరమున హరికు ♦ మారులు లీలన్
మారులు చిరభూతిం గా
మారులు దానమున రవికు ♦ మారు లరయఁగాన్॥

ఆరామచంద్రరాయకుమారులు, అరయఁగాన్ = ఆలోచింపఁగాన్, సమరమునన్=పోరియందున్, హరికుమారులు=అర్జునులు; (సింహపుంబిల్లలనియేని యర్థము) లీలన్=విలాసములందున్, మారులు=మన్మథులు; చిరభూతిన్ = శాశ్వతైశ్వర్యమునందున్, కామారులు=శివులు; దానమునన్=ఈవియందున్, రవికుమారులు=కర్ణులు; (అగుదురు) ఉల్లేఖాలంకారము.

వ. అందు

సీ॥ ఉరమందుఁ జేర్పక ♦ చరమాంగమునఁ జేర్చు
కొనునల్లదాసరిఁ ♦ గూడ నేల
బహుమదోన్మత్తతఁ ♦ బ్రబలి మే నెఱుఁగని
యాశాంతకరులస ♦ ఖ్యం బ దేల
పటుభోగినులఁ గూడి ♦ కుటిలవృత్తిఁ జరించు
నలభుజంగాధిపు ♦ చెలిమి యేల

కదలలేక మహాశ్మ ♦ హృదయాప్తి జడతఁగై
కొనుచహార్యాళితో ♦ నెనయ నేల
యనుచుఁ గమఠహారిద్వీర ♦ దాధినాథ
కులగిరులకూటములు రోసి ♦ లలితరాగ
సుగుణసద్వృత్తవిమలాత్మ ♦ శోభి మాధ
వాధిపుభుజంబున వసించె ♦ నవనికాంత॥ 62.

అవనికాంత = భూమి యను స్త్రీ, ఉరమునందుఁ = భుజమధ్యమునందున్, చేర్చక = కూర్చక, చరమాంగమునఁ = వీఁపునందుఁ, చేర్చుకొనునల్లదాసరిఁ = ధరించెడుతాఁబేటివానిని, కూడన్ = కలియుట, ఏల = ఎందులకున్, నల్లని దాసరివాని నని యునర్థము. (వక్షమిచ్చి యాలింగనము చేసికొనక వీఁపున నెక్కించుకొనినవానిం గూడినఁ బ్రయోజనము లే దనియర్థము.) ఆదికూర్మము వీఁపున భూమిని ధరించు ననిభావము. బహుమదోన్మత్తతన్ = బహు = అధికమైన, మద = క్రొవ్వనెడు, (గర్వ మనియు నర్థము.) ఉన్మత్తతఁ = వెఱ్ఱిచేతను, ప్రబలి = అతిశయించి, మేను = శరీరమును, ఎఱుఁగని = తెలియని, ఆశాంతకరుల = దిగ్గజము లనునాశావిఘాతుకులయొక్క, (ఆశ = దిక్కు, కోరిక.) సఖ్యంబు = చెలిమి, అది = ఆసఖ్యము, ఏఱ = ఎందునకుఁ, (ఉపయోగించును.) (గర్వముచే నొడలెఱుఁగక యాశానాశము చేయువారిపై త్రివలనం బ్రయోజనము లే దనియర్థము.) మదముచే మే నెఱుఁగక యొక్కడనో యున్న దిగ్గజములచెలిమి నిష్ప్రయోజన మనిభావము. పటుభోగినులఁ = పటు = నేర్పుఁగత్తెలగు, భోగినులఁ = నాగకాంత లనెడుభోగస్త్రీలను, (వేశ్యలను) కూడి = కలసికొని, కుటిలవృత్తిఁ = వంకరనడక లనెడుచెడునడవడిచేతను, చరించు......... చెలిమి, చరించు = సంచరించెడు, అల = ప్రసిద్ధుఁడైన, భుజంగాధిపు = శేషుఁ డనువిటకానియొక్క, చెలిమి = స్నేహము, ఏల = ఏమి లాభ మిచ్చును. (వేశ్యలం గూడి చెడునడవడి గలవిటకాండ్రచెలిమి గూడ దనియర్థము.) నాగకాంతలం గూడువక్రగతి గలశేషునిచెలిమి యుక్తము గా దనిభావము. కదలలేక = సంచరించుశక్తి లేక, మహాశ్మహృదయాప్తిఁ = మహత్ = గొప్పలగు, అశ్మ = రాలవంటి (రాల నెడుననియు నర్థము.) హృదయాప్తిఁ = మనసు గలుగుటచేతను, జడతన్ = కదలలేమి యను మొఱకుఁదనమును, కైకొనుచహార్యాళితోఁ = కైకొను = గ్రహించెడు, అహార్యాళితోఁ = పర్వతసముదాయముతోన్, ఎనయన్ = పొందియుండుట, ఏల = ఎందునకు; (కదలఁ

దగినశరీరశక్తి లేనికఠినహృదయు లగుమూర్ఖులసెయ్యము తగ దనియర్థము.) స్థావరము లగుపర్వతములతో సంబంధము తగ దనిభావము. అనుచుఁ = ఇట్లూహించుచు, కమఠ......కూటములు = కమఠ = కూర్మముయొక్కయు, హరి = సర్పరాజుయొక్కయు, ద్విరదాధినాథ = ఏనుఁగులయొక్కయు, కులగిరుల = కులపర్వతములయొక్కయు, కూటములు = స్నేహములను, రోసి = విడిచి, లలిత......భుజంబునన్ = లలిత = మనోహరుఁడును, రాగ = ప్రేమచేతను, సుగుణ = మంచిగుణములచేతను, సద్వృత్త = మంచిన డవడిచేతను, విమలాత్మ = నిర్మల మైనమనసుచేతను, శోభి = ప్రకాశించెడు, మాధవాధిపు = మాధవరాయప్రభువుయొక్క, భుజంబునఁ = భుజమునందుఁ, వసించెన్ = నిల్చెను.

కూర్మము రాగిల్లక విముఖమయ్యెను. (ఆశాంతకరు లాశాంతకరులు. దిగ్గజము లాశావిఘాతము చేయునవి.) శేషుఁడు కుటిలవృత్తి కలవాఁడు. పర్వతములు మిగులం గఠినములు. కావున భూవనిత వానిసెయ్యమును రోసి తనయందు రాగము, మంచిగుణములు, సత్ప్రవర్తనము, మంచిమనసుఁ గలమనోహరుఁ డైనయీరాజుయొక్క చేతియందు వసించె ననితాత్పర్యము.

శ్లిష్టరూపకానుప్రాణితవ్యతిరేకాలంకారము.

క॥ సరసాలంకారధ్వని
భరితాంధ్రవచోవిలాస ♦ వాసవదత్తా
పరిణయకృతికిం బతియై
వరకీర్తి వహించె మాధవ ♦ ప్రభుఁ డుర్విన్॥ 63.

మాధవప్రభుఁడు, సరసా......కృతికిన్ = సరస = శృంగారాదిరసములతోడను, అలంకార = ఉపమాద్యలంకారములతోడను, ధ్వని = వ్యంగ్యార్థముతోడను, భరిత = నింపఁబడిన, ఆంధ్రవచోవిలాస = తెలుఁగుపదములసొగసుగల, వాసవదత్తాపరిణయకృతికిన్ = వాసవదత్తాపరిణయ మనుగ్రంథమునకున్, పతియై = నాయకుఁడై, ఉర్విన్ = భూమియందున్, వరకీర్తిన్ = మంచియశమును, వహించెన్ = సంపాదించెను.

ఈప్రభువు సంస్కృతమున సుబంధు వనుకవి రచించినవాసవదత్త (వాసవదత్త యనుస్త్రీయొక్కవివాహాదులను వర్ణించుప్రబంధము.) యనుగద్యకావ్యమును దెనిఁగింపఁ జేసి దానికిం గృతినాయకుఁ డయ్యె ననియర్థము.

చ॥ లలి మెఱుఁ గొప్పుకొప్పు చప ♦ లాలతఁ గెల్వఁగ నోపురూపు మేల్
చెలువముఁ బూనుకౌను గడుఁ ♦ జెన్నగుకన్నులు దూపుఁజూపులుం
గలిగి లసద్గుణంబు నెసఁ ♦ గన్ నరసింహనృపాలుమూఁపునం
దలరుధనుర్మతల్లిక భు ♦ జాశ్రిత యాజయలక్ష్మికైవడిన్॥ 64.

ధనుర్మతల్లిక = శ్రేష్ఠమైనధనువు, (ని) మతల్లికామచర్చికాప్రకాండముద్ధతల్లజౌ (అ) మెఱుఁగొప్పుకొప్పు=(తళతళలాడుకాంతిచే) మనోహర మగునగ్రభాగ మనెడుకేశపాశమును, (ని) కొప్పనఁ దగుఁజూపాగ్రము నొప్పగుధమ్మిల్లమును ఆం. స. చపలాలతన్ = మెఱుపుఁదీవను, గెల్వఁగన్ = జయించుటకు, ఓపురూపు = తగినయాకారమును, ఇచట వృద్ధధూర్తాదిశబ్దము లకారాంతము లయ్యును దెలుఁగున నుకారాంతములుగ సైతము వ్యవహరింపఁ బడునని యాథర్వణుఁడు చెప్పుటచే రూపశబ్ద ముకారాంత మయ్యెను.

మేల్ చెలువమున్ = ఎక్కువ యందమును, పూనుకౌను = ధరించువింటినడు మనెడునడుమును, కడున్ = మిక్కిలి, చెన్నగుకన్నులు = మనోహరము లగుగనుపులక్రిందిగుంట లనెడునేత్రములును, తూపుఁజూపులున్ = బాణము లనెడుదృష్టిప్రసారములను, కలిగి = పొంది, కలుగుధాతు విట సకర్మకము. లసద్గుణంబును = ప్రకాశించునారి యనుసద్గుణము, ఎసఁగన్ = శోభిల్లఁగాను, భుజా......కైవడిన్ = భుజాశ్రిత = బాహుపరాక్రమము నాశ్రయించినది, ఔజయలక్ష్మికైవడిన్ = అగుజయలక్ష్మివలె, నరసింహనృపాలుమూఁపునందున్ = నరసింహప్రభునిబుజమునందు, అలరున్ = ప్రకాశించును. శ్లిష్టరూపకాలంకారము.

జయలక్ష్మి యాయనబాహుపరాక్రమము నాశ్రయించి యాయనయొద్ద నుండెననియును దానికి మూలమైనధనువు పరాక్రమమును దెలుపుచు బుజమున వ్రేలుచుండెననియుం దాత్పర్యము.

చ॥ అతులితధైర్యమేరునగ ♦ మై జనియించె నృసింహశౌరికిన్
వితతయశోధురంధరుఁడు ♦ వేంకటరాయఁడు శౌర్యసూర్యసం
హృతకితవాహితప్రతత ♦ హృత్కుహరాంచదఖర్వగర్వగా
ఢతమతమస్సమాజుఁడు దృ ♦ ఢప్రతిభుం డతఁ డేలె ధారణిన్॥

నృసింహశౌరికిన్ = మీఁదటినరసింహప్రభువునకున్, వితతయశోధురంధరుఁడు, వితత = అంతటనువ్యాప్తమైన, యశః = కీర్తియొక్క, ధురంధరుఁడు = భారమును వహించినవాఁడు, కీర్తిమంతుఁ డనియర్థము. వేంకటరాయఁడు, అతులి......నగమై = అతులిత = సాటిలేని, స్థైర్య = ధీరతచేత (మనస్థైర్యముచేత) మేరునగమై = మేరుపర్వతమై, జనించెన్ = పుట్టెను. శౌర్య.....స్సమాజుఁడు, శౌర్య = పరాక్రమమనెడు, సూర్య = సూర్యునిచే, సంహృత = నశింపఁజేయఁబడిన, కితవ = కపటులగు, అహిత = శత్రువులయొక్క, ప్రతత = అధికమైన, హృత్కుహర = హృదయగుహయందు, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, అఖర్వ = విస్తారమైన, గర్వ = దర్పమనెడు, గాఢతమ = మిక్కిలిదట్టమైన, తమస్సమాజుఁడు = చీఁకట్లసముదాయము గలవాఁడు, (సూర్యుఁ డంధకారముం బోఁగొట్టున ట్లీరాజు శత్రువులగర్వముం బోఁగొట్టు ననిభావము.) దృఢప్రతిభుండు = ఎక్కువ ప్రజ్ఞగలవాఁడును, (అగు) అతఁడు = ఆ వేంకటరాయఁడు, ధారణిన్ = భూమిని, ఏలెన్ = (తండ్రియనంతరము) పాలించెను. రూపకాలంకారము.

సీ॥ ఆతం డపుత్రికుం ♦ డగుట నప్పిమ్మటఁ
దత్పితామహుపిన ♦ తండ్రి యైన
పూర్వోక్తనరసింహ ♦ భూవిభునకు ద్వితీ
యాత్మజుం డైననీ ♦ లాద్రినృపుని
రెండవపుత్త్రిండు ♦ పండితమిత్రుండు
దండితశత్రుం డ ♦ ఖండశౌర్యుఁ
డఖిలార్థిజనులకు ♦ నమరభూరుహనిభుం
డనుపమవిభవుండు ♦ వినుతధైర్యుఁ
డగుచు ధర్మార్థకామంబు ♦ లతిశయింపఁ
బ్రజలు సుఖియింప విబుధ ♦ వర్గము నుతింపఁ
జెనఁటులు చలింప రాజ్యపా ♦ లన మొనర్చె
హరినిభుం డౌర ! బుచ్చనా ♦ హ్వాయవిభుండు॥ 66.

ఆతండు = వేంకటరాయప్రభువు, అపుత్త్రికుండు = కొమరులులేనివాఁడు, అగుటన్ = కావుటచేత, అప్పిమ్మటన్ = అతనియనంతరకాలమున, తత్పితామహుపినతండ్రి = ఆతనితాతతండ్రికిందమ్ముఁడు, ఐనపూర్వోక్తనరసింహభూవిభునకున్ = ముప్పదిరెండవ

పద్యమునం జెప్పఁబడిన నరసింహప్రభునకున్, ద్వితీయాత్మజుండు = రెండవపుత్త్రుఁడు, ఐన నీలాద్రినృపునిరెండవపుత్త్రుండు = నలువదియాఱవపద్యమునం జెప్పఁబడిననీలాద్రిప్రభునకు రెండవకుమారుఁడు, బుచ్చనాహ్వయవిభుండు = బుచ్చన యను పేరుగలప్రభువు, పండితమిత్రుండు = విద్వాంసులకు నెయ్యుఁడును, దండితశత్రుండు = శిక్షింపఁబడినశత్రువులు గలవాఁడు, (ఎవ్వనిచే శత్రులు దండితులో యతఁడు దండితశత్రుఁడు.) అఖండశౌర్యుఁడు = అధికమైన పరాక్రమము కలవాఁడును, (ఎవ్వని కఖండమైన శౌర్యము కలదో యతఁ డఖండశౌర్యుఁడు.) అఖిలార్థిజనులకున్ = ఎల్లయాచకులకును, అమరభూరుహనిభుండు = కల్పవృక్షముతో సమానుఁడును, (అమర = దేవతలయొక్క, భూరుహము = వృక్షము.) హరినిభుండు = విష్ణుతోఁ దుల్యుఁడును, అనుపమవిభవుండు = సాటిలేనిధనము గలవాఁడును, వినుతధైర్యుఁడు = స్తుతింపఁబడినధైర్యము గలవాఁడును, అగుచున్, ధర్మార్థకామంబులు = త్రివర్గము, అతిశయింపన్ = వృద్ధియగునట్లును, ప్రజలు = తనదేశమందలిజనులు, సుఖయింపన్ = సుఖపడునట్లును, విబుధవర్గము = దేవతలసముదాయము, నుతింపన్ = స్తోత్రము చేయునట్లును, చెనఁటులు = దుష్టులు, చలింపన్ = భయపడి తొలఁగిపోవునట్లును, రాజ్యపాలనమున్ = దేశసంరక్షణమును, ఒనర్చెన్ = చేసెను, ఔర = ఎంతయాశ్చర్యము.

క॥ పొందెను బుచ్చనవిభుఁ డర
విందపురందరహయేందు ♦ విశదాభ్రధునీ
కుందశతానందసుతా
మందశతారనిభకీర్తి ♦ మహిమోన్నతులన్॥ 67.

బుచ్చనవిభుఁడు, అరవింద......మోన్నతులన్ ; అరవింద = తెల్లదామరపువ్వులతోడను, పురందరహయ = ఇంద్రునిగుఱ్ఱముతోడను (క్షీరసముద్రమునం బుట్టిన యుచ్చైశ్శ్రవ మను పేరుగల తెల్లగుఱ్ఱముతోన్) ఇందు = చంద్రునితోడను, విశదాభ్రధునీ = స్వచ్ఛమైనయాకాశగంగతోడను, కుంద = మొల్లపూవులతోడను, శతానందసుత = నారదునితోడను (శతానంద = బ్రహ్మయొక్క, సుత = పుత్త్రుఁడు) (ని) శతానందశ్శతధృతిర్ద్రుహిణో విరించనః (అ) అమంద = అధికమైన, శతార = వజ్రాయుధముతోడను, (శత = నూఱు, అర = అంచులు గలది.) నిభ = సమానమైన, కీర్తిమహిమోన్నతులన్ = కీర్తియొక్క గొప్పతనమును, గౌరవమునును, పొందెన్ = సంపాదించెను.

గీ॥ ఆశమాదికనిధియాతఁ ♦ డాశమాంబ
యందు నందనుఁ గాంచె నా ♦ నందనంద
నసమమూర్తిని జగదంచ ♦ దసమకీర్తిఁ
జిన్నమాధవరాయు నా ♦ శ్రితవిధేయు॥ 68.

ఆశమాదికనిధి=ఆ=ప్రసిద్ధమైన, శమ=ఓర్పు, (మనసును వశపఱుచుకొనుట యనియర్థము.) ఆదిక=మొదలగువానికి, నిధి=ఉనికిపట్టు, ఆతఁడు = ఆబుచ్చనప్రభుఁడు, ఆశమాంబయందుఁ, ఆనందనందనసమమూర్తిన్ =ప్రసిద్ధుఁ డగుకృష్ణునితోఁ దుల్యమైనయాకారము గలవానిని, జగదంచదసమకీర్తిన్ = ప్రపంచమునందుఁ బ్రకాశించు సాటిలేని కీర్తిగలవానిని, ఆశ్రితవిధేయున్=ఆశ్రయించినవారికి వశుఁడగువానిని, చిన్నమాధవరాయున్, కాంచెన్=కనెను.

ఇందు మాధవరాయు ననుచోట రాయశబ్దము మగాదిగణములోనిదేయైన నుత్వము రాదు. మఱియు ద్వితీయాదులందు నిగాగమము నిత్యముగ రావలయును. కావున నీరాయశబ్దము సంస్కృతసమముగాని తెలుఁగుశబ్దము కాదు. గనుక నిదియును రాముఁ, హాయన్, అనునదివలెనే సాధువని యెఱుంగునది.

క॥ చినమాధవరాణ్మణి గనె
ననఘుఁ బెదమహీపతిరాయు ♦ నాతఁ డసుతుఁ డౌ
ట నతని పెదతాతకు నం
దనుఁ డగునీలాద్రినృపతి ♦ ధారుణి నేలెన్॥ 69.

చినమాధవరాణ్మణి=శ్రేష్ఠుఁ డగుచిన్నమాధవరాయఁడు, అనఘున్ = దోషము లెఱుఁగని, పెదమహీపతిరాయున్, కనెన్, అతఁడు=ఆపెదమహీపతిరాయప్రభువు, అసుతుఁడౌటన్=కుమారులు లేనివాఁడగుటచేత, అతని పెదతాతకున్ = మహీపతిరాయనితాత యగుబుచ్చనప్రభువున కన్న యగునరసప్రభువునకున్, (నరసప్రభువు నలువదియాఱవపద్యమునం జెప్పఁబడెను.) నందనుఁడు=కుమారుఁడు, అగునీలాద్రినృపతి, ధారుణిన్=భూమిని, ఏలెన్=పాలించెను.

గీ॥ అవ్విభుండు జగ్గ ♦ మాంబవలనఁ బెద్ద
వేంకటవిభు నెజ్జ ♦ వేంకటపతి

బుచ్చివేంకటాధి ♦ పుని ముద్దువేంకట
ప్రభునిఁ గనియెఁ బుణ్య ♦ విభవ మెసఁగ॥ 70.

అవ్విభుండు = ఆనీలాదిప్రభువు, జగ్గమాంబవలనన్, పుణ్యవిభవము = పుణ్యాతిశయము, ఎసఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాను, పెద్దవేంకటవిభున్, ఎఱ్ఱవేంకటపతిన్, బుచ్చివేంకటాధిపునిన్, ముద్దువేంకటప్రభునిన్, కనియెన్.

వ. అందగ్రజుండు = ఆనలుగురిలోఁ బెద్దవాఁడు.

మ॥ ఘనుఁడై యాపెదవేంకటప్రభుఁ డొగిన్ ♦ క్ష్మామండలం బేలె స
జ్జనరక్షాపరుఁడై మహోగ్రరిపురా ♦ ట్సంగ్రామగాండీవి యై
వినయోపేతనితాంతదానమహిమా ♦ విర్భూతసత్కీర్తిచం
దనచర్చాధవళీకృతాఖిలహరి ♦ ద్బాలాకపోలాళి యై॥ 71.

ఆపెదవేంకటప్రభుఁడు, ఘనుఁడై = దిటవు గలవాఁడై, సజ్జ......పరుఁడై = సజ్జన = మంచివారియొక్క, రక్షా = కాపాడుటయందు, పరుఁడై = ఆసక్తి గలవాఁడై, మహో......గాండీవియై, మహోగ్ర = మిగుల భయంకరమగు, రిపురాట్ = శత్రురాజులయొక్క, సంగ్రామ = యుద్ధమందు, గాండీవియై, అర్జునుఁడై, (గాండీవ మను విల్లుగలవాఁడు గాండీవి. ఈచాపము మున్ను విశ్వకర్మచే బ్రహ్మకై నిర్మింపఁబడియె. పిమ్మట నతనినుండి ప్రజాపతియు, వానివలన నింద్రుండు, నతనివలన సోముండుఁ జండ్రువలన వరుణుండును బ్రచేతసునివలన నగ్నియు గ్రహించిరి. పిమ్మట ఖాండవం బేర్చునపు డగ్నిదేవుం డర్జునున కిచ్చెను.) ఈరాజు రణమున నర్జునుఁడుంబోలె మిగుల నేర్పరి యనిభావము. వినయో......కపోలాళియై, వినయ = అడఁకువతో, ఉపేత = కూడిన, నితాంత = ఎడతెగని, దానమహిమ = దానాధిక్యముచేతను, ఆవిర్భూత = ఉత్పన్నమైన, సత్కీర్తి = మంచియశస్సనెడు, చందనచర్చా = గంధపుంబూఁతచేత, ధవళీకృత = తెల్లనిగఁ జేయఁబడిన, అఖిల = సమస్తమైన, హరిత్ = దిక్కులనెడు, బాలా = స్త్రీలయొక్క, కపోలాళి = గండప్రదేశములయొక్క సముదాయములు గలవాఁడు, ఐ, అడఁకువతోఁ గూడినదానముచే నెల్లదిక్కుల వ్యాపించినకీర్తి గల్గవాఁ డనియర్థము. కీర్తి తెల్లనిది యనికవిసమయము. ఒగిన్ = క్రమముగాను, క్ష్మామండలంబున్ = భూమండలంబును, ఏలెన్ = పాలించెను.

క॥ పెదవేంకటవిభుతేజము
నుదితయశము జగమునందు ♦ నుప్పొంగఁగ వి
ల్లిది యనిపూనఁ గడఁగు ని
ల్లిది యనినివసింపఁ దలఁచు ♦ వృషభాంకుఁ డొగిన్॥

పెదవేంకటవిభుతేజమున్ = పెదవేంకటరాయని ప్రతాపమును, ఉదితయశమున్ = ఉత్పన్నమైనకీర్తియును, జగమునందున్ = లోకమునందు, ఉప్పొంగన్ = అభివృద్ధినొంది యంతటను వ్యాపింపఁగాన్, వృషభాంకుఁడు = శివుఁడు (వృషభచిహ్నము జెండాయందుఁ గలవాఁడు.) ఒగిన్ = క్రమముగాను, ఇది = ఈప్రదేశము, విల్లు = ధనువు, అని = తలఁచి, పూనన్ = ధరించుటకు, కడఁగున్ = యత్నించును. ఇది = ఈప్రదేశము, ఇల్లు = గృహము, అని = తలఁచి, వసింపన్ = ఉండుటకున్, తలఁచున్ = ఎంచును.

ఈపెదవేంకటపతిభునికీర్తిప్రతాపములు లోకమం దెల్లెడల వ్యాపించుటచే నెల్లవియు బంగారుకాంతితోడను, రజతకాంతితోడను గూడియుండుటచే శివుఁడు మేరువది కైలాసమిది యనునానవాలు నెఱుఁగక యన్నియు మేరువు లనిధనువుగా గ్రహింపను నెల్లవియుఁ గైలాసము లనినివసింపను దలఁచుచుండె ననిభావము.

ఇచట జగము తనకాంతిని విడిచి కీర్తిప్రతాపములయుత్కృష్టకాంతిని గ్రహించునట్లు చెప్పుటచేఁ దద్గుణాలంకారమును దానిచే ననుప్రాణితమైన భ్రాంతిమదలంకారమును గలదు. ప్రతాపము స్వర్ణకాంతి గలదియని కవిసమయము.

గీ॥ పెద్దవేంకటవిభునకు ♦ వెంగమాంబ
యందు జనియించె సుగుణ ♦ రత్నాకరుండు
పటుయశుండు కుమారవేం ♦ కటమహీపతి
రాయశేఖరుఁ డధికసా ♦ మ్రాజ్యధరుఁడు॥ 73.

పెద్దవేంకటవిభునకున్, వెంగమాంబయందున్, సుగుణరత్నాకరుండు = మంచిగుణము లనురత్నములకు సముద్రుఁడు (సముద్రమున రత్నము లుండినట్లీయనయందు సుగుణములు పెక్కు లుండె ననిభావము.) పటుయశుండు = అధికమైనకీర్తి కలవాఁడు, అధికసామ్రాజ్యధరుఁడు = గొప్పప్రభుత్వమును వహించినవాఁడు, కుమారవేంకటమహీపతిరాయశేఖరుఁడు, (శేఖరము = శిరసునం జుట్టుకొనుపూలదండ; ఇచట శ్రేష్ఠార్థకము.) జనియించెన్.

సీ॥ తనదానగరిమ సం ♦ తత మర్థిజనపుత్త్రి
పౌత్త్రాన్వయావన ♦ ప్రౌఢి నమరఁ
దనచేతిహేతి దృ ♦ ప్తవిపక్షవక్షఃక
వాటపాటనపాట ♦ వంబు నెఱపఁ
దనధైర్యపటిమ మం ♦ దరధరాధరవర
స్థిరవిస్ఫురణతోడఁ ♦ జెలిమి సేయఁ
దనవాగ్విలాసంబు ♦ ఘనసుధారసఝరీ
పృథుమాధురీసాధు ♦ రీతి నొనరఁ
దనవిమలసన్నిధానంబు ♦ తతమనీషి
జనమునకు సన్నిధానమై ♦ సకలవాంఛి
తార్థము లొసంగ విలసిల్లె ♦ నార్యవినుత
రమ్యగుణహారి మహీపతి ♦ రాయశౌరి॥ 74.

ఆర్య......హారి = ఆర్య = పెద్దలచేత, నుత = స్తోత్రము చేయఁబడిన, రమ్య = మనోహరమైన, గుణ = శౌర్యధైర్యాదులచే, హారి = మనోహరుఁడు, మహీపతిరాయశౌరి, తనదానగరిమ = తనయీనియొక్క గొప్పతనము, సంతతము = ఎల్లపుడును, అర్థి... ప్రౌఢి = అర్థి = యాచకజనులయొక్క, పుత్త్రి = కుమారులు, పౌత్త్రి = మనుమలు, (మొదలైన) అన్వయ = సంతానముయొక్క, అవన = రక్షణముయొక్క, ప్రౌఢిన్ = నేర్పుచేతను, అమరన్ = ఒప్పఁగాన్, ఈప్రభు పెుక్కునికి దానముఁ జేసిన నావంశమువారెల్ల దాననే జీవించునట్లు చేయుననియాశయము.

తనచేతిహేతి = తనచేత నున్నయాయుధము, దృప్త......పాటవము. దృప్త = గర్వించిన, విపక్ష = పగవారియొక్క, వక్షఃకవాట = తలుపువంటి ఱొమ్మ్ముయొక్క, (ఉపమితసమాసము.) పాటన = చీల్చుటయందు, పాటవము = నైపుణ్యమును, నెఱపన్ = ప్రకటింపఁగాన్, తనధైర్యపటిమ = తనధీరత్వముయొక్క సామర్థ్యము (ఎక్కువధైర్య మనియర్థము.) మందర......తోడన్ = మందరధరాధర = మందర మను పేరుగలపర్వతశ్రేష్ఠముయొక్క, స్థిరవిస్ఫురణతోడన్ = స్థిరవైభవముతోన్, చెలిమి = స్నేహమును, చేయన్ = కావింపఁగాన్, తనధైర్యము మందరపర్వతమును బోలఁగా నని భావము. తనవాగ్విలాసంబు = తనమాటలనేర్పు, ఘన......రీతిన్ = ఘన = అధికమై

న, సుధారసఝరీ = అమృతప్రవాహముయొక్క, పృథుమాధురీ = గొప్పమాధుర్యము యొక్క, సాధురీతిన్ = లెస్సయైనప్రకారముచేతను, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగా, తన భాషణము లమృతముం బోలఁగా ననిభావము. తనవిమలసన్నిధానంబు = తనస్వచ్ఛమైనసామీప్యమే, తతమనీషజనమునకున్ = గొప్పవిద్వాంసులకున్, సన్నిధానమై = తఱుఁగనిద్రవ్యరాశియై, సకలవాంఛితార్థములు = అన్ని కోరఁబడినవస్తువులును, ఒసంగన్ = ఈయఁగాన్, విలసిల్లెన్ = ప్రకాశించెను.

క॥ శ్రీయుతుఁ డగునమ్మహిపతి
రాయగ్రామణియనంత ♦ రమునఁ బితృవ్యుం
డై యెసఁగు బుచ్చివేంకట
రాయనినీలాద్రివిభుఁడు ♦ రాజ్యము నేలెన్॥ 75.

శ్రీయుతుఁడు = సంపదతోఁ గూడినవాఁడు, అగు......నన్ = అయినయామహిపతిరాయప్రభుశ్రేష్ఠునియొక్కతరువాతికాలమునందున్, పితృవ్యుండు = ఆయనతండ్రికిం దమ్ముఁడు, ఐ, ఎసఁగుబుచ్చివేంకటరాయనినీలాద్రివిభుఁడు = ప్రకాశించుబుచ్చివేంకటరాయనికుమారుఁడైననీలాద్రిప్రభువు, రాజ్యమున్ = దేశమును, ఏలెన్ = పాలించెను.

సీ॥ శారదాభ్రశతార ♦ తారకాశరకాండ
కాండజాసనకాండ ♦ ఘనయశుండు
రమణీయనలరాజ ♦ రాజరాజకుమార
మారసన్నిభసుకు ♦ మారమూర్తి
రమ్యచింతారత్న ♦ రత్నాకరభమిత్ర
మిత్రజద్యుద్రిమా ♦ మితవితీర్ణి
జ్వలితదావజ్వాల ♦ జాలాంబురుహబంధు
బంధుప్రతాపశో ♦ భావిభాసి
రాజమాత్రుండె నిఖిలది ♦ గ్రాజవినుత
బహుళధర్మైధితామేయ ♦ భాగధేయ
ధుర్యతార్థేందుమాళిగాం ♦ భీర్యముఖ్య
రాజితగుణాళి నీలాద్రి ♦ రాయమౌళి॥ 76.

శార......యవుండు. శారద=శరత్కాలమునందలి, (ఆశ్వయుజ, కార్తికములు) అభ్ర=మేఘము, శతార = వజ్రాయుధము, తారకా = నక్షత్రములు, శరకాండ = తెల్లుఁబూలసముదాయము, (ని) శరోదధ్యాద్యగ్రసారేబాణేకాండేతృణాంతరే. నా. నా. కాండోస్త్రీదండబాణార్వవర్గావసరవారిషు (అ) కాండజాసనకాండ=హంసలు (కాండ=నీటియందు, జ=పుట్టినది. పద్మము. అదియే, ఆసన=పీఠముగఁగలవాఁడు ; అనఁగాఁ బద్మాసనమున నున్నవాఁడు=బ్రహ్మ. అతనియొక్క, కాండ=అశ్వము. బ్రహ్మకు హంస వాహన మనిసుప్రసిద్ధము.) వీనింబోలిన, ఘనయశుండు=గొప్పకీర్తి కలవాఁడు ; లుప్తోపమాలంకారము. రమణీయ.........మూర్తి. రమణీయ=మనోహరుఁడైన, నలరాజ=నలరాజుతోడను, రాజరాజకుమార=నలకూబరునితోడను, (రాజరాజ=కుబేరునియొక్క, కుమారుఁడు=పుత్త్రుఁడు. (ని) రాజరాజోధనాధిపః. అ.) మార=మన్మథునితోడను, సన్నిభ=సమమైన, సుకుమార = మృదువైన, మూర్తి=ఆకారముగలవాఁడును, రమ్య......వితీర్ణి. రమ్య = మనోహరమైన, చింతారత్న = చింతామణికివలెను, సముద్రమున నుత్పన్నమైనదియు నెవ్వరేమికోరిన నిచ్చునదియు నగుస్వర్గమునందలియొకమణి. రత్నాకర=సముద్రునకువలెను, ఇతఁడు విష్ణునకుఁ గన్యాదానమును, దేవతలకు వనదానము నన్నదానమును, నింద్రునకు గజాశ్వాదిదానములు చేసెను. భమిత్ర=చంద్రునకువలెను, (భ=నక్షత్రములకు, మిత్రుఁడు=చెలికాఁడు.) ఇతఁడు స్వదేహమును దేవతలకు దానముఁ జేయును. మిత్రజ=కర్ణునకువలెను, (మిత్ర=సూర్యునివలన, జ=పుట్టినవాఁడు.) ద్యుద్రుమ=మందారము మొదలగుస్వర్గమునందలి వృక్షములకువలెను, అమితవితీర్ణి=పరిమాణము లేనిదానము కలవాఁడును, జ్వలిత......విభాసి=జ్వలిత=మండుచున్న, దావ=అడవినిప్పుయొక్క, జ్వాలజాల=మంటలసమూహమునకును, అంబురుహబంధు=సూర్యునకును, బంధు=తుల్యమైన, ప్రతాప=తేజముయొక్క, (ధనమువలనను సేనవలనను గలుగుతేజము ప్రతాపము) శోభా=దీప్తిచే, విభాసి = ప్రకాశించువాఁడును, నిఖిల......మౌళి=నిఖిల=అందఱగు, దిగ్రాజ=దిక్పతులచేతను, వినుత=స్తుతింపఁబడిన, బహుళ=అధికమైన, ధర్మ=సత్కర్మములచే, ఏధిత = వృద్ధిపొందింపఁబడిన, అమేయ=కొలఁదిలేని, భాగధేయధుర్యతా=ఐశ్వర్యమును వహించుటయందు, అర్ధేందుమౌళి=శివుఁడు, (దిక్పతులచే స్తుతింపఁబడిన సత్కర్మములఁ జేయుటచే నభివృద్ధిపొందినయైశ్వర్యముచే శివుంబోలినవాఁడని యర్థము.) (గాంభీ......గుణాళి=గాంభీర్య=గంభీరత, ముఖ్య=మొదలైన, రాజిత=ప్రకాశించెడు, గుణాళి=గుణసముదాయము గలవాఁడును (అగు) నీలాద్రిరాయమౌళి = నీలాద్రిరాయప్రభువు, రాజమా

త్రుండే = సాధారణుఁ డగురాజా? కాఁడనియర్థము.)

శా॥ నానామానధనాగ్రగణ్యనుతపు ♦ ణ్యస్వచ్ఛచారిత్రుఁ డా
నానీలాద్రివిభుండు దాఁ గనియె భా ♦ వాంబాలలామంబునం
దానాళీకహితోపమప్రభుని సూ ♦ ర్యారాయధాత్రీంద్రు స
త్యానూనప్రతిభుం గుమారమహిప ♦ త్యాఖ్యావనీవల్లభున్॥ 77.

నానా...చారిత్రుఁడు, నానా = పెక్కండ్రగు, మానధన = చిత్తౌన్నత్యము గల వారిలో, అగ్రగణ్య = మొదటలెక్కింపఁదగినవారిచే, నుత = స్తుతింపఁబడిన, పుణ్య = పవిత్రమైన, స్వచ్ఛ = నిర్మలమైన, చారిత్రుఁడు = చరిత్రగలవాఁడు. ఆ నానీలాద్రివిభుండు, తాన్, భావాంబాలలామంబునందున్ = శ్రేష్ఠురాలగుభావాంబయందున్ (లలామము = భూషణము. ఇచట శ్రేష్ఠ మనియర్థము.) ఆనాళీ......ప్రభునిన్, ఆ, నాళీకహిత = సూర్యుఁడు (నాళీక = తామరలకు, హిత = మేలు చేయువాఁడు) ఉపమ = సాటిగల, ప్రభునిన్ = కాంతిగలవానిని, (సూర్యుని తేజమువంటి తేజముగల వానినని యర్థము.) ఉపమాలంకారము. సూర్యారాయధాత్రీంద్రున్, సత్యానూనప్రతిభున్ = సత్య = నిజమునందు, అనూన = పూర్ణమైన, ప్రతిభున్ = మనసుగల, (నిజమునం దత్యంతము మనసు గలవానినని యర్థము.) కుమారమహిపత్యాఖ్యావనీవల్లభున్ = కుమారమహిపతి యనునామము గలప్రభువును, కనియెన్.

వ. అందగ్రజుండు = వారిద్దఱిలోఁ బెద్దవాఁడు,

సీ॥ సరసిజాక్షుఁడువోలె ♦ సిరితోడ నలరి భ
ర్గునిభంగి నార్యాను ♦ కూలుఁ డగుచుఁ
గందర్పురీతిఁ జ ♦ క్కని, రూపు గల్గి య
బ్జునిమాడ్కి గురుకళా ♦ పూర్ణుఁ డగుచుఁ
బరమేష్ఠిగతి మంజు ♦ భాషాఢ్యుఁ డై సరి
త్పతిపోల్కి నిమ్నస్వ ♦ భావుఁ డగుచు
సూర్యునిపగిదిఁ దే ♦ జోమహత్త్వముఁ గాంచి
ఘనునికైవడి దాన ♦ కలితుఁ డగుచు

మహితలోకైక జేగీయ ♦ మానవిభవ
సాంద్రుఁ డనుపమభోగదే ♦ వేంద్రుఁ డనఁగ
సూర్యరాయనరేంద్రుండు ♦ క్షోణితలము
రహిని బాలించెఁ బ్రకృతివ ♦ ర్గము సుఖింప॥ 78.

సరసిజాక్షుఁడువోలెన్ = విష్ణువువలె, సిరితోడన్ = లక్ష్మితోన్, అలరి = ప్రకాశించి, సంపదతో ననిభావము. భర్గునిభంగిన్ = శివునిరీతిచేత, ఆర్యానుకూలుఁడు = పార్వతి కనుకూలనాయకుఁ డనిశివపరమైన యర్థము. సజ్జనులకు సహాయము చేయువాఁ డని రాజపరమైన యర్థము. (ని) ఆర్యాదాక్షాయణీచైవగిరిజామేనకాత్మజా; మహాకులకులీనార్యసభ్యసజ్జనసాధవః. (అ) (ఒకకాంతయందే రాగము గలవాఁ డనుకూలుఁడు. కావ్యాలం.) అగుచున్, కందర్పరీతిన్ = మన్మథునిరీతిచేతను, మన్మథుఁడువలెననియర్థము. చక్కనిరూపు = మనోహర మగునాకారమును, కల్గి = పొంది, అబ్జునిమాడ్కిన్ = చంద్రునివిధముగా, గురుకళాపూర్ణుఁడు = ఎల్లకళలతో నిండినవాఁ డనియర్థము. సకలవిద్యలు నేర్చినవాఁ డనిభావము. అగుచున్, పరమేష్ఠిగతిన్ = బ్రహ్మరీతిచేతను, బ్రహ్మవలె ననియర్థము. మంజుభాషాధ్యుఁడై = మృదు వగుసరస్వతికిం బ్రభుఁడై, మృదువు లగుమాటలు గలవాఁడై యనిభావము. సరిత్పతిపోల్కిన్ = సముద్రునిసామ్యముచేత, నిమ్నస్వభావుఁడు = అగాధ మైనస్వభావము గలవాఁడు, గంభీరుఁ డనిభావము. అగుచున్, సూర్యునిపగిదిన్ = సూర్యునిప్రకృతిచేత, తేజోమహత్త్వము = అధిక తేజస్సనియర్థము. ప్రతాపాతిశయము ననిభావము. కాంచి = పొంది, ఘనునికైవడిన్ = మేఘునివిధముచేతను, దాత = దానముచేయువాఁడు, అగుచున్, మహిత......సాంద్రుఁడు, మహిత = పూజ్యులైన, లోక = జనులచేతను, ఏక = ముఖ్యముగాను, జేగీయమాన = స్తుతింపఁబడుచున్న, విభవసాంద్రుఁడు = సంపదచేతసమగ్రుఁడు, సూర్యరాయనరేంద్రుఁడు, అనుపమభోగదేవేంద్రుఁడు = సాటిలేనిసుఖానుభవముచే నింద్రుఁడు, అనఁగన్ = అనునట్లు, ప్రకృతివర్గము = మంత్రిసముదాయము, సుఖింపన్ = సుఖపడునట్లు, రహిన్ = సంతోషముతో, క్షోణితలమున్ = భూమిని, పాలించెను.

ఇందునిదర్శనాలంకారము గలదు.

చ॥ పదుగురు చైత్రులైన నల ♦ పంకజవైరులు సూర్యులైన న
మ్మదనులు వేవురైన శత ♦ మన్యుకుమారులు లక్షయైన న

ర్థదజులు కోటియైన వసు ♦ ధాస్థలిఁ బోలుదురే సురూపసం
పద సుకుమారతాకరుఁ గు ♦ మారమహీపతిరాయశేఖరుఁ॥ 79.

చైత్రులు = వసంతులు, పదుగురు = పెక్కండ్రు, ఐనన్, అలపంకజవైరులు = ప్రసిద్ధ లగుచంద్రులు, నూర్గురు = అనేకులు, ఐనన్, అమ్మదనులు = ఆమన్మథులు, వేవురు = వేయిసంఖ్యగలవారు, ఐనన్, శతమన్యుకుమారులు = జయంతులు, లక్షయైనన్ = లక్షసంఖ్యగలవారైనను, అర్థదజులు = నలకూబరులు (కుబేరపుత్త్రులు) కోటియైనన్, సుకుమారతాకరున్ = సౌకుమార్యమునకునిధి (యగు) కుమారమహీపతీరాయశేఖరున్, సురూపసంపదన్ = ఎక్కువ చక్కఁదనపు (ఎక్కువ చక్కందనము చేత ననియర్థము) సంపదచే, వసుధాస్థలిన్ = భూమియందు, పోలుదురే = సాటియగుదురా. కాకనియర్థము.

ఈప్రభువు నిరుపమాన మైనసౌందర్యము కలవాఁ డనిభావము.

మ॥ ఘనశౌర్యుం డగుసూర్యరాడ్విభుఁడు వెం ♦ కయ్యాంబికారత్నమం
దనఘశ్రీకమనీయమూర్తి యగునీ ♦ లాద్రీశు శ్రీరామతు
ల్యుని గంగాధరరామరాయజనపా ♦ లుఁ సూర్యనారాయణా
వనిపుఁ వేంకటరాయభూరమణు భా ♦ స్వత్ప్రజ్ఞుఁ గాంచెన్ రహిన్॥

ఘనశౌర్యుండు = గొప్పపరాక్రమము గలవాఁడు, అగుసూర్యరాడ్విభుఁడు, వెంకయ్యాంబికారత్న మందున్, అనఘ......మూర్తి, అనఘ = పాపములేనిదియు, శ్రీ = శోభచేత, కమనీయ = మనోహరమైనదియు, (అయిన) మూర్తి = ఆకారముగలవాఁడు, అగునీలాద్రీశున్, శ్రీరామతుల్యునిన్ = శ్రీరామునితోసమానుని, గంగాధరరామరాయజనపాలున్, సూర్యనారాయణాధిపున్, భాస్వత్ప్రజ్ఞున్ = ప్రకాశించుబుద్ధిగల, వేంకటరాయభూరమణున్, రహిన్ = ఆనందముతో, కాంచెన్ = కనెను.

వ. తదనుజుండు = ఆయనతమ్ముఁడు.

గీ॥ రహిఁ గుమారమహీపతి ♦ రాయశౌరి
నందనుల లక్ష్మినరసయ్య ♦ యందుఁ గాంచె
నధికతరపుణ్యు సూర్యరా ♦ యాగ్రగణ్యు
నార్యజనగేయు ధర్మరా ♦ యాభిధేయు॥ 81.

కుమారమహీపతిరాయశౌరి, లక్ష్మినరసయ్యయందుఁ, అధికతరపుణ్యుఁ = ఎక్కువపుణ్యముగలవానిని, సూర్యరాయాగ్రగణ్యుఁ = సూర్యరాయప్రభుశ్రేష్ఠుని, ఆర్యజనగేయుఁ = సజ్జనులచేస్తుతింపఁబడఁదగిన, ధర్మరాయాభిధేయుఁ = ధర్మరాయనామముకలవానిని, నందనులన్ = పుత్త్రిలను, రహిఁ = సంతసముతో, కాంచెఁ.

క॥ వీరాగ్రణి యగునలసూ
ర్యారాయధరామరేంద్రు ♦ నాత్మజుఁడు మహో
దారుఁడు నగునీలాద్రిధ
రారమణాగ్రిగుననంత ♦ రమున నధిపుఁడై॥ 82.

వీరాగ్రణి = పరాక్రమముగలవారిలోముఖ్యుఁడు, అగు......నాత్మజుఁడుఁ = అగుసూర్యారాయఁడను పేరుగలభూలోకదేవేంద్రునకుఁ గుమారుఁడును, మహోదారుఁడు = మిగులదాతయును, అగు......ననంతరమునఁ = అగునీలాద్రిరాయప్రభుశ్రేష్ఠుని యొక్కతరువాతికాలమందున్, అధిపుఁడై = ప్రభువై, (ముందరిపద్దెములోనిరామరాయమూర్ధన్యుఁ డనుదానితో నన్వయము.)

శా॥ క్ష్మాలోకేంద్రుఁడు సూర్యరాడ్విభునిరా♦మారాయమూర్ధన్యుఁ డా
శ్రీలానీలల విష్ణువుంబలెఁ బురం ♦ ధ్రీలోకరత్నంబులఁ
హేళిఁ ముగ్వురఁ బెండ్లియాడె నొగి మం♦గయ్యాంబికఁ సీతయాం
బాలావణ్యవతీవతంసమును సు ♦ బ్బయ్యాంబికారత్నముఁ॥ 83.

క్ష్మాలోకేంద్రుఁడు = భూలోకమున కింద్రుఁడు, (ఈలోకమున నింద్రునింబోలినసంపదగలవాఁ డనియర్థము.) సూర్యరా......ర్ధన్యుఁడు = సూర్యరాయనిపుత్త్రుఁడైనరామారాయప్రభువు, ఆశ్రీలానీలలఁ = ఆలక్ష్మిదేవిని, భూదేవిని, నీలాదేవినిని, విష్ణువుంబలెఁ = విష్ణుమూర్తివలెనే, పురంధ్రీలోకరత్నంబులన్ = స్త్రీసముదాయములో శ్రేష్ఠురాండ్రను, (పురంధ్రీ = గృహముం గాపాడునట్టిది.) మంగయ్యాంబికఁ, సీతయాంబాలావణ్యవతీవతంసముఁ, సుబ్బయ్యాంబికారత్నమున్, ముగ్వురఁ, ఒగిన్ = క్రమముగాను, హేళిఁ = ఆసక్తితో, పెండ్లియాడెఁ = వివాహముచేసికొనెను.

సీ॥ భవునివైఖరిఁ బద్మ ♦ భవునివైఖరి భవ్య
భూతిచే శేముషీ ♦ భాతిచేతఁ

జంద్రుకైవడి హరి ♦ శ్చంద్రుకైవడిఁ గళా
యుక్తిచే వరసత్య ♦ సూక్తిచేత
నింద్రుపోలిక భూధ ♦ రేంద్రుపోలిక భోగ
పూర్తిచే ధైర్యవి ♦ స్ఫూర్తిచేత
మిత్రుచాడ్పునఁ జైత్రు ♦ మిత్రుచాడ్పున భూరి
దీప్తిచే లలితరూ ♦ పాప్తిచేత
నలరి పొగడొందునిజహృద ♦ యారవింద
కందళితభక్తినందిత ♦ నందగోప
నందనుఁడు సూర్యరాయేంద్ర ♦ నందనుండు
ప్రథితసుగుణాళి శ్రీరామ ♦ రాయమౌళి॥ 84.

నిజ......నందనుఁడు = నిజ = తనసంబంధమైన, హృదయారవింద = పద్మము కుళాకారమైనహృదయమునందున్, (తామరమొగ్గంబోలిన మాంసపిండము ఱొమ్ము లోనఁ గలదనియు నది ధ్యానము చేయఁదగినయీశ్వరునివాసస్థానమనియు నదియె హృదయమనియు వేదాంతములం బ్రసిద్ధము.) కందళిత = అంకురించిన, భక్తి = అనురాగముచేతను, నందిత = సంతోషపెట్టఁబడిన, నందగోపనందనుఁడు = కృష్ణుఁడు గలవాఁడు, ప్రథితసుగుణాళి = ప్రసిద్ధి కెక్కిన దానదాక్షిణ్యాదిసద్గుణములుగల, శ్రీరామరాయనృపమౌళి = శోభాశాలి యగు రామరాయప్రభుశ్రేష్ఠుఁడు, భూతిచేన్ = ఐశ్వర్యముచేతను, శేముషీభాతిచేన్ = బుద్ధిప్రకాశముచేతనును, భవునివైఖరిన్ = శివునిరీతిచేతనును, పద్మభవునివైఖరిన్ = బ్రహ్మయొక్కరీతిచేతనును (అలరి యనుక్త్వార్థకముతో నన్వయము. ఈప్రభు వైశ్వర్యమున నీశ్వరునిని బుద్ధిచే బ్రహ్మను బోలినవాఁ డని భావము. అన్వయము నభిప్రాయము నిట్లే ముందు నెఱుంగునది.) కళాయుక్తిచేన్ = కళాసంపత్తిచేతను (విద్యాసంపత్తిచేత ననియర్థము.) సత్యసూక్తిచేతన్ = నిజము పల్కుటచేతను, చంద్రుకైవడిన్ = చంద్రునివిధమునను, హరిశ్చంద్రుకైవడిన్ = హరిశ్చంద్రునివిధమునను, భోగపూర్తిచేన్ = సుఖములపూర్ణతచేతనును, (ఎక్కువసుఖముల ననుభవించుటచే ననియర్థము.) ధైర్యవిస్ఫూర్తిచేతన్ = ధీరతయొక్కవికాసముచేతనును, (అతిధైర్యముచేత ననియర్థము.) ఇంద్రుపోలికన్ = ఇంద్రుసామ్యమునను, భూధరేంద్రుపోలికన్ = పర్వతసామ్యముచేతను, భూరిదీప్తిచేన్ = అధికమైన తేజస్సుచేత

ను, లలితరూపాప్తిచేన్ = మనోహరమైనయాకారము గల్గుటచేతను, మిత్రుచాడ్పునన్ = సూర్యునివిధమునను, చైత్రమిత్రుచాడ్పునన్ = మన్మథునివిధమునను, అలరి = ప్రకాశించి, పొగడు = స్తుతిని, ఒందున్ = పొందును.

క్రమాలంకారము.

శా॥ రా మారా యని కంచుఁ బంచశరు నో ♦ రా మార్కొనం గోరు నో
రామా రా యని యాహలాయుధుని బో ♦ రం జీరు నోపద్మభూ
రామా రా యని మిన్కుముద్దియను జే ♦ రం బిల్చుఁ బెన్పుద్దికిన్
రామారాయనిరూపవైభవము, దో ♦ ర్దర్పంబు, సత్కీర్తియున్॥

రామా..... వైభవము = రామరాయప్రభువుయొక్కరూపసంపద, (చక్కఁదన మనియర్థము.) దోర్దర్పంబు = బాహుగర్వము, (బాహుబలాతిశయ మనియర్థము.) సత్కీర్తియున్ = మంచియశస్సును, (క్రమముగా) మారా = ఓమన్మథుఁడా, అనికిన్ = యుద్ధమునకు, రా = రమ్మి. (ఇది వచ్చుధాతువుయొక్కప్రార్థనార్థకమాధ్యమపురుషము.) అంచున్ = పల్కుచున్, పంచశరున్ = మన్మథుని, (అగణింపఁదగు లైదుబాణములు కలవాఁడు.) మార్కొనన్ = ఎదుర్కొనుటకు, కోరున్; ఈప్రభువుసౌందర్యము మన్మథుని యుద్ధమునకుఁ బిల్చు ననియర్థము. మన్మథునికంటె నెక్కుడుచక్కఁదనము గలవాఁడనిభావము. రామా = ఓబలరాముఁడా, రా = రమ్ము, అని, ఆహలాయుధునిన్ = ఆబలరాముని (నాఁగలియాయుధముగాఁగలవాఁడనియర్థము.) పోరన్ = యుద్ధముచేయుటకు, చీరున్ = పిలుచును. ప్రలంబాదుల సంహరించినబలభద్రునికంటె నధికబలశాలి యనియాశయము. ఓపద్మభూరామా = ఓసరస్వతీ! (తామరపూవునం బుట్టినవానియింతి. విష్ణువునాభికమలమున బ్రహ్మ యుదయించెనని పురాణములం గలదు.) పెన్పుద్దికిన్ = పోలికకున్, రా = రమ్ము, అని, మిన్కుముద్దియన్ = పలుకులవెలఁదిని, చేరన్ = సమీపించుటకున్, పిలుచున్. ఈప్రభువు కీర్తిధావళ్యగుణముచే సామ్యమునకు రమ్మని సరస్వతినిం బిలుచుచున్నది యనియర్థము. ఈప్రభువు సరస్వతిని మించినతెల్లనికీర్తి గలవాఁ డనితాత్పర్యము. ఇందు శబ్దాలంకారము యమకమును, అర్థాలంకారము యథాసంఖ్యమును గలవు.

సీ॥ సకలవిద్వచ్చకో ♦ రకము లానందించె
విమతానవాబ్జపా ♦ ళి ముకుళించె

లలిమిత్రకువలయం ♦ బులు వికాసము నొందె
ఖలజనచక్రవా ♦ కములు గుందె
బంధుబృందానంద ♦ సింధువు లుప్పొంగె
ధర్మేతరధ్వాంత ♦ తతు లడంగె
సత్సంతుల కభీ ♦ ష్టము లెల్లనీడేరెఁ
గుమతిచోరప్రచా ♦ రములు జాఱెఁ
పీఠికాపురవరదుర్గ ♦ పృథులసౌధ
సింహపీఠోదయాచల ♦ శిఖరభాగ
మధిగమించి యఖండరా ♦ జ్యరమఁ దాల్చి
రామరాయాఖ్యచంద్రుఁడు ♦ ప్రబలుచుండ॥ 86.

రామరాయాఖ్యచంద్రుండు = రామరాయప్రభు వనుచంద్రుఁడు, పీఠి...... భాగము, పీఠికాపుర = ఈపేరు గలపట్టణమునందలి, వర = శ్రేష్ఠమైన, దుర్గ = కోట యందుండెడు, పృథులసౌధ = పెద్దమేడయందున్న, సింహపీఠ = సింహాసనమనెడు, ఉదాయాచలశిఖరభాగము = ఉదయపర్వతముయొక్క యగ్రభాగమును, అధిగమించి = పొంది, అఖండరాజ్యరమన్ = పూర్ణమైనరాజ్యసంపదను, తాల్చి = ధరించి, ప్రబలుచుండన్ = వృద్ధి నొందుచుండఁగా, సకలవిద్వచ్చకోరకములు = అందఱువిద్వాంసులనెడువెన్నెలపులుఁగులు, ఆనందించెన్ = సంతసించెను. చంద్రోదయమునఁ జకోరములు సంతసించిన ట్లీప్రభువు వృద్ధి నొందుచుండ విద్వాంసు లానందించి రనిభావము. విమ......పాళి = విమత = శత్రువులయొక్క, ఆనన = మోములనెడు, అబ్జ = తామరలయొక్క, పాళి = సమూహము, ముకుళించెన్ = మొగిడెను, చంద్రుఁడుదయమునఁ దామరలుముడిఁగిపోవున ట్లీప్రభువుకాలమున శత్రువులమోములు ముడిఁగిపోయె ననియాశయము. మిత్రకువలయంబులు = నెయ్యు రనుకలువలు, లలిన్ = ఉత్సాహముతో, వికాసమున్, ఒందెన్ = వికసించెను. ఖలజనచక్రవాకములు = దురాత్ములనుచక్రవాకములు, కుందెన్ = ఖేదపడియెను. చక్రవాకములకుఁ బవలు సంయోగము రాత్రివియోగము గలుగుఁగాన నవి చంద్రోదయమునఁ గుందును. అట్లే యీప్రభువుకాలమున దుష్టులు తమచెడుపనులు సాఁగమిచే ఖిన్నులై రనిభావము. బంధు......సింధువులు = బంధుబృంద = చుట్టములయొక్క, ఆనంద = సంతోషమనెడు, సింధువులు = సముద్రములు,

ఉప్పొంగెన్ = విజృంభించెను. చంద్రునుదయమున సముద్రము లభివృద్ధి నొందిన ట్లీప్ర భువు రాజ్యకాలమునఁ జుట్టములు సంతసిల్లి రనియాశయము. ధర్మేతరధ్వాంతతతులు = ధర్మేతర = పాపకార్యములనెడు, ధ్వాంత = చీఁకట్లయొక్క, తతులు = సముదాయములు, అడంగెన్ = నశించెను. సత్సంతతులకున్ = సజ్జను లనునక్షత్రములకు, అభీష్టములెల్లన్ = కోర్కె లన్నియు, ఈడేరెన్ = ఫలించెను. (ని) సన్నత్యేవిదుషిశ్రేష్ఠే సాధ్వాభవతిచత్రిషుసత్త్రిబమ్ము త్షే. నా. నా. కుమతిచోరప్రచారములు = చెడుబుద్ధిగలదొంగలసంచారములు, జాఱెన్ = నశించెను. చంద్రుఁడు ప్రకాశించుచుండఁ దమసంచారము వెల్లడియగు నని చోరులు సంచరింపరు. ఈప్రభువుకాలమున దండభయమునఁ జోరులు సంచరింప మాని రనియాశయము. సావయవరూపకాలంకారము.

శా॥ అక్షివ్యాజమునన్ వృషాంకునొసలన్ ♦ వ్యాపించి పాథోధిరా
ట్కుక్షిం బాడబకైతవం బెసఁగ నా ♦ టోపించి మింటన్ జగ
చ్చక్షుఃప్రక్రియ సంచరించి జలము ♦ గ్జాలంబునన్ వైద్యుతా
గ్న్యక్షీణాకృతి రామరాయవిభుశౌ ♦ ర్యం బుండు లోకంబునన్॥

రామరాయవిభుశౌర్యంబు = రామరాయవిభుప్రతాపము, వృషాంకునొసలన్ = ఈశ్వరునిఫాలమునందు, అక్షివ్యాజమునన్ = (మూఁడవ) కన్నను నెపముచే, వ్యాపించి = అలముకొని, పాథోధిరాట్కుక్షిన్ = సముద్రమధ్యమునందున్, బాడబకైతవంబు = బడబాగ్ని యనుమిష, ఎసఁగఁగాన్ = కలుగఁగాన్, ఆటోపించి = ప్రబలి, మింటన్ = ఆకాశమునందున్, జగచ్చక్షుఃప్రక్రియన్ = సూర్యునియధికారముతో, సంచరించి, జలముగ్జాలంబునన్ = జలముక్ = మేఘములయొక్క, జాలంబునన్ = సముదాయమునందు, వైద్యుతాగ్న్యక్షీణాకృతిన్ = వైద్యుత = మెఱుపులసంబంధమైన, అగ్ని = అగ్నియొక్క, అక్షీణ = పూర్ణమైన, ఆకృతిన్ = ఆకారముతోన్, (మెఱుపు లనెడుమిషచేత ననియర్థము.) లోకంబునన్ = లోకమం దంతటను, ఉండున్ = వసించును.

ఈప్రభువుప్రతాపమే యీశ్వరునినొసటఁ గంటియాకారముతోడను సముద్రమున బడబాగ్నిరూపమునను నాకాశమున సూర్యరూపమునను మేఘములమెఱుపురూపమునను వ్యాపించి లోకముల నన్నిటి నాక్రమించె ననియర్థము. ఇచట సూర్యాదులయందు స్వరూపముం గప్పి ప్రతాపత్వము కల్పించుటచే నపహ్నవాలంకారము.

సీ॥ తతదివ్యచంద్రికా ♦ ధవళాంశుకంబుతో
గగనగంగాకంచు ♦ కము దలిర్ప

హిమశైలరజతశై ♦ లము లనుపాలిండ్ల
పైఁ దారకాహార ♦ పటలి మెఱయ
నమరశాఖిసుమాళి ♦ యవతంసముగఁ గ్రాల
వీణాశ్రుతిని నల్వ ♦ రాణి పాడఁ
గలశాంబునిధితరం ♦ గమృదంగనిస్వనం
బలరమహానటుం ♦ డాటఁ గఱప
ఘనశరద్ఘన మనుతిర ♦ స్కరణి మించి
చంద్రవదనంబు దోఁప ని ♦ చ్చలు నటించు
రావుశ్రీరామరాయభూ ♦ రమణుకీర్తి
మహితనర్తకి బ్రహ్మాండ ♦ మండపమున॥ 88.

రావు......నర్తకి = రావువారివంశమున జన్మించినశ్రీమంతుఁ డగురామరాయ ప్రభునిపూజ్యమైనకీర్తి యనునటి, తత......కంబుతోన్, తత = విశాలమైన, చంద్రికా = వెన్నెలయను, ధవళ = తెల్లని, అంశుకంబుతోన్ = వస్త్రముతో, గగనగంగా కంచుకము = గగనగంగా = ఆకాశగంగయను, కంచుకము = రైక, తలిర్పన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, హిమశైల......పైన్ = మంచుకొండయు వెండికొండయునను స్తనములమీఁదను, తారకాహారపటలి = నక్షత్రము లనుముత్యాలదండలవరుస, మెఱయన్ = భాసిల్లఁగాన్, అమరశాఖిసుమాళి = కల్పవృక్షములయొక్కపూలసముదాయము, అవతంసముగన్ = చెవిమీఁదిభూషణముగా, గ్రాలన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, నల్వరాణి = చతుర్ముఖునిభార్య (సరస్వతి), వీణాశ్రుతిన్ = వీణయొక్కశ్రుతితో, పాడన్ = పాడుచుండఁగా, కలశా......నంబు = కలశాంబునిధి = క్షీరసముద్రముయొక్క, తరంగ = అల లనెడు, మృదంగ = మద్దెలయొక్క, నిస్వనంబు = ధ్వని, అలరన్ = ఒప్పఁగాన్, మహానటుండు = శివుఁడు, ఆటన్ = నాట్యమును, కఱపన్ = నేర్పఁగాను, ఘనశరద్ఘనము = గొప్పది యగుశరత్కాలమందలి మేఘము, అనుతిరస్కరణిన్ = అనుతెరను, మించి = దాఁటి, చంద్రవదనంబు = చంద్రుఁ డనుముఖము, తోఁపన్ = కనుపడఁగా, నిచ్చలు = ఎల్లకాలమును, నటించున్ = నాట్యము చేయును.

ఇందుఁ గీర్తియందు నాటకత్తెతనము కల్పించి మిక్కిలి తెల్లనివి యగువెన్నెల మొదలగువానియందు నటి కలంకారము లగువస్త్రత్వాదుల నారోపించుటచే సావయ

వరూపకాలంకారము. ఈప్రభునినిర్మలకీర్తి భూమియందంతటను వ్యాపించి యాకాశమందును బ్రహ్మలోకమునందును గూడ నిండి యుండెనని తాత్పర్యము.

చ॥ రసికుఁడు రామరాయనృప ♦ రత్నము రత్నధనాంబరాదు ల
ర్థిసమితి కీయ దాఁచికొనె ♦ దివ్యమణుల్ దనలో సముద్రుఁ డ
ర్థసముదయంబు ప్రాఁతఱల ♦ దాఁచె ధనాధిపుఁ డంబరం బదృ
శ్యసరణిఁ గాంచెఁ గాచికొనె ♦ నయ్యమరావళి మేరుశైలమున్॥

రసికుఁడు = విద్వాంసుఁడు, రామరాయనృపరత్నము = రామరాయప్రభుశ్రేష్ఠుఁడు, అర్థిసమితికిన్ = యాచకులసముదాయమునకు, రత్నధనాంబరాదులు = రత్న = మణులను, ధన = సొమ్మును, అంబరాదులు = వస్త్రములు మొదలగువానిని, ఈయన్ = దానముచేయుచుండఁగాను, (దానముచేయుటచేతననియర్థము.) సముద్రుఁడు, తన లోన్ = తనమధ్యమునందు, దివ్యమణుల్ = మంచిమణులను, దాఁచికొనెన్; ధనాధిపుఁడు = కుబేరుఁడు, అర్థసముదయంబు = ద్రవ్యసముదాయమును, ప్రాఁతఱలన్ = నిధులయందున్, దాఁచెన్ = కనుపడకుండునట్లు రక్షించెను. అంబరంబు = ఆకాశము, అదృశ్యసరణిన్ = కనుపడనిరీతిని, కాంచెన్ = పొందెను. (ని) అంబరంవ్యోమ్ని వాససి (అ) (అంబరశబ్దము వస్త్రమునకుం బేరగుటచే నామసామ్యమునఁ దన్నుసైత మీప్రభువు దానముసేయునని యాకాశము దాఁగెనని భావము.) అయ్యమరాళి = అద్దేవతలసముదాయము, మేరుశైలమున్ = బంగారుకొండను, కాచికొనెన్ = రక్షించుకొనెను.

ఈప్రభువు మేరుపర్వతమునుసైతము దానముసేయు నని దేవతలు భయపడి రక్షించుకొనుచున్నా రనిభావము.

ఇందు సముద్రమున మణులుండుటయును, ఆకాశమున కదృశ్యసరణియును దేవతలకు వాసమగుటచే మేరువును గాచియుండుటయును, కుబేరుఁడు ద్రవ్యమును బ్రాఁతఱలం దాఁచుటయును సహజమైయుండఁగా నీప్రభువు మిగుల దానముచేయుటచే నిట్లయ్యె ననియుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ గోవిభవార్యాశ్రియమై
శ్రీవల్లభశివవిరించి ♦ జిష్ణుతరణిపా
థోవాహమదనలీలల
రావుసువంశమణి రామ ♦ రాట్ప్రభువమరున్॥ 90.

రాపుసువంశమణి = రావువారిమంచికులమను వేణువునకు ముత్తియము, (అగు) రామరాట్ప్రభువు = రామరాయప్రభువు, గోవిభ......మై, గో = భూమికిని, విభవ = సంపదకును, ఆర్య = సజ్జనులకును, ఆశ్రయమై = ఉనికిపట్టై, (ఈప్రభువు సజ్జనులం బోషించు ననియు సంపదలకు వాసస్థానమనియు భూమి కాధారమనియుభావము.) శ్రీవల్లభ......లీలన్ = శ్రీవల్లభ = విష్ణువుయొక్కయు, శివ = సాంబమూర్తియొక్కయు, విరించి = బ్రహ్మయొక్కయు, జిష్ణు = ఇంద్రునియొక్కయు, తరణి = సూర్యునియొక్కయు, పాథోవాహ = మేఘముయొక్కయు, మదన = మన్మథునియొక్కయు, లీలలన్ = విలాసములం బోలువిలాసములతో, అమరున్ = ప్రకాశించును.

ఇందు గోవిభవార్యాశ్రయవిశేషణసామర్థ్యముచే, రాజు విష్ణువు మొదలైనవారి విలాసమునం బ్రకాశించె ననిచెప్పుటచే నావిశేషణము వారికిం జెందును.

గోవిభ......ము, గో = భూదేవియొక్క, విభవ = సంపదకును, అరి = చక్రాయుధమునకును, ఆశ్రయము = ఆధారము (విష్ణువు.)

గోవిభ......ము, గోవిభవ = నందీశ్వరునియైశ్వర్యమునకును, ఆర్యా = పార్వతికిని, ఆశ్రయము = ఆస్పదము (శివుఁడు.)

గోవిభ......ము, గోవిభవ = సరస్వతీదేవిసౌభాగ్యమునకును, ఆర్య = బ్రహ్మర్షులకును రాజర్షులకును, ఆశ్రయము = ఆధారము (బ్రహ్మ.)

గోవిభ......ము, గోవిభవ = స్వర్గసంపదకును, ఆర్య = బృహస్పతికిని, ఆశ్రయము = అండ, (ఇంద్రుఁడు.)

గోవిభ......ము, గోవిభవ = కిరణాతిశయమునకును, అరి = చక్రవాకములకును, ఆశ్రయము = నివాసముం బోషకుఁడును, (సూర్యుఁడు.)

గోవిభ......ము, గో = వజ్రముయొక్క, విభ = కాంతిగల, (తెల్లకాంతిగల) వారి = ఉదకమునకు, ఆశ్రయము = ఉండుతావు, (మేఘము.)

గోవిభ......ము, గోవిభవ = దృష్టిసంపదయును, (నేత్రములశోభ.)

గోవిభవ = బాణసంపదగల, ఆర్యా = యువతులు, ఆశ్రయము = సహాయముగలవాఁడు, (మన్మథుఁడు) ఈయర్థమున నిది బహువ్రీహిసమాసము. మన్మథుఁడు లోకముల జయించునపుడు బాణములం బోలినవాఁడిచూపులు గలజవ్వనులే సహాయము కలవాఁడై యుండును గాన నిట్లుచెప్పఁబడెను. రామరాయప్రభువును గోవిభవార్యాశ్రయుఁడు. విష్ణువు మొదలైనవారు నట్టివారు. కాఁబట్టి వారిలీలతోఁ బ్రకాశించెనని తాత్పర్యము. ఇందు విష్ణువు మొదలగువారిలీల వారియందు యుండును గాని యితరుల

యందు సంభవిఁపమిచే వారిలీలం బోలినలీల యనియర్థము ప్రాప్తించుంగానఁ బదార్థ వృత్తినిదర్శనాలంకారము. ఇది శ్లేషమహిమను బ్రాప్తించుంగాన శ్లేషానుప్రాణితము. ఈనికిని విష్ణువుమొదలగువానికి నౌపమ్యము (సామ్యము) గమ్యము. (ని) స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృణిభూజలే లక్ష్యదృష్ట్యాస్త్రియాంపుంసిగౌః (అ)

క॥ నారాయణాంశభవుఁ డగు
శ్రీరామారాయశౌరి ♦ చిరవిభవముతో
ధారణిఁ బాలించుత మా
తారాచంద్రార్కముగ సు ♦ ధర్మాభిరతిన్॥ 91.

నారాయణాంశభవుఁడు = విష్ణువునంశమునజన్మించినవాఁడు, శ్రీరామారాయశౌరి, చిరవిభవముతోన్ = శాశ్వతమైనయైశ్వర్యముతో, ఆతారాచంద్రార్కముగన్ = చుక్కలుం జంద్రుఁడు సూర్యుఁ డున్నంతకాలము, ధారణిన్ = భూమిని, సుధర్మాభిరతిన్ = న్యాయమునందాసక్తితో, పాలించుతన్ = రక్షించెడుఁగాక.

షష్ఠ్యంతములు.

క॥ ఏతాదృశగుణమణికి న
రాతిమదద్విరదసృణికి ♦ బ్రహ్మాండకటా
హాతీతయశోధఃకృత
శీతఘృణికి మార్గణౌఘ ♦ చింతామణికిన్॥ 92.

ఏతాదృశగుణమణికిన్ = మీఁదఁ జెప్పినమంచిగుణములుగలిగిన, అరాతి...... సృణికిన్ = అరాతి = శత్రువులను, మదద్విరద = మదపుటేనుఁగులకు, సృణికిన్ = అంకుశమగువానికిని, బ్రహ్మాండ......ఘృణికిన్ = బ్రహ్మాండకటాహ = కటాహమును బోలినప్రపంచమును, అతీత = దాఁటిన, యశః = కీర్తిచేతను, అధఃకృత = తిరస్కరింపఁబడిన, శీతఘృణికిన్ = చంద్రుఁడు గలవానికిని, చెఱుపుపానకము మొదలైనవానిం గాఁచుపాత్రము కటాహము. ఈప్రపంచము నంత నతిక్రమించినయీతనికీర్తి యీ భూలోకము నతిక్రమింప లేనిచంద్రుం దిరస్కరించె నని భావము. మార్గ......మణికిన్ =

మార్గణౌఘ = యాచకసమూహమునకు, చింతామణికిన్ = చింతామణి యైనవానికిన్, ఇందలివిశేషణములను ముందరిపద్యములయందలివిశేషణములను "నవరసరసికయను" పద్యములోని 'రామరాయాగ్రణికిన్' అనువిశేష్యముతో నన్వయము.

క॥ భూవిదితసర్వవరమున
దేవాలయగోపురప్ర ♦ తిష్ఠాపనదీ
క్షావిధికి సకలసజ్జన
సేవధికి వదాన్యతాహ ♦ సితవారిధికిన్॥ 93.

భూవిదిత......మునన్ = భూమియందుఁ బ్రసిద్ధ మైనసర్వవర మనుపట్టణము నందున్, దేవాలయ......విధికిన్ = దేవాలయ = కోవెలయొక్క, గోపుర = (వాకిలి) గోపురముయొక్క, ప్రతిష్ఠాపన = కట్టించుటయందు, దీక్షావిధికిన్ = గొప్పనియమము కలవానికిన్, సకల......సేవధికిన్ = ఎల్లసాధువులకు ద్రవ్యరాశిం బోలినవానికిన్, వదాన్య......రిధికిన్ = వదాన్యతా = దాతృత్వముచే, హసిత = పరిహసింపఁబడిన, వారిధికిన్ = సముద్రము గలవానికిని, సముద్రుఁడుం బోలె దాత యైనవాని కని భావము.

క॥ రంభాకుచకుంభపరీ
రంభానందద్విపక్షు ♦ రాణ్ణుతశౌర్యా
రంభునకున్ శుంభజ్జయ
సంభాసితనిజభుజాసి ♦ సంరంభునకున్॥ 94.

రంభా......రంభునకున్, రంభా = స్వర్గమం దుండునొకానొకవేశ్యయొక్క, కుచకుంభ = కుంభములం బోలినస్తనములయొక్క, పరీరంభ = కౌఁగిలింతచేత, ఆనందత్ = సంతసించుచున్న, విపక్షు రాట్ = శత్రురాజులచేతను, నుత = స్తుతింపఁబడిన, శౌర్యారంభునకున్ = పరాక్రమమునందలివేడుక కలవానికిన్, యుద్ధమునం దీయనచే మృతు లైనపగవారు స్వర్గమునకుం జని యచట రంభ నాలింగనము చేసికొని యప్పటి యానందముచే, దానికిం గారణ మగునీరాజుశౌర్యమును బొగడుచున్నా రని భావము. యుద్ధమున మరణము నొందినవారికి స్వర్గము వచ్చు నని స్మృతులం గలదు. శుంభ......రంభునకున్, శుంభత్ = ప్రకాశించుచున్న, జయ = గెలుపుచే, సంభాసిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, నిజ = తనది యగు, భుజ = చేతియందలి, అసిసంరంభు

నకున్ = కత్తియొక్క వేగిరపాటు కలవానికిన్, ప్రసిద్ధ మగు చున్న గెలుపుచే స్పష్టము చేయఁబడినతన చేతియందలికత్తియొక్క యాటోపము కలవాని కని యర్థము.

లోకమందుఁ బ్రసిద్ధ మగుచున్న యీయనజయమే భుజమునందలికత్తియొక్క సామర్థ్యమును బ్రకటించు చున్న దని భావము.

క॥ సేతుహిమాచలమధ్య
స్థాతతదివ్యస్థలాది • యాత్రాసుకృతా
న్వితపునీతాంగునకున్
ఖ్యాతవిలాసాతిశయజి • తానంగునకున్॥ 95.

సేతు......తాంగునకున్, సేతు = (రాముఁడు లంకాప్రయాణకాలమున దక్షిణసముద్రమున రామేశ్వరమునొద్దఁ గట్టిన) గట్టునకును, హిమాచల = మంచుకొండకును, మధ్యస్థ = నడుమ నున్న, ఆతత = గొప్పవి (అగు) దివ్యస్థలాది = పుణ్యక్షేత్రాదులకు, యాత్ర = పోవుటచే (కలిగిన) సుకృత = పుణ్యములతో, అన్విత = కూడిన వాఁడు గనుక నే, పునీతాంగునకున్ = పవిత్రము చేయఁబడినశరీరము గలవానికిని, ఖ్యాత......నంగునకున్ = ఖ్యాత = ప్రసిద్ధమైన, విలాసాతిశయ = శృంగారచేష్టలయతిశయముచే, జిత = జయింపఁబడిన, అనంగునకున్ = మన్మథుఁడు కలవానికిని, శృంగారచేష్టలచే మన్మథుని గెలిచినవాని కని యర్థము.

క॥ నవరసరసికశిఖామణి
కవిరళనిజభుజభుజంగ • మాధిపధృతభూ
యువతీమణికిన్ విద్వ
త్ప్రవరనలఖమణికి రామ • రాయాగ్రణికిన్॥ 96.

నవర......కిన్ = నవరస = శృంగారాదులయొక్క, రసిక = విద్వాంసులలో, శిఖామణికిన్ = శిరోభూషణ మైనవానికిన్, “ శ్లో॥ శృంగార హాస్య కరుణా రౌద్ర వీర భయానకాః। బీభ త్సాద్భుత శాంతా శ్చ నవ నాట్యే రసా స్మృతాః॥ ” శృంగారాదిరసముల నెఱిఁగినవారిలో నగ్రేసరుఁ డని యర్థము. అవి......మణికిన్ = అవిరళ = దృఢమైన, నిజ = తనదియగు, భుజ = చేయి యనెడు, భుజంగమాధిప = శేషునిచే, ధృత = ధరింపఁబడిన, భూయువతీమణికి = భూమి యనెడు స్త్రీరత్నము గలవానికిని, శేషుఁడు ఫణామండలమున భూమిని ధరించిన ట్లీరాజు తనభుజముల ధరించె నని భావ

ము. విద్వ......ఖమణికిన్ = విద్వత్ప్రవర = శ్రేష్ఠు లగువిద్వాంసు లనెడు, నల = తామరపూవులకు, ఖమణికిన్ = సూర్యుం డైనవానికిన్ (ఖమణి = ఖ = ఆకాశమునకు, మణి = మణిం బోలినవాఁడు; విన్న మానికము; సూర్యుఁడు.) సూర్యుఁడు తామరల కుంబోలె విద్వాంసుల కీప్రభువు సంతోషహేతు వని భావము. రామరాయాగ్రణికిన్ = రామరాయప్రభువునకున్, ముందువచనముతో నన్వయము.

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నారచియింపంబూనిన భద్రాపరిణయం బనుమహాప్రబంధంబునకుం గథావిధానం బెట్టి దనిన.

అభ్యుదయ......వృద్ధి = అభ్యుదయ = శుభములయొక్క, పరంపర = వరుసల యొక్క, అభివృద్ధి = పెంపు, కాన్ = అగునట్లు, నారచియింపంబూనిన...బునకున్ నారచియింపన్ = నాయొక్కరచియించుటకు, (ఇచటఁ గర్త్రర్థమున షష్ఠి) నేరచియించుట కని యర్థము; పూనిన = ఆరంభించినభద్రాపరిణయం బనుమహాప్రబంధంబు నకున్, కథావిధానంబు = కథాప్రకారము, ఎట్టి దనినన్.

గీ॥ హరిచరిత్రంబు శ్రోతృక ♦ ర్ణామృతముగఁ
దొల్లి సూతుండు శౌనకా ♦ దులకుఁ దెల్పి
నట్టిరీతిఁ బరిక్షిద్ధ ♦ రాధినాథ
తిలకమున కిట్లు శుకయోగి ♦ తెలుపఁదొడఁగె॥ 97.

తొల్లి = పూర్వకాలమునన్, సూతుండు = (నైమిశారణ్యంబున మహర్షులకు స త్రయాగకాలంబున సకలపురాణములం జెప్పినవ్యాసశిష్యుఁడు.) శ్రోతృకర్ణామృత ము = వినువారిచెవుల కమృతముం (బోలినది) కన్ = అగునట్లు, శౌనకాదులకున్ = శౌనకుఁడు మొద లగుఋషులకు, తెలిపినట్టిరీతిన్ = చెప్పినప్రకారముచే, శుకయోగి = వ్యాసపుత్త్రుఁడు, పరిక్షి......తిలకమునకున్ = పరిక్షితుఁ డనురాజశ్రేష్ఠునకు, ము న్నశ్వత్థామ ప్రయోగించిననారాయణాస్త్రముచే గతప్రాణుఁడై యుత్తరాగర్భంబునఁ బుట్టుటచే నీరాజునకుఁ బరిక్షి త్తను నామంబు గలిగె. ఇట్లు = ఈక్రిందిప్రకారముగా, హరిచరిత్రంబు = కృష్ణునిచరిత్రమును, తెలుపఁదొడంగెన్ = చెప్ప మొదలిడెను.

సీ॥ ఏపీట సౌధాగ్రి ♦ సౌవర్ణకలశంబు
లబ్జకోశంబు లౌ ♦ నమరధునికి
నేపీట సతులత ♦ నూవిలాసంబులు

ప్రార్థనీయంబు లౌ ♦ నచ్చరలకు
నేవీట హర్మ్యమ ♦ ణీవిభావిభవ మ
భావంబొనర్చువి ♦ భావరులకు
నేవీటఁ జంద్రశా ♦ లావితానస్థహా
రములు తారావళీ ♦ భ్రాంతి నొసఁగుఁ
దుంగతరరోహణాచల ♦ శృంగతులిత
గురురుచిరరత్నకీలిత ♦ గోపురంబు
సెలఁగు బహువిధసంపద్వి ♦ శేషహసిత
గోపురం బగునాద్వార ♦ కాపురంబు॥ 98.

ఏవీటన్=ఏపట్టణమున, (కల) సౌధా......శంబులు=సౌధ=మేడలయొక్క, అగ్ర=కొనయందలి, సౌవర్ణ=బంగారువికారమైన, కలశంబులు=కుండలు, అమరధునికిన్=ఆకాశగంగకున్, అబ్జకోశములు=తామరమొగ్గలు, ఔన్; ద్వారకాపురమునందలి మేడ లాకాశము నంటుచున్నవి గనుక వానిచివర నున్న బంగారుకుండలు స్వర్గలోకమం దున్న నదిలోనితామరపువ్వులంబోలె నుండె నని యాశయము. ఇందు మేడలమీఁద నున్న బంగారుకుండలకు నాకాశగంగలోనియబ్జకోశత్వము సంబంధింపకున్న నట్లు చెప్పుటచేన్ అతిశయోక్త్యలంకారము.

తక్కినమూఁడుచరణంబులం దిట్లు సంబంధాతిశయోక్త్యలంకార మనియే యెఱుంగునది. ఏవీటన్=ఏపట్టణమున, సతుల.....సంబులు=సతుల=స్త్రీలయొక్క, తనూ=శరీరములయొక్క, విలాసంబులు=చక్కఁదనములు, అచ్చరలకున్=రంభమొదలగువారికిన్, ప్రార్థనీయంబులు=కోరఁబడఁదగినవి, ఔన్; ఈపట్టణమందలి స్త్రీలు రంభాదులకంటె సొగసుకత్తె లని భావము. ఏవీటన్=ఏనగరమున, హర్మ్య...విభవము=హర్మ్య=మేడలయందలి, మణీ=రత్నములయొక్క, విభా=వెలుఁగుయొక్క, విభవము=సంపద, విభావరులకున్=రాత్రులకు, అభావంబు=నాశము, ఒనర్చున్=చేయునో, ఇందలి మేడలయందలిమణులకాంతిచే రాత్రియుం బవలుగా నుండె నని తాత్పర్యము. ఏవీటన్=ఏపురమునందున్, చంద్ర.....హారములు, చంద్రశాల=మేడలమీఁదియిండ్లయందలి, వితానస్థ=మేలుకట్లయందలి, హారములు=ముత్యాలజాలరులు, తారావళీభ్రాంతిన్=నక్షత్రసముదాయమనుభ్రమను, ఒసఁగున్=ఇచ్చునో, మేడలు మిగుల నున్నతము లగుటచే నందలిమేల్కట్లయం దున్న జాలరుల

లోనిముత్యములు నక్షత్రము లని భ్రమపెట్టు చున్న వని భావము. తుంగ.........గోపురంబు=తుంగతర=మిక్కిలి యెత్తైన, రోహణాచల=(రత్నముల కుత్పత్తిస్థానమైన) రోహణ మనుపర్వతముయొక్క, శృంగ=శిఖరములతో, తులిత=సమ మైన, గురు=పెద్దవి యగు, రుచిర=మనోహరము లైన, రత్న=మణులచే, కీలిత = కట్టఁబడిన, గోపురంబు=ద్వారములు గలదియు, బహు......గోపురంబు = బహువిధ = పెక్కువిధము లైన, సంపద్విశేష=వేరువేరుసంపదలచేత, పరిహసిత=తిరస్కరింపఁబడిన, గోపురంబు = స్వర్గపట్టణము గలదియు, అగు నాద్వారకాపురంబు = అగుప్రసిద్ధమైనద్వారక యనుపట్టణము, చెలంగుఁ=ప్రకాశించును.

మ॥ జలజాక్షుం బొడగానఁగా సురలు ని ♦ చ్చల్ వత్తు రక్కోటకో
మ్మలత్రోవన్ దివినుండి డిగ్గి గణియిం ♦ పం దానియౌన్నత్యముం
దలమే తత్పురవప్రాళి కేర్పడ సము ♦ ద్రంబే మహాఖేయమై
యలరంగా వివరింప నేటికిఁ దదీ ♦ యాగాధతానల్పతల్॥ 99.

సురలు= దేవతలు, (ఇది నిత్యబహువచనము.) జలజాక్షున్=(ఆపురమునఁ గృష్ణరూపమున నవతరించియున్న) విష్ణుని, పొడగానఁగాన్ =చూచుటకు, ఆక్కోటకొమ్మలత్రోవన్ =ఆకోటబురుజులమార్గముచేన్, దివినుండి = స్వర్గలోకమునుండి, డిగ్గి=దిగి, వత్తురు=ఏతెంతురు, దానియౌన్నత్యమున్ = ఆకోటయొక్కపొడవును, గణియింపన్ = లెక్కించుట, తలమే=శక్యమా ? (కా దని యర్థము.) తత్పురవప్రాళికిన్ =ఆనగరశ్రేష్ఠమునకు, ఏర్పడన్ =స్పష్టముగా, సముద్రంబే=సాగరమే, (ఏయవధారణార్థకము.) మహాఖేయ మై=గొప్పయగడ్త యై, అలరంగాన్ =ప్రకాశింపఁగాన్, తదీయాగాధతానల్పతల్ =తదీయ=ఆకందకముసంబంధ మైన, అగధతా= లోఁతును, అనల్పతల్ = వైశాల్యమునను, వివరింపన్ =వర్ణించి చెప్పుట, ఏటికిన్= ఎందునకున్, (అగును అనుక్రియాపద మధ్యాహార్యము.)

ఈపట్టణమునందలికోట స్వర్గము నంటి యుండుటచే నచట నుండుదేవతలు కృష్ణమూర్తిం జూచుటకు వచ్చునపు డాకోటకొమ్మలనుండియే దిగి వత్తురు గాన దానిపొడ వింత యని చెప్ప లే మనియు నాపురము సముద్రములో నుండుటచేఁ గందకము సముద్రమే కావున దానిలోఁతును వైశాల్యమును నధికము లనియుం దాత్పర్యము. ఇందుం బూర్వపద్యమునందలియలంకారమే కలదు.

సీ॥ గారుత్మతవితర్ది ♦ కలు సైకతములు గా

సౌధముల్ గర్భస్థ ♦ శైలములు గ
శశికాంతకృతచతు ♦ ష్పథములు ఝురులు గాఁ
గరిఘటల్ మకరసం ♦ ఘాతములు గ
నుత్తాలసాలంబు లుల్లోల ♦ తతులు గాఁ
దతపతాకములు మ ♦ త్స్యములు గాఁగ
నఖిలాంగనాజనం ♦ బప్సరోగణము గాఁ
బురలక్ష్మి కల్మిపూ ♦ బోఁడి గాఁగ
సతతమంగళతూర్యని ♦ స్వనము లెల్ల
ఘనతరంగరవంబు లై ♦ కడలుకొనఁగ
క్షీరవారాశి యో యనఁ ♦ జెలువు మిగిలి
హరికి శుభకర మై యొప్పు ♦ నప్పురంబు॥ 100.

గారుత్మతవితర్దికలు = గారుత్మత = గరుడపచ్చలయొక్క, వితర్దికలు = అరఁగులు, (మరకతమణులతోఁ గట్టినయరఁగు లని యర్థము.) సైకతములు = ఇసుకతిన్నెలు, కాన్ = కాఁగా, సౌధముల్ = మేడలు, గర్భస్థశైలములు = (సముద్రము) లోపలనున్న పర్వతములు, కన్, శశికాంత......థములు = శశికాంతకృత = చంద్రకాంతపురాళ్లతోఁ (పటికపురాళ్లతోఁ) గట్టఁబడిన, చతుష్పథములు = నాలుగుత్రోవలు గలసినచోట్లు, (ఇచట మార్గము లనియే యర్థము.) ఝురులు = సెలయేళ్లు, కాన్, కరిఘటల్ = ఏనుఁగులగుంపులు, ఏనుఁగులసముదాయము ఘట యనంబడు. (ని) కరిణాం ఘటి నాఘటా (అ) మకరసంఘాతములు = మొసళ్లగుంపులు, కన్, ఉత్తాలసాలంబులు = ఎత్తైనప్రాకారములు, ఉల్లోలతతులు గాన్ = పెద్దతరంగములు గాన్, అఖిలాంగనాజనంబు = ఎల్లస్త్రీలసముదయము, అప్సరోగణము గాన్ = అచ్చరలసముదాయము గాన్, పురలక్ష్మి = నగరశోభ, కల్మిపూబోఁడి = లక్ష్మీదేవి, కాఁగన్, పువ్వు + మేను = పూబోఁడి. బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యం బగుచో నుపమానంబుమీఁది మేనునకు బోఁడి యగు. బా. స. సతత......లెల్లన్ = సతత = ఎడతెగని, మంగళ = శుభసూచకములైన, తూర్యనిస్వనములు = భేరులమ్రోఁతలు, ఘనతరంగరవంబులు = గొప్పతరంగముల ధ్వనులు, ఐ, కడలుకొనఁగన్ = దిక్కులను వ్యాపింపఁగా, అప్పురంబు = ఆద్వారక, క్షీరవారాశియో యనన్ = క్షీరసముద్రమువలె, చెలువు = కాంతిచే, మిగిలి = అతిశ

యించి, హరికిన్ = కృష్ణునకు, శుభకరమై = సంతసము గల్గించునది యై, ఒప్పున్ = ప్రకాశించును.

పాలసముద్రమిసుకతిన్నెలు మొద లైనవానిచే మిగుల మనోహర మైనది గావున నం దెప్పుడు విష్ణువు వసించు చుండును. ఆవిష్ణువే యిప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁడై యిందు వసియించెఁ గాన నిదియుఁ దనధర్మములచేఁ బాలసముద్రముంబోలి సంతసము గలిగించు చుండె నని యాశయము.

ఉ॥ మేలిపసిండిముఖ్వగమి ♦ మించుపతాకలు చిత్రరత్నపాం
చాలిక లబ్జరాగకల ♦ శద్యుతులున్ గలచంద్రశాలికా
జాలము వ్రేల్చుఁ బట్టణపు ♦ సంపదఁ గన్గొన నిల్చునిర్జర
స్త్రీలవిశాలనవ్యమణి ♦ దివ్యవిమానవితానమో యనన్॥ 101.

మేలి......గమిన్ = ప్రశస్త మైనబంగారుచిఱుగంటలయొక్కగుంపుచే, మించుపతాకలు = ప్రకాశించు టెక్కెములును, చిత్రరత్న పాంచాలికలు = చిత్ర = వ్రాఁత పటములయందలి, రత్న పాంచాలికలు = రత్న పుంబొమ్మలును, (ని) పాంచాలికా పుత్త్రికా స్యా ద్వస్త్ర దంతాదిభిః కృతా (అ) అబ్జ......ద్యుతుల్, అబ్జరాగ = పద్మరాగములయొక్క, (కెంపులతోఁ జేయఁబడిన) కలశ = కుండలయొక్క, ద్యుతుల్ = కాంతులును (ఇవి ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమలు.) కల......జాలము = పొందినమేడలమీఁదియిండ్లు, పట్టణపుసంపదన్ = నగరశోభను, కన్గొనన్ = చూచుటకు, నిల్చు......మోయనన్ = నిల్చు = ఉండెడి, నిర్జరస్త్రీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, విశాల = ఖరివిగల, నవ్య = నూతనమైన, మణి = రత్నములయొక్క (రత్నములచేఁజేయఁబడిన) దివ్య = ఆకాశముననున్న, విమానవితానమో యనన్ = విమానసముదాయమో యనునట్లు (విమానము = అంతరిక్షమున దేవత లెక్కి సంచరించెడురథము.) పొల్చున్ = ప్రకాశించును.

ఇప్పట్టణమునందలిమేడలమీఁదియిండ్లయం దున్న ప్రతిమలు పట్టణసౌందర్యముం జూడవచ్చినదేవకన్యలువలె నాయిండ్లు మిగులం బొడవు గలవి యగుటచే నాకాశమున నున్న వారివిమానములువలెను బ్రకాశించు చుండె నని తాత్పర్యము.

ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ అరుణగభస్తి మున్నహర ♦ హంబును నంబరవీధి నేగఁగాఁ
బురవరభర్మహర్మ్యచయ ♦ ముల్ గమనంబున కడ్డ మైనచోఁ

దురగములన్ మరల్చి ధృతి ♦ తో నగరోత్తరయామ్యపార్శ్వ వస
త్సరణులఁ దేరనూరుఁడు వె ♦ సం గడపం జను చుండు నిప్పుడున్॥

మున్ను=పూర్వము, అరుణగభస్తి=సూర్యుఁడు (ఎఱ్ఱనికాంతులుగలవాఁడు.) అహరహంబును = ప్రతిదినము, అంబరవీథిన్ = ఆకాశమార్గమునందు, ఏఁగఁగాన్ = పోవుచుండఁగా, పుర........చయముల్, పురవర=ఆగొప్పపట్టణమందలి, భర్మ హర్మ్య=బంగారుమేడలయొక్క, చయముల్=సముదాయములు, గమనంబునకున్= (సూర్యుని) నడకకున్, అడ్డమైనచోన్, అనూరుఁడు = సూర్యసారథి (ఊరువులు లేనివాఁడు. ఇతఁడు కశ్యపునకు వినతయందు గరుడున కన్నయై జనిమించెను.) ధృతి తోన్=ధైర్యముతో, తేరు=రథమును, మరల్చి=వెనుకకుఁద్రిప్పి, నగ......త్సరణు లన్=నగర=పట్టణముయొక్క, ఉత్తరయామ్యపార్శ్వ=ఉత్తరపుదిక్కునను దక్కి ణపుదెసను నుండు, సత్సరణులన్ = మంచిత్రోవలచేతను, వెసన్ = వడిగాను, కడ పన్=త్రోలుటచే, ఇప్పుడున్ = ఈకాలమునందును (ఆపట్టణము లేనియప్పుడును) చనుచుండున్=(మునుపటియభ్యాసమునఁ బ్రక్కమార్గముననే) తేరుపోవుచుండు ను. సూర్యునకు స్వాభావికమైనదక్షిణోత్తరమార్గములు మునుపు ద్వారకాపురమునం దలిమేడలు దిన్నఁగాఁ బోవుటకు నడ్డము రాఁగాఁ గల్గెననియు నిప్పుడు నాయభ్యా సముచేతనే యట్లు పోవుచుండెననియు నుత్ప్రేక్షించుటచే హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ చందురుఁ డందలిమేడల
సందులఁ జను చుండి కావ్య ♦ సంగీతకళల్
సుందరులవలన విని తాఁ
జెందెఁ గళానిధి యనం బ్రసిద్ధి ధరిత్రిన్॥ 103.

చందురుఁడు, అందలిమేడలసందులన్ = ఆద్వారకాపురమునందలిమేడలయొ క్కయిరకటపుఁద్రోవలచేతను, చనుచుండి=పోవుచుండి, సుందరులవలనన్=(ఆమే డలయందున్న) అందకత్తెలవలన, కావ్యసంగీతకళల్ = కావ్య=(శృంగారాదిరస ములతోడను మాధుర్యాదిగుణములతోడను నలంకారములతోనుఁ గూడినశబ్దార్థములు గల) ప్రబంధములను, సంగీతకళల్=సంగీతము మొదలగుకళలను (చిత్తరువు వ్రా యుట, గానము, మొదలైనవానియందలినేర్పు కళ యనంబడును గాని యిచ్చోటఁ గళాశబ్దమునకు విద్యాసామాన్య మనియే యర్థము.) (ని) అంశమాత్రే మూలవృద్ధా సుషమా విద్యయో స్తథా (అ) శే.

విని; (పెక్కుసారులు వినుటచే నేర్చి యని యర్థము.) తాన్, ధాత్రిన్ = భూమియందు, కళానిధియనన్ = విద్యలకు వాసస్థాన మనునట్లు, (చంద్రునిపదియాఱవభాగము కళ యనంబడు. అట్టివానికి వాసస్థానము.) ప్రసిద్ధిన్ = ఖ్యాతిని, చెందెన్ = పొందెను. చంద్రుఁడు ప్రతిదినము కేలాపురమార్గమునం బోవుచు నచట నున్న స్త్రీలు చేయుకావ్యగానాదిగోష్ఠులను విని తా నేర్చి కళానిధి యనుపే రొందె నని తాత్పర్యము.

ఇందుఁ జంద్రునికిఁ బేరైనకళానిధిశబ్దమునకు యోగమున (అవయవశక్తిచే) వేఱర్థమును గల్పించుటచే నిరుక్త్యలంకారము.

చ॥ లలితజలోర్ధ్వయంత్రఝరు ♦ లం బస పాడఁగ ధూపధూమకుం
తలములు కేతుహస్తకల ♦ నన్ నగరేందిర విప్పి సొమ్ములం
దళియల నుంచెఁ బ్రోవులుగ ♦ నాఁ బొలు పౌనవరత్నరాసుల
న్విలసిలుఁ గాంచనాంచితవ ♦ ణిగ్విపణీరమణీయహట్టముల్॥ 104.

నగరేందిర = పురశోభ యనులక్ష్మి, లలిత......లన్, లలిత = సుందర మైన, జలోర్ధ్వయంత్రఝరులన్ = నీటిని మీఁదికిఁ జిమ్ముక్రోవులవలనఁ గలిగినప్రవాహములందున్, పసపాడఁగన్ = పసపు పూసికొని స్నానము చేయుటకున్, కేతుహస్తకలనన్ = టెక్కెము లనుచేతులవ్యాప్తిచేన్, (చేతులఁ జాచి యని యర్థము.) ధూపధూమకుంతలములన్ = పరిమళమునకై కాల్చుకృష్ణాగరు మొదలైనవానిపొగ లనుముంగురులను, విప్పి, సొమ్ములన్ = తనదేహమునందలి యాభరణములను, ప్రోవులుగన్ = రాసులుగాను, తళియలయందున్ = పళ్లెరములందున్, ఉంచెనాన్ = ఉంచెనో యనునట్లు, పొలు పౌనవరత్నరాసులన్ = ఒప్పెడువజ్రములు మొదలైనవానిరాసులతోన్, కాంచనాంచిత......రమణీయహట్టముల్ = కాంచన = బంగారముతోన్, అంచిత = ఒప్పుచున్న, వణిగ్విపణీ = బజారులందలి, రమణీయ = మనోహరములు (అగు) హట్టముల్ = అంగడులు, విలసిలున్ = ప్రకాశించును.

ద్వారకాపురమునందలిబజారులు పురలక్ష్మి స్నానము చేయుటకై యూడ్చి పళ్లెరముల నుంచినయాభరణములువలె నున్నరత్నరాసులతోడను బంగారురాసులతోడను నెల్లపుడు నిండి యుండు నని తాత్పర్యము.

చ॥ సవరము లంచు మబ్బు నళి ♦ చందురుఁ జందురువంక యంచు సాం
కవ మని తత్కళంకము ని ♦ గారపుహారము లంచుఁ దారకా

నివహము నెంచి తాల్చుటకు ♦ నేర్పునఁ జేకొనఁ బోవఁ బ్రౌఢ లౌ
నునిదలు మాన్ప మాని యిటు ♦ లుందురు మేడల ముగ్ధసుందరుల్॥

ముగ్ధసుందరుల్ = ముగ్ధ లగుస్త్రీలు, (క్రొత్తజవ్వనము గలనాయిక ముగ్ధ యనంబడు.) మబ్బున్ = మేఘమును, సవరము లంచున్ = చమరీవాలము లని భ్రమించుచున్) అఱచందురున్, (ఇచట లక్షణచే శ్వేతచందురు డని యర్థము.) చందురువంక యంచున్ = ఆఁడువారు శిరసున ధరించుకొను నాభరణ మనియును (చంద్రవంక), తత్కళంకమున్ = చంద్రునిలోనినల్లనిమచ్చను, సాంకవ మంచున్ = జవ్వాది యనియును, తారకానివహమున్ = నక్షత్రసముదాయమును, నిగారపుహారము లంచున్ = శ్రేష్ఠ మైనముత్యాలదండ లనియును, ఎంచి = తలఁచికొని (భ్రాంతిపొంది యని యర్థము.) తాల్చుటకున్ = ధరించుటకు, నేర్పునన్ = నైపుణ్యముతో, చేకొనఁబోవన్ = చేతితోఁ బుచ్చుకొనుటకు యత్నింపఁగాన్, ప్రౌఢలు = నిండుజవ్వనము గలవారు, ఔనునిదలు = ఐనస్త్రీలు, మాన్పన్ = వానిస్వరూపమును జెప్పి నివారింపఁగా, మాని = విడిచి, ఇటులు = ఈప్రకారము, ఉందురు.

ఆపట్టణమున నున్న ముగ్ధలు మేడలు మిగుల నున్నతముగ నుండుటచే సమీపమున నున్న మబ్బు మొద లగువానిం జూచి యలంకారము లని భ్రమపడి ధరింప యత్నింపఁగాఁ బ్రౌఢలు వానిస్వరూప మెఱిఁగినవారు గావున మాన్పు చుండి రని భావము.

ఇందు ముగ్ధలకు మబ్బు మొద లైనవానియందు భ్రాంతి గలుగుటచే భ్రాంతిమదలంకారము.

చ॥ తగవున శేషునిన్ శ్రుతిప ♦ దక్రమలీలలు నేరఁ డంచు ది
వ్యగురుని గావ్యగోష్ఠి నిసు ♦ మంత యెఱుంగఁ డటంచు సద్వ్రతుం
డగుద్విజరాజునుం గడుఁ బ్ర ♦ భాకరుమిన్కులఁ జిక్కు నంచు నెం
చఁగఁగల రప్పురిన్ నిగమ ♦ శాస్త్రకళాచతురుల్ మహీసురుల్॥

అప్పురిన్ = ఆద్వారకాపురమునందున్, నిగమ.....చతురుల్ = నిగమ = వేదములచేతను, శాస్త్ర = మీమాంస మొదలగువానిచేతను, కళా = గానాదులచేతను, చతురుల్ = నేర్పరులు, (విద్వాంసు లని యర్థము.) (చేయవలసినసత్కార్యములను, జేయఁగూడనిదుష్కార్యములను బోధించునది వేదము.) మహీసురుల్ = బ్రా

హ్మణులు, తగవునన్ = (విద్యానిమిత్తమైన) జగడమునందు, శేషునిన్ = వేయినోళ్లు గలిగి వ్యాకరణభాష్యమును రచియించినసర్పరాజును (విష్ణు వీయనయందుఁ బరుండు టచే నీయన కీపేరు గలిగెను.) శ్రుతి......లీలలు = శ్రుతి = వేదసంబంధ మైన, పదక్రమ = పదముయొక్కయుఁ గ్రమముయొక్కయు, లీలలు = విలాసములను, నేరఁ డంచున్ = తెలిసికొనలేఁ డనియును, వేదమున మిక్కిలి గొప్పవి యగుజట, ఘన యను నిం డ్లెక్కుండ్రు నేర్చెడుపదక్రమములుసైతము నేరఁ డని యర్థము. చెవులయొ క్కయుఁ బాదములతో డినడకయొక్కయు విలాసములు లేనివాఁ డని భావము. (శ్రుతి = చెవి ; పదక్రమ = పాదములతో డినడక ;) పాములకుఁ జెవులును బాదము లతో డినడకయును లే వని స్పష్టము. దివ్యగురునిన్ = స్వర్గమున నున్న వారి కొజ్జ యైన బృహస్పతిని, కావ్యగోష్ఠిన్ = రామాయణాదిగ్రంథములయొక్కప్రసంగమును, ఇసు మంతయున్ = కొంచె మైనను, ఎఱుంగఁ డటంచున్ = నేర్చినవాఁడు కాఁ డనుచు నని యర్థము. శుక్రునితో సహవాససంభాషణాదుల నెఱుఁగనివాఁ డని భావము. కావ్యుఁడు = శుక్రుఁడు, (ని) శుక్రో దైత్యగురుః కావ్యః (అ) సద్వ్రతుండు = పు ణ్యకర్మములు గలవాఁడు. (నక్షత్రములయం దాసక్తి కలవాఁ డనియు నర్థము.) అగుద్విజరాజును = అగుచంద్రుఁడును, (బ్రాహ్మణప్రభు వనియు నర్థము.) ప్రభాకరు మిన్కులన్ = పూర్వమీమాంసావాక్యముల నని యర్థము. సూర్యకాంతులచేత నని భావము. చిక్కన్ = లొంగును. కృశించు నని భావము. అంచున్, ఎంచఁగఁగలరు = లోపముల నెన్నుటకు సమర్థు లగుదురు.

వేదములను, గావ్యములను, సంగీతాదివిద్యలను నెఱిఁగిన ద్వారకాపురవాసు లగుబ్రాహ్మణులకుఁ బదక్రమము లెఱుఁగనిశేషుఁడును, గావ్యగోష్ఠి నెఱుఁగనిబృహస్ప తియుఁ బ్రభాకరునకు జడియుద్విజరాజును దుల్యులుగా రని తాత్పర్యము. సకలవి ద్యల నేర్చినబ్రాహ్మణు లప్పురమునఁ గల రని ఫలితార్థము.

శ్లేషానుప్రాణితవ్యతిరేకాలంకారము.

సీ॥ సమదారిబలభిదా ♦ చణు లై మహాహవ
భాగసద్మము లౌచుఁ ♦ బరిఢవిల్లి
యనుజాతశౌర్యాత్త ♦ ఘనతరైశ్వర్యు లై
దివ్యకల్పు లగుచుఁ ♦ దేజరిల్లి
గురుహితార్థప్రదా ♦ నరతు లై వరమేఘ

రమణీయమహాయు లౌచు ♦ రమణ కెక్కి
సకలస్తుతపవిత్రు ♦ సద్గోత్రులై పాలి
తాఖిలవిబుధులై ♦ యతిశయిల్లి
స్థిరసుధర్మాధిగతు లయి ♦ చిరవినోద
కరసదారంభు లగుచు భా ♦ స్వరతఁ దనరి
సారతరభోగతతయశ ♦ స్సాంద్రు లగుచు
నింద్రు లన నొప్పు చుండ్రు రా ♦ జేంద్రులచట॥ 107.

ఈపద్యమున రాజులను నింద్రునకుఁ బోల్కి చెప్పుటచే విశేషణము లన్నియు రెండర్థముల నిచ్చును. మొదట రాజపరమైనయర్థమును పిమ్మట నింద్రపరమైనయర్థమును వ్రాయఁబడును.

అచటన్ = ఆద్వారకాపురమునందుఁ, రాజేంద్రులు = రాజశ్రేష్ఠులు, సమదా... లై = సమద = గర్వముతోఁ గూడిన, అరిబల = శత్రుసేనలయొక్క, భిదా = చీల్చుటచే, చణులై = నేర్పుగలవారై, (గర్వముతోఁ గూడినశత్రుఁ డగుబలుఁ డనురక్కసునిఁ జీల్చుటచే నేర్పుగలవారలు. ఇంద్రులు) మహా......సద్యములు, మహత్ = గొప్పది యగు, ఆహవ = యుద్ధాసక్తియు, భాగ = భాగ్యమును, సద్యములు = మంచివి యగుసత్త్వాదిగుణములు గలవారు, ఔచున్, పరిఢవిల్లి = ప్రకాశించి, (మహత్ = గొప్పవి యగు, ఆహవ = యజ్ఞములయందలి, భాగ = పాలియందు, సద్యములు = మంచి యేర్పాటుగలవారు.) అనుజాత......లై, అనుజాత = సహజమైన (తోడఁబుట్టిన) శౌర్య = పరాక్రమముచేతను, ఆత్త = సంపాదింపఁబడిన, ఘనతరైశ్వర్యులై = గొప్పసంపద కలవారై (తమ్ముఁడైనవామనునియొక్కపరాక్రమముచే సంపాదింపఁబడినయైశ్వర్యము కలవారై. అనుజాత = తమ్ముఁడు.) మున్ను బలి యింద్రునైశ్వర్య మపహరింపఁగా నతనితల్లి విష్ణువుతో మనవిచేసికొనె ననియు నాతఁ డదితికశ్యపులకు నుపేంద్రుఁడై జన్మించి బలి నడిగి యైశ్వర్యముం బరిగ్రహించి మఱల నింద్రుని కిచ్చె ననియు భాగవతము.

దివ్యకల్పు లగుచుఁ = దేవతలతోఁ దుల్యులగుచుఁ, తేజరిల్లి = ప్రకాశించి, (దేవలోకమందలియుత్పత్తి కలవా రగుచుఁ బ్రకాశించి) గురు......లై, గురు = ఉపాధ్యాయులకును, తండ్రి మొద లగుపూజ్యులకును, హిత = మేలైన, అర్థ = వస్తువులయొక్క, ప్రదాన = యిచ్చుటయందు, రతులై = ఆసక్తులై, (బృహస్పతికి మేలైన

వస్తువుల నిచ్చుటయం దాసక్తి గలవారు.) వర......లోచనన్ = వర = శ్రేష్ఠ మైన, మేఘ = మబ్బుం బోలిన, రమణీయ = మనోహర మైన, హాయులు = గుఱ్ఱములు గలవారు. ఔచునన్, రమణ కెక్కి = ప్రీతి నొంది. (మేఘము లనెడుమనోహర మైనగుఱ్ఱములు గలవారు. (ని) తురాషా ణ్మేఘవాహనః. అ) సకల......లై = సకల = ఎల్లవారిచేతను, స్తుత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, పవిత్ర = పావన మైన, సద్గోత్రులు = మంచికులము గలవారు, ఐ, (సకల = ఎల్లవారిచేతను, స్తుత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, పవి = వజ్రాయుధముచే, త్రిసద్గోత్రులు = జడియుచున్న పర్వతములు గలవారు.) పాలి......లై, రక్షింపఁబడినయెల్లవిద్వాంసులు గలవారై, (రక్షింపఁబడినయెల్లదేవతలు గలవారు.) అతిశయిల్లి = ప్రబలి, స్థిరసుధర్మాధిగతు లయి = శాశ్వత మైనపుణ్యకార్యముల నెఱిఁగినవా రై, (శాశ్వత మైనసుధర్మ యనుసభను బొందినవా రై (ని) స్యాత్సుధర్మా దేవసభా. అ) చిర......లగుచున్ = చిర = శాశ్వతమైన, వినోదకర = సంతసమును గలిగించెడు, సదారంభులు = సత్కార్యములు గలవారు, అగుచున్, (చిరకాల మానందము గలిగించువారును నెల్లపుడు రంభ గలవారును.) భాస్వరతన్ = ప్రకాశించుస్వభావముతో, తనరి = ఒప్పి, సార......లగుచున్ = సారతర = మిగులం బ్రశస్త మైన, భోగ = సుఖానుభవముచేతను, తతయశః = అధిక మైనకీర్తిచేతను, సాంద్రులు = నిండినవారు, అగుచున్, ఇంద్రు లనన్ = ఇంద్రులువలె, ఒప్పు చుంద్రు = ప్రకాశించు చుండ్రు.

ఇందు శ్లేషానుప్రాణితోపమాలంకారము.

చ॥ మును దనపూర్వు లార్జు లల ♦ ముల్ దిని కాలము పుచ్చుచుండ మై
కొని యొకదిక్కునన్ నవతఁ ♦ గొన్నినిధుల్ సమకూర్చుకొంచు ని
ట్లొనరుకు బేరుఁ బేరుకొన ♦ కుందురు బేరులు పట్టణంబునం
దనిశనవాధికార్థనిధు ♦ లంచితదానకలాకళానిధుల్॥ 108.

పట్టణంబునందున్ = ద్వారకయందున్, అనిశ......నిధుల్ = అనిశ = ఎల్లపుడును, (తండ్రి తాతలనాఁటినుండియు నని యర్థము.) నవ = తొమ్మిదికంటె, అధిక = ఎక్కువసంఖ్య గల, అర్థనిధులు = ద్రవ్యరాసులు గలవారు, కుబేరునకు స్వార్జితము లైనతొమ్మిది ద్రవ్యరాసులు కలవు. ఈపట్టణమున నుండువైశ్యులకుఁ బూర్వకాలము నుండియు ననేకము లగుద్రవ్యరాసులు గల వని యాశయము. అంచిత...నిధుల్ = పూజింపఁబడినదానవిద్యం జంద్రుం బోలినవారు, బేరులు = వైశ్యులు, మును = పూర్వ

కాలమునందు, (ఇది కాలవాచకము గావునఁ బ్రథమ యయ్యెను.) కాలాధ్వముల కుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు. బా. కా. తనపూర్వులు = తనతండ్రితాతలు, (విశ్రవసుఁడు మొద లగువారు.) ఆకు లలముల్ = ఆకులఁ గూరలను, తిని = భక్షించి, కాలము పుచ్చుచుండన్ = కాలక్షేపము చేయుచుండఁగా, మైకొని = అంగీకరించి, (కుబేరుఁడు ధనము గలవాఁ డయ్యును దండ్రితాత లగుఋషులు తగినపదార్థములు సంపాదింపలేక యాకులు మొద లగువానిని భక్షించుచుండ నూరక చూచు చుండె నని యర్థము. వారు తపస్వులు గావున నట్టిపదార్థముల భక్షించు చుండి రని భావము. ఒకదిక్కునన్ = ఒకచోటను, (ఉత్తరదిశయం దని భావము.) నవతన్ = (ఉపవాసాదులఁ) గృశించుటచే, (తొమ్మిదిసంఖ్యచేత నని యర్థాంతరము.) కొన్ని నిధుల్ = కొన్ని ద్రవ్యరాసులను, సమకూర్చుకొంచున్ = సంపాదించుకొనుచున్, ఇట్లొనరుకుబేరున్ = ఇట్లుండుకుబేరుని, పేరుకొన కుందురు. ఉచ్చరింప కుందురు. ఆపురమునందలివైశ్యులు పూర్వమునుండియు ననేకద్రవ్యరాసులు గలవారునువృద్ధులకు సౌఖ్యము గలుగునట్లు వ్యయపఱచువారును దానము సేయువారును గాకఁ దాను మిగులం గృశించి తండ్రితాత లాకులఁగూరలు దినుచుండఁగా నూరకుండి క్రొత్తగాఁ గొన్ని ద్రవ్యరాసులు సంపాదించినకుబేరునిపేరు సైతము దలంప నిష్టపడ రని యర్థము. వ్యతిరేకాలంకారము.

క॥ హలరేఖలు లక్ష్మీకర
విలసనములు బహుళభద్ర ♦ విభ్రమగతులుం
గలిగి హరిచరణసదృశత
నలరుదు రలఘుబల మొప్ప ♦ నప్పురిశూద్రుల్॥ 109.

ఇందు శూద్రులు తమజన్మస్థాన మైనవిష్ణుపాదముంబోలి యున్నా రని చెప్పుటచేఁ బెక్కుపదములకు రెం డర్థములు గలవు.

అప్పురిశూద్రుల్ = అవ్వీటియం దున్నశూద్రులు, హలరేఖలు = నాఁగలిచాళ్లును, నాఁగలియాకారము గలరేఖ లని పాదపర మైనయర్థము. అచటిశూద్రులు పెక్కునాఁగళ్లు గలవా రనియును భగవంతునిపాదమునందు నాగళ్లం బోలినరేఖలు గల వనియును నర్థము. లక్ష్మీకరవిలసనములు = ఐశ్వర్యము గలిగించుచేష్టలును, లక్ష్మీదేవి యొక్కచేతియందలి ప్రకాశము లని యర్థాంతరము. శూద్రులు సంపదలను గలిగించు పనులఁ జేయువా రనియును లక్ష్మీదేవి విష్ణునకుఁ బత్ని గావున నాయనపాద మొత్తునపు డామెచేతికాంతు లందుఁ బ్రసరించు చుండె ననియు నర్థము. బహు.........

గతులు౯ = బహుళ = అనేకము లగు, భద్రి = శుభములయొక్కయు, విభ్రమ = భూషణములు మొద లగువానిని ధరించుటచేఁ గల్గుకాంతియొక్కయు, గతులు = ప్రాప్తులను, అనేకము లగు నెద్దులయొక్క విలాసములనియేని యర్థము. (బహుళ = అధికమైన, భద్రి = శుభముల నిచ్చెడు, వి = పక్షియొక్క (గరుడుఁడు) భ్రిమ = సంచారముచేత, గతులు = గమనములను. గరుడవాహనమునం బోవునది యని పాదపరమైనయర్థము.) కలిగి = పొంది, అలఘుబలము = గొప్పదార్ఢ్యము, ఒప్ప౯ = ప్రకాశింపఁగా, హరిచరణసదృశత౯ = విష్ణువుపాదముతోడిసాదృశ్యముచేత, నలరుదురు = ప్రకాశింతురు. శ్లేషానుప్రాణితోపమాలంకారము.

గీ॥ బలవదుత్తుంగరూపవై ♦ భవ మతిస్థి
రాభరణలీల తతగండ ♦ శోభితరుచి
శ్రితఘనాళి సదావన ♦ శ్రీయుఁ గలిగి
పొలుచుభూభృన్నిభంబు ల ♦ ప్పురి నిభములు॥ 110.

ఈపద్యమున నేనుఁగులకుఁ బర్వతములతో సాదృశ్యము చెప్పుటచేఁ దక్కిన పదము లన్నియు నుభయధర్మములం జెప్పను.

భూభృన్నిభములు = పర్వతములతో సమానములు, ఇభములు = ఏనుఁగులు, బలవ.....వైభవము = బలవత్ = మిక్కిలి బలము గల, ఉత్తుంగ = మిక్కిలి యెత్తైన, రూపవైభవము = ఆకారముయొక్క యతిశయము (ఇది రెంటికి సమము) అతి...లీల = అతి = మిక్కిలి, స్థిరా = భూమికి, ఆభరణలీల = భూషణములయొక్క శోభ యని యేనుఁగుపరము. అతి = మిక్కిలి, స్థిరా = భూమియొక్క, భరణలీల = మోచుట యను క్రియ యని పర్వతపరము. తత.....రుచి = తత = విశాలమైన, గండ = చెక్కులయొక్క, శోభిత = దీప్తమైన, రుచి = కాంతి యని యేనుఁగుపరము. తత = విశాలము లగు, గండ = రాతిపలకలయొక్క, శోభిత = దీప్తమైన, రుచి = తేజస్సు యని పర్వతపరము. శ్రితఘనాళిన్ = ఆశ్రయించిన అధికమైనతుమ్మెదలను, ఇచట నళిశబ్దము జాత్యేకవచనము. ఆశ్రయించినమేఘసముదాయము యని పర్వతపరము. సదావనశ్రీయుక్ = ఎల్లపుడు మదోదకశోభ యని యేనుఁగు పరమైనయర్థము. సదావనశ్రీయనుచో, సదా = దాయనునక్షరముతోఁ గూడినదియు, అవ = వకారముతో శూన్యమైనదియు, 'న' యనుదానియొక్కశోభ యని యర్థము. సదావన యనుదానియందు 'దా' యనునక్షరము నుంచి వకారమును దీసి 'న' యనుదానిం గలుపఁగా దాన యని యుండును. దానశబ్దమునకు మద మని యర్థము. (ని) మదో దానం (అ) ఎప్పుడును

వనశోభ నని పర్వతపదము. కలిగి=పొంది, అప్పురిన్=ఆపట్టణమందు, పొల్చున్= ప్రకాశించును. ఇం దలంకారము వెనుకటియట్లే యెఱుంగునది.

చ॥ ఒదవెడునాత్మవేగమున ♦ కోడిసమీరణపంచకంబు దాఁ
బదములఁ బట్టెనో యనఁగఁ ♦ బంచవిధాంచితధార లొప్పఁగాఁ
బ్రదరములట్ల యోడి యిరు♦ పార్శ్వములందముఁ గొల్చుచుండెనాఁ
బొదు లిరుగ్రేవలం బొదలఁ ♦ బొల్చు మహాజవనాశ్వముల్ పురిన్॥

మహాజవనాశ్వముల్=మిగులవడి గలగుఱ్ఱములు, ఒదవెడు నాత్మ వేగమునకున్= తగుఃట్టితముయొక్క (గుఱ్ఱములయొక్క) శీఘ్రగమనమునకు, ఓడి=అపజయము నొంది, సమీరణపంచకంబు=ప్రాణాదివాయువులు, పదములన్=(అశ్వములయొక్క) పాదములను, పట్టెనో యనఁగన్=ఆశ్రయించెనో యనునట్లు, పంచవిధాంచితధారలు=పంచవిధ=ఐదువిధములచేత, అంచిత=ఒప్పుచున్న, ధారలు=గమనవిశేషములు, (ని) ఆస్కందితం ధోరితకం రేచితం వల్గితం ప్లుతం గతయోమూః పంచధారాః. అ. అతివేగము నతిమందము గాని సమమైనగతి యాస్కందితము. అంతకంటె నధికమై చతురమైనగతి ధోరితకము. తాళగతితోఁ దిరుగుట రేచితము. వేగముతోఁ గూడి కాళ్లు మీఁదికిఁ గదలించుచుఁ బోవుట వల్గితము. పోవునంతదూరమును సమముగా వేగముగాఁ బోవుట ప్లుతము. ఒప్పఁగాన్=ప్రకాశింపఁగాన్, అట్లు=ఆవాయువులువలెనె, ప్రదరములు=బాణములు, ఓడి=అపజయము నొంది, ఇరుపార్శ్వములన్= రెండుప్రక్కలయందును, తమున్=ఆయశ్వములను, కొల్చుచుండెనాన్=సేవించుచున్నవో యనునట్లు, పొదులు = తూణములు, ఇరుగ్రేవలన్ = రెండుపార్శ్వములయందును, పొదలన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, పురిన్ = పట్టణమునందున్ పొల్చున్ = ప్రకాశించును.

ఇందు ధారలను గమనవేగమున కోడి పాదములం బడినవాయువు లని యుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ లలితమణీశిరోగృహము ♦ లన్ రహిఁ దోఁప విమానలీలలన్
దల మసురత్నకుట్టిమత ♦ లంబులఁ దోఁప శతాంగరీతులం
బలునెలరాలఁ జాఱి పిద ♦ పం జని హెచ్చఁగ స్యందనస్థితిం
దెలుపుచు నూరఁ దీరు గనుఁ ♦ దేరులు పేరులు సార్థకంబుగాన్॥

తేరులు = అరదములు, లలిత......లన్, లలిత = సుందరమైన, మణీశిరోగృహములన్ = మణులసంబంధమైన (మణులతోఁ గట్టఁబడిన) మేడమీఁదియిండ్లయందున్, రహిన్ = బాగుగా, తోఁపన్ = ప్రతిఫలించుటచే, విమానలీలలన్ = విమానములయొక్క విలాసములను, దలఁచు = తలఁచు, అగురత్నకుట్టిమశతంబులన్ = అగురత్నములయొక్క కట్టడపు నేలలయొక్క నూఱులందున్ (అనేకములగుమణులు దాపినభూములయందని యర్థము.) తోఁపన్ = ప్రతిబింబించుటచే, శతాంగరీతులన్ = నూఱుశరీరములయొక్క ప్రకారములను, బలునెలరాలన్ = పెద్దచంద్రకాంతపురాలయందున్, జాఱిచని = జరిగిపోయి, పిదపన్ = తరువాతను, హెచ్చఁగన్ = అతిశయింపఁగాను, స్యందనస్థితిన్ = జాఱుటయొక్క రీతిని, తెలుపుచున్ = ప్రకటించుచు, పేరులు = రథనామములు (విమాన, శతాంగ, స్యందననామములు) సార్థకంబుగన్ = అర్థముతోఁ గూడిన వగునట్లు, ఊరన్ = ద్వారకాపురమునందు, తిరుగనున్ = సొగసుగనుండును.

ఆపురమునందలి రథములు మేడలమీఁదియిండ్లయందుఁ బ్రతిఫలించుటచే విమాననామమును, రత్నపు నేలలందుఁ బ్రతిబింబించుటచే శతాంగనామమును, బటికపురాలయందు జాఱుచుం బోవుటచే స్యందననామమును సార్థకము చేసికొనె నని యర్థము. విమానము—గమనమందుఁ బక్షితో సాదృశ్యము గలది. ఈపేరు రథములు మేడలమీఁది భాగమునఁ బ్రతిఫలించుటచే సార్థక మయ్యెను. ఆకాశమునం బోవునట్లుండె నని భావము. శతాంగము = నూఱంగములు గలది. ఈశబ్దమునకు నూఱవయవములు గలదని యర్థమైనను బ్రకృతమున నూఱు శరీరములు గల దని గ్రహింపవలెను. ఈపేరు పెక్కురత్నపు నేలలందుఁ బ్రతిఫలించుటచే సార్థక మయ్యెను. ఒక్కొక్కరథమే పెక్కుస్థలములఁ గాన్పించుటచేఁ బెక్కు లాకారములు గలట్లు కనుపడె నని భావము. స్యందనము = జాఱుచుం బోవునది. ఈపేరు సన్నని పటికపురాలమీఁద జాఱుటచే నర్థవంత మయ్యెను.

సీ॥ సంగీతనృత్యకా ♦ శలము మెచ్చంగ బలె
గాయన్నటీకైశి ♦ కములు నిమిరి
దంపతిప్రియయానా ♦ దములు దీర్చబలె నే
నువలసౌధగవాక్ష ♦ కోటి దూరి
స్వచ్ఛశతాంగముం బున ♦ రావృత్తిచే బలె దతి
శ్రాంతాంగనాస్వేద ♦ జలము మాని

సాంకవమృగమద ♦ చంద్రసౌరభములు
గైకొనంగబలె నం ♦ గళ్ల మెలఁగి
పురతురంగమగమనచా ♦ తురికి నోడి
వింతసిగ్గునఁ దనయొక్క ♦ రింత వడిగ
నడవమి ననంగ జడ నగు ♦ నడక లమర
నందొలయు చుండు మలయమం ♦ దానిలుండు॥ 113.

మలయ......లుండు = మలయపర్వతసంబంధ మగుమందవాయువు. (దక్షిణపుగాలి) అందున్ = ఆపురమున, సంగీ......శలము = సంగీత = గానముయొక్కయు, నృత్య = (అవయవములచే భావము సూచించు) ఆటయొక్కయు, కౌశలము = నైపుణ్యము, మెచ్చఁగబలెన్ = మెచ్చుటకువలెను, గాయ......కులు, గాయన్నటీ = పాడుచున్న నర్తకులయొక్క, కైశికములు = కేశపాశములను, నిమిరి = స్పృశించి, మెప్పు గలుగ నట్లు విద్యావిశేషముం జూపినవారికిశిరమేని శరీరమేని స్పృశించుట లోకదృష్టము. వేసవలన్ = తెల్లవారుజాములందున్, దంపతి......దములు = దంపతి = భార్యాభర్తలయొక్క, ప్రణయవాదములు = పొలయలుకలను, తీర్పబలెన్ = తీర్చుటకువలె, సౌధగవాక్షకోటిన్, సౌధ = మేడలయందలి, గవాక్షకోటిన్ = కిటికీలసముదాయమును, దూఱి = ప్రవేశించి, పొలయల్కచే మాటాడ మిడినభార్యాభర్తలు మన్మథోద్దీపన మైనచల్లగాలి సోఁకినంతనె మానము విడిచి యభిముఖు లగుటచే లేఁతవాయువులు వారికలకం దీర్చుటకుఁ బ్రవేశించెనో యనున ట్లుత్ప్రేక్షించెను.

స్వపథ......చేన్, తనమార్గాయాసమునఁ గలిగినదప్పిచేతను, బలెన్ = వలెన్ రతి......జలము. రతి = సంభోగముచేతను, శ్రాంతా = అలసిన, అంగనా = స్త్రీలయొక్క, ఆస్య = మోమునందలి, ఘర్మజలము = చెమటనీటిని, ఆని = త్రావి; క్రీడలచే నలసినస్త్రీలచెమ్మటలారునట్లు వారిమోమునఁ బ్రసరించి యని యర్థము. సాంక......ములు = సాంకవ = జవ్వాజియొక్కయు, మృగమద = కస్తూరియొక్కయు, చంద్ర = కప్పురముయొక్కయు, సౌరభములు = పరిమళములు, (ని) ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞః. అ. కైకొనంగబలెన్ = చేకొనుటకువలె, అంగళ్లన్ = బజారులయందు, మెలఁగి = సంచరించి, తనయొక్కరింత = తనవాహన మైనయుత్త్రి, పుర......చాతురికిన్ = పుర = పట్టణమునందలి, తురంగమ = గుఱ్ఱములయొక్క, గమనచాతురికిన్ = నడకలనేర్పునకున్, ఓడి, వింతసిగ్గునన్ = అపూర్వ మైనసిగ్గుచేతను, నడవమి ననంగన్ =

నడవక పోవుటచేతనో యనునట్లు, జడనగునడకలు = మెల్లనినడకలు, అడరన్ = కలుకఁగా, ఒలయు చుండున్ = సంచరించు చుండును. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ అమితరసప్రౌఢి ♦ నలరెడు సరసుల
నెనయుటవలనఁ బ ♦ ద్మిను లనంగ
లలితబంధవిశేష ♦ ములమహాభోగులఁ
దనుపుటవలన భో ♦ గిను లనంగ
ఘనతరాగములపెం ♦ పెనసి పల్లవలాభ
గరిమ దాల్చుటఁ గల ♦ కంఠు లనఁగఁ
దజ్ఞులు వినుతింపఁ ♦ దగువెల లందుచు
మనుటచే సురుచిర ♦ మణు లనంగఁ
బ్రబలి తతమంజులాస్యవి ♦ భ్రమసమృద్ధు
లలరఁ బ్రీతిభరతరహాస్య ♦ ములను వలఁతు
లగుచు రంభాదులను గెల్చు ♦ సొగసునఁ బురి
నటులు చుందురు వారసుం ♦ దరులు భళిరె॥ 114.

అమితరసప్రౌఢిన్ = అమిత = కొలఁదిలేని, రస = అనురాగ మనెడుజలముయొక్క, ప్రౌఢిన్ = ధరించుటచేతన్, అలరెడుసరసులన్ = ప్రకాశించెడురసికు లనుకొలఁకులను, ఎనయుటవలనన్ = పొందుటవలనన్, పద్మినులు = పద్మినీజాతిస్త్రీలు, (తామరలతలు,) అనంగన్, లలిత......నుములన్ లలిత = సుందర మైన, బంధవిశేషములన్ = వేర్వేరుబంధములచేత, మహాభోగులన్ = గొప్పసుఖము గలవారను సర్పములను తనుపుటన్ = తృప్తి నొందించుటచేత, భోగినులు = (వేశ్యలు) భోగస్త్రీలు, (నాగకాంతలు,) అనంగన్ = అనునట్లును, ఘనత......పెంపు, ఘనతన్ = గొప్పతనముచేత, రాగములపెంపు = కల్యాణి మొదలగురాగముల గొప్పతన మనెడు (ఘనతర = మిక్కిలిగొప్ప లగు, అగ = వృక్షములయొక్క, పెంపు = అభివృద్ధిని,) ఎనసి = పొంది, పల్లవలాభగరిమన్ = విటు లనుచిగురుటాకులయొక్కప్రాప్తివలనిగౌరవమును, దాల్చుటన్ = ధరించుటచేత, కలకంఠులు = మధుర మైనకంఠధ్వని కలవారు (కోయిలలు) అనఁగన్ = అనునట్లును, తజ్ఞులు = తెలిసినవారు, వినుతింపన్ = స్తుతింపఁగా, తగువె

లలు = తగినవిలువలను, అందుచున్ = పుచ్చుకొనుచున్, మనుటచేన్ = సుఖముగ నుండుటచే, సురుచిరమణులు = మంచికాంతి గలస్త్రీలు, (సురుచిరమణులు = మనోహరము లగుమణులు) అనంగన్ = అనునట్లును, ప్రబలి = ప్రఖ్యాతిగాంచి, తత......ద్ధులు తత = విశాలమైన, మంజుల = ఒప్పిదమైన, ఆస్య = ముఖముయొక్క, విభ్రమసమృద్ధులు = విలాసాతిశయములు, (తత = వీణాదివాద్యములయొక్కయు, మంజు = మృదువైన, లాస్య = నృత్యముయొక్కయు, విభ్రమసమృద్ధులు = విలాసములు,) అలరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ప్రతిభన్ = బుద్ధివిశేషముచేతను, రతరహస్యములను = క్రీడలయందలికిటుకులందు, వలఁతులు = నేర్పుగలవారు (ప్రతి......లన్ = ప్రతి = ఎల్లవియునగ, భ = భావములయొక్కయు, ర = రాగములయొక్కయు, త = తాళములయొక్కయు, "శ్లో॥ భకారోభావవాచీస్యా ద్రకారోరాగవాచకః తకారోతాళవాచీస్యాత్త్రియంభరతముచ్యతే" రహస్యములన్ = కిటుకులందు, వలఁతులు = నేర్పరులు) రంభాదులన్ = రంభ మొదలగువారిని, గెల్చుసొగసునన్ = గెల్చుసౌందర్యముతోన్, వారసుందరులు = వేశ్యలు, పురిన్ = ద్వారకయందున్, వఱలుచుందురు = ప్రకాశించుచుందురు. భళిరె = ప్రశంసనార్థకము. శ్లిష్టరూపకాలంకారము.

సీ॥ కలికి యొత్తుల కేమి ♦ కలువ కే విపు డిమ్ము
వేరే యిక్షువు నింపఁ ♦ గోరఁ దగదు
చెలువ మల్లికల సు ♦ స్థితిఁ జూపు మది తావు
లంటి చూపినఁ దోఁచు ♦ నమగ నేల
తిలకింపు మెలతాను ♦ వలవంద లొసఁగుము
నెన రొప్పఁగా వల ♦ సినను గొనుము
విలువఁ జేకొని యెద ♦ నలరుబంతుల నిమ్ము
చను బంతు లిప్పు డం ♦ టినను గంపు

ననుచు నర్మోక్తిరచనల ♦ ననుచువేశ్యఁ
దమ్ము నల రమ్ము మేటిచె ♦ ల్వమ్ములఁ గని
సరసతలు చూపువిటులకు ♦ సరము లిడుచుఁ
బుష్పలావిక లుందు ర ♦ ప్పురమునందు॥ 115.

ఈపద్యమునందుఁ బుష్పలమ్మునింతులకును వానిం గొనవచ్చినవిటులకును జరిగినసంభాషణము రెండర్థములతోఁ జెప్పఁబడియె.

కలికి = ఓసుందరీ, ఎత్తులకుఁ = పూలదండలకుఁ, (పురుషుని వలచి యువిద లిచ్చుసొమ్మున కని యర్థాంతరము.) ఏమి? కలువఁ = కలువపూవును, ఈవు = నీవు; ఇపుడు, ఇమ్ము = ఒసఁగుము. (కలువఁ = నీతోఁ గలియుటకు, నీవి = పోఁకముడిని, (ని) స్త్రీకటీవస్త్రబంధేపి నీవి పరిపణేపిచ. అ. ఇపుడు, ఇమ్ము = ఒసఁగు మని రెండవయర్థము.) 'కలువఁ' అనునది రెండవయర్థమున గ్రామ్యము. ఇది విటులవచనము. వేరే = మఱియొకప్రకారముచేతనే, ఇడుదున్ = (నీ వడిగినకలువపూవు) నిచ్చెదను. ఇందుఁ = ఈదండయందుఁ, (దండయం దున్నకలువపూవు నని యర్థము) కోరఁ = అపేక్షించుట, తగదు = యుక్తముకాదు. (వే = శీఘ్రముగఁ, రే = రాత్రికాలమునందుఁ, ఇది కాలవాచకము గావునఁ బ్రథమ యయ్యెను. ఇడుదుఁ = (నీవి) నిచ్చెదను; ఇందుఁ = అంగడియందుఁ (పగటికాలమం దనియేని యర్థము.) కోరఁ = నీవి నపేక్షించుట, తగదు = యుక్తము కాదు.) ఇది పుష్పలావికావచనము. ఇట్లే ముందు నెఱుంగునది. చెలువ = ఓప్రియభాషిణీ, మల్లికలన్ = మల్లెపూవులను, సుస్థితిఁ = మంచియునికితో, చూపుము = కనుపఱుపుము. చెలువ యనుపదమును రెండవయర్థమున ముందరిమువర్ణముతోఁ గలిపి చెప్పుటచే వెనుకవాక్యమునందలిసంబోధనమే యిందు గ్రహింపవలెను. ఓకలికి. అల్లికలఁ = బంధములందుఁ, చెలువము = చక్కఁదనమును, సుస్థితిఁ = మంచినిలుకడతో, చూపుము = కనుపఱుపుము.) పఱువము దప్పనిమల్లెపూవులం జూపు మని యర్థము. బంధనైపుణ్యముం దెలుపు మని యర్థాంతరము. అది = ఆపుష్పసముదయము, బంధనైపుణ్య మని యర్థాంతరము. తావులు = పరిమళములను, అంటి చూచినఁ = పరీక్షించినయెడఁ, తోఁచుఁ = కాన్పించును, (తావులు = కళాస్థానములను, అంటి చూచినఁ = స్పృశించి చూచినయెడల, తోఁచుఁ = కాన్పించును) అడుగఁ = ప్రశ్న సేయుట, ఏల = ఎందులకుఁ, పరిమళములనుబట్టి చూచిన మల్లియలు మంచిస్థితియం దున్నవో లేవో తెలియును. ప్రశ్నముతో నేమిప్రయోజన మని యర్థము. తావు లంటిచూచిన చెలువ మున్నదియో లేదో తెలియును. ప్రశ్నముతో నేమిప్రయోజన మని రెండవయర్థము.

తిలకింపుము = ఇటు చూడుము. ఎలతామరలదండలు = వాడనితామరపూవుల దండలను, ఒసఁగుము = ఇమ్ము. [మెలఁతా ! = ఓస్త్రీ ! మరలఁ = నేవెనుకకుఁ బోను తిలకింపు = ఇటు చూడు. దండలు = నీప్రాపులను (బహువచన మాధిక్యముం దెలుపును.) ఒసఁగుము = ఇమ్ము.] వాడనితామరపూలదండ లిమ్మని యర్థము. నీప్రాపు

గలిగిన మరలి యింటికిఁ బో నని యర్థాంతరము. నెనరు=ప్రేమము, ఒప్పన్=ఒప్పునట్లుగా, కావలసినన్=అవశ్యమైనచో, కొనుము=(తామరదండలను) వెలయిచ్చి పుచ్చికొనుము. (నెనరు=కృతజ్ఞత, ఒప్పఁగా=ఒప్పునట్లుగా, వలసినన్=ప్రేమించినయెడల, కొనుము=నాప్రేమను గ్రహింపుము. ఈయర్థమున నిది 'వలచినన్' అని యుండవలెను.) అవశ్యమైనం దామరదండల నిచ్చెద నని యర్థము. ప్రేమించినం బ్రా పిచ్చె నని యర్థాంతరము. విలువన్=వెలచేతను, వెల యిచ్చి యని యర్థము చేకొనియెదన్=కొందును, అలరుబంతులన్=పూవుచెండ్లను, ఇమ్ము; (విలువన్=వెలను, చేకొని=ముందు గ్రహించి, ఎదన్=రొమ్మునందు, అలరుబంతులన్=ప్రకాశించుబంతులం బోలినపదార్థములను (స్తనములను) ఇమ్ము.) వెల యిచ్చికొందును పూలబంతుల నిమ్మని యర్థము. వెల ముందు పుచ్చికొని బంతులం బోలినవాని నిమ్మని యర్థాంతరము.

చనుబంతులు=యుక్తము లగుపూలబంతులు, ఇపుడు=ఈకాలమున, అంటినన్=స్పృశించినయెడల, కందున్=వాడిపోవును. (చనుబంతులు=బంతులం బోలినకుచములను, ఇప్పుడు, అంటినన్=ముట్టికొనినయెడల, కందున్=మాతును.) పూలబంతు లిపు డంటిన వాడిపోవు నని యర్థము. స్తనములు స్పృశించినం జూతు నని యర్థాంతరము.

అనుచున్=ఇట్లు పలుకుచున్, నర్మోక్తిన్=పరిహాసపుమాటలచేతను, రచనలన్=పూవులదండలఁ గూర్చుటయందలి నైపుణ్యముచేతను, ననుచవేడ్కన్=మొలచెడుకుతూహలముతో, తమ్మిన్=(పుష్పలావికలను) అలరమ్మమేటిచెయ్దమ్ములన్=అలరు=పువ్వులను, అమ్మ=అమ్మెడునట్టి, మేటిచెయ్దమ్ములన్=గొప్పచేష్టలను, (అలరు=పువ్వులు, అమ్మ=బాణములుగాఁ గల, మేటి=శూరునియొక్క, చెయ్దమ్ములన్=వికారములను, మన్మథవికారముల నని యర్థము.) కని=చూచి, సరసతలు=శృంగారాదిరసజ్ఞానమును, చూపువిటులకున్=కనుపట్టెడుసొగసుగాండ్రకు, సరములు=పూలదండలను, ఇడుచున్=అమ్ముచున్, అప్పురమునందున్=ఆద్వారకయందు, పుష్పలావికలు=పువ్వు లమ్ము స్త్రీలు, ఉందురు. నీవి+ఇపుడు=నీవిపుడు. నీవి యనునది ఏమ్యాదులలోనిది యగుటచే వైకల్పికసంధి గల్గెను. ఏమ్యాదులయం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగ నగు. బా. సం. తిలకింపుము+మెలత=తిలకింపుమెలత. ప్రార్థనార్థకమధ్యమపురుషమువర్ణంబునకు హల్లు పర మగునపుడు లోపము వైకల్పికము. బా. సం.

ప్రకృతశ్లేషాలంకారము.

మ॥ సురసాంచద్ఘనపుష్పపూరితము లై ♦ సొంపొంది దృప్తాండజో
త్కరసంచారపటుత్వముల్ గలిగి రం ♦ గద్భృంగసంగీతముల్
పరఁగన్ సారససౌరభానిలసదా ♦ భంగాగమంబుల్ దగన్
బురి నుద్యానములున్ సరోవరములుం♦బొల్చున్ సమత్వంబునన్॥

పురిన్ = ద్వారకాపురమునందున్, ఉద్యానములున్ = పూఁదోఁటలును, సరోవరములున్ = శ్రేష్ఠ మైనకొలఁకులును, (చివర నున్న ద్రుతము సముచ్చయార్థకము.) సుర......పూరితము లై, సు = మంచి, రస = మకరందముతో, అంచత్ = ఒప్పుచున్న ఘన = అధిక మైన, పుష్ప = పూలతో, పూరితములు = నింపఁబడినవి, ఐ, పూఁదేనెతో నిండిన పెక్కుపూలతోఁ గూడిన వని యుద్యానపర మైనయర్థము. (సురస = మంచి రుచితో, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, ఘనపుష్ప = ఉదకముతో, పూరితములు = నిండింపఁబడినవి, ఐ, మంచిరుచితోఁ గూడినయుదకములతో నిండిన వని సరఃపర మైనయర్థము.) (ని) శృంగారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః. అ. మేఘపుష్పం ఘనరసం. అ. సొంపు = సొగసును, ఒంది = పొంది, దృప్త......ముల్, దృప్త = గర్వించిన, అండజోత్కర = పక్షిసముదాయముయొక్క, సంచారపటుత్వముల్ = సంచరించుటకుం దగినపాటవమును, (అండజ = చేపలయొక్క, తక్కినది రెంటికిని సరి.) రంగ......ముల్, రంగత్ = ప్రకాశించుచున్న, భృంగ = తుమ్మెదలయొక్క, సంగీతముల్ = గానములు, పరఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, (ఇది రెంటికిని సమము.) సారస......ముల్, సార = శ్రేష్ఠ మైన, ససౌరభ = మంచివాసనతోఁ గూడిన, అనిల = వాయువును, సదా = ఎల్లప్పుడును, అభంగ = పూర్ణ మైన, అగమంబుల్ = వృక్షములును గలవి. (ని) పలాశీ ద్రుద్రుమాగమాః. అ. ఆయుద్యానములలోమందమారుత మెప్పుడు నుండు ననియును బూవులు మొద లైనవానితో నిండినవృక్షములు గల వనియు నర్థము. (సారస = పద్మములయొక్క, సౌరభ = మంచివాసనతోఁ గూడిన, అనిల = వాయువుచేత, సదా = ఎల్లప్పుడు, భంగ = తరంగములయొక్క, ఆగమంబుల్ = ప్రాప్తులు గలవి, చెఱువులందుఁ దామరపూవులవాసనతోఁ గూడినవాయు వెప్పుడు సుండుటచే నలలు పుట్టు చుండు నని యర్థము.) సమత్వంబునన్ = సమ మైనస్థితిచేన్, తగన్ = బాగుగా, పొల్చున్ = (ఉద్యానములును, చెఱువులును) ప్రకాశించును. ఇందుఁ బ్రకృతశ్లేషాలంకారము.

సీ॥ దేవకీవసుదేవ ♦ దివ్యతపఃఫలం

అతియశోదానంద ♦ హర్షసీమ
బలదేవచిరపుణ్య ♦ పరిపాకసమయంబు
రాధికాయూధికా ♦ శ్రావణంబు
కంసాదిఖలమత్త ♦ గజసింహశాబంబు
వల్లవీజనమోహ ♦ వార్ధిరాజు
రుక్మిణీహృదయస ♦ రోవరహంసంబు
సత్యభామాముఖా ♦ బ్జాతతరణి
యానగరమేలు మేలున ♦ యానఁ గరము
భూజనమునకుఁ జిరసౌఖ్య ♦ భాజనముగ
నాగమాంతప్రవర్తి య ♦ నంతకీర్తి
స్మరశతసుమూర్తి యదువంశ ♦ చక్రవర్తి॥ 117.

దేవకీ......బు, దేవకీవసుదేవ = దేవకీవసుదేవులయొక్క, దివ్య = ఒప్పిదమైన తపఃఫలంబు = నోములపంట, దేవకీవసుదేవులు పూర్వజన్మమున మహాతపంబుఁ జేయ విష్ణుండు సాక్షాత్కరించి వరంబు వేఁడుఁ డన నిన్నుం బోలినపుత్త్రుండు గావలె నని కోరి రనియు నానిమిత్తమున విష్ణుండు కృష్ణుండై వారికి జన్మించె ననియు భాగవతము. అతి......సీమ, అతి = అధికమైన, (ఇది హర్షవిశేషణము.) యశోదానంద = యశోదయు నందుఁడు ననువారియొక్క, హర్ష = సంతోషమునకు, సీమ = హద్దు. బల......బు, బలదేవ = బలరామునియొక్క, చిరపుణ్య = చాలఁ గాల మార్జించినపుణ్యముయొక్క, పరిపాకసమయంబు = ఫలకాలము. రాధికా......బు, రాధికా = రాధ యను పేరుగలగోపిక యను, యూథికా = అడవిమొల్లకు, శ్రావణంబు = శ్రావణమాసము. వర్షాకాలమం దడవిమొల్ల పూచినట్లు కృష్ణునియం దీమె సంతసించు నని తాత్పర్యము. కంసాది......బు, కంసాది = కంసుఁడు మొదలగు, ఖల = క్రూరు లనెడు, మత్తగజ = మదపుటేనుఁగులకు, సింహశాబంబు = సింగపుఁబిల్ల, వల్ల.........రాజు, వల్లవీజన = గోపికలయొక్క, మోహ = వల పనెడు, వార్ధి = సముద్రమునకు, రాజు = చంద్రుఁడు, చంద్రోదయమున సముద్ర ముప్పొంగిన ట్లీయనవలన గోపికలకు మోహ మతిశయిల్లు నని యాశయము. రుక్మిణీ......సంబు = రుక్మిణీదేవిమన సనెడుకొలఁకునకు రాయంచ, సత్య......తరణి = సత్యభామయొక్క మో మనెడుపద్మమునకు సూర్యుఁ

డు, ఆగమాంతప్రవర్తి = వేదాంతముల నుండువాఁడు, వేదాంతములచేఁ దెలియఁబడు వాఁ డనియర్థము. అనంతకీర్తి = అంతములేనియశము గలవాఁడు, స్మరశతసుమూర్తి = మన్మథులు నూఱుగురయొక్కయాకారముం బోలినమంచియాకారము గలవాఁడు. యదువంశచక్రవర్తి = (అగు) యాదవప్రభుఁడు (కృష్ణుఁడు) భూజనమునకున్ = లోకమందలిజనసముదాయమునకున్, కరము = మిక్కిలి, చిరసౌఖ్యభాజనము = శాశ్వతమైనసౌఖ్యప్రాప్తి, కన్ = అగునట్లు, మేలునయానన్ = అధిక మైననీతితో, నయము + నన్ = నయానన్, ఉలనలు పరంబు లగునపు డాగమమువర్ణంబునకు లోపంబును దత్పూర్వస్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభావనగు. బా. త. ఆనగరము = ఆద్వారకాపట్టణము, ఏలున్ = పాలించుచుండును. ఇందుఁ గృష్ణునందు శ్రావణత్వము మొదలగున వారోపించుటకు రాధికాదులందు యూథికాత్వాద్యారోపము కారణము గావున మాలాపరంపరిత రూపకాలంకారము. చెప్పంబడినయుపమానోపమేయముల కభేద ప్రతిపత్తి యారోప మని యాలంకారికులు.

సీ॥ కనకంపువన్నెచ ♦ క్కని తెక్కగవపక్కి
దొరజక్కి వగ నెక్కి ♦ తిరుగువాఁడు
కలిమిముద్దులగుమ్మ ♦ వల పిమ్మడిగ నెమ్మ
దిని గ్రమ్మ నురముపై ♦ నునుచువాఁడు
కడలే కడరుపాల ♦ కడలిమీఁగడ లొంపు
తెలిదీవికడ లీల ♦ మెలఁగువాఁడు
తొలిమిన్కు లుడ్డమో ♦ ముల నిడ్డముద్దుబి
డ్డనిబొడ్డుఁదామరఁ ♦ గనినవాఁడు
కార్మొయిలడాలువాఁడు జ ♦ గంబు లేలఁ
జాలువాఁ డంఘ్రి నొదవిన ♦ జాలువాఁడు
జాళువాసేలువాఁడు జే ♦ జేలజేజె
పుడమి విహరించె యదుకులం ♦ బున జనించి॥ 118.

కనకంపు......జక్కిన్, కనకంపు = బంగారముయొక్క, వన్నె = రంగుగల, చక్కని = మనోహర మైన, తెక్కగవ = తెక్కలజంట గల, పక్కిదొర = పక్షిరాజనెడు (గరుడుఁడు) జక్కిన్ = గుఱ్ఱమును, వగన్ = విలాసముతో, ఎక్కి = ఆరో

హించి, తిరుగువాఁడు=సంచరించువాఁడు. గరుడవాహనుఁ డై సంచరించువాఁ డని యర్థము. కలిమిముద్దులగుమ్మన్ = భాగ్యములయొక్క స్త్రీని, (భాగ్యముల కధిదేవత యగులక్ష్మి నని యర్థము.) నెమ్మదిన్ = మనసునందు, వలపు = కోరిక, ఇమ్మడిగన్ = రెట్టింపుగా, క్రమ్మన్ = వ్యాపింపఁగా, ఉరముపైన్ = ఱొమ్మిమీదను, ఉనుచువాఁడు = నిలుపువాఁడు. (లక్ష్మిం బ్రేమాతిశయమున వక్షమున ధరించినవాఁ డనియర్థము) కడలేక = అంతములేకుండన్, అడరు......మీఁగడలు, అడరు = కలిగెడు, పాలకడలి = పాలసముద్రసంబంధమైన, మీఁగడలు = తెట్టెలను, ఒందు తెలిదీవికడన్ = పొందెడు శ్వేతద్వీపమునందున్, లీలన్ = విలాసముతో, మెలఁగువాఁడు = సంచరించువాఁడు. భగవంతుఁ డగువిష్ణువు పాలసముద్రములోని తెలిదీవియం దుండి భక్తులకు సులభముగ సాక్షాత్కరించు ననిభారతము.

తొలిమిన్కులు = వేదములను, ఉడ్డమోములన్ = నాలుగుమోములందును, ఇ...ని, ఇడ్డ = ధరించిన, ముద్దుబిడ్డని = చక్కనినిసువును, చతుర్ముఖబ్రహ్మ నని యర్థము. బొడ్డుఁదామరన్ = నాభిపద్మమునందున్, కనినవాఁడు = జన్మింపఁజేసినవాఁడు, కార్మొయిలడాలువాఁడు = నీలమేఘములచాయగలవాఁడు, జగంబు లేలఁజాలువాఁడు = జగంబులను రక్షించుటకుఁ దగినవాఁడు, అంఘ్రిన్ = పాదమునందున్, ఒదవిన = పుట్టిన, జాలువాఁడు = నదిగలవాఁడు. ఆకాశగంగ హరిపాదమునం బుట్టె నని ప్రసిద్ధి. జాళువా సేలువాఁడు = బంగారుదుప్పటము గలవాఁడు. (అగు) జేజేలజేజె = దేవతలకుఁ బ్రభువు, (దేవదేవుఁడు) యాదుకులంబునన్ = (యయాతికిం బెద్దకుమారుఁడగు) యదువనురాజుకులంబునన్, జనించి = పుట్టి, పుడమిన్ = భూమియందు, విహరించెన్ = సంచరించెను.

చ. చెలువున మన్మథుం గనిన ♦ శ్రీనిధి శ్రీకి వరుండు సంపదన్
గళల సుధాంశువియ్యము మ ♦ గంటిమి నప్పురభేది నాజిలో
గెలిచినజోదు బుద్ధి విధి ♦ కిం గురుఁ డబ్ధికి మామ సత్కృపా
కలనఁ దరంబె యేరికి న ♦ ఖండతదీయగుణాళు లెన్నఁగాన్ ‖119.

(ఆకృష్ణుఁడు) చెలువునన్ = చక్కఁదనమునన్, మన్మథున్ = కాముని, కనిన శ్రీనిధి = కన్న శోభావంతుఁడు. (మిగులసుందరుఁ డగుమన్మథునిం గన్నవాఁడు గావున నాతనికంటె నధికసౌందర్యము గలవాఁ డనిభావము.) సంపదన్ = ఐశ్వర్యమునందు, శ్రీకిన్ = లక్ష్మికిన్, వరుండు = భర్త, (ఎల్లవారికిం దనకటాక్షమాత్రమున నై

శ్వర్య మీఁజాలినలక్ష్మి కళత్రమై యీయనకటాక్షము నపేక్షించుచుండుటచే నీయన సంపద వర్ణింప నలవిగానిది యనిభావము.) కళలన్ = విద్యలందున్, సుధాంశువియ్యము = చంద్రునకుం జుట్టము. బాంధవ్యము సమానులక సంభవించుం గావున నీయన పెక్కుకళలు నేర్చినవాఁడు గావుననే కళానిధియైనచంద్రునిబాంధవ్యము గలిగె నని భావము. ఇటఁ గళలకును విద్యలకు నభేదాధ్యవసాయము.) మగంటిమిన్ = శౌర్యమునన్, పురభేదిన్ = శివునిని. (రక్కసులపురముల మూఁటిని నశింపఁజేసినవాని నని యర్థము.) అనిలోనన్ = యుద్ధమునందు, గెలిచినజోదు = జయించినవీరుఁడు. మున్ను శివుండు బాణాసురునితపంబునకు మెచ్చి యతఁడు గోరినప్రకార మతనిగృహంబునను౦డి యొకనిమిత్తమున నతనితో యుద్ధము సేయవచ్చినకృష్ణునితోఁ బోరి యోటువడియె నని భాగవతము. బుద్ధిన్ = తెలివియందున్, విధికిన్ = బ్రహ్మకున్, గురుండు = తండ్రి. ఎట్టిబుద్ధిమంతులైన నిది యిట్టు లయ్యె నని యూహింపలేని యీప్రపంచనిర్మాణము చేయఁగలబ్రహ్మను సృష్టించినవానిబుద్ధి మిగులగొప్పది యనిచెప్ప నేలయనిభావము. సత్కృపాకలనన్ = మంచిదయకలిమిని, అబ్ధికిన్ = సముద్రునకు, మామ = చుట్టము, ఏరికిన్ = ఎట్టివారికైనను, అఖండ......ళులు = పూర్ణమైన యీకృష్ణునిసంబంధమైన సద్గుణములను, ఎన్నఁగాన్ = వర్ణించుట, తరంబె = శక్యమా? (కాదనుట.)

చ॥ ననిపెడుదైవ మంచుఁదను ♦ నమ్మినరాజును ధర్మమూర్తి గా
ననుపమమైత్రిఁ దన్నెనసి ♦ నట్టినరున్ విజయప్రసిద్ధుఁ గాఁ
దను నతిభక్తి వేఁడినన ♦ దైన్యుని భూమిసురేంద్రుఁ గా నొన
ర్చెను వసుదేవసూనుఁడు వి ♦ చిత్రము లెన్నఁగఁ దచ్చరిత్రముల్॥

వసుదేవసూనుఁడు = కృష్ణుఁడు, ననిపెడుదైవము, ననిపెడు = (భక్తులందు) ననురాగ మొందెడు, దైవము = ఈశ్వరుఁడు, అంచున్, తనున్, నమ్మినరాజున్ = విశ్వసించిననృపునిని (ధర్మరాజు ననియుందోఁచును) ధర్మమూర్తిగాన్ = ధర్మస్వరూపుఁడగునట్లును, అనుపమమైత్రిన్ = సాటిలేనిస్నేహముచే, తన్నున్ = (కృష్ణునిన్) ఎనసినట్టినరున్ = పొందినమనుజునిని, సేవించినవాని ననియర్థము. (అర్జును ననియును ధ్వనించును.) విజయప్రసిద్ధుఁగాన్ = గెలుపుచేఁ బ్రసిద్ధి గలవాఁడుగాన్ (విజయుఁ డను పేరుచేఁ బ్రసిద్ధి గలవాఁడుగా ననియుందోఁచును.) ఈచోటను 'గాన్', అనునది యసమాపకక్రియ గాన దీనికిఁ గర్త యుండవలెను. క్రియ యగుంగాని కర్త లేదనుట యన్యాయము. కాఁబట్టి దీనికిం బూర్వపదము కర్తృవాచకమైనప్రథమయం దుండుట తగును. ద్వితీయ నున్నప్పు డర్థముం బొసఁగదు. ఈభావయం దిట్టిప్రయోగ

ములు కలవు గాని యిది చింత్యము. తనున్ = (కృష్ణుని) అతిభక్తిన్ = మిక్కిలియనురాగముతో, వేఁడినసద్దైన్యునిన్ = ప్రార్థించినదీనునిని, దరిద్రుని ననియర్థము. భూమిన్ = ఈలోకమునను, సురేంద్రుఁగాన్ = ఇంద్రుఁ డగునట్లును, ఒనర్చెను = చేసెను (కుచేలుని భాగ్యవంతునిం జేసె ననియూఁదోఁచును.) తచ్చరిత్రముల్ = ఆయననడవడులు (ఆయన చేయుపనులు) ఎన్నఁగన్ = గణించఁగన్, విచిత్రములు = ఆశ్చర్యకరములు. (అగును.)

క॥ కొలువున నివ్వెఱపడి తను
దలఁచుచుఁ బ్రార్థించు ద్రుపద • తనయాధృతరా
ష్ట్రిల కరుదుగ హరి యొసఁగె
న్విలసితనవ్యతరదివ్య • నేత్రములు దయన్॥ 121.

కొలువునన్ = సభయందున్, నివ్వెఱపడి = మిగులభయపడి, తనున్ = (కృష్ణునిని) తలఁచుచున్ = స్మరించుచున్, ప్రార్థించు.....లకున్, ప్రార్థించు = వేఁడుకొనెడు, ద్రుపదతనయా = ద్రౌపదికిని, ధృతరాష్ట్రిలకున్ = ధృతరాష్ట్రమహారాజునకును, అరుదుగన్ = (చూచువారి) కాశ్చర్యముపుట్టునట్లు, దయన్ = కనికరముచేతను, (ఇతరులకుఁ బ్రాప్తించుదుఃఖముఁ బోఁగొట్టునిచ్ఛ దయ యనంబడు) విలసిత...లు, విలసిత = ప్రకాశించుచున్న, నవ్యతర = మిగుల నూతనమైన, దివ్య = సుందరమైన, నేత్రములు = వస్త్రములను, (కన్నుల ననియర్థాంతరము) (ని) స్యాజ్జటాంశుకయో ర్నేత్రం. అ. ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను. ద్రౌపదికి వస్త్రములను ధృతరాష్ట్రునకుఁ గన్నుల నిచ్చె ననియర్థము.

మున్ను దుర్యోధనుఁడు జూదంబు గల్పించి ధర్మజు నోడించి సకలంబు హరియించి యింకను నవమానింపం దలంచి యతనిభార్యవస్త్రముల నొలిపించుచుండ నామె భక్తిపూర్వకంబుగఁ గృష్ణుం బ్రార్థింప నపరిమితంబు లగుపుట్టంబు లనుగ్రహించెననియు ధర్మరాజు జూదంబాడునపుడు చేసినప్రతిన ననుసరించి యరణ్యవాసంబు నజ్ఞాతవాసంబుఁ గావించి తనపా లపేక్షింప దుర్యోధనుం డీననఁ బోరునిశ్చయించునపుడు కృష్ణుండు దూతయై ధృతరాష్ట్రసభకుం బోయి మాటలాడుచుండ దుర్యోధనుండు గృష్ణు బంధించినఁ బాండవులు జితులగుదు రనియత్నంబు సేయుచుండ నది యెఱింగి కృష్ణుండు విశ్వరూపంబు చూపెననియు నపుడు ధృతరాష్ట్రుండు తన్నుం జూడఁ బ్రార్థింపఁ గన్ను లిచ్చెననియు భారతమునఁ గలదు.

గీ॥ కుజనమర్దనంబు ♦ సుజనాళిసంరక్ష
ణంబు సల్పి భూభ ♦ రంబు మాన్ప
ద్వారకాపురమున ♦ వసియించి దిక్పాల
పాలకుండు జగము ♦ లేలుచుండు॥ 122.

దిక్పాలపాలకుండు=(కృష్ణుఁడు) ఇంద్రాదుల రక్షించువాఁడు, కుజనమర్దనంబు=దుర్మార్గులయొక్క నాశనంబును, సుజనాళిసంరక్షణంబు=మంచిజనులసముదాయముయొక్క సంరక్షణమును, చల్పి=చేసి, భూభరంబు=భూమియొక్క బరువును, మాన్పన్=పోఁగొట్టుటకు, ద్వారకాపురమునన్, వసియించి, జగములు=లోకములను ఏలుచుండున్=పాలించుచుండున్.

క॥ ఈరీతి నీతిదైతే
యారాతి నిరీతిగా జ ♦ నావనము మదిం
గోరి యొనర్పఁగ నొకనాఁ
డారూఢప్రీతి మతి హి ♦ తాదృతి నెనసెన్॥ 123

దైతేయారాతి=(కృష్ణుఁడు) రక్కసులకుం బగవాఁడు. ఈరీతిన్=ఈప్రకారముచే, నీతిన్ = న్యాయముతో, నిరీతిగాన్ = ఈతిబాధలు లేకుండునట్లు, "శ్లో॥ అతివృష్టిరనావృష్టిర్మూషకాశ్శలభాశ్శుకాః। అత్యాసన్నాశ్చ రాజానష డేతా ఈతయస్మృతాః॥" జనావనము=జనులరక్షణమును, మదిన్=మనసునందు, కోరి, ఒనర్పఁగన్=చేయుచుండఁగా, ఒకనాఁడు, ఆరూఢప్రీతిన్=ఉత్పన్నమైనప్రీతిచేత, మతి=బుద్ధి, హితాదృతిన్=మిత్రులయందలిప్రేమను, ఎనసెన్=పొందెను.

శా॥ ఇందప్రస్తరసన్నిభాసితవిభా ♦ భృద్దివ్యదేహుండు దే
వేంద్రప్రస్తుతవైభవాఢ్యుఁ డగుశ్రీ ♦ కృష్ణుండు స్నేహార్ద్రుఁడై
యింద్రప్రస్థపురంబునన్ సకలభూ ♦ భృద్వంద్యసామ్రాజ్యని
ష్ఠుం దాగ్రనందులఁ బాండునందనులఁ గాం ♦ చంగోరి యుద్యుక్తుఁడై॥

ఇందప్రస్త......హుండు, ఇందప్రస్తర=ఇంద్రనీలపురాతితో (ని) పాషాణప్రస్తరగ్రావోపలాశ్మనశ్శిలాదృషత్. అ. సన్నిభ=సమానమైన, అసిత=నల్లని, విభా=కాంతిని, భృత్=ధరించిన, దివ్యదేహుండు=సుందరమైనదేహము కలవాఁ

డును, దేవేంద్ర......ఁడు. దేవేంద్ర=సురపతిచే, ప్రస్తుత=స్తోత్రముచేయఁబడిన, వైభవ=సంపదచే, ఆఢ్యుఁడు=పూర్ణుఁడును, అగు శ్రీకృష్ణుండు, స్నేహార్ద్రుఁడు=స్నేహముచేఁ దడిపినవాఁడు. (స్నేహమునఁ గరఁగినమనసు గలవాఁడు) ఐ, ఇంద్రప్రస్థపురంబునకున్, సకల......స్తంద్రానందులన్, సకల=అందఱు, భూభృత్ = రాజులకును, వంద్య=నమస్కరింపఁ దగిన, సామ్రాజ్య=భూమండలాధిపత్యముచే, నిస్తంద్రానందులన్ =ప్రకాశించుసంతసము గలవారిని, పాండునందనులన్ =పాండవులను, కాంచంగోరి=చూడనపేక్షించి, ఉద్యుక్తుఁడై=ప్రయాణమునకు యత్నించువాఁడై, ముందుపద్యముతో నన్వయము. రాజసూయ మనుయాగము చేసి హిమవత్పర్వతమునకు సేతువునకు నడుమ నున్న రాజులను వశపఱచికొని యాదేశమున కధిపతియైనయతఁడు సమ్రాట్టనియు నతనిరాజ్యము సామ్రాజ్యమనియుఁ జెప్పంబడు. (ని) యేనేష్టం రాజసూయేనమండలస్యేశ్వరశ్చయశ్శాస్తియశ్చాజ్ఞయారాజ్ఞస్ససమ్రాట్. అ.

సీ॥ తల్లుల సాధ్వీమ ♦ తల్లులఁ గని మ్రొక్కి
యానకదుందుభి ♦ యాన వడసి
గురుల సుధీదేవ ♦ గురుల సంభావించి
హితుల సంతోషాభి ♦ హితులఁ జేసి
తమ్ములఁ బ్రియభాషి ♦ తమ్ముల నియమించి
భటుల విక్రమసము ♦ ద్భటుల నెంచి
మతిని రుక్మిణియను ♦ మతి నింపునవహించి
సత్యానుకూలత ♦ సత్యఁదనిపి
యలవరించినచెలుల లో ♦ నలవరించి
యూరడించినవారల ♦ నూఱడించి
యన్నగరమునఁ గాపుంచి ♦ యన్నఁగరము
శూరకులు లంటి రాఁగ నా ♦ శూరకులుఁడు॥ 125

సాధ్వీమతల్లులన్=మిక్కిలిపతివ్రతలగు, తల్లులన్ = దేవకి, రోహిణిమొదలగు వారిని, కని=చూచి, మ్రొక్కి=నమస్కరించి, ఆనక......యానవడసి, ఆనకదుందుభి=వసుదేవునియొక్క, ఆన = అనుజ్ఞను, పడసి =పొంది, కృష్ణుజననకాలమం

డీయనయింటి దేవతలచే ఆనకములు (మద్దెలలు) దుందుభులు (భేరులు) ను వాయింపఁబడుటచే నీపేరు కల్గెను. అ. సుధీదేవగురులఙ్ = మంచిబుద్ధిచే బృహస్పతింబోలిన, గురులఙ్ = పెద్దలను, సంభావించి = గౌరవించి, హితులన్ = మిత్రులను, సంతోషాభిహితులఙ్ = సంతసముచేఁ జెప్పఁబడినవారిని, చేసి = సంతోషమున వారితోఁ జెప్పియనియర్థము. తమ్ములఙ్ = సాత్యకి మొదలగుయదుకుమారులను, ప్రియభాషితమ్ములన్ = ఇష్టవచనములతో, నియమించి = (తనతోరమ్మని) ఏర్పాటుచేసి, విక్రమసముద్భటులఙ్ = పరాక్రమముచేభయంకరులను, భటులన్ = జోదులను, మతిఙ్ = మంచిబుద్ధితో, ఎంచి = తనతో రావలసినవారలను వేరుచేసి, రుక్మిణియనుమతిన్ = రుక్మిణియొక్కసమ్మతిని, ఇంపునన్ = ఇష్టముతో, వహించి = గ్రహించి, సత్యానుకూలతఙ్ = నిజమైనయొద్దికతో, సత్యఙ్ = సత్యభామను, తనిపి = తృప్తిఁబొందించి, అలవరించిన చెలులఙ్ = ప్రసిద్ధముగఁ దన్నుఁ గామించినస్త్రీలను, లోఙ్ = మనసులందు, అలవరించి = సంతోషపెట్టి, ఊరన్ = గ్రామమునందు, డించినవారలన్ = విడిచినవారిని, ఊఱడించి = (కొలఁదిదినములలో వత్తు నని, విచారముపోఁగొట్టుమాటలనుఁ జెప్పి, అన్నగరమునఙ్ = ఆపట్టణమందున్, అన్నఙ్ = బలరామునిని, కాపుంచి = రక్షించుటకేర్పాటుచేసి, శూరకులులు = సాత్యకి మొదలగువారు, కరము = తనహస్తమును, అంటి = స్పృశించి, రాఁగన్ = వచ్చుచుండఁగాన్ ఆశూరకులుఁడు = కృష్ణుఁడు (శూరునికులమునం బుట్టినవాఁడు.) ముందరిపద్యములోని వెడలె ననుదానితో నన్వయము.

క॥ మాగధవందిజనస్తుతి
వాగారవములు సెలంగ ♦ ద్వారము వెడలెఙ్
భాగధగీచాకచకీ
నై గనిగీరుచుల భూష ♦ ణంబులు వెలుఁగఙ్॥ 126.

మాగధ......రవములు, మాగధ = వంశమును స్తోత్రముచేయువారియొక్కయు, వందిజన = తనపరాక్రమమును స్తుతిసేయువారియొక్కయు, స్తుతివాగారవములు = స్తుతిశబ్దములయొక్కధ్వనులు, చెలంగఙ్ = మ్రోయుచుండఁగా, భూషణంబులు = (కృష్ణుఁడు శరీరమునధరించిన) యాభరణములు, ధాగ......రుచులఙ్ = ఇందు మొదటి మూడు ననుకారిశబ్దములు. కన్నులఁ జలింపఁజేసెడుకాంతులతో ననియర్థము. వెలుఁగఙ్ = ప్రకాశింపఁగా, ద్వారముఙ్ = గుమ్మమునుండి, వెడలెఙ్ = బయలువెడలెను.

సీ॥ పద్మరాగసువజ్ర ♦ బద్ధచక్రప్రభల్

రవిచంద్రకిరణవై ♦ భవము సూప
భరితనానావిధ ♦ భరమైనహేమకూ
బరము మేరునగంబు ♦ భంగి నొనర
హరినీలముక్తామ ♦ యంపుఁజప్పర ముడు
నిబిడ మౌనుప్పరం ♦ బుబలె నొప్ప
ఘనపదక్రమములు ♦ గలచతురాయతా
శ్వములు వేదంబుల ♦ సరణిఁ దనరఁ
దగుమహోచ్చవిప్రుంగవ ♦ ధ్వజము గూర్చి
భూమి విఖ్యాతి గను తేరు ♦ పొలుపు మీఱ
దారకుఁ డుదారవిధిలీలఁ ♦ దేర దాని
నధిగమించెఁ బురారి నా ♦ నమ్మురారి॥ 127.

పద్మరాగ......భల్, పద్మరాగ = తమ్మికెంపులచేతను, సువజ్ర = మంచివజ్రములచేతను, బద్ధ = కట్టఁబడిన, చక్రప్రభల్ = బండికండ్లయొక్క కాంతులు, రవి......వైభవము, రవి = సూర్యునియొక్కయు, చంద్ర = చంద్రునియొక్కయు, కిరణ = కిరణములయొక్క, వైభవము = సంపదను, చూపన్ = కనుపఱుపఁగాన్, కెంపులతోఁ జేయఁబడినచక్రకాంతి సూర్యకిరణవైభవమును, వజ్రములతోఁ జేయఁబడిన చక్రకాంతి చంద్రకిరణవైభవమును జూపఁగా ననియర్థము. దారకుఁడు (కృష్ణునిసారధి) కృష్ణునకు సిద్ధముచేసిన బండిచక్రములు తమయందలి మణులకాంతిచే మున్నీశ్వరుఁడు త్రిపురాసురులం గొట్టఁబోవునపు డెక్కినయరదమునకుం జక్రము లైనసూర్యచంద్రులతేజము వెదచల్లుచున్న వనిభావము. భరిత......భరము, భరిత = నింపఁబడిన, నానావిధ = పెక్కువిధములుగల, భరము = బరువుగలది, ఆయుధములు మొదలగువానిచే నింపఁబడిన దనియర్థము. ఐనహేమకూబరము = ఐనబంగారునొగ, మేరునగంబుభంగిన్ = మేరుపర్వతముయొక్కరీతిచేత, ఒనరన్ = ఒప్పఁగాన్, కృష్ణునియరదపునొగ సాంబమూర్తిరథమున ధను వైయున్నమేరువువలె నుండె ననిభావము. హరి......జప్పరము, హరినీల = ఇంద్రనీలములయొక్కయు, ముక్తామయంపు = ముత్తెములయొక్కయు వికారమైన, చప్పరము = మీఁదికప్పు, ఉడునిబిడము = నక్షత్రములతో నిండినది. ఔనుప్పరంబుబలెన్ = ఐనయాకాశమువలె, ఒప్పన్ = ప్రకాశింపఁ

గాన్, ముత్యాలు దాపిన యింద్రనీలపురాలతోఁ జేయఁబడిన బండిమీఁదికప్పు నక్షత్రములతోఁ గూడినమిన్నువలె నుండె ననియర్థము. ఘనపదక్రమములు, ఘన = గొప్పవియగు, పదక్రమములు = నడకలను, కలచతు.....ములు = కలిగిన నేర్పు గల పెద్ద గుఱ్ఱములు, ఘన, పదము, క్రమమునను వేదభాగవిశేషములు గలనాలుగుగుఱ్ఱము లనియర్థాంతరము. వేదసరణిన్ = వేదములరీతిని, తనరన్ = ప్రకాశింపఁగాను, ఘనమైనపదక్రమములు (నడకలు) గలయశ్వములు ఘన, పద, క్రమములు గలిగి యీశ్వరునిరథమునకు గుఱ్ఱము లైనవేదములవలె నుండె ననిభావము. దారుకుఁడు, ఉదారవిధిలీలన్ = గొప్పయేర్పాటుయొక్క విలాసముతో, (గొప్పవాఁడగుబ్రహ్మవిలాసముతో ననియర్థాంతరము.) ఈశ్వరునకు మున్ను సారథి యైనబ్రహ్మవలె ననియర్థము. తగు.....ధ్వజము, తగు, మహోచ్ఛ = మిగులందెల్లని, విపుంగవధ్వజము = పక్షిరాజైనగరుడునిచిహ్నము గలటెక్కెము నని, కృష్ణపరము. మహోచ్ఛవి = గొప్పకాంతిగల, పుంగవధ్వజము = వృషభచిహ్నము గలటెక్కెము నని శివపర మైనయర్థము. కూర్చి = ఘటించి, భూమిన్ = పుడమియందు, విఖ్యాతి = కీర్తిని, కను తేరు = పొందినరథమును, (భూమివిఖ్యాతి గను తేరు = భూమి యను పేరు గలరథము ననిశివపరము.) శివునకు మున్ను భూమియే యరద మయ్యె ననిప్రసిద్ధము. తేరన్ = తీసికొని రాఁగా, దానిన్ = ఆరథమును, పురారినాన్ = శివుఁడువలె, అమ్మురారి = ఆకృష్ణుఁడు, అధిగమించెన్ = ఎక్కెను. కృష్ణుఁడు పురము వెడలి దారుకుఁడు మున్ను త్రిపురసంహారమునకు శివుఁ డేగునప్పు డెక్కినరథముం బోలినరథమును దీసికొని రాఁగా దాని శివుడువలె నెక్కె ననితాత్పర్యము. ఇందు శివకేశవులకు సమాన మైనరథారోహణముచే సామ్యము చెప్పఁబడెను; గావున శ్లేషానుప్రాణిత మైనయుపమాలంకారము.

క॥ ఈరీతి రథము నెక్కి ము
రారాతి పురంబు వెడలె నప్పుడు సమదగం
భీరులరులు భీరులుగా
భోరున భేరులును మొఱసెఁ బురమార్గమునన్॥128

మురారాతి = (మురుఁ డనురక్కసునిం జంపినవాఁడు) కృష్ణుఁడు, ఈరీతిన్ = ఈవిధము (చేత) గా ననియర్థము. రథమున్ = బండిని, ఎక్కి = ఆరోహించి, పురంబున్ = పట్టణమును, వెడలెన్ = బయలువెడలెను. అప్పుడు = ఆకాలమున, సమదగంభీరులు = గర్వముతోఁ గూడినవారును లోఁతైనమనసుగలవారును (అగు) అరులు = పగవారు, భీరులు = భయపడునట్టివారు, కాన్ = అగునట్లు, పురమార్గమునన్ = పట్టణ

మునందలి పెద్దవీధియందు, భేరులు=వాద్యవిశేషములు, భోరునన్ = పెద్దధ్వనితో, మొఱసెన్=మ్రోఁగెను.

వ॥ ఇట్లు నిర్గమించి మించినజవంబున నంబరచుంబిశిఖరగోపురంబు లగు పురంబులును, వికచకమలకుముదసముదయాకరంబు లగుసరోవరంబులును, నగణితఖగమృగాదిజీవనంబు లగువనంబులును, వివిధగోవృషవృషలాదిజనఘోషంబు లగుఘోషంబులును, ననంతప్రాంతరంబు లగునగాంతరంబులును, మణిసుందరంబు లగుకందరంబులును, నగోచరమార్గంబు లగుదుర్గంబులును గడచి చనఁజన వనజనయనునకు నగ్రభాగంబున, 129.

ఇట్లు=పైప్రకారముగా, నిర్గమించి=(పురమునుండి) వెడలి, దీనికి వెనుకటి పద్యమునందలి 'మురారాతి' కర్త. మించినజవంబునన్=అధికమైనవేగముతో, ముందున్న 'చనన్' అనునసమాపకక్రియతో నన్వయము. అంబర.....పురంబులును, అంబర=ఆకాశమును, చుంబి=తాఁకుచున్న, శిఖర = అగ్రములుగల, గోపురంబులు=సింహద్వారములుగలవి, అగుపురంబులును = అయినపట్టణంబులును, వికచ......రంబులును, వికచ = వికసించిన, కమల = తామరలయొక్కయు, కుముద=కలువలయొక్కయు, సముదయ = సమూహమునకు, ఆకరములు=ఉత్పత్తిస్థానములు, అగుసరోవరంబులును = అయినకొలఁకులును, అగణిత.....జీవనంబులు, అగణిత=లెక్కింప శక్యముగాని, ఖగ=పక్షులకును, (ఆకాశమునం బోవునవి) మృగాది=మెకములు మొదలగువానికిని, జీవనంబులు=రక్షకంబులు, అగువనంబులును=అగుతోఁటలును, వివిధ.....ఘోషంబులును, వివిధ=పెక్కుతెగలుగల, గోవృష=ఆవులయు నెద్దులయు, వృషలాది=గొల్లలు మొదలగుజనులయొక్కయు, ఘోషంబులు=ధ్వనులుకలవి, అగుఘోషంబులును=అయినపల్లెలును, అనంత.....రంబులును, అనంత=అంతములేని, ప్రాంతరంబులు=అడవులుగలవి, ఎడారులుగలవి యనియేని యర్థము. అగునగాంతరంబులును=అగుపర్వతమధ్యభాగంబులును, మణి.....రంబులును, మణిసుందరంబులు=మణులచే నందముగలవి, అగుకందరంబులును=అయినకొండగుహలును, అగోచర.....ర్గంబులును, అగోచరమార్గంబులు=తెలియనిత్రోవలుగలవి, అగుదుర్గంబులును=అయినచొరరానిచోట్లును, (ఇవి యన్నియు ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమలు.) కడచి=అతిక్రమించి, చనఁజనన్=పోఁగాఁబోఁగా, వనజనయనునకున్=కృష్ణునకు,

అగ్రభాగంబునకా = ఎదుటను, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ భ్రమరీజలదజాల ◆ సమరీతిరతిఖేల
దమరీగళితవాల ◆ సమితినీల
మతికాంతమణికూట ◆ తతికాంతరితఖేట
గతికాంతరుచిఝాట ◆ గగనవాట
మమితాచ్ఛసుమపూగ ◆ నమితాగమపరాగ
శమితాభనలరాగ ◆ సానుభాగ
మసమానసురగాన ◆ రసమానసమసూన
లసమానరువదాన ◆ నసదలీన
మలఘుహరిణధరోపల ◆ ఫలకఫలిత
లలితసితకరకిరణమం ◆ డలబిసాళ
యానటత్తటసితగరు ◆ దగ్రసరసి
మైనరోహణనగమాళి ◆ గానవయ్యె॥ 130.

భ్రమరీ......నీలము, భ్రమరీ = తుమ్మెదలతోడను, జలదజాల = మేఘసమూహములతోడను, సమ = తుల్యమైన, రీతి = స్థితిగల, (ఇది కేశపాశమునకు విశేషణము, రతి = అనురాగముచే, ఖేలత్ = క్రీడించుచున్న, అమరీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, గళిత = జాఱిపోయిన, వాల = కేశములయొక్క, సమితి = సముదాయముచేతను, నీలము = నల్లనిది, దేవతాస్త్రీలిచ్చవచ్చినట్లు క్రీడించుచుండ జాఱిపోయిన వారిధమ్మిల్లకాంతిచే నల్లనైనదని యర్థము. అతికాంత......వాటము, అతికాంత = మిగుల సుందరమైన, మణికూట = మాణిక్యశిఖరములయొక్క, తతికా = సముదాయముచేతను, అంతరిత = కప్పివేయఁబడిన, ఖేట = గ్రహాదులయొక్క, గతి = సంచారమును, కాంత = సుందరమైన, రుచిఝాట = కాంతిసమూహమును, గగనవాటము = ఆకాశప్రదేశమునుగలది. పొడవగుశిఖరములచేతను, నాకాశమునఁ బోవుగ్రహములనడకను గాంతిని నాకాశమునుగూడఁ గప్పివేసిన దనియర్థము. అమితాచ్ఛ......భాగము, అమితాచ్ఛ = మిగుల నిర్మలమైన, సుమపూగ = పువ్వులసముదాయముచేత, నమిత = వంగిన, అగమ = వృక్షములయొక్క, పరాగ = ధూళిచేతను, శమిత = నివారింపఁబడిన, ఆభ = కాంతిగల, నలరాగసానుభాగము = పద్మరాగమణిమయమైనచదరపునేలలుగలది. (ని) స్నుః ప్రస్థస్సాను

రస్త్రియాం. అ. పువ్వులచే వంగినవృక్షములనుండి జాఱుచున్న పుప్పొడిచేఁ గప్పఁబడి నపద్మరాగమణిమయము లగునీడిచదవపునేలలుగలది. అసమాన......సదళీనము. అసమాన=సాటిలేని, సుధ్గాన=దేవతలసంగీతముయొక్క, రస=మాధుర్యముయొక్క మాన=కొలఁదికి, సమ=తగునట్లు, (ఇది రువత్తనుదానితో నన్వయించును.) సూన = కుసుమములందు, లసమాన = ప్రకాశించుచున్న, రువత్ =ధ్వనిచేయుచున్న, ఆనన=ముఖములుగల, సత్ =శ్రేష్ఠమైన, అళీనము=భ్రమరరాజములుగలది. ఇందలి వృక్షములయందు దున్న తుమ్మెదలు దేవతలు చక్కఁగా గానముచేయుచుండఁగా నా గానమాధురికిఁ దగినట్లు సుతి పట్టుచున్నట్లు కూయుచుండె ననిభావము. (అళి+ ఇన=అళీన. (ని) ఇనస్సూర్యేప్రభౌ. అ.) అలఘు......సరసి, అలఘు=గొప్పవైన, హారిణధరోపల=చంద్రకాంతపురాలయొక్క, ఫలక =పలకలయందు, ఫలిత=ప్రతిబింబించిన, లలిత=మృదువగు, సితకర=చంద్రునియొక్క, కిరణమండల=కాంతిసముదాయమందున్, బిసాశయ=తామరతూండ్లనుభ్రాంతిచేత, ఆనటత్ =మిగుల నాట్యము సేయుచున్న, తట=ఒడ్డునందలి, సితగరుత్ =హంసలుగల (తెల్లఱెక్కలుగలది) అగ్రిసరసి=శ్రేష్ఠమైనకొలఁకులుగలది. (ని) హంసాస్తుస్వేతగరుతః. అ. ఐనరోహణనగమౌళి=ఐనరోహణ మనుపర్వతశ్రేష్ఠము, కాననయ్యెన్ =కాన్పించెను. చంద్రకాంతపురాలం బ్రతిబింబించిన చంద్రకిరణములను జూచి తామరతూండ్లనుకొని వానికై నాట్యముచేయుచుండుపు తీరమునందలి హంసలు గలకొలఁకులు గలరోహణము కృష్ణునకుఁ గాన్పించె ననియర్థము. ఇందు వృత్త్యనుప్రాసము శబ్దాలంకారము; అతిశయోక్తియు భ్రాంతిమంతమును నర్థాలంకారములు.

మ॥ పవిధారం దెగి నట్టిచెట్టుపలు పైపై రాయిడిం జిందునైం
దవబింబామృతబిందురాజిఁ బునరు త్పన్నంబులై యుత్కట
చ్ఛవులం గార్కొనెనో యనంగ గిరిపా ర్శ్వచ్ఛన్నసీరంధ్రివే
ణువనంబుల్ శుకవర్ణపర్ణతతులం దోఁచెన్ దదగ్రస్థలిన్॥ 131.

పవిధారన్, పవి=వజ్రాయుధముయొక్క, ధారన్ =అంచుచేత, (ని) కులిశంభిదురంపవిః. అ. తెగినట్టిచెట్టుపలు=కొట్టివేయఁబడినఱెక్కలు, రాయిడిన్ =రాపిడిచేత, పైపైన్ =ఱెక్కలు పోయినప్రదేశములమీఁదను, చిందు.........రాజిన్, చిందు=పడియెడు, ఐందవబింబ=చంద్రమండలసంబంధమైన, అమృతబిందురాజిన్ = అమృతపుఁజుక్కలసముదాయముచేతను, పునరుత్పన్నంబులై=(ఱెక్కలు) తిరిగి పుట్టినవియై, ఉత్కటచ్ఛవులన్ =అధికమైనకాంతులచేత, కార్కొనెనోయనంగన్ =

నల్లఁబడినవో యనునట్లు, గిరిపార్శ్వ......నంబుల్,గిరిపార్శ్వ=పర్వతముయొక్క ప్రక్కలయందు, చ్ఛన్న=డాఁగిన, నిరంధ్ర=దట్టమైన, వేణువనంబుల్=వెదురుటడవులు, శుకవర్ణపర్ణతతులన్=చిలుకవన్నె గలయాకులసముదాయముతో, తదగ్రస్థలిన్=ఆపర్వతముయొక్క ముందుభాగమందు, (కృష్ణునిముందుభాగమం దనియేనియర్థము) తోఁచెన్=కాన్పించెను. ఆపర్వతము మిగులఁ బొడవైనదగుటచే శిఖరములు దాఁకఁగాఁ జీలినచంద్రబింబమునుండి జాఱినయమృతపుఁజుక్కలచే మున్ను వజ్రాయుధముచే గొట్టఁబడిన ఱెక్కలు మఱల జిగిర్చి క్రొత్తకాంతిచే నొప్పుచున్నవో యనునట్లు నల్లని వెదురుపొదరులు కాన్పించె నని తాత్పర్యము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ॥ రంగదహార్యశృంగనల • రాగవిభాగతరాగ యై వియ
ద్గంగతరంగపంక్తి దవు • దవ్వుల మింట ననంతకాంతి య
య్యెం గురుచిత్రలీల గగ • నేందిర దాల్చినయింగిలీకపుర్
రంగుతెఱుంగునం గడుహా • రంగగుచీరచెఱుంగులో యనన్॥

వియ......పంక్తి=ఆకాశగంగయొక్క యలలవరుస, (ఇది తత్సమసమాసముగావున గంగాశబ్దము హ్రస్వాంత మయ్యెను.) రంగ......యై, రంగత్=ప్రకాశించుచున్న, అహార్య=(రోహణ) పర్వతముయొక్క, (ని) అహార్యధరపర్వతాః. అ. శృంగ=శిఖరమునందలి, నలరాగ=పద్మరాగములయొక్క, విభా=కాంతిచేతను, గత=ప్రాప్తమైన, రాగయై=ఎఱుపు గలదియై, గగనేందిర=ఆకాశలక్ష్మి, గురుచిత్రలీలన్=అధికమైనవింతవిలాసముతో, తాల్చిన......తెఱుంగునన్, తాల్చిన=ధరించిన, ఇంగిలీకపుర్‌రంగు తెఱుంగునన్=ఇంగిలీకపువన్నెయొక్క రీతిచేతను, (ఎఱ్ఱకాంతిచేత ననియర్థము.) ఇంగిలీకము + రంగు=కర్మధారయంబున మువర్ణకంబునకు బుంపు లగు=ఇంగిలీకపురంగు. బా. సం. (పిమ్మట) నుదంతస్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుఁ బరుషసరళములు పరం బగునపుడు నుగాగమం బగు నను సూత్రము క్రింద నొకానొకచో స్థిరము పరంబగునపుడు నీయాగమంబు గానం బడియెడి నని బా. సం. నఁ జెప్పుటచే నుగాగమము రాఁగా నీరూపము నిష్పన్న మయ్యెను. కడున్=మిక్కిలి, హారంగగుచీరచెఱుంగులోయనన్=సుందరములగు కోకకొంగులవలె, దవుదవ్వులన్=దూరదూరమున, మింటన్=ఆకాశమున, అనంతకాంతి=మేరలేనికాంతికలది, అయ్యెన్; ఈపర్వతమునందలి కెంపులకాంతి మిన్నేటితరంగములలోఁ బ్రసరించుటచే నవి యాకాశలక్ష్మి ధరించినయెఱ్ఱవస్త్రముకొనలువలె మిగులం బ్రకాశించె నని తాత్పర్యము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ తరణికిరణోష్మఁ గరఁగి యి ♦ ధ్మములఁ దొఱఁగి
వజ్రఫలకము లంటుజ ♦ వ్వాది వలచు
తీవయిండులు కానన ♦ దేవతాళి
కేళికాశాలికలభంగి ♦ గిరిఁ జెలంగె॥ 133

తరణికిరణోష్మన్ = సూర్యకిరణములయొక్క యావిరిచేతను, (వేఁడిచేత నని యర్థము.) (ఇచట మువర్ణలోపము చింత్యము.) కరఁగి, ఇధ్మములన్ = కట్టెలనుండి, తొఱఁగి = జాఱి, వజ్రఫలకములు = మగరాలపలకలను, అంటుజవ్వాదిన్ = తగులొ్కు నెడుసంకుమదము చేతను, వలచుతీవయిండులు = పరిమళించుపొదరిండ్లు, గిరిన్ = పర్వతమునందు, కానన......భంగిన్, కాననదేవతాళి = వనదేవతాసముదాయములయొక్క, కేళికాశాలికలభంగిన్ = క్రీడాగృహములవిధమునను, చెలంగున్ = ప్రకాశించును.

సీ॥ తతశిఖామరకత ♦ ద్యుతులు దూర్వాంకుర
శంక మేయఁగ నెల ♦ జింక గదురఁ
గటకగారుడములఁ ♦ గన్గొని భీతిమై
రవిరథభుజగర ♦ జ్జువులు జాఱ
నమితేంద్రనీలగం ♦ డముల కిభభ్రాంతి
నురుదరీసుప్తోత్థ ♦ హరులు దుముక
ఘనవజ్రశృంగాట ♦ కములు గంగాఝరు
లనుచు దేవర్షులు ♦ మునుఁగఁ దొడరఁ
బ్రకటితాధిత్యకాపుష్య ♦ రాగములకు
సురుచిరాగమసుమపరి ♦ చ్యుతమరంద
బిందుసందోహతృష్ణచేఁ ♦ బృథుమిళింద
బృంద మందంద మూఁగఁ జె ♦ న్నొందు చున్న
యన్నగమువన్నె మది నెన్ను ♦ వెన్నుఁ డపుడు॥ 134

నెలజింక = చంద్రునిలోనిలేడి, తత........ద్యుతులు, తత = పొడవులగు, శిఖా = అగ్రములుగల, మరకత = పచ్చరాలయొక్క, ద్యుతుల్ = కాంతులను, దూ

శ్వాంకురశంకన్ = గఱిక మొలకలయొక్క భ్రాంతిచేతను, మేయఁగన్ = మేయుటకు, కదురన్ = సమీపింపఁగాన్, కటక గారుడములన్ = కొండనడుమల నున్న గరుడపచ్చలను, (ని) కటకోస్త్రీనితంబోద్రేః. అ. రవిరథభుజగరజ్జువులు, రవిరథ = సూర్యునిరథసంబంధమైన, భుజగరజ్జువులు = సర్పములను త్రాడులు, కన్గొని, జాఱన్ = జాఱిపోఁగాన్, సూర్యునిరథమునందుం ద్రాడు లైయున్న పాము లాపర్వతమం దున్న గరుడపచ్చలం జూచి గరుడుని తేజ మని భ్రమించి జాఱిపోవు చున్న వనిభావము. సూర్యునిరథము మోయుగుఱ్ఱములకుఁ బాములు పగ్గము లని ప్రసిద్ధి. ఉరుదరీ......హరులు, ఉరు = గొప్పవియగు, దరీ = గుహలయందు, సుప్తోత్థ = నిద్రఁబోయి లేచిన, హరులు = సింగములు, ఇభభ్రాంతిన్ = గజము లను భ్రాంతిచేతను, అమితేం.....ములకున్ = పెద్దవి యగునింద్రనీలపురాలకు, దుముకన్ = ఉఱుకఁగాన్, దేవర్షులు = దేవలోకమందలిఋషులు, ఘన......కములు, ఘన = విశాలమైన, వజ్రశృంగాటకములు = మగఱాలయొక్క పెక్కుత్రోవలు గూడుచోట్లు, (ని) శృంగాటకచతుష్పథే. అ. గంగాఝురులనుచున్ = నదీప్రవాహము లనిభ్రమించుచు, మునుఁగన్ = స్నానము సేయుటకు, తొడరన్ = యత్నింపఁగాన్, పృథుమిళిందబృందము, పృథు = పెద్దవియగు, మిళింద = తుమ్మెదలయొక్క, బృందము = సముదాయము, సురుచిర......చేన్, సురుచిర = మిగులమనోహరములైన, అగమ = వృక్షములయొక్క, సుమ = పుష్పములనుండి, పరిచ్యుత = జాఱిన, మరందబిందుసందోహ = పూఁదేనెతుంపురులసముదాయముయొక్క, తృష్ణచేన్ = ఆశచేతన్, ప్రకటిత......ములకున్, ప్రకటిత = కనఁబడిన, అధిత్యకా = కొండమీఁదిభూములయందలి, పుష్యరాగములకున్, (ఇవి తేనెరంగు కలవి) అందంద = అచ్చటచ్చట, మూఁగన్ = ముసిరికొనఁగాన్, చెన్నొందు చున్నయన్నగమువన్నెన్ = ప్రకాశించుచున్న యాపర్వతముయొక్కశోభను, వెన్నుఁడు = కృష్ణుఁడు, మదిన్ = మనస్సునందున్, ఎన్నెన్ = శ్లాఘించెను. ఇందు భ్రాంతిమదలంకారము.

క॥ సల్లకీపల్లవములకు
నెల్లెడఁ దుండములు సాఁచు ♦ నిభములరొద భీ
తిల్లు తెలిజల్లిమెకముల
జల్లులు ఱెల్లు ల్లసిల్లు ♦ చాఁపనఁ దోఁచెన్॥ 135.

సల్లకీపల్లవములకున్ = అందుగుచిగుళ్లకు, హస్తములు = తొండములను, సాఁచు నిభములరొదన్ = చాఁచెడు నేనుఁగులయొక్కధ్వనిచేతను, భీతిల్లు.........జల్లులు, భీతిల్లు = జడిసెడు, తెలి = తెల్లని, జల్లిమెకముల = చమరము లనుజంతువులయొక్క,

జల్లులు = తోఁకలు (సవరములు) ఎల్లెడన్ = అన్నిదిక్కులయందును, జల్లుల్లసిల్లు చాడ్పునన్ = జల్లు వికసించినట్లు, తోఁచెన్ = కాన్పించెను.

సీ॥ పై దట్టముగ బ్రావాలు ♦ పరువంపుఁజంపక
ప్రసవాళు లనఁగ భ ♦ ర్మమయతటులు
తటులందు వెదురుము ♦ త్యములనెత్తము లాడు
చెంచుగుబ్బెతల దీ ♦ పించుపొదలు,
పొదలపైఁ బొదలునం ♦ బుదములు గర్జింపఁ
దొలిమొల్క లెత్తువై ♦ దూర్యమణులు,
వైదూర్యమణులతే ♦ వల కుల్కి మింటఁ గ
ట్టనితోరణంబు లై ♦ చనుశుకములు
శుకములకు బింబికాఫల ♦ స్ఫూర్తి దెలుపు
పొలుపు గలవాతెఱలవేలు ♦ పుంజెలులను
గలిగి విలసిల్లునమ్మహా ♦ చలముపజ్జ
నరుగుచుఁ దదీయవిభవంబు ♦ సరయఁ దలఁచి॥ 136.

పైన్ = మీఁదను, దట్టముగన్ = అధికముగన్, బ్రావాలు......ళులు, బ్రావాలు = పడియెడు, పరువంపు = నూతనముగ వికసించిన, చంపకప్రసవాళులు = సంపంగిపూవుల సముదాయములు, అనఁగన్ = అనునట్లు, భర్మమయతటులు = బంగారువికారమైనచఱులును, తటులందున్ = చఱులందున్, వెదురుముత్యములన్ = వెదుళ్లయందుత్పన్నమైనముత్యములతో, నెత్తములు = జూదములను, ఆడు......పొదలు, ఆడు = క్రీడించు, చెంచుగుబ్బెతల = చెంచుజవ్వనులయొక్క, దీపించుపొదలు = ప్రకాశించుతీవయిండ్లును, పొదలపైన్ = అట్టితీవయిండ్లమీఁదను, పొదలునంబుదములు = వృద్ధిఁ జెందెడుమేఘములు, గర్జింపన్ = ఉఱుమఁగాన్, తొలిమొల్కలెత్తు = మొదటనంకురించెడు, వైదూర్యమణులు = పిల్లికంటిరత్నములును, వైదూర్యమణులతేవలకున్ = విదూరదేశపుమణులచక్కఁదనమునకున్, ఉల్కి = భయపడి, మింటన్ = ఆకాశమున, కట్టనితోరణములై = (జనులు) నిర్మింపనిదండలై, చనుశుకములన్ = పోయెడుచిలుకలను, శుకములకున్ = చిలుకలకు, బింబికాఫలస్ఫూర్తిన్ = దొండపంటియొక్కకాంతిని, తెలుపు = తెలియఁజేయు, పొలుపుగల = చక్కఁదనముగలిగిన, వాతెఱలవేలుపుంజెలులను = పెద

వులు గలిగినదేవతాస్త్రీలను, గలిగి=(పైనచెప్పినవానిని) పొంది, విలసిల్లునమ్మహాచలముపజ్జన్ = ప్రకాశించునాపెద్దకొండప్రక్కను, అరుగుచున్=పోవుచున్, తదీయవిభవంబు=ఆపర్వతముయొక్కసంపదను, అరయన్=పరీక్షించుటకున్ (బాగుగఁజూచుట కనియర్థము.) తలఁచి=ఆలోచించి; (దీనికి ముందుపద్యములో నున్నశరన్నాళీకాక్షుఁడు కర్త.) ఇందుఁ బూర్వపాదము చివర నున్న పదము రెండవచరణమునకు మొదట మఱల గ్రహించుటచేఁ బాదాంతపాదాదిముక్తపదగ్రస్తమను శబ్దాలంకారము.

క॥ మేలిమియరదము డిగి యి
చ్ఛాలీలం బరిజనము న ♦ చట నిలిపి శర
న్నాళీకాక్షుఁడు తత్కుట
కాళీవనచిత్రసరణు ♦ లరయుచు నుండెన్॥ 137.

శరన్నాళీకాక్షుఁడు = (శరత్కాలమందలిపద్మములం బోలినకన్నులుగలవాఁడు) కృష్ణుఁడు, అరదమున్=రథమునుండి, డిగి=దిగి, పరిజనమున్=సేవకసముదాయమును, అచటన్, నిలిపి, తత్కుట......సరణులు, తత్కుటకాళీ=ఆకొండచఱులందలి, వనవిచిత్రసరణులు=తోఁటలలోని వింత లగుమార్గములను, ఇచ్ఛాలీలన్=ఇచ్ఛవచ్చినట్లు, అరయుచునుండెన్=పరిశీలించుచుండెను.

వ॥ అనిన విని శుకయోగీంద్రునిం బరిక్షిన్నరేంద్రుం డవ్వలికథ నెఱిం
గింపు మనియడుగుటయు, (సుగమము) 138.

క॥ భామానవవిధకామా
కామాహితనయనశిఖిశి ♦ ఖాసమతేజో
ధామా ధామరహితరిపు
భీమా భీమబలసుభట ♦ వీరస్తోమా॥ 139.

భామా=స్త్రీలకు, నవవిధ=నూతనప్రకారముగల, కామా=మన్మథుఁడా, కామా......ధామా, కామాహిత=శివునియొక్క, (మన్మథునికి శత్రు వనియర్థము.) నయన=నేత్రమునందలి, శిఖి=అగ్నియొక్క, శిఖా=జ్వాలతో, సమ=తుల్యమైన, తేజః=ప్రతాపమునకు, ధామా=స్థానభూతుఁడా, ధామ......భీమా, ధామరహి

త=సుఖమునుండి తొలఁగింపఁబడిన, (ని) ధామజన్మప్రభాస్థానప్రభావసుఖసద్మసు (నా.) రిపు=శత్రువులకు, భీమా=భయంకరుఁడా, భీమ.........వీరస్తోమా, భీమబల=భయమును గలిగించుశరీరశక్తిగల, సుభటవీర=పరాక్రమశాలు లైనభటుల యొక్క, స్తోమా=సముదాయముగలవృపా,

ఉ॥ సంచితభూరిపుణ్యా పటు ♦ సత్యవచోనిపుణాగ్రగణ్యా దో
శ్చంచదనూనవిక్రమవి ♦ శాల మహత్తరధైర్యధుర్యతా
కాంచనశైల భూవరని ♦ కాయనుతామితపీఠికాపురా
భ్యంచితరాజ్యవైభవస ♦ మగ్ర సుధీమహిమాబ్జసంభవా॥ 140.

సంచితభూరిపుణ్యా=సంపాదింపఁబడిన యధికమైనపుణ్యము గలరాజా, పటు.. ......గణ్యా, పటు=చౌరవగలవారియందును, సత్యవచోనిపుణ=నిజము పల్కుట యందు నేర్పు గలవారియందును, అగ్రగణ్యా=శ్రేష్ఠుఁడా, దోశ్చం..........విశాల, దోః=బాహువులయందు, చంచత్=ప్రకాశించుచున్న, అనూన=కొఱవడని, విక్రమ=పరాక్రమముచేతను, విశాల=అధికుఁడా, మహత్తర......శైల, మహత్తర=మి గులగొప్పది యగు, ధైర్యధుర్యతా=ధైర్యమును వహించుటయందు, కాంచనశైల= మేరుపర్వతతుల్యుఁడా, భూవర......సమగ్ర, భూవర=రాజులయొక్క, నికాయ= సముదాయముచేతను, నుత=స్తుతింపఁబడిన, అమిత=అధికమైన, పీఠికాపుర=పీఠికా పురసంబంధమైన, అభ్యంచిత=పూజింపఁబడిన, రాజ్యవైభవ=ప్రభుత్వసంపదచేతను సమగ్ర=పూర్ణుఁడా, సుధీమహి......భవా, సుధీ=మంచిబుద్ధియొక్క, మహిమ= గొప్పతనముచేతను, అబ్జసంభవా=బ్రహ్మ. (అబ్జసంభవుఁడు=తామరపూవునందుఁ బుట్టినవాఁడు. బ్రహ్మ.)

పృథ్వీవృత్తము.

అనర్ఘగుణరత్నధు ♦ ర్యవరసూర్యరాయాత్మజా
వినిర్మలహృదబ్జభా ♦ వితమురారిపాదాంబుజా
కనద్ఘనకవీంద్రసం ♦ ఘటితనవ్యకావ్యవ్రజా
ఘనాబ్ధివిధుకామధు ♦ క్సదృగనూనదానధ్వజా॥ 141.

అనర్ఘ......ఆత్మజా, అనర్ఘ=వెలలేని, (ఎక్కువ వెలగల) (ని) మూల్యే పూజావిధావర్ఘః. అ. గుణరత్న=గుణము లనెడురత్నములయొక్క, ధుర్య=భార

మును వహించిన, వర = శ్రేష్ఠుఁడగు, సూర్యరాయాత్మజా = సూర్యరాయపుత్త్రుఁడా, వినిర్మల......దాంబుజా, వినిర్మల = మిగుల స్వచ్ఛమైన, హృదబ్జ = హృదయపద్మము చేత, భావిత = ధ్యానింపఁబడిన, మురారిపాదాంబుజా = కృష్ణునియొక్క పాదపద్మము లు గలిగినన్పృపా, కనద్ఘన......వ్రజా, కనత్ = ప్రకాశించెడు, ఘన = గొప్పవారగు కవీంద్ర = కవీశ్వరులచేతను, సంఘటిత = కూర్పఁబడిన, నవ్య = నూతనమైన, కావ్యవ్రజా = కావ్యసముదాయము గలప్రభువా, ఘనాబ్ధి......ధ్వజా, ఘన = మేఘముతోడను, అబ్ధి = సముద్రముతోడను, విధు = చంద్రునితోడను, కామధుక్ = కామధేనువుతోడను, (కోరికలం బితుకునది.) సదృక్ = సమానమైన, అనూన = తక్కువకాని, దానధ్వజా = దానచిహ్నము గలరాజవరా.

గద్యము.—ఇది శ్రీమహాభారతీప్రసాదాసాదితకవితామతల్లికా
ల్లమరాజవంశజాపస్తంబసూత్రవదెల్లనార్యపౌత్త్ర
రంగశాయినామార్యపుత్త్ర హరితసగోత్ర
పవిత్ర సుకవిజనవిధేయ సుబ్రహ్మణ్యాక
వినామధేయప్రణీతం బైనభద్రాపరిణ
యం బనుమహాప్రబంధంబునందుఁ
బ్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు.

శు భ మ స్తు.

అ వి ఘ్న మ స్తు.

భ ద్రా ప రి ణ య ము.

ద్వి తీ యా శ్వా స ము.

శ్రీవిలసద్భక్త్యర్పిత
సౌవర్ణమణీఘృణీల ♦ సత్కంకణము
ఖ్యావళితాంగక శేష
గ్రావాంచదుపేంద్ర రామ ♦ రాయనరేంద్రా॥ 1

శ్రీవిల........పేంద్ర, శ్రీ=సంపదచేతను, విలసత్ =ప్రకాశించుచున్న, భక్తి=అనురాగముచేతను, అర్పిత=ఈయఁబడిన, సౌవర్ణ=బంగారముతోఁ జేయఁబడినవియు, మణీఘృణి=మాణిక్యపుఁగాంతులచే, లసత్ =ప్రకాశించు చున్నవియును (నగు) కంకణముఖ్య=కడియములు మొదలగువానిచే, ఆవళిత=వ్యాప్తమైన, అంగక=అవయవములుగల, (ని) అంగంపరితికోవయవః. అ. శేషగ్రావ=శేషాచలమునందు (తిరుమలయందు) అంచత్ =ఒప్పుచున్న, ఉపేంద్రా=విష్ణువుగల (ని) ఉపేంద్రయింద్రావరజః. అ. ఈప్రభువు తిరుమలయందలి వేంకటేశ్వరస్వామికి బంగారుతోఁ జేయఁబడినవియు మణులకాంతి గలవియు నగుభూషణముల నర్పించి వానిచే నాదేవు నలంకరించె ననియర్థము. రామరాయనరేంద్రా=రామరాయప్రభూ! ముందరిపద్దెముతో నన్వయము.

గీ॥ అవధరింపుము శౌరిభ ♦ వ్యచరితంబు
దొల్లి సూతుండు శౌనకా ♦ దులకుఁ జెప్పి

నట్టిరీతిఁ బరిక్షిద్ధ ♦ రాధినాథ
తిలకమున కిట్లు శుకయోగి ♦ దెలుపఁ దొడఁగె॥ 2

శౌరి......తంబు, శౌరి=కృష్ణునియొక్క, (శూరునిగోత్రమున జన్మించినవాఁడు) భవ్య=(వినువారికిని జెప్పువారికిని) శుభము నిచ్చెడు, చరితంబు=వృత్తాంతమును, అవధరింపుఁడు=చిత్తగింపుము, తొల్లి=పూర్వము, సూతుండు, శౌనకాదులకున్=శౌనకుఁడు మొదలగు నైమిశారణ్యవాసు లగుమునులకు, చెప్పినట్టిరీతిన్=చెప్పినప్రకారముచేత, పరిక్షిద్ధరాధినాథతిలకమునకున్=శ్రేష్ఠుఁ డగుపరిక్షిన్మహారాజునకు, ఇట్లు=ఈక్రిందిప్రకారముగా, శుకయోగి, తెలుపన్=తెలియఁజేయుటకు, తొడఁగెన్=ప్రారంభించెను.

క॥ ఆచందంబున నన్నగ
వైచిత్రిం గనుచు యాదవ ♦ ప్రభుఁ డొకచో
లోచనసరోజసమ్మద
సూచక మగుసూర్యకాంత ♦ సుందరవేదిన్॥ 3

యాదవప్రభుఁడు=కృష్ణుఁడు, (చంద్రవంశ్యుఁ డైనయయాతికిం బుత్త్రుఁ డగుయదు వనురాజువంశమున జన్మించినప్రభువు.) ఆచందంబునన్=ఆప్రకారమునన్, అన్నగవైచిత్రిన్=ఆరోహణపర్వతసంబంధ మైనవైచిత్ర్యమును (అందలి వింత లని యర్థము.) కనుచున్=చూచుచున్, ఒకచోన్=ఒకస్థలమునందున్, ఉత్తరపదం బగు "చోటు" శబ్దముటాక్షరంబునకు లోపంబు విభాష నగు. బా. సమా. లోచన......కము, లోచనసరోజ=పద్మములం బోలినకన్నులకు, సమ్మద=సంతోషమునకు, (కర్మార్థమునషష్ఠి) సూచకము=(కలిగించునది) సూచించునది, అగు...వేదిన్=అయ్యెడుసూర్యకాంతపురాలయొక్క (సూర్యకాంతపురాలతోఁ గట్టఁబడిన దనియర్థము.) అంద మగునరఁగునందున్. ముందుపద్దెముతో నన్వయము.

ఉ॥ ఇంచుక సేపు దాను వసి ♦ యించిన నత్తఱి నమ్మహాద్రిశృం
గాంచలవీథిఁ జుక్క దిగి ♦ నట్లు తళు క్కని చంద్రుఁ బాసి యే
తెంచుకళావిశేషముగ ♦ తిం జఱియం దఱియంగ వచ్చి వీ
క్షించఁగ మ్రోల నిల్చె నొక ♦ చేడియ తద్వనదేవతాకృతిన్॥ 4

ఇంచుక సేపు = కొంచెపుఁగాలము, తాన్ = ఆకృష్ణుఁడు, వసియించినన్ = ఉండఁగా, అత్తఱిన్ = ఆకాలమునందు, ఒకచేడియ = ఒకానొకస్త్రీ (ఇది చేటీశబ్దభవము) ఆమ్మహా......వీధిన్, అమ్మహాద్రి = ఆగొప్పకొండయొక్క, శృంగ = శిఖరముయొక్క, అంచలవీధిన్ = అగ్రభాగమునుండి, (ఇటఁ బంచమ్యర్థమున ద్వితీయ.) చుక్క = నక్షత్రము, (ఇది శుక్రశబ్దభవ మనిచెప్పుదురు; గాని యిచ్చట నక్షత్రసామాన్య మనియే యర్థము.) దిగినట్లు, తళుక్కని = మెఱసి, (ఇది మెఱయుటయందగు ననుకరణము దెలుపుశబ్దము.) చంద్రున్, పాసి = వదలి, ఏతెంచుకళావిశేషముగతిన్ = వచ్చెడునొకానొకభాగముయొక్క రీతి వంటిరీతితో, (ని) కళాతుషోడశో భాగః. అ. చఱియన్ = శిఖరముక్రిందిభాగమును, తఱియంగన్ = సమీపించునట్లు, వచ్చి, వీక్షించఁగన్ = చూచుచుండఁగనే, తద్వనదేవతాకృతిన్ = ఆపర్వతమునందలి వనము గాపాడుదేవతయొక్కయాకారముతో, మ్రోలన్ = ఎదుటన్, నిల్చెన్ = ఉండెను.

సీ॥ అపరంజిమెఱుఁగుటం ♦ దపుశరీరచ్ఛాయ
తొలుకారుమించుల ♦ నెళవు సేయఁ
గలికినిద్దంపుఁజ ♦ క్కని చెక్కుల బెడంగు
మకరాలతళుకుల ♦ సొగసు గెలువ
నాణెంపునునుసోగ ♦ వేణీభరముసొంపు
వేల్పురారాలకే ♦ విని హసింపఁ
గొలుకుల వెడలుక్రొం ♦ బెళుకుకన్గవచూపు
లళులమాలికల మే ♦ నటికనూడ
దివ్యమణిపుత్త్రికో యనఁ ♦ దేజరిల్లి
సుందరస్ఫూర్తిఁ గన్నారఁ ♦ జూచువార
లౌననంగలసన్మంగ ♦ ళాంగి యైన
యానలినగంధిఁ గాంచె హే ♦ మాంబరుండు॥ 5

అపరంజి......చ్ఛాయ, అపరంజి = బంగారుయొక్క, మెఱుఁగుటందపు = తళతళలాడుసుందరమైన, శరీరచ్ఛాయ = దేహకాంతి, తొలు......సేయ, తొలుకారు = వర్షాకాలమునందలి, మించుల = మెఱుఁగులయొక్క, నెళవు = పరిచయమును,

చేయన్ = కావింపఁగాన్, శరీరకాంతి మెఱపులం బోలఁగా ననిభావము. కలికి......బెడంగు, కలికి = మనోహరమైన, నిద్దంపుఁజక్కని = మున్నని యందమైన, చెక్కులబెడంగు = గండస్థలముయొక్క సౌందర్యము, మగరాలతళుకులసొగసు, మగరాల = వజ్రములయొక్క, తళుకులసొగసు = కాంతులయందమును, గెలువన్ = జయింపఁగాన్, చెక్కులకాంతులు వజ్రకాంతులం బోలఁగా ననిభావము. సాఁకెంపు......సొంపు, సాఁకెంపునునుసోగ = సాగరికమైన మున్నని దీర్ఘమైన, వేణీభరముసొంపు = జడయొక్కచక్కఁదనము, వేల్పురారాలతీవిన్ = ఇంద్రనీలములకాంతిని, హసింపన్ = పరిహాసము చేయఁగా, (వేల్పు = దేవతలయొక్క, రా = రాజైనయింద్రునియొక్క, ఱాలు = మణులు.) కొలుకులన్ = కంటితుదలనుండి, వెడలు......చూపులు, వెడలు = ప్రసరించెడు, క్రొంబెళుకు = క్రొత్తకాంతిగల, కన్గవచూపులు = కన్నులజంటయొక్కదృష్టులు అళులమాలికలన్ = తుమ్మెదబారులను, మేఁతికమాడన్ = పరిహసింపఁగాన్, దివ్యమణిపుత్త్రియో యనన్ = సుందరమైనమణులయొక్కబొమ్మవలె, (మణులచేఁ జేయఁబడినబొమ్మవలె ననియర్థము.) తేజరిల్లి = ప్రకాశించి, సుందరస్ఫూర్తిన్ = అందమైనప్రకాశమును, కన్నారన్ = కన్నులనిండన్, చూచువారలు, జోనసంగలసన్మంగళాంగి = స్తుతిచేయఁ దగినసుందరమైనశరీరముగలది. ఐన, యానలినగంధిన్ = తామరపూలవంటి సహజమైనపరిమళము గలయాస్త్రీని, గంధము సహజమైనపుడే బహువ్రీహిసమాసమున నీశబ్దమున కికారము వచ్చు ననిపాణిని. హేమాంబరుండు = కృష్ణుఁడు (బంగారుసరిగవస్త్రముల ధరించినవాఁ డనియర్థము. బంగారముం బోలిన పచ్చనివస్త్రము గలవాఁ డనియేని యర్థము.) కాంచెన్ = చూచెను.

ఉ॥ కాంచి వ్రజాంగనాహృదయ ♦ గౌరవచౌర్యధురీణ మాకటా
క్షాంచలపాళి హాళిమెయి ♦ నవ్వికచాంబుజలోచన న్విమ
ర్శించి యపూర్వవిస్మయవి ♦ శేషము చిత్తమునందు సంభ్రమో
దంచితమై పెనంగ హరి ♦ దానివిలాసము నెంచి యిట్లనున్॥ ౬

హరి = కృష్ణుఁడు, అవ్వికచాంబుజలోచనన్ = మీఁదఁ జెప్పినస్త్రీని, (వికసించినతామరపువ్వులంబోలిన కన్నులు గలదాని ననియర్థము.) వ్రజాంగనా......ధురీణము, వ్రజాంగనా = గొల్లపల్లెలయందలిసుందరులయొక్క, హృదయ = మనసులందలి, గౌరవ = గొప్పతనముయొక్క, (గొప్పతనము ననియర్థము.) చౌర్య = దొంగిలించుటయందు, ధురీణము = భారము వహించినది. (గోపికలమనసును వశపఱిచికొనిన ద

నియర్థము.) ఔక......చలపాళిన్ = అగు కేళిఁగంటిచూపులయగ్రభాగములవరుసతో, పాళిమెయిన్ = ఆసక్తిచేత, కాంచి = చూచి, (కేళిఁగంటం జూచి యనియర్థము.) విమర్శించి = పరిశీలించి, దానివిలాసమున్ = ఆయింతియొక్కచక్కఁదనమును, ఎంచి = స్తుతించి, అపూర్వ......శేషము, అపూర్వ = మున్నెన్నఁడులేని, విస్మయవిశేషము = ఆశ్చర్యాతిశయము, చిత్తమునందున్ = మనసునందున్, సంభ్రమోదంచితమై = ఆదరముచే వృద్ధిపొందింపఁబడినదియై, పెనంగన్ = చుట్టుకొనఁగాన్ (గాఢముగ వ్యాపింపఁగా ననియర్థము.) ఇట్లు = ఈక్రిందిరీతిని, అనున్ = పలుకును.

క॥ ఇది యెవ్వ తెయో దీనికి
సదనం బెయ్యదియొ దీని ♦ జననస్థల మె
య్యదియో మది కద్భుతమై
యిది కన్నులపండువగుచు ♦ నింపు ఘటించెన్॥ 7

ఇది = ఈసుందరి, ఎవ్వతెయో, ('ఓ' సందేహార్థక మగునవ్యయము) దీనికిన్ = ఈయింతికిన్, సదనంబు = వాసస్థలము, ఎయ్యదియొ, దీనిజననస్థలము = దీనిపుట్టినచోటు, ఎయ్యదియో, ఇది = ఈయువతి, మదికిన్ = మనసునకు, అద్భుతమై = ఆశ్చర్యము గలిగించునదియై, (ఇచట నద్భుతశబ్దమునకు లక్షణచే నద్భుతము గలిగించునది యనియర్థము.) కన్నులపండువు = నేత్రోత్సవము, అగుచున్, ఇంపు = ఆనందమున్, ఘటించెన్ = కూర్చెను.

క॥ భారతిసహచరియో కా
కారతిసహచరియొ కాక ♦ యన్యాంగన కి
ట్లీరుచి, యీశుచితాత్యుచి
తారచితవిలాసభాసి ♦ తాకృతి గలదే? 8

(ఇది) భారతిసహచరియో = సరస్వతిచెలియో, కాక = కానియెడ, (ఇటనిది దేశ్యావ్యయము) ఆరతిసహచరియొ = ఆప్రసిద్ధురాలగుమన్మథునిభార్యయొక్కచెలియో, కాక = కాకుండినన్, అన్యాంగనకున్ = ఇతరస్త్రీకి, ఇట్లు = ఈకనుపట్టుచున్నప్రకారము, ఈరుచి = ఈదేహకాంతియు, ఈశుచి......కృతి, ఈ = ఇట్టి, శుచితా = పారిశుద్ధ్యముచేతను, అత్యుచిత = మిగులం దగునట్లు, ఆరచిత = చేయఁబడిన, విలాస = లీలలచేతను, భాసిత = ప్రకాశించెడు, ఆకృతి = ఆకారము, కలదే = ఉండునా ? ఉండ

దని యర్థము. ఇందు సందేహాలంకారము.

గీ॥ అని వితర్కించుచుండ న • య్యాదవేంద్రు
దివ్యమంగళవిగ్రహ • తేజ మువిద
గాంచి దృఢభక్తిఁ బులకిత • గాత్రి యగుచుఁ
గనుఁగవ ముదశ్రు లొలుక ని • ట్లనుచు మ్రొక్కె॥ 9

అని వితర్కించుచుండన్ = (కృష్ణుఁడు) మీఁదఁ జెప్పినట్లు సంశయించుచుండఁగా, ఉవిద = ఆయువతి, అయ్యాద......తేజము, అయ్యాదవేంద్రు = అకృష్ణుని యొక్క, దివ్య = సుందరమైనదియు, మంగళ = శుభమైనదియునగు, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, తేజము = ప్రకాశమును, కాంచి = చూచి, దృఢభక్తిన్ = అధికమైనయనురాగముచేత, పులకితగాత్రి = గగుర్పొడిచినమేనుగలది, అగుచున్, కనుఁగవన్ = కన్నులజంటనుండి, ముదశ్రులు = సంతోషబాష్పములు, ఒలుకన్ = స్రవింపఁగా, ఇట్లనుచున్ = ఈక్రిందివాక్యములను బలుకుచు, మ్రొక్కెన్ = నమస్కరించెను.

క॥ జయజయ వసుదేవాత్మజ
జయజయ గోవింద భక్త • జనకల్ప హరే
జయజయ జగదధినాయక
జయజయ కృష్ణ ధృతశంఖ • చక్ర నమస్తే॥ 10

వసుదేవాత్మజ = వసుదేవునిపుత్రుఁడా, జయజయ = జయింపుము. (ఎల్లవారికంటె నధికుఁడవగు మని యర్థము.) గోవింద = భూమిని స్వాధీనపఱుచుకొనినస్వామీ, జయజయ = జయింపుము, భక్తజనకల్ప = సేవించినవారికిం గల్పవృక్షమగుప్రభువా, (భక్తులకుం గోరినవాని నిచ్చువాఁ డని యర్థము.) హరే = భక్తులపాపములను హరించుస్వామీ, జయజయ = జయింపుము, జగదధినాయక = ఎల్లప్రపంచములం బాలించుదేవరా, జయజయ, ధృతశంఖచక్ర = ధరింపఁబడినపాంచజన్యమును సుదర్శనమును గల కృష్ణా, (ని) శంఖో లక్ష్మీపతేః పాంచజన్యశ్చక్రం సుదర్శనః. అ. తే = నీకొఱకు, నమః = నమస్కారము. (అస్తు = అగును.)

కేవలసంస్కృతవాక్యములకేని పదములకేని తెనుఁగునం బ్రయోగంబు లేదనియు, ననుకరణంబున వారికిం బ్రయోగంబు గల దనియు నన్నయభట్టారకుండు చెప్పెంగాన ముందరివచనమున "నని" యని చెప్పెను. ఆంధ్రపదములతోఁ గూడనికేవ

లసంస్కృతవాక్యము ననుకరణముం దొఱంగియుఁ బ్రయోగింప నగునని "వికృతివివే
కమున" నుండెను గాన నీపద్దెమున ననుకరణము లేకున్నను దోషంబులేదు.

వ॥ అని మఱియును (సుగమము.) 11

సీ॥ పంకజప్రభవాండ ♦ భాండకాండములకు
మనికిపట్టెమహా ♦ మహునిబొజ్జ
భువనపావనియైన ♦ దివిజనిమ్నగకు నె
వ్వనిపదాంభోజంబు ♦ జననసీమ
యజుఁడు వేగంటి ము ♦ న్నగుమేటిజేజేలు
గానంగనేర రె ♦ వ్వానిరూపు
మొనసి యేదేవుని ♦ వినుతింపఁజాలక
పెనుఁబల్కు లెల్ల సి ♦ గ్గునను మరలు
నట్టిబ్రహ్మంబ వీవు మ ♦ హానుభావ
ఖలుల నసురులఁ దున్మింప సా ♦ ధులను బెంప
భూభరము మాన్ప యదుకులం ♦ బున జనించి
తయ్య లక్ష్మీమనోహర ♦ యాదిపురుష॥ 12

మహానుభావ = దొడ్డమహిమగల, లక్ష్మీమనోహర = లక్ష్మీపతీ, ఆదిపురుష = మొదటిపురుషుఁడా, ఈవు, ఏమహామహునిబొజ్జ = ఏగొప్పతేజశ్శాలియుదరము, పంకజ......కాండములకుఁ, పంకజప్రభవాండభాండ = భాండములంబోలిన (కుండలంబోలిన) బ్రహ్మాండములయొక్క, కాండములకుఁ = సముదాయములకు, మనికిపట్టు = నివాసస్థానమొ, ఎవ్వనిగర్భము సకలప్రపంచములకు నివాసస్థానమో యని యర్థము; (ని) కాండోస్త్రీదండబాణార్వవర్గావసరవారిషు. అ. ఎవ్వనిపదాంభోజంబు = ఎవ్వనిదగుతామరపూవుంబోలినపాదము, భువనపావని = లోకముం బవిత్రము సేయునది, ఐన, దివిజనిమ్నగకుఁ = ఆకాశగంగకు, (ని) స్రవంతీనిమ్నగాపగా. అ॥ జననసీమ = పుట్టుచోటో, ఏభగవంతునిపాదపద్మము స్వర్గలోకమున మందాకిని యనియు భూలోకమున భాగీరథి యనియుఁ బాతాళమున భోగవతి యనియు నామములం బ్రవహించుచుఁ బావనము చేయునది కుత్పత్తిస్థానమో యని యర్థము. ఎవ్వానిరూపు = ఏపరమే

శ్వరుసాకారమును, అజుఁడు = బ్రహ్మ, (పుట్టువులేనివాఁడు) వేగంటి = ఇంద్రుఁడు (వేయికన్నులుగలవాఁడు) మున్నగు మేటిజేజేలు = మొదలగుగొప్ప దేవతలు, కానంగన్ = చూచుటకు, నేరరు = శక్తులుకారో, ఏదేవునియాకారము బ్రహ్మమొదలగువారుసయితము చూడ శక్తులు గారో యని యర్థము. పెనుఁబల్కులెల్లన్ = వేదములన్నియు, ఏదేవునిన్, మొనసి = యత్నించి, వినుతింపన్ = స్తుతి సేయుటకు, చాలక = తగినవిగాక, సిగ్గునన్ = లజ్జచేతను, మరలున్ = వెనుక మొగము పెట్టునో, సకలమును దెలుపువేదములుసయితము మేదేవునిం బొగడఁజాలవో యని యర్థము. అట్టిబ్రహ్మంబవు = పైనచెప్పినలక్షణములుగలనిత్యమును, శుద్ధమును నగువస్తువవు. ఖలులన్ = క్రూరులైన, అసురులన్ = రాక్షసులను, త్రుంపన్ = చంపుటకును, సాధులన్ = సజ్జనులను (పరోపకారముచేయువారలను) పెంపన్ = రక్షించుటకును, భూభరము = భూమియొక్కబరువును, మాన్పన్ = నివారించుటకున్, యదుకులంబునన్ = యదువంశమున, జన్మించితయ్యా = పుట్టితివిగదా.

గీ॥ ద్వారవతిఁ జేరఁ దారాప ♦ థమునఁ జనుచు
దేవ ! తావకదర్శనం ♦ బేవిధమున
నబ్బు నని రాఁగ నిచ్చటఁ ♦ బ్రాప్త మయ్యె
సులభముగ నేఁడు నాపూర్వ ♦ సుకృత మహిమ ॥13

దేవ = ఓస్వామీ, ద్వారవతిన్ = ద్వారకాపురమును, చేరన్ = ప్రవేశించుటకు, తారాపథమునన్ = ఆకాశముచేతను, (నక్షత్రములుపోవుత్రోవను) చనుచున్ = పోవుచు, తావకదర్శనంబు = నీసంబంధమైనదర్శనము, ఏవిధమునన్ = ఏప్రకారముచేత, అబ్బునని = దొరకునని, రాఁగన్ = వచ్చుచుండఁగా, ఇచ్చటన్ = ఈస్థలమునందు, నాపూర్వసుకృతమహిమన్ = నాయొక్కపూర్వపుణ్యముయొక్కమహిమచేతను, (నేను మునుపటిజన్మమునఁ జేసికొనినపుణ్యబలముచేత నని యర్థము.) నేఁడు = ఈదినమునన్, సులభమునన్ = అనాయాసముగ, ప్రాప్త మయ్యెన్ = సంభవించిన దయ్యెను.

వ॥ అని భక్తిపారవశ్యంబున నద్దివ్యసుందరీరత్నంబు ముకుందచరణారవిందంబుల నిజఫాలతలంబు సోఁక వ్రాలిన వనమాలి కేలు కేలం గీలించి యెత్తి కరుణాయత్తచిత్తుండై యత్తన్వివేణీభరంబు నిఖిలమంగళాకరం బగునిజకరంబున నిమురుచు భవదీయవృత్తాంతం బె

ద్ది యెఱింగింపు మనవుడు హరికరస్పర్శనసుఖావేశంబునం బొంగు
నెమ్మనంబు నెట్టకేలకుఁ గ్రమ్మఱిచి యమ్ముకుందున కది యిట్ల
నియె॥ 14

అద్దివ్యసుందరీరత్నంబు = మీఁదఁ జెప్పినదేవతాస్త్రీశ్రేష్ఠము (శ్రేష్ఠురాలగు దేవతాస్త్రీ యని యర్థము.) (ని) రత్నంస్వజాతిశ్రేష్ఠేపి. అ. అని = ఇట్లు పలికి, భక్తిపారవశ్యంబునన్ = భక్తిపరాధీనతచేత, (పరులకువశుఁడు = పరవశుఁడు, ఇతరులకు లోఁబడినవాఁడు; పరవశునిభావము పారవశ్యము. ఇట భక్తికి లోఁబడుటచే నని యర్థము.) నిజఫాలంబు = తననొసలు, సోఁకన్ = (పాదములు) తాఁకునట్లు, ముకుందు చరణారవిందంబులన్ = కృష్ణునిపాదపద్మములందు, వ్రాలినన్ = ఒఱగఁగాన్, వనమాలి = కృష్ణుఁడు (దళములం బువ్వులం గూర్చినమాలికల ధరించినవాఁడు) కేలన్ = తనచేతితో, కేలు = (ఆస్త్రీ) హస్తమును, కీలించి = పట్టుకొని, ఎత్తి = లేవఁదీసి, కరుణాయత్తచిత్తుండై = దయకులోఁబడినమనసుకలవాఁడై (దయఁగలవాఁడై) నిఖిల......కరంబు, నిఖిల = సమస్తమైన, మంగళ = శుభములకు, ఆకరంబు = స్థానము, అగు, నిజకరంబునన్ = తనచేతితో, అత్తన్వివేణీభరంబు = ఆలతాంగియొక్కజడను, నిమురుచున్ = (ప్రేమతోఁ) దడవుచు, భవదీయవృత్తాంతంబు = నీసమాచారము, ఎద్ది, ఎఱింగింపుము = (దానిని) తెలుపుము, అనవుడున్ = అనినతోడనే, అది = ఆసుందరి, హరికర......వేశంబునన్, హరి = కృష్ణునియొక్క, కరస్పర్శన = హస్తముతాఁకుడుచేతనైన, సుఖావేశంబునన్ = సుఖపారవశ్యముచేత, (ఎక్కువసుఖముచేత నని యర్థము) పొంగునెమ్మనంబున్ = సంతోషపడుమనమును, ఎట్టకేలకున్ = చిట్టచివరకున్, క్రమ్మఱిచి = మరలిచి, అమ్ముకుందునకున్ = ఆకృష్ణునకున్, ఇట్లు = ఈక్రిందివాక్యమును, అనియెన్ = పలికెను.

సీ॥ అపునరావృత్తి, ని ♦ త్యానందసాంద్రమై
పొలుపొందు తెలిదీవి ♦ పుట్టినిల్లు
బ్రహ్మర్షి రాజర్షి ♦ పరివేష్టితంబైన
పరమేష్ఠికొల్వునికి ♦ పరఁగుచోటు
సకలదివ్యాంగనా ♦ సతతసంసేవిత
భారతినేస్తంబు ♦ ప్రాణతుల్య

మత్యంతసత్యవ్ర ♦ తాశ్రయం బై యొప్పు
సత్యలోకంబు సం ♦ చారసీమ
శంకరామరపతిముఖ్య ♦ సర్వదేవ
తాలయంబులు గమనయో ♦ గ్యస్థలములు
సహచరులు దివ్యవనితలు ♦ సహజగోష్ఠి
తావకకథాళి మాకుఁ బ ♦ ద్మాకళత్ర॥ 15

పద్మాకళత్ర=ఓకృష్ణా! (పద్మ=లక్ష్మి, కళత్రము=భార్య. లక్ష్మియేభార్యగాఁగలవాఁడు. పద్మాకళత్రుఁడు దానిసంబుద్ధి పద్మాకళత్ర) అపునరావృత్తి... ...సాంద్రము, అపునరావృత్తి=మరలజన్మమునుగలిగింపనిదియు, నిత్య = శాశ్వతమైన, ఆనంద=సుఖముచే, సాంద్రము=ఎడతెగనిదియు, ఐ, పాలుపొందు తెలిదీవి=ఒప్పారుశ్వేతద్వీపము, మాకున్, (ఇట నేకవచనము చెప్పఁదగి యున్నను బహువచనంబును శాస్త్రసమ్మతము.) ఇదియెల్ల వాక్యములతో సంబంధించును. పుట్టినిల్లు=జన్మస్థానము; ఏదీవిని జన్మించినవారికి మరల జన్మము గలుగదో మఱియు నెచ్చట శాశ్వతమైనసుఖ ముండునో యట్టితెలిదీవి నాజన్మస్థాన మని యర్థము. బ్రహ్మర్షి......తంబు, బ్రహ్మర్షి=బ్రహ్మఋషులచేతను, రాజర్షి = రాజఋషులచేతను, పరివేష్టితంబు= ఆవరింపఁబడినది, ఐన, పరమేష్ఠికొల్వు=చతుర్ముఖునిసభ, (మాకున్) ఉనికి=వాసస్థానమును, పరఁగుచోటు=విహరించుస్థలమును, (ఉనికి=వ్యాపించుచోటనియేనియర్థము.) (అగును) సకల...నేస్తంబు, సకలదివ్యాంగనా=ఎల్లదేవతాస్త్రీలచేతను, సతత=ఎల్లప్పుడును, సంసేవిత = సేవింపఁబడు, భారతి = సరస్వతియొక్క, నేస్తంబు=చెలిమి, (మాకున్) ప్రాణతుల్యము=ప్రాణములతోసమానము. (అగును) అత్యంత...యంబు, అత్యంత=అంతములేని, సత్యవ్రత=నిజముపల్కుటయందునియమముగలవారికి, ఆశ్రయంబు=నివాసము, ఐ, ఒప్పుసత్యలోకంబు=తగియెడుబ్రహ్మలోకము, (మాకున్) సంచారసీమ=తిరిగెడుచోటు, (అగును) శంకరామర.....యంబులు, శంకర=శివుఁడు (లోకములకు సుఖము గలిగించువాఁడు) అమరపతి=ఇంద్రుఁడు, ముఖ్య= మొదలైన, సర్వదేవతాలయంబులు= సమస్తదేవతలయొక్కగృహములును, గమనయోగ్యస్థలములు=పోఁదగినచోట్లు (అగును) సహచరులు = చెలికత్తెలు, దివ్యవనితలు= దేవలోకమందలిస్త్రీలు, సహజగోష్ఠి=కూడఁబుట్టినసల్లాపము, తావకకథాళి=నీవృత్తాంతసముదయము (అగును.)

క॥ ఏదేవర్షి కుమారిక
నీదయ నిగమాగమాంత • నిశ్చిత యోగ
ప్రాదుర్భూతానందము
నూఁదుట శ్రుతిరంజని యను • యోగినినిహరీ॥ 16

హరీ = ఓకృష్ణా! ఏన్, దేవర్షికుమారికన్ = ఒకానొక దేవఋషి కూఁతురను, నీదయన్ = నీకరుణచే, నిగమాగ......నందమున్, నిగమ = వేదములచేతను, ఆగమాంత = వేదాంతములచేతను, నిశ్చిత = సిద్ధాంతింపఁబడిన, యోగ = భక్తిచేతను, (మనసును బాహ్యపదార్థములనుండి మరలించి యీశ్వరునందు నిలుపుట యోగము.) ప్రాదుర్భూత = పుట్టిన, ఆనందమున్ = సుఖమును, ఊఁదుటన్ = ధరించుటచేతను, శ్రుతిరంజని, అను యోగినిని = అను భక్తురాలను. శ్రుతులయం దనురాగము గలది గాన శ్రుతిరంజని యనియును ప్రశస్తమైనయోగము (భక్తి) గలదిగావున యోగిని యనియు సార్థక నామములు.

వ॥ అని యద్దివ్యయోగినీరత్నంబు దనవచ్చినప్రయోజనంబు ప్రశంసించునదియై కంసభేది కిట్లనియె. 17

అద్దివ్యయోగినీరత్నంబు = ఆశ్రుతిరంజని, అని = (తనవృత్తాంత మిట్లు) చెప్పి, తనవచ్చినప్రయోజనంబు = తనవచ్చినకార్యమునుగూర్చి, ప్రశంసించునదియై = చెప్పఁదలఁచినదియై, కంసభేదికిన్ = కృష్ణునకున్, ఇట్లనియెన్ = ఈక్రిందిప్రకారము చెప్పెను.

ఉ॥ క్ష్మాకమలేక్షణాసుమణి • మాల్యసమేక్షుమతీతరంగిణీ
కోకనదాంబుజాతచయ • గుంఫితభూరిఝరీప్రకాశమై
ప్రాకటసర్వవర్ణజన • బంధురసౌఖ్యనివేశ మౌచు ల
క్ష్మీకలితప్రదేశ మగు • కేకయదేశము వొల్చుఁ దద్ధరన్॥ 18

క్ష్మాకమ......ప్రకాశము, క్ష్మా = భూమియనెడు (ని) క్ష్మావనిర్మేదినీమహీ. అ. కమలేక్షణా = స్త్రీయొక్క, సుమణిమాల్యా = ముత్తియములదండతో, సమ = తుల్యమైన, ఇక్షుమతీతరంగిణీ = ఇక్షుమతి యను పేరుగలనదీసంబంధమైన, కోకనద = ఎఱ్ఱగలువలయొక్కయు (ని) రక్తోత్పలంకోకనదం. అ. అంబుజాత = తామరపూవులయొక్కయు, చయ = సముదాయముచేతను, గుంఫిత = కూర్పఁబడిన, భూరి = అధికమైన,

ఝురీప్రకాశము=ప్రవాహరూపమైనకాంతిగలది, (కాంతిప్రవాహము గలదని యర్థము.) ఐ, ప్రాకట......నివేశము, ప్రాకట=ప్రసిద్ధమైన, సర్వవర్ణజన=ఎల్లజాతులమనుజులయొక్కయు, బంధుర=ఒప్పిదమైన, సౌఖ్య=సంతసమునకు, నివేశము=నివాసస్థానము, ఔచుక్, లక్ష్మీకలితప్రదేశము=సంపదతోఁగూడినస్థలముగలది, అగు కేకయదేశము, పొల్చున్=ప్రకాశించును (ఉండె నని యర్థము.) తద్ధరక్=ఆదేశమునందుక్, ముందుపద్దెముతో నన్వయము. భూమియనునింతికి ముత్యాలపదకంబోలిన యిక్షుమతి యనునదీతీరమున నెల్లవారికి సుఖదమై సకలసంపదలకు నికరమైనకేకయదేశము కలదని భావము.

సీ॥ శ్రీకరాభ్యంచితా ♦ స్తోకరత్నాళి చా
మీకరస్థగితసౌ ♦ ధాకరంబు
భాసురాగమసదా ♦ భ్యాసరాజితమనీ
షాసరోజాసన ♦ జ్యాసురంబు
కేళికావశచంద్ర ♦ శాలికాంతరచల
ద్బాలికాదృక్పద్మ ♦ మాలికంబు
గంధవారణఘటా ♦ గంధవాహాత్యంత
బాంధవాత్యున్నత ♦ సైంధవంబు
లోకనుతపాకవైభవ ♦ పాకహార్య
నేకసుశ్రీకనృపలోక ♦ సాకరీక
ళాకలితనాకసమసంప ♦ దాకరంబు
కరము వొగడంగఁ దనరుఁ గే ♦ కయపురంబు॥ 19

శ్రీకర......కరంబు, శ్రీకర=శోభను గలిగించు, అభ్యంచిత=పూజింపఁబడిన, అస్తోక=అధికమైన, రత్నాళి=మణులసముదాయముచేతను, చామీకర=బంగారముచేతను, స్థగిత=కప్పఁబడిన, సౌధ=మేడలకుక్, ఆకరంబు=ఉనికిపట్టును, (రత్నములును బంగారమును దాఁపినమేడలు గలదనియర్థము.) భాసుర......సురంబు, భాసుర=ప్రకాశించెడు, ఆగమ=వేదములయొక్క, సదాభ్యాస=ఎడతెగనియలవాటుచేక్, రాజిత=ప్రకాశించెడు, మనీష=బుద్ధిచేతను, సరోజాసన=చతుర్ముఖు లగు, (సరోజాసనుఁడు=పద్మ మాసనముగాఁ గలవాఁడు) జ్యాసురంబు=

బ్రాహ్మణులు గలదియును, (జ్యాసురలు, జ్యా=భూమి, సురలు=దేవతలు ; బ్రాహ్మణులు.) (వి) క్షోణిర్జ్యాకాశ్యపీక్షితిః. అ. వేదముల నెల్లప్పుడు నభ్యసించుచుండుటచే విలసిల్లుబుద్ధిని బ్రహ్మంబోలిన బ్రాహ్మణులు గల దనియర్థము. కేళికా...మాలికంబు, కేళికా=క్రీడలయందలి, వశ=యిచ్ఛచేతను, చంద్రశాలికా=మేడలమీఁదియిండ్లయొక్క, అంతర=మధ్యమునందు, చలత్=సంచరించుచున్న, బాలికా=లేజవ్వనులయొక్క, దృక్పద్మమాలికంబు=చూపు లనెడుతామరపూవులదండలు కలదియును, క్రీడాసక్తిచే మేడలమీఁద సంచరించెడు జవ్వనులచూపు లనెడుపూలదండలు గల దనియర్థము. గంధ.....సైంధవంబు, గంధవారణ=మదము గలయేనుఁగులయొక్క, (గంధము గలవారణము గంధవారణము. గంధశబ్దము గుణవాచకము గావున మతుప్ప్రియము లోపించెను.) ఘటా=సముదాయమును, గంధవాహ=వాయువునకు, అత్యంతబాంధవ=మిగులం జుట్టము లగు, అత్యున్నత=మిక్కిలి పొడవులైన, సైంధవంబు=గుఱ్ఱములుగలదియును, మదించినయేనుఁగులను వాయువేగము గలగుఱ్ఱములను గలది యనియర్థము. లోకనుత.....కరంబు, లోకనుత=జనులచేత స్తుతింపఁబడిన, పాక=సంతానము గలవారును, వైభవ=సంపదచేత, పాకహారి=ఇంద్రుంబోలిన, అనేక=పెక్కండ్రగు, సుశ్రీక=ఎక్కువ సంపదగల, నృప=రాజులయొక్క, లోక=సముదాయముయొక్క, సౌకరీకళా=సౌలభ్యముచేత నైనశోభచేతను, కలిత=ప్రాప్తమైన, నాకసమ=స్వర్గలోకముతో సమానమైన (స్వర్గసంపదతో సమానమైన యనియర్థము.) సంపత్=భాగ్యమునకు, ఆకరంబు=పుట్టినిల్లు, మిగులనుత్తమ మగుసంతానము గలవారును నైశ్వర్యముచే నింద్రుంబోలినవారును నగుపెక్కండ్రురాజులకలిమిచే స్వర్గపురముం బోలిన దనియర్థము. అగుకేకయపురంబు, కరంబు=మిక్కిలి, పొగడంగన్=స్తుతింపఁగా, తనరున్=ప్రకాశించును.

ఇం దర్థాలంకారము రూపకము. శబ్దాలంకారము వృత్త్యనుప్రాసము.

మ॥ కలఁ డప్పట్టణనేత యాతతసమా ♦ ఖ్యాబాలికాకేళికా
నిలయీభూతజగత్త్రియుం డఖిలభూ ♦ నేతృస్తుతాత్మీయరా
జ్యలసచ్ఛ్రీనిధి వారితారిహిమతే ♦ జోఖండమార్తాండమం
డలరుక్కాండుఁడు ధృష్టకేతుధరణీ ♦ నాథావతసం బిలన్॥ 20

అప్పట్టణనేత=ఆకేకయపురమునకుం బతియును, ఆతత.....జగత్త్రియుండు. ఆతత=విరివియైన, సమాఖ్యా=కీర్తియనెడు, (వి) యశఃకీర్తిస్సమాఖ్యాచ. అ. బా

లికా = కన్నెయొక్క, కేళికా = నృత్యమునకు, నిలయీభూత = ఉనికిపట్టైన, జగత్త్రియందు = ముల్లోకములు గలవాఁడును, ముల్లోకముల వ్యాపించినకీర్తి గలవాఁ డనియర్థము. అఖిల......నిధి, అఖిల = అందఱగు, భూ నేతృ = దేశాధిపతులచే, స్తుత = శ్లాఘింపఁబడిన, ఆత్మీయ = తనసంబంధమైన, రాజ్యలసచ్ఛ్రీ = రాజ్యసంబంధమైనప్రకాశించుసంపదకు, నిధి = స్థానమును, ఎల్లరాజులచే శ్లాఘింపఁబడినరాజ్యసంపదఁ గలవాఁ డనియర్థము. హారితారి......క్కాండుఁడు, హారిత = తొలఁగింపఁబడిన, అరి = శత్రువులనెడు, హిమ = మంచుగల, తేజః = ప్రతాపమనెడు, (కోశదండములవలనఁ బుట్టినప్రభావము) అఖండమార్తాండమండలరుక్కాండుఁడు = పూర్ణమైన సూర్యతేజస్సముదయముఁ గలవాఁడును, సూర్యుఁడు తనకిరణములచే మంచు హరించునట్లీరాజు తన తేజమునం బగఱ హరించు ననిభావము. (అగు) ధృష్టకేతుధరణీనాథావతంసంబు = (అగు) ధృష్టకేతుఁ డనుపేరు గలరాజశ్రేష్ఠుఁడు, ఇలన్ = భూమియందున్, కలఁడు. ఇందు శత్రువులందు హిమత్వ మారోపించుట తేజమున సూర్యకాంతిత్వ మారోపించుటకుఁ గారణము గావునఁ బరంపరితరూపకాలంకారము.

ఇందు మూడవచరణమున యకారమునకును, తేజశ్శబ్దమునకు హిమశబ్దముతో సంధి చేసినపుడు వచ్చినయోకారమునకును యతి వేయఁబడెను. దీనికి లుప్తవిసర్గకస్వరయతి యనిపేరు.

తే॥గీ॥ దైవభాష నదంతసాం ♦ తములమీఁద
నత్తు మొదలను గలశబ్ద ♦ మదుకువేళ
నమరు నోత్వంబునకుఁ జెల్లు ♦ నహాయ రిపులు
జగతి లుప్తవిసర్గక ♦ స్వరవళులన॥ అప్పకవి. ఆశ్వా 3.

వ॥ మఱియు నతండు నలనృగసగరభగీరథదుందుమారసుహోత్రమాంధాత్రాదులకరణి ధరణీభరణదక్షుండై దీనాలాపంబులు శరణాగతశాత్రవముఖంబులయందు వక్రీభావంబు లధిజ్యశరాసనంబులయందు దృఢబంధంబులు సురతంబులయందు కుటిలనటనంబులు వేశ్యాజనంబులయందు సదాపత్ప్రాప్తిచే మొఱవెట్టుట తరుణీమంజీరంబులయందు మదాంధత్వంబునం దిరుగుట కరిఘటలయందు పరుషదండం

బుపలనఁ జక్రప్రకంపంబులు వొడముట కులాలకృత్యంబులయంద
సమస్తవస్తుసంపదలుం దోఁచుట లీలాదర్పణంబులయంద చెన్నొం
దుచుండ నధర్మంబున కభావంబును దనదానంబున కప్రమాణంబు
ను దనక్రోధంబున కస్థిరత్వంబును దనవిక్రమంబున కసహ్యతయుఁ
దనయశంబున కత్యాశ్చర్యప్రవృత్తియుఁ దవులం జేసి మహావీరుం డ
య్యును వినయోపేతుం డై యధికసత్వసంపన్నుం డయ్యును బర
లోకభీకరుం డై కామార్థపరుం డయ్యును విమలధర్మప్రధానుం డై
రాజ్యంబు పాలించుచు సంతానకాంక్షి యై శ్రుతకీర్తినామకనిజదే
వీసహితంబుగాఁ దత్సాధనం బగుదమూనసమారాధనంబు దినదినంబు
ను గావింప నొక్కనాఁడు. 22

అతండు = ఆపట్టణ మేలుధృష్టకేతుండు, మఱియును = ఇంకను, నల......కర ణిక = నలుఁడు మొదలగు రాజులయొక్క విధమువంటి విధముచేతను, (ఇట నిదర్శనాలంకారము) ధరణీభరణదక్షుం డై, ధరణీ = భూమియొక్క, భరణ = పోషించుట యందు, (జనులం బాలించుటయం దనియర్థము) దక్షుం డై = నేర్పరియై, దీనాలాపంబులు = భయపడినవారిమాటలు (దరిద్రులమాటలును) శరణాగత......యంద, శరణాగత = రక్షణముం గోరివచ్చిన, (రక్షింపు మనికోరి వచ్చిన యనియర్థము.) శాత్రవ = పగవారియొక్క, ముఖంబులయంద = నోళ్లయందే, దీనశబ్దమునకు రెండర్థము లుండుటచేత దీనవచనములు పేదవారిమొగములందును భయపడినవారిమొగములందును బ్రాప్తించుచుండఁగా నీరాజుకాలమున పేదలు లేరు గాన నట్టివచనము లీరాజునకు వెఱచి రక్షింపు మనికోరుశత్రులనోళ్లయందే యుండె నని భావము. వక్రభావంబులు = వంకరతనములు, (ఇతరులకు బాధ గలిగించుటయును) అధిజ్యశరాసనంబులంద = ఎక్కువెట్టినధనుస్సులందే, వక్రభావము దుర్జనులందు నెక్కువెట్టినవిండ్లయందును బ్రాప్తింపఁగా నీరాజుకాలమునఁ గ్రూరులు లేరు గావున ధనువులందే వక్రభావము నిలిచె నని భావము. దృఢబంధంబులు = అధికమైన బంధములు, (నాగాద్యాకారమైన సంయోగవిశేషములు) (అధికముగాఁ జెఱ నుంచుటలును) సురతంబులయంద = స్త్రీపురుషులసంయోగంబులయందే, బంధములు రెండుచోట్లం బ్రాప్తించుచుండఁగా జెఱ వేటం దగినతప్పు చేయువారు లేమిచే నవి సంభోగములయందే నిలిచె నని భావము. కుటిల

లనటనంబులు = ఒకతీరునాట్యములు (కపటపరివర్తనములును) వేశ్యాజనంబులయంద = వారకాంతలయందే, కుటిలనటనశబ్దము శక్తిచేత నాట్యమునందును కపటవర్తన యందును బ్రవర్తింపఁగా నారాజుదేశమున దుష్పరివర్తనము గలవారు లేరు గావున నాశబ్దము నాట్యమునందే ప్రవర్తించుచుండె నని నియమించె. సదాపత్ప్రాప్తిచేఁ = ఎల్లప్పుడును బాదముల నుండుటచేతను (ఎల్లప్పుడు నాపదల నొందుటచేత నని యర్థాంతరము) మొఱవెట్టుట = ధ్వనించుట (ఆపద నొందువాఁడు తన్ను రక్షించుకొను శక్తి లేక తగినవారింగూర్చి చేయుదుఃఖముతోఁ గూడినధ్వనియును) తరుణీమంజీరంబుల యంద = ఆఁడువారికాలియందెలయందే, ఈయనరాజ్యమున నాపద నొందువారు లేరు గావున మొఱవెట్టుట యందెలయందే యుండె నని భావము. పరుషదండంబులవలనఁ = కఠినశిక్షలవలన (గట్టివి యైనకఱ్ఱలవలనను) చక్రప్రకంపంబులు = దేశసంబంధము గల (జనులయొక్క భయమువలన) వణఁకులు, (కుమ్మరిసారెలు తిరుగుటలును) కులాలకృత్యంబులయంద = కుమ్మరులు చేయుపనులయందే, పరుషదండమువలనఁ జక్రప్రకంపనము కుమ్మరులు చేయుపనులయందును దేశజనులయందును బ్రాప్తింపఁగా నాదేశమునఁ దప్పుచేయువారు లేరు గావున కుమ్మరులు చేయుపనులయందే యుండె నని భావము. మదాంధత్వంబునన్ = క్రొవ్వువలని గ్రుడ్డితనముచేతను, (గర్వముచేఁ గలిగిన గ్రుడ్డితనముచేతను, గర్వమువలని యవివేకముచేతననియు నర్థము) కరిఘటలయంద = ఏనుఁగులసముదాయమునందే, ఈయనరాజ్యమున గర్విష్ఠులు లే రనిభావము. సమస్తవస్తుసంపదలుఁ = అన్ని పదార్థములసంపత్తులును, తోఁచుట = ప్రతిఫలించుట, (దోఁచుట = దొంగిలించుట యనియర్థాంతరము) లీలాదర్పణంబులయంద = విలాసార్థము లగు నద్దములయందే, ఈప్రభువుకాలమున దొంగతనము లే దనిభావము. చెన్ను = అందమును, ఒందుచుండఁ = (పైఁ జెప్పినవి చెప్పినస్థలములయందే యుండఁగా ననియర్థము) ఇంతవఱకుఁ బరిసంఖ్యాలంకారము. అధర్మంబునకుఁ = ధర్మవిరుద్ధకార్యమునకు, అభావంబును = లేమియును, ఈయనదేశమున నన్నియుం గలవు గాని యధర్మమొక్కటియే లే దనియర్థము. తనదానంబునకున్ = తనయీవికి, అప్రమాణంబును = ప్రమాణాభావమును (కొలఁదిలేమియును) తనక్రోధంబునకుఁ = తనకోపమునకు, (పరులు చేసినయపకారమును సహింపలేమిచే మనసునం బుట్టువికారము క్రోధము) అస్థిరత్వంబును = చిరకాలము నిలువమియును, తనవిక్రమంబునకుఁ = తనపరాక్రమంబునకున్, అసహ్యతయున్ = సహింపలేమియును, తనయశంబునకున్ = తనకీర్తికి, అత్యాశాప్రవృత్తియుఁ = అధికమైన కోరికయందుఁ బ్రవేశమును, (అత్యాశా = దిక్కుల నతిక్రమించిన, ప్రవృత్తియుఁ = సంచారమును.) తవులం జేసి = తగులునట్లు చేసి,

మీఁదియప్రామాణ్యము నస్థిరత్వము మొదలగుచెడుగుణములనుమీఁదఁ జెప్పినవానియందే కాని యొండెడ లేకుండఁ జేసి యనియర్థము. (ఇవి మఱియొకచో దోషములయినను మీఁదఁజెప్పినచోట్ల గుణములగును.) పరిసంఖ్యాలంకారము. మహావీరుండయ్యును = గొప్పశూరుఁ డైనను (వీరుఁడు = శత్రుల వణఁకించువాఁడు.) వినయోపేతుండై = మిగుల నడఁకువఁ గలవాఁడై, మిగులఁ బరాక్రమశాలియు నధికమైననీతితోడం గూడినవాఁ డనియు నర్థాంతరము. అధికసత్వసంపన్నుం డయ్యును = ఎక్కువ సత్వగుణము గలవాఁ డయ్యును, పరలోకభీకరుం డై = ఇతరజనులకు భయమును గలిగించువాఁడై, (ఎక్కువబలము గలవాఁడును శత్రులకు వెఱపు పుట్టించువాఁడు నని యర్థాంతరము.) కామార్థపరుం డయ్యును = కామమునందు నర్థమునందే యాసక్తి గలవాఁ డయ్యును, విమలధర్మప్రధానుండై = నిష్కల్మష మైనసత్కర్మములే ప్రధానముగాఁ గలవాఁ డై, (కామము నర్థము ననుపురుషార్థములయం దాసక్తి గలవాఁడును ధర్మపురుషార్థమే ప్రధానముగాఁ గలవాఁడు ననియర్థాంతరము.) విరోధాభాసాలంకారము. రాజ్యంబు = దేశమును, పాలించుచున్ = రక్షించుచు, సంతానకాంక్షియై = సంతానముం గోరువాఁ డై, శ్రుతకీర్తి నామకనిజదేవీసహితంబుగాన్ = శ్రుతకీర్తి యను పేరు గలతనపట్టాభిషిక్తురా లగుభార్యతోఁ గూడుకొనినట్లుగా, తత్సాధనంబు = సంతానమునకుం గారణము, అగు, రమాసమారాధనంబు = లక్ష్మీదేవియొక్కపూజనమును, దినదినంబును = ప్రతిదినంబును, కావింపన్ = చేయుచుండఁగాన్, ఒక్కనాఁడు = ఒక్కదినమున (ముందుపద్యముతో నన్వయము.)

గీ॥ భక్తి కెద మెచ్చి యామహీ • పాలకునకు
శ్రీసతీమణి సాక్షాత్క • రించి వరము
గోరు మన నినుఁ బోలిన • కొమరి మరునిఁ
బోలుసుతు ని మ్మనిన వరం • బు నిడి చనియె॥ 23

శ్రీసతీమణి = లక్ష్మి యనుస్త్రీశ్రేష్ఠము, భక్తికిన్ = రాజు చేసినసేవకు, ఎదన్ = మనసునందున్, మెచ్చి = సంతసించి, సాక్షాత్కరించి = సన్నిధి చేసి, (కన్నులకుం గనఁబడి యనియర్థము.) వరము = ఇష్టమైనదానిని, కోరుము = అడుగుము, అనినన్ = ఇట్లనఁగా, నినున్ = (లక్ష్మిని) పోలినకొమరిన్ = పోలినకూఁతును, మరునిన్ = మన్మథునిని, పోలినసుతున్ = పోలినకొమారునిని, ఇమ్ము = దయచేయుము, అనినన్ = రా జిట్లు ప్రార్థింపఁగా, వరంబు = (ఆయన) కోరినదానిని, ఇడి = ఇచ్చి, చ

నియోగి = (లక్ష్మి) ఏగెను.

క॥ ఆవనజాలయదయ వసు
దేవునిసోదరి నృపాలు ♦ దేవి వెలసె గ
ర్భావేశవశత శశిగ
ర్భావేశత నెసఁగుపూర్వ ♦ యగుదిశ యనఁగన్॥ 24

వసుదేవునిసోదరి = నీతండ్రి యైనవసుదేవునికిం దోఁబుట్టువు, నృపాలుదేవి = ధృష్టకేతునిభార్య, ఆవనజాలయదయన్ = ఆలక్ష్మియొక్క కరుణచేతను, (వనజాలయ = పద్మమే గృహముగాఁ గలది.) గర్భావేశవశతన్ = గర్భప్రవేశమునకు లోఁగుటచేత, (గర్భము ధరించుటచేత ననియర్థము.) శశిగర్భావేశతన్ = చంద్రుని గర్భమున ధరించుటచేత, ఎసఁగుపూర్వ యగుదిశయనఁగన్ = ప్రకాశించు తూర్పుదెసవలె, వెలసెన్ = ప్రకాశించెను. ఉపమాలంకారము.

క॥ నెలదప్పి వింతచిన్నెల
నెల వగు నెలఁతుకకును నిండు ♦ నెలవెన్నెలవ
న్నెల గెలుచుతెలుపు చెక్కుల
నెలకొన నవి చంద్రశకల ♦ నియుతిం దనరెన్॥ 25

నెలదప్పి = నెల నతిక్రమించి (సందర్భముచేఁ గొన్ని నెలలు దప్పి యనియర్థము) వింతచిన్నెలనెలవు = క్రొత్తలక్షణములకు వాసస్థానము, అగు, నెలఁతుకకున్ = (శ్రుతకీర్తికి) నిండునెలవెన్నెలవన్నెలన్ = పూర్ణచంద్రునికాంతులయొక్క వన్నెలను, గెలుచుతెలుపు = జయించెడు తెల్లనిచాయ, చెక్కులన్ = చెక్కులందు, నెలకొనన్ = స్థిరపడఁగా, అవి = ఆచెక్కులు, చంద్రశకలనియుతిన్ = కర్పూరపుముక్కలసంపదం బోలినసంపదతో, తనరెన్ = ప్రకాశించెను. (ని) ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞః. అ.

ఆమె గర్భిణి యైనకొన్ని దినములకు నామెశరీరమునఁ జెక్కులు చూలాలిచిన్నెలుప్పతిల్లె ననియు నం దొకటి యగుతెలిచాయచేఁ జెక్కులు కర్పూరఖండములవలెఁ బ్రకాశించె ననియుభావము.

మ॥ నవగర్భోదయవేళ యన్ తొలుకరి ♦ స్సందంబులై హంసయా
నవిశేషంబులు వొల్చె నూర్పుగము ల♦న్వ్యాజంబునన్ దూర్పుగా

డ్పు వెస న్మించెఁ బయోధరంబు లొగి నుప్పొంగెన్ వినీలాంతతన్
నవకం బేర్పడె మించెఁ జిట్టుములు సోనల్గాఁ గురంగాక్షికిన్॥ 26

కురంగాక్షికిన్ = శ్రుతకీర్తికిన్, (లేడికన్నులం బోలినకన్నులుగలది) నవగర్భోదయవేళ = నూతనమైనగర్భోత్పత్తిసమయము, అన్తొలుకరిన్ = అనువర్షాకాలమందు, హంసయానవిశేషంబులు, హంసయాన = ఆస్త్రీయొక్క, (అంచనడలంబోలిననడలఁగలదానియొక్క) విశేషంబులు = అవస్థలనియెడి, హంసయానవిశేషంబులు = అంచలయొక్కగతివిశేషములు, మందంబులై = అల్పములై, పాల్పెన్ = కానఁబడెను. వర్షాకాలమున హంసలసంచారము లల్పము లైయుండును. గర్భిణులు మిగుల మందము లగుకార్యములు గలవారుగ నుందురు; గాన నిట్లు చెప్పఁబడెను. ఊర్పుగములవ్యాజంబునన్ = శ్వాససమూహము లనుమిషచేత, తూర్పుగాడ్పు = తూర్పుదిక్కునుండివచ్చువాయువు, వెసన్ = త్వరతో, మించెన్ = అతిశయించెను. గర్భిణులకు నూర్పు లధికముగ నుండును. వర్షాకాలమునం దూర్పుగాలి హెచ్చును. కాన నూర్పులయందు స్వరూప మపహ్నవించి (కప్పిపుచ్చి) పూర్వవాయుత్వ మారోపింపఁబడెను; గనుక నపహ్నవాలంకారము. వర్షాకాలమున దుస్సహము లగుతూర్పుగాడ్పులు విసరున ట్లీమె గర్భిణి యైనపుడు దుస్సహము లగునూర్పులు పుట్టె ననియాశయము. పయోధరంబులు = స్తనము లను మేఘములు, వినీలాంతతన్ = నల్లనియగ్రములు గలుగుటచేతను (నల్లనియాకారము గలుగుటచేత నని మేఘపరము.) (ని) అంతో స్త్రీనిశ్చయే నాశే స్వరూపే ప్రాంతి కేంతరే నా. వా. ఉప్పొంగెన్ = వృద్ధిచెందెను. నవకంబు = మార్దవ మను క్రొత్తనీరు, ఏర్పడెన్ = బయలుపడెను; (ని) కంశిరోంబుసుఖేక్లీబం తత్రైవచక మవ్యయం. నా. నా. (నవకంబు మార్దవ మనునర్థమున దేశ్యము. రెండవ యర్థమున సంస్కృతసమము. అప్పుడు నవం + కం అనివిభాగము. నవం = క్రొత్తదియగు, కం = నీరు, దీనితత్సమము నవకము; నవకంబు.) చిట్టుములు = చిన్నయుమ్ములు, (చిఱు + ఉమ్ములు = చిట్టుములు. కుఱు, చిఱు, కడు, నడు, నిడుశబ్దముల ఱ, డల కచ్చు పరం బగునపుడు ద్విరుక్తటకారం బగు. బా. సం.) సోనల్గాన్ = వర్షధారలుగాన్, మించెన్ = అతిశయించెను. ఇది గర్భిణులకుం బుట్టులక్షణము.

ఇం దీమె గర్భిణి యైనకాలమందు వర్షాకాలత్వ మారోపించి గర్భచిహ్నము లన్నిటియందును వానకాలమందలిలక్షణముల నారోపించుటచే రూపకాలంకారము. ఇది కొన్నిచోట్ల శ్లేషసంకీర్ణము.

గీ॥ మున్ను కటిగరిమకు నుల్కి • విన్ననైన
తరుణిలేఁగౌను చూలింత • తనముఁ గూడ
దాని నెదురించె జితుఁడైన • హీనబలుఁడు
బలము సమకూడుతఱి వైరి • గెలుచుఁ గాదె॥ 27

మున్ను = గర్భము లేనికాలమున, కటిగరిమకున్ = పిఱుఁదులగొప్పతనమునకు, ఉల్కి = భయపడి, విన్ననైన = చిన్నవోయిన, తరుణిలేఁగౌను = ఇంతియొక్క లేఁత నడుము, చూలింతతనము = గర్భిణీధర్మము, కూడన్ = తనకు సహాయము సేయఁగాన్, దానిన్ = ఆపిఱుఁదును, ఎదిరించెన్; గర్భము లేనికాలమున మిగులసన్న మగునడుము మిగుల విశాలమైనపిఱుఁదుకంటెఁ దక్కువతనమును బొందియుఁ దనకు సహాయము సేయువారు లేమిచే నూరకుండి యిప్పుడు గర్భము తోడ్పడఁగా దాని నెదుర్కొనె ననియాశయము. మున్ను మిగులసూక్ష్మమైనమధ్యభాగము గర్భధారణమున బలిసి మిగులస్థూలమయ్యె ననిఫలితము. జితుఁడు = ఓడింపఁబడినవాఁడు, ఐన, హీనబలుఁడు = తక్కువబలము గలవాఁడు, బలము = సహాయము, సమకూడుతఱిన్ = లభించుకాలమునందున్, వైరిన్ = పగవానిని, గెలుచుఁ గాదె = జయించును గదా. పగఱచే నోడింపఁబడినవాఁడు తగినబలము సంప్రాప్తమైనపుడు వారిని జయించుట లోకసిద్ధము.

ఇందు మొదటియంశమును సమర్థించుటకై రెండవయంశము చెప్పుటచే నర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

ఉ॥ చల్లనితమ్మితూండ్లక్రియఁ • జల్వ వహించినచేతులన్ విభున్
మెల్లనఁ గౌఁగిలించు మను • మ్రింగినకమ్మనినోర మోవి న
ల్లల్లననానుఁ గాంక్షితర • తాదులకున్ మదిఁ గొంకి ప్రార్థనా
భ్యుల్లసదుక్తియై యుబుసు • పుచ్చుఁ బ్రియుం జెలి కేళివేళలన్॥

చెలి = శ్రుతకీర్తి, కేళివేళలన్ = క్రీడాకాలములందు, చల్లనితమ్మితూండ్లక్రియన్ = చల్లనితామరకాడలయొక్క వ్యాపారము వంటివ్యాపారముచేతను, (కాడలవలెనని యర్థము.) ఇచట నిదర్శనాలంకారము. చల్వ = శైత్యమును, వహించినచేతులన్ = ధరించినచేతులతో, గర్భిణులశరీరములయందుఁ జల్లఁదన మధికముగ నుండుట సాజము. విభున్ = మగనిని, మెల్లనన్ = తిన్నఁదనముతో, కౌఁగిలించున్ = ఆలింగనముచేసికొనును; మను = మంటిని, మ్రింగినకమ్మనినోరన్ = భుజియించినది గనుక నే

మంచివాసనఁ గలనోటితో, మోవిన్ =(ప్రియుని) మోవిని, అల్లల్లనన్ = మిగులమాంద్యముతో, ఆనన్ = త్రావుచు; మన్నుఁ దినుటచేఁ బరిమళించునోరితో మగనియధరోష్ఠమును మిగుల మందముగాఁ బానము చేయు ననియర్థము. కాంక్షితరతాదులకున్ = (మగఁడు) అపేక్షించినక్రీడలకు, మదిన్ = మనసునందు, కొంకి = జడిసి, ప్రియున్ = మగనినిఁగూర్చి, ప్రార్థనాభ్యుల్లసదుక్తిన్మై, ప్రార్థనా = వేఁడుటతో, అభ్యుల్లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఉక్తిన్మై = మాటలు కలదియై, ఉబుసుపుచ్చున్ = కాలక్షేపము సేయును; ఆమె గర్భభారముచే నాయాసమున కోర్వలేక మగఁడుకోరినపరిహాసాదులకుఁ జాలక వేఁడుకొనుచుఁ గాలక్షేపము చేయుచుండె ననిభావము.

చ॥ నెల లొగి నిట్లు తొమ్మిదియు ♦ నిండినపిమ్మటఁ బుణ్యభామినుల్
బలుముద మొందనొక్కశుభ ♦ లగ్నమునన్ శ్రుతకీర్తి గాంచె న
క్కలువలతేని నిందిరను ♦ గాంచినదుగ్ధపయోధివీచికా
తిలకమురీతి మేరునగ ♦ ధీరుఁ గుమారుఁ గుమారికామణిన్॥ 29

ఇట్లు = పైన చెప్పినప్రకారముగాన్, నెలలుతొమ్మిదియున్ = తొమ్మిదినెలలును, ఒగిన్ = క్రమముగా, నిండినపిమ్మటన్ = పూర్ణమైనతరువాతను, ఒకశుభలగ్నమునన్ = ఒకానొక మంచిరాశియారంభమున, (ని) రాశీనాముదయోలగ్నం. అ. పుణ్యభామినుల్ = సువాసినులు, బలుముదము = ఎక్కువసంతసమును, ఒందన్ = పొందగాన్, శ్రుతకీర్తి, అక్కలువలతేనిన్ = చంద్రునిని, ఇందిరన్ = లక్ష్మినిని, కాంచిన = కనిన, దుగ్ధపయోధి=పాలసముద్రముయొక్క, వీచికాతిల......రీతిన్, కాంచిన = కనిన, దుగ్ధపయోధి=పాలసముద్రముయొక్క, వీచికాతిలకమురీతిన్ = తరంగశ్రేష్ఠముయొక్కరీతిచేతను, (శ్రేష్ఠమైనతరంగమువలె ననియర్థము.) మేరునగధీరున్ = మేరు వనుపర్వతమువంబోలె ధైర్యము గలవానిని, కుమారునిన్ = పుత్త్రునిని, కుమారికామణిన్ = మణిం బోలినకూఁతును, కాంచెన్ = ప్రసవించెను. పాలసముద్రమునఁ జందురుఁడు, లచ్చియుంబోలె నీమెగర్భమున నొకకుమారుఁడుం గుమారియుఁ బుట్టి రనియాశయము.

గీ॥ ఆకుమారుని సంతర్ద ♦ నాఖ్యఁ జేసి
యారపూంశను గన్నకు ♦ మారికకును
భద్రగుణలక్షణములు నూ ♦ పట్టుకతన
భద్రయనునామ మొసఁగె భూ ♦ పాలవరుఁడు॥ 30

భూపాలమౌళి = రాజులకు శిరోభూషణ మగునృపశేఖరుఁడు, ఆకుమారున్, సంతర్దనాఖ్యున్ = సంతర్దనుఁ డను పేరు కలవానిఁ, జేసి = కావించి, (ఆకుమారునకు సంతర్దనుఁ డని పేరు వెట్టె యనియర్థము.) అరమాంశమున గన్నకుమారికయును = ఆలక్ష్మి యంశమునఁ గాంచినకూఁతునకున్, భద్రగుణలక్షణములు, భద్ర = ప్రశస్తమైన, గుణ = రూపలావణ్యాదులును, లక్షణములు = (ఐశ్వర్యాదుల సూచించురేఖలు మొదలగు [illegible] ఱుతులును, చూపట్టుకతనన్ = (ఆమెయందుఁ) గన్పడుకారణముచేతను, ధరిత్రీపతి నామము = భద్రయనుపేరును, ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను. (కూఁతునకు భద్రగుణములు భద్రలక్షణములు గలుగుటచే భద్ర యనిపేరు వెట్టె ననియర్థము.) నిరుక్త్యలంకారము.

మ॥ పాలుపారన్ జలకంబులార్చి జిలుఁగుం ♦ బొత్తిళ్లలో నుంచి త
ళ్కుల రాగిల్లుపసిండిగిన్నియల ను ♦ గ్గుల్వోసి కన్దోయిఁ గ
జ్జలముం గస్తురి ఫాలమందు నిడుచున్ ♦ జన్నిచ్చి యమ్ముద్దుపి
ల్లల మేల్బంగరుతొట్టెలం దునిచి జో ♦ లల్పాడి రాళీజనుల్॥ 31

ఆళీజనుల్ = (ఆశ్రితకీర్తియొక్క) చెలికత్తెలు, పాలుపారన్ = బాగుగాను, జలకంబులార్చి = స్నానము చేయించి, అమ్ముద్దుపిల్లలన్ = ఆచక్కనిబాలురను, జిలుఁగుంబొత్తిళ్లలోన్ = సన్న ప్రాఁతవస్త్రములయందు, ఉంచి = పరుండఁబెట్టి, తళ్కులన్ = మెఱుఁగుఁజాయలతో, రాగిల్లుపసిండిగిన్నియలన్ = ప్రకాశించుబంగారుగిన్నెలతోన్, ఉగ్గుల్వోసి = ఉగ్గుపెట్టి, కందోయిన్ = కన్నులజంటయందు, కజ్జలంబు = కాటుకను, ఫాలమందున్ = నొసటను, కస్తురిన్ = కస్తూరిబొట్టును, ఇడుచున్ = నిల్పుచున్, చన్నిచ్చి = పాలిచ్చి, మేల్బంగరుతొట్టెలందున్ = ప్రశస్తమైన బంగారపుటుయ్యాలలయందున్, ఉనిచి = నిలిపి, జోలల్ = నిద్రపుచ్చుపాటలను, పాడిరి = గానము చేసిరి.

క॥ ఇంతు లిటు లూడిగము ల
శ్రాంతంబు నొనర్ప రూప ♦ సంపన్నతచే
నెంతయు బాలామణి యం
తంతకు బాలేందురేఖ ♦ యనఁ దనరారెన్॥ 32

ఇంతులు = (చెలికత్తెలగు) యువతులు, ఇటులు = ఈరీతిప్రకారముగా, అశ్రాంతంబున్ = ఎల్లప్పుడును, ఊడిగములు = ఉపచారములను, ఒనర్పన్ = చేయుచుండఁగా

బాలామణి = చిన్నవయసున నున్నయాభద్ర, రూపసంపన్నతచేన్ = రూపసంపత్తుచేతను, (చక్కనియాకారముచే ననియర్థము.) అంతంతకున్ = నానాఁటికిన్, బాలేందురేఖయనన్ = లేఁతచంద్రకళవలెన్, తనరారెన్ = అతిశయించెను. (వృద్ధిం జెందె ననియర్థము.)

క॥ ఆసమయంబున నన్నొక
వాసరమున లక్ష్మికడకు ♦ వాణి పనుప నా
శ్రీసతి యోశ్రుతిరంజని
భాసిలుఁ గేకయసుపుత్త్రి ♦ భద్ర యనంగన్॥ 33

ఆసమయంబునన్ = భూలోకమునం గేకయరాజుకూఁతురు శుక్లపక్షమునందలి చందురురేకవలెఁ గ్రమాభివృద్ధి నొందుచున్న కాలమున, ఒకవాసరమునన్ = ఒకదినమునందున్, వాణి = సరస్వతి, నన్నున్, లక్ష్మికడకున్ = లక్ష్మీదేవియొద్దకు, పనుపన్ = (పొమ్మని) యాజ్ఞాపింపఁగా, ఆశ్రీసతి = ఆలక్ష్మి, ఓశ్రుతిరంజని ! కేకయసుపుత్త్రి = కేకయరాజుకూఁతురు, భద్రయనంగన్ = భద్ర యనిపిలుచునట్లు, (భద్ర యను పేరు గల్గి యనియర్థము.) భాసిలున్ = ప్రకాశించును. కేకయరాజపుత్త్రి బాల్యమున నున్నపుడు చెలి నగునన్ను సరస్వతి యొకనాఁడు లక్ష్మియొద్దకుఁ బొమ్మనఁగా నేఁ బోయితిని. లక్ష్మి న న్నపుడు సంబోధించి భూలోకమున భద్ర యను పేరుగలకేకయరాజపుత్త్రి కల దనిముందుపద్దెములోఁ జెప్పుప్రకారమున నాతోఁ జెప్పె ననికృష్ణునితో శ్రుతిరంజని చెప్పెను.

ఉ॥ ఆచెలి మామకాంశభవ ♦ యై తగుఁ గావునఁ గేకయోర్వికిన్
వే చని బాలికన్ సకల ♦ విద్యలఁ దేటల నాటపాటలన్
రాచఱికంపునీతులను ♦ రాణఁ బ్రవీణను గా నొనర్పుమా
భూచరివై మనుష్యసతి ♦ పోలికఁ గైకొని నీవు నావుడున్॥ 34

ఆచెలి = ఆకేకయరాజుకూఁతురు, మామకాంశభవయై = నాయంశంబునఁ (లచ్చియంశమున) బుట్టినదియై, తగున్ = ప్రకాశించును, కావునన్, నీవు, వే = శీఘ్రముగాన్, కేకయోర్వికిన్ = కేకయదేశమునకు, మనుష్యసతిపోలికన్ = మనుష్యస్త్రీయొక్కసాదృశ్యమును, కైకొని = ధరించి, భూచరివై = భూమియందు సంచరించుదానవై, చని = పోయి, తేటలన్ = నిర్మల మైనపరివర్తనములందును, ఆటపాటలన్ = నృత్యము

నందు గానమునందును, సకలవిద్యలన్ = అన్నివిద్యలయందును, [illegible] లన్ = ప్రభుత్వముతో సంబంధించినమంచివిషయములయందును. [illegible] = [illegible] తో (బాగుగా ననియర్థము.) ప్రవీణను = సమర్థురాలిని. [illegible] = [illegible] వుడున్ = ఇట్లు లక్ష్మి చెప్పినతోడనే, ముందుపద్యముతో [illegible].

సీ॥ అట్లు కాకని యామ ♦ హాదేవికిని నమ
స్కారంబొనర్చి మ ♦ త్స్వామిని యా
నబ్జజభామిని ♦ యనుమతి వడసి భూ
లోకంబునకు డిగ్గి ♦ నాకలోక
నికాశ మైయొప్పు ♦ కేకయనగరంబు
నం బ్రవేశించి భూ ♦ నాథునను మ
తంబున నతనియా ♦ త్మజ భద్ర యను నా
మంతఃపురంబున ♦ నరిగి కాంచి
యబ్జసంపద కరముల ♦ నాననమున
శశిసహోదరభావంబు ♦ నరసి నయన
ముల నలసుధానువర్తనం ♦ బును వెలయ
మాంశభవగా నెఱింగితి ♦ యదుకులేంద్ర 25

యదుకులేంద్ర = కృష్ణా! (ఏను) అట్లు = [illegible] కాక = అగుం గాక యని, ఆమహాదేవికిన్ = ఆలక్ష్మికి, నమస్కారంబొనర్చి = [illegible] ము చేసి, మత్స్వామిని = నాకొడయరాలు, అగు, అబ్జజభామినియనుమతిన్ = [illegible] రస్వతియొక్కయంగీకారమును, వడసి = పొంది, భూలోకంబునకున్. డిగ్గి = ([illegible] మునుండి) దిగి, నాకలోకనికాశమై = స్వర్గముతోడ [illegible] [illegible] నన్ = ప్రకాశించుకేకయనగరమందు, ప్రవేశించి, భూనాథునను మతంబునన్ = [illegible] రాజునంగీకారముచేతను, అంతఃపురంబునకున్ = ఆరాజు స్త్రీలుండు [illegible] నకు, అరిగి = పోయి, అతనియాత్మజన్ = ఆయనకుం గూతురు. [illegible] కాంచి = చూచి, కరములన్ = చేతులయందు, అబ్జసంపద = తామరపూవులు [illegible] టుట యనియర్థము. (తామరపూవులం బోలినరేఖలు కలిగియుండుట యని [illegible]. తామరపూవులశోభం బోలినశోభ యనియైన యర్థాంతరము.) ఆననమునన్ = మోమునందు

డున్, శశిసహోదరభావంబు = చంద్రునకుం దోబుట్టు వగుటను, (చంద్రునిసాదృశ్య మనియర్థాంతరము) సరసవచనములన్ = శ్రావ్యమైనపల్కులందు, అలసుధానువర్తనంబును = దేవలోకమునందలి యమృతముం బోలుటయును, తెలుపన్ = ఎఱిఁగింపఁగాన్, (ఆమె) రమాంశభవగాన్ = లక్ష్మియొక్కయంశమువలనఁ బుట్టినదని, ఎఱింగితిన్ = తెలిసికొంటిని.

లక్ష్మి భూలోకమునకుం బోయి నాయంశమునం బుట్టినకేకయరాజపుత్త్రికి విద్యల నేర్పు మని నాకాన తీయఁగా నే నామె సెలవు పుచ్చుకొని నాకుం బోవకురా లగుసరస్వతియొద్దకు వచ్చి యామెతోఁ జెప్పి భూలోకమునకు వచ్చి కేకయరాజునంతిపురమునకుం బోయి యాకన్నెం జూచి యామెమోమునఁ జంద్రసాదృశ్యమును, జేతులం బద్మసంపదయును మాటల సుధయుం గల్గుటచే నీలక్షణములు లక్ష్మియందుండునవి గాన నీచిన్నది లక్ష్మియవతార మనినిశ్చయించితి నని శ్రుతిరంజని కృష్ణునితోఁ జెప్పెను. లక్ష్మిహస్తముల నెప్పుడుం బద్మము లుండుట 'నిత్యంసాపద్మహస్తా' మొదలగు స్తుతులం బ్రసిద్ధము. శ్లేషాలంకారము.

గీ॥ ఏను యోగిని నఖిలవి ♦ ద్యానిరూఢ
నగుట శుద్ధాంతగమనయో ♦ గ్య యని తలఁచి
నిఖిలవిద్యావిశేషముల్ ♦ నేర్పు మనుచు
నప్పడఁతితండ్రి కొమరి నా ♦ కొప్పగింప॥ 36

ఏను, యోగినిని = భగవంతునియందు మనసుఁ గూర్చుదానను (భగవద్భక్తురాల నని యర్థము.) అఖిలవిద్యానిరూఢన్ = ఎల్లవిద్యలచేఁ బ్రసిద్ధురాలను, అగుటన్ = అగుటచేతను, అప్పడఁతితండ్రి = కేకయరాజు, శుద్ధాంతగమనయోగ్య = అంతఃపురమునకుం బోఁదగినది, అనితలఁచి, నిఖిలవిద్యావిశేషముల్ = అన్నిచదువులను, నేర్పు మనుచున్, కొమరిన్ = బాలికను, నాకున్, ఒప్పగింపన్, ముంపపద్యముతో నన్వయము.

శా. సారం బేర్పడఁ జెప్పితిన్ సరస మా ♦ సంగీతనృత్యక్రియా
పారీణత్వము కావ్యనాటకకళా ♦ ప్రాగల్భ్యముం దానలం
కారప్రౌఢియు శబ్దశాస్త్రమును ద ♦ ర్కంబున్ గుణోదారశృం
గారస్ఫారరసప్రబంధరచనా ♦ ఖండైకచాతుర్యమున్॥ 37

సారంబు = ముఖ్యాంశము, ఏర్పడన్ = స్పష్టపడునట్లు, సరసము = రసముతోఁ

గూడినది (మనోహర మయిన దనియర్థము) ఔ......పారీణత్వము, ఔ=అగు, సంగీత=గానవిద్యయొక్కయు, నృత్యక్రియా=చేయి కన్ను మొదలగువానిచే భావముం దెలుపునాటయొక్కయు, పారీణత్వముఁ=అవతలియొడ్డు చూచుటను (పాండిత్యము నని యర్థము) కావ్యనాటకకళాప్రాగల్భ్యము, కావ్య=రఘువంశాదులయొక్కయు, నాటక=శాకుంతలాదులయొక్కయు, కళా=చిత్రరువువ్రాయుట మొదలగువానియొక్కయు, ప్రాగల్భ్యము=నైపుణ్యమును, అందౌనలంకారప్రౌఢియుఁ, అందుఁ=ఆకావ్యాదులయందు, ఔ=ఉండెడునట్టి, అలంకారప్రౌఢియుఁ=ఉపమాదులయొక్కనేర్పును, (కావ్యములకు నాత్మ యగురసమునకు శబ్దార్థద్వారమున శోభాహేతువు లలంకారములు) శబ్దశాస్త్రమును=వ్యాకరణమును, తర్కంబుఁ, గుణో......చాతుర్యమున్. గుణ=ప్రసాదమాధుర్యాదులచేతను, (పురుషునకు) శౌర్యధైర్యాదులువలె రసమున కుత్కర్షముం గలిగించుప్రసాదమాధుర్యాదులు గుణము లనంబడు) ఉదార=అధిక మైనట్టియు, శృంగారస్ఫారరస=అధిక మైనశృంగారరసముతోఁ గూడినట్టియు, ప్రబంధ=కావ్యములయొక్క, రచనా=రచించుటయందు, అఖండ=పూర్ణమైన, ఏక=ముఖ్యమగు, చాతుర్యముఁ=నైపుణ్యమును, చెప్పితిన్=ఉపదేశించితిని.

క॥ బెళికెడుచూపుల నమృతము
చిలికెడువచనముల మిసిమి ♦ చెంది మొలక లై
కులికెడుచనుమొగడల సిరు
లొలికెడునెలప్రాయ మప్పు ♦ డువిదకుఁ బొడమెన్॥38

బెళికెడుచూపులన్=తళతళ మెఱయుచూపులచేతనున, అమృతము=అమృతమును, (క్షీరసముద్రమున నుత్పన్న మై సురలకు భోజనమైనపదార్థము.) చిలికెడు=ప్రసరింపఁజేయు, వచనములన్=మాటలచేతనును, మిసిమి=క్రొత్తకాంతిని, చెంది=పొంది, మొలక లై=అంకురము లై, కులికెడుచను మొగడలన్=అందముగం గదలుచుండెడుమొగ్గలం బోలినకుచములతోడను, సిరులొలికెడునెలప్రాయము=శోభలను వెదచల్లెడు లేజవ్వనము, అప్పుడు=నేను విద్య నుపదేశించునప్పటికి, ఉవిదకున్=నీమేనత్తకుం గూఁతు రగుభద్రకున్, పొడమెన్=ఉత్పన్న మయ్యెను.

ఉ॥ కెంపులఁ జేసె మోవి నునుఁ ♦ గెంపుచొకాటపునత్తుము త్తెపుం
గుంపులఁ జెక్కుటద్దములఁ ♦ గూర్చిన కస్తురివ్రాఁత గంబురా

సొం పొనరించె బెళుకు_తెలి ♦ చూపులు కుంకుమచిత్రికంబు ఫా
లంపుఁగురుల్ మృగీమదవి ♦ లాసపురేఖ నొనర్చె నింతికిన్॥ 39

ఇంతికిన్ = భద్రకుఁ, మోవినునుఁగెంపు = అధరోష్ఠముయొక్క లేఁతయెఱుపు, చొకాటపు......గుంపులకుఁ, చొకాటపు = నిర్మలమైన, నత్తు = ముక్కుపోఁగునందలి, ముత్తెపుంగుంపులకుఁ = ముత్తెములసముదాయములను, కెంపులన్ = పద్మరాగమణులను (ఎఱ్ఱనికాంతి గలవానిని) చేసెఁ = కావించెను. నాసాభరణమునందలిముత్తెములు తెల్లని కాంతి గలవియైన నధరోష్ఠసమీపమున నుంచుటచే నెఱ్ఱని వయ్యె ననిభావము. బెళుకు_తెలిచూపులు = మెఱయుచున్న తెల్లనిచూపులు, చెక్కుటద్దములకుఁ = అద్దము లం బోలినచెక్కులందుఁ, కూర్చినకస్తురివ్రాఁతన్ = పూసినకస్తురియొక్క రచనయం దుఁ, కంబురాసొంపు = కప్పురముయొక్క చక్కఁదనమును, ఒనరించెఁ = కావించె ను. ఆమె విశాలములునుం దెల్లనివియు నగుకన్నులు గలది గానఁ జూపులు గండములు వ్యాపించి యందలి కస్తూరిపూఁతకుం గర్పూరకాంతి గలిగించె ననియాశయము. ఫా లంపుఁగురుల్ = భ్రమరకములు, (నొసటిమీఁదికురులు) కుంకుమచిత్రికంబు = కుంకు మబొట్టును, (ని) చిత్రకంతిలకేనాతు వ్యాఘ్రేవహ్నౌ వ్యాఖ్యభేషజే. నా.నా. మృగీమదవి లాసపురేఖకుఁ = కస్తూరియొక్క విలాసము గలగీఱను (బొట్టు ననియర్థము) ఒనర్చెఁ = చేసెను. ముంగురులు కుంకుమబొట్టును గస్తూరిబొట్టును జేయుచున్న వనిభావము. ఇం దు ముత్తెములుమొదలగునవి తమయం దున్న తెల్లఁదనముమొదలగువానిని విడిచి యధ రోష్ఠాదులయం దున్నయెఱుపుమొదలగువానిని గ్రహించి నట్లువర్ణించుటచేఁ దద్గుణా లంకారము.

సీ॥ పాణిపాదాధర ♦ పల్లవంబులరక్తి
వెనుపొందఁ గలకంత ♦ నినద మొసఁగఁ
దోరంపుమెఱుఁగుల ♦ దోర్లతల్ కొనసాఁగ
నభినవోత్కలిక లొ ♦ య్యనఁ దనర్చె
సరసంపునెఱిగుబ్బ ♦ విరిగుత్తు లిరవొంద
మందాక్షవృత్తసం ♦ పదలు పర్బితె
దరహాసరుచిమరం ♦ దపుసొన చిలుకంగ
భ్రమరకంబులు నువి ♦ భ్రమము బాల్చె

మృదులశుకవాగ్విలాసంబు ♦ మెఱసె నతను
భాసురాంబకములు చల ♦ త్ప్రభల నెఱసె
నతివతను వనుమనసిజో ♦ ద్యానవనము
నందు నవ్యవయోవసం ♦ తాగమమున॥ 40

అతివతనువు=భద్రయొక్క శరీరము, అనుమనసిజోద్యానవనమునందున్=అను మన్మథునిపూఁదోఁటయందున్, నవ్యవయోవసంతాగమమునన్, నవ్య=క్రొత్తదియగు, వయః=వయసనెడు (జవ్వనము.) వసంతాగమమునన్=వసంతఋతువు ప్రాప్తించిన సమయమందు, పాణి......రక్తి=హస్తములు పాదములు పెదవియు ననుచిగురాకులయొక్క యెఱ్ఱఁదనము, పెనుపొందన్=వృద్ధి చెందఁగాన్, కలకంఠనినదము=మధురమైనకంఠధ్వని యనెడుకోయిలకూఁత, ఎసఁగెన్=అతిశయించెను. జవ్వనమున నామెహస్తములుఁ బాదములుఁ బెదవియుఁ జిగురాకులువలె మృదువులు నరుణములు నయ్యె ననియుఁ గంఠము కోయిలస్వరముం బోలె ననియుభావము. దోర్లతల్=బాహువులనెడుతీవలు, తోరంపుమెఱుఁగులన్=అధికమైనకాంతులతో, (తోరము స్థూలశబ్దభవము) కొనసాఁగన్=వర్థిల్లఁగాన్, అభినవోత్కలికలు=క్రొత్తవి యగునౌత్సుక్యము మొదలగుశృంగారభావము లనుక్రొత్తమొగ్గలు, ఒయ్యనన్=క్రమముతో, తనర్చెన్=విజృంభించెను. యౌవనమున నామెబాహువులు వసంతకాలమునఁ దీఁగలువలె మృదువులు దీర్ఘములు నయ్యె ననియు నాకాలమున మొగ్గలువలె నుత్కంఠలు మొదలగునవి కలుగఁజొచ్చె ననియుభావము. (ఉత్కంఠలు=కోరికలు, ఔత్సుక్యము=ప్రియమైనపనికి వేగిరించుట) పరసంపు=మనోహరమైన, నెఱి=అధికమైన, గుబ్బ=కుచములనెడు, విరిగుత్తులు=పూలగుత్తులు, ఇరవొందన్=నెలకొనఁగాన్;(వృద్ధిజెందఁగా ననియర్థము.) మందాక్ష......సంపదలు, మందాక్ష=లజ్జయను, (ని) మందాక్షంహీస్త్రపావ్రీడా. అ. వృక్షసంపదలు=వృక్షశోభలు, పరిబలెన్=అతిశయించెను. వసంతకాలమందలిపూలగుత్తులువలెఁ గుచములు శోభిల్లె ననియు నప్పటివృక్షశోభవలె లజ్జ యుత్పన్నమయ్యె ననియు భావము. నాయిక ముగ్ధ గావున లజ్జ యధికమయ్యె ననిచెప్పంబడె. దర......సోన, దరహాస=మందహాసముయొక్క, రుచి=కాంతియనెడు, మకరందపుసోన=తేనెవర్షము, చిలుకంగన్=ప్రసరింపఁగాన్, భ్రమరకంబులు=ముంగురులు లనుతుమ్మెదలు, సువిభ్రమమున్=మంచికాంతి యనువిలాసమును, తాల్చెన్=ధరించెను. మృదులశుకవాగ్విలాసంబు, మృదుల=మృదువులైన, శుక వాక్=భద్రయొక్క, విలాసంబు=మాటలసమత్కారమనెడు, మృదుల=మనోహర

మైన, శుక=చిలుకలయొక్క, వాగ్విలాసంబు = మాటలనేర్పరితనము, పోఁడిమిన్ = అతి శయింపఁగాన్, అతనుభాసురాంబకములు, అతను = విశాలములైన, భాసుర = ప్రకాశిం చు, అంబకములు=కన్నులనెడు, అతను = మన్మథునియొక్క, భాసుర = ప్రకాశించె డు, అంబకములు=బాణములు, (మన్మథునిబాణములు [illegible]) విద్యు త్ప్రభలన్=చంచలకాంతులను, నెఱసెన్ = పొందెను. వసంతకాలమున శుకములప లుకులు ప్రబలినట్లు యౌవనారంభమున నామెయొక్క వాక్చాతుర్యము [illegible] వర్షా కాలమున నామెవిశాలమైనకన్నులు తళతళకాంతులతోఁ గూడి మన్మథునిబాణములు వలె విలసిల్లె ననియుభావము. ఇందు రూపకాలంకారము. [illegible] సం కీర్ణము.

క॥ ఆటలఁ బాటల మాటలఁ
దేటల రూపవిభవమునఁ ♦ ద్రిభువనములలో
బోటులలో నీకె నీచెలి
బోటులు లే రనుచుమెచ్చ ♦ బురుషవరేణ్యా॥ 41

పురుషవరేణ్యా=ఓకృష్ణా (మనుజులలో శ్రేష్ఠుఁడా యనియర్థము) ఆటలన్ = నృత్యముచేతనను, పాటలన్ = గానముచేతనను, మాటలన్ = మాటలనేర్పరితనముచేతన ను, తేటలన్ = మంచినడవడిచేతనను, రూపవిభవమునన్ = రూపసంపదచేతనను (ము క్కిలిచక్కఁదనముచేత ననియర్థము) త్రిభువనములలో బోటులలోన్ = మూఁడులోక ములలో నున్నస్త్రీలలో, ఈచెలిబోటులు = ఈస్త్రీసఖులు [illegible], [illegible] చున్ = మఱొక్కరు లేరనుచున్, మెచ్చన్ = మెచ్చఁగను.

క॥ శ్రీరమణి మదంశజ యని
యీరమణిన్ మున్ను దెలుపు ♦ [illegible]
మీ రున్నకతన నే నీ
ద్వారకమార్గంబు పట్టి ♦ వచ్చితి రమేశా॥ 42

రమేశా ! = ఓలక్ష్మీపతీ ! (ఇది సాభిప్రాయము) నీవు లక్ష్మికి భర్తవు కావున నీబాల యామెయవతారము గావున నీ [illegible] సాభిప్రాయము. కావుననే పరికరాంకురాలంకారము. శ్రీరమణి = లక్ష్మి, మదంశజ = [illegible] యగుస్త్రీని, మదంశజయని, మత్ = నాయొక్క (లక్ష్మియొక్క) అంశజ యని =

అంశమువలనఁ బుట్టిన దని, తెలుపన్ = తెలియఁ జేయుటచే, ఇది = ఈసంగతి, మదిన్=మనస్సునందు, తోఁపన్=స్ఫురింపఁగాన్, మీరున్న కతనన్ = మీరున్న కారణముచేన్, ద్వారకమార్గంబు=ద్వారకాపురమార్గమును, పట్టి= అవలంబించి, ఏన్ = ఏను, వచ్చి =(ఈచోటికి) చేరుదెంచి, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

క॥ ఈరోహణశైలముపైఁ
జేరి మిమ్ముం గంటిఁ గోర్కి • సిద్ధింపఁగఁ జే
కూరెను మీవలన బుధా
ధార సుధాధార వంటి • దయ నేఁ గంటిన్॥ 43

బుధాధార, బుధ=విద్వాంసులకు (దేవతల కనియు నర్థము) ఆధార=ఆధార మగుస్వామీ! (ని) బుధన్సారాసు కేసౌమ్యే. నా. నా. చేరి=సమీపించి, ఈరోహణశైలంబుపైన్=రోహణ మనుపేరికొండయందు, కోర్కి=కోరిక, సిద్ధింపఁగన్ =సఫలమగునట్లు, మిమున్, కంటిన్ =దర్శించితిని; మీవలనన్, చేకూరెన్ = (నాకోర్కి) సఫల మయ్యెను. సుధాధారవంటిదయన్=అమృతవర్షముంబోని (మీయొక్క) యనుగ్రహమును, ఏన్, కంటిన్ =పొందితిని.

క॥ జనకుఁడు రాకొమరుల నె
ల్లను భువిఁగలవారిఁబటము • ల లిఖించి తగం
దనయకడ కనుప నన్యముఁ
గన నొల్లదు నీపటంబ • కాని రమేశా! 44

రమేశా=ఓలక్ష్మీపతీ! జనకుఁడు=భద్రతండ్రి, భువిన్ =భూమియందు, కలవారిన్ =ఉన్న వారిని, రాకొమరులనెల్లన్ = రాజపుత్త్రులనందఱను, పటములన్ =చిత్రములందున్, లిఖించి=వ్రాయించి (ఇది యంతర్భావితణ్యంతము) తగన్=బాగుగా, తనయకడకున్ =కూఁతునొద్దకు, అనుపన్ = పంపఁగాన్, నీపటంబకాని = నీయొక్కరూపము గలపటమునేకాని, అన్యమున్ =మఱియొకనిపటమును, కనన్ =చూచుటకు, ఒల్లదు =(ఆకన్నె) యిష్టపడదు. నీపటము నాదరమునఁ జూచు నని భావము. ఇందుఁ జక్షుఃప్రీతి యనుమన్మథావస్థ చెప్పం బడియె. ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదులందు సాదర మగుప్రియదర్శనము చక్షుఃప్రీతి యనంబడు.

మ॥ వినువందిప్రకరంబు దండ్రికడ ను ♦ ర్విం గల్గుభూనాథులన్
వినుతింపన్ వినఁగా నసహ్యపడు బ ♦ ల్వేడ్కన్ భవత్సన్నుతు
ల్వినఁగాఁ గాంచు నినుం గనుంగొనినతీ ♦ విన్ సన్ముఖాబ్జాతముం
గనుదమ్ముల్ వికసింప నుబ్బి కుచకో ♦ కంబుల్ గుబాళింపఁగాన్॥

(ఓకృష్ణా) విను = (నాచెప్పుదాని) నాకర్ణింపుము. వందిప్రకరంబు = స్తుతిచేయువారిసముదాయము, (రాజులయొద్ద బలపరాక్రమముల స్తుతియించుసేవకులు వందులు) తండ్రికడన్ = కేకయరాజునొద్దను, ఉర్విన్ = భూమియందున్, కల్గుభూనాథులన్ = ఉండురాజులను, వినుతింపన్ = స్తుతిసేయఁగాన్, వినఁగాన్ = (ఆస్తుతులను భద్ర) వినుటకు, అసహ్యపడున్ = సహింపలేకుండును. (వినుట కిష్టగింప దనియర్థము.) నినున్, కనుంగొనినతీవిన్ = చూచినట్టిసొగసుతో (చూచుసప్పుడు అని యర్థము) సన్ముఖాబ్జాతమును = మనోహరమగు ముఖపద్మమును, కనుదమ్ముల్ = తామరపూవులం బోలినకన్నులును, వికసింపన్ = వికాసము నొందఁగాన్, కుచకోకంబుల్ = చక్రవాకములం బోలినస్తనములు, గుబాళింపఁగాన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, బల్వేడ్కన్ = మిక్కిలి యభిలాషముతో, భవత్సన్నుతుల్ = మీస్తోత్రములను, వినఁగాఁ గాంచున్ = వినుట కిష్టపడును.

ఆబాలిక తనతండ్రియొద్ద నున్న వందులు సకలరాజులను స్తుతింపుచుండ నీస్తుతులనే కాని తక్కినవారిస్తుతులను విన నొల్ల దనియాశయము.

క॥ ఈమర్మముఁ దెలియుటకై
యామానిని గ్రుచ్చిగ్రుచ్చి ♦ యడిగి రహస్యం
బౌ మెలఁకువ మీయందుల
నామగువకుఁ గూర్మి గలుగు ♦ టరసితి శౌరీ! 46

శౌరీ! = ఓకృష్ణా! ఈమర్మమున్ = ఈయభిప్రాయమును, (ఈరహస్యమును) తెలియుటకై, ఆమానినిన్ = ఆస్త్రీని, గ్రుచ్చిగ్రుచ్చి = మిక్కిలినిర్బంధించి, అడిగి, రహస్యంబు = ఏకాంతము, ఔ మెలఁకువన్ = అగువర్తనముచేతను, ఆమగువకున్ = ఆభద్రకు, మీయందున్, కూర్మి = ప్రేమము, కలుగుటన్ = ఉండుటను, అరసితిన్ = తెలిసికొంటిని.

సీ॥ మది నుస్సురనుచుఁ బె ♦ ల్లొదవు తాపాగ్ని చే
నొకకొంత వేఁడిని ♦ ట్టూర్పు ప్రచ్చు
నిండారువలపుము ♦ న్నీరు రుబ్బి పొంగారు
వెరవున సాత్త్విక ♦ స్వేదమూను
తావకీనకథాసు ♦ ధాస్వాదమునఁ జేసి
యఖిలభోజ్యములందు ♦ నరుచిఁ జేయు
విరహం బనెడిమేటి ♦ వేఁదురు పైకొన్న
నొకటనుండినచోట ♦ నుండకుండు
హృదయగోప్యార్థ మొకరియ ♦ ఱఁగనైన
బైలువుచ్చక లో జాలిఁ ♦ దూలినట్లు
జాగరము కాని నిద్దుర ♦ చాలకుండు
మోపయి మనంబు దవిలి యా ♦ మెలఁత శౌరి॥ 47

శౌరి = ఓకృష్ణా! ఆమెలఁత = ఆభద్ర, మోపయిన్ = మోయందు, మనంబు = మనసు, తవిలి = చిక్కుకొనుటచేతను, ఇట్టిక్త్వార్థకములు హేత్వర్థకము లని కొందఱు చెప్పుదురు. ఇంతకంటె నిది సాధువగుమార్గము లేదు. ఎట్లనన్, ఒకకర్త గలక్రియలలో నెయ్యది ముందు ప్రయోగింపఁబడు నదిక్త్వార్థకంబు. ఇటఁ దవిలి యనుదానికిం గర్త మనసును, నీవాక్యమునందలి సమాపకక్రియ యగుపుచ్చు నను దానికిం గర్త విరహము నగుటచే నన్వయము సంభవింపదు. తెలుఁగున నిట్టిప్రయోగములు కలవు గాని వాని కిచ్చట వ్రాసినట్లే గతి కల్పింపవలయును. కాదేని తవిలి యనునది యంతర్భావితప్రేరణ మైనం గావలయును. అప్పుడు తవిలి = తవిలించి (మనసును సంఘటించియని యర్థము) మదిన్ = మనసునందున్, ఉస్సురనుచున్ = (ఇది యూర్పుసందడి యనుకరణముం జెప్పును.) పెల్లొదవుతాపాగ్నిచేన్ = అధికముగాఁ బుట్టు (కామునివలని) కాఁక యనునగ్నిచేన్, ఒకకొంతవేఁడినిట్టూర్పు = కొంచెము వెచ్చనిశ్వాసమును, ప్రచ్చున్ = విడుచుచుండును; నిండారు.....న్నీరు, నిండారు = పూర్ణమైన, వలపుమున్నీరు = మోహసముద్రము, ఉబ్బి = అధికమై, (లోన స్థలము చాలక మీఁదికి వచ్చి యనియర్థము.) పొంగారువెరవునన్ = అతిశయించువిధముచేతను, సాత్త్వికస్వేదము = సాత్త్వికభావమైనస్వేదమును, ఊనున్ = ధరించును; తావకీన.....మునఁజేసిన, తా

కీన = నీసంబంధమైన, కథా = వృత్తాంతములనెడు, సుధా = అమృతముయొక్క, స్వాద మునఁజేసి = అనుభవముచేతను, అఖిలభోజ్యములందుఁ = ఎల్లభోజనపదార్థములందును, అరుచిఁ = ఇష్టములేమిని, చేయుఁ = పూనును; విరహంబు = వియోగము (ఎడఁబాటు) అనెడు, మేటివేదుఱు = గొప్పయున్మాదము, పైకొన్నఁ = వ్యాపింపఁగాఁ, ఒకటఁ = ఒకకాలమునన్, ఉండినచోటఁ = ఉండినస్థలమునందు, ఉండకుండుఁ = నివసింపకుండును; హృదయగోప్యార్థము = మనస్సునందు డాఁగినవస్తువు, ఒకరియధీనము = ఇతరులయధీనము, ఐనఁ = కాఁగా, (తనకోర్కి తాను సాధింప శక్యముగాక యితరులచేత సాధించుకొనవలసినది కాఁగా ననియర్థము) బైలుపుచ్చక = (ముగ్ధగావున) నితరులకు తెలియనీయక, లోఁ = మనసునఁ, జాలిఁ = దుఃఖముచేతను, తూలినట్లు = చలించినట్లు, జాగరముకాని = జాగరమునే కాని, నిద్దుర = నిద్రను, చాలకుండుఁ = కావలసినట్లు పొందకుండును. ఇందు మనస్సంగమును సంజ్వరము నరతియు జాగరము ననుమన్మథావస్థలును, స్వేద మనుసాత్వికభావమునుం జెప్పంబడియె. ఎల్లపుడుం బ్రియునియందే మనసు నిలుపుట మనస్సంగము. తాపాధిక్యము సంజ్వరము. ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయమున వైరాగ్య మరతి. నిద్రాభావము జాగరము. లజ్జాశ్రమహర్షాదులవలనం బుట్టినదియును గాలి సేవించుట యందలియిచ్ఛచే విసనకఱ్ఱమొదలైనవాని గ్రహించుట యనువ్యాపారము గలిగించునదియు నగుశరీరమునుండి వెడలుజలము స్వేదము.

క॥ కావున నోవనజోదర
యావనరుహనేత్ర నచటి • కరుదెంచి మహా
దేవిగ భూవిభునాజ్ఞ
న్వైవాహికవిధిని జేకొ • నం దగు వేగఁ॥ 48

వనజోదర = ఓపద్మనాభా! శ్రీమహావిష్ణువునాభియందొకపద్మ ముండు నని పురాణములం బ్రసిద్ధము. ఈపద మిచ్చుట నీవు విష్ణువునంశమున నవతరించినవాఁడవనియును లక్ష్మియంశంబునఁ బుట్టినభద్రను వివాహమాడఁ దగుదువనియు సూచింప నుపయోగించెను. కావునఁ = భద్ర నీయందలియనురాగమున మిగులఁ బీడితురాలయ్యె ననుకారణమునన్, అచటికిన్ = ఆపురమునకున్, అరుదెంచి = (నీవు) వచ్చి, భూవిభునాజ్ఞఁ = కేకయరాజునాజ్ఞచే, ఆవనరుహనేత్రఁ = ఆభద్రను, (పద్మములం బోలినకన్నులు గలదానిని) వైవాహికవిధిఁ = వివాహసంబంధమైనవిధిచేతను, దేవిగఁ = భార్యగా, వేగఁ = త్వరతో, చేకొనందగున్ = గ్రహించుటకుఁదగును.

వ॥ అని విన్నవించిన నద్దివ్యయోగినీవచనామృతంబున కానందంబు నొంది ముకుందుండు వదనారవిందంబున మందహాసంబు గందళింప నోశ్రుతిరంజనీ! భవదాగమంబు మాకు భద్రావాప్తికారణం బయ్యెం గావున నే మింద్రప్రస్థపురంబుననుండి కేకయపురంబునకుం గతిపయదినంబులలో నరుదెంచి భవదుక్తం బగుకళ్యాణలాభంబు నొంది సుందరీమణిం జేకొందు సందియంబు వల దనిభువనరక్షణప్రశస్తం బగుహస్తం బొసంగి వీడ్కొల్పిన నదియును మహాప్రసాదం బనిపాదంబుల కెఱఁగి మింటితెరువున మరాళికపోలికం జని కేకయపురాంతఃపురంబుఁ బ్రవేశించి మంతనంబున నయ్యింతికి శ్రీకృష్ణసందర్శనసందేశాదికథనం బెఱింగించినం బ్రహర్షంబున నక్కన్నియ వెన్నునిరాక నిరీక్షించుచుండె నంత నిక్కడ॥ 49

అనివిన్నవించినన్ =(శ్రుతిరంజని) యిట్లు మనవిసేయఁగా, ముకుందుండు = శ్రీకృష్ణుఁడు, అద్దివ్య......నకున్, అద్దివ్యయోగిని =(మీఁదఁజెప్పఁబడిన) దేవలోకమున నుండెడిభక్తురాలియొక్క, వచనామృతంబునకున్ = అమృతముం బోలినమాటలకు, ఆనందంబున్ = సంతసమును, ఒంది = పొంది, వదనారవిందంబునన్ = మోముఁదమ్మియందున్, మందహాసంబు = చిఱునగవు, కందళింపన్ = అంకురింపఁగాన్, ఓశ్రుతిరంజనీ! భవదాగమంబు = నీయొక్కరాక, మాకున్ =(మే మనియర్థము) భద్రావాప్తికారణంబు = మేలొందుటకుఁ గారణము. (భద్రి యనుకన్నెం బొందుటకుఁ గారణ మనియర్థాంతరము.) అయ్యెన్, కావునన్, ఏము, ఇంద్రప్రస్థపురంబుననుండి, కతిపయదినములలోన్ = కొన్నిదినములలో, కేకయపురంబునకున్, అరుదెంచి = వచ్చి, భవదుక్తంబు = నీచేఁ జెప్పఁబడినది, అగు, కళ్యాణలాభంబున్ = శుభావాప్తిని, ఒంది = పొంది, సుందరీమణిన్ = భద్రను, చేకొందున్ = వివాహమాడుదును; సందియంబు = సంశయము, వలదు = కూడదు; అని = ఇట్లు చెప్పి, భువనరక్షణప్రశస్తంబు = లోకముం గాపాడుటచే శ్లాఘింపఁబడునది. అగు, హస్తంబు = చేతిని, ఒసంగి = యిచ్చి, (చేతఁ జేయి వెట్టి విశ్వాసము గలుగునట్లు చెప్పి యనియర్థము.) వీడ్కొల్పినన్ = సెలవీయఁగా, అదియున్ = ఆశ్రుతిరంజనియు, మహాప్రసాదంబని = చిత్తమని, (నా యందు గొప్పయనుగ్రహముం జూపితి రని చెప్పి) పాదంబులకున్ = కృష్ణునిచరణము

లపన్, ఎఱిఁగి = నమస్కరించి, మింటితెరువునన్ = ఆకాశమార్గముచేతను, మరాళికపోలికన్ = హంసీసాదృశ్యముతో, (హంసివలె ననియర్థము.) చని = పోయి, కేకయపురాంతఃపురంబున్ = కేకయరాజుపురమునందలియంతిపురమును, ప్రవేశించి, మంతనంబునన్ = రహస్యస్థలమునందున్, అయ్యింతికిన్ = తన్నుఁబంపినభద్రకున్, శ్రీకృష్ణ... ...కథనంబు = కృష్ణునిదర్శనము చేయుటయు నతనితో నిచటివృత్తాంతము చెప్పుటయు సాతఁడు చెప్పినదియు, ఎఱింగించినన్ = తెలుపఁగాన్, అక్కన్నియ = ఆభద్ర, పరిహర్షంబునన్ = మిగులసంతసముతో, వెన్నునిరాకన్ = కృష్ణునియాగమనంబును, నిరీక్షించుచుండెన్ = ఎదురుచూచుచుండెను. అంతన్ = పిమ్మటను, ఇక్కడన్ = రోహణమునందున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

ఉ॥ రోహణసానువుం డిగి స ♦ రోరుహనేత్రుఁడు గ్రమ్మఱన్ రథా
రోహణ మాచరించి యను ♦ రూపబలద్విపవాహ సౌభట
వ్యూహము గొల్వఁగాఁ జనియె ♦ నున్నతగోపురగోపురస్ఫుర
ద్గేహరమావిధానికి యు ♦ ధిష్ఠిరసంస్థితరాజధానికిన్॥ 50

సరోరుహనేత్రుఁడు = కృష్ణుఁడు, రోహణసానువున్ = రోహణపర్వతముయొక్క చఱియనుండి, డిగి, క్రమ్మఱన్ = మఱలన్, రథారోహణము = అరదము నెక్కుటను, ఆచరించి = చేసి, (అరదము నెక్కి యనియర్థము.) అనురూప......హము, అనురూప = తగిన, బల = సైన్యములును, ద్విప = ఏనుఁగులును, వాహము = గుఱ్ఱములుం గలది, సౌభటవ్యూహము = అగుసేవకసముదాయము, కొల్వఁగాన్ = సేవించుచుండఁగా ఉన్నత......విధానికిన్, ఉన్నత = ఎత్తైన, గోపుర = వాకిళ్లచేతను, గోపుర = స్వర్గమునందు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, గేహరమా = గృహలక్ష్మియొక్క, విధానికిన్ = రచనగల (ఎత్తైనగోపురములచే స్వర్గమువఱకు వ్యాపించినగృహశోభ గలదని యర్థము.) యుధిష్ఠిర = ధర్మరాజుయొక్క, సంస్థిత = చక్కనిదగు, రాజధానికిన్ = పురమునకున్, (ఇంద్రప్రస్థమున కనియర్థము.) చనియెన్ = పోయెను.

శా॥ శ్రీకృష్ణుండు పురోపకంఠమునకుం ♦ జేరంగ నేతెంచుటన్
ద్భూకాంతోత్తముఁ డైనధర్మసుతుఁ డా ♦ కర్ణించి యుగ్రప్రీతుఁడై
నేకామాత్యపురోహితాదియుతుఁడై ♦ యేతెంచి యుల్లాసి నా
లోకించెం బ్రమదంబు భక్తి నెనయన్ ♦ లోకైకవంద్యున్ హరిన్॥

శ్రీకృష్ణుండు, పురోపకంఠమునకున్ = పట్టణసమీపమునకున్. చేరంగన్ = సమీపించునట్లు, ఏతెంచుటన్ = వచ్చుటను, క్ష్మాకాంతోత్తముఁడు = రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడు, ఐన ధర్మసుతుఁడు = ధర్మరాజు, ఆకర్ణించి = విని, ఆప్తా.....యుతుఁడై, ఆప్త = మిత్రులతోడను, అనుజ = తమ్ములతోడను, అనేకామాత్య = అనేకమంది మంత్రులతోడను, యుతుఁడై = కూడినవాఁడై, ఏతెంచి = వచ్చి, ప్రమోదంబు = సంతోషము, భక్తిన్ = అనురాగమును, ఎనయన్ = పోలఁగాన్, (సంతోషము భక్తియు సదృశము లగుచుండఁగా ననియర్థము.) సంతోషముం భక్తియుఁ గలుగఁగా నని ఫలితము. లోన్ = మనసునందు, మ్రొక్కుచున్ = నమస్కరించుచును, సొక్కుచున్ = పారవశ్యము నొందుచును, ఆశౌరిన్ = వచ్చినకృష్ణునిని, ఆలోకించెన్ = చూచెను.

క॥ అప్పు డాయదువల్లభుకుం
గృపతో ధర్మాత్మజునకుఁ ♦ గేల్మోగిచి ప్రమో
దపునః పునరాశ్లేషా
లపనాదుల భీమముఖ్యు ♦ లను దేలించెన్॥ 52

అపుడు = ధర్మరాజు వచ్చినకాలమున, ఆయదువల్లభుఁడున్ = ఆకృష్ణుఁడును, కృపతోన్ = దయతోన్, ధర్మాత్మజునకున్ = ధర్మరాజునకున్, (యమునిపుత్త్రుని కనియర్థము) కేల్మోగిచి = నమస్కరించి, భీమాదులన్ = భీముఁడు మొదలగువారిని, ప్రమోదపునః......నాదులన్, ప్రమోద = సంతోషముతోడ, పునఃపునరాశ్లేష = మఱల మఱల (గావించు) నాలింగనములచేతను, ఆలపనాదులన్ = సంభాషణము మొదలగువాని చేతనను, తేలించెన్ = తృప్తినొందించెను.

వ॥ ఇట్లన్యోన్యహర్షంబు లింపార సపరివారంబుగా శ్రీకృష్ణునిఁ దో
డ్కొని తమతమరథంబులు కనకమహీధరంబులవిధంబున ఘంటా
పథంబునం బోవ దేవకీవసుదేవప్రముఖుల కుశలంబు లడుగుచు ధ
ర్మజుండు పురంబుప్రవేశించె ననంతరంబ॥ 53

ఇట్లు = ఈప్రకారము, అన్యోన్యహర్షంబులు = ఒండొరులసంతోషములు, ఇంపారన్ = వర్ధిల్లుచుండఁగా, ధర్మజుండు = ధర్మరాజు, శ్రీకృష్ణునిన్, సపరివారంబుగాన్ = సేనతోఁ గూడునట్లుగా, తోడ్కొని = తీసికొని, తమతమరథంబులు = వారివా

రితేరులు, కనకమహీధరంబులవిధంబునన్ = బంగారుకొండలవితముచే, ఘంటాపథంబు నన్ = రాజమార్గమునందున్, పోవన్ = పోవుచుండఁగా, దేవకీవసుదేవప్రముఖులకుశలంబులు = దేవకి వసుదేవుఁడు మొదలైనవారి క్షేమములను, అడుగుచున్, పురంబు = నగరమును, ప్రవేశించెన్, అనంతరంబ = పిమ్మటను,

క॥ ఆయదుచంద్రుఁడు సుస్థిరుఁ
డై యింద్రప్రస్థపురము ♦ నం దలరించెన్
శ్రీయుతకరుణావీక్షా
స్ఫాయచ్చంద్రికల బంధు ♦ జనసింధువులన్॥ 54

ఆయదుచంద్రుఁడు = ఆకృష్ణుఁ డనెడుచంద్రుఁడు, (ఇచ్చట యదుశబ్దమునకు లక్షణచే నావంశమున జన్మించినకృష్ణుఁ డనియర్థము. మఱియు ముం దున్న బంధుజనసింధువులు, వీక్షాచంద్రికయనువానియనురోధమునను, అలరించె ననుసామాన్యప్రయోగమునను రూపకసమాసమే చెప్పవలయును.) ఇంద్రప్రస్థపురమునందున్, స్థిరుఁడై = నిలిచినవాఁడై, శ్రీయుత......చంద్రికలన్, శ్రీయుత = శోభతోఁగూడిన, కరుణావీక్షా = దయాదృష్టియనెడు, స్ఫాయత్ = బలియుచున్న, చంద్రికలన్ = వెన్నెలలచేత. బంధుజనసింధువులన్ = చుట్టములనుసముద్రములను, అలరించెన్ = సంతోషపెట్టెను, రూపకాలంకారము.

సీ॥ రాజనీతిప్రవ ♦ ర్తనధర్మమున నొప్పు
ధర్మనందనుప్రభు ♦ త్వంబు మెచ్చి
నిర్మలగుణయుక్తి ♦ నిరుపమశీలుఁడై
తనరుభీమునిబలో ♦ ద్ధతి నుతించి
సహజాప్తుఁడై ప్రాణ ♦ సఖ్యంబునఁ జరించు
నర్జునువిజయంబు ♦ లభినుతించి
నాసత్యరూపవి ♦ లాససంపద నొప్పు
కవలసౌజన్యంబు ♦ గారవించి
సంతతంబును దనదుద ♦ ర్శనము గోరు
కుంతి నత్యాదరంబునఁ ♦ గొంత దనిపి

తనదునామంబు దాల్చి డెం ♦ దమున నమ్మి
నట్టిద్రౌపది నాకృష్ణుఁ ♦ డాదరించె॥ 55

ఆకృష్ణుఁడు, రాజనీతిప్రవర్తనధర్మమునన్, రాజనీతి=రాచవారు తప్పకచేయవలయుకర్జములం దెలుపుగ్రంథమునందలి మంచివిషయమునన్, ప్రవర్తన=ఉండుటయను, ధర్మమునన్=గుణముచేతను (నీతిశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడినప్రకారము చేయుమంచిపరిపాలనముచేత ననియర్థము.) ఒప్పు=ప్రకాశించెడు, ధర్మనందనుప్రభుత్వంబు=ధర్మరాజుయొక్కదొరతనమును, మెచ్చి=పొగడి, నిర్మలగుణయుక్తిన్=స్వచ్ఛములగుశౌర్యధైర్యాదులకలిమిచే, నిరుపమశీలుఁడై=సాటిలేని మంచినడవడి కలవాఁడై, (ని) శీలంస్వభావేసద్వృత్తౌ (అ) తనరుభీమునిబలోద్ధతిన్=ఒప్పుభీమునిబలగర్వమును, నుతించి=స్తుతి చేసి, సహజాప్తుఁడై=తోఁబుట్టువగుసుభద్రకుం బ్రియుఁడై, పుట్టినప్పటినుండి మిత్రుఁడై యనియు నర్థము. ప్రాణసఖ్యంబునన్=ప్రాణమునందలి చెలిమిం బోలినచెలిమిచేతను, (అతిస్నేహముచే ననియర్థము.) చరించునర్జునువిజయంబు=సంచరించెడుపాండవమధ్యమునిగెలుపును, అభినుతించి=స్తుతిచేసి, నాసత్యరూపవిలాససంపదన్, నాసత్య=అశ్వినీదేవతలయొక్క, రూపవిలాస=చక్కఁదనముయొక్క, సంపదన్=కలిమిచేతను, వారిచక్కఁదనముం బోలినచక్కఁదనముచే ననియర్థము. (ని) నాసత్యావశ్వినౌదస్రావాశ్వినేయావుభౌ. అ. ఒప్పుకవలసౌజన్యంబున్=ఒప్పెడునకులసహదేవులమంచితనమును, గారవించి=మన్నించి, మున్నుసూర్యునిభార్యయు విశ్వకర్మకూఁతు నగుసంజ్ఞ యొకనిమిత్తమున నిషధపర్వతమునందు ఘోటియై తపంబు సేయ సూర్యుఁడు దానిని వెదకి కనుఁగొని తాను నశ్వరూపంబు ధరించి సమీపించునంత నామె పరపురుషుఁ డనుశంకచే నాభిముఖ్యంబు నొందిన నాసికాసంయోగంబున నీపురుషు లిరువురుం బుట్టుటచే వీరికి నాసత్యు లనినామంబు గల్గె ననిభారతము. వీరియనుగ్రహమువలన నే కుంతికి నకులసహదేవులు జన్మించుటచే నట్టి సౌందర్యము వీరికిఁ గలదని యిటఁ జెప్పఁ బడియె. సంతతంబు=ఎల్లప్పుడును, తనదుదర్శనము=(కృష్ణుని) దర్శనమును, (ఆత్మసాక్షాత్కారము ననియేని యర్థము) కోరుకుంతిన్, అత్యాదరంబునన్=మిగులఁబ్రీతితోన్, కొంతదనిపి=కొంతతృప్తిఁజేసి, తనదునామంబు=తనపేరు, తాల్చి=ధరించి, (తన్నెప్పుడును స్మరించి యనియర్థము) కృష్ణ యనుపేరు ధరించి యనియర్థాంతరము. డెందమునన్=మనసునందున్, నమ్మినట్టిద్రౌపదిన్=(తన కాపదలు రాకుండ రక్షించునని) విశ్వసించిన పాండవపత్నిని, ఆదరించెన్=మన్నించెను.

క॥ హితుల మహీపతులఁ బురో
హితుల ధృతవ్రతుల వరసు ♦ కృతులం బతిదే
వత లౌ సతులం దగుసం
స్తుతుల నతులఁ దేల్చె నంద ♦ సూనుఁడు వేడ్కన్ ॥ 56

నందసూనుఁడు = కృష్ణుఁడు, హితులన్ = ఆప్తులను, మహీపతులన్ = రాజులను, ధృతవ్రతులన్ = పుణ్యకర్మములం జేసినవారిని, పురోహితులన్, వరసుకృతులన్ = విద్వాంసులను, పతిదేవతలు = భర్తయే దైవమని సేవించువారలు, ఔ సతులన్ = అయినస్త్రీలను, (పతివ్రతల ననియర్థము) వేడ్కన్ = కుతూహలముతో, సంస్తుతులన్ = పొగడ్తలచేతను, నతులన్ = నమస్కారములచేతను, తేల్చెన్ = సంతోషపెట్టెను.

క॥ వారలు సంప్రీతిమెయిన్
సారసగోష్ఠీవినోద ♦ సల్లాపచమ
త్కారములం దనుఁ దనుపఁగ
శౌరి యిటులు కొన్నినాళ్లు ♦ చట నుండంగన్ ॥ 57

వారలు = ఆ హితులు మొదలగువారలు, ప్రీతిమెయిన్ = ప్రేమతో, సారస... ...ములన్, సారస = మనోహరమైన, గోష్ఠి = ప్రసంగమునందలి, వినోద = వేఁడుకకరమైన, సల్లాప = సంభాషణమందలి, చమత్కారములన్ = నేర్పులచేతను, తనున్, తనుపఁగన్ = తృప్తి పొందింపఁగా, శౌరి = కృష్ణమూర్తి, ఇటులు = ఈప్రకారము, కొన్నినాళ్లు, అచటన్ = ఆయింద్రప్రస్థపురమునందు, ఉండఁగన్, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ సురసాలనిభలీల ♦ సురసాలతరుజాల
సరసాలపనఖేల ♦ మరుశుకంబు
మలయాగణితభోగ ♦ వలయాగవరపూగ
నిలయాగతసదాగ ♦ తిలసితంబు
వనితాజనసమాజ ♦ ధనితాజరమనోజ
జనితాజయవిరాజ ♦ దనుసయంబు

చరితాంతసురతాంత ♦ పరితాంతసదుదంత
భరితాంతరసకాంత ♦ వరచయంబు
లలితకలరవకలరవ ♦ మిళదళికుల
కలకలోజ్జ్వలవిచికిల ♦ కలితవకుల
విసరకేసరపరిలస ♦ దసమకుసుమ
సముదయము వొల్చె మధుదిన ♦ సముదయంబు 53

సురసాల......శుకంబు, సురసాల = దేవవృక్షములతో, [illegible] వునవి యైదును దేవవృక్షములు. (ని) పంచైతే దేవతరవో మందారః పారిజాతకః సంతానః కల్పవృక్షశ్చ పుంసివాహరిచందనం. అ. నిభ = తుల్యమైన, [illegible] సాల, సు = ప్రశస్తమైన, రసాల = తియ్యమామిడి యనెడు (ని) ఆమ్రశ్చూతో రసాలో౽సౌ సహకారో౽తిసౌరభః. అ. తరు = వృక్షములయొక్క, జాల = సముదాయముయొక్క, [illegible] రసాలపన = మనోహరమైనపల్లవములతో, ఖేలత్ = క్రీడించుచున్న, [illegible] = [illegible] క్కచిలుకలు కలదియు, మలయాగ——లసితంబు, మలయాగ = మలయపర్వతమందలి, అగణిత = లెక్కింపఁబడని, భోగవలయ = పాములచుట్లు గల (పాములచేత [illegible] జుట్టఁబడిన యనియర్థము) అగవర = వృక్షశ్రేష్ఠములయొక్క, (మంచిగంధపుచెట్ల యొక్క) పూగ = సముదాయముయొక్క, నిలయ = స్థానమునుండి, ఆగత = వచ్చిన, సదాగతి = వాయువుచేతను, లసితంబు = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియు. (మలయపర్వత మ్మునుండి వచ్చుగాలితోఁ గూడిన దనియర్థము.) వనితా......సమయంబు, వనితాజనసమాజ = స్త్రీసముదాయముయొక్కయు, ధనితాఢ్య, ధనితా = సంపదతో, ఆఢ్యతతో ననియేని యర్థము. (కూడిన) అజర = చిన్నవయసునున్న పురుషులయొక్కయు, మనోజ = మన్మధునిచేత, జనిత = పుట్టింపఁబడిన, అజయ = పరాభవములే, [illegible] జత్ = ప్రకాశించుచున్న, అనునయంబు = ప్రార్థనలు గలది. వసంతమలయానిలా లుద్దీపనవిభావములు గాన నాకాలమున నాయికానాయకులు మానము విడిచి యొండొరుల బ్రతిమాలు చుందు రనిభావము. చరితాంత......వరచయంబు, చరిత = [illegible] చే, అంత = సుందరులును, మంచినడవడిఁ గలవా రనియర్థము, సురతాంత = సంభోగానంతరమున, పరితాంత = అలసినవారును, సదుదంత = మంచిసమాచారములతో, భరిత = నిండింపఁబడిన, అంతర = అవకాశముగల, సకాంత = భార్యలతోఁ గూడిన, వరచయంబు = నాయకసముదాయము గలదియును, (ని) వరోజామాతృసిద్ధయోః. అ. శే. [illegible]

లిత......సముదయము, లలిత=మనోహరములగు, కలరవ=పావురములయొక్క, క లరవ=మధురధ్వనితో, మిళత్=కలియుచున్న, అళికుల=తుమ్మెదలయొక్క, కల కల=ధ్వనిచేత, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించెడు, విచికిల=మల్లితీఁగలతో, కలిత=కూడుకొ నిన, వకులవిసర=పొగడలగుంపులందును, కేసర=పొన్న చెట్లయందును, పరిలసత్= వికసించుచున్న, అసమ=సాటిలేని, కుసుమసముదయము=పువ్వులగుంపులు గలది. మధుదినసముదయంబు=వసంతపుదినములసముదయము (వసంతకాల మనియర్థము.) పొల్చెన్=సాక్షాత్కరించెను. వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము.

చ॥ శ్రుతిహితవాక్యముల్ వలుకు ♦ చుం ద్విజపాళి మెలంగఁ గేళిప
ర్వతశుభవేదులందుఁ బ్రస ♦ వర్తుదినాత్మవివాహవేళ ను
న్నతలతికామహీజమిథు ♦ నంబులు పైనితరేతరం బుదా
రత నిడుముత్తియంపుఁదలఁ ♦ బ్రాలన జాలకరాజి రాజిలెన్॥ 59

ద్విజపాళి=కోయిలలు మొదలగుపక్షులసముదాయ మనెడుబ్రాహ్మణసముదా యము, (ని) దంతవిప్రాండజాద్విజాః. అ. శ్రుతిహితవాక్యముల్=చెవుల కిం పగుప లుకు లనెడువేదమందుఁ జెప్పఁబడినవాక్యములను, (ని) వేదశ్రవసిచశ్రుతిః. అ. ప లుకుచున్, మెలంగఁగన్=సంచరించుచుండఁగాన్, శ్లిష్టరూపకాలంకారము. కేళిప ర్వతశుభవేదులందున్, కేళి=క్రీడార్థము, (కల్పితములైన) పర్వతశుభవేదులందున్= కొండ లనెడుపెండ్లియరఁగులమీఁదను, ప్రసవర్తు......ళన్, ప్రసవర్తుదిన=వసంత కాలమనెడు, ఆత్మవివాహవేళన్=తమయొక్క (లతలయువృక్షములయు) వివాహ కాలమునందున్, ఉన్నత......మిథునంబులు, ఉన్నత=పొడవులగు, లతికా=తీవ లును, మహీజ=వృక్షములు ననెడు, మిథునంబులు=స్త్రీపురుషులజంటలు, ఇతరేతరం బు=అన్యోన్యమును, పైన్=ఒండొరులమీఁదను, ఉదారతన్=గొప్పతనముతో, ఇ డుముత్తియంపుఁదలఁబ్రాలనన్=చల్లుకొను చున్నముత్తెములతలఁబ్రాలో యనునట్లు, జాలకరాజి=మొగ్గలసముదాయము, రాజిలెన్=ప్రకాశించెను. రూపకానుప్రాణితో త్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ ఎలయుచుఁ దేఁటిమొత్తపుమొ ♦ యిల్ పయిఁ గప్పి రవం బొనర్పఁ గో
యిల లనువానకోయిలలు ♦ హెచ్చఁగ నచ్చపుఁబువ్వుఁదేనెసో
నలు గురియన్ వనానిలము ♦ నం గన నొచ్చుఁజలించెఁ గ్రొమ్మెఱుం

గులగతి దియ్యమావియెల ♦ గున్నలఁ గెందలిరాకుజొంపముల్ ॥60

తియ్యమావియెలగున్నలన్ = తియ్యమామిడిచెట్లసంబంధమైనలేఁతమొక్కల యందున్ (లేఁతతియ్యమావులం దనియర్థము.) కెందలిరాకుజొంపముల్ = ఎఱ్ఱనిలేఁతయాకులసమూహములు, పయిన్ = వానిమీఁదను, కప్పి = ఆవరించి, తేఁటిమొత్తపుమొయిల్ = తుమ్మెదగుంపు లనుమేఘములు, ఎలయుచున్ = వ్యాపించుచున్, రవంబు = ధ్వనిని, ఒనర్పఁగాన్ = చేయుచుండఁగాన్, కోయిలలు = కోకిలలు; అనువానకోయిలలు = అనియెడుచాతకములు, హెచ్చఁగన్ = అధిక మగుచుండఁగాన్, అచ్చపుఁబువ్వుఁదేనెసోనలు = నిర్మల మైనమకరంద మనువర్షధారలు, కురియన్ = వర్షింపఁగాన్ వనానిలమునన్ = వనము నందలిగాలిచేతను, క్రొమ్మెఱుంగులగతిన్ = క్రొత్తమెఱుఁగు లరీతిచేతను, (క్రొత్తమెఱుఁగులవలె ననియర్థము.) కననౌచున్ = ఒకసారి కానుపించుచున్, చలించెన్ = కదలి యాడుచుండెను.

లేఁతమావులయందలిచిగుళ్లమీఁద మేఘములవలెఁ దుమ్మెదలు ముసరి ధ్వనిచేయుచుండఁగా వర్షధారలువలె మకరందము గురియుచుండఁగా మెఱుఁగులువలె గాలిచే నొకప్పుడు గాన్పించుచు నొకప్పుడు గాన్పింప కుండె ననియర్థము.

మ॥ వనరాశ్యుద్గతఫేనము ల్వనరమా ♦ వజ్రప్రభారమ్యమం
డనశోభల్ మధుపప్రతానమధుపా ♦ నప్రక్రియారౌప్యపా
త్రనికాయంబులు చైత్రరాత్రిముఖని ♦ ర్యత్తారకల్ వల్లికా
వనితామందహాసముల్ సితసుమ ♦ వ్రాతంబు లొప్పెన్ వనిన్॥

వనరాశ్యుద్గతఫేనముల్, వనరాశి = అరణ్యసముదాయ మనెడుసముద్రమునుండి ఉద్గత = మీఁదికివచ్చిన, ఫేనముల్ = నురుగులును, (ని) పయఃకీలాలమమృతంజీవనం భువనంవన మనియును, గహనంకాననంవన మనియును నమరుఁడు. వనరమా......... భల్, వనరమా = వనలక్ష్మి యనెడుస్త్రీయొక్క, వజ్రప్రభారమ్య = వజ్రకాంతులచే మనోహరము లైన, మండనశోభల్ = అలంకారములయొక్కదీప్తులును, మధుప...నికాయంబులు, మధుప = తుమ్మెద లనుమద్యపానముచేయువారి, ప్రతాన = సముదాయముయొక్క, మధుపాన = మకరందము ద్రావుట యనెడుమద్యపానవ్యాపారమునకు, రౌప్యపాత్రనికాయంబులు = వెండిగిన్నెలగుంపులును, చైత్ర......త్తారకల్, చైత్ర = వసంతకాలమనెడు, రాత్రిముఖ = సూర్యాస్తమయకాలమందు, నిర్యత్ = ఉదయించుచున్న, తారకల్ = నక్షత్రములును, వల్లికా......హాసముల్, వల్లికా = తీవలనెడు,

వనితా = స్త్రీలయొక్క, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, దరహాసముల్ = మందహాసములను, (అగు) సితసుమవ్రాతంబుల్ = తెల్లపువ్వులసముదాయములు, వనిన్ = వనమునందున్ ఒప్పెన్ = ప్రకాశించెను.

క॥ వసుపతి దాను నగుట నల
వసుపతి మైత్రికిఁ దదాశ ♦ వఱలె నన విభా
వసుఁ డుత్తరంపుఁద్రోవను
మసలెం దనమిత్రభావ ♦ మహిమ దలిర్పన్॥ 62

విభావసుఁడు = సూర్యుఁడు (ని) విభావసుర్గ్రహపతిస్త్విషాంపతిరహస్పతిః. అ. తాను, వసుపతి = కిరణముల కధికారి, ధనముల కధికారి యనియర్థాంతరము. (ని) దేవభేదేనలేరశ్మౌవసూరత్నే ధనేవసు. అ. అగుటన్ = కావుటచేతను, అలవసుపతిమైత్రికిన్ = ప్రసిద్ధుఁడైనధనాధిపతి యగుకుబేరునియొక్క చెలిమికిన్, తదాశన్ = ఆధనమునందలియాశచేతను, ఆకుబేరుఁ డుండునుత్తరపుదిక్కునం దనియర్థాంతరము. (ని) ఆశాశ్చహరితశ్చతాః. అ. వఱలె ననన్ = వ్యాపించెనా యనునట్లు, తనమిత్రభావమహిమ = తనమైత్రియొక్క గొప్పతనము, తనసూర్యభావముయొక్క గొప్పతనమనియర్థాంతరము. తలిర్పన్ = వృద్ధి చెందఁగాన్, ఉత్తరంపుఁద్రోవన్ = ఉత్తరమార్గమునందు, మసలెన్ = సంచరించెను. సూర్యుఁడుత్తరాయణమున నుత్తరదిక్కునందును దక్షిణాయనమందు దక్షిణపుదెసను సంచరించుట సహజమైయుండఁగా, సమానులకు మైత్రి సమకూడు నను ప్రసిద్ధిచేత నిచట సూర్యుఁడును వసుపతి (కిరణముల కధికారి) గావున నాశచేత వసుపతి (ధనపతి) యైనకుబేరునితో మైత్రి చేయ నెంచి యాదిక్కున సంచరించుచున్నట్లు తోఁచె ననియుత్ప్రేక్షించినాఁడు. వసుపతిశబ్దమునం దర్థద్వయమున కభేదాధ్యవసాయము.

శ్లేషమూలకాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ నవరసామోదంబు ♦ సవరించె నెయ్యది
తరులయందును ఘన ♦ తరులయందు
సుమనోవికాసంబు ♦ సమకూర్చె నెయ్యది
శ్యామలందును నవ ♦ శ్యామలందు

మధుపరాగసమృద్ధి । మనని చ్చె నెయ్యది
తమ్ములందును లతాం । తమ్ములందు
లలితకుంకుమపత్రి । కలన మెయ్యది నించెఁ
గొమ్మలం దెలమావి । కొమ్మలందు
నట్టిసురభికి సురభివి । ఖ్యాతి గలుగు
టరిదియే సత్ఫలములు ద్వి । జావళులకు
బాలగణికలకు నవీన । పల్లవాప్తి
లలిఁ బ్రసవయుక్తి వంధ్యాళు । లకు నొసంగె 63

ఎయ్యది = ఏవసంతకాలము, తరులయందున్ = వృక్షములయందును, ఘనతరుల యందుఁ = గొప్పవారియందును, నవరసామోదంబు, నవ = నూతనమైన, రస = మకరందాదులయు, ఆమోదంబు = పరిమళములయు, (సముదాయమును) నవ = నూతనమైన, రస = (శృంగారము) ప్రేమను, ఆమోదంబు = సంతోషంబును, నవరించెఁ = కలిగించెనో, వృక్షములందు మధురరసమును, బరిమళమును, పురుషులందుఁ బ్రేమను సంతోషమునును గలిగించె ననియర్థము. (ని) శృంగారాదౌవిషేవీర్యేగుణేరాగేద్రవేరసః. అ. ఎయ్యది = ఏవసంతకాలము (ఈపదమునకు ముందు నిట్లే యర్థము గ్రహింపవలెను.) శ్యామలందును = యువతులందును (ని) శ్యామాషోడశవర్షాస్త్రీ. వా. వా. నవశ్యామలందుఁ = లేఁతప్రేంకణపుఁజెట్లయందును, సుమనోవికాసంబు = అధికమైనమన స్సంతోషంబును, పూలయొక్కవికాసమునును, సమకూర్చెఁ = సంఘటించెనో, యువతులకు సంతోషమును, ప్రేంకణములకుం బుష్పసమృద్ధిని గలిగించె ననిభావము. ఎయ్యది, తమ్మిలందును = తామరలయందును, లతాంతమ్ములందుఁ = పుష్పములయందును, మధుపరాగసమృద్ధిఁ, మధుప = తుమ్మెదలయొక్క, రాగ = ప్రేమయొక్క, సమృద్ధిన్ = అతిశయమును, మధు = పూఁదేనెయొక్కయు, పరాగ = పుష్పరజముయొక్కయు, సమృద్ధిఁ = సంపదను, మనని చ్చెఁ = ఉండఁజేసెనో, పుట్టించెనోయనియర్థము. తామరలందుం దుమ్మెదలకుఁ బ్రేమాతిశయమునుఁ బువ్వులందుమకరందముం బుప్పొడిని గలిగించె ననియభిప్రాయము. ఎయ్యది, కొమ్మలందుఁ = స్త్రీలయందును, ఎలమావికొమ్మలందుఁ = లేఁతమామిడికొమ్మలందును, లలితకుంకుమపత్రకలనము, లలిత = సుందరమైన, కుంకుమపత్ర = (చెక్కిళ్లు మొదలగువానియందలి) కుంకుమపత్త్రావళి వలని, కలనము = చక్కఁదనమును, కుంకుమంబోలినచిగురాకులయందమును, నించెఁ =

నిండించెనో, స్త్రీలకుం గుంకుమపూఁతలును మావులయందుఁ జిగురాకులును సంఘటించె ననియర్థము. అట్టిసురభికిన్ = అట్టివసంతఋతువునకు, (ని) సురభిస్తుగవిస్త్రియాం వసంతచైత్రయోః పుంసిత్రిషుసౌమ్యసుగంధినోః. నా. నా. ద్విజావళులకున్ = బ్రాహ్మణులకు, (పక్షుల కనియర్థాంతరము) సత్ఫలములు = కోరినలాభములను (మంచిపండ్ల ననియర్థాంతరము) బాలగణికలకున్ = లేఁతయడవిమల్లెతీఁగెలకున్, (చిన్న వయసున నున్న వేశ్యల కనియర్థాంతరము.) నవీనపల్లవాప్తిన్ = లేఁతచిగురాకులకలిమిని (క్రొత్త విటులసంబంధము ననియర్థాంతరము.) (ని) వారస్త్రీగణికా వేశ్యా యనియును గణికాయూథికాయనియును నమరుఁడు. లలిన్ = చక్కఁగాన్, వంధ్యావళులకున్ = గొడ్రాండ్రకున్ (గొడ్డువి యగుతుమ్మెదల కనియేని ఫలింపనిచెట్లసముదాయమున కనియేని యర్థాంతరము) ప్రసవయుక్తిన్ = సంతానమును, (పుష్పసంపద ననియర్థాంతరము.) ఒసంగన్ = ఇచ్చుటచేతను, సురభివిఖ్యాతి = సురభియను పేరు (కామధేనువు యొక్కకీర్తిం బోలినకీర్తి యనియర్థాంతరము) కలుగుట = సంభవించుట, అరిదియే = దుర్లభమా? కాదనియర్థము. కామధేను వెవ్వ రేమికోరిన నది యిచ్చును. వసంతఋతువునకును శ్లేషచే నట్టిసామర్థ్యము చెప్పఁబడియె. కాఁబట్టియే దానిపే రైనసురభి యనునామమును గీర్తియును దీనికిం గలుగుట దుర్లభము గా దనితాత్పర్యము. వసంతఋతువునకు సురభి యనునామము నిమిత్తాంతరముచేతఁ గలిగి యుండఁగా నిది పెక్కండ్రకుం బెక్కుకోర్కె లిచ్చినట్లు శ్లేషచేఁజెప్పి యాకారణముచేతనే కామధేనువునకుం బే రైనయీశబ్దము దీనికిం జెల్లు ననియుత్ప్రేక్షించుటచే శ్లేషానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ చివురుకటారు లయ్యలరు ♦ సింగిణులుం దలిరాకుబాఁకులున్
రవదళిశింజినుల్ సుమప ♦ రాగమునన్ మెఱుఁగెక్కఁ జేసి మా
ధవుఁ డనుఁ గైనమారునకుఁ ♦ దా నిడ నించినయస్త్రశాలల
ట్లవితథలీల నొప్పె వని ♦ నంచితమంజునికుంజపుంజముల్॥ 64

మాధవుఁడు = వసంతుఁడు, చివురుకటారులు = చిగురులనుచురకత్తులును, అయ్యలరుసింగిణులున్ = పూవిండ్లును, తలిరాకుబాఁకులున్ = లేఁతయాకులను ఖడ్గవిశేషములును, రవదళిసింజినుల్ = ధ్వనియించుచున్న తుమ్మెదనారులును, సుమపరాగమునన్ = పుప్పొడిచేతను, మెఱుఁగెక్కఁజేసి = మెఱయునట్లుచేసి (పదనుపెట్టి యని యర్థము) కత్తులుమొదలైనవానికిం బదను కలుగఁజేయునిమిత్త మిసుము మొదలగునవిరాతిమీఁద

చేసినూఅుట సుప్రసిద్ధము. అనుఁగైనమారునకుఁ = ప్రియుఁడైనమన్మథునకు, తాఁ, ఇడఁ = ఇచ్చుటకు, నించినయస్త్రశాలలట్లు = నిండించిన యాయుధాగారములువలె, అంచిత......పుంజముల్, అంచిత = ఒప్పెడు, మంజు = మృదువైన, నికుంజపుంజముల్ = పొదరిండ్ల సముదాయములు, అవితథలీలన్ = సఫలమైన విలాసముతో, వనిఁ = వనమునందుఁ, ఒప్పెఁ = ప్రకాశించెను.

వసంతుఁడు తన చెలికాఁడైన మన్మథునకిచ్చుటకు సిద్ధముచేసిన యాయుధశాలలువలెఁ బొదరిండ్లు పువ్వులతోడం జివుళ్లతోడను విలసిల్లెననిభావము.

చ॥ కొలఁకులఁ దేలి తేలి తొవ ♦ గుంపులకంపుల సోలిసోలి మ్రాఁ
కులపయి వ్రాలివ్రాలి సుమ ♦ గుచ్ఛసుగంధముఁ గ్రోలిక్రోలి తీ
వలగమిఁ గ్రాలిక్రాలి తరు ♦ పంక్తులనీడలఁ దాళితాళి మేల్
నిలుకడ వీచె నామని వ ♦ నీతలశీతలవాతపోతముల్॥ 65

వనీతల శీతల వాత పోతముల్, వనీతల = తోఁటలయందలి, శీతల = చల్లని, వాతపోతముల్ = పిల్లవాయువులు, ఆమనిఁ = వసంతకాలమునందుఁ, కొలఁకులఁ = సరస్సులందున్, తేలి తేలి = స్నానముచేసి (సంచరించియనియర్థము.) తొవగుంపులకంపులఁ = కలువ పువ్వుల వాసనచేఁ, సోలిసోలి = మిగులం బారవశ్యము నంది, కంపు శబ్దము దుర్గంధ పరమైనట్లు లోకమునం బ్రసిద్ధము. కాని భారతము మొదలగు వానియందు గంధసామాన్యపరముగా నీ శబ్దము నుపయోగించిరి. మ్రాఁకులపయిన్ = చెట్లమీఁదను, వ్రాలివ్రాలి = మిగులవిశ్రమించి, సుమగుచ్ఛసుగంధముఁ = పువ్వులగుత్తులయొక్క పరిమళమును, క్రోలిక్రోలి = మిగులననుభవించి, తీవలగమిఁ = తీవలగుంపునందున్, క్రాలిక్రాలి = మిగులసంచరించి, తరుపంక్తులనీడలఁ = చెట్లవరుసల నీడలయందుఁ, తాళితాళి = ఆఁగియాఁగి, మేల్ నిలుకడన్ = మిగులస్థైర్యముతో వీచెన్ = విసరెను. ఇందు వాయువునందు వర్ణ్యములైన చల్లఁదనము మాంద్యము సౌరభ్యము నను మూఁడు గుణములును వర్ణింపఁబడెను.

క॥ అలిసికుటుంబినులకుఁ
లలి నీరవుబొమ్మ ♦ రిండ్ల లతికాపాంచా
లుల నవపుష్పోద్గమ వే
ళల వనరమ దేనెవిందు ♦ లను గావించెన్॥ 66

వనరమ=వనలక్ష్మి, లతికా......వేళలన్, లతికా=తీవలను, పాంచాలుల=బొమ్మలయొక్క, నవపుష్పోద్గమవేళలన్, నవ=నూతనమైన, పుష్పోద్గమవేళలన్=పువ్వులుపుట్టుకాలమనెడు రజోదర్శన కాలమందున్, లలిన్=చక్కఁగా, ఈరపుబొమ్మరిండ్లన్=పొదరులను, బొమ్మలనుబెట్టికొని పిల్లలాడుకొను నిండ్లయందున్, అలినితంబినులకున్=ఆఁడుతుమ్మెదలను పేరఁటాండ్రకున్, తేనెవిందులన్=మకరంద భోజనములను, కావించెన్=చేయించెను.

గీ॥ విరహితతిమీఁద దండెత్తు ♦ మరునిపీర
కాహళల భంగి మొఱసెఁ బి ♦ కవ్రజంబు;
లమరెఁ గోరకములు కింశు ♦ కములఁ గాన
నస్థలీస్త్రీల కెంపుల ♦ నత్తులనఁగ॥ 67

పికవ్రజంబు=కోయిలలసముదాయము, విరహితతిమీఁదన్=వియోగమునుబొందిన స్త్రీపురుషుల సముదాయముమీఁదను, దండెత్తు......భంగిన్, దండెత్తు=యుద్ధమునకు వెడలెడు, మరుని=మన్మథునియొక్క, వీర కాహళల భంగిన్=పరాక్రమశాలులకుంబిరుదులైన కొమ్ముబూరల రీతిచేతను, మొఱసెన్=ధ్వనించెను. కింశుకములన్=మోదుగులయందున్, కోరకములు=మొగ్గలు, కానన......లనఁగన్, కానన స్థలీ=అడవులయందలి యకృత్రిమ భూములనెడు, స్త్రీల=ఆఁడువారియొక్క, కెంపులనత్తులనఁగ=పద్మరాగములంగూర్చిన ముక్కుపోగులో యనునట్లు, అమరెన్=ఒప్పెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ తరులలోఁ దీవపం ♦ దిరులలో విరులమం
జరులలో మకరంద ♦ ఝరులు గ్రోలి
గముల బాగమరి పూ ♦ గములపైఁ దగి పరా
గములఁ బైకొని సురా ♦ గముల మించి
చెలువొందు గుజ్జుమా ♦ వులయందుఁ దలిరుఁ గ్రొ
వులయందు ననలతా ♦ వులఁ బెనంగి
దిటముఁలై శ్రితపుష్ప ♦ పుటములై కలితస
ప్పుటములై నవవస ♦ తటుల నదిమి

తమిని మగపెంటిపిల్లతం ♦ డములఁ గలసి
గలశిరంబులఁ బూఁదేనెఁ ♦ గప్పికొనఁగఁ
గొనగఱులువిప్పి యపుడు ఝు ♦ మ్మనుచుఁ బొదలఁ
బొదల రొదలిడి కొదమతు ♦ మ్మెదలు మెదలు॥ 68

కొదమతుమ్మెదలు = లేఁతతుమ్మెదలు, తరులలోన్ = చెట్లలోను, తీఁగపందిరులలోన్ = తీవలతో నల్లుకొనిన పందిరులనడుమను, (ఉండు) విరులమంజరులలోమ కరందఝురులు = పూలగుత్తులలోపలనున్న తేనెనదులను, క్రోలి = త్రావి, గములన్ = గుంపులచేతను, జొగమరి = చక్కఁబడి, (గుంపులుగూడియనియర్థము.) పూగముల పైన్ = పువ్వులగుంపులమీఁదను, తగి = ప్రకాశించి, పరాగములన్ = పుప్పొడులను, పైకొని = మీఁదం జల్లికొని, సురాగములన్ = మంచియనురాగములతో, మించి = అతిశయించి, చెలువు = అందమును, ఒందు గుజ్జుమావులయందున్ = పొందెడులేఁతమామిడులందును, తలిరుఁగ్రోవులన్ = చిగిరించినగోరంటలయందును, ననలతావులన్ = పూలుకలచోట్లను, పెనఁగి = కలసికొని, దిటవులై = ధైర్యముకలవియై, శ్రితప్రసూనపుటములై = ఆశ్రయింపఁబడిన పూలగుత్తులు కలవియై, కలితనిష్కుటములై = (తమచే) వ్యాపింపఁబడినయింటివెనుకనున్నతోఁటలుగలవియై, (ని) గృహారామస్స్యాన్నిష్కుటః. అ. నవవనీతటులన్ = నూతనమైన తోఁటలను, అడిమి = కప్పి, (అందుప్రాకియనియర్థము.) తమిన్ = వేడుకతో, మగపెంటిపిల్లతండములన్ = మగవానియొక్కయు, ఆఁడువానియొక్కయుఁ బిల్లలయొక్కయు సముదాయములను, కలసి, గళశిరంబులన్ = మెడలయందును శిరసులందును, పూఁదేనె = మరందము, కప్పికొనఁగన్, కొనగఱులు = ఱెక్కలచివరలను, విప్పి, ఝుమ్మనుచున్, పొదలన్ = తీవగుంపులయందున్, పొదలన్ = అధికమగునట్లు, అపుడు = ఆవసంతకాలమందు, రొదలిడి = ధ్వనిచేసి, మెదలున్ = సంచరించును.

మ॥ కలితాశోక లతాంతదీపరుచి రం ♦ గత్కుంజగేహంబులోఁ
గలకంఠీతతి రాగవీక్షణము పోఁ ♦ కం దార్చఁగా దక్షిణా
నిలుఁ డల్లల్లనఁ దావు లంటుకొనుచో ♦ నీరంధ్రమాధ్వీరస
చ్ఛలఘర్మోద్గమలై వడంకి రలవా ♦ సంతీలతాబాలికల్॥ 69

కలిత......గేహంబులోన్, కలిత = ప్రాప్తమైన, అశోకలతాంత = అశోకపుం

బువ్వులనెడు, దీప=దీపములయొక్క, రుచి=కాంతిచేతను, గంగత్ =ప్రకాశించుచున్న, కుంజగేహంబులోన్ =పొదరు టిల్లనెడు గృహమధ్యమందున్, కలకంఠీతతి=ఆడుకోయిలలను స్త్రీలసముదాయము, రాగవీక్షణము=ఎఱ్ఱనిచూపులనెడు ప్రేమతోఁ గూడినచూపు, సోఁకన్=తగులఁగాన్, తార్పఁగాన్=కూర్పఁగాన్, దక్షిణానిలుఁడు=దక్షిణనాయకుఁడైన దక్కినపుగాలి, (పెక్కుభార్యలందు సమానమ్మము లేనిగాడు నిపుణముగం బ్రవర్తించువాఁడు దక్షిణనాయకుఁడు) అల్లల్లనన్=మిగులమాంద్యముతోన్, తావులు=పరిమళములను కళాస్థానములను, అంటుకొనుచోన్=తాఁకినప్పుడు ఆల వాసంతీలతా బాలికల్=ప్రసిద్ధినొందిన గురువిందతీఁగెలను ముగుదలు, నీరంధ్ర ......లై, నీరంధ్ర=సందులేని, మాధ్వీరస=పూఁదేనెయొక్క, చ్ఛల=మిషచేతను, ఘర్మోద్గములై=చెమటయొక్కపుట్టుకఁగలవారై, వడంకిరి=కంపించిరి.

ముగుదలను మొదట నాయకులతోఁ గొంత ఱింతులుగూర్చుటయు నాకాలము నవారికిఁ జెమ్మటమొదలగు సాత్వికభావములు పుట్టుటయు సహజము. ఈపద్యమున మీఁదటిలోకసిద్ధవ్యవహారమునను సరించి ముగ్ధాత్వము మొదలగునవి వాసంతీలతాముగుదలగువానియందుఁ గవి యారోపించెను; గాన రూపకాలంకారము; మఱియును మకరందమున దానిరూపముం గప్పియందు స్వేదత్వమారోపించుటచే నపహ్నవాలంకారము. వసంతకాలమునఁ గోకిల లెఱ్ఱనిచూపులఁగలిగి విలసిల్లుచుండెననియు మందమారుతము పూలపొదలయందు సంచరించుచుండెననియు నశోకములు దీపములంబోలిన యెఱ్ఱనిపూలుగలిగియుండెననియు గురువిందతీవలనుండి యెడతెగని మకరందధారలుగురియుచుండెననియు భావము. ఇందు శృంగారరససహకారులగు స్వేదము (చెమ్మట) వేపథువు (కంపము) నను సాత్వికభావములు రెండు చెప్పంబడియె.

మ॥ వనరంగంబులపైఁ దమాలవృతి నే ♦ పథ్యంబులొప్పం బిక
స్వనగీతంబులతో మరున్నటుఁడు లా ♦ స్యప్రౌఢిఁ జేర్పం జివు
ళ్లను కేల్ద్రిప్పుచు వల్లిపాత్రములగుం ♦ పాడన్ వసంతప్రభుం
డనుకంపామతి మెచ్చియిచ్చెఁ గుసుమ ♦ ప్రాంచన్మణీభూషలన్ ॥

వనరంగంబులపైన్=వనములను నాట్యస్థలములయందున్, (ఎల్లవారు గుమిగూడుచోటుగావున నాట్యస్థానము రంగంబనాఁబడు.) తమాల......బులు, తమాలవృతి=చీఁకటిమ్రాఁకులయావరణమనెడు, (వృతి=ఆవరణము; కంచె;) నేపథ్యంబులు=తెరచాటుచోటులు, రంగమునకు వెనుకటిదిక్కున వస్త్రాద్యలంకారములు ధరించుటకు

వేషగాండ్రేర్పఱుచుకొన్న స్థానము నేపథ్యము. ఒప్పన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, పికస్వన గీతంబులతోన్, = కోకిలస్వనములనెడు గానములతోన్, మరున్నటుఁడు = మందవాయువను నభినయశాస్త్ర ముపదేశించువాఁడు, లాస్యప్రౌఢిన్ = నృత్యమునందలి సామర్థ్యమును, (ఆంగికాద్యభినయములచే రామాదుల యవస్థ ననుకరించుట నాట్యము. ఇది లాస్యము తాండవము ననిద్వివిధము. మృదువైనది లాస్యము, నుద్ధతమైనది తాండవమును.) నేర్పన్ = శిక్షింపఁగాన్, వల్లి పాత్రముల గుంపు = తీవలను నర్తకుల సముదాయము, చివుళ్లనుకేల్దిప్పుచున్ = చిగురాకులను హస్తముల నాడించుచు, ఆడన్ = అభినయింపఁగాన్, వసంతప్రభుండు = వసంతుఁడనుమహారాజు, మెచ్చి = సంతసించి అనుకంపామతిన్ = దయగలబుద్ధితోన్, కుసుమ హారించన్మణీ భూషలన్ = పువ్వులనెడు విలసిల్లుచున్న మణులతోఁగూడిన నగలను, ఇచ్చెన్ = ఒసఁగెను. రూపకాలంకారము.

సీ॥ ఆసవంబుల నాని ♦ యలరుచుఁ బద్మినీ
జాలంబు మధుపాళి ♦ కేళి నెనయ
విటపానువృత్తులై ♦ వెలయుచు ఘనతరుల్
పరలతాతనుయోగ ♦ పటిమ నొనరఁ
దతపల్లవాళితో ♦ డుత సుమనోరాజి
కడనుండుకొమ్మలఁ ♦ గలిసియుండఁ
గడువనప్రియపఙ్క్తి ♦ కామదాసత నూని
గణికాప్తిఁ బత్రిభం ♦ గము లొనర్ప
సకల కుజనులఁ బెంచి సు ♦ జాతి నొంచి
మహి రజోవ్యాప్తిగను గంధ ♦ వహు వహించి
యతితపస్స్ఫూర్తి హరియించి ♦ యతిశయించి
చైత్రుఁ డాత్మప్రభావమై ♦ చిత్రిఁ దెలిపె॥ 71

పద్మినీజాలంబు = తామరల సముదాయము, ఆసవంబులన్ = పూఁదేనెలను, ఆని = ధరించి, మధుపాళికేళిన్ = తుమ్మెదలతోడిక్రీడను, ఎనయన్ = పొందఁగాన్, వసంతకాలమున దామరలు మిగులఁ దేనెస్రవించుచుఁ దుమ్మెదలతోఁ గూడి విలసిల్లు

చుండెనని భావము. పద్మినీజాలంబు = పద్మినీజాతి స్త్రీలయొక్క సముదాయము, ఆసవంబులన్ = మద్యవిశేషములను (పచ్చిచెఱకురసముతోఁ జేయఁబడినవి) అని = త్రావి, మధుపాళికేళిన్ = కల్లుద్రావువారి సముదాయముతోడి క్రీడను, ఎసఁగుచున్ = పొందఁగాన్, అని రెండవయర్థము. (ని) పద్మినీకరిణీశ్రీ స్త్రీ సరోజిన్యామపి స్మృతా. నా. నా. వసంతకాలము మిగుల మన్మథోద్దీపకమగుటచే నుత్తమస్త్రీలుసయితము మద్యము ద్రావి త్రావినవారితో విహరించుచుండిరనిభావము. ఘనతరుల్ = గొప్పచెట్లు, విటపానువృత్తులై = కొమ్మలయనుసరణగలవియై, వెలయుచున్ = ప్రకాశించుచు, పరలతాతనుయోగపటిమన్, పర = శ్రేష్ఠమైన, లతా = తీవెలయొక్క, అతనుయోగ = అధికమైనకూడుకొనుటయొక్క, పటిమన్ = సామర్థ్యముతోన్, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, వసంతకాలమునందుఁ జెట్లు మిక్కిలికొమ్మలు గలవియై దగ్గఱనున్న లతలతో బాగుగ నల్లికొని ప్రకాశించుచున్నవని భావము. ఘనతరుల్ = మిగులగొప్పవారు (వివేకులని యర్థము.) విటపానువృత్తులై, విటప = విటులంబాలించువారియొక్క, (గొప్పవిటులయొక్కయనియర్థము) అనువృత్తులై = అనుసరించుటగలవారై, పర.....పటిమన్, పర = ఇతరులయొక్క, లతాతను = స్త్రీలయొక్క, (పరవనితలయొక్కయనియర్థము) యోగపటిమన్ = కలయికయందలి నేర్పుచేన్, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, అని రెండవయర్థము. వివేకులుసయితము కాలవిశేషమున వివేకము బోఁగొట్టుకొని పరయువతులఁ గోరుచున్నారని యాశయము. సుమనోరాజి = పుష్పసముదాయము, తతపల్లవాళితోడుతన్, తత = విస్తరించుచున్న, పల్లవ = చిగుళ్లయొక్క, ఆళితోడుతన్ = సమూహముతోన్, కడన్ = చివరను, ఉండుకొమ్మలన్, కలసియుండన్ = వ్యాపింపఁగాన్, కాలమహిమచేఁ గుసుమములు చెట్లయందుఁ జివరవఱకు నుత్పన్నమాయెననిభావము. సుమనోరాజి = విద్వాంసులసమాజము, (ని) సుమనాః పుష్పమాలత్యోః స్త్రియాం దేవేబుధేపుమాన్. నా. నా. తత = (అంతటను) వ్యాపించెడు, పల్లవాళితోడుతన్ = విటకాండ్రతోడన్, (ని) అథపల్లవః అస్త్రీ ప్రవాళే నాషిద్గే. నా. నా. (కూడి) కడనుండుకొమ్మలన్ = వెలుపలనున్న యింతులను, (రజస్వలలనియర్థము.) చైత్రుని యసాధారణ మహిమచేఁ విద్వాంసులు సయితము రజస్వలాసంగమము నిచ్ఛగించుచున్నారనిభావము. వనప్రియపక్షి = కోయిలలవరుస, కడున్ = మిక్కిలి, కామదాసతన్ = మన్మథుని సేవను, ఊని = అవలంబించి, గణికాప్తిన్ = అడవిమొల్లలమీఁద వ్రాలుటచే, పత్రభంగిమము = ఆకులరాలుపును, ఒనర్పన్ = కావింపఁగాన్, మన్మథుని భటులైన కోయిలలడవిమొల్లల మీఁద నెక్కి యాకులరాల్చుచున్నవనిభావము. వనప్రియపక్షి = అడవియందుఁ బ్రీతిగలవారు, (వానప్రస్థులనియర్థము.) ప్రపంచసుఖమునం దాసవదలి తీర్థసేవఁ జే

యుచుఁ బుణ్యారణ్యములం దపము సేయువారు వానప్రస్థులు. కామదాసతన్ = మన్మథుని దాస్యమును, ఊని = అవలంబించి, కామునికి లోఁబడి యనియర్థము. గణికాప్తిన్ = వేశ్యలయొక్క సంబంధముచేతను, పత్రభంగములు = మకరాకారమైన కస్తూరి మొదలగువానిపూఁతలను, కడున్ = మిక్కిలి, ఒనర్పన్ = చేయఁగాన్, అని రెండవయర్థము. వసంతునివలన విరాగులుసయితము వేశ్యాసంబంధము నభిలషించుచున్నారని భావము. చైత్రుఁడు = వసంతుఁడు, సకలకుజనులన్ = ఎల్లవృక్షములను (కు = భూమియందు, జని = ఉత్పత్తిగలది, కుజని = వృక్షము. బహువచనము కుజనులు) ఎల్లదుర్జనులను అని యర్థాంతరము, పెంచి = వృద్ధినొందించి, సుజాతిన్ = జాజిని, నొంచి = బాధించి, వారికి వికాసము లేకుండఁజేసి యనియర్థము. అవి వర్షాకాలమున వికసించుననియును వసంతకాలమునఁ బుష్పింపవనియుఁ బ్రసిద్ధి. మంచివంశమున జన్మించినవారిని బాధించి యని యర్థాంతరము. మహిన్ = భూమియందు, రజోవ్యాప్తి = పుప్పొడుమ్ముతోఁగూడినదై, కను గంధవహున్ = పొందువాయువును, వహించి = ధరించి, మహిన్, రజోవ్యాప్తిన్ = రజోగుణముతోడి సంబంధమును కనుగంధవహున్ = పొందెడుగర్వముగలవానిని (జాత్యేకవచనము) (ని) గంధో గంధకసంబంధామోదలేశస్మయేషు చ. నా. నా. వహించి = పోగుచేసి, అతి తపస్స్ఫూర్తిన్ = మిక్కిలిగ శిశిరఋతువుయొక్క ప్రకాశమును, హరియించి = పోఁగొట్టి, (రెండవయర్థమున యకారాదిగాఁ బదము విభజింపవలెను) యతితపస్స్ఫూర్తిన్ = సన్యాసులయొక్క తపస్సుచేయవలెననుతలఁపును, హరియించి = పోఁగొట్టి (తనమహిమచే సన్యాసులకుసయితము చిత్తస్వాస్థ్యము లేకుండఁజేసి యని భావము.) అతిశయించి = విజృంభించి, ఆత్మప్రభావవైచిత్రిన్ = తనప్రతాపముయొక్క చమత్కారమును, (ని) స ప్రతాపః ప్రభావశ్చ యత్తేజః కోశదండజమ్. అ. తెలిపెన్ = ప్రకటించెను. శ్లేషాలంకారము.

సీ॥ మునుమావు నులివిచ్చు • బొండుమల్లెలు పోగ
క్రొమ్మొల్ల నెఱతావి • గుమ్మరింప
తునుఁజిగురాకుపా • న్పుల విరిపొప్పుల
నెసఁగుసేలకిపోద • రిండ్లఁ జొచ్చి
మధుర శీధురసాత్త • మదమాంద్యమునఁ బునః
పునరుపగూహనం • బుల మిటారి
వలిచన్నుఁగవ లురం • బుల నాటి నసఁబుల

కపురంపుఁబొడి తేఁచు ♦ కమ్మదెమ్మె
రలు నితాంతోపరతి పరి ♦ శ్రమ సముత్థ
కమ్ర గల్లతల స్వేద ♦ కణిక లార్పఁ
బతులయెదఁ గూర్కుసతులు రే ♦ పకడఁ దెలిసి
రలఘుశుకపికనిష్కుట ♦ కలకలముల॥ 72

మునుమాపు = సూర్యాస్తమయకాలమునన్, నులివిచ్చుబొండుమల్లెలం, నులి = కొంచెము, విచ్చు = వికసించెడు, బొండుమల్లెలు = ఒకతెగమల్లెపూవులు, సోగక్రొమ్ముడికిన్ = దీర్ఘమగునూతనముగ దిద్దిన సిగనుండి, నెఱతావి = అధికమైనపరిమళమును, క్రుమ్మరింపన్ = వెదచల్లఁగాన్, నునుఁజిగురాకు పాన్పులన్ = మృదువులగు లేఁతయాకులమంచముతోడను, విరిపటువులన్ = పూలసెజ్జలతోడను, ఎసఁగు సేలకి పొదరిండ్లన్ = ప్రకాశించెడు సేలకి తీవయిండ్లయందున్, చొచ్చి = ప్రవేశించి, (దీనికిఁ గర్తృపదముసతులు) మధుర......మాంద్యమునన్, మధుర = కమ్మని, శీధురస = మద్యముచేతను, (మద్యపానముచేతననియర్థము) ఆత్త = ప్రాప్తమైన, మద = మత్తువలని, మాంద్యమునన్ = ఆలస్యముతో, పునఃపునరుపగూహనంబులన్ = మఱల మఱలఁ గావించెడుకౌఁగిళ్లచేతను, మిటారివలిచన్నుఁగవలు = ఎత్తుగల చల్లని కుచములజంటలు, ఉరంబులన్ = (భర్తల) వక్షస్థలములందున్, నాటన్ = గ్రుచ్చుకొనఁగాన్, అనఁటిలకపురంపుఁబొడి = కర్పూరమునుగలిగించునట్టియనఁటిమొక్కలధూళిని, (కర్పూరపురజమునియర్థము) తేఁచు కమ్మదెమ్మెరలు = ఎగురఁగొట్టెడునువాసనగల లేఁతవాయువులు, నితాంత......కణికలు, నితాంత = ఎడతెగని, ఉపరతి = పురుషాయితమువలని, పరిశ్రమ = ఆయాసమువలన, సముత్థ = పుట్టిన, కమ్ర = మనోహరమైన, గల్లతల = చెక్కిళ్లయందలి, స్వేదకణికలు = చెమ్మటబిందువులను, ఆర్పన్ = ఎండింపఁగాన్, పతులయెదన్ = నాయకుల హృదయమందు, కూర్కుసతులు = నిద్రించుస్త్రీలు, అలఘు......కలములన్, అలఘు = అధికమైన, శుక = చిలుకలయు, పిక = కోయిలలయు, నిష్కుట = ఇండ్లవెనుకనున్నతోఁటలయందలి, కలకలములన్ = ధ్వనులచేతను, రేపకడన్ = ప్రాతఃకాలమునను, తెలిసిరి = మేల్కొనిరి. ఇందు సంభోగశృంగారము వర్ణింపఁబడె. నాయికలుస్వీయలుంబ్రౌఢలును.

వ॥ ఇట్లు సకలజగదామోదకరామోదవిలాసభాసురంబులగు వసంతవాసరంబులు జరుగుచుండ నొక్కదినంబున నంబుజాక్షుండును బాం

చాలీసహితంబుగాఁ బాండుకుమారులునుం బరివారంబుతోఁ బే
రోలగంబున్న సమయంబునం గేకయరాజప్రేషితుండగు పురోహి
తుం డరుదెంచి సముచితసత్కారంబు వడసి యతండు నేఁటికాఱవ
దినంబున భద్రాస్వయంవరమహోత్సవంబు గాఁగలదు. తజ్జనకుం
డగు ధృష్టకేతుప్రభుండు భవదాగమనంబునకై నన్నుఁ బుత్తెంచెన
ని కృష్ణయుధిష్ఠిరులకు విన్నవించి సువర్ణవర్ణచిహ్నంబగు శుభరేఖ
యొసంగిన సంతసించి యవ్విప్రునకభీష్టార్థంబులిచ్చి వీడ్కొల్పి యు
ధిష్ఠిరాదులకన్నమున్నుగ వెన్నుండు గేకయపురంబునకుం జనను
ద్యుక్తుండయ్యె నంత॥ 73

ఇట్లు = ఈప్రకారము, సకల.....భాసురంబులు, సకలజగత్ = ఎల్లలోకము లకును, లోకమునందువారికెల్లననియర్థము. ఆమోదకర = హర్షంబుగలిగించెడు, ఆమోద = పరిమళముయొక్క (ని) సౌగంధ్యహర్షావామోదౌ. నా. నా. విలాస = ఉల్లాసముచేతను, భాసురంబులు = ప్రకాశించునవి, అగు, వసంతవాసరంబులు = వసంతకాలపుదినములు, జరుగుచుండఁగా = పోవుచుండఁగాఁ, ఒక్కదినంబునన్, అంబుజాక్షుండునున్ = కృష్ణుండును, (తమ్మికంటి) పాంచాలీ సహితంబుగాన్ = ద్రౌపదితోఁగూడునట్లుగా, పాండుకుమారులునున్ = పాండవులును, పరివారంబుతోన్ = సేవక సముదాయముతోన్, పేరోలగంబు = సభయందు (ఇటుసప్తమ్యర్థమునంబ్రథమ.) ఉన్న సమయంబునన్, ఉన్నకాలంబునన్, కేకయరాజప్రేషితుండు = కేకయదేశపురాజుచేఁబంపఁబడినవాఁడు, అగు, పురోహితుండు, అరుదెంచి = వచ్చి, సముచితసత్కారంబు = తగినగౌరవమును, పడసి = పొంది, అతండు = ఆబ్రాహ్మణుఁడు, నేఁటికాఱవదినంబునన్, భద్రాస్వయంవర మహోత్సవంబు = భద్ర యనుకన్నెయొక్క స్వయంవరమను పండుగ, కాఁగలదు. తజ్జనకుండు = ఆమెతండ్రి (కేకయరాజు) అగు ధృష్టకేతుప్రభుండు, భవదాగమనంబునకై = మీ రాకకై, మిమ్ముఁబిల్చుటకనియర్థము. నన్నున్, పుత్తెంచెన్ = పంపెను, అనికృష్ణయుధిష్ఠిరులకున్, విన్నవించి = మనవిచేసి, సువర్ణవర్ణచిహ్నంబు = బంగారపుటక్కరములుగుఱుతులుగలది, అగు, శుభరేఖన్ = వివాహముందెలుపుకమ్మను, ఒసంగినన్ = ఈయఁగాన్, సంతసించి = హర్షమునొంది అవ్విప్రునకున్ = ఆబ్రాహ్మణునకున్, అభీష్టార్థంబులు = కోరినసొమ్ములు, ఇచ్చి, వీడ్కొల్పి = పంపించి, యుధిష్ఠిరాదులకన్నన్ = ధర్మరాజు మొదలగువారికంటెను,

మున్నగన్ = మొదటను, వెన్నుండు = కృష్ణుఁడు, కేకయ పురంబునకున్, చనన్ = పోవుటకు, ఉద్యుక్తుండు = ప్రయత్నించినవాఁడు, అయ్యెన్, అంతన్,

గీ॥ కుంతివలన ననుజ్ఞఁ గై ♦ కొని యుధిష్ఠి
రానిలజనరముఖులు ర ♦ థాధిరూఢు
లై రహిం దను ననుపరా ♦ నచట వారి
సమ్మతి వహించి వీడ్కొని ♦ చనియె శౌరి॥ 74

శౌరి = కృష్ణుఁడు, కుంతివలనన్, అనుజ్ఞ = సెలవును, కైకొని = పుచ్చుకొని, యుధిష్ఠి.....ముఖులు = ధర్మరాజు, భీముఁడు, నర్జునుఁడు మొదలగువారు, రథాధిరూఢులై = బండ్లెక్కినవారలై, రహిన్ = ఆనందముతోన్, తనున్, అనుపరాన్ = పంపుటకువచ్చుచుండఁగాన్, అచటన్ = ఆస్థలమునందున్, వారిసమ్మతిన్ = వారియిష్టమును, వహించి = పొంది, వీడ్కొని = వెళ్లివచ్చెదనని చెప్పి, చనియెన్ = వెళ్లెను.

క॥ ఈగతి నప్పురి వెలువడి
యాగోవిందుండు కతిప ♦ యాధ్వగతిఁ జనం
గాఁ గేకయపురి చెంతం
బాగగు కృతకాద్రిపార్శ్వ ♦ భాగమున రహిన్॥ 75

ఆగోవిందుఁడు, ఈగతిన్ = ఈప్రకారముచేతను, అప్పురిన్ = ఆపట్టణమునుండి వెలువడి = బయలుదేరి, కతిపయాధ్వగతిన్ = కొన్ని ప్రయాణములు నడచుటచేతన్, చనంగాన్ = పోఁగాన్, (కొంతదూరము వెళ్లఁగా నని యర్థము.) కేకయపురిచెంతన్ = కేకయపుర సమీపమందున్, బాగు = చక్కనిది, అగు, కృతకాద్రిపార్శ్వభాగమునన్, కృతకాద్రి = కల్పితమైనపర్వతముయొక్క, పార్శ్వభాగంబునన్ = ప్రక్కస్థలమునందున్, సమీపమునననియర్థము. ముందుపద్యముతో నన్వయము.

మహారాజులు రాలుమన్ను మొదలగువానితో నెత్తైనపర్వతాకారము కల్పించి దానం బూలచెట్లు నాటించి చల్లగాలికై యందుసంచరించుచుందు రని ప్రబంధముల వర్ణింతురు. దీనినే కృతకాద్రి యందురు.

సీ॥ ఏలాలతాజాల ♦ డోలాకలిత కీర
బాలా స్ఫుటాలాప ♦ లాలితంబు

మందారమాకంద ♦ బృందామితమరంద
సందోహానందితేం ♦ దిందిరంబు
ఖిల్లీకుచోల్లీఢ ♦ మల్లీలసద్గుచ్ఛ
వల్లీమతల్లీప్రి ♦ వేల్లితంబు
పారావతనటన్మ ♦ యూరాతతకిశోర
వారామితారవో ♦ ద్గీరణంబు
మానితానూనపికకాక ♦ లీనినాద
లీనకాననదేవతా ♦ గానజాయ
మానమానసప్రియాళుప్రి ♦ తానినీన
పీనరుచి యైనయొకకోన ♦ గాన నయ్యె॥ 76

ఏలాలతా......లాలితంబు, ఏలాలతా=ఏలకితీఁగె లనెడు, డోలా=ఉయ్యెలలచేత, కలిత=పొందఁబడిన, (ఉయ్యెలలయందు దున్న యని యర్థము.) కీరబాలా=చిలుకపిల్లలయొక్క, అస్ఫుటాలాప=స్ఫుటముకానిపలుకులచేత, (ముద్దుపలుకులచేత నని యర్థము.) లాలితంబు=సుందరమైనదియు, మందార......దిందిరంబు, మందార=మందారములయొక్కయు, మాకంద=తియ్యమామిడులయొక్కయు, బృంద=సమూహమునందలి, అమిత=పరిమాణము లేని, మరంద=పూఁదేనెయొక్క,సందోహ=సముదాయముచేతను, (ప్రవాహముచేత నని యర్థము.) నందిత=సంతోషపెట్టఁబడిన, ఇందిందిరంబు=తుమ్మెదలు కలదియు, (ని) ఇందిందిర శ్చంచరీకో రోలంబో బంభర శ్చ స౯. అ. ఖిల్లీ......వేల్లితంబు, ఖిల్లీ=చెంచెతలయొక్క, కుచ=స్తనములచేతను, ఉల్లీఢ=అనుభవింపఁబడిన, మల్లీలసద్గుచ్ఛ=మల్లెపూలయొక్కప్రకాశించెడు గుత్తులు గల, వల్లీమతల్లీ=ప్రశస్తమైనతీవలచేతను, వేల్లితంబు=అల్లుకొనఁబడినదియును, పారావత......ద్గీరణంబు, పారావత=పావురములయొక్కయు, నటత్=నాట్యముచేయుచున్న, మయూర=నెమిళ్లయొక్కయు, ఆతత=అధికమైన, కిశోర=శిశువులయొక్క, వార=సముదాయముయొక్క, అమిత=హెచ్చైన, ఆరవ=ధ్వనియొక్క, ఉద్గీరణంబు=ప్రసారము గలదియును, మానితానూన......నపీనరుచి, మానిత=పూజింపఁబడిన, అనూన=తక్కువకాని, పిక=కోయిలలయొక్క, కాకలీనినాద=మధురధ్వనియందు, లీన=అణఁగిపోయిన, (ఏకీభవించిన యని యర్థము.) కానన

దేవతా=వనాధిదేవతలయొక్క, గాన=సంగీతరూప మైనదోహదముచేతను, జాయమాన=పుట్టుచున్న, సూన=పువ్వులుగల, ప్రియాళు=మోరటిచెట్లయొక్క, ప్రతానినీ=కొమ్మలయం దుండుసాపలయొక్క, నవీనరుచి=క్రొత్తకాంతి గలదియు, ఐన, ఒకకోన=ఒకయరణ్యము, కాన నయ్యెక్=కాన్పించెను. తరులతాదుల కకాలమునఁ బుష్పాదులఁ బుట్టించుక్రియ దోహదము. అది యశోకమునకు స్త్రీపాదతాడనమును వకుళమునకు మద్యగండూషణమును, కురవకమునకు నాలింగనమును, మోరటికి గానమును దిలకమునకు వీక్షణము మొదలగునది.

వ॥ అట్లు పొడచూపిన సువనప్రాంతంబు రమాకాంతుండు డాయం జన నచ్చెంతల వసంతవాసంతికాక్రాంత వకులతర్వంతర నిరంతరదంతుర లతాంత నిష్క్రాంత ఘుమఘుమాయమాన సుగంధ బంధుర గంధవాహకిశోర విహారంబులును, హారమౌక్తికవ్రాతంబులచెన్నునఁ జెన్నలరుక్రొన్నిగ్గుమొగ్గల నెలకొన్న పొన్న గున్నలమిన్నలముక్రొన్ననలసన్నపుష్పాదులయొప్పునఁ గుప్పతెప్పలై యనఁటులనుప్పతిల్లుకప్పురంపుదుమారంబుల మఱుంగుపడునీరంబులును, నీరంధ్రితమ తమాలద్రుమసముదయ తమోవిమోచనసమర్థ ద్యుమణికిరణాయమానంబు లగునశోకానోకహ కుసుమగుచ్ఛంబులవలన నచ్ఛంబులై జలజలఁ జిలుకు పలపలని యలముబలుఁదేనెసోనలకు వానకోయిలలచెలువునఁ గలయమెలఁగునలికులంబుల కలఝుంకారంబుల కనుసారంబు లగుసమీరపూరిత వేణురంధ్ర నిర్గతనిస్వనంబులునుం గలిగి వివిధ తరు లతా జాలంబున కాలవాలంబును మధుర ఫల సముదయంబున కుదయంబును శుక పిక ప్రముఖ సకల శకుంతవారంబున కాధారంబును శృంగారలతాభవనంబులకుఁ గులభవనంబును నసమ కుసుమ ప్రకరంబున కాకరంబును గెంపుసొంపుల నింపారుచివురుజొంపంపుఁబట్టులకు విడిపట్టును గంబురాపచ్చకస్తురిపట్టు, పునుంగులతావులకుఁ దావును, జలువనెలరాలచెలువు

లకు నెలవును మాఁవిమోకలక్ష్మికి డీవియుఁ దలిరాకుఁజేలకు మూటయు నయి నీటలరుముగుదపగిది నవవయోవిలాసంబునం దనరి ఋతుస్నాతరీతి నాతతహరిద్రాంకంబులం బొనరి బాలాలివాలిక లాలితప్రసవసంపదం బొసఁగి యింద్రజాలంబుచందంబున విమ్ము మొగ్గల నెసఁగి శుభవస్తు ప్రభవ విభవాభిరామం బగునయ్యారామం బారామపట్టాభిషేకసమయంబునుంబోలెఁ బ్రకాశిత ఘనాశేష శాఖామృగ కాండం బై కాండంబునుం బోలె సూర్యసుత సుందరం బై దరంబునుంబోలె బహుళార్జున ప్రభామహిమం బై హిమంబునుంబోలె ననహ్యమాన ఖగరాజధామం బై, రాజధామంబునుంబోలె సంభరితసారంగం బై సారంగంబునుంబోలె పక్షితమహీభృత్సన్నిధానం బై నిధానంబునుంబోలెఁ నవరత్నాంకిత ప్రిత్యగ్రిజన్మం బై యగ్రిజన్మ సముదాయంబునుంబోలె గాయత్రీజపానక్తాలోకం బై లోకంబునుంబోలె వర్ధమాన ప్రసవనూనందకం బై నందకంబునుంబోలె మాధవాలంకృతం బై మన్మథావేష్టితం బయ్యును నీలకంఠసమన్వితం బై దేవవల్లభవిరాజమానం బయ్యును బహుపలాశోదంచితం బై వితతకీచక సంవృతం బయ్యును సంతతానిలడింభకసంచారం బై పూతనారమ్యం బయ్యును కృష్ణసారప్రకాశమానం బై కుంభజాతస్ఫురితం బయ్యును విజృంభిత మహావీర ద్రుపదం బై లలితోత్కలికా కలిత దివ్యమహిళాగణం బై లలితోత్కలికా కలిత దివ్యమహిళాగణం బగుచు సుమధురసాలాన్వితం బై సుమధురసాలాన్వితం బగుచు వానప్రస్థనివాసం బై వానప్రస్థనివాసం బగుచుం బొలుచునవ్వనంబున;

అట్లు పొడచూపినన్ = ఆప్రకారము కనఁబడఁగాన్; అన్వనప్రాంతంబునన్ = ఆ యడవిసమీపమును, రమాకాంతుఁడు=కృష్ణుఁడు. (లక్ష్మీపతి) నాఁడున్ = నవీనాంబ

చేఁగాక్, అచ్చెంతలఁ = ఆచేరువలందుఁ, అనంత......విహారంబులును, అనంత = అంతము లేని, వాసంతికా = అడవిమల్లెతీఁగెలచేత, ఆక్రాంత = చుట్టుకొనంబడిన, వకుళతర్వంతర = పొగడచెట్లనడుమ నున్న, నిరంతర = ఎడములేని, దంతుర = నిమ్నోన్నత మైన, లతాంత = పూలనుండి, నిష్క్రాంత = బయలువెడలిన, ఘుమఘుమాయమాన = గమగమలాడుచున్న, సుగంధ = పరిమళముచేతను, బంధుర = మనోహర మైన, గంధవాహకిశోర = లేఁతవాయువులయొక్క, విహారంబులును = సంచారములును, హార......చెన్నునన్, హార = దండయందలి, మౌక్తిక = ముత్తియంబులయొక్క, వ్రాతంబుల = సముదాయముయొక్క, చెన్నునన్ = అందమువంటియందముచేతను, చెన్నలరు......ఒప్పునన్, చెన్నలరు = ప్రకాశించెడు, క్రొన్నిగ్గు = నూతనమైనమెఱుఁగులు గల, మొగ్గలసెలకొన్న = కోరకములకునివాస మగు, పొన్నగున్నల = లేఁతపొన్నచెట్లయొక్క, మిన్నలము = ఆకాశమున వ్యాపించెడు, క్రొన్ననల = క్రొత్తపువ్వులయొక్క పుప్పొడులయొప్పునన్ = పరాగములచక్కందనముచేత, కుప్పతెప్ప లై = మిక్కిలి రాసు లై, అనఁటులన్ = కప్పురపుంజెట్లనుండి, ఉప్పతిల్లుకప్పురంపుదుమారంబులన్ = పుట్టెడుకప్పురపుధూళిచేతనును, మఱుంగుపడునీరంబులును = కప్పుపడుపాదలును, (పాదలు గన్పడ కుండునంతటియధికముగఁ గురియుపొన్నపూలపరాగముం గప్పురపుధూళియు నీవనమున గలవని భావము.) నీరంధ్ర......కిరణాయమానంబులు, నీరంధ్రతమ = మిక్కిలి దట్టమగు, తమాలద్రుమ = చీఁకటిమ్రాఁకులయొక్క, సముదయ = సమూహమనెడు, తమః = అంధకారముయొక్క, విమోచన = నివారించుటకున్, సమర్థ = తగిన, ద్యుమణి = సూర్యునియొక్క, కిరణాయమానంబులు = కాంతులువలె నాచరించుచున్నవి, అగునశోకా......వలనన్, అగు, అశోకానోకహ = అశోకవృక్షములయొక్క, కుసుమగుచ్ఛంబులవలనన్ = పూలగుత్తులనుండి, అచ్ఛంబులై = నిర్మలములై, జలజలన్ = జలజల యనుధ్వనితో, (ఇది ప్రవాహముపోవునప్పుడగుధ్వని ననుకరించుశబ్దము.) చిలుకు......సోనలకున్, చిలుకు = ప్రవహించెడు, పలపలని = (స్రవించునప్పుడయ్యెడుచప్పుడు ననుకరించుశబ్దము.) పలపలఁగారెడు, అలరుబలుఁదేనెసోనలకున్ = పూవులసంబంధ మైనపెద్దతేనెధారలకు, వానకోయిలలచెలువునన్ = చాతకములయందముచేన్, (చాతకములువలె నని యర్థము.) కలయన్ = అంతటను, మెలంగు......బులకున్, మెలంగు = సంచరించెడు, అలికులంబుల = తుమ్మెదలగుంపుయొక్క, కల = శ్రావ్యమైన, ఝుంకారంబులకున్ = ధ్వనులకు, (ఇది కర్మార్థమున షష్ఠి) ధ్వనుల నని యర్థము. అనుసారంబులు = అనుసరించు నవి, అగు......నిస్వనంబులునున్, అగు, సమీర = గాలిచేత, పూరిత = నింపఁబడిన, వేణు = వెదుళ్లయొక్క, రంధ్ర = చిల్లులనుం

డి, నిర్గత = బయలు వెడలిన, నిస్వనంబులును౯ = ధ్వనులును, కలిగి = (ఇచటం గలుగు ధాతువు సకర్మకము) పొంది, వర్షము గురియునపుడు బెగ్గురులువలెఁ బూఁదేనెలకుం దిరుగుతుమ్మెదలు ధ్వనించు చుండఁగా గాలిచేఁ బూర్ణ మైనబొంగు వెదుళ్లు చేయుధ్వని తుమ్మెదలఝుంకారము ననుసరించి చేయుగానమువలె నుండె నని భావము. వివిధతరులతాజాలంబులకు౯ = పెక్కుతెఱఁగులచెట్లయొక్కయుఁ దీవెలయొక్కయు గుంపులకు౯, ఆలవాలంబును = పాదును, జన్మస్థాన మని యర్థము. మధురఫలసముదయంబునకు౯ = తియ్యనిపండ్లసముదాయమునకు౯, ఉదయంబును = పుట్టుచోటును, శుక... ...వారంబునకు౯, శుక = చిలుకలు, పిక = కోయిలలు, ప్రముఖ = మొదలైన, సకల = అన్ని యగు, శకుంత = పక్షులయొక్క, వారంబునకు౯ = సమూహమునకు౯, ఆధారంబును = ఉనికిపట్టును, శృంగారలతాభవనంబులకు౯ = అంద మైనపొదరుటిండ్లకు౯, కులభవనంబును = వంశక్రమమున నుండినయిల్లును, చిరకాలమునుండి యున్న గృహ మని యర్థము. అసమ......రంబునకున్, అసమ = సాటిలేని, కుసుమప్రకరంబునకు౯ = పూలగుమికి౯, ఆకరంబు౯ = గనియును, కెంపు......పట్టులకు౯, కెంపుసొంపులు౯ = పద్మరాగములయందముచే౯, ఇంపారు = సంతసము గలిగించెడు, చివురుజొంపంపుఁబట్టులకు౯ = చిగురుటాకులచుట్టటికములకు౯, విడిమట్టు = కాఁపురమును, గంబురాపచ్చికస్తురిపట్టు, గంబురా = కర్పూరమునకును, పచ్చికస్తురి = పచ్చికస్తూరికిని, పట్టు = వాసస్థానము, పునుంగులతావులకు౯ = జవ్వాదులయొక్కపరిమళములకు, తావును = విడిదియును౯, చలువవెలుగాలచెలువులకు౯ = చల్లనిచంద్రకాంతపురాలచక్కందనములకు౯, నెలవును = వాసస్థానమును, బహువచన మనుప్రాసార్థము. మావిమోకలఠీవికి౯ = మామిడిమొక్కలవైభవమునకున్, దీవియును౯ = పుట్టునట్టిచోటును, తలిరాకుఁదేటకు౯ = చివుళ్లకాంతికి౯, మూటయున్ = ముడియయును, అయి, నీటులరుముగుదపగిది౯, నీటు = శృంగారముచేతను (తృతీయార్థమునఁ బ్రథమ) అలరుముగుదపగిది౯ = ప్రకాశించుముగ్ధాంగనరీతిచేతను, ముగ్ధవలె నని యర్థము. పదియువాఱేండ్లప్రాయము గలది ముగ్ధ యనంబడు. జవనమోహనిలాసంబునన్ = లేజవ్వనముయొక్కసొంపుతో౯, తనరి = ఒప్పి, యని ముగ్ధాంగనాపరము. అపూర్వము లగుపులుఁగులసౌందర్యముతో నని వనపర మైనయర్థము. (ని) ఖగ బాల్యాదినో ర్వ్యాఘః. అం. ఋతుస్నా నరీతిన్ = రజస్వల యై స్నానముచేసినదాని తెఱఁగుచేత, ఆతతహారిద్రాంకంబుల౯ = మిగులవ్యాపించినపసపుగుఱుతులచేత, పొసరి = ప్రకాశించి, (పసపుచెట్లనునాభరణములచేతఁ బ్రకాశించి యని వనపర మైనయర్థము.) (ని) అంకో నాటకవిచ్ఛేదే సంఖ్యాయాం యుధి భూషణే. సమీపే రూపకే స్థానే మతో వృత్సంగచిహ్నయోః. నా. నా. బా

లెంతపోలికన్ = ప్రసవించినస్త్రీసామ్యముచేతను, లాలితప్రసవసంపదన్ = ముద్దుచేయఁబడిన శిశువుకలిమిచేతను, పొసఁగి = ఒప్పిదమై, లాలిత = సుకుమార మైన, ప్రసవసంపదన్ = పువ్వులయొక్కయేని ఫలములయొక్కయేని కలిమిచేతను, పొసఁగి యని వనపరము. ఇంద్రజాలంబుచందంబునన్ = గారడముయొక్కరీతిచేతను, మాయచేఁ గల్పింపఁబడినవస్తువువలె నని యర్థము. విచ్చుమొగ్గలన్ = ఎచ్చటనున్న వచ్చటనే కాన్పించకుండుటతో, ఎసఁగి = ప్రకాశించి, వికసించుచున్న పూమొగ్గలతో, నని వనపర మైనయర్థము. శుభ......వాభిరామంబు, శుభ = మేలైన, వస్తు = పుష్పములు, ఫలములు మొదలైనవానికి, ప్రభవ = కారణ మగు, విభవ = సంపదచేతను, అభిరామంబు = మనోహర మైనది, అగు, అయ్యారామంబు = ఆయుద్యానము, ఆ రామపట్టాభిషేకసమయంబునుం బోలెన్ = రామునిపట్టాభిషేకకాలమువలె, ప్రశోభిత......కాండంబై, ప్రశోభిత = అలంకరింపఁబడిన, భూమిజా = సీతయు, అశేష = సమస్త మైన, శాఖామృగ = వానరములయొక్క, కాండం బై = సముదాయమును గలది యై, (ఇది పట్టాభిషేకసమయమునకు విశేషము.) వనమునకు విశేషణ మైనపుడు, ప్రశోభిత = ప్రకాశించు, భూమిజ = వృక్షములయొక్క, అశేష = సమస్త మైన, శాఖా = కొమ్మలయొక్కయు, మృగ = జంతువులయొక్కయు, కాండం బై = సముదాయము గలది యై, కాండంబునుం బోలెన్ = బాణమువలె, (స) కాండో స్త్రీ దండ బాణార్వవర్గావసర వారిషు. అ. నూత్నపత్రసుందరం బై = క్రొత్తఱెక్కలచే సుందరమై, (బాణములు వేగముగఁ బోవుటకై వానికి గ్రద్ద మొదలైనవానియీఁకలు గట్టుట ప్రసిద్ధము.) క్రొత్తయాకులచే సుందర మై యని వనపరము. దరంబునుం బోలెన్ = శంఖమువలె, బహుళార్జునప్రభామహిమం బై, బహుళ = అధిక మైన, అర్జునప్రభా = తెల్లనికాంతిచేతను, మహిమం బై = గొప్పతనము కలదియై, (ని) వలక్షో ధవళో౽ర్జునః. అ. బహుళ = అధిక మైన, అర్జున = మద్దిచెట్లయొక్క, మహిమం బై = గొప్పతనము గలదియై యని వనపర మైనయర్థము. హిమంబునుంబోలెన్ = మంచువలెన్, అసహ్య......ధామం బై, అసహ్యమాన = సహింపఁబడని, ఖగరాజ = సూర్యునియొక్క, ధామం బై = తేజస్సు గలదై, (ఖగరాజు, ఖ = ఆకాశమున, గ = పోవునట్టివి, ఖగములు = గ్రహనక్షత్రాదులు. వానికి, రాజు = ప్రభువు, గాముల ఱేఁడు = సూర్యుఁడు) అసహ్య = సహింపరాని, మాన = సంఖ్యగల, ఎక్కువసంఖ్య గల యని యర్థము. ఖగరాజ = (చిలుకలు కోయిలలు మొదలైన) పక్షిశ్రేష్ఠములకు, ధామం బై = వాసస్థానమై యని వనపరము. (సంఖ్య లేనిశుకపికాదులు గలది వనమును, సూర్యకాంతిని సహింపలేనిది మంచు నని యర్థద్వయమునను భావము. ఇందు శబ్దమాత్రమున సామ్యము రెంటికిం గలదు. ముందును

వెనుకను శ్లేష గలచోటుల నిట్లు తే తెలిసికొనవలెను.) రాజధామంబునుంబోలెక్ = రాజగృహమువలె, సంభరితసారంగం బై, సంభరిత = పోషింపఁబడిన, సారంగంబై = గజములు గలది యై, పోషింపఁబడినతుమ్మెదలు గలది యై యని వనపరము. (ని) సారంగ శ్చాతకే భృంగే కురంగేచ మతంగజే. వి. సారంగంబునుంబోలెక్ = ఏనుఁగువలె, అధిగత......బై, అధిగత = ప్రాప్తమైన, భూభృత్ = రాజులయొక్క, సన్నిధానంబై = సమీపప్రదేశము గలది యై, ప్రాప్తమైనపర్వతసామీప్యము గలది యై యని వనపర మైనయర్థము. (ని) భూపాద్రీభూభృతౌ. నా. నా. నిధానంబునుంబోలెన్ = సొమ్ముప్రోతఅవలెన్, కనత్క......జన్మంబై, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, కనక = సువర్ణములయు, రత్న = మణులయు, ప్రత్యగ్ర = నూతన మైన, జన్మంబై = పుట్టువు కలదియై, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, కనకరత్న = శ్రేష్ఠ మైనసంపెంగపూలయొక్క, ప్రత్యగ్రజన్మం బై = నూతన మైనయుత్పత్తి కలది యై యని వనపర మైనయర్థము, (ని) కనకం కాంచనే నాతు దుత్తూరే నాగకేసరే చంపకే. నా. నా. అగ్రజన్మసముదాయంబునుంబోలెన్ = బ్రాహ్మణసముదాయమువలె, గాయత్రీ......లోకంబై, గాయత్రీ = గాయత్రి యను పేరు గలమంత్రముయొక్క, జప = ఆవృత్తిచేత, ఆసక్త = ప్రాప్త మైన, ఆలోకం బై = తేజము గలది యై, (ఒక్కదానినే మఱల మఱల స్మరించుట యావృత్తి.) గాయత్రీ = చండ్రచెట్లయందును, జపా = మంకెనపూలకలయందును, సక్త = తగులుకొన్న, ఆలోకం బై = కాంతి గలది యై యని వనపరము. (ని) గాయత్రీ బాలతనయః ఖదిరో దంతధావన యనియును, ఓడ్రపుష్పం జపా యనియు నమరుఁడు. లోకంబునుంబోలెన్, వర్ధమానప్రాణి......బై, వర్ధమాన = పెరుగుచున్న, ప్రాణిచయ = జంతుసముదాయమువలె, ఆనందకం బై = సంతోషమును గలిగించునది యై, వనపర మైనయర్థము నిదియే. నందకంబునుంబోలెక్ = విష్ణుఖడ్గమువలె, మాధవాలంకృతంబై = కృష్ణుని కలంకారమై, వసంతకాలముచే నలంకరింపఁబడినదియై యని వనపర మైనయర్థము. (ని) శంఖో లక్ష్మీపతేః పాంచజన్య శ్చక్రం సుదర్శనః కౌమోదకీ గదా ఖడ్గో నందకః కౌస్తుభో మణిః. అ. (రామపట్టాభిషేకమునుంబోలె ననునది మొదలింతవఱకు శ్లేషప్రతిభోత్థాపితోపమాలంకారము.) మన్మథాపేక్షితం బయ్యున్ = మరునిచేఁ బ్రవేశింపఁబడిన దయ్యును, నీలకంఠసమన్వితం బై = శివునితోఁ గూడినదియై, నెలగలచే నింపఁబడినదియును నెమిళ్లతోఁ గూడినదియు నని యర్థాంతరము. ము న్నింద్రునిప్రార్థనచేఁ బార్వతీపరమేశ్వరులను సంఘటనము సేయ యత్నించి మరుఁ డతనినేత్రాగ్నిచే దగ్ధుఁ డయ్యె నని ప్రసిద్ధము. పరస్పరవిరుద్ధులగువీ రిద్ద ఱొక్కచో నున్నా రని చెప్పుటచే విరోధము ప్రాప్తింపఁగా దాని నర్థాంతరమునఁ బరి

హరించుటచే నిట విరోధాభాసాలంకారము. ముందును మొదటియర్థమునఁ బ్రాప్తించినవిరోధమును రెండవయర్థమునఁ బరిహరించిన నిదియే యలంకారమగును. ఈయారామము పెక్కులగు వెలగచెట్లను, నెమిళ్లనుం గలది యని ఫలితము. ఈయర్థమునందు 'నయ్యును' అనునది సముచ్చయముగా గ్రహింపవలెను. దేవవల్లభవిరాజమానం బయ్యును = ఇంద్రునిచే విలసిల్లుచున్నది యయ్యును, బహుపలాశోదంచితంబై, బహు = పెక్కండ్రగు, పలాశ = రక్కసులచేత, ఉదంచితంబు = అతిశయించినది, ఐ, ఇంద్రుఁడును రక్కసులును బరస్పరశత్రులు గాన వీ రిద్దఱు నొక్కచో నున్నా రనునీయర్థమున విరోధము రాఁగా, దేవ.....య్యును, దేవవల్లభ = పున్నాగవృక్షములచే, విరాజమానం బయ్యును = విలసిల్లుచున్నదియయ్యును, బహు.....బై, బహు = పెక్కులగు, పలాశ = మోదుగులచే, ఉదంచితంబై = విజృంభించినది యై యనునర్థముచేఁ బరిహారము. (వి) పున్నాగే పురుష స్తుంగః కేసరో దేవవల్లభ యనియును, పలాశే కింశుకః పర్ణ. యనియు నమరుఁడు. వితత.....బయ్యును, వితత = విశేషముగ వ్యాపించిన, కీచక = సింహబలాదులచే, సంవృతం బయ్యును = ఆవరింపఁబడిన దయ్యును, సంతత...సంచారంబై, సంతత = ఎడతెగని, అనిలడింభక = (వాయుపుత్త్రుఁడగు) భీమునియొక్క సంచారంబై = సంచారము కలది యై, భీమునిచేఁ గీచకు లోకాంతరమున మృతులైరి గాన నీయర్థమున విరోధము సంభవింపఁగా, విస్తారమైన వెదురుటడవులచే నావరింపఁబడినదియు నెడతెగనిమందమారుతము గలదియు ననురెండవయర్థమునఁ బరిహారము. పూతనారమ్యం బయ్యును = పూతన యనురక్కసిచే మనోహరమైన దయ్యును, కృష్ణసారప్రకాశమానం బై = కృష్ణునిబలముచేఁ బ్రకాశించునది యై, పూతన యనురక్కసి కృష్ణునిచిన్నతనమున నతనిఁ జంపఁ గంసునిచేఁ బ్రేరితయై బాలెంతరాలై వచ్చి విషముతోఁ గూడినపా లిచ్చుచు శ్రీకృష్ణునిచే మృత యయ్యె నని భాగవతము. పూతన యిదివఱకే మృతయయ్యెఁ గాన విరోధము. పూతనారమ్యం బయ్యును = కరకచెట్లచేత మనోహర మయ్యును, కృష్ణసారప్రకాశమానం బై = ఇఱ్ఱులచేఁ బ్రకాశించునది యైయనుని పరిహారము. (వి) పూతనామృతా హరీతకీ హైమవతీ యనియును, కృష్ణసార రురు న్యంకు రంకు శంబర రౌహిషా యనియు నమరుఁడు. కుంభజాతస్ఫురితం బయ్యును = ద్రోణాచార్యుచేఁ బ్రకాశింపఁబడిన దయ్యును, విజృంభిత.....బై, విజృంభిత = విజృంభించిన, మహావీర = గొప్పపరాక్రమశాలి యగు, ద్రుపదం బై = ద్రుపదరాజు గలది యై, మున్నొకకార్యార్థము ద్రోణుఁడు సహాధ్యాయి యగుద్రుపదు నాశ్రయింపం బోయి యతనిచేతం బరిహసితుం డై తనశిష్యుఁ డగునర్జునునిచే నతని బద్ధుఁ దెప్పించి తనపాదములఁ బడవేయించుకొని పిమ్మట ననుగ్రహించి విడిచె నని భారతము. ఇ

ట్లు ద్రోణాచార్యునిశిష్యునిచే నోడింపఁబడినవాఁ డాయన యున్నచో విజృంభించె ననుటచే విరోధము రా, కుంభజాతస్ఫురితం బయ్యును = అగస్త్యవృక్షములయొక్క (అగిసెచెట్లయొక్క) ప్రకాశము కలదియును, విజృంభిత......బై, విజృంభిత = అతి శయించిన, మహత్ = పెద్దవి యగు, వీరదుం = ఎఱ్ఱమద్దిచెట్లకు, పదంబై = స్థానంబైయు ని పరిహారము. (ని) నదీసర్జౌ వీరతరు రింద్రద్రుః కకుభోర్జునః అ. లలితో...... బై, లలిత = సుందర మైన, ఉత్కలికా = మొగ్గలతో, కలిత = కూడుకొనిన, దివ్య = స్వచ్ఛ మైన, మహిళా = పేంకణపుఁదీవలయొక్క, గణంబు = సముదాయము కలది, ఐ, లలిత = సుందర మైన, ఉత్కలికా = వేడుకలతో, కలిత = కూడుకొనిన, దివ్యమ హిళా = దేవతాస్త్రీలయొక్క, గణంబు = సముదాయము కలది, అగుచున్, (ని) శ్యామాతు మహిళాహ్వయా యనియును, వనితా మహిళా తథా యనియు నమరుఁడు సుమధురసాలాన్వితంబై, సు = మిక్కిలి, మను = మకరందముగల, రసాలాన్వితంబై = మావులతోఁ గూడినదియై, సుమధురసాలాన్వితంబగుచు, సుమధుర = పువ్వులను ధరిం చిన, సాలాన్వితంబు = చెట్లు కలది, అగుచున్, మకరందము గలమావులును, పూలు గ లయితరవృక్షములు గలదియు నని యర్థము. వానప్రస్థనివాసం బై = ఇప్పచెట్ల కునికి పట్టై, వానప్రస్థనివాసం బగుచున్ = తపము చేయుచుండు నాశ్రమమువారి కునికిపట్టై పొలుచువన్వనంబునన్ = ప్రకాశించెడువనమునందున్, ముందరిపద్యమునందలిక్రియ తో నన్వయము.

క॥ లలనావాక్కలనాకల
కలనానాశుకపికాళి ♦ కళరవరవసం
కులనాతిదూరవీణా
కలనాదం బప్డు హరి కొ ♦ కటి విన నయ్యెన్॥ 78

లలనా......నాదంబు, లలనా = స్త్రీలయొక్క, వాక్ = మాటలయొక్క, కల నా = ప్రాప్తిచేత నైన, కలకల = గొప్పధ్వనితోడను, నానా = పెక్కువిధములగు, శు క = చిలుకలయు, పికాళి = కోయిలలయు, కళరవ = పావురములయు, రవ = ధ్వనితో, సంకుల = కలసినదియు నగు, నాతిదూర = మిగుల దూరమందుఁ గాని, వీణాకలనాదం బు = వీణయొక్కయస్ఫుట మైనమధురధ్వని, ఒకటి, అప్డు = ఆకాలమున, హరికిన్ = కృష్ణునకున్, విన నయ్యెన్ = విన వచ్చెను;

క॥ వీనులకుఁ దనదుమురళీ
గానముకన్నను వినోద • కర మై యమృతం
బానినదక్రియ నానినదం
బానందము గుప్ప్రిమ్మరింప • హరి యిటు పలికెన్॥ 79

ఆనినదంబు = ఆధ్వని, వీనులకున్ = చెవులకు, తనదుమురళీగానముకన్నన్ = తన సంబంధ మైనపిల్లనగ్రోవివలని గానముకంటెన్, వినోదకర మై = వేడుకం జేయునది యై అమృతంబు, ఆనినక్రియన్ = అమృతంబును గ్రానినట్లు, ఆనందము = సంతోసమును, గుప్పుమ్మరింపన్ = ప్రకటింపఁగాన్, హరి = కృష్ణుఁడు, ఇటు = ఈక్రిందిప్రకారము, పలికెన్ ;

ఉ॥ ఈననకోనలోన నిపు • డేనలినాననలో విపంచికా
గానము లోకమోహనము • గా నొనరించుచు నున్న వార ల
చ్చానలయున్నచో ప్పరసి • చయ్యన వచ్చెద నుండుఁ డంచు శ్రీ
జాని రథంబు డిగ్గి కడు • సంభ్రమ మొప్ప రహస్యవైఖరిన్॥ 80

ఈననకోనలోనన్ = ఈపూలు గలకోనయందున్, ఏనలినాననలో = ఏస్త్రీలో, (నలిన = పద్మముంబోలిన, ఆనన = ముఖ మెవతెకుఁ గలదో యది, నలినానన = తామరపువ్వుం బోలినమోము గలది) ఇపుడు = ఈకాలమునన్, విపంచికాగానమున్ = వీణాగానమును, లోకమోహనము = జనులకుం బారవశ్యము, కాన్ = కలుగునట్లు, ఒనరించుచు నున్నవారు = పాడు చున్నవారు, అచ్చానలయున్నచోప్పు = ఆస్త్రీ లున్న జాడను, అరసి = తెలిసికొని, చయ్యనన్ = వేగము గాన్, వచ్చెదన్, ఉండుఁడు = (మీరిచటనే) వసింపుఁడు. అంచున్ = ఇట్లాజ్ఞ యిచ్చుచున్, శ్రీజాని = కృష్ణుఁడు, (ఎవ్వనికి లక్ష్మిభార్యయో యతఁడు) రథంబున్ = అరదమునుండి, డిగ్గి = దిగి, సంభ్రమము = ఆదరము, ఒప్పన్, రహస్యవైఖరిన్ = రహస్య మైనపద్ధతితో, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

ఉ॥ పూవులతావులం జెలఁగు • పొన్నలగున్నలఁ దిన్న నై నబ
ల్మావులమోవులం గలసి • మల్లిక లల్లినగొప్పకప్రపుం
దీవులతావులం జలువ • దెమ్మెర గ్రిమ్మఁ వీవ సమ్మద
శ్రీవలమానమానసము • చే నరిగెన్ వనవీథిలోనికిన్॥ 81

పూవులతావులన్ = పుష్పములసుగంధములచేతను, చెలఁగుపొన్నలగున్నలన్ = ప్రకాశించెడుపొన్నమొక్కలతోను, తిన్నసైనబల్మావులన్, తిన్నన = చక్కఁదనమును, ఐన = పొందిన, (ఇట నగుధాతువు సకర్మకము.) బల్మావులన్ = పెద్దమామిడిచెట్లతోడను, మోవులన్ = మోవిచెట్లతోడను, కలసి = కూడికొని, మల్లికలు = మల్లితీఁగెలు, అల్లిన...... తావులన్, అల్లిన = అల్లుకొన్న, గొప్ప = పెద్దవి యగు, కప్రపుందీవులతావులన్ = కప్పురపుందిన్నెలు గలస్థలమునుండి, చలువతెమ్మెర = చల్లనివాయువు, క్రిమ్మఱన్ = మఱలమఱలన్, నీవన్ = విసరుచుండఁగా, వనవీథిలోనికిన్ = వనపఙ్క్తిమధ్యమునకున్, సమ్మద...... చేన్, సమ్మదశ్రీ = సంతోషాతిశయముచే, వలమాన = భ్రమియించుచున్న, మానసముచేన్ = మనస్సుచేన్, అరిగెన్ = పోయెను. (దీనికి వెనుకటిపద్యమునందలిశ్రీజాని కర్త.)

సీ॥ పువుఁబొదల్ సొర మేనఁ ♦ బొదలుపుప్పొడిరంగు
పసపునలుంగుక్రొం ♦ బస నెసంగ
నడచుచో మకుటల ♦ గ్నం బైనసంపంగి
నన పైఁడిబాసికం ♦ బు నెఱిఁ దనర
ముంగేలిమకరంద ♦ మున నంటునునుఁదీఁగె
నన్యమంగళకంక ♦ ణముగ నొనరఁ
బక్వమై రాలుపు ♦ ష్పచ్ఛటాకేసరం
బులు హరిద్రాక్షతం ♦ బులుగ నమరఁ
గుమురు లెద నంటుకిసలయ ♦ కుట్మలముల
వరుస నవరత్నహారభా ♦ స్వరతఁ బూన
నపుడు భద్రాప్తి కరుగుపీ ♦ తాంబరుండు
క్రొత్తపెండ్లికుమారుని ♦ కొమరుఁ దెలిపె॥ 82

పువుఁబొదల్ = పూవులయొక్కపొదలను, (పూవులు గలతీఁగయిండ్ల ననియర్థము.) చొరన్ = ప్రవేశింపఁగాన్, (దీనికిం బీతాంబరుండు కర్త.) మేనన్ = శరీరమునందున్, పొదలుపుప్పొడిరంగు = కలిగెడుపరాగకాంతి, పసపునలుంగుక్రొంబసన్ = పసపునలుఁగుయొక్కక్రొత్తకాంతివంటికాంతిచేతను, (కాంతివలె నని యర్థము) ఎసంగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, కృష్ణుఁ డాత్రేత్రి యున్నస్థలమును వెదకుచుఁ బోవునపుడు

దారి నున్న పొదలయందలి పూలలోని పరాగమా యన దేహము నంటి పెండ్లికుమారునకు వివాహములోఁ గావించు పసపునలుఁగువలె నుండఁగా నని తాత్పర్యము. క్రొత్త + పస = క్రొంబస. క్రొత్త శబ్దమున కాద్యక్షరశేషమునకుం గొన్ని యెడల నుగాగమంబును గొన్ని యెడల మీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబు నగు ననుబా. స్వం. సూత్రముచే, 'క్రొను + పసిడి' యని ప్రాప్తింపఁగా "ద్రుతప్రకృతికము మీఁది పరుషములకు సరళము లగును. ఆదేశసరళమునకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషములు విభాష నగు" ననుసూత్రములచే నీరూపము సిద్ధించెను. సమాసంబు గావున స్వత్వంబును హ్రస్వము మీఁదిది గావున నటుసున్నయు వ్యవస్థితభాషచే సంశ్లేషంబు నీద్రుతంబునకుఁ గలుగ వని బా. వ్యా. సం.) నడచుచోన్ = నడచునపుడు, మకుటలగ్నంబు = కిరీటము నంటుకొన్నది, వనసంపఁగివన = అడవిసంపంగిపువ్వు, పైఁడిబాసికంబు నెఱిన్ = బంగారుబాసికముం దముచేన్, (పెండ్లికుమారునకుం బెండ్లికూఁతునకును వివాహకాలమున నొసటఁ గట్టెడు నాభరణవిశేషము.) తనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ముంజేతన్ = మణిబంధమందున్, మకరందమునన్ = పూఁదేనెచేతను, అంటునునుఁదీఁగె = తగిలియున్న సన్న తీవ, నవ్యమంగళకంకణముగన్, నవ్య = నూతనమైన, (ఇది కంకణమునకు విశేషము.) మంగళ = పెండ్లిసంబంధమైన, కంకణముగన్ = కడియముగన్, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, (కృష్ణుఁడు పోవునపుడు ముంజేతియందుఁ బూఁదేనెతోఁ గూడి యంటికొన్న సన్ననితీఁగె పెండ్లియప్పుడు గట్టినకంకణమువలె భాసింపఁగా ననియర్థము. పక్వములై = ముదిరినవియై, రాలుపుష్పచ్ఛటాకేసరంబులు = పడియెడు పువ్వులగుంపులోనిదారములు, (కింజల్కములు) హరిద్రాక్షతంబులుగన్ = పసపుతోఁ గూడిన యక్షతలుగన్ అమరన్ = ఒప్పఁగాన్, కుదురుపెదన్ = చక్కనివక్షమునన్, అంటు.....వరుస, అంటు = తగిలియున్న, కిసలయ = చిగుళ్లయు, కుట్మల = మొగ్గలయు, వరుస = పంక్తి నవరత్నహారభాస్వరతన్ = తొమ్మిదివిధము లగురత్నములతోఁ గూర్చినదండయొక్క ప్రకాశమును, పూనన్ = ధరింపఁగాన్, అపుడు = ఆకాలమున, భద్రాప్తికిన్ = శుభముఁ బొందుటకు (భద్ర యనుకన్యను సంపాదించుటకు ననియు నర్థము.) అరుగుపీతాంబరుండు = పోవుకృష్ణుఁడు, (పీతాంబరుండు = పచ్చనిపట్టువస్త్రము కలవాఁడు) క్రొత్తపెండ్లికుమారునికొమరున్ = క్రొత్తపెండ్లికొమరునియందమును, తెలిపెన్ = ప్రకటించెను. మీఁదటిలక్షణములచేఁ గృష్ణుఁడు పెండ్లికొమరుఁడువలె నుండెనని భావము. ఇందుఁ బుష్పాదిరంగు పసపునలుంగు క్రొంబస నెసంగ ననుమొదలైనచోట్ల నన్యధర్మము లన్యస్థలమున సంభవింపమిచే సదృశధర్మము లని యర్థము ప్రాప్తించుఁ గాన నిదర్శనాలంకారము.

మ॥ గళితంబై ధరఁ బడ్డరోహణపుశృంగం ♦ బో యనం బైఁడిగ
చ్చులనిద్రాజిగితోడ దివ్యమణిరో ♦ చుల్ దిక్కులం బర్వ ను
జ్జ్వలమై యొప్పెడురత్నమందిరముప ♦ జ్జం ద్రాక్షపందిళ్లలో
నెలరాతిన్నియమీఁద నెచ్చెలులలో ♦ నిండారుచెల్వొప్పఁగాన్.

గళితంబై = జారినదియై, ధరన్ = భూమియందున్, పడ్డరోహణపుశృంగంబో యనన్ = పడినరోహణపర్వతశిఖరమో యనునట్లు, (విరిగి క్రిందఁ బడినరోహణపర్వతశిఖరమువలె నని యర్థము.) పైఁడి......జిగితోడన్, పైఁడి = బంగారముయొక్క, గచ్చుల = పూఁతయొక్క, నిద్రా = నునుపుగల, జిగితోడన్ = కాంతితోడను, దివ్యమణిరోచుల్ = స్వచ్ఛమైన (అందమైన) మాణిక్యపుఁ గాంతులు, దిక్కులన్ = దిశలందున్, పర్వఁగాన్ = వ్యాపింపఁగాన్, ఉజ్జ్వలమై = మిగులఁ బ్రకాశించునదియై ఒప్పెడురత్నమందిరముపజ్జన్ = బాగుగ నుండెడురత్నముల(తోఁ గట్టఁబడిన) యింటి సమీపమునన్, ద్రాక్షపందిళ్లలోన్ = ద్రాక్షతీఁగెలతో నల్లుకొన్న పందిళ్లనడుమునను, నెలరాతిన్నియమీఁదన్ = చంద్రకాంతపురాలయరుఁగుమీఁదను, నెచ్చెలులలోన్ = చెలికత్తియలమధ్యమునందున్, నిండారుచెల్వు = పూర్ణమైనచక్కఁదనము, ఒప్పఁగాన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ బలుకెంపురుచిపెంపు ♦ పగడంపుజిగిసొంపు
నగుకెంపులధరంపు ♦ సొగసుదాని
నసచిల్కుదొరనుల్కు ♦ లనఁ గొల్కులను జల్కు
నునుబెళ్కుకనుఁదళ్కు ♦ లొనరుదాని
నలకాలఘనజాల ♦ హరిసీలములనేలఁ
గలసీలకచలీలఁ ♦ గలుగుదాని
లలినబ్బురపుగుబ్బ ♦ లులయుబ్బడఁచి గుబ్బ
తిలునిబ్బరపుగుబ్బ ♦ లలరుదాని
మించుచెలువూని పేరువా ♦ యించుదాని
దాని కది గాని సరి లేని ♦ మేనిదాని
దానినడకలదానిఁ గ ♦ డాసిఁబొమ్మ

వోనియొకమానినిని రమా ♦ జాని గనియెః॥ 84

రమాజాని=కృష్ణుఁడు, బలుకెంపురుచిపెంపు= పెద్దదియగుకెంపుయొక్క కాంత్యతిశయమును, పగడంపుజిగిసొంపు=పగడములకాంతియొక్క చక్కఁదనమునను, నగు......దాని, నగు=పరిహాసించెడు, కెంపుటధరంపు=ఎఱ్ఱని పెదవియొక్క, సొగసుదానిఁ=సొగసు కలదానిని, ననచిల్కు......లనఁ, ననచిల్కుదొర=మన్మథునియొక్క (నన=పుష్పమను, చిల్కు=బాణముగల, దొర=ప్రభువు.) ములుకులనఁ=బాణములువలెఁ, కొల్కులన్=కంటితుదలయందుఁ, చిల్కునును బెళ్కుకనుదళ్కులు, చిల్కు = వ్యాపించెడు, నును=చక్కని, బెళ్కు=చలించెడు, కనుఁదళ్కులు=కన్నులకాంతులచేతఁ, (తృతీయార్థమునఁబ్రథమ) ఒనరుదానిఁ=ప్రకాశించుదానిని, అలకాల......లఁ, అల = ప్రసిద్ధమైన, కాలఘనజాల=వర్షాకాలపు మేఘములసముదాయమును, హరినీలములఁ=ఇంద్రనీలపురాలను, ఏలఁగల......లీలఁ, ఏలఁగల=రక్షింపశక్తి గల, నీలకచలీలఁ=నల్లనివెండ్రుకలసొగసును, కలుగుదానిఁ, మేఘము లనునీలపురాలనుంబోలినశిరోజములు గలదాని నని యర్థము. లలిఁ=చక్కఁగా, అబ్బురపుగుబ్బలులయుబ్బు, అబ్బురపు=వింతయైన, గుబ్బలుల=పర్వతములయొక్క, ఉబ్బు=గర్వమును (అతిశయమును) అడఁచి =నివారించి, గుబ్బతిలు నిబ్బరపుగుబ్బలు, గుబ్బతిలు=అతిశయించెడు, నిబ్బరపు=నిండైన, గుబ్బలు=కుచములచేత, అలరుదానిఁ=ప్రకాశించుదానిని, మించుచెలువు = అధిక మైనయందమును, ఊని=ధరించి, వీణఁ, వాయించుదానిఁ, దానికిఁ=ఆ మెఱరీరమునకు, అదిగాని=ఆ మెఱరీరమే కాని, సరి లేనిమేనిదానినిఁ = పాటి లేనిదేహము గలదానిని, (అనన్వయాలంకారము.) దానినడకలదానిఁ, దాని=ఏనుఁగుయొక్క, నడకలదానిఁ=నడకలవంటినడకలు గలదానిని, (నిదర్శనాలంకారము.) (దానము = ఏనుఁగుమదము. అది కలది దాని) (ని) మనోదానం. అ. కడానిబొమ్మఁబోనియొకమానినిని=బంగారుబొమ్మఁ బోలినయొకస్త్రీని. ఉపమాలంకారము. కనియెఁ = చూచెను.

క॥ అతఁ డటు కని తతశంపా
లతయో ధృతజీవకనక ♦ లతయో వనదే
వతయో యని యరు దందుచు
లతికావృతిచాటున న్నె ♦ లఁగి మదిలోనఁ॥ 85

అతఁడు=ఆకృష్ణుఁడు, అటు=ఆప్రకారము, కని=(ఆబాలికను) చూచి,

తతశంపాలతయో = విశాలమైన మెఱుపుఁదీవయో, ధృత.....లతయో = ధరింపఁబడిన చైతన్యము గలబంగారుతీవయో, వనదేవతయో = వనాభిమానిదేవతయో, అని = అను కొని, అరుదు = ఆశ్చర్యమును, అందుచున్ = పొందుచున్, లతికావృతిచాటునన్ = తీవలవెలుఁగుచాటున, (చేని కేని తోఁట కేని చుట్టుచేయునావరణము వృతి, వెలుగు ననంబడు) మెలఁగి = ఉండి, మదిలోనన్ = మనసునందున్. ఇది **113** వ పద్యములో ని 'ఎన్ని' యనునసమాపకక్రియతో నన్వయించును. సందేహాలంకారము.

సీ॥ ఈపద్మపాణిఁ బే ♦ రెదఁ గూర్పఁజాలిన
పురుషోత్తమునిదె సు ♦ భోగగరిమ
ఈయార్య నెమ్మేన ♦ నెనసినరాజశే
ఖరునిదె సూవె భా ♦ సురవిభూతి
ఈహంసయానతో ♦ నెనఁగుప్రజాధినా
యకునిదె సూ చిర ♦ సుకృతమహిమ
ఈనవపద్మినితో ♦ ననురక్తి నొం
దినయినునిదె సూవె ♦ ఘనతపంబు
కనివిని యెఱుంగ మిన్ముజ్జ ♦ గముల నున్న
నరగరుడసిద్ధసాధ్యకి ♦ న్నరసురాహి
రాజకన్యకలందు నీ ♦ రాజవదన
కెన యగుమిటారి నిదియె మా ♦ యనికటారి॥ 86

ఈపద్మపాణిన్ = ఈయింతిని, (తామరపూవులం బోలినచేతులు గలదాని యని యర్థము.) లక్ష్మి యని యర్థాంతరము. (పద్మము హస్తమునందుఁ గల దని యవు డ ర్థము.) పేరెదన్ = విశాలమైనవక్షమునందున్, కూర్పన్ = ఆలింగనము చేసికొనుట కు, ధరించుట కని యర్థాంతరము. చాలినపురుషోత్తమునిదే = తగినపురుషశ్రేష్ఠునిదె, తగినవిష్ణునిదే యని యర్థాంతరము. సుభోగగరిమ = సుఖాతిశయము. ఈమెనం గౌఁగి లించినవాఁడే పురుషశ్రేష్ఠుఁ డనియును, నీమె నురమున దాల్చినవాఁడే శ్రీమహావిష్ణు వనియును గ్రమముగ భావము. ఈయార్యన్ = ఈపడుచును, పార్వతి యని యర్థాంత రము. నెమ్మేనన్ = శరీరమునందున్, ఎనసినరాజశేఖరునిదె = పొందినరాజశిరోభూ షణముదే (రాజశ్రేష్ఠునిదే) శివునిదే యని యర్థాంతరము. (రాజ = చంద్రుఁడు,

శేఖర = శిరోభూషణ మెవనికో యతఁడు, రాజశేఖరుఁడు = శివుఁడు.) చూడె = చూడుము. భాసురవిభూతి = ప్రకాశించుచున్నభాగ్యము. ఐశ్వర్య మని శివపరము. ఈకాంతఁ గూడినరాజుదే గొప్పభాగ్య మనియును భస్మతిని శరీరమునఁ దాల్చినశివునిదే యధికైశ్వర్య మనియును భావము. ఈహంసయానతోన్ = ఈస్త్రీతోన్, (హంసనడకలం బోలిననడకలు గలది) సరస్వతి యని యర్థాంతరము. (హంసయే వాహనముగాఁ గలది) ఎసఁగుప్రజాధినాయకునిదె = కూడియుండురాజుదే, చూ = చూడుము. బ్రహ్మదే యని యర్థాంతరము. చిరసుకృతమహిమ = శాశ్వతమైనపుణ్యాతిశయము. స్థిర మైనసృష్టిమహిమ మని యర్థాంతరము. ఈమెం గూడినరాజు మిగులఁ బుణ్యాత్ముఁ డనియు సరస్వతిం గూడినబ్రహ్మదె సృష్టిమహిమ మనియును భావము.

ఈనవపద్మినితోన్ = ఈపద్మినీజాతిజవ్వనితోన్, క్రొత్తతామరలతోన్ అని యర్థాంతరము. అనురక్తిన్ = ప్రేమతోన్, ఒందినయతనిదె = స్నేహము చేసినరాజుదే, సూర్యునిదే యని యర్థాంతరము. చూడె, ఘనతపంబు = అధికమైన తపస్సు, గొప్పతేజ మని యర్థాంతరము. ఈపద్మిని ననురాగమునఁ గూడినరాజు చేసినదియే గొప్పతపస్సనియును, పద్మముల వికసింపఁజేయుసూర్యునిదే గొప్పతేజ మనియును భావము, ఇమ్మూఁడుజగములన్ = ఈమూఁడులోకములయందున్, ఉన్న ...... న్నయందున్, ఉన్న. నర = మనుష్యులయొక్కయు, గరుడ = గరుడులయొక్కయు, సిద్ధ = సిద్ధులయొక్కయు, సాధ్య = సాధ్యులయొక్కయు, కిన్నర = కిన్నరులయొక్కయు, సుర = దేవతలయొక్కయు, అహి = నాగులయొక్కయు, రాజ = రాజులయొక్కయు, కన్యకలందున్ = కన్నెపడుచులందున్, ఈరాజవదనకున్ = ఈస్త్రీకిన్, (చంద్రునిం బోలినముఖముగలదానికిన్) ఎనయగుమిటారికిన్ = సమానయగుసుందరిని, కని = చూచి, విని = ఆలకించి, ఎఱుంగము = తెలియము. ఇనిచె = ఈచిన్నదియు, మారునికటారి = మన్మథుని ఖడ్గము. మన్మథునాయుధమువలె యువజనులం పీడించునది [illegible] భావము. ఇందుఁ బ్రకృతాప్రకృతశ్లేషాలంకారము. ప్రాచీనులు దీనినే శబ్దశక్తిమూలధ్వని యందురు. ఈకన్నెకును లక్ష్మ్యాదులకును [illegible] దులకును నౌపమ్యము గమ్యము.

మ॥ నెలతోడం దరమోము మోము; కళల ♦ న్నేసన్న చేసన్న; మిం
చులచాంచల్యముచూపుచూపు నెఱి; మిం ♦ చుంగుబ్బలింగుబ్బలిం
పులమేల్చెఁ గెవగానుగాను; సరసం ♦ [illegible]; న

ర్త్రిలుమీనాంకుని చేతిహేతిగనయారే! మారె! యొయ్యారికిన్

ఒయ్యారికిన్ = ఈయందకత్తెకున్, (ఇచటన్ సుకన్యకు సంబంధార్థమున వచ్చెను గాన నందకత్తెయొక్క యని యర్థము. మఱియు [illegible] సంబంధించును.) మోము = ముఖము, వెలతోడన్ = చంద్రునితో, [illegible] మును, ఓమున్ = రక్షించును. ఈమె మొగము చంద్రునిం బోలు నని యర్థము. [illegible] వ్వేతే = (ఈమె) మందహాసముతే, కళలన్ = [illegible] (వెన్నెలలు అని యర్థ ము.) నవ్వున్ = పరిహాసించును. చూపు నెఱె = దృష్టిసౌందర్యము, [illegible] ము = మెఱుములయొక్క చాపల్యమును, చూపున్ = కనుపఱచును. [illegible] లువలె మిగుల జంచలము లని యాశయము. [illegible] = [illegible] తోషముతో, (బహువచన మవివక్షితము.) [illegible] = [illegible], [illegible] = అతిశయించును. కౌను = నడుము, మేల్మిఁగెవగ = ప్రశస్త [illegible] లినవిలాసము కలది, [illegible]; మోవి = పెదవి, [illegible] మోవిచెట్టుయొక్క చిగురు. సరసంపు + మోవి = [illegible]; [illegible] బులకుం బుంపులకుం బరుషసరళంబులు పరంబు లగునప్పుడు [illegible] మాత్రమునొద్ద స్థిరము పర మగునప్పు [illegible] నని బా. సం. ఆరే = రోమావళియే, మీనాంకుని చేతి [illegible] = [illegible] లిఖడ్గముగన్, వర్తిలున్ = ఉండును. [illegible] యుం జెప్పవచ్చుం గాని ప్రకృతమున [illegible] యర్థము. అయారె! = ఎంతవింత! ఇది [illegible]. [illegible] నలంకారములు గలవు.

ఉ॥ మించులమించులున్ మఱియు [illegible]
జ్జాంచితసౌరభంబు నిపి [illegible]
క్కాంచనగర్భుఁ డాత్మ [illegible]
ర్మించెనె కాక [illegible] నెఱె [illegible].

అక్కాంచనగర్భుఁడు = బ్రహ్మ, కాంచనము ([illegible]) వాఁడు. మించులమించులున్ = మెఱుములు [illegible], [illegible] = [illegible]. మేల్మిపసిండియున్ = ప్రశస్తమైనబంగారమును, [illegible] = [illegible] న్న, అబ్జాంచితసౌరభంబు, అబ్జ = పద్మము యొక్క, అంచిత = [illegible],

భంబు=పరిమళమును, ఇవి యన్నియున్ = మీఁదటివస్తువుల నన్నిటిని, ఒక్కటన్ = ఏకకాలమున, మేళవించి=కూర్చి, ఆత్మమతికౌశలము=తనబుద్ధినైపుణ్యమును, అందఱు=ఎల్లరు, మెచ్చన్ = స్తుతించునట్లు, దీనినిన్ = ఈయింతిని, నిర్మించెనె=చేసెనే, (ఏ యేవార్థకము.) కాక=ఇట్లు కానియెడను, ఈ మెయిచాయ=ఈశరీరకాంతి, ఏయెడన్ = ఎప్పటనైనను, ఇట్లు=ఈప్రకారము, నెఱిన్ =చక్కఁదనముతో, మించునె=అతిశయించునా? అతిశయింప దనియర్థము.

బ్రహ్మ మంచిచాయ గలవస్తువులను బరిమళమును మేళవించి యీమెను దనబుద్ధిచాతుర్యమున జనులు మెచ్చునట్లు సృజియించి యుండును. కానియెడ నిట్టిచాయ యెట్లు సంభవించు నని తాత్పర్యము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ తారకలు ధృతపునర్భవ
చారుతలై యాశ్రయించె • సతియడుగులఁ గా
కారయఁ బుష్కరపదగతి
చే రహి నెటు లొప్పు నద్రి • చిన్ఫూర్తి దగన్॥ 89

తారకలు = నక్షత్రములు, ధృత.....చారుతలై, ధృత=ధరింపఁబడిన, పునర్భవ=గోళ్లయొక్క, చారుతలై=అందము కలవియై, ధరింపఁబడినమఱియొక జన్మసౌందర్యము కలవియై యని యర్థాంతరము. గోళ్లరూపమున మరల జన్మించినవి యై యని భావము. సతియడుగులన్ = స్త్రీయొక్క పాదములను, ఆశ్రయించెన్ = సేవించెను. (ని) పునర్భవః కరరుహః. అ. ఆరయన్ = ఆలోచింపఁగాన్, కాక = అట్లుకాక, అవి, పుష్కరపదగతిచేన్ = తామరపూవులం బోలినయీమెపాదప్రాప్తిచేతను, ఆకాశమును బొందుటచేత నని యర్థాంతరము. (ని) పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్య భాండముఖే జలే వ్యోమ్ని ఖడ్గ ఫలే పద్మే తీర్థౌషధి విశేషయోః. అ. సద్రిచిన్ఫూర్తి = ఉత్తమమైనకాంతి, తగన్ = ఒప్పఁగాన్, నక్షత్రకాంతి యొప్పఁగా నని యర్థాంతరము. రహిన్=చక్కఁదనముతోన్, ఎటులు=ఏప్రకారము, ఒప్పున్= ప్రకాశించును. నక్షత్రములు నఖరూపమున జన్మించి యీమెపదముల నాశ్రయించి యుండును. కానియెడ నీమెగోరులు పుష్కరపదము నొంది సద్రుచినో నెట్లు ప్రకాశించు నని తాత్పర్యము. గోరులు పుష్కరపదము నొంది సద్రుచినోఁ బ్రకాశించు ననుటచే (శ్లేషచేఁ బ్రాప్త మగు రెండర్థములకు నభేదనిశ్చయమున) నక్షత్రములు నిట్టివెకావున నీరూపమున జన్మించి యీమెపాదముల నాశ్రయించె నని చెప్పుటచే శ్లేష

మూలక మైనయతిశయోక్తిచే ననుప్రాణిత మైనయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ తదుపరిపదనిర్జిత మై
యొదిగెం దగువారిఁ జేరి • యును గమఠము నా
నిది సత్యము గాకుండిన
నది ముడుచుట యేల భీతి • నఖిలాంగములన్॥ 90

కమఠము = తాఁబేలు, తదుపరిపదనిర్జితమై, తత్ = ఆమెయొక్క, ఉపరిపద = మీఁగాలిచే, నిర్జితమై = ఓడింపఁబడినదియై, తగువారిన్ = రక్షింపశక్తి గలవారి నని యర్థము. (తనవాసమునకుఁ) దగినయుదకము నని భావము. చేరియున్ = శరణు పొందియును నని యర్థము. ప్రవేశించియునని భావము. ఒదిగెన్ = తొలఁగెను. పారి పోయె నని యర్థము. నాన్ = అనుట, ఇది, సత్యము = నిజము, కాకుండినన్ = కాని యెడను, అది = తాఁబేలు, భీతిన్ = భయముచేతన్, అఖిలాంగములన్ = అన్నియవ యవములను, ముడుచుట = సంకోచపఱుచుట, ఏల = ఏమికారణమునన్, (అగున్)

ఇందు స్వభావమునఁ గల్గుతాబేటియవయవముల ముడుచుకొనుట యామెమీఁ గాలి కోడుటచేఁ గల్గినభయమున నయ్యెనని చెప్పుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ కలమోదరములు ఘనసే
తులసత్క్షేత్రమునఁ దపముఁ • బోలిఁ జేసియ యీ
చెలి జంఘుల కెన పూనెను
ఫలసిద్ధి బొసంగ కున్నె • వరశాలులకున్॥ 91

కలమోదరములు = వరిపొట్టలు, ఘన......మునన్, ఘన = గొప్పవి యగు, సే తు = గట్లచేత, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, క్షేత్రములన్ = పొలములను, శ్రీరా ములు లంకకుం బోవునపుడు సముద్రమునఁ గట్టినగట్టుచేఁ బ్రకాశించు సిద్ధస్థానమున (రామేశ్వరమునందు) (ని) క్షేత్రం శరీరె కేదారే సిద్ధస్థాన కలత్రయోః. అ. తొ లిన్ = పూర్వమందు, తపము = శరీరాయాససాధ్యము లగువ్రతములను, చేసియ = కా వించియే, ఈచెలిజంఘులకున్ = ఈమెపిక్కలకు, ఎన = సాదృశ్యమును, పూనెన్ = ధరించెను. వరశాలులకున్ = దైవానుగ్రహమునఁ గోరికల నొంది ప్రకాశించువారికి, ప్రశస్త మైనవరిపొట్టల కని భావము. ఫలసిద్ధి = లాభప్రాప్తి, (పంట) పొసంగ కు న్నె = సంఘటింప కుండునా? సంఘటించు నని భావము. ఇందుఁ బూర్వవాక్యము

న స్వభావముచేతనే వరిపొట్టలను జంఘులతో సాదృశ్యము గలుగ నుండఁగా మున్ను తపము చేయుటచేతఁ గల్గెనని యుత్ప్రేక్షించి దాని నుత్తరవాక్యమున శ్లేషచే సమర్థించుటచే నుత్ప్రేక్షయు నర్థాంతరన్యాసమును నలంకారములు.

గీ॥ నడల కెనరాక మదగజేం ♦ ద్రంబు వనన
గముల లలనాంగసాయుజ్య ♦ కాంక్షఁ దపము
సలుపఁ గటి నుత్తమాంగము ♦ గలసెఁ గరము
గలసె నూరుల నడకలు ♦ గలసె నడల॥ 92

మదగజేంద్రంబు = మదపుటేనుఁగు, నడలకున్ = ఈమె నడకలకు, ఎనరాక = సాదృశ్యమును బొందలేక, వననగములన్ = అడవులయందును బర్వతములందును, లలనాంగసాయుజ్యకాంక్షన్ = ఈస్త్రీయొక్క యవయవములతో నైక్యముఁ బొందుకోర్కెచేన్, తపము = తపస్సును, సలుపన్ = చేయఁగాను, ఉత్తమాంగము = (ఏనుఁగు) శిరము, కటిన్ = జఘనమునందున్, కలసెన్ = ఏకీభవించెను. కరము = తొండము, ఊరులన్ = తొడలందున్, కలసెన్, నడకలు = గమనములు, నడలన్ = (ఈమె) నడకలయందున్, కలసెన్.

ఏనుఁగుశిరముంబోలె విశాలము నున్నతము నగుజఘనమును తుండమును బోలునూరులును గజగమనముం బోలుగమనము నీమెయం గలదని భావము.

ఉ॥ ఆకమలాసనుండు దను ♦ జాపహృతం బగు నేమొ వెండియున్
శ్రీకమనీయ మైనధర ♦ ణీవలయం బని తన్నిజాంశమీ
స్త్రీకటిచక్రసీమగ సృ ♦ జించి మఱుంగున దాఁచెఁ గాక ర
త్నాకరమేఖలాంక విపు ♦ లాకృతి నై యది యేల పొల్పగున్॥

ఆకమలాసనుండు = ప్రసిద్ధుఁడగుబ్రహ్మ, శ్రీకమనీయము = సంపదచేత మనోహరమైనది, ఐన, ధరణీవలయంబు = భూమండలము, వెండియున్ = మఱలన్, దనుజాపహృతంబు = రక్కసునిచే దొంగిలింపఁబడినది, అగు నేమొ, అని = తలఁచి, తన్నిజాంశము = ఆభూమండల సంబంధమైనసత్యమైనభాగమును (సారమైనభాగము అని యర్థము.) ఈస్త్రీకటిచక్రసీమ = చక్రాకారమైనయీమెజఘనప్రదేశము, కన్ = అగునట్లు, సృజించి = సృష్టిచేసి, మఱుంగునన్ = (వస్త్రము) చాటునందున్, దాఁచెన్ = దాఁపరికము చేసెను. కాక = అట్లు కానియెడను, అది = ఆజఘనము, రత్నా

కర......యై, రత్న = మణులకు, ఆకర = ఉనికిపట్టైన, మేఖలా = ఒడ్డాణ మనె డు, అంక = భూషణము గలదియును, విపులాకృతి యై, విశాలమైనయాకారము గలదియు నై (రత్నాకర = సముద్రుఁ డనెడు, మేఖలాంక = ఒడ్డాణపుగుఱుతు గలదియయును, విపులాకృతి = భూమి యాకారముగలదియు నై యని యర్థాంతరము. ఇట నీరెండర్థములకు నభేదనిశ్చయము చేయవలెను.) ఏల = ఎందుకు, పొల్పుగన్ = ఒప్పుగన్.

బ్రహ్మ భూమిని మఱల రక్కసుఁ డెత్తికొనిపోవు నని తలఁచి దానిపొడముం దీసి యీమెకటిప్రదేశముం జేసి వస్త్రముచాటున దాఁచెను. లేనియెడ భూమికొక్క మగురత్నాకరమేఖల (సముద్ర మనునొడ్డాణము) గల్గుటయు విపులాకృతియుఁ గలియం దేల కాన్పించు ననిభావము. ఈమెకటి భూమియుం బోలె విశాలమై రత్నాకరమేఖల (మణులయొడ్డాణము) గల్గి యొప్పచుండె నని ఫలితము. మున్ను హిరణ్యాక్షుఁడు భూమి నెత్తికొని పోవు చుండఁగా విష్ణు వాతని వరాహావతారమెత్తి సంహరించె నని పౌరాణికులు చెప్పుదురు. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ వళి యడ్డురేఖ రోమా
వళి నిడురేఖయుఁ గ హంస • పాది లిఖించెన్
నలు వచట లేని నడుమున
కలజను లెం దున్న దొక్కొ • యని శంకపడన్ ॥ 94

నలువ = బ్రహ్మ (నాలుగుముఖములు గలవాఁడు) వళి = కడుపుమీఁది మడుముడుత, అడ్డురేఖ = అడ్డుగీఁతయు, రోమావళి = నూగారు, నిడురేఖయు = నిడుగీఁతయు, కన్ = అగునట్లు, అచటన్ = ఆస్థలమునందు, లేనినడుమునకున్, అలజనులు = లోకమందలిజనులు, ఎం దున్న దొక్కొ = ఎక్కడ నున్నదో యని, శంకపడన్ = సందేహపడునట్లు, హంసపాది = హంసపాదమును, లిఖించెన్ = వ్రాసెను.

ఆమెనూగారును గడుపుమీఁదిముడుతయును గలసి బ్రహ్మ యీమెను సృజించునపుడు నడు మిచట లే దని తెలుపుటకై వేసిన హంసపాదివలె నుండె నని యర్థము. ఆమె మిగుల సన్నపునడుము గల దని భావము. వ్రాయునపుడు గొన్ని యక్షరములఁ బ్రమాదమున విడిచె నేని వానిని మఱియొకచో వ్రాయుచు నక్కడఁ దప్పెనన్న దని తెలియుటకై వ్రాయుగీఁతలను హంసపాది యందురు. తెలుఁగున హంసపాదమనియే ప్రయోగములం గానుపించు.

చ॥ తృణ మగువి ల్లిదేటి కని ♦ యిక్షుశరాసము డించి వేణికా
గుణయుత మైనయీకుసుమ ♦ కోమలికోమలగాత్రవల్లి సిం
గిణిగ నొనర్చి కౌ న్మరుఁడు ♦ కేలను బట్టఁ దదంగుళీనిక
ర్షణభవ రేఖ లొప్పె నన ♦ రాజిలు బిత్తర మైనముత్తెఱుల్॥ 95

మరుఁడు=మన్మథుఁడు, (ఇది స్మరశబ్దభవము.) ఇది=ఇందాఁకను తాను ధరించునది, తృణము=గడ్డిజాతిలోనిది, అగువిల్లు=అగుధనువు, ఏటికిన్=ఎందునకుఁ అని=తలఁచి, ఉపయోగకారి కా దనుకొని యని యర్థము. ఇక్షుశరాసము=చెఱకువింటిని, డించి=వదలి, వేణికాగుణయుతము, వేణికా=జడయను, గుణ=వారితో, యుతము=కూడినది, ఐన, ఈకుసుమకోమలికోమలగాత్రవల్లి, ఈకుసుమకోమలి=పుష్పసుకుమార యగునీచిన్నదానియొక్క, కోమల=మృదు వైన, గాత్రవల్లి=శరీర మనుతీవను, సింగిణి=ధనువు, కాన్=అగునట్లు, ఒనర్చి=చేసి, కౌను=ఈమెనడుమను వింటినడుమును, కేలన్=హస్తముతోన్, పట్టన్=ధరింపఁగాన్, తదంగుళీ......లు తత్=ఆమరునియొక్క, అంగుళీ=వ్రేళ్లయొక్క, నికర్ష=ఒరపిడివలనన్, భవ=పుట్టిన, రేఖలు=గీఁతలు, ఒప్పె ననన్=స్ఫురించెనో యనునట్లు, బిత్తర మైనముత్తెఱుల్=సుందర మైనమూఁడువళులు, (కడుపుమీఁదిముడుతలు) రాజిలున్=ప్రకాశించును.

మన్మథుఁ డిదివఱకుఁ దాను ధరించువిల్లు గడ్డిజాతిలోనిది కావున నిస్సార మని తలఁచి దాని విడిచి యీ మెశరీరము నే ధనువుగాఁ జేసికొని చేతఁబట్టుటచే వ్రేళ్లవలనఁ గలిగినగీఁతలువలె నామెవళులు ప్రకాశించు చున్న వని యర్థము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. ఇది వేణికాగుణయుత యనునది మొద లయినచోట్ల నున్నరూపకముచే నుత్థాపితము.

క॥ ఘనజఘనపులినమున నెల
కొనుమణికాంచి యనుపొన్న ♦ కొమ్మసుమము మా
నినినాభి యూరు తద్వా
సనకై యరుదెంచునళుల ♦ చా ల్గా కున్నె. 96

మానినినాభి=ఈయింతినాభి, ఘనజఘనపులినమునన్, ఘన=పెద్దది యగు, జఘన=కటిపురోభాగ మనెడు, పులినమునన్=తిన్నెయందున్, నెలకొను......

సుసుము, నెలకొను=ఉండెడి, మణికాంచి=మణుల (తోఁగూడిన) యొడ్డాణము, అనుపొన్నకొమ్మకుసుమము=అనెడుపొన్నకొమ్మయొక్కపుష్పము, అగుకే, ఆరు=రోమాళి, తద్వాసనకై=ఆపుష్పవాసనందలిపరిమళముకొఱకు, అరుదెంచునళులచాలు=వచ్చెడుతుమ్మెదలవరుస, కావున్నే=కాకుండునా? అగు నని యర్థము.

ఈమెనాభి పున్నాగపుష్పమువలెను నూగారు తుమ్మెదలచాలువలె నుండె నని భావము. రూపకానుప్రాణితమగు నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ నాభీనదమునుండి ♦ నడు మనుమింటిపైఁ
గవ గూడి యెగయుచ ♦ క్రంబు లొక్కొ
నవవయోలక్ష్మి యా ♦ యువిదపొం దూని కా
నుక యిడ్డకనకకం ♦ దుకము లొక్కొ
వరతనూశృంగార ♦ వనములో విహరించు
మనసిజకుంభికుం ♦ భంబు లొక్కొ
స్ఫురదురోలావణ్య ♦ సరసిలో జనియించి
మొనచూపుపొందమ్మి ♦ మొగడ లొక్కొ
ప్రకటరోమావళీలతా ♦ గ్రసుమగుచ్ఛ
ములొ యనఁగఁ గ్రిక్కిఱిసి సిబ్బె ♦ ములను మెఱసి
యొలసి ప్రక్కల నెరసి యొం ♦ డొంటిఁ దఱిసి
యొరసి సరసీజదృగురోజ ♦ యుగళ మమరు॥ 97

సరసీజ.....యుగళంబు, సరసీజదృక్=ఈస్త్రీయొక్క, (పద్మములం బోలినకన్నులు గలది.) ఉరోజయుగళము=కుచములజంట, నాభీనదమునుండి=బొడ్డునదినుండి, నడు మనుమింటిపైన్=నడు మనునాకాశముమీఁదను, కవగూడి=జోడు గట్టి, ఎగయుచక్రంబు లొక్కొ=ఎగయుజక్కవలో, నవవయోలక్ష్మి=క్రొత్తది యైనజవ్వనమువలనిశోభ యనెడులచ్చి, ఈయువిదపొందు=ఈయువతియొక్కస్నేహమును, ఊని=అంగీకరించి, కానుక యిడ్డకనకకందుకము లొక్కొ=కానుక యిచ్చినబంగారుబంతులో, గొప్పవారిమైత్రిఁ గోరి మొదట వారిదర్శనమునకుం బోవునపుడు తీసికొనిపోయి యిచ్చెడువస్తువు కానుక యనంబడు. వరతనూశృంగారవనము

లోన్ = ఈయింతి యనుపూఁదోఁటలో, నివసించు......లు, నివసించెడు = క్రీడించు మనసిజ = మన్మథుఁ డనెడు, సంశ్రీ = ఏనుఁగుయొక్క, సంభంబు లొక్కొ = నందలిమాంసపిండము లగునేమో, స్ఫుర......సగసిలోన్, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఉరః = వక్షస్స్థలమనెడు, లావణ్యసరసిలోన్ = లావణ్యపుంగొలఁకులో, (సౌందర్యము లందలిచాయం బోలినతళతళలాడు దేహకాంతి లావణ్యము.) మనియుంచు = మొనచూపు......లు, మొనచూపు = అగ్రములను గనుపించుచు, పొందమ్మిమొగ్గలు = బంగారుతామరమొగ్గలు, ఒకొ = అగునేమో, ప్రకట......లో, ప్రకటస్ఫుట మైన, రోమావళీ = నూఁగారనెడు, లతా = తీఁగయొక్క, అగ్ర = కొనయందున్న, సుమగుచ్ఛములో = పూలగుత్తులో, అనఁగన్ = అనునట్లు, క్రిక్కిరిసి = ఎడలేకుండఁ గలిసికొని, సిబ్బెములన్ = ఒకవిధమైనపాత్రలతోన్, సాటిగా, మరి ప్రకాశించు బలసి = వ్యాపించి, పక్కులన్ = సమీపస్థలములను, నెక్కొని = ప్రవృద్ధిగొని, ఒండొంటిన్ = ఒకటి మఱియొకదానిని, తఱిసి = సమీపించి, ఒరసి = రాసికొని, అమరుచున్ ఒప్పును.

రూపకానుప్రాణిత మైనయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ॥ తతముక్తామణిహారనిర్ఝరపయోధారస్తనస్వర్ణగో
త్రతభాగంబులఁ బుట్టికాంచనరుచిన్ ♦ వ్యాపించి శైవాలవ
లత లీచంచలనేత్రబాహుబిసముల్ ♦ గాఁ గావేని బాలాంగుళీ
గతచంచన్నఖపుంజపుంజితపుసూనంబుల్ ♦ గ్గల్ పుట్ట సం చేసెడిన్ ॥

చంచలనేత్రబాహుబిసముల్ = ఈస్త్రీయొక్క తామరతూండ్లం బోలిన బాహువులు, తత......భాగంబులన్, తత = అధిక మైన, ముక్తామణిహార = ముత్యాలహారము లనెడు, నిర్ఝరపయోధార = కొండవాఁగులనీటిధారలు గల, స్తనస్వర్ణగోత్రతభాగంబులన్ = స్తనము లనెడుబంగారుకొండలప్రదేశములందున్, పుట్టి = జనించి, కాంచనరుచిన్ = బంగారుకాంతితోన్, వ్యాపించి, (కొండవాఁగులు సాధారణముగ సంచరించు ననున్యాయమున బంగారుకొండలయందుఁ బుట్టినవి కావున బంగారుకాంతి వ్యాపించి యని భావము.) శైవాలలతలు = నాచుతీఁగెలు, కాఁగా = అగునట్లు, కావేని = కానియెడ, అంచున్ = ఆబాహువులందున్, బాలాంగుళీ......యున్న బాలాంగుళీ = లేఁతవ్రేళ్లయొక్కయు, గత = పొందియున్న, చంచత్ = ప్రకాశించుచున్న; నఖ = గోళ్లయొక్కయు, పుంజపుంజితపుసూనంబుల్ = సమూహ....

నెడుచిగుళ్లును మొగ్గలును, పుట్టక్ = పుట్టుట, ఏటికిన్ = ఎందుకనగా (అగున ఈమెబాహువులు, ముత్యాలదండ లనునీటిధారలు గలకుచము లనుస్వర్ణపర్వతములం టినబంగారుతీవలే కానియెడ వానియందు వేర్లనుచివుళ్లును, గోళ్లనుమొగ్గలు పుట్టు నని యర్థము. ఈమె స్తనములు పర్వతములువలెను, బాహువులు తీవలువలె వేళ్లు చివుళ్లువలెను, గోళ్లు మొగ్గలువలె నుండె నని భావము. ఇందు బాహువుల బంగారుతీవ లని యుత్ప్రేక్షించినాఁడు గాన నుత్ప్రేక్షాలంకారము. అది స్తనమ యందుఁ బర్వతత్వారోపరూప మైనరూపకముచే నుత్థాపితము. ఈరెంటికి సంగా భావమున సాంకర్యము.

చ॥ కనకపుఁగట్టులు న్మొదలు ♦ గా బిరుదుల్ ఘటియించి చందనం

బు నలఁది దోర్యుగాగ్రితల ♦ భూషితపీఠిక నించునయ్యనం

గునివిజయాంకశంఖమగుఁ ♦ గోమలికంఠము గాక యున్న స

ద్వినుతకళల్ సువృత్తతయు ♦ దీపితమంగళరేఖ లుండునే॥ 9

కోమలికంఠము = ఈమెకంఠము, కనకపుఁగట్టులు = బంగారుకట్లు, మొద గాక్ = ముం దగునట్లు, బిరుదుల్ = జయచిహ్నములను, ఘటియించి = కూర్చి, చం నంబు = శ్రీగంధమును, అలఁది = పూసి, దోర్యుగ......పీఠికక్ = చేతులమీఁది గమనెడు నలంకరింపఁబడిన పీఁటయందుక్, నించు......శంఖము, నించు = నిల్పెడి అయ్యనంగుని = ప్రసిద్ధుఁ డగుమన్మథునియొక్క, విజయాంక = జయచిహ్నములుగ శంఖము, అగుక్, కాకయున్నక్ = అట్లుకానియెడల, సద్వినుతకళల్ = శ్రేష్ఠ మై గనుక నే స్తోత్రము చేయఁబడినకాంతులును, సువృత్తతయుక్ = మిగుల గుండ్రనయు దీపితమంగళరేఖలు = ప్రకాశింపఁబడినశుభ మైనరేఖలును, ఉండునే = ఉండునా (ఉండ వనుట.)

శంఖమందు శుభరేఖలు మొదలగునవి గలుగుటయు దానికిం బంగరుకట్లు గ గంధముం బూసి పీఠముం దుంచి పూజించుటయు లోకవిదితము. శుభరేఖలు గుండ్ర న మొదలగుధర్మములు కంఠమందును నుండును. ఈధర్మసామ్యముచేఁ గంఠమందు న్మథశంఖత్వము సంభావించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ అలరసాలఫలంబు న ♦ గాగ్రవాసి

యై తపస్విత్రి మీాఁజే యీా ♦ యతివచుబుక

మగుటఁ బ్రియకరయోగ్యవృ ♦ త్తిఁ గయికొనియె
డెందమున నెంచి చూడ మా ♦ కంద మగుచు॥ 100

డెందమునన్ = మనసునందున్, ఎంచిచూడన్ = ఆలోచింపఁగా, అలరసాల ఫలంబు = ప్రసిద్ధ మగుతియ్యమామిడిపండు, నగాగ్రవాసియై = చెట్టుకొన నున్నది యై, (పర్వతాగ్రమున నుండి యని యర్థాంతరము.) (ని) అగో నగశ్చ భుజగే నాఘౌ భూరుహే భూధరే. నా. నా. తపస్విస్థితిన్ = గ్రీష్మకాలమున నునికిచే (చాంద్రాయణాదివ్రతములయం దునికిచేన్, వ్రతములు చేయుటచే నని యర్థాంతరము.) మీఱి = అతిశయించి, ఈయతివచుబుకము = ఈమెగడ్డము, అగుటన్ = అయిజన్మించుట చేతను, మాకందము = మాకంద మను పేరు కలది, (ఈస్త్రీరూపమున నున్నలక్ష్మికి నందము గలిగించునది యని రెండవయర్థము. ఈయర్థమున మాకున్ + అందము అని పదచ్ఛేదము. అంద మనుశబ్దమునకు లక్షణచే నందము గలిగించునది యని యర్థము గ్రహింపవలెను.) అగుచున్, ప్రియకరయోగ్యవృత్తిన్ = ఇష్టము గావించుమంచి వ్యాపారమును, (ప్రియునిహస్తమునకుఁ దగినవ్యాపారము నని యర్థాంతరము. ప్రియుఁడు చేతఁ బూని బ్రతిమాలఁదగినవ్యాపారము నని భావము.) కయికొనియెన్ = వహించెను. శ్లేషాలంకారము.

గీ॥ వదనముకురంపుబరణిలోఁ ♦ మదనుఁ డునుపఁ
బల్లవము వోలె వెలికిఁ గ ♦ న్పట్టువిశద
రదనకురువిందమాలిక ♦ తుదఁ దనర్చు
నాయకం బనఁ గెమ్మోవి ♦ నారి కొనరు॥ 101

మదనుఁడు = మన్మథుఁడు, వదనముకురంపుబరణిలోన్ = ముఖ మనెడునద్దపుబరణియందున్, ఉనుపన్ = నిలుపఁగాన్, వెలికిన్ = వెలుపలికిన్, పల్లవమువోలెన్ = చిగురాకువలె, కన్పట్టు......తుదన్, కన్పట్టు = కాన్పించెడు, విశద = స్వచ్ఛమైన, రదన = దంతము లనెడు, కురువింద = కెంపులయొక్క, మాలిక = దండయొక్క, తుదన్ = చివరయందున్, తనర్చు నాయకం బనన్ = ప్రకాశించునాయకమణివలె, హారమునకు మధ్య నున్న పెద్దమణిని నాయక మందురు. కెమ్మోవి = ఎఱ్ఱనియధరము, నారికిన్ = ఈస్త్రీకి, ఒనరున్ = ఒప్పును. రూపకముతోఁ గూడినయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ రమణిమృదూక్తిమాధురికి • ద్రాక్షఫలం బిల నోడి సుక్కెఁ దే
నె వేగమ పులుసెక్కెఁ దేనె పుల • ఖండము ఖండము లయ్యె నిక్షుకాం
డము తుదఁ జప్పనయ్యె సుమ • నఃప్రియమై నుతి గాంచుచుంటచే
నమృతరసంబు గొంత సరి • యై తగు నేమొ మదిం దలంపఁగన్॥

ఇలన్ = భూమియందున్, ద్రాక్షఫలంబు, రమణిమృదూక్తిమాధురికిన్ = ఈజవ్వనియొక్క మృదువైనమాటలరుచికి, ఓడి = అపజయము నొంది, సుక్కెన్ = ఎండిపోయెను. మృదూక్తిమాధురికి నోడి యనునది యెల్లవాక్యములతో సంబంధించును. తేనె, వేగమ = త్వరగనే, పులుసెక్కెన్ = మాధుర్యమును విడిచి పుల్లనిరుచికలది యయ్యెను. ఈమె వాఙ్మాధుర్యమునుబట్టి చూడఁ దేనె మధురమైనదియైనను బుల్లనిదివలె నుండె నని భావము. పులఖండము = గడ్డచక్కెర, ఖండము లయ్యెన్ = ముక్కలయ్యెను. ఇక్షుకాండము = చెఱుకుగట్టు, తుదన్ = చివరను, చప్పనయ్యెన్ = నిస్సారమయ్యెను. సుమనఃప్రియమై = దేవతలకు నిష్టమై, (విద్వాంసులగువారల కిష్టమై యని యర్థాంతరము.) నుతిగాంచు చుంటచేన్ = స్తోత్రము నందు చుండుటచేన్, అమృతరసంబు = సుధ, (ఇది దేవతలును రాక్షసులును క్షీరసముద్రమును మథింపఁగా నుత్పన్నమైనపదార్థము.) మదిన్ = మనసునందున్, తలంపఁగాన్ = ఆలోచింపఁగాన్, కొంత సరియై = కొంచెము సమానమై, తగు నేమొ = ఒప్పు నేమో (యని తోఁచును.)

ద్రాక్ష మొదలగువానియందు స్వభావముననే కల్గెడుసుక్కుట మొదలైనవానికి నీమెమాటల కోడుట హేతువుగాఁ జెప్పుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. చలమున మోము దా భువన • జాతము గెల్చి ప్రసిద్ధిఁ గాంచుచా
యలఁ బ్రతివచ్చె వీఁడు దన • కంచు శశిం గని కిన్క రెండుప్ర
క్కలుగ నొనర్ప భీతిఁ గొని • క్రమ్మఱ నమ్ముఖపార్శ్వయుగ్మముం
దొలఁగక కొల్చుచున్న నెల • తున్కలసం దగుఁ జెక్కు లింతికిన్.

మోము = ఈయింతిముఖము, చలమునన్ = పట్టుదలచేత, భువనజాతమున్ = తామరపువ్వును, (లోకసముదాయము ననియుం దోఁచును.) (నీటఁబుట్టినది) (ని) జీవనం భువనం వనం. అ. గెల్చి = జయించి, ప్రసిద్ధి గాంచుచాయలన్, ప్రసిద్ధి = ప్రఖ్యాతిని, కాంచుచాయలన్ = పొందెడుకాంతులచేతను, వీఁడు = (చంద్రుఁడు) తనకున్ = (ముఖమునకున్) ప్రతివచ్చెన్ = సాటి యయ్యెను, అంచున్, శశిన్ = చంద్రుని, కని = చూచి, కిన్కన్ = కోపముచేతను, రెండుప్రక్కలుగన్ = రెండుముక్క

లుగాన్, ఒనర్పన్ = చేయఁగా, భీతిఁగొని = భయపడి, క్రమ్మఱన్ = మఱలన్, ఆమ్ముఖపార్శ్వయుగ్మమున్ = ఆమోము యొక్క రెండుప్రక్కలను, తొలఁగక = విడువక, కొల్చుచున్న నెలతునక్కలు = సేవించుచున్న చంద్రఖండములు, అనన్ = అనునట్లు, ఇంతికిన్ = ఈమెకు, చెక్కులు = చెక్కిళ్లు, తగున్ = ప్రకాశించును.

ఈయింతిమోము తామరపూవులను గెల్చి యుండఁగాఁ జంద్రుఁడు నట్లే చేసి ప్రసిద్ధమైనకాంతులచేఁ దనకు సదృశుఁ డయ్యె నని కోపించి యాచంద్రునిని ముక్కలు చేయఁగా, మఱలఁ దమ కేమి యాపద సంభవించునోయని భయపడి ముఖపార్శ్వములను సేవించు నాముక్కలో యనున ట్లీమెచెక్కులు ప్రకాశించుచుండె నని యర్థము. ఈమెమోము చందురుం జెక్కులు చంద్రశకలములం బోలు నని భావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. నలిన మనుశంక నళు లీ
లలనావదనంబు గ్రమ్మి ♦ లావణ్యరసా
వళి గ్రోల కుండుటకు నై
నలువట గంధఫలి నిలిపె నా♦నాస దగున్. 104

అళులు = తుమ్మెదలు, నలిన మనుశంకన్ = తామరపూవనుభ్రాంతిచేత, ఈలలనావదనంబు = ఈయింతియొక్క ముఖమును, క్రమ్మి = వ్యాపించి, లావణ్యరసావళీ = లావణ్యరససముదాయమును, రసప్రవాహము నని యర్థము. క్రోల కుండుటకు నై = త్రావ కుండుటకొఱకు, నలువ = బ్రహ్మ, అటన్ = ఆముఖమునందున్, గంధఫలిన్ = సంపెంగపూవును, నిల్పెనాన్ = నిల్పెనో యనునట్లు, నాస = ఈమెముక్కు, తగున్ = ప్రకాశించును.

ఈమెమోము పద్మముం బోలుటచేఁ దుమ్మెదలు భ్రాంతిపడి యట గ్రోలి లావణ్యరసము ద్రావ కుండ నలువ యట నిల్పినసంపెంగపూవువలె నాస ప్రకాశించుచుండె నని తాత్పర్యము. గంధఫలికిం దుమ్మెదలకును విరోధము ప్రసిద్ధము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. శ్రీకారము లీకామిని
వాకర్ణము లెంచి చూడ ♦ నటు గా కున్నన్
బ్రాకటసువర్ణయుక్తము
లౌకమ్మల నంటియున్నె ♦ యవి యెల్లపుడున్. 105

ఎంచి చూడఁగాన్ = ఆలోచింపఁగాఁ, ఈకామినివి = ఈ స్త్రీసంబంధమైనవి, ఔకర్ణములు = అగుచెవులు, శ్రీకారములు = శ్రీ యనునక్షరములు. అటు గాకున్నన్ = అట్లు కానియెడల, అవి = ఆకర్ణములు, స్ఫాటికటసువర్ణయుక్తములు = స్పష్టమైనమంచియక్కఱములతోఁ గూడినవి, ప్రసిద్ధమైనబంగారముతోఁ గూడినవని యర్థాంతరము. ఔకమ్మలన్ = అగులేఖలను, అగుకర్ణభూషణముల నని యర్థాంతరము. ఎల్లపుడున్ = ఎల్లకాలంబును, అంటి యున్నె = తగుల్కొని యుండునా? (ఉండదని యర్థము.) ఈమెచెవులు శ్రీకారములు గానిచో సువర్ణములతోఁ గూడినకమ్మలం గలిసికొని యుండుట సంభవింపదు గావున నవి శ్రీకారములే యని యర్థము. చెవులు శ్రీకారములువలె నుండె నని భావము.

క॥ దరహాసచంద్రికకు నై
తరుణీమణివిమలముఖసు ♦ ధాకరబింబా
న్తరమున వ్రాలుచకోరక
వరయుగ మనఁ గన్నుదోయి ♦ వలనొప్పారున్॥ 106

దరహాసచంద్రికకునై = చిఱునగ వనెడువెన్నెలకై, తరుణీ......మునన్, తరుణీమణి = స్త్రీశ్రేష్ఠముయొక్క, విమల = నిష్కళంకమైన, ముఖ = మొగ మనెడు, సుధాకరబింబాన్తరమునన్ = చంద్రమండలమునడుమను, వ్రాలుచకోరకవరయుగమనన్ = ప్రవేశించెడువెన్నెలపులుగులజో డనునట్లు, కన్నుదోయి = కన్నుఁగవ, వలను = అందముచేతను, ఒప్పారున్ = ప్రకాశించును.

చకోరములు వెన్నెలను భక్షించి జీవించునవి గాన మందహాస మనువెన్నెలగల ముఖ మనుచంద్రునియొద్ద వ్రాలిన యాపులుఁగులవలె నీమెకన్నులు ప్రకాశించుచుండె నని యర్థము. ఈమెకన్నులు చకోరములువలెను, మొగము చందురుఁడువలెను, చిఱునగవు వెన్నెలవలెను నుండె నని భావము.

రూపకముతోఁ గూడినయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ ఉవిదనేత్రసామ్య ♦ మొందఁగాఁ గడఁగి మీ
నొక్కయేటఁ జిక్కె ♦ నొక్కనెలకె
పద్మ మోడె నొక్క ♦ పగటికే చెడెఁ గల్వ
సఫల మగునె కోర్కె ♦ జడగతులకు॥ 107

మీను=చేప, ఉవిదనేత్రసామ్యము=ఈయువిదకన్నులతోఁ బోలికను, పొం దఁగాన్=పొందుటకు, కడంగి=యత్నించి, ఒక్కయేటన్=ఒక్కసంవత్సరకాల మునందున్, చిక్కెన్=కృశించెను. లొంగిపోయె ననియు నర్థము. ఒక్కనదియందుఁ దగుల్కొనె నని భావము. పద్మము=తామరపువ్వు, (అట్లు యత్నించి) ఒక్కనె లకె=ఒక్కమాసమునకె, ఓడెన్=పరాజయము నొందెను. ఒక్కచంద్రునికే పరా జయము నొందె నని యర్థాంతరము. చేప యేటఁ జిక్కెను గాని యది నెలకే చి క్కె నని దానికంటె న్యూనత్వము స్ఫురించును. కల్వ=ఉత్పలము, ఒక్కపగటి కే=ఒకదినమునకే, చెడెన్=ఓడెను. పగటికాలమునకే యోడె నని యర్థాంతరము. జడగతులకున్=అల్పమైనతెల్వి గలవారికి, ల, డల కభేద మగుటచే నీటియం దుం డువారి కని యర్థాంతరము. కోర్కె, సఫలము=ఫలము గలది, అగునె=(కా దని యర్థము.) శ్లేషతోఁ గూడినయర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

గీ॥ మూఁడులోకంబుల జయింప ♦ మూఁడువిండ్లు
దర్పకుఁడు దెచ్చి యొక్కటి ♦ దాను బూని
యువిదకడ రెండు దాఁచెఁ గా ♦ కున్న వంగి
దృక్శితశరాళి నీనునే ♦ దీనిబొమలు॥ 108

దర్పకుఁడు=మన్మథుఁడు, మూఁడులోకములన్=ముల్లోకములను, జయిం పన్=గెలుచుటకు, మూఁడువిండ్లు=మూఁడుధనువులను, తెచ్చి, తాను, ఒక్కటిని, పూని=ధరించి, రెండు=రెంటిని, ఉవిదకడన్=ఈస్త్రీయొద్ద, దాఁచెన్=దాఁపరి కము చేసెను. కాకున్నన్=కానియెడల, దీనిబొమలు=ఈమెకనుబొమలు, వంగి= వంపు గలిగి (నమ్రములై) దృక్శితశరాళిన్, దృక్=చూపు లనెడు, శిత=వాఁడి యైన, శరాళిన్=బాణసముదాయములను, ఈను నే=ప్రసవింపఁజేయునా? (చేయ వని యర్థము.) ఈమెకనుబొమ లనంగునివిండ్లవలె వక్రములును చూపు లనెడిబాణము లువలె వాఁడి గలవియు నని భావము. రూపకముతోఁ గూడినయుత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ భగణంబుగ గోరు లమరె
నగముగ శశిలోన నెన్నఁ ♦ జను నిటలంబున్
దగు వదనము సలమసఁగా
నగరీతిన్ గుచములున్ ద ♦ నర్చ్ఛన్ సతికిన్॥ 109

సతికిన్ = ఈభామకు, గోరులు, భగణంబుగన్ = నక్షత్రసముదయ మగునట్లు, సముదయమువలె నని యర్థము. అమరెన్ = ఒప్పెను. నిటలంబున్ = ఫాలమును, ('ను' సముచ్చయము.) శశిలోనన్ = చందురునందున్, సగముగన్ = సగ మగునట్లు ఎన్నఁ జనున్ = లెక్కింపవచ్చును. వదనము = ముఖము, నలము = పద్మము, అనఁగాన్ = అనునట్లు, తగున్ = ఒప్పును. కుచములున్ = స్తనములును, నగరీతిన్ = పర్వతపురీతిచేతను, తనర్చున్ = ప్రకాశించును. ఇందు భగణము, సగము, నలము, నగము ననుపదములు సందర్భము ననుసరించి నక్షత్రసముదాయము మొదలైనవానియందుఁ బరివర్తించినను వ్యంజనావ్యాపారముచే ఛందశ్శాస్త్రమందలి కొన్ని సంజ్ఞలందెలుపును; గాన నీమెగోరులు మొదలగునవి యక్షరసామ్యముచే భగణము మొదలగువానింబోలి యుండెనని యర్థాంతరము స్ఫురించును. (గోరులు ఇందు మొదటగురువును బిమ్మట రెండులఘువులుంగలవు. భగణమునకిట్లేయుండవలెను. ఇదియేసామ్యహేతువు. తక్కినవానికినిట్లేతెలియవలెను.) ఇట్టియర్థమునే వ్యంగ్యార్థ మని యాలంకారికులు చెప్పుదురు. పదార్థములు పరస్పరము నన్వయించిన పిమ్మట వాక్యార్థశోభార్థము స్ఫురించునర్థము వ్యంగ్యార్థము. ఇట్టియర్థముం దెలుపుశబ్దశక్తియే వ్యంజనావ్యాపారము.

ఉ॥ మంగళలీల ఫాలతట ♦ మండితమండననీలరత్న రా
జిం గిసరించి వక్త్రసర ♦ సీరుహసౌరభవీచికాచర
ద్భృంగములో యనంగ విను ♦ తిం గనుచుం గొనబౌ మెఱుంగులం
బొంగి చెలంగుముంగరవు ♦ ముంగురు లంగనకుం గనుంగొనన్॥

అంగనకున్ = ఈయింతియొక్క, మెఱుంగులన్ = నిగనిగలాడుకాంతిచేత, పొంగి = అతిశయించి, చెలంగు......ముంగురుల్ = ప్రకాశించుచున్నట్టి ముంగురులు (ముందు + కురులు = ముంగురులు. మోముపైఁ బ్రేలు వెండ్రుకలు.) కనుంగొనన్ = చూడఁగాన్, ఫాలత......రాజిన్, ఫాలతట = నుదుటను, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, మండన = భూషణమునందలి, నీలరత్న రాజిన్ = నీలపురాలసమూహమును, కిసరించి = మోసముచేసి, జయించి యని యర్థము. వక్త్రసరసీరుహ......భృంగములో యనంగన్, వక్త్ర = ముఖమనెడు, సరసీరుహ = తామరపూవుయొక్క, సౌరభవీచికా = పరిమళతరంగములకై, పరిమళాతిశయముకొఱ కని యర్థము. చరత్ = తిరుగుచున్న, భృంగములో యనంగన్ = తుమ్మెదలో యనునట్లు, వినుతిం గనుచున్ = స్తుతి నొందుచున్, మంగళలీలన్ = శుభవిలాసముతో, గొనబు = మనోహరములు, ఔన్. (ఇట ముంగురు లనుబహువచనాంతమునకు గొన బనునేకవచనము విశేషణ

ము.) ఈమెముంగురులు సొగసు నున్న భూషణములోని నీలపుఱాలం దిరస్కరించి ము
గ మనుపద్మముయొక్క పరిమళము నాస్వాదింపవచ్చిన తుమ్మెదలువలె విలసిల్లుచుం
డె నని భావము.

రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ మౌళిమాణిక్యరుచితటి ♦ మంజులంబు
రుచిరనవరత్న సీమంత ♦ రోహితంబు
నైన యీమోహనాంగిపై ♦ సోగపునీల
కైశికము ఘనవిస్ఫూర్తిఁ ♦ గాంచు టరుదె॥ 111

మౌళి......మంజులంబు, మౌళి = శిరోభూషణమునందలి, మాణిక్య = మాణిక్యము యొక్క, రుచి = కాంతి యనెడు, తటిత్ = మెఱుపులచేతను, మంజులంబు = మనోహరమైనదియు, రుచిర......రోహితంబు, రుచిర = చక్కనికాంతి గల, నవరత్న = తొమ్మిదిరత్నములచేత (చేయఁబడిన నగలు గల) సీమంత = పాపట యనెడు, రోహితంబు = గొరదుగలదియునై (ఎక్కుపెట్టని యింద్రధనుస్సు రోహితమనంబడును. దీనినే తెనుఁగునఁ గొరగ దందురు.) (ని) ఇంద్రాయుధం శక్రధనుః స్తదేవ ఋజు రోహితం. అ. అయిన, ఈమోహనాంగి......కైశికము, ఈమోహనాంగి = ఈయువతియొక్క, (వలపు పుట్టించుశక్తిగలది) సోగఘనీలకైశికము = నిక్కనినల్లనికొప్పు, ఘనవిస్ఫూర్తిన్ = మేఘకాంతిని, (గొప్పకాంతి ననియు నర్థము.) గాంచుట = పొందుట, అరుదె = ఆశ్చర్యమా? (కా దని యర్థము.) రూపకాలంకారము.

గీ॥ కుంభకుచ మీనలోచన ♦ గోనితంబ
యబ్జధామాస్య హరిమధ్య ♦ యళిశిరోజ
చాపసుభ్రూయుగళ నక్ర ♦ జంఘ యనుచుల
కన్య సరసక్రియలరాశి ♦ గాదె తలఁప॥ 112

(ఈయింతి) తలఁపన్ = ఆలోచింపఁగాన్, కుంభకుచ = ఏనుఁగుకుంభములం బోలినకుచములు గలది. ఘటములం బోలినకుచములు గల దనియును నర్థము. మీనలోచన = చేఁపలం బోలుకన్నులు గలది. గోనితంబ = భూమివలె (విశాలమైన) కటిప్రదేశము కలది. అబ్జధామాస్య = చంద్రునికాంతిం బోలుకాంతి గలమోము గలది. హరిమధ్య = సింహపునడుముం బోలిననడుము గలది. అళిశిరోజ = తుమ్మెదలం బోలినకురు

లు గలది. చాపసుభ్రూయుగళి = ధనువులం బోలినకనుబొమలజంట గలది. నక్రజంఘ = మొసళ్లం బోలినపిక్కలు గలది. అతులకన్య = సాటిలేనికన్య; సరసక్రియాళి = శృంగారముతోఁ గూడినచేష్టలపుంజమును, కాదె = కాదా? అని యర్థము. ఇందుఁ గుంభశబ్దము మొదలగునవి కుచాదుల కుపమానము లగునట్టియర్థము మొదలగు వానిని బోధించుచు నప్రకృత మైనరాశిరూపార్థమును బోధించును. (శ్లేషించుఁ జే యును.) కావున నిందు ద్వాదశరాసులనామములు నిమిడి యున్నవి. గోశతంబు యను చో గోశబ్దము వృషభరాశిని బోధించును. హరి = సింహరాశి. అబ్జధామ = కర్కాటకము. చంద్రుని ల్లనియర్థము. అళి = వృశ్చికము. నక్ర = మకరము, సరస = మిథున ము. శృంగారరసముతోఁ గూడినది. క్రియ = మేషము. తక్కినది సుగమము.

మ॥ గతి మత్తేభము, నాస చంపక, మొగిన్ • గైశ్యంబు కందంబు, సం
గతవాక్యంబులు మత్తకోకిలలు, దృ • గ్వ్యాపార మయ్యుత్పల
ద్యుతి, మోమంబురుహంబు, దేహరుచి వి • ద్యున్మాల, యీమానినీ
తతవృత్తస్థితు లెన్నఁగాఁ దరమె త • ద్వాగ్జాని కైనన్ ధరన్॥ 113

గతి = (ఈమె) నడక, మత్తేభము = మదగజము. ఈమె నడక మదగజము నడకం బోలు నని భావము. నాస = ముక్కు, చంపకము = సంపంగిపువ్వు, మొగిన్ = క్రమముగా, కైశ్యంబు = కేశపాశము, కందంబు = మేఘము, సంగతవాక్యంబులు = యుక్తము లగుమాటలు, మత్తకోకిలలు = మదించినకోయిలలు, మాటలు కోకిలపలుకులం బోలు నని యర్థము. దృగ్వ్యాపారము = చూపు, అయ్యుత్పలద్యుతి = ప్రసిద్ధ మైననల్లగ లువలకాంతివంటికాంతి గలది. మోము, అంబురుహంబు = పద్మము. పద్మసదృశ మని యర్థము. దేహరుచి = దేహకాంతి, విద్యున్మాల = మెఱుపులపఙ్క్తి, ధరన్ = భూమియందున్, ఈమానినీతతవృత్తస్థితులు, ఈమానినీ = ఈస్త్రీయొక్క, తత = విశాల మైన, వృత్తస్థితులు = మంచినడవడులయునికలను, (ఈమానినీ = ఈస్త్రీయొక్క, తత = ఆయాయిరూపముల వ్యాపించియున్న, వృత్త = ఉత్పలమాల మొదలైనపద్యములయొక్క, స్థితులు = స్థితులను) వాగ్జాని కైనన్ = బ్రహ్మ కైనను, ఎన్నఁగాన్ = లెక్కించుటకు, తర మె = శక్యమా. కా దని యర్థము. ఈమెనడలు మదపుటేనుఁగునడలను, ముక్కు సం పంగిపువ్వును, శిరోజములు మేఘములను, పలుకులు కోయిలలను, చూపులు నల్లగలువ లను, మోము పద్మమును, దేహకాంతి మెఱుపులను బోలు ననియు నీమెనడవడి మిగు ల నుత్తమ మైన దనియుఁ బ్రకృతార్థము పరికరణముచే స్పష్టము కాఁగా నిందలి మ

త్తేభము మొదలైనశబ్దములు వ్యంజనావృత్తిచే వృత్తము లను నన్యార్థము బోధించును. కావున నీమె నడకలు మొదలగునవి మత్తేభము మొదలైనవృత్తములం బోలి యుం డె ననియుఁ జెప్పం దగు.

క॥ అని యిటు హరిమది విస్మయ
మెనయఁగ నయ్యన్నుమిన్న ♦ నెన్ని పొదలమా
టునఁ దద్రూపాతిశయం
బున కానందాబ్ధిఁ దేలి ♦ మునుఁగుచు నుండెన్॥ 114

హరి=కృష్ణుఁడు, ఇటు=ఈప్రకారము, మదిన్=మనసునందున్, అని=అను కొని, విస్మయము=ఆశ్చర్యము, ఎనయఁగన్=కలుగఁగాన్, అయ్యన్నుమిన్నన్= ఆస్త్రీశ్రేష్ఠమును, ఎన్ని=స్తుతించి, పొదలమాటునన్=తీవయిండ్లమఱుఁగునను, త ద్రూపాతిశయమునకున్ = ఆమెచక్కందనముయొక్క యాధిక్యమునకున్, ఆనందా బ్ధిన్=సంతోషసముద్రమునందున్, తేలి మునుఁగుచు నుండెన్=ఓలలాడుచుండె ను. ఆమెసౌందర్యమునకు మిక్కుటముగ సంతసించుచుండె నని యర్థము.

వ॥ అనిన విని పరిక్షిన్నరేంద్రుం డవ్వలికథ నెఱింగింపు మని శుక యోగీంద్రు నడుగుటయు (సుగమము) 115

మ॥ అమరేంద్రప్రతిమానవైభవ భవా ♦ బ్జస్వర్ధునీకల్పక
ద్రుమడిండీరపటీరహీరశశభృ ♦ ద్దుగ్ధాబ్ధిసంస్పర్ధిస
ద్విమలాఖండయశఃపరంపర పరో ♦ ర్వీనాథగర్వాపహా
క్రమదోర్విక్రమ విక్రమార్కనృపసం ♦ గ్రామస్ఫురత్సాహసా॥

అమరేంద్రప్రతిమానవైభవ, అమరేంద్ర=ఇంద్రునియొక్క, (వైభవము) ప్రతిమాన = పోలిక గల, వైభవ=సంపదఁ గలవాఁడా, భవా......పరంపర, భవ= శివునితోడను, అబ్జ=తామరలతోడను, స్వర్ధునీ=ఆకాశగంగతోడను, కల్పకద్రుమ= కల్పవృక్షములతోడను, డిండీర=నురువుతోడను, పటీర=చందనముతోడను, హీర= వజ్రములతోడను, శశభృత్ = చందురునితోడను, దుగ్ధాబ్ధి=క్షీరసముద్రముతోడను, సంస్పర్ధి=విరోధించుచున్న, (సదృశ మగుచున్న యని యర్థము.) సత్=శ్రేష్ఠమైన, విమల=స్వచ్ఛమైన, అఖండ = పూర్ణమైన, యశఃపరంపర = కీర్తిసమూహము గ

లప్రభువా, పరోర్వీనాథ.....క్రమ, పరోర్వీనాథ=శత్రురాజులయొక్క, గర్వ=మదమును, అపహ=పోఁగొట్టెడు, క్రమ=రీతిగల, దోర్విక్రమ = బాహుపరాక్రమముగలరాజా, విక్రమార్క...సా, విక్రమార్కనృప=విక్రమార్కమహారాజునవలె, సంగ్రామ=యుద్ధమందు, స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్న: సాహసా= తెగువ గలప్రభువా.

క॥ చంచలనయనానూతన
పంచాయుధ సుజనకల్ప ♦ పాదప సరసో
దంచితగంభీరవచః
పంచాయుధతల్ప వినయ ♦ భవ్యాకల్పా॥ 117

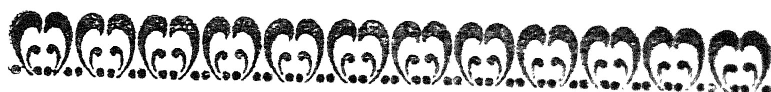
చంచలనయనా=స్త్రీలకు, నూతనపంచాయుధ = క్రొత్తమన్మథుఁడా, ప్రాచీనుఁడగుమన్మథుఁడనంగుఁడును నీయన సాంగుఁడును గాన నూతనమన్మథుఁడని చెప్పను. సుజనకల్పపాదప=సజ్జనులకుం గల్పవృక్షమా! సరసో......తల్ప, సరస=మనోహరమైన, ఉదంచిత=మిగుల పూజ్యమైన, గంభీర = అర్థపాటవము గల, వచః = సంభాషణమునందు, పంచాయుధతల్ప = శేషుఁడా, (గద, ఖడ్గము, ధనువు, శంఖము, చక్రము ననునైదాయుధములు గలవాఁడు పంచాయుధుఁడు=విష్ణువు. ఆయనకుం దల్పము=పాన్పు శేషుఁడు. విష్ణువు క్షీరసముద్రమున శేషునిపై శయనించియుండు నని పురాణములం బ్రసిద్ధి.) వినయభవ్యాకల్పా=అణఁకువ యనుమనోహరమైన భూషణము గలప్రభువా.

మాలినీవృత్తము॥ స్థిరలసదుపమాక ♦ క్షేత్రధాత్రీధరేంద్ర
ధరపరిసరసాశ్మ ♦ స్థాపితప్రోజ్జ్వలద్గో
పురవరశిఖరాళీ ♦ భూషితవ్యోమసీమా
ప్రరుచిరగుణధామా ♦ రామవంశాబ్ధిసోమా॥ 118

స్థిర......సీమా, స్థిర=శాశ్వతముగా, లసత్=ప్రకాశించుచున్న, ఉపమాకక్షేత్ర =ఉపమాక యనుపుణ్యస్థలమునందలి, ధాత్రీధరేంద్ర=పర్వతముయొక్క, అధర = క్రిందటి, పరిసర=సమీపప్రదేశమందు, సాశ్మ=రాలతోఁ గూడునట్లు, స్థాపిత = నిల్పఁబడిన, (కట్టింపఁబడిన యని యర్థము.) ప్రోజ్జ్వలత్ = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, గోపురవర=శ్రేష్ఠమైనగోపురముయొక్క, శిఖరాళీ=శిఖరసమూహముచేతను, భూషిత=అలంకరింపఁబడిన, వ్యోమసీమా=ఆకాశప్రదేశము గలప్రభు

వా! ప్రచురగుణధామా = మిక్కిలి మనోహరములగు గుణములకు నివాసమా, రాఘవ వంశాబ్ధిసోమా = రాఘవవంశ సముద్రమునకుం జంద్రుఁడవగు రామరాయ ప్రభూ!

గద్యము.—ఇది శ్రీమహాభారతీప్రసాదాసాదితకవితామతల్లికా
ల్లమరాజవంశజాపస్తంబసూత్రిన దెల్లనార్యపౌత్త్ర
రంగశాయినామార్యపుత్త్ర హరితసగోత్ర
పవిత్ర సుకవిజనవిధేయ సుబ్రహ్మణ్యక
వినామధేయప్రణీతం బైన భద్రాపరిణ
యం బను మహాప్రబంధంబునందు
ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు.

అవిఘ్నమస్తు.

భద్రాపరిణయము.

తృతీయాశ్వాసము.

శ్రీవనితావరపదరా
జీవాయతనాంతరంగ! ♦ శ్రితజనవనచై
త్రా! విబుధనుతచరిత్రా!
రావుకులజచంద్ర! రామ ♦ రాయనరేంద్రా. 1

శ్రీవనితా......తరంగ, శ్రీ=లక్ష్మియనెడు, వనితా=స్త్రీయొక్క, వర=భర్త యైనవిష్ణువుయొక్క, పదరాజీవ=పాదపద్మములకు, ఆయతన=నివాసస్థల మైన, అంతరంగ=మనసుగలప్రభూ! మనసున విష్ణునిపాదపద్మముల ధ్యానించు రాజా యని యర్థము. శ్రితజనవనచైత్రా=ఆశ్రయించినజను లనెడుతోఁటకు వసంతుఁడా! చైత్రుఁడు వనమునకుంబోలె నాశ్రయించినవారికి నీరాజు ఫలము నొసఁగూర్చువాఁ డని యర్థము. విబుధనుతచరిత్రా, విబుధ=విద్వాంసులచే, నుత=స్తోత్రము చేయఁబడిన చరిత్రా=నడవడి గల, రావుకులజచంద్ర=రావువంశమున జన్మించినచంద్రుఁడా! ఇట రాజునందుఁ జంద్రత్వారోపము వంశమునందు సముద్రత్వారోపమునకు గమకము గాన నేకదేశవర్తి రూపకాలంకారము. రామరాయనరేంద్రా=ఓరామరాయప్రభూ!

గీ. అవధరింపుము శౌరిభ ♦ వ్యచరితంబుఁ
దొల్లి సూతుండు శౌనకా ♦ దులకుఁ జెప్పి
నట్టిరీతిఁ బరీక్షిద్ధ ♦ రాధినాథ
తిలకమున కిట్లు శుకయోగి ♦ తెలుపఁదొడఁగె. 2

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము. తొల్లి = పూర్వము, సూతుండు, శౌరిభవ్యచరితంబున్ = కృష్ణునిమనోహరమైనచరిత్రను. శౌనకాదులకున్, చెప్పినట్టిరీతిన్ = చెప్పినరీతిచేతను, శుకయోగి, పరిక్షిద్ధరాధినాథతిలకమునకున్ = పరిక్షిత్తుఁ డను రాజశ్రేష్ఠునకు, ఇట్లు, తెలుపన్ = తెలియఁజేయుటకు, తొడఁగెన్ = ప్రారంభించెను.

ఉ. నందకుమారువీక్షణక ♦ సద్ఘనమత్తమిళిందబృందమా
సుందరిమోముఁదమ్మిపయి ♦ జొబ్బిలుహాసవిలాసచిక్కణా
స్పందమరందమానునెడఁ ♦ బ్రాపయి ముంగురు లాదరించె నె
న్నందఁగ రెండునున్భ్రమర ♦ కాఖ్యములౌటఁగదాసుహృత్క్రియల్.

నందకుమారు.....బృందము, నందకుమారు = కృష్ణునియొక్క, వీక్షణ = చూపు లనెడు, కసత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఘన = అధికమైన, మత్త = మదించిన, మిళింద బృందము = తుమ్మెదలగుంపు, ఆసుందరిమోముఁదమ్మిపయిన్ = ఆకన్నెయొక్క మోమనెడుతామరపువ్వుమీఁదను, జొబ్బిలు.....మరందమును, జొబ్బిలు = [illegible] మయ్యెడు, హాస = నగవును, విలాస = శృంగారచేష్టలు ననెడు, చిక్కణ = [illegible], అస్పంద = కదలని, (గడ్డకట్టిన) మరందము = పూఁదేనెను, ఆను నెడన్ = గ్రోలునప్పుడు, ముంగురులు = అలకలు, ప్రాపయి = సహాయులై, ఎన్నందఁగన్ = [illegible] నట్లు, ఆదరించెన్ = ప్రేమఁ జూపెను. రెండును = తుమ్మెదలును ముంగురులును గూడ, భ్రమరకాఖ్యములు = భ్రమరకము లను పేరుగలవి, ఔటఁగదా = అగుటచేతఁ గదా, సుహృత్క్రియల్ = మిత్రులు మిత్రులకుఁ జేయుకార్యములు. [illegible] ని యర్థము. (అయ్యెన్) (ని) షట్పదభ్రమరాలయః యనియమరము, [illegible] కుంతలాస్తే। లలాటేభ్రమరకా యనియు నమరుఁడు.

కృష్ణునిచూపు లామెమోముఁ బ్రాలుచున్నను ముంగురు లాదరించె, [illegible]గాఁ, తుమ్మెదలు పద్మమునఁ బ్రాలి మకరందము గ్రోలినట్లు కృష్ణుఁ [illegible] సుఖవిలాసముం జూచి సంతసించుచుండఁగా నచట నున్న ముంగురులు ముఖమున కొకయెక్కువసౌందర్యము గల్పించి యధికమైనసంతసముం గన్నులకుఁ గలిగించె నని [illegible]. [illegible] సంతసమును గురులు స్వభావముననే చేయుఁగాఁ [illegible] భ్రమరకత్వ [illegible] పించి వానితో సమాననామము కల్గుటచే నట్లు చేసె నని చెప్పుటచే [illegible] తోత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. పదముల నాసి యూరువులఁ ♦ బారి నితంబమునాట [illegible]

బొదలి వళిత్రియం బెనసి ♦ ముద్దులనిద్దపుటారు హత్తి పై
నుదుటుగ నున్న యున్నతప ♦ యోధరచక్రము లాక్రమించె న
మ్మదవతిఁ జూచుచో యదుకు ♦ మారునిమోహనదృష్టిజాలముల్.

యదుకుమారునిమోహనదృష్టిజాలముల్ = బాలకృష్ణునియొక్క మైనచూపులసమూహము, అమ్మదవతిన్ = ఆభద్రను, చూచుచోన్ = చూచునప్పుడు, పదములన్ = పాదములను, ఆని = ప్రవేశించి, ఊరువులన్ = తొడలను, పాఱి = వ్యాపించి, నితంబమున్ = కటిప్రదేశమును, దాటి = తగుల్కొని, నాభికన్ = నాభియందున్, పొదలి = వర్ధిల్లి, వళిత్రయంబు = కడుపుమీఁదిముడుతలను, ఎనసి = పొంది, ముద్దులనిద్దపుటారున్ = మనోహరమైననున్ననినూగారును, హత్తి = అంటుకొని, పైన్ = పిమ్మటను, ఉదుటుగన్ = గర్వము గలుగునట్లు, ఉన్నయున్నతపయోధరచక్రములు, ఉన్న, ఉన్నత = ఎత్తైన, పయోధరచక్రములు = జక్కవలంబోలినకుచములను, ఆక్రమించెన్ = వశపఱుచుకొనెను.

కృష్ణునిదృష్టి యామెయవయవములం గ్రమక్రమముగఁ జూచుచుఁ జిట్టచివరకు నున్నతప్రదేశముఁ బొందె నని భావము.

క. ఈరీతిఁ బుష్పవనమున
నారీతిలకమును జూచి ♦ నవ్యానంద
స్ఫారమతి యగుచుఁ జెంతకు
సారసనయనుండు సేరఁ ♦ జనుసమయమునన్. 5

సారసనయనుండు = కృష్ణుఁడు, (పద్మములం బోలినకన్నులు గలవాఁడు) ఈరీతిన్ = ఈప్రకారముచేతను, పుష్పవనమునన్ = పూఁదోఁటయందున్, నారీతిలకమును = భద్రను, (స్త్రీశ్రేష్ఠమును) చూచి = కన్గొని, నవ్యానందస్ఫారమతి, నవ్య = నూతనమైన, ఆనంద = సంతసముచేత, స్ఫార = అతిశయించిన, మతి = బుద్ధి గలవాఁడు, అగుచున్, చెంతకున్ = సమీపమునకున్, చేరన్ జనుసమయమునన్ = చేరునట్లు, వెళ్లెడుకాలమునందున్ (ముందుపద్యముతో నన్వయము.)

మ. అలహిందోళపురక్తి మాధవుఁడుప్ర ♦ త్యక్షుం బగున్ వీణనో
యలివేణీ యది మేళగించి లలితం ♦ బాగీతముం బాడుచుం

చు లతాతన్వి యొకర్తు దెల్పఁ దెలియ • నచ్చో నట్లు గానింప న
ప్పలుకుల్ దా విని శౌరి యిప్డు పాడుమా • [illegible]

ఓయలివేణీ=ఓభద్రా, (తుమ్మెదచాలుం [illegible]) మాధవుఁ డు=వసంతుఁడు (కృష్ణుఁ డనియు ధ్వనించును) [illegible], [illegible] సిద్ధమైన, హిందోళపురక్తిక్=హిందోళ మనురాగమునందలి [illegible], [illegible] బగుక్=సాక్షాత్కరించును. శిశిరఋతువునకు వసంతకాలమునకు [illegible] కానొకరాగము హిందోళ మనంబడు. అది=[illegible], [illegible], మేళగించి=కూర్చి, లలితంబు=శ్రావ్య మైనది, [illegible], పా డుము=గానము చేయుము. అంచుక్, ఒకర్తు లతాతన్వి=[illegible] స్త్రీ [illegible]= తెలియఁజేయఁగాక్, చెలి=భద్ర, అచ్చోక్=[illegible], [illegible]= ఆహిందోళరాగమును వీణయందు సంఘటించి పాడఁగాక్, [illegible], [illegible] అప్పలుకుల్=ఆమాటలను, విని=ఆలకించి, [illegible], [illegible] ళ=ఇది సమయము, అంచుక్=అని తలఁచుచుని, [illegible], [illegible] ద్యముతో నన్వయము.

శిశిరవసంతములకు సంధియందు హిందోళము [illegible] నట్లు చేయు ము. మాధవుఁడు (వసంతుఁడు) [illegible] భద్ర యట్లు చేయుచున్నపుడు [illegible] జెల్లుఁ గావున నిదియే యీ [illegible] తాత్పర్యము.

క. కుసుమలతావృతి [illegible]
యసదృగ్వనదేవతాగ • [illegible]
యొసఁగువసంతుఁ [illegible]
బొసఁగి సతీసమితి నమస్య • [illegible] . 7

కుసుమలతావృతిక్=పుష్పవతీఁ [illegible], అస దృక్......గతుఁడై=సాటిలేనివన [illegible] యనక్=ప్రకాశించువసంతుఁడో [illegible], [illegible], [illegible] ధ్యమునక్=స్త్రీసభామధ్యమందు, [illegible]=[illegible], [illegible]

లము౦ జెప్పను. ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ. ప్రకటాస్యచంద్రచం ♦ ద్రికవోలె మొలకన
వ్వొలుకువానిని సిరు ♦ ల్గులుకువాని
లలితరూపమునఁ గ ♦ ల్వలజేని వలజేని
మించువాని మొయిళ్ల ♦ మించువాని
హరినీలనీలాభ ♦ నలరారుమీసంపు
లీలవానిఁ బసిండి ♦ చేలవాని
నరవిందములకు విం ♦ దగుకన్నుఁగవతళ్కు
లొలయువాని శుభాప్తి ♦ వెలయువాని
మహితకుండలకౌస్తుభ ♦ మకుటకటక
కాంచికాంగదధాగధ ♦ గ్యములవాని
నాజగన్మోహనుని శౌరి ♦ నద్భుతాత్మ
లగుచుఁ గని లేచి నిలిచి ర ♦ య్యబ్జముఖులు. ౮

అయ్యబ్జముఖులు = మీఁదఁ జెప్పినభద్రమొదలగు స్త్రీలు, అద్భుతాత్మలు = ఆశ్చర్యముతోఁ గూడినమనసుగలవారు, అగుచున్, ప్రకట......వోలెన్, ప్రకట = స్ఫుటమైన, ఆస్య = మోమనెడు, చంద్ర = చంద్రునియొక్క, చంద్రికవోలెన్ = వెన్నెలవలె మొలకనవ్వు = మందహాసమును, ఒలుకువానిన్ = ప్రకటించువానిని, సిరుల్ = శోభలను, కులుకువానిన్ = వెదచల్లువానిని, లలితరూపమునన్ = మనోహరమైనచక్కఁదనముచేతను, కల్వలజేనిన్ = చంద్రునిని, వలజేనిన్ = మన్మథునిని, మించువానిన్ = అతిశయించువానిని, మొయిళ్లన్ = మేఘములను, మించువానిన్ = అతిశయించిన (శరీరచ్ఛాయ గల) వానిని, హరినీలనీలాభన్ = ఇంద్రనీల మనుమణియొక్క నల్లనిచాయం బోలినచాయచేతను, అలరారుమీసంపులీలవానిన్ = ప్రకాశించుమీసంపు సొగసు గలవానిని, పసిండిచేలవానిన్ = బంగారు (వన్నె గల) వస్త్రము గలవానిని, అరవిందములకున్ = పద్మములకున్, విందు = చుట్టము, అగుకన్నుఁగవతళ్కులు = అయ్యెడు నేత్రములజంటయొక్క కాంతులను, ఒలయువానిన్ = పొందువానిని, శుభాప్తిన్ = మేలు పొందుటచేతను, వెలయువానిన్ = ప్రకాశించువానిని, మహిత......

వానిన్, మహిత=పూజ్యమైన, కుండల = చెవుల్మంట్లును, కౌస్తుభ = కౌస్తుభమను (సముద్రమునఁ బుట్టినమణితోఁ గూడిన) దండయొక్కయు, మకుట = కిరీటముయొక్కయు, కటక = కడియములయొక్కయు, కాంచికా = మొలత్రాటియొక్కయు, అంగద = బాహుపురులయొక్కయు, ధాగధగ్యములవానిన్ = ధగధగ యనెడుకాంతి గలవానిని, ఆజగన్మోహనునిన్ = సన్నిహితుఁడైనట్టియు లోకము నంతను వలపించునట్టియు, శౌరిన్ = కృష్ణునిని, కని = చూచి, లేచి నిలిచెను. ఇందు యమక మనుశబ్దాలంకారమును, రూపకము నుపమయు ననునర్థాలంకారములును గలవు.

క. కలయ వెలుఁగొందురుచిఁ జ
క్కలమధ్యమునందు నిందు • కళ యనఁ భద్రా
లలనారత్నం బనుగుం
జెలువలలో నుండి వింత • చెలువము దోఁపన్. 9

భద్రాలలనారత్నంబు = భద్ర యను స్త్రీశ్రేష్ఠము, కలయన్ = అంతటను, వెలుఁగొందురుచిన్ = ప్రకాశించుకాంతిచేతను, చుక్కలమధ్యమునందున్ = నక్షత్రములనడుమను, ఇందుకళ యనన్ = చంద్రకళవలె, అనుగుంజెలువలలోన్ = ప్రియసఖులనడుమను, ఉండి, వింతచెలువము = అపూర్వమైనసౌందర్యము, దోఁపన్ = కనపడఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

చ. తమకము నబ్బురంబును ము • దంబు నెదం గదియంగ నేత్రప
ద్మములు ప్రఫుల్లముల్ సలలి • తంబులు నై చలదృఙ్మిళిందబృం
దములను గ్రుమ్మరింపఁ గఠి • నస్తనము ల్పులకింపఁ గాంచె బ్రే
మ ముడిగొనంగ నయ్యదుకు • మారుని దివ్యవిలాసధామునిన్. 10

తమకము = త్వరయును, అబ్బురంబును = ఆశ్చర్యమును, ముదంబును = సంతోషమును, ఎదన్ = మనసునందు, కదియంగన్ = వ్యాపింపఁగాన్, నేత్రపద్మములు = కన్నుఁదామరలు, ప్రఫుల్లముల్ = వికసించినవియును, సలలితంబులు నై = మిగులమనోహరములు నై, చల......బృందములను, చల = చలించుచున్న, దృక్ = చూపులనెడు, మిళిందబృందములను = తుమ్మెదలసమూహములను, గ్రుమ్మరింపన్ = వెలిడఁజిమ్మఁగా, కఠినస్తనముల్, పులకింపన్ = గగుర్పొడువఁగాన్, ప్రేమ = స్నేహము, ముడిగొనంగన్ = దృఢపడునట్లుగా, దివ్యవిలాసధామునిన్ = సుందరమైనశృంగారచేష్టలు ధరించిన

హానిని, అభ్యుదయకుమారునిన్ = ఆకృష్ణుని, కాంచెన్ = చూచెను. దీనికిం గర్త్రి జెను కటిపద్యమునందలిభద్ర. రూపకాలంకారము. ఇందు రోమాంచ మను సాత్త్వికభావము చెప్పంబడెను.

మ. తొలుకాడ్కించులసంచులై కువలయ♦స్తోమైకదామంబులై
బెళుకుంబేడిసమీలలీల లయి దీ♦ప్తిన్ ఖంజనాష్టంబులై
తెలినెత్తమ్ములతమ్ములై తళుకులై♦దీవ్యచ్చకోరాళికా
ళులునై కప్పె ముకుందుమేన నపుడా♦లోలాక్షీవీక్షాతతుల్. 11

అపుడు = కృష్ణుం జూచునపుడు, ఆలోలాక్షీవీక్షాతతుల్ = ఆభద్రయొక్కదృష్టిసముదాయములు, తొలుకాడ్కించులసంచులై = వర్షాకాలమునందలి మెఱుపులయందము కలవి యై, (అతిచంచలములై యని భావము.) కువలయ......లై = కలువపువ్వులయొక్కదండలై, బెళుకుంబేడిసమీలలీల లయి = తళతళలాడెడుచేఁపలయొక్కవిలాసములు కలవి యై, దీప్తిన్ = కాంతిచేతను, ఖంజనాష్టంబు లై = కాటుకపిట్టలకుంజెలు లై, తెలినెత్తమ్ములతమ్ములై = తెల్లనితామరపూవులకుసోదరులై (సమానము లై యని యర్థము.) తళుకులై = ప్రశస్తమైనకాంతి గలవి యై, దీవ్యచ్చకోరాళికిన్ = ప్రకాశించుచకోరసముదాయమునకున్, ఆళులునై = చెలికత్తెలునై, ముకుందుమేనన్ = కృష్ణునిశరీరమందున్, కప్పెన్ = వ్యాపించెను.

ఉ. వీలుగ వాలుఁగంటిబొమ♦ వింటివిలోలదృగాశుగాళి గో
పాలువిశాలవక్షమునఁ♦ బర్వఁగ నయ్యెడ నెంచి యించువి
ల్దాలుపు దంటవింటఁ బది♦ లంబుగఁ దుమ్మెదనారిమ్రోయఁ బ్రో
యాలిపయింగడంగి కుసు♦మాస్త్రము లేయఁ దొడంగె నేవునన్.

వాలుగంటి......గాళి, వాలుగంటి = భద్రయొక్క, (సోగకన్నులు కలది) బొమవింటి = కనుబొమ లనెడుధనుస్సంబంధమైన, విలోల = చంచలమైన, దృక్ = చూపు లనెడు, ఆశుగ = బాణములయొక్క (వేగమునం బోవునవి) ఆళి = సముదాయము వీలుగన్ = తగునట్లు, గోపాలువిశాలవక్షమునన్ = కృష్ణమూర్తి పేరురమునందున్, పర్వఁగన్ = సోఁకఁగాన్, ఇంచువిలుదాలుపు = మన్మథుఁడు, (చెఱకువింటిని ధరించినవాఁడు) అయ్యెడను = ఆసమయమును, ఎంచి = తెలిసికొని, దంటవింటన్ = బలముగలధనుసునందు, పదిలంబుగన్ = జాగ్రత్తగా, తుమ్మెదనారి = తుమ్మెద లనెడునల్లె

ర్తాడు, మ్రోయఁగన్ = ధ్వనింపఁగాన్, పౌష్పికుఁడు(?) = ఆ స్త్రీయోధుఁడను, కోదండమున్ = పూని, కుసుమాస్త్రములు = పుష్పబాణములను, ఏపునన్ = విజృంభణముతోడ, ఏయఁ దొడంగెన్ = వేయుట కారంభించెను. ఆమె కృష్ణునితో మన్మథుని చూపు లను బాణముల ను బ్రయోగింపఁగా నది సహింపక వెంటనే యామెపైని మన్మథుఁడు పుష్పబాణములం బ్రయోగించెను. అనఁగా నామెయుఁ గృష్ణుం జూచిన వెంటనే మన్మథవికారము గల్గె నని భావము.

ఉ. కోరిక లూరు నెమ్మెయి గగుర్పొడుచుం గపోలంటులం దొలఁకెన్
సేరి పరిభ్రమించు నునుఁజెక్కులఁ జెమ్మట గ్రమ్మ నెమ్మి నా
య్యారపుఁజూపు లజ్జ బెరయం గను జక్కఁగ మోసుపొందుచున్
సారెకు వెల్వడుం దొడరి శౌరిని జూచు నెడం బడంతికిన్॥ 13

తొడరి = ప్రయత్నించి, శౌరిని = కృష్ణుని, చూచు నెడన్ = చూచునప్పు డున్, పడంతికిన్ = భద్రకున్, కోరికలు = ఇచ్ఛలు, ఊరఁగన్ = పుట్టగను, నెమ్మెయి = శరీరము, గగుర్పొడుచున్ = పులకరించును, తొలఁకన్ = కాంతిగ్రుమ్మ, కపోలంటులన్ = కంటితుదయందున్, చేరి, పరిభ్రమించున్ = చలించును, నునుఁజెక్కులన్ = నున్నని చెక్కిళ్లయందున్, చెమ్మట = స్వేదము, క్రమ్మన్ = వ్యాపించును, ఒయ్యారపుఁజూపు = సొగసైనదృష్టి, లజ్జ = సిగ్గు, బెరయంగన్ = ఉత్పన్నము కాఁగా, చక్కఁగన్ = అందముగాన్, మోసుపొందుచున్ = మొలచుచున్, నెమ్మిన్ = ప్రీతి వలన, సారెకున్ = మాటిమాటికిన్, వెల్వడున్ = (తిరిగి) వ్యాపించుచుండును. భద్రకు కృష్ణుని జూడఁగనే కోరిక పుట్టె ననియుఁ జెమ్మట మొదలగు రోమాంచాదిసాత్త్విక భావంబులును సహకారి యగులజ్జ యనుసంచారిభావము నుత్పన్న మయ్యె నని తాత్పర్యము. (కోర్కి యనఁగా రతి. సంభోగవిషయ ప్రమదానుభవ విశేషము రతి యనంబడు. ఇదియే శృంగారమునకు స్థాయిభావము. ఈ యనుభవవిశేష మనుభవమునకు అపు నిలిచిన స్థాయి యనంబడు. ఇదియే శృంగారరసముగఁ బరిణమించును. లోపలనున్న యనురాగమును సూచించు రోమాంచా (గగుర్పాటు) దులు సాత్త్విక భావము లనంబడు. రసమునకు సహకారు లగునిర్వేదాదులు సంచారులు. అందు పరంగనిమిత్త మైనరాగాదులచేఁ జేతస్సంకోచనము లజ్జ యనంబడు. దాఁగుట, వైవర్ణ్యము, నతముఖత్వము, నేత్రనిమీలనము మొదలగునవి దీనికార్యములు.) నాయికముగ్ధ.

వ॥ ఇత్తెఱంగున నత్తరుణీరత్నం బత్తామరసాక్షు నీక్షించుచుఁ దనమ
నంబున, 14

అత్తరుణీరత్నంబు=(ఆస్త్రీశ్రేష్ఠము) భద్ర, ఇత్తెఱంగునన్=ఈప్రకారము చేతను, అత్తామరసాక్షుని=ఆకృష్ణుని, ఈక్షించుచున్=చూచుచును, తనమనంబునన్=తనమనసునందున్. ఇది 17 వ పద్యమందలి యని యనుదానితో నన్వయించు.

సీ॥ తనకాంతిదరహాస ♦ మున నిల్పి భూచరుం
డగుచు వర్తించుసు ♦ ధాంశుఁ డొక్కొ
తనదుపద్మాంబక ♦ త్వము కన్నులనె తాల్చి
సాంగుఁడై మెలఁగున ♦ నంగుఁ డొక్కొ
తనసౌరభము వక్త్రి ♦ మున నించి నిజవిలా
సము చూప వచ్చువ ♦ సంతుఁ డొక్కొ
తనహారిడింభక ♦ త్వము మధ్యమునఁ బూని
యవనికి డిగినజ ♦ యంతుఁ డొక్కొ
వీరు గా రైన నీదివ్య ♦ విభవభువన
మోహనాకారలావణ్య ♦ ములు గలుగునె
కాన మద్వల్లకీగాన ♦ కలన నలరి
శౌరి సాక్షాత్కరించిన ♦ శౌరి యితఁడు॥ 15

తనకాంతి=తనయొక్క (చంద్రునియొక్క) తెల్లనిచాయను, దరహాసమునన్=చిఱునగవునందున్, నిల్పి=ఉండునట్లు చేసి, భూచరుండు=నేలం దిరుగువాఁడు, అగుచున్, వర్తించుసుధాంశుఁ డొక్కొ=ఉండుచంద్రుఁ డగునేమో, భద్ర తనకు సాక్షాత్కరించినకృష్ణుం జూచి శరీరమందంతట నుండు తెల్లనికాంతిని చిఱునవ్వునందే ధరించి భూమియందు సంచరించెడుచంద్రుఁ డగు నేమో యని సందేహించెనని భావము. తనదుపద్మాంబకత్వమున్=తనసంబంధ మైనతామరపువ్వు లనుబాణములు గలుగుట యనుధర్మ (తామరపువ్వులంబోలినకన్నులు గలుగుటయు) ము కన్నులనె=నేత్రములయందే, తాల్చి=ధరించి, సాంగుఁడై=శరీరముతోఁ గూడుకొన్నవాఁడై, మెలఁగుననంగుఁ డొక్కొ=పంచరించెడుమన్మథుఁ డేమో, తనసౌరభము=తన

యొక్క సురభినామము గల్గుటను (పరిమళించుటను) వక్త్రమునన్ = మోమునందున్, నించి = నిండించి, (ధరించి యని యర్థము.) [illegible]లను, [illegible] పన్ = ప్రకటించుచును, వచ్చువసంతుఁడో [illegible] [illegible] భకత్వము = తనయింద్రుపదము గాదు కనుక [illegible], [illegible] నన్ = నడుమునందున్, పూని = ధరించి, అవనికిన్ = భూమికిన్, [illegible] కో = అవతరించినజయంతుఁడో, (అని సందేహించి) [illegible] రు. అయినన్ = ఇందొక్కఁడైనయెడల, ఈటివ్య......ములు, ఈ = ఇట్టి, [illegible] = ఒప్పిదమైన, భువనమోహన = లోకమునకు వలపు పుట్టించెడు, ఆకార = దేహమును, లావణ్యములు = నిగనిగలాడెడుకాంతియు, కలుగునె = ఉండునా? (ఉండద నని యర్థము) కానన్ = ఆకారణముచేతను, మద్వల్లకీగానకలనన్ = నావీణాగానముయొక్క యొప్పుచేతను, అలరి = సంతసించి, కోరి = అపేక్షించి, [illegible] తు. మైనకృష్ణుఁడు, ఇతఁడే. (అగును) [illegible] లలో నొకఁడైన నిట్టిసౌందర్య ముండదు కావున నా వీణాగానమునకు సంతసించి వచ్చినకృష్ణుఁడే కాని మఱొక్కఁడు గాఁ డని భద్ర నిశ్చయించె నని తాత్పర్యము. నిశ్చయాంతమైనసందేహాలంకారము. [illegible]

సీ॥ అక్షిసాఫల్య మింపా ♦ రఁగా [illegible]
జెలువంబు గోరి [illegible] ♦ [illegible]
విమలగాంధర్వంబు ♦ వినుతి [illegible]
పైని గీతంబులు ♦ [illegible]
కులుకుగుబ్బలసొరు ♦ గొనఁబు [illegible]
దృఢపరీరంభము ♦ [illegible]
కమ్మకెమ్మోవిచా ♦ కకఁపుఁజిప్పుల్ [illegible]
నునుఁజెక్కుఁగిస [illegible] ♦ [illegible]
విలువఁ దెలుపఁగరానియిం ♦ [illegible]
మొలసిఫల మొంద [illegible] ♦ [illegible]
వలచి వలపించి తమిఁ బెంచి ♦ [illegible]
కేళికలఁ దేలి సుఖలీలఁ ♦ [illegible]

అక్షిసాఫల్యము = కన్నులకు ఫలము (కలిమి) ఇంపారఁగాన్ = సంభవించునట్లు, వీని మేఁజెలువంబు = ఈతనిశరీరముయొక్క చక్కఁదనమును, కోరి = అపేక్షించి, వీక్షింపవలదె = చూడఁగూడదా? కన్నులు ఫలము నొందుట కీతనిసౌందర్యము తప్పక చూడవలయు నని భావము. విమలగాంధర్వంబు = స్వచ్ఛ మైనగానము, వినుతికెక్కఁగన్ = ప్రసిద్ధి పొందునట్లు, వీనిపైని గీతంబులు = ఈతనిపేరం గావించినపాటలను, పాడవలదె = పాడఁగూడదా! అవశ్యము పాడవలె నని యాశయము. వలుదగుబ్బలసోయి = చక్కఁగఁ గదలెడుస్తనములయందము, సొనలు = మనోహర మై, మీఱఁగన్ = అతిశయించునట్లు, వీనిదృఢపరిరంభము = ఈతనిబిగువుకౌఁగిలిని, అర్థింపన్ = వేఁడికొనుట, వలదె = వలదా? ముఖ్యముగ నపేక్షింపఁ దగు నని యాశయము. కమ్రకెమ్మోవిచొక్కపుఁజవుల్ = మధుర మైనమెత్తనిపెదవియొక్క విచిత్ర మైనరుచులు, తగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, వీనినునుఁజెక్కుఁగవ = ఇతనిమనోహర మైనచెక్కిళ్లజంటను, ముద్దుగొనఁగ వలదె = ముద్దుపెట్టికొన వలదా? వలయు నని యర్థము. విలువ = వెలను, తెలుపఁగ రానియీతలిరుఁబ్రాయము = చెప్పలేనట్టియీలేఁతవయసు, ఫలము = ఫలమును, ఒలసి = కదిసి, ఒందన్ = అనుభవించునట్లు, వీనితో, కలసిమెలసి = ఏకీభవించి, వలచి = కామించి, వలపించి = కోరునట్లు చేసి, తమిన్ = అపేక్షచే, పెంచి = వృద్ధిపఱచి, అలరువిలుకానికేళికలన్ = మన్మథక్రీడలందున్, తేలి = తృప్తినొంది, సుఖలీలన్ = సుఖ మైనవిలాసముతోన్, గ్రాలవలదె = చరింపవలదా (కూడు నని యర్థము.)

మ॥ అని యూహించునృపాలకన్యకకు ము న్నాశౌరి వీక్షించి వ
చ్చినయాయోగిని వల్కె నిట్లు కమలాక్షీ! నీదుభాగ్యం బిఁకెం
తన వచ్చున్ జలజాసనాదుల కశక్యం బైనగోపాంగనా
జననిక్షేపము నేఁడు నీకడకు నిచ్చన్ వచ్చె వీక్షించితే॥ 17

అని = ఇట్లు, ఊహించునృపాలకన్యకకున్ = తలంచెడురాజపుత్త్రికకున్, మున్ను = పూర్వకాలమునందున్, ఆశౌరిన్ = కృష్ణమూర్తిని, ఈక్షించి = చూచి, వచ్చినయాయోగిని = వచ్చినశ్రుతిరంజని, ఇట్లు = ఈప్రకారము, పల్కెన్ = చెప్పెను. కమలాక్షీ = ఓభద్రా! నీదుభాగ్యంబు = నీయదృష్టము, ఉత్తరపదంబు పరం బగునప్పుడు యుష్మదస్మదాత్మార్థకంబులకు దుగాగమం బగు. బా. స. నీయొక్క + భాగ్యము. ఇఁకన్ = పిమ్మటను, ఎంతనవచ్చున్ = ఎంత యని చెప్పవచ్చును. చెప్ప శక్యము కా దని యర్థము. జలజాసనాదులకున్ = బ్రహ్మ మొదలగువారికి, అశక్యంబు =

(చూడ) సాధ్యము కానిది, ఐన, గోపాంగనాజనని క్షేపము = గొల్లపడుచులయొక్క నిధి (దాఁచికొన్న ద్రవ్యరాశి) నేఁడు = ఈదినమునకు, నీకడనున్ = నీయొద్దనుకు, ఇచ్చన్ = (నిన్నుఁ జూచు) కోరికతోడ, వచ్చెన్ = ఏగుదెంచెను. ఈక్షించితే = చూచితివా? బ్రహ్మాదులకు దర్శనమీయనిమహానుభావుఁడును దన్నుఁ బ్రేమించినవారి తలకు మిగుల సులభుఁడు నగు శ్రీకృష్ణుఁడు నిన్నుం జూడఁగోరి వచ్చె నతని దర్శింపు మని శ్రుతిరంజని భద్రతోఁ జెప్పెను.

గీ. అనిన యదువిభుహృదయ మా ♦ వనజనయన
భావము నెఱింగి కనకాంగి ♦ పలికె నిట్లు
లోకనాయక! నీదగు ♦ రాకవలన
నధిగతాభీష్ట యయ్యెమా ♦ హంసయాన॥ 18

అనినన్ = శ్రుతిరంజనియిట్లుచెప్పఁగా, యదువిభుహృదయము = కృష్ణునిహృదయమును, వనజనయనభావము = భద్రయభిప్రాయమును, కనకాంగి = ఈపేరుగలయొక చెలి, ఎఱిఁగి = తెలిసికొని, ఇట్లు = ఈప్రకారము, పలికెన్, లోకనాయక = శ్రీకృష్ణా! (ఎల్లలోకములకుం బ్రభువా యని యర్థము.) నీదగురాకవలనన్ = నీసంబంధమైనవచ్చుటవలనన్ (నీవు వచ్చుటవలన నని యర్థము.) మాహంసయాన = మావెలియగుభద్ర (అంచనడలం బోలినడలు గల దని యర్థము.) అధిగతాభీష్ట = పొందినకోర్కె గలది, అయ్యెన్. ఈపద్యమున లోకనాయకశబ్దముచే బ్రహ్మయు హంసయానశబ్దముచే సరస్వతియు ధ్వనించును.

వ॥ అనినఁ గలవాణి హరి కిట్లనియె. 19

అనినన్ = ఇట్లు కనకాంగి చెప్పఁగా, కలవాణి = ఈపేరుగలయొక చెలియ, హరికిన్ = కృష్ణునకున్, ఇట్లనియెన్ = ఈప్రకారము చెప్పెను.

క॥ పురుషోత్తమ! నీసన్నిధి
పరిపూర్ణములుగ మదీయ ♦ భాగ్యము లెల్లన్
వరుస ఫలింప నొనర్చెన్
వరశోభ మదీయపద్మ ♦ పాణికిఁ గూర్చెన్॥ 20

పురుషోత్తమ = ఓపురుషశ్రేష్ఠుఁడా, (విష్ణుఁడా యనియుధ్వనించును.) నీసన్ని

ధి=నీసాక్షాత్కారము, మదీయభాగ్యము లెల్లన్=నావి యగుసుకృతముల నన్నింటి ని, వరుసన్=క్రమముతో, పరిపూర్ణములుగన్=నిండుగా, ఫలింపన్=ఫలించునట్లు, ఒనర్చె=చేసెను. మదీయపద్మపాణికిన్, మదీయ = నాచెలియగు, పద్మపాణికిన్ = భద్రికన్, (తామరపూవులం బోలినచేతులు గలదాని కని యర్థము. లక్ష్మి కనియుం దోఁచును. తామరపూవులను హస్తమున ధరించినది యని యర్థము.) వరశోభన్=అ ధికదీప్తిని, మగనిశోభ ననియుం దోఁచును. కూర్చెన్=సంఘటించెను.

వ॥ అనిన నిందువదన యిట్లనియె. (సుగమము) 21

గీ॥ వఱలుశృంగారసారప్రవాహసరణి
నతనుతుంగాంచితశ్రీల నధిగమించి
వెలయునది భద్రి యీఘన వేణిఁ గలయఁ
గలుగు నీకు విలాససాగరత శౌరి॥ 22

వఱలు......సరణిన్, వఱలు=ప్రకాశించెడు, శృంగారసార=శృంగారరస మనెడు మనోహర మైనయుదకముయొక్క, ప్రవాహసరణిన్=ప్రవాహప్రమార్గముచే తను, అతనుతుంగాంచితశ్రీలన్, అతను=మన్మథునిసంబంధ మైన, తుంగ=అధికమై న, అంచిత=పూజ్యమైన, శ్రీలన్=శోభ లవియెడు, (మన్మథావేశమువలనఁ గలిగిన విలాసముల నని యర్థము.) అతను=అధిక మైన, తుంగా=తుంగ యనునదియొక్క, అంచిత=ఒప్పిన, శ్రీలన్=శోభలను, (పెద్దది యగుతుంగ యనునదియొక్క శోభల నని యర్థము.) అధిగమించి = పొంది, భద్ర=భద్ర యనుతుంగభద్ర, వెలయునది= ప్రకాశించునది, ఈఘనవేణి=మేఘముం బోలినజడ గలది యగునీకన్నె యనెడుగొ ప్పనది, కలయన్=నిన్నుఁ బొందఁగాన్, నీకున్, విలాససాగరత=శృంగారచేష్టలకు సముద్రుఁడగుట, కలుగున్=సంభవించును. నది సముద్రముతోఁ గలియునప్పటి ర సాధిక్యముయొక్క శోభ ని న్నిమె గూడినపుడు, సంభవించు నని భావము. (తుం గభద్రానదికి సముద్రముతోసంబంధము కృష్ణానదీద్వారమునఁ గలదు. శ్లిష్టరూపకా లంకారము.

మ॥ అనినన్ సిగ్గున మోము వంచికొనిభద్రాబ్జాక్షి చన్దోయి వేఁ
గున లేఁగా ననియాడ నిస్తులతులాకోటిస్వనాకృష్టకా
ననమాయూరమరాళియై కటితటీనాట్యోల్లసద్వేణియై

చనియెం గ్రిమ్మటి శౌరిఁ జూచుచు మణీసౌధాంతరక్షోణికిన్॥ 23

అనినన్ = ఇందువదన యనుచెలి యిట్లు చెప్పఁగాన్, భద్రాబ్జాక్షి = భద్ర యను కన్నె, సిగ్గునన్ = సిగ్గుచేతను, మోము వంచికొని, చన్దోయిబ్రేఁగునన్ = చన్దోయి యొక్క భారముచేతను, తేఁగౌను = తేఁతనడుము, అసియాడన్ = వణఁకుచుండఁగా, నిస్తుల......మరాళియై, నిస్తుల = సాటిలేని, తులాకోటి = అందెలయొక్క, (ని) శా దాంగదంతులాకోటిః. అ. స్వన = ధ్వనిచేతను, ఆకృష్ట = ఆకర్షింపఁబడిన, కానన = అడవియందలి, మాయూరమరాళియై = నెమళ్లును హంసలును గలదియై, కటి...గ్గు కటితటీ = కటిప్రదేశమందు, నాట్య = చలించుచుండుటచేతను, ఉల్లసత్ = ప్రకాశిం చుచున్న, వేణియై = జడగలదియై, క్రిమ్మటి = మఱలి, శౌరిన్ = కృష్ణునిని, చూచు చున్, మణీసౌధాంతరక్షోణికిన్ = మణుల (తోఁ గట్టబడిన) మేడలోనిప్రదేశమున కు, చనియెన్ = వెళ్లెను.

వ॥ ఇట్లు యదునందన సందర్శన సందీపి తానంద మోహాపరవశ యయ్యు నయ్యిందువదన నవోఢ గావున సఖీజన పరిహాస జనిత లజ్జాభరంబునఁ దనజనని యున్నసదనంబున కరిగినం దోడిబోటులు చిఱునగవు మొగంబులఁ దళుకొత్త నిలిచినం గాంచనాంబరుండు మీర లీయుపవనంబున నుంటకుం గతం బెయ్యది యని యడిగిన హరికి వార లిట్లనిరి॥ 24

అయ్యిందువదన = మీఁదఁ జెప్పంబడినభద్ర, (చంద్రుని బోలిన మొగము గల ది.) ఇట్లు = ఈప్రకారము, యదునందన......పరవశ, యదునందన = కృష్ణునియొక్క సందర్శన = చూచుటచేతను, సందీపిత = ప్రజ్వలింపఁబడిన (అధికమైన యని యర్థ ము.) ఆనంద = సంతసమునకును, మోహ = వలపునకును, పరవశ = లోఁబడినది. అ య్యున్ = అయినను, (ఆయనం జూచుటచే నధికానందమును మిగుల వలపును గలది యైన నని యర్థము.) నవోఢ = ముగ్ధ, కావునన్ = కాఁబట్టి, (నవోఢాశబ్దమునకుఁ గ్రొ త్తపెండ్లికూఁతు రని యర్థము; గాని యిచ్చో నది లక్షణచే ముగ్ధం జెప్పును.) స ఖీ......భరంబునన్, సఖీజన = చెలులయొక్క, పరిహాస = ఎగతాళివలన, జనిత = పుట్టింపఁబడిన, లజ్జాభరంబునన్ = లజ్జాతిశయముచేతను, తనజనని = తనతల్లి, ఉన్న సద నంబునకున్ = వసించినగృహమునకున్, అరిగినన్ = పోవఁగాన్, తోడిబోటులు = సూ

డే నున్న చెలికత్తెలు, చిఱునగవు = మందహాసము, మొగంబులన్ = ముఖములయందున్ తళుకొత్తన్ = అంకురింపఁగాన్, నిలిచినన్, కాంచనాంబరుండు = కృష్ణుఁడు, (బంగారుచాయగలవస్త్రముల ధరించినవాఁడు) మీరలు, ఈవనంబునన్ = ఈతూఁటోట యందున్, ఉంటకున్ = ఉండుటకు, కతంబు = కారణము, ఎయ్యది యని యడిగినన్ = ఏమని యడుగగాన్, వారలు = ఆభద్రచెలికత్తెలు. హరికిన్ = కృష్ణునకున్, ఇట్లు = ఈప్రకారము, అనిరి = పలికిరి.

క॥ విను మోవనజోదర! మా
జననాథుఁడు దేవితో వ ♦ సంతోత్సవ మిం
దొనరింప వచ్చినకతం
బున మేమును నీయుపవన ♦ మున నుంటి మనన్॥ 25

ఓవనజోదరా = ఓపద్మనాభా! వినుము = ఆలకింపుము. మాజననాథుఁడు = మా ప్రభు వగుధృష్టకేతుఁడు, దేవితోన్ = భార్యతోన్, ఇందున్ = ఈతోఁటయందున్, వసంతోత్సవము = వసంతపూజాదుల నని యర్థము. ఒనరింపన్ = చేయుటకు, వచ్చినకతంబునన్ = వచ్చినకారణముచేతను, మేము, ఈయుపవనంబునన్ = ఈయుద్యానవనమునందున్, ఉంటిమి = వసించితిమి, అనన్ = ఇట్లు చెప్పఁగాన్, ముందుపద్యములో నివిని యనుదానితో నన్వయించును.

క॥ విని వారల వీడ్కొని నిజ
జనయుతుఁడై ధృష్టకేతు ♦ జనపాలవరే
ణ్యుని జూచుటకు ముకుందుఁడు
చనియెం బూఁదోఁటలో వి ♦ హారంబునకున్॥ 26

ముకుందుఁడు = కృష్ణుఁడు, విని = ఆలకించి, వారలన్ = ఆస్త్రీలను, వీడ్కొని = వెళ్లి వచ్చెద నని చెప్పి విడిచి, నిజజనయుతుఁడై = తనజనులతోఁగూడినవాఁడై, ధృష్టకేతుజనపాలవరేణ్యునిన్ = రాజశ్రేష్ఠుఁ డైనధృష్టకేతునిని, చూచుటకున్, పూఁదోఁటలోనివిహారంబునకున్ = ఉద్యానవనములో నున్న చావడిలోనికిన్, చనియెన్ = వెళ్లెను.

సీ॥ కరదీప్తకనకకం ♦ కణకలక్వణముతో
రమణీమణులు చామ ♦ రముల వీవ

గానన్పత్యముల జే ♦ జేనాగవాసంపుఁ
జెలువంబు నాటనె ♦ చ్చెలులు చూప
సామంతభూషామ ♦ ణీమయూఖములు సం
ధ్యారుణాతపముల ♦ నొఘుళింపఁ
జరణనూపురముల ♦ సాలభంజికలట్లు
శరణాగతనతారి ♦ పరులుదోఁప
వేడ్కఁ గొలువున్న కైకేయు ♦ విమలగుణని
కాయుఁ గేయూరమకుటాది ♦ కలితకాయు
ధృష్టకేత్వభిధేయు స ♦ ద్విబుధగేయు
నాయదువిభుఁడు గాంచె ను ♦ ద్యానసీమ॥ 27

రమణీమణులు = మణులం బోలినస్త్రీలు, కర......తోన్, కర = హస్తములం దు, దీప్త = ప్రకాశించెడు, కనకకంకణ = బంగారుకడియములయొక్క, కల = మనోజ్ఞ మైన, క్వణముతోన్ = ధ్వనితోన్, చామరములన్ = వింజామరలను, వీవన్ = విసరు చుండఁగాన్, ఆటనెచ్చెలులు = ఆటకత్తెలు, (నాట్యము చేయువారు) గానన్పత్య ములన్ = సంగీతముచేతనును నాట్యములచేతనును, జేజేనాగవాసంపుఁజెలువంబు = దేవ వేశ్యలయొక్కయందమును, (స్వర్గములో నుండెడు రంభ మొద లగువారియందము నని యర్థము.) చూపన్ = కనుపఱుపఁగాన్, సామంత......ఖములు, సామంత = తనప్ర భుత్వమునకు లోఁబడిన దేశములనుం జుట్టుప్రక్కల నుండు దేశముల నేలు రాజులయొక్క (నాలుగ్రామములం బాలించుటకు రాజుచే నియుక్తు లగునుద్యోగులయొక్క యనియో ని యర్థము.) భూషా = శరీరమునఁ ధరించిన యాభరణములయందున్న, మణి = రత్నములయొ క్క, మయూఖములు = కాంతులు, సంధ్యారుణాతపములన్ = సంధ్యాకాలమందలి యెఱ్ఱనియెండలను, ఘొఘుళింపన్ = తిరస్కరింపఁగాన్, శరణాగతనతారిపరులు = శరణు పొంది నమస్కరించెడు శత్రురాజులు, చరణ నూపురముల సాలభంజికల ట్లు, చరణనూపురముల = కాలియందెలయందని, సాలభంజికలట్లు = బొమ్మలువలె, (ని) మంజీరో నూపురోఽస్త్రియాం. అ. తోఁపన్ = కానిపింపఁగాన్, (ప్రతిఫలింపఁ గా నని యర్థము.) ఉద్యానసీమన్ = తోఁటయందున్. గొలువున్నకైకేయున్ = స భచేసి యున్నకేకయదేశాధిపతిని, విమలగుణనికాయున్ = స్వచ్ఛమైనశౌర్యాదిగుణ

దులసముదాయము కలవానిని, కేయూరమకుటాదికలితకాయుఁ = భుజకీర్తులు కిరీటము మొదలైనవానితోఁ గూడినశరీరము గలవానిని, సద్విబుధగేయుఁ = సాధువులచేతను విద్వాంసులచేతను, స్తుతింపఁబడఁదగినవాని, ధృష్టకేత్వభిధేయుఁ = ధృష్టకేతు వను పేరు గలవానిని, కాంచెను = చూచెను.

చ॥ అతులితదివ్యమండనయు ♦ తాంగరుచుల్ గనుపట్టుచుండఁగా
నతఁడును దవ్వులఁ సరసి ♦ జాక్షుని జూచి ప్రహర్షలీల నా
యతమణిపీఠి డిగ్గి యెదు ♦ రై చని కౌఁగిటఁ గూర్చ మామయై
నతనకు మ్రొక్కుకృష్ణురత ♦ నంబులగద్దియ నుంచి వెండియుఁ॥

అతఁడును = ఆకేకయరాజును, అతులిత......రుచుల్, అతులిత = సాటిలేని, దివ్య = దేవలోకసంబంధ మైన, మండన = భూషణములతోఁ, యుత = కూడిన, అంగరుచుల్ = శరీరకాంతులు, కనుపట్టుచుండఁగాన్ = ప్రకాశించుచుండఁగాఁ, దవ్వులఁ = మిగుల దూరమునుండి, సరసిజాక్షునిఁ = తమ్మికంటిని, చూచి, ప్రహర్షలీలఁ = సంతోషక్రియతోఁ (సంతోషముతో ననియే యర్థము.) ఆయతమణిపీఠిఁ = విశాలమైనమణులు దాపినపీఁటనుండి, డిగ్గి, ఎదురై చని = అభిముఖముగా వెళ్లి, కౌఁగిటఁ, కూర్పఁ = చేర్చుకొనఁగాన్, మామ యైనతనకుఁ = తండ్రితోఁబుట్టువునకు భర్త యైనతనకుఁ, మ్రొక్కుకృష్ణుఁ = నమస్కరించుకృష్ణుని, రతనంబులగద్దియన్ = రత్నములపీఁటయందు, ఉంచి = నిలిపి, వెండియుఁ = ఇంకను, ముందుపద్యములోనిసమాపకక్రియతో నన్వయము.

వ॥ తక్కినయుద్ధవగదాదిసహచరుల సముచితప్రకారంబుల నాదరించి
మించినవేడుకం గేకయరాజేంద్రుం డయ్యాదవేంద్రున కిట్లనియె.

కేకయరాజేంద్రుండు, తక్కినయుద్ధవగదాదిసహచరులన్ = మిగిలిన యుద్ధవుఁడు మొదలైన (కృష్ణుని) తోడివారలను, సముచితప్రకారంబులఁ = తగినరీతిచేతను, ఆదరించి = గౌరవించి, మించినవేడుకఁ = అధికమైనకుతూహలముతో, ఆయాదవేంద్రునకుఁ = ఆకృష్ణునకుఁ, ఇట్లనియెఁ.

ఉ॥ ఆడఁగఁ బోవుతీర్థ మెదు ♦ రైనగతిఁ భవదాగమంబు బ
ల్వేడుకతోఁ నిరంతరము ♦ వేఁడుచు నుండఁగ నేఁడు మాకుఁ జే
కూడె నభీప్సితంబు లోన ♦ గూడె నమాత్యసుహృజ్జనంబు మా

నాడును భృత్యకోటిసద ♦ నంబులు ధన్యత నొందె మాధవా॥ 30

మాధవా=ఓకృష్ణా! భవదాగమంబు=నీరాకను, బాల్యదశనుండియుఁ=మిగుల సంతసముతోఁ, నిరంతరము=ఎడతెగకుండునట్లు, వేఁడుచు నుండఁగాఁ=కోరుచుండఁగాఁ, నేఁడు=ఈదినమునందుఁ, ఆడఁగఁ బోవుతీర్థము=స్నానము చేయుటకై వెళ్లెడుపుణ్యజలము, ఎదురైనగతిన్=ఎదురుగ వచ్చినట్లు, మానసెన్, చేసెన్ నాడెఁ=సంభవించెను. అభీప్సితంబులు=కోరఁబడినవి, ఒనగూడెన్=సంప్రాప్తించెను. కోర్కె లన్నియు సఫల మైనవని యర్థము. అమాత్యసుహృజ్జనంబు=మంత్రులయు మిత్రులయు సముదాయమును, మానాడు=మా దేశమును, భృత్యకోటి=సేవకసముదాయమును. సదనంబులు=ఇండ్లును. ధన్యతన్=కృతార్థత్వమును, ఒందెను=పొందెను.

క॥ మాబావకుఁ గుశలంబే
యాబలభద్రునకు భద్ర ♦ మా దేవకియు
న్నే బాగుగ సఖులకు మే
లే బంధులు రాచవారు ♦ లెస్సలె శౌరీ॥ 31

శౌరీ=ఓకృష్ణా! మాబావకున్=వసుదేవునకును, కుశలంబే=సుఖమా? 'ఏ' యనునది ప్రశ్నార్థకము. ఆబలభద్రునకున్=మీయన్నగారగు బలరామునకును, భద్రమా=శుభమా? దేవకి, బాగుగన్=సుఖముగాను, ఉన్నే=ఉండెనా? సఖులకున్=మీచెలికాండ్రకును, మేలే=మేలు గలదా? బంధులు=మీ చుట్టములు, (అగు) రాచవారు=ప్రభువులు. లెస్సలే=సుఖులై యున్నారా?

క॥ అని కుశలం బడిగిన హరి
జనపతి కిట్లనియె నమిత ♦ సౌజన్యశ్రీ
ఘనులుం బెద్దలు నగుమీ
యనుకంపం బ్రిబలు చుండ ♦ నందఱు సుఖులే॥ 32

అని=ఇట్లు, కుశలంబు=సుఖవార్తను, అడిగినన్, హరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, జనపతికిన్=రాజునకున్, ఇట్లనియెన్=ఇట్లు చెప్పెను. అమిత.....ఘనులున్, అమిత=మితము లేని, సౌజన్య=మంచిస్వభావము చేతను, శ్రీ=సంపద చేతను, ఘనులు=అధికులును, పెద్దలున్=వృద్ధులును, అగుమీయనుకంపన్=మీదయచేతను,

అందఱున్ = మీ రడిగిన యెల్లవారును, సుఖులై = సుఖము కలవారై, ప్రబలు చుండి రి = వృద్ధి చెందు చుండిరి.

వ॥ అని యెఱింగించి = ఇట్లు తెలిపి. 33

మ॥ తమమేనత్తను నత్తఱిన్ విమలచి ♦ త్తం ధృష్టకేతుక్షితిభృ
త్తమదేవిన్ శ్రుతకీర్తిఁ దద్భవనసం ♦ స్థం జూడ నద్దేవకీ
ప్రముఖ స్త్రీవసుదేవముఖ్యకుశల ♦ ప్రశ్నంబు లద్దేవి వే
డ్కమెయిం జేయఁగ శౌరి తత్సకలయో ♦ గక్షేమముల్ దెల్పుచున్।

అత్తఱిన్ = ఆకాలమునందున్, విమలచిత్తన్ = నిర్మల మైనమనసు గలదానిని, తద్భవనసంస్థన్ = ఆ యింటిలోని యాగృహమున నున్న దానిని, ధృష్టకేతుక్షితిభృత్తమదేవిన్ = ధృష్టకేతుఁ డను రాజశ్రేష్ఠుని భార్యను, తమమేనత్తను = తమ తండ్రికిని తోఁబుట్టువును, శ్రుతకీర్తిన్ = ఆ పేరు గలయింతిని, చూడన్ = కనుఁగొనఁగాన్, (దీనికిం గర్త వెనుకటిపద్యమున నున్న హరి.) అద్దేవి = రాజభార్య యైనశ్రుతకీర్తి, అద్దేవకీ...... ప్రశ్నంబులు, అద్దేవకీప్రముఖ = ఆ దేవకి మొదలగు, స్త్రీ = ఆఁడువారియొక్కయు, వసుదేవముఖ్య = వసుదేవుఁడు మొదలగువారియొక్కయు, కుశలప్రశ్నంబులు = క్షేమములఁగూర్చినప్రశ్నములను, వేడ్కమెయిన్ = కుతూహలముతోన్, చేయఁగన్ = కావింపఁగాన్, శౌరి = కృష్ణుఁడు, తత్సకలయోగక్షేమముల్ = మీఁద నడిగినవారి యెల్లరయొక్కయు యోగక్షేమములను (క్రొత్తవానిని సంపాదించుకొనుట యోగము. మును పున్నవానిని రక్షించుకొనుట క్షేమము.) తెల్పుచున్ = ఎఱిఁగించుచున్, ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

గీ॥ ఈవిధం బగునిష్టగో ♦ ష్ఠీవినోద
మున నచటఁ గొంతతడవుండ ♦ ముచ్చటించి
హరిని దనదివ్యరత్నమం ♦ దిరమునందుఁ
బరిజనముతోడ విడియించె ♦ ధరణివిభుఁడు। 35

ఈవిధంబు = ఈప్రకారంబు (కలది) అగునిష్టగోష్ఠీవినోదమునన్ = అనుకూలు రైనవారి సంభాషణమందలి వేడుకతోన్, అచటన్ = ఆస్థలమునందున్, కొంతతడవు = కొంత సేపు, ఉండన్ = (శౌరి) వసింపఁగాన్, ధరణివిభుఁడు = ధృష్టకేతుఁడు, ముచ్చటించి = సల్లాపము చేసి, హరిని = కృష్ణునిన్, పరిజనముతోడన్ = కూడ నున్న

నాంతరోఁ, తనదివ్యరత్నమందిరమునన్ = తనది యగుసుందర మైనమణులతోఁ గట్టిన మేడయందున్, విడియించెన్ = బసచేయించెను.

ఉ॥ పిమ్మట నందనందనుఁడు ♦ పెల్లనురక్తిని గ్రొత్తప్రాయపుం
గొమ్మను నెమ్మదిం దలఁచి ♦ కొంచు నవారిత మైనమోహభా
రమ్మున సన్మణీభవన ♦ రంగమునం గలయంగ వేమరుం
గ్రమ్మఁగ సంభ్రమించు ధృతి ♦ కోమలు లారతి ద్రిప్పకైవడిన్॥ 36

నందనందనుఁడు = కృష్ణుఁడు, (నందునకుం బుత్త్రుఁ డని యర్థము. కృష్ణుఁడు బాల్యమున నేమినిమిత్తమున నందునింట నుండుటచే నతనికిం బుత్త్రుఁ డని వ్యవహరింపఁబడు,) పిమ్మటన్ = అగృహమునం బ్రవేశించినతరువాతను, పెల్లనురక్తిన్ = మిక్కిలి యనురాగముచేతను, గ్రొత్తప్రాయంపుగొమ్మను = నూతన మైనవయసు గలభద్రను, నెమ్మదిన్ = మనసునందున్, తలఁచికొంచున్ = స్మరించుచున్, అవారితము = నివారింప శక్యము గానిది, అగుమోహభారమ్మునన్ = అగువలపుయొక్క యతిశయముచేతను, అసన్మణీభవనరంగమునన్ = ఆమాణిక్యపుటిల్లను నాట్యస్థలమునందున్, వేమరున్ = మాటిమాటికిన్, సంభ్రమించుధృతి, సంభ్రమించు = తొట్రిపడియెడు, ధృతి = ధీరత యనెడు, కోమలులు = స్త్రీలు, ఆరతి = నీరాజనమును, (కర్పూరపుదీపమును) త్రిప్పకైవడిన్ = త్రిప్పువిధముచేతను, కలయంగన్ = అంతటన్, క్రమ్మరన్ = సంచరించును. (కోమలులు = స్త్రీలు, ఆరతి = నీరాజనమును, త్రిప్పకైవడిన్ = త్రిప్పునట్లు, సంభ్రమించుధృతి = చలించెడుధైర్యముచే (తృతీయార్థమందుఁ బ్రథమ.) క్రమ్మరన్ = సంచరించును అనియెడి యర్థము.) ఇందుఁ జాపల మనుసంచారిభావము చెప్పఁబడెను. రాగద్వేషాదులచే నొక్కచో మనసు నిలువమి చాపల మనంబడు.

వ॥ అప్పు డక్కృష్ణుండు నిజాంతర్గతంబున. 37

అక్కృష్ణుండు = ఆకృష్ణుఁడు, అప్పుడు, నిజాంతర్గతంబునన్ = తనది యగు మనసునందున్,

సీ॥ ఏజన్మమునను నే ♦ చ్చెలు లేమినోములు
నోఁచిరో చెలి చెల్మి ♦ మోచి యుండ
నేతనాలసీల వె ♦ ట్టితపంబు సల్పెనో
బాలిక చేపట్టుఁ ♦ బాయకుండ

సుమణిహారంబు లే • సుకృతం బొనర్చెనో
కాంతాకుచాగ్రభా • గముల మెలఁగ
సదనదర్పణము లే • సద్విధుల్ సలిపెనో
ప్రమదానుబింబభా • గ్యములు గలుగ
నిచటిమణిచిత్రసౌధంబు • లిచటితమ్మి
కొలఁకు లిచ్చటియుపవనీ • కుంజతటులు
నెట్టియుపకృతి గావించి • యెసఁగె నొక్క
రమణికేళీవిహారసం • ప్రాప్తి యొనర॥ 38

నెచ్చెలులు = భద్రచెలికత్తెలు, చెలిచెల్మిన్ = ప్రియురాలగుభద్రయొక్క స్నేహమును, మోచియుండన్ = వహించియుండుటకు, తొలిజన్మమునన్ = వెనుకటిపుట్టువునందుఁ, (ఈపద మెల్లవాక్యములతో సంబంధించును.) ఏమినోములు = ఎట్టివ్రతములను, నోచిరో = చేసిరో, ఈ మెచెలికత్తెలు మునుపటిజన్మమున నెవ్వియో గొప్పవ్రతములు చేయుటచేతనే, యీజన్మమున నీమెనెయ్యమును సంపాదించిరని యాశయము. బాలికచేపట్టుఁ = భద్రయొక్క చేతియందునికిని, పాయకుండఁ = వదలకుండుటకుఁ, రతనాలవీణ = మణులతోఁ గూడినవీణయనువాద్యము, ఎట్టితపము = ఎట్టితపస్సును, (శరీరాయాససాధ్య మైనపుణ్యకర్మము తపంబు నాఁబడు.) చల్పెనో = చేసెనో, సుమణిహారంబులు = ప్రశస్తము లగుముత్యాలు మొదలగువాని దండలు, కాంతాకుచాగ్రభాగములన్ = భద్రయొక్క స్తనములయొక్కచివరప్రదేశములందుఁ, మెలఁగఁ = సంచరించుటకు, ఏసుకృతంబు = ఎట్టిపుణ్యమును, ఒనర్చెన్ = చేసెనో, సదనదర్పణములు = ఇంటియందలియద్దములు, ప్రమదా......లు, ప్రమదా = (ఈ) సుందరియొక్క, అనుబింబ = ప్రతిబింబముఁ బొందఁగాఁ గలమగు, భాగ్యములు = అదృష్టములు, కలుగఁ = సంభవించుటకుఁ, ఏసద్విధుల్ = ఎట్టిమంచికార్యములను, చలిపెనో = చేసెనో, (ఇచట విధిశబ్దము లక్షణచే సత్కర్మములను బోధించును.) అద్దములు మిక్కిలి పుణ్యము చేయుటచేతనే యామెప్రతిబింబమును బొందుచున్న వని భావము. ఇచటిమణిచిత్రసౌధంబులు, ఇచటి = ఈస్థలమునందున్న, మణి = మాణిక్యములచేత, చిత్ర = పలువన్నెలుగల, సౌధంబులు = మేడలును, ఇచటితమ్మికొలఁకులు = ఈతోఁటలోనితామరపూవులు గలసరసులును, ఇచ్చటియుపవనికుంజతటులు = ఈయుద్యానమునందలిపొదరిండ్లును, రమణి......ప్రాప్తి, రమణి = భద్రయొక్క, కేళీ = ఆటలయొక్కయు, వి

హార=సంచారములయొక్కయు, సంప్రాప్తి=పొందు (సంబంధ మని యర్థము.) ఒనరన్=కలుగుటకు, ఎట్టియుపకృతి=ఎటువంటిపరోపకారమును, కావించి=చేసి, ఎసఁగ నెుకొ్క=అతిశయించెనో.

ఇచటికోలఁకులు మొదలగునవి పూర్వజన్మమున మిగులఁ బరోపకారముం జేసియే యీమెవిహారాదులకుం దగ్గి యుండె నని భావము. ఈమెచెలులు మొదలైనవారు మంచివ్రతములు మొదలగునవి చేసి యీమెస్నేహము మొదలైనవానిని సంపాదించి రని స్తుతించుటవలన నట్టిసత్కర్మములు చేయలేదు గాన నా కామెతో సంబంధము లేకపోయె నని నిందదోఁచుటచే వ్యాజస్తుత్యలంకారము.

చ॥ అలచెలియూరురంభల భు ♦ జాచ్ఛబిసంబుల హాసచంద్రికన్
బలితపుగబ్బిగుబ్బవిరి ♦ బంతులఁ జెక్కులికప్పురంపుబి
ళ్లల జిగిమోవిపానకము ♦ లం దని వొందినఁ గాక యేక్రియం
దల మగుచున్నయీవిరహ ♦ తాపభరంబు శమించు నాకిఁకన్ ॥39

అలచెలియూరురంభలన్=ఆభద్ర యనుబాలికయొక్క తొడ లనునఁటికంబములచేతను, భుజాచ్ఛబిసంబులన్=చేతు లనెడునిర్మల మైనతామరతూండ్లచేతను, హాసచంద్రికన్=నవ్వనెడువెన్నెలచేతను, బలితపుగబ్బిగుబ్బవిరిబంతులన్, బలితపు=బలిసిన, గబ్బి=ఉన్నత మైన, గుబ్బవిరిబంతులన్=స్తనము లనెడుపూలబంతులచేతను, చెక్కులికప్పురంపుబిళ్లలన్=చెక్కి ళ్లనెడుకర్పూరపుబిళ్లలచేతను, జిగిమోవిపానకములన్=(ఎట్టివి) కాంతి గలయధరోష్ఠ మనెడుపానకరసములచేతనును, తని వొందినఁ గాక=తృప్తిపొందిననే కాని, నాకున్, దల మగుచున్నయీవిరహతాపభరంబు=అధికమగుచున్నయీయెడఁబాటువలనివేఁడియొక్కభారము, ఇఁకన్=పిమ్మటను, ఏక్రియన్ = ఏవ్యాపారముచేతన్, శమించున్=చల్లాఱును. ఈమెయెడఁబాటువలనఁ గలిగినవెట్ట మీఁదఁ జెప్పినశైత్యోపచారములు చేసిననే యడఁగును గాని మఱియొక్కయుపాయముచే నడఁగ దని భావము. ఇందుఁ జెప్పినయనఁటులు మొదలగునవి మిగుల శీతలవస్తువులగుటచేఁ దాపనివారకము లని సుప్రసిద్ధము. ఇందు విప్రలంభము (ఎడఁబాటు) వర్ణింపఁబడియె. ఇది యభిలాషేర్ష్యాదులవలనం బుట్టును. ఇచటివిప్రలంభ మభిలాషవలనఁ గలిగెను. సంభోగముకంటె ముందు గలిగిన యనురాగ మభిలాష మనంబడు. రూపకాలంకారము.

ఉ॥ ఎన్నఁడు కన్నులారఁ దర ♦ ళేక్షణఁ గ్రమ్మఱఁ గాంతుఁ గాంచి య

య్యన్నులమిన్నతోడ నెన ♦ రానఁగ ముచ్చటలాడి మోవిమేల్
జున్నులు గ్రోలి మక్కువలఁ ♦ జొక్కుచుఁ గౌఁగిఁట గారవించుచుం
గ్రొన్ననవింటివానిబలు ♦ కూటమి నెన్నఁడు గూడఁ గల్గునో॥ 40

తరళేక్షణన్ = భద్రను, (చంచల మైనచూపులు గలది) ఎన్నఁడు = ఏదినమునన్, క్రమ్మఱన్ = ఇంకొకమాఱు, కన్నులారన్ = కన్నులునిండఁగ (కన్నులుఫలించునట్లు) కాంతున్ = చూతును, కాంచి = చూచి, అయ్యన్నులమిన్నతోడన్ = ఆస్త్రీశిరోరత్నముతోఁ, నెనరు = ప్రేమము, ఆనఁగన్ = సహాయపడునట్లు, ముచ్చటలాడి = ప్రియవచనములు పలికి, మోవిమేల్ జున్నులు = అధరోష్ఠమునందలిప్రశస్త మైనతేనెలను, క్రోలి = త్రావి, మక్కువలన్ = ప్రేమాతిశయముచేతను, చొక్కుచున్ = మైమఱపుఁ జెందుచున్, కౌఁగిటన్ = భుజమధ్యమునందున్, గారవించుచున్ = గౌరవపఱుచుచున్, క్రొన్ననవింటివానిబలుకూటమిన్ = మన్మథక్రీడయందున్, (క్రొన్ననవింటివాఁడు = పూవువింటివాఁడు.) ఎన్నఁడు = ఏనాఁడు, కూడన్ = పొందుట, కల్గునో = సంఘటించునో. ఇందు భద్రం జూచుటకుఁ ద్వరపడుచుఁ గృష్ణుఁడు కాలమును సహింపనట్లు వర్ణించుటచే నౌత్సుక్య మనుసంచారిభావము. కాలాక్షమత్వ మౌత్సుక్య మని. ప్ర.

వ॥ అని యి ట్లబ్బాలికారత్నంబువలన విరాలిం దూలి వనమాలి మేలిమిరతనాలశాల నుండ మధ్యాహ్నశంఖఘంటారావంబు లులియుటయుఁ గేకయపతి యతనికి మజ్జనాదికంబు గావింప నూడిగంపుఁజేడియలం బంచి పంచభక్ష్యపక్వాన్నఫలరసాదిపదార్థంబుల నంబుజాక్షుండునుం దానునుం దక్కటిబంధువర్గంబుతోడ భుజియించి సుగంధసలిలంబుల వార్చి కడానిగడితంపుటడపంబులం బడంతు లిడిన విడియంపుమడుపు లందుచు నిష్టగోష్ఠి నుండి రంత॥ 41

అని = ఇటులనుకొని, ఇట్లు = ఈప్రకారము, వనమాలి = కృష్ణుఁడు, (తులసిదళములుం బువ్వులుం గూర్చి కట్టినదండ ధరించినవాఁడు) అబ్బాలికారత్నంబువలనవిరాలిన్ = ఆస్త్రీశ్రేష్ఠమునందలివలపుచేతను, తూలి = చలించి, మేలిమిరతనాలశాలన్ = బంగారుయొక్కయు మణులయొక్కయు నింటియందున్, (బంగారముతోడను మణులతోడను నిర్మింపఁబడినగృహమునం దని యర్థము.) ఉండన్ = వసింపఁగాన్

మధ్యాహ్నశంఖఘంటారావంబులు, మధ్యాహ్న=పగటియొక్క మధ్యభాగమునందలి (రెండుజాము లైనట్లు తెలియఁజేయు నవి యని యర్థము.) శంఖఘంటారావంబులు= శంఖములయు ఘంటలయు ధ్వనులు, ఉలియుటయున్=[illegible], ఇచట 'యున్' దు మర్థమునం బ్రయుక్త మయ్యెను. కేకయపతి=ధృష్టకేతుఁడు, అతని కిన్=కృష్ణునకున్, మజ్జనాదికంబు=స్నానము మొదలగువానిని, గావింపన్=చేయించుటకున్, ఊడిగంపుఁజేడియలన్ = ఉపచారము చేయు స్త్రీలను, (పరిచారికలను) పంచి=ఆజ్ఞాపించి, అంబుజాక్షుండును = కృష్ణుఁడును, తానును, తక్కటిబంధువర్గంబుతోడన్ = మిగిలినచుట్టములతోన్, పంచ......లన్, పంచవిధములైన, భక్ష్య=భోజనవస్తువులను, (భక్ష్య=పిండివంటలు, భోజ్య=అన్నములు, లేహ్య=పాయసాదులు, చోష్య=చారు మొదలగునవి, పానీయములు=జలము. ఇవి పంచభక్ష్యములు.) పక్వాన్న=[illegible]ములును, ఫలగణాది=పండ్లు మొదలగునవి, పదార్థంబులన్=వస్తువులను, భుజియించి=ఆరగించి, [illegible] లనీటితోన్, వార్చి=ఆచమించి, [illegible] ముయొక్క, (బంగారు వికారమైన,) [illegible] ఉండెడుపాత్రమునందున్, (పళ్లెరమున) [illegible] మడుపులు=ఉంచినతాంబూలములను, అందుకొని=పుచ్చుకొని, [illegible] ప్రియసల్లాపముతో, ఉండిరి, అంతన్=పిమ్మటను. ఇందుఁ బదార్థములును, [illegible] లును బంచభక్ష్యములలోనివే యైనను మరలం జెప్పుటవలన భోజనకాలమున మిక్కిలి యుపయోగింపఁబడె నని సూచించు.

క॥ ఇటఁ గేకయేంద్రకన్యయుఁ
బటుతరసమ్మోహాభార ♦ పారావారో
త్కటచింతాస్ఫుటసంవి
త్పటలాంతరగతరళ[illegible] ♦ [illegible]॥ 42

ఇటన్=తననివాసస్థానమందు, కేకయేంద్రకన్యయున్ = భద్రయును, పటుతర.....స్థనయై, పటుతర=బలిష్ఠమైన, సమ్మోహాభార=[illegible], పారావార=సముద్రసంబంధమైన, ఉత్కట=అధికమైన, చింతా=ధ్యానము [illegible] దు, ఇష్టపదార్థము సంభవింపమిచేఁ గలుగుధ్యానము చింత యనంబడును. ఇది వ్యభిచారిభావము. తాపనిశ్వాసాదులు దీనియనుభావములు. (అనుభావము = కార్యము.)

స్ఫుట=స్ఫుటమైన, వీచీ=తరంగములయొక్క, కటిల=సమూహముచేతను. ఉత్క ర=లోపలను, తరళ=చలించుచున్న, తారాపటీమ=తారలసమూహము. ప్లవమై= తెప్పగలదై, (ని) ఉడుపంతు ప్లవః కోలః. అ. మోహాతిశయముచేఁ బ్లవమైన తారాపటము గలదియై యని భావము. ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ చెలువైన కీచకం ♦ బులరవంబును విన్న
మురళీస్వన మటంచు ♦ మోహ మంచు
నీరమ్ములను నెమ్మి ♦ యొఱకెలించుక కన్న
మాళిపింఛ మటంచు ♦ మమతఁ జెందు
సరసులఁ గ్రమ్మిత ♦ మ్మిరజమ్ము తెర లున్న
స్వర్ణాంబర మటంచు ♦ సంభ్రమించు
తలిరులవింతమొ ♦ గ్గలచాలు నెలకొన్న
వనమాలిక యటంచు ♦ వలపు నించు
నిగనిగని వేల్పుటాచట్టు ♦ నెఱిగోనికల
ఛాయఁ దిలకించి హరితను ♦ చ్ఛాయ యంచు
నెంచు డాయంగ గమకించు ♦ నించు నట్టి
లతివ తద్రూపభావనా ♦ యత్తమతిని! 43

అతివ=భద్ర, తద్రూ……మతిని, తత్=ఆకృష్ణునియొక్క, రూప=ఆకా రముయొక్క, భావనా=తలఁపునకు, ఆయత్త=లోఁబడిన, మతిని=బుద్ధిచేతను, ఎడ తెగకుండం గృష్ణుని దలఁచుచుండుటచేత నని యర్థము. చెలువైనకీచకంబులరవంబున్= మనోహరమైనబొంగువెదుళ్లధ్వనిని, వాయువుచేతం బూరితములై ధ్వనించువెదుళ్లు కీ చకము లనంబడు. (ని) వేణవః కీచకా స్తే స్యు ర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతాః. అ. వి న్నన్=విన్నయెడన్, మురళీస్వనము=పిల్లనగ్రోవివలనిధ్వని, అటంచున్=అను కొనుచు, మోహ ముంచున్, మోహము=భ్రమమును, ఉంచున్ = పొందును. నీర మ్ములన్=పొదలయందున్, నెమ్మియెఱకలు = నెమిలియీఁకెలు, ఇంచుక = కొంచె ము, కన్నన్=చూచినన్, మాళిపింఛ మటంచున్=(కృష్ణుని) శిరమునందలి నెమిలిపిం ఛ యనుకొంచున్, మమతన్=భ్రమను, చెందున్=పొందును. (మమతయన నభి మాన మని యర్థము, కాని యిట లక్షణచే భ్రమ యని చెప్పవలయును.) సరసు

లన్ = కొలఁకులయందున్, క్రిమ్మతమ్మిరజమ్ము తెరలు = కమ్మనౌ నెడుతామరపూల యొక్క పుప్పొడితెట్టెలు, ఉన్నన్ = ఉండఁగాన్, స్వర్ణాంబర మటంచున్ = (కృష్ణుఁడుధరించిన) బంగారువన్నె గలవస్త్ర మనుకొనుచున్, సంభ్రమించున్ = తొట్రుపడును, తలిరులన్ = చిగురుటాకులయందున్, వింతమొగ్గలచాలు = క్రొత్తమొగ్గలవరుస నెలకొన్నన్ = ఉండఁగాన్, వనమాలిక యటంచున్ = (కృష్ణుని మెడలోని) దండ యనుకొనుచున్, వలపు = ప్రేమమును, నించున్ = ధరించును. నిగనిగని.........చాయన్, నిగనిగని = నిగనిగ లాడెడు, పేల్పురాచట్టు = ఇంద్రనీలములయొక్క, నెటి = ప్రశస్తమైన, గొణికలచాయన్ = స్తంభములయొక్క కాంతులను, తిలకించి = చూచి, హరితనుచ్ఛాయయంచున్ = కృష్ణుని దేహకాంతి యనుకొంచున్, ఎంచున్ = తలఁచును, డాయఁగన్ = సమీపించుటకు, గమకించున్ = యత్నించును. అశ్రులు = కన్నీళ్లను, నించున్ = ధరించును. సమీపించి తా ననుకొన్నట్లు కాకపోవుటచేఁ గలిగిన దుఃఖమునఁ గన్నుల నీరు వెట్టుకొను నని యర్థము. ఇందు భద్ర కాయాయివస్తువుల యందుఁ గలిగినభ్రాంతికిఁ గృష్ణుని నిరంతరము దలఁచికొనుట హేతు వగుటచేఁ గావ్యలింగానుప్రాణిత మైనభ్రాంతిమదలంకారము.

చ॥ మృదుమధురోపహారము లొ ♦ కించుక వాచవి కైన మోవిఁ జే
ర్పదు; వరగంధపుష్పయుత ♦ పల్లవ మంటదు కేల నైనఁ? జూ
డదు కడకంట నైన నెదు ♦ టం దగుపంకజపాళి; మై నలం
దదు ఘనసారసాంకవక ♦ దంబము నంబుజనేత్రి చింతచేన్॥ 44

అంబుజనేత్రి = భద్ర, చింతచేన్ = ధ్యానముచేతను, మృదుమధు......ముల్ మృదు = మెత్తని, మధుర = తియ్యని, ఉపహారములు = భోజనపదార్థములను, ఒకించుక = కొంచెమైనను, వాచవికైనన్ = నోటికి రుచిచూచుటకైనను, మోవిన్ = పెదవిని, కూర్పదు = సంఘటింపదు. ఎట్టిరసవంత మైనపదార్థము నైనను నోటఁ బెట్టుటలే దని భావము. వరగంధ......ము, వర = శ్రేష్ఠమైన, గంధ = పరిమళము గల, పుష్ప = పువ్వులతో, యుత = కూడిన, పల్లవము = చిగురుటాకు నైనను, కేలన్ = చేతితోన్, అంటదు = స్పృశింపదు. ఎదుటన్ = కన్నులముందు, తగుపంకజపాళి = ప్రకాశించెడుపద్మసముదాయమును, కడకంట నైనన్ = కనుగొనలచేత నైనను, చూడదు; ఘనసారసాంకవకదంబమున్, ఘనసార = పచ్చకప్పురముయొక్కయు, సాంకవ = పునుఁగుయొక్కయు, కదంబమున్ = సమూహమును, మైన్ = దేహమునందున్, లఅం

డదు=పూసికొనదు. భద్రి కృష్ణునియం దాసక్తమైనమనసు కలదియై భోజనపదార్థములందును, దక్కినసుఖానుకూలము లగుపదార్థములందును ప్రేమ లేనిదియై యుండె నని చెప్పుటచే నిం దరతి యనురెండవపేరు గలవిషయవిద్వేష మనుమన్మథావస్థ చెప్పఁబడియెను. ప్రియునికంటె వేరగువస్తువులయందు వైరాగ్య మరతి యనంబడు.

సీ॥ హృదయస్థితానంగుఁ ♦ డెద నేయుములుకుల
 మొనలు పైఁ దోఁచె నా ♦ మొలచెఁ బులక
లానంగశిఖికిఁ దో ♦ డై వచ్చుకమ్మవి
 వలు లన వలపుటూ ♦ ర్పులు జనించెఁ
దద్వాతనిహతిచే ♦ త వియోగజలధి యు
 ప్పొంగె నా ఘర్మాంబు ♦ పూర మొదవె
నానీటివెల్లిపై ♦ నలరుడిండీరకాం
 తులు నాఁగ నెమ్మేనఁ ♦ దెలుపు వొడమెఁ
దెలుపునకుఁ దోడునీడలై ♦ వెలయుహార
కలితమౌక్తికములు పెనుఁ ♦ గాఁకఁ గ్రాఁగి
బాష్పధారలఁగరఁగి పైఁ ♦ బైనిగ్రమ్మఁ
గొమ్మపాలిం డ్లలరె వెండి ♦ కొండలటుల॥ 45

(భద్రికః) హృదయస్థితానంగుఁడు=మనసులో నున్న మన్మథుఁడు, ఎదనేయుములుకులమొనలు, ఎదన్=హృదయమునందు, ఏయుములుకులమొనలు=వేయుబాణములకొనలు, పైన్=మీఁదను, తోఁచె నాన్=కనుపడెనో యనునట్లు, పులకలు=గగుర్పాటు, మొలచెన్=ఉత్పన్న మయ్యెను. (ఇది యొకసాత్త్వికభావము.) విభావాదిదర్శనంబున నుత్పన్నము లయినరాగాదిమనోవృత్తులవలన జన్యంబులై యాంతరంబు లగురాగాదులకు సూచకంబు లగుశరీర వికారంబులైన స్తంభాదులు సాత్త్వికభావము లనంబడు. రసోత్పత్తికిం గారణము విభావ మనంబడు. అది రెండువిధములు. ఆలంబనము, నుద్దీపనము నని. శృంగారరసమునకు నాలంబనము నాయికానాయకులు. వారిరూపయౌవనాదిగుణములును, వారిచేష్టలు నలంకారములును మలయానిలాదులును నుద్దీపనవిభావము. (ఆలంబనము=పట్టుఁగొమ్మ. ఉద్దీపనము=కలిగిన రాగాదులను

వృద్ధి పొందించునది.) అనంగశిఖికిన్ = మన్మథాగ్నికి, తోడై = సహాయమై, వచ్చు కమ్మవీవలు లనన్ = ఏగుదెంచుసుగంధవాయువులువలె, వలపుటూర్పులు = పరిమళించు శ్వాసములు, జనించెన్ = పుట్టెను. ఇందుఁ జింత యనుసంచారిభావముయొక్క కార్యమైననిశ్వాసము చెప్పఁబడెను. తరంగంబులు సముద్రంబున నుత్పన్నము లగుచు దాని నుత్కర్షంబు గావించుచుఁ దద్రూపముం బొందునట్లు, స్థాయులయందుఁ బుట్టి యుత్కర్షంబు గావించుచు దానిం దమ్మం బోషించుచు రసరూపముం బొందునవి సంచారు లనంబడు. వీనినే వ్యభిచారు లని కొందఱందురు. ఎల్లరసములయందు సంచరించుటచే వీని కీపేరు కలిగెను. తద్వాతనిహతిచేతన్ = ఆయూర్పుగాలి తాఁకుటచేతను, వియోగజలధి = వియోగసముద్రము, ఉప్పొంగె నాన్ = వృద్ధిచెందెనో యనునట్లు ఘర్మాంబుపూరము = చెమ్మటనీటిప్రవాహము, (అధిక మైనచెమట యని యర్థము.) ఒదవెన్ = పుట్టెను. ఇదియు నొకసాత్త్వికభావము. ఆనీటివెల్లువపైన్ = ఆజలప్రవాహముమీఁదను, అలరుడిండీరకాంతులు నాఁగన్ = ప్రకాశించునురుగులకాంతు లనునట్లు, నెమ్మేనన్ = శరీరమునందు, తెలుపు = తెల్లనిచాయ, (వైవర్ణ్యము) పొడమెన్ = పుట్టెను. తెలుపునకున్, తోడునీడలై = సమానములై, వెలయు......ములు, వెలయు = ప్రకాశించెడు, హారకలితమౌక్తికములు = దండతోఁ బొందు కలిగిన ముత్తియములు, పెనుఁగాఁకన్ = (శరీరమునందలి) యధికమగు వేఁడిచేతను, క్రాఁగి = కాలి, బాష్పధారలన్ = కన్నీటిధారలచేతను, కరఁగి = సున్నమై, పైపైని = (కుచముల) మీఁదను, క్రమ్మన్ = వ్యాపింపఁగాన్, కొమ్మపాలిండ్లు = భద్రకుచములు, వెండికొండలటుల = వెండికొండలువలె, అలరెన్ = ప్రకాశించెను. ఇందు వరుసగఁ బులకము స్వేదము వైవర్ణ్యము బాష్పము ననుసాత్త్వికభావములు చెప్పంబడెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. వెండికొండలువలెఁ గుచము లలరె ననుచోట నుపమయుఁ గలదు.

క॥ అనిశధ్యాతముకుందవ
దనపూర్ణేందురుచి మరుప్ర ♦ తాపప్రభచే
తను నర్థముకుళితములై
కనుఁదమ్ములు కేకయేంద్ర ♦ కన్యకుఁ దనరెన్॥ 46

కేకయేంద్రకన్యకున్ = కేకయరాజు కూఁతురగుభద్రకున్, అనిశ......రుచిన్, అనిశ = ఎల్లప్పుడును, ధ్యాత = ధ్యానము చేయఁబడుచున్న, ముకుంద = కృష్ణునియొక్క, వదన = ముఖ మనెడు, పూర్ణేందు = నిండుచంద్రునియొక్క, రుచిన్ = కాంతిచేతను, మరు......చేతను, మరు = మన్మథునియొక్క, ప్రతాప = ప్రతాప మనెడు, ప్రభచేత

న = సూర్యకాంతిచేతనును, (ని) స్యుః ప్రభా రు గ్రుచి స్త్విడ్భాః. అ. కనుఁదమ్ము లు = నేత్రపద్మములు, అర్ధముకుళితములై = సగము ముకుళించినవి యై, తనరెన్ = ప్రకాశించెను.

కన్నుఁదామరలు మనసున నున్న కృష్ణునిముఖచంద్రుని సాన్నిధ్యముచేఁ సగ ము ముకుళించి మన్మథునిప్రతాప మనెడుసూర్యకాంతిసాన్నిధ్యముచే సగము వికసించె నని యాశయము. చంద్రికాంతిసాన్నిధ్యము తామరలు ముకుళించుటకును సూర్యకాం తిసాన్నిధ్యము వికసించుటకును గారణ మగుట యనుభవసిద్ధము. ఆమె కామసంతప్త యై చేయునది లేక కన్నులఱమోడ్చి మనసునఁ గృష్ణుని ధ్యానించుచుండె నని ఫలి తార్థము. రూపకాలంకారము.

ఉ॥ వారక స్రుక్కె బాహుబిస♦వల్లులు వాడెఁ గుచాబ్జకోశముల్
తోరపుఁగంకణావళుల♦తోడనె జాఱె సమంచితోర్మికల్
సారెఁ గలంగె జీవనము♦శ్వాసమహోష్మసమీరవారవి
స్ఫారగతిన్ వియోగపుఁద♦పర్తుదినంబునఁ గృష్ణవేణికిన్॥ 47

కృష్ణవేణికిన్ = కృష్ణవేణియనుకృష్ణవేణికిన్ (భద్ర యనుకృష్ణానది కని యర్థ ము.) నల్లనిజడగల దని భద్రాపరము. నల్లనిప్రవాహము గల దని నదీపరము. (ని) వేణిః ప్రవాహే సరితాం మేళనే కేశబంధనే. నా. నా. వియోగపుఁదపర్తుదినంబు నన్ = ఎడఁబాటను వేసవికాలమునందున్, (ని) ఉష్ణ ఉష్మాగమ స్తపః. అ. బా హుబిసవల్లులు = చేతులనుతూండ్లు, వారక = తప్పక, స్రుక్కెన్ = ముడిఁగెను. కృశిం చె నని భావము. వేసవికాలమున నీరు తక్కువగుటచేఁ దామరతూండ్లు తగ్గినట్లు వి యోగమున నీమె బాహువులు కృశించె నని భావము. నదులయందునుఁ దామరలు గ ల వని చెప్పుట కవిసమయము. కుచాబ్జకోశముల్ = కుచము లనెడు తామరమొగ్గలు (ని) కోశోఽస్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గ పిధానే ర్థౌఘ దివ్యయోః. అ. వాడెన్ = వడలెను, సమంచితోర్మికల్ = పూజింపబడినయుంగరము లనెడుతరంగపఙ్క్తులు, తోరపుఁగంక ణావళులతోడనె = పెద్దవి యగుకడియాలవరుస లనెడుజలబిందువులతోడనే, జా ఱెన్ = వదలెను. (ని) అంగుళీయే తరంగేచ వస్త్రభంగే పి చోర్మికా. నా. నా. (ని) స్యాత్కంకణం హస్తసూత్రే శిఖరే కటకే జలే. నా. నా. వేసవికాలమున నది యందుఁ దరంగములును జలమును జాఱునట్లు (తగ్గునట్లు) వియోగకాలమున నీమె యుంగరములును గడియములును జాఱెను. (వ్రేళ్లుం జేతులుం గృశించుటచే నూడె

ను.) జీవనము=బ్రతుకనెడునీరు, (ని) వృత్తిర్వర్తన జీవనే యనియును, పయః కీలాల మమృతం జీవనం భువనం వన మనియు నమరుండు. శ్వాస......గతిన్, శ్వాస=నూర్పు లనెడు, మహోష్మ=గొప్పవేఁడిగల, సమీరవార=వాయుసమూహము యొక్క, విస్తారగతిన్=అధికమైనప్రాప్తిచేతను, అధికమైనవడమాటి గాడ్పులచేత నని యర్థము. సారెన్=మాటిమాటికి, కలఁగన్=చలించను. కలతఁ జెంద నని యర్థము. వేసవికాలపుదివసెల విరహోగమున నామె చిక్కె నని చెప్పుటచేఁ గార్శ్యము ను మన్మథావస్థ యిందుఁ జెప్పఁబడియె. (కార్శ్యము=అంగములు చిక్కుట) రూపకాలంకారము.

క॥ పొగ నగుచనుబంతుల్పై
జిగిఁ దగుమగరాలసరులు ♦ చెలిసాంజననే
త్రగళజ్జలములఁ జుయ్యని
పొగ లెగయఁగ నింద్రనీల ♦ ములసరు లయ్యెన్॥ 48

పొగనగుచనుబంతుల్పైన్=సుందరములగుపూలబంతులం బోలినస్తనములం దున్, జిగిన్=కాంతిచేతను, తగుమగరాలసరులు=ఒప్పునట్టిరత్నములసరములు, చెలి......జలములన్, చెలి=భద్రయొక్క, సాంజన=కాటుకతోఁ గూడిన, నేత్ర=కన్నులనుండి, గళత్=జాలువారుచున్న, జలములన్=కన్నీటిచేతను, చుయ్యని=ఇది కాలిన వస్తువుపందేని నిప్పుపందేని నీళ్లు పడినప్పుడు పుట్టుధ్వని యనుకరణము. పొగలు, ఎగయన్=బయలువెళ్లుచుండఁగా, ఇంద్రనీలములసరులు=ఇంద్రనీలముల దండలు, అయ్యెన్=ఆయెను. మన్మథాగ్నిచేతం దప్తంబు లగునామె మేనిపైనివజ్ర హారములు కాటుకతోఁ గూడినకన్నీళ్లచేతం దడిసి నల్లనికాంతిఁ గలవయ్యె నని భావము. వజ్రములకు వేఁడి దగిలిన నల్లఁబడు ననియుఁ బ్రసిద్ధి. మఱియు నిందుఁ గాటుక నీరు దగులుటచే మిగుల నల్లనయ్యెను. అతిశయోక్త్యలంకారము.

ఉ॥ నూతనమండలీకృతధ ♦ నుర్లతికాపరివేషధారి పాం
థాతతహృద్భయంకరశ ♦ రాళికరప్రసూనము చిత్రసం
జాతవిభాకరుండు పెలు ♦ చన్ బలుచందమములు గలంపఁగం
జాతముఖీకుముద్వతి యె ♦ నన్ వివశత్వము నొందె స్రుక్కుచున్॥

నూతన......ధారి, నూతన=క్రొత్తదియగు, మండలీకృత=గుండ్రనియగా

రము గలదిగాఁ జేయఁబడినదియు (చెవులవనుక వారిని లాగి యెక్కు వెట్టఁబడిన దని యర్థము.) (అగు) ధనుర్లతికా=తీఁగెవంటి విల్లునెడు, పరివేష=గాలిగుడి, సూర్యునకుం జంద్రునకుం జుట్టుచేర్పడు కాంతి. (వి) పరివేషమ్ము ధరిం. అ. ధారి=ధరించినవాఁడును, పాంథ......కరుండు, పాంథ=వియోగులకు తెరువరులకొక్క, ఉత్కత=అధికమగు, హృత్=మనస్సునకు, భయంకర=భయమును గలిగించెడు, శరాలికి రశ్మికరుండు=బాణసముదాయ మనుకిరణసముదాయము గలవాఁడును, (అగు) చిత్తసంజాతవిభాకరుండు=మన్మథుఁడనెడుసూర్యుఁడు, నెలుచన్=అతిశయముతోడన్, పలుచందములన్=అనేకప్రకారములచేతను, కలంపన్=బాధవెట్టఁగాన్, కంజాతముఖీకుముద్వతి, కంజాతముఖీ=భద్ర యనెడు (తామరపువ్వుం బోలినమోము గలది) కుముద్వతి=కల్వతీఁగె, వెసన్=మిక్కిలిగన్, గ్రుక్కుచున్=కృశించుచున్, వికలత్వమున్=చిత్తవైకల్యమును, ఒందెన్=పొందెను. ఘటికాకాలమునఁ గ్రుస్తతిగన మన్మథతాపమున నామె మిగుల వాఁడె నని భావము. రూపకాలంకారము.

గీ॥ చెలి విరులపాన్పునను మేను ♦ సేర్ప నవియు
స్మరునిశరములై కాన నేఁ ♦ చం దొడంగెఁ
గడు నలసి ప్రియసఖులను ♦ గన్నెఱంగి
భూరివిరహార్తి నరిగె శృం ♦ గారవనికి॥ 50

చెలి=భద్ర, విరులపాన్పునన్=పూసెజ్జయందున్, మేను=శరీరమును, చేర్పన్=కూర్పఁగాన్, (పూలపాన్పున శయనింపఁగా నని యర్థము.) అవియున్=ఆపువ్వులును, స్మరునిశరములై=మన్మథునిబాణములై, కానన్=అగుటచేతను, ఏఁచన్=బాధించుటకు, తొడంగెన్=ఆరంభించెను. కడున్=మిక్కిలి, అలసి=శ్రమపడి, ప్రియసఖులను=ఇష్టవయస్యలన్, కన్నెఱంగి=మోసముచేసి, వారికిం దెలియకుండ నని యర్థము. భూరివిరహార్తిన్, భూరి=అధికమైన, విరహ=వియోగమువలని, ఆర్తిన్=దుఃఖముచేతను, శృంగారవనికిన్=సింగారపుఁదోఁటకున్ (పూఁదోఁటకని యర్థము.) అరిగెన్=వెళ్లెను. ఇందుఁ బువ్వు లామెను బాధించుటకు మన్మథుని బాణము లగుట హేతువుగాఁ జెప్పఁబడినందునఁ గావ్యలింగ మనునలంకారము. మఱియుం జల్లదనమువకుఁ దగినయుపచారము చేయఁగాఁ దాప మెక్కు వయ్యె ననుటచే సంజ్వరమను మన్మథావస్థ చెప్పంబడియె.

క॥ కలికి మలయంపువలిగవు

వలికిం జలదళులబలురవ ♦ వళికి మయూరా
వలికీరశారికామం
డలికిన్ మది నులికి తద్వ ♦ నంబున మెలఁగున్॥ 51

కలికి = సుందరి యగుభద్ర, మలయంపువలిగరువలికిన్ = మలయపర్వతమునుండి వచ్చినచల్లనిగాలికిని, చలదళులబలురవళికిన్, చలత్ = తిరుగుచున్న, అళుల = తుమ్మెదలయొక్క, బలు = అధికమైన, రవళికిన్ = ధ్వనికిని, మయూరావలి......మండలికిన్, మయూర = నెమిళ్లయొక్క, ఆవలి = సముదాయమునకును, కీర = చిలుకలయు, శారికా = గోరువంకలయు, మండలికిన్ = సముదాయమునకును, మదిన్ = మనసునందున్, ఉలికి = వణఁకి, భయపడి యని యర్థము. తద్వనంబునన్ = ఆవనమునందున్, మెలఁగున్ = సంచరించును.

మలయానిలకీరశారికాదు లుద్దీపనవిభావములు. (మనంబునం గలిగినయనురాగమును బలపఱుచునవి.) కావున నామెయుద్యానమునజడియుచు సంచరించుచుండె నని భావము.

సీ॥ తలిరుటాకులజొంప ♦ ములు దావశిఖ లంచు
నెంచి యందులఁ బ్రవే ♦ శించఁజూచు
ననుఁదీవ లురగంబు ♦ లని డాసి తత్పల్ల
వాగ్రజిహ్వాలు కేల ♦ నంటఁ దివురు
విపులమరందముల్ ♦ విషధార లనుచు వి
తర్కించి సారెకుఁ ♦ ద్రావఁ దలఁచు
శశికాంతకృతమహీ ♦ జాతాలవాలంబు
లానరు డిగ్గియ లంచు ♦ నుఱుకఁ దొడరుఁ
గడిసి మదనుండు వదలక ♦ యద నెఱింగి
పదులు నూఱులు గుదులుగా ♦ నెదఁ గదిమెడు
కుసుమశరముల విసరుల ♦ విసిగి విసిగి
వెసఁ దనువు వీడఁదలఁచి యా ♦ బిసరుహాక్షి॥ 52

మదనుండు= మన్మథుండు, అదను= (ఆమెకుం గృష్ణునం దభిలాష గలిగిన) సమయమును, ఎఱింగి= తెలిసికొని, కదిసి=సమీపించి, వదలక=విడువక, (ఎడతెగకుండ నని యర్థము.) ఎదన్=వక్షమునందున్, పదులు=నూఱులు, గుదులు=సమూహములు, కాన్=అగునట్లు, కదిమెదుకుసుమశరములవిసరులన్, కదిమెదు=ఆక్రమించెడు, (నాటెడు నని యర్థము.) కుసుమశరముల= పుష్పబాణములయొక్క, విసరులన్= వేయుటలచేతను, (ప్రయోగించుటచేత నని యర్థము.) బిసరుహాక్షి=భద్రాకన్య, విసిగివిసిగి=మిక్కిలి విరాగమునొంది, వెసన్ = వేగముతోన్, తనువున్=శరీరమును, వీడన్=విడుచుటకు, తలఁచి=కోరి, తలిరుటాకులజొంపములు=చివురుటాకులగుంపులు, తలిరు + ఆకు=తలిరుటాకు, కర్మధారయమందుఁ బేర్వాయల కచ్చు పరం బగునపుడు టుగాగమంబు విభాష నగును. బా. సం. దావశిఖలంచున్=నిప్పుమంటలనుచున్, ఎంచి=తలఁచి, అందులన్=వానియందున్, ప్రవేశించన్=పడుటకున్, చూచున్=యత్నించును. ఆమెమన్మథబాధ కోర్వలేక దేహమందు విరాగ మొంది తనకు మిక్కిలి తాపము గలిగించుటచేఁ జివురాకు లగ్ని యని భ్రమించి యందుఁ బడుటకు యత్నించుచుండె నని భావము. నునుఁదీవలు= నున్ననితీఁగెలు, ఉరగంబు లని=పాము లని భ్రమసి, డాసి=సమీపించి, తత్పల్లవాగ్రజిహ్వలు, తత్=ఆలతలయొక్క, పల్లవ=చిగుళ్లనెడు, అగ్రజిహ్వలు=జిహ్వాగ్రములను, కేలన్=చేతితోన్, అంటన్=ముట్టికొనుటకు, తివురున్=యత్నించును. నున్ననితీవలంజూచిపాము లనుకొని వానిచివురాకులను నాలుకలుగాఁ దలఁచి ముట్టుటకు యత్నించు చుండె నని భావము. విరులమకరందముల్=పువ్వులందలి తేనెను, విషధారలనుచున్, వితర్కించి=ఊహించి, సారెకున్=మాటిమాటికిన్, త్రావన్=పానముచేయుటకు, తలఁచున్=యత్నించును. శశికాంత......వాలంబులు, శశికాంత=చంద్రకాంతపుమణులతో, క్లృప్త=కట్టఁబడిన, మహీజాత=చెట్లయొక్క, ఆలవాలంబులు=పాదులు, చెట్లమొదటం బటికపురాలతోఁ గట్టినయరఁగుల నని యర్థము. ఒనరుడిగ్గియలంచున్=ఒప్పెడునడబావు లనుకొని, దీర్ఘికాశబ్దభవము డిగ్గియ. దిగి నీళ్లు ముంచుకొనఁదగినట్లు మెట్లు గలనూయి నడబావి యనఁబడు. ఉఱుకన్=దుముకుటకున్ (అందుఁ బడుట కని యర్థము.) తొడరున్ = యత్నించును. చివురాకులు మొదలగునవి యగ్ని మొదలగువానివలెఁ దాపాధిక్యమును గలిగించుటచే వానియం దగ్న్యాదులబుద్ధి గలిగి ప్రాణత్యాగమునకు సాధనము లని తలఁచి యట్లు చేయ యత్నించె నని యందు వర్ణించుటచే మన్మథావస్థలలోఁ గడపటిది యగుమరణావస్థ చెప్పంబడియె. కేవలమరణ మమంగళము గావున మరణప్రయత్నమే మరణావస్థ యని యాలంకారికులు చెప్పుదురు. చక్షుఃప్రీతి

(ఆదరమునం బ్రియదర్శనము) మనస్సంగము (ఎల్లకాలము ప్రియునందే మనసు నిలిపుట) సంకల్పము (నాథవిషయ మైనమనోరథము) ప్రలాపము (ప్రియగుణస్తుతి) మొదలగునవి మన్మథావస్థలు. ఈయవస్థ లయోగవిప్రలంభశృంగారమునకు నాస్పదములు. అదివఱ కెన్నఁడును గూడనినాయికానాయకులశృంగార మయోగవిప్రలంభము. ఇది యభిలాషమువలనఁ గలుగును. మున్నుఁ గూడినినాయికానాయకులకుఁ బ్రవాసాదులవలన విప్రలంభము గల్గును. (విప్రలంభము = వియోగము.)

ఉ॥ నెచ్చెలు లత్తఱిన్ వరమ ♦ ణీభవనాంతరపుష్పశయ్యపై
నచ్ఛపలాక్షిఁ గానక ర ♦ యంబున మారునిబారి కోర్వలే
కిచ్చటినుండి గోల యిపు ♦ డెచ్చటి కేగెనో యంచు నవ్వనిం
జొచ్చి నికుంజపుంజముల ♦ చోటుల నారసి యందు నొక్కచోన్॥

అత్తఱిన్ = భద్రశృంగారవనమునకుఁ బోయినపుడు, నెచ్చెలులు = ప్రియసఖులు, వర......పైన్, వర = శ్రేష్ఠమైన, మణీభవన = మాణిక్యపుటింటియొక్క, అంతర = లోపలనున్న, పుష్పశయ్యపైన్ = పూలపాన్పుమీఁదను, అచ్ఛపలాక్షిన్ = ఆభద్రను, కానక = చూడక, గోల = ముద్దరాలగుభద్ర, మారునిబారికిన్ = మన్మథునివలని బాధకు, ఓర్వలేక = సహించలేక, (బాధను సహింపలేక యని యర్థము.) ఇపుడు = ఈకాలమునన్, ఇచ్చటినుండి = ఈస్థలమునుండి, ఎచ్చటికిన్ = ఏస్థలమునకున్, ఏగెనో = వెళ్లెనో, అంచున్ = అనుకొనుచున్, అవ్వనిన్ = ఆపుష్పవనమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, నికుంజపుంజములచోటులన్ = పొదరుటిండ్లుగలస్థలములందున్, ఆరసి = వెదకి, అందున్, ఒక్కచోన్ = ఒకానొకస్థలమునందున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

క॥ కలువలచెలి వెలుఁగులచే
నలువుఁ దొలఁగి నిదురఁ జెందు ♦ నలినియుఁబోలెన్
దలమగువలరాయనికాఁ
కల నలయుచు సొలయులలనఁ ♦ గనుఁగొని యెలమిన్॥

కలువలచెలివెలుఁగులచేన్ = చందురునికాంతిచేతను, నలువున్ = చక్కఁదనమును, తొలఁగి = వదలి, నిదురన్, చెందునలినియుఁబోలెన్ = పొందెడుతామరలతవలెన్, దలము = అధికము, అగువలరాయనికాఁకలన్ = అగుమన్మథునితాపముచేతను,

అలయుచున్=శ్రమపడుచున్, సొలయులలనన్=మూర్ఛపొందుభద్రను, కనుఁగొని=చూచి, ఎలమిన్=ప్రీతితోన్, మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.

క॥ తఱియం జని నునుఁజెక్కులఁ
దొరఁగెడుకన్నీరు వోవఁ ♦ దుడుచుచు నంసో
పరి విదిలి జాఱుఘనకచ
భరమును సవరించి యిట్లు ♦ పలికిరి చెలిమిన్॥ 55

తఱియం జని=సమీపించి, నునుఁజెక్కులన్=నున్ననిచెక్కులందున్, తొరఁగెడుకన్నీరు=స్రవించుకన్నీటిని, పోవన్=పోవునట్లు, తుడుచుచున్, అంసోపరి=బుజముమీఁదను, విదిలి=వీడి, జాఱుఘనకచము=పడుచున్నగొప్పకొప్పును, సవరించి=బాగుచేసి, ఇట్లు=ఈప్రకారము, చెలిమిన్=ప్రేమచేతను, పలికిరి=మాటలాడిరి.

చ॥ ఒకనిముసమ్ము మమ్ము నయ ♦ యో యెడఁబాయనిదాన వొంటిఁ గా
నకు నెటు వచ్చితమ్మ కెల ♦ నం దరిలేనిమరందసింధు లిం
తకు నెటు లీఁదితమ్మ యెడఁ ♦ దప్పనిబల్గపురంపుఁదిప్ప లో
ర్వక యెటు దాఁటితమ్మ మగు ♦ వా తెగువల్ తగు నమ్మ యెమ్మెయిన్॥

అయయో!=ఎంతకష్టము. సంతాపార్థక మైనయవ్యయము, మగువా=ఓభద్రా! మమ్మున్, ఒకనిముసమ్ము=ఒకరెప్పపాటుకాలము సయితము, ఎడఁబాయనిదానవు=వదలియుండనిదానవు. (ఎడఁబాయనిది+వు=ఎడఁబాయనిదానవు.) అదిశబ్దమునకు వు, ను లు పరంబు లగునపుడును సంబోధనంబునందును దాన యనునాదేశం బగు. బా. కా. ఒంటిన్=సహాయములేకుండన్, కానకున్=అడవికిన్, పూఁదోఁటక నియర్థము. ఎటు=ఏప్రకారము, వచ్చితమ్మ, కెలనన్=సమీపమునందున్, దరిలేనిమరందసింధులు=ఒడ్డులేనిపూఁదేనెనదులను, ఇంతకున్=ఇంతకాలమునకున్, ఎటులు=ఏప్రకారము, ఈఁదితమ్మ=తరించితివి. ఎడన్=మార్గమధ్యమునందున్, తప్పని......తిప్పలు=దాఁటకుండ రావలను లేనిపెద్దకప్పురపుదిన్నెలను, ఓర్వక=ఆఁగక, ఎటు, దాఁటితమ్మ=అతిక్రమించితివి. ఎమ్మెయిన్=ఏప్రకారముచేతనైనను, తెగువల్=సాహసకార్యములు, తగునమ్మ=యుక్తమా? (కావని యర్థము.)

చ॥ ఇల నెలప్రాయపుం జెలువ ♦ లిచ్చ సహింపఁగటమ్మ దివ్యమౌ
చెలువము గల్గుచెల్వలకుఁ ♦ జిత్తమునం దిటు తాల్మిఁ దక్కి చిం
తిలుదురటమ్మ మేను వెను ♦ దియ్యని తియ్యనివింటి మేటిచేఁ
గల నలయింతురమ్మ కొల ♦ గాములు చెల్లునటమ్మ యింతికిన్ ॥ 57

ఇలన్ = భూమియందున్ (సప్తమ్యర్థమందు ద్వితీయ.) ఎలప్రాయపుం జెలువలు = యౌవనమందున్న స్త్రీలు, ఇచ్చన్ = వలపును, సహింపఁగటమ్మ = ధరింపరా (ధరింతు రని యర్థము.) జవ్వనులు తగినపురుషులను వలచుట సహజము గాని దివ్యము = ఒప్పునది, ఔ చెలువము = అయినయందము, గల్గుచెల్వలకున్ = కలిగినస్త్రీయలకున్, (స్త్రీయలనిమిత్తమని యర్థము.) చిత్తమునందున్ = మనసునందున్, తాల్మిన్ = ధైర్యమును, తక్కి = విడిచి, ఇటు = ఈప్రకారము, చింతిలుదురటమ్మ = విచారపడుదురా? (పడ రని యర్థము.) మేను = శరీరమును, వెనుదియ్యని...... తేలుపడి, వెను దియ్యని = సందేహము నొందని, తియ్యనివింటి మేటి = మన్మథునియొక్క, (చెఱకువిల్లు ధరించినవానియొక్క యని యర్థము.) చేన్ = చేతను, కలన్ = ..., అలయింతురమ్మ = శ్రమపెట్టుదురా? శ్రమపెట్టరని యర్థము. ఇంతికిన్ = స్త్రీకి, కొల గాములు = చెడుపనులు, చెల్లునటమ్మ = తగునా? (తగ దని యర్థము.)

ఉ॥ నెమ్మదిఁ జింత యేల రమ ♦ ణీ ... శౌరి నిన్ను శీ
ఘ్రమ్ముగ గారవింప ననురా ♦ గమునన్ విభవంబు లందెదో
యమ్మరొ నమ్ము నాదుపలు ♦ కాత్మధనమ్ముగ నమ్ము మిమ్ము తో
రమ్మగునివ్వనమ్మునఁ ది ♦ రమ్ముగ నుండుము గాంచి మిమ్ములన్ ॥ 58

రమణీ = ఓచక్కనియింతీ! నెమ్మదిన్ = మనసునందున్, చింత = శోకము, ఏల = ఎందుకనుట, శోకింపం బనిలే దని భావము. శౌరి = కృష్ణుఁడు నిన్నున్, శీఘ్రమ్ముగన్ = త్వరగానే, అనురాగమునన్ = ఎక్కువమోహముతోన్, ... = ఒప్పిదముతోన్, (ఒప్పిదముగా నని యర్థము.) గారవింపన్ = గౌరవింపఁగాన్, విభవంబులు = సంపదలను, అందెదవు = పొందెదవు. ఓయమ్మరో! (ఇందు రో, ఓ యనుసంబోధనము రెండును ... చింత్యము.) నాదుపలుకున్ = నామాటను, ఆత్మధనమ్ముగన్ = దగ్గఱ నున్న సొమ్ముగాను, నమ్ముము = విశ్వసింపుము. నెమ్మి, తోరమ్మగునివ్వనమ్మునన్ = గొప్పది యగునీతోటయందున్, తిరమ్ముగ

సంపదన్ = ఉన్న (పుష్పఫలాదిరూప మగు) భాగ్యముచే, ఇమ్మైన్ = ఆనందముతోన్, చూతము = కనుఁగొందము, రమ్మని.

వ॥ అపుడు కలవాణి సంస్కృతంబులై హరిపరంబు లగుశుద్ధాంధ్రవచనంబుల నిట్లనియె॥ 59

అపుడు = ఆకాలమునన్, కలవాణి = కలవాణి యను పేరు గలచెలి, సంస్కృతంబులై = సంస్కృతపుమాటలై, హరిపరంబులు = విష్ణువుం దెలుపునవి, అగు, శుద్ధాంధ్రవచనంబులన్ = అచ్చతెనుంగుమాటలతోన్, ఇట్లనియెన్ = ఈప్రకారము చెప్పెను. విష్ణుపర మైనయర్థమున నే కేవలసంస్కృతములును రెండవయర్థమున నచ్చతెనుఁగులు నగుపదములతోఁ జెప్పె నని యర్థము.

ఉభయభాషాకందము.

నీలాగారయనగవే
నాలియమాదానిపాల ♦ నాతిజలారే
మేలానీలావరయమి
వాలాయము సేనకావ ♦ వారకపదమా॥ 60

ఇందలిపదము లొక్కమాఱు కేవలసంస్కృతములును మఱియొక్కసారి యచ్చతెనుఁగువియునగును.

తెనుఁగుపదచ్ఛేదమునర్థమును.

నీలాగు, ఆరయన్, నగవు, ఏ, నాలి, అ, మాదానిపాలన్, నాతి, జలారే, మేలు, ఆ, నీలావు, అరయమి, వాలాయము, సేచు, ఆ, కావన్, వారక, పదమా, .

నాతి = ఓభద్రా! నీలాగు = నీవిధము, నీవు చేసినపని యని యర్థము. ఆరయన్ = ఆలోచింపఁగాన్, నగవే = నవ్వే. నవ్వునకుం దగినది యని యర్థము. నీవు చేసినపని పరిహాసము చేయుటకుఁ దగినది యని భావము. మాదానిపాలన్ = మాది యగుపనివిషయమై, నీవిటకు వచ్చుట మాకుఁ దెలుపుట యనుపనివిషయమై యని యర్థము. నాలియ = వంచనమా. వంచనము చేయవచ్చునా యని యర్థము. (కూడదనుట) 'అ' కాకువ్యర్థము. జలారే = స్తుతిం దెలుపునవ్యయము. కానియిది యిచట విపరీతలక్షణచే నిందం దెలుపును. నీవు చేసిన పని నిందింపఁదగిన దని యర్థము. శబ్దమునకు

సందర్భానుసారముగ విరుద్ధార్థమును గలిగించుశక్తి విపరీతలక్షణ యనంబడు. నీలావు=నీశక్తిని, అరయాము = తెలిసికొనలేకపోవుట, మేలా? = క్షేమమా? కా దని యర్థము. ఇట్టిబాధ గలిగినకాలమున మమ్ము విడిచి కాలక్షేపము చేయఁదగినశక్తి నీకుఁ గలదో లేదో తెలిసికొనలేకపోవుట మేలు గా దని భావము. కావఁగ=(నిన్ను) రక్షించుటకు, వాలాయము=తప్పకుండన్. నేన=నేనే. నిన్నుఁ గాపాడుట కవశ్యము నే నుండవలె నని యర్థము. వారక =తప్పక, నామాట నిరాకరింపక యని యర్థము. పదము. అ=(తోఁటకు) నడువుము.

సంస్కృతపదచ్ఛేదము నర్థమును.

నీలాగారయ, నగవ, ఇనాలియ, మా, దానిపాలన, అతిబలారే, మేలానీలావర యమివాల, అ, యమునేన, క్కా, అవ, వారకపదమ, అ.

నీలాగారయ, నీల=నీలాచల మనెడు, అగార=గృహమును, య=పొందిన స్వామీ. నీలాచలమున వాసము చేయునట్టి ప్రభువా యని యర్థము. జగన్నాథస్వామి వాసముచేయుకొండకు నీలాచల మని పేరు. నగవ=గోవర్ధన మనుపర్వతమును వహించినగోపాలుఁడా. ము న్నొకనిమిత్తమున నింద్రుఁడు కోపించి రాలవానం గృష్ణునకు నివాసస్థాన మగువ్రజముపైఁ (పసులమంద) గురియింప గోవులను గోపాలురను రక్షింపఁ గృష్ణుఁడు గోవర్ధనంబు కేల ధరియించె నని భాగవతము. ఇనాలియ, ఇన=సూర్యులయొక్క, ఆలి=సముదాయమును, య=పొందినపురుషుఁడా, సూర్యమండలములో బంగారువికార మైనశరీరము గలపురుషరూపమున నీశ్వరుఁ డున్నాఁ డని వేదాంతములయందుఁ బ్రసిద్ధి. దానిపాలన=గజవరదుఁడా. (దానము=ఏనుఁగుమదము. అదికలదిదాని=గజము. దానిని రక్షించినవాఁడు=దానిపాలుఁడు. సంబోధనము. దానిపాలన.) విష్ణువు గజమును రక్షించినకథ సుప్రసిద్ధము. అతిబలారే=ఇంద్రు నతిక్రమించినబలవంతుఁడా. (బలారి=బలుఁ డనురక్కసునకు శత్రువు. ఇంద్రుఁడు. అతని నతిక్రమించి పారిజాతమును హరించినవాఁ డతిబలారి=కృష్ణుఁడు. సంబోధన మతిబలారే.) కృష్ణుఁ డింద్రుని జయించి పారిజాతముం దెచ్చి సత్యభామ కిచ్చె ననుకథ మిగులం బ్రసిద్ధము. మేలానీలావర, మా=లక్ష్మికిని, ఇలా = భూదేవికిని, నీలా=నీలాదేవికిని, వర=భర్తా. శ్రీభూనీలాపతీ యని యర్థము. యమిపాల=ఋషులకు రక్షకుఁడా. సత్యము, అస్తేయము (పరద్రవ్యముహరింపమి) మొదలగువానిసముదాయము యమము. అది కలవాఁడు యమి. అట్టివారికి రక్షకుఁడా యని యర్థము ఇందు వకారమునకును, పకారమునకును నభేదము గలుగుటచే యమివాల యనుచో

యమిపాల గ్రహింపఁబడె. అ=(సకలలోకములకుఁ) గారణమా. (ని) అకారో బ్రహ్మ విష్ణ్వీశ కమఠే ష్వంగణే రణే గౌర వేంతఃపురే హేతౌ. నా. నా. యమునే న=కాళిందీనాయకుఁడా. యమునా=కాళిందికి, ఇన=ప్రభువా. (ని) కాళిందీ సూర్యతనయా యమునా. అ. కృష్ణుఁడుకాళింది యనుకన్నెం బెల్లియాడినట్లు భాగవతమునఁ గలదు. వారకపదమ, వారక=(దోషముల) వారించు, పదమ=పాదశోభ గల, అ=ఓకృష్ణా, మా=నన్ను, కౌ=భూమియందు, (ని) గోత్రాకుఃపృథివీ. అ. అవ=రక్షింపుము. నాచెలిం గాపాడు మని యర్థము. ఇట్లు కలవాణి చెలినిమిత్తమై కృష్ణునిఁ బ్రార్థించెను.

క॥ అన బాలం గని కేలం
గొని లీలం దిగిచి యెత్తి ♦ కూరిమితోఁ దో
డ్కొని కేళీవనిపాళికిఁ
జనె నాళీజనము మనము ♦ సంతసమందన్॥ 61

అనన్=కలవాణియిట్లు పలుకన్, ఆళీజనము=చెలికత్తెలసముదాయము, బాలన్=భద్రను, కేలన్=చేతులతోను, కొని=పట్టుకొని, లీలన్=విలాసముతోన్, తిగిచియెత్తి=లాగికొని, కూరిమితోన్=ప్రేమతోన్, కేళీవనపాళికిన్=క్రీడావనప్రదేశమునకున్, మనము సంతసమందన్=మనము సంతోష మందఁగా, తోడ్కొని చనెన్=తీసికొనివెళ్లెను.

సీ॥ మోముఁదమ్ములమీఁద ♦ ముసరు తేఁటులచాలు
లలితనాసాగంధ ♦ ఫలులఁ దోలఁగ
నధరబింబములకై ♦ యరుదెంచుశుకములు
తనుసాంకవసువాస ♦ సను దలంక
నక్షిమీనముల డా ♦ యఁగ వచ్చుకోకముల్
నగవువెన్నెలలచే ♦ నెగసిపోవ
భుజమృణాళికలఁ గ ♦ ప్పుమరాళికలు నీల
కబరికాభ్రములచేఁ ♦ గలసిపఱువఁ
జను చెలులమూఁపులఁ గరంబు ♦ లునిచి పొదల

విరులు నిట్టూర్పుగాడ్పుల ♦ వేఁడి నులియఁ
జివురుటాకులు మెమ్మేనుఁ ♦ దవిలి వాడ
విరహతాపాప్తి వనవీథి ♦ వెడలె రమణి॥ 62

మోముఁదమ్ములమీఁదన్ = ముఖపద్మములందుఁన్, ముసరు తేఁటులచాలు = క్రమ్ముకొను తుమ్మెదలబారు, లలిత......ఫలులన్, లలిత = మనోహరమైన, నాసా = ముక్కులనెడు, గంధఫలులన్ = సంపెంగలచేతను, తొలఁగన్ = పాఱిపోఁగాన్, వనవిహారమునకు బయలువెడలిన స్త్రీలమోములం జూచి తుమ్మెదలు పద్మములని భ్రమియించి యందలి మకరందమునకై వచ్చి నాసలంజూచి సంపెంగలని తలఁచి తొలఁగుచుండఁగా ననిభావము. వారిమోములు పద్మములను నాసలు సంపెంగలను బోలునని నిష్కర్షము. అధరబింబములకై పెదవులనెడు దొండపండ్లకై, అరుదెంచు శుకములు = వచ్చెడుచిల్కలు, తను......నను, తను = శరీరమునందలి, (సహజమైన) సాంకవసువాసనను = జవ్వాదిపరిమళముచేతను, తలంకన్ = భయపడఁగాన్, ఈజవ్వనులపెదవులు దొండపండ్లని చిలుకలు వానికై వచ్చి వారి శరీరములందలి సహజము లగు జవ్వాదివాసనలకుఁ జడిసి తొలఁగుచుండఁగా నని భావము. స్త్రీలదేహమున దిట్టిపరిమళము గలదని వసుచరిత్రాదులందును గలదు. అక్షిమీనములన్ = కన్నులను చేఁపలను, డాయంగన్ = సమీపించుటకు, వచ్చుకోకములు = వచ్చెడు చక్రవాకములు, నగవువెన్నెలలచేన్ = హాసమనెడు వెన్నెలకాంతులచేతను, ఎగసిపోవన్ = ఎగిరిపోఁగాన్, వారికన్నులు మీనములను బుద్ధిచే వాని భక్షింప వచ్చిన జక్కవలు మందహాసమును వెన్నెలగాఁ దలఁచి భయపడి తొలఁగుచుండఁగా నని యర్థము. భుజమృణాళికలన్ = చేతులనెడు తామరతూండ్లను, కప్పుమరాళికలు = ఆక్రమించు నంచలు, నీలకబరికాభ్రములచేన్ = నల్లని కొప్పులనెడు మేఘములచేతను, కలసి = కూడి, పటువన్ = పాఱిపోఁగాన్, హంసలు వారి బాహువులను దూండ్లనుకొని గ్రహియింపఁ బోయి కచములను మేఘములను కొని తిరిగి పోవుచుండఁగా నని యర్థము. (ఇందుఁ దుమ్మెదలకు సంపెంగలకును, జిలుకలకును సంకుఁబిల్లులకును, జక్కవలకును వెన్నెలలకును, హంసలకును మేఘములకును, సహజవిరోధ మని తెలియవలెను.) చనుచెలులమూఁపులన్ = పోయెడు సఖురాండ్ర బుజములమీఁదను, కరంబులు = చేతులను, ఊనిచి = నిలిపి, పాదలవిరులు = పాదలందున్న పువ్వులు, నిట్టూర్పుగాడ్పులవేఁడిన్ = అధికమైన శ్వాసవాయువుల వెచ్చఁదనముచేత, నులియన్ = వాడిపోవఁగాన్, చివురుటాకులు = లేఁతయాకులు, మెమ్మేను = శరీరమును, తవిలి = తాఁకి, వాడన్ = వడలిపోవఁగాన్, (ఇవి

కెంపును దాపాధిక్యమును సూచించును.) రమణి = భద్ర, విరహతాపాప్తిన్ = ఎడఁబాటువలని కాఁక దగులుటచేత, వనవీథిన్ = వనమార్గమందు, వెడలెన్ = బయలువెడలెను. రూపకమును, నతిశయోక్తియు నలంకారములు.

క॥ రాజద్వనభూజసుమస
మాజవిభవ మెఱుకపఱిచె ♦ మానిని కపు డా
ళీజన మేతత్కథన
వ్యాజంబునఁ బ్రొద్దు పుత్తు ♦ మనుచుం బ్రేమన్॥ 63

ఆళీజనము = చెలుల సముదాయము, ఏతత్కథనవ్యాజంబునన్ = దీనిం జెప్పుట యను మిషచేతను, ప్రొద్దు = కాలమును, పుత్తము = కడపుదము. అనుచున్, ప్రేమన్ = స్నేహముచేతను, మానినికిన్ = భద్రికున్, అపుడు = ఆకాలమున, రాజ...... విభవము, రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, వన = తోఁటయందలి, భూజ = వృక్షముల యొక్కయు, సుమ = పూవులయొక్కయు, సమాజ = సముదాయముయొక్క, విభవము = సంపదను, ఎఱుకపఱిచెన్ = తెలియఁ జేసెను. ఇందు సమాజశబ్దము మనుష్యాదిసముదాయమునకే యుపయోగింపవలసినను లక్షణచే వృక్షాదులకే యుపయోగింపఁబడెను.

చ॥ వరసుమనోనురాగవిభ ♦ వంబున గుచ్ఛకుచంబులాని సం
భరితరుచిం జెలంగు మృదు ♦ పల్లవపాణుల భూజనాథుకం
ధరను గవుంగలించుచు ల ♦ తావనితామణి భృంగనాదసా
దరమృదువాగ్విలాససము ♦ దారత మంతనమాడె నెచ్చెలీ॥ 64

నెచ్చెలీ = ఓసఖీ, లతావనితామణి = తీవ యనుస్త్రీశ్రేష్ఠము, వర......... జనన్, వర = శ్రేష్ఠమైన, సుమనః = పూలయొక్క, అనురాగ = రక్తిమయొక్క, విభవంబునన్ = సంపద యనిమెడు, మగనియందలిమనఃపూర్వక మైనప్రేమాతిశయముచేతను, గుచ్ఛకుచంబులు = పూగుత్తు లనెడుస్తనములను, ఆని = అదిమి, సంభరితరుచిన్ = నిండయినకాంతిచేతను, చెలంగుమృదుపల్లవపాణులన్, చెలంగు = ప్రకాశించెడు, మృదు = మెత్తని, పల్లవ = చిగుళ్లనెడు, పాణులన్ = హస్తములతోన్, భూజనాథుకంధరన్ = వృక్షరాజ మనుభర్తయొక్కమెడను, కవుంగలించుచున్ = ఆలింగనముచేసికొనుచున్, భృంగనాద......సముదారతన్, భృంగ = తుమ్మెదలయొక్క, నాద =

కూఁతలనెడు, హృద్య = శ్రావ్యమైన, వాగ్విలాస = మాటలసొంపుయొక్క, సముదారతన్ = ఆధిక్యముతో, మంతనమాడెన్ = రహస్యము చెప్పుచుండెను. లోకమున నొకానొకజవ్వని భర్తయందలియనురాగాతిశయముచే స్తనము లణఁగునట్లు భర్తం గౌఁగిలించుకొనిన ట్లీలత పూలగుత్తులు సోఁకునట్లు వృక్షము నల్లికొనె ననియు నప్పుడామెమాటలుచెప్పుచున్న ట్లందలితుమ్మెదలు మృదువుగా ధ్వనించుచుండె ననియు భావము. సావయవరూపకాలంకారము.

చ॥ మును పువుఁదేనె నల్కి తెలి ♦ మొగ్గల ముత్తెపుముగ్గు వెట్టి యిం
పొనరుప్రవాళదీపికలు ♦ నొప్పగుపూఁబఱపుల్ ఘటించి కుం
జనిలయసీమ లిట్లు వరు ♦ సం గయిచేసి మరుద్వరాప్తికై
కనదళివీక్షలై యెదురు ♦ కన్గొనెఁ గంటె లతాసతీతతుల్॥ 65

లతాసతీతతుల్ = తీవ లను స్త్రీసముదాయములు, మును = మొదటను, కుంజనిలయసీమలు = పొదరు లనునిండ్లప్రదేశములను, పువుఁదేనెన్ = మకరందముచేతను, అల్కి = అలికి, తెలిమొగ్గలముత్తెపుముగ్గు = తెల్లనిమొగ్గలనెడుముత్యాలముగ్గును, పెట్టి = ఉంచి, ఇంపు = ఆనందమును, ఒనరు.....కలు, ఒనరు = కలిగించెడు, (ఇది ప్రేరణార్థక మని తలఁపవలెను.) ప్రవాళదీపికలున్ = చివుళ్లనెడుదీపములును, ఒప్పగుపూఁబఱపుల్ = అందము లగుపూవు లనెడుసెజ్జలును, ఘటించి = కూర్చి, ఇట్లు = ఈప్రకారము, వరుసన్ = క్రమముతో, కయిచేసి = అలంకరించి, మరుద్వరాప్తికై, మరుత్ = వాయువను, వర = భర్తయొక్క, ఆప్తికై = రాకకై, కనదళివీక్షలై, కనత్ = ప్రకాశించెడు, అళివీక్షలై = తుమ్మెద లనుచూపులు గలవియై, యెదురు కన్గొనెన్ = ఎదురు చూచుచుండెను. కంటె = చూచితివా? కామపీడితయై గృహమునం దన్ను నలంకరించుకొని మగనిరాకకై యెదురు చూచునింతి వాసకసజ్జిక యనంబడు. ఈపద్యమునం దిట్టినాయికాత్వము లతలయం దారోపింపఁబడెను. అలంకారము మీఁదటి యట్లె.

చ॥ అనిశమహానురాగసము ♦ దంచిత లౌసరసాంతరంగప
ద్మినుల మదాంధతన్ విడచి ♦ త్రిమ్మరుతుమ్మెదనెమ్మికాఁడు దా
ననయము చూచితే యపవన ♦ యమ్మునఁ బుష్పిణులైనకొమ్మలన్
నెనరున నొందుచుండె రమ ♦ ణీ మధుపాళుల కేడ నిల్కడల్ ?॥66

అనిశ......తలు, అనిశ=ఎల్లకాలమును, మహత్ = అధికమైన, అనురాగ= ఎఱ్ఱనికాంతిగలుగుటచేతను, సముదంచితలు = ప్రకాశించునవి. ఎల్లకాలము నధికమైన ప్రేమముచేఁ బూజింపఁబడువా రని యర్థాంతరము. ఔ సరసాంతరంగపద్మినులన్ = అగు, సరస = ఉదకముతోఁగూడిన, అంతరంగ = లోపలియవయవము (దుంప) కల పద్మినులన్ = పద్మలతలను, అగుసరసమైనమనసు గలపద్మినీజాతిస్త్రీల నని రెండవ యర్థము. మదాంధతన్ = పొగరువలనిగ్రుడ్డితనముచేతను, విడచి = వదలి, త్రిమ్మరుతుమ్మెదనెమ్మికాఁడు = సంచరించెడుతుమ్మెద యనుప్రియుఁడు, తాన్ = తాను, అవినయమ్మునన్ = అవిధేయతచేతను, (చెడునడవడిచేత నని యర్థము.) పుష్పిణులైనకొమ్మలన్ = పువ్వులు గలచెట్టుకొమ్మలను, రజస్వలలైనస్త్రీల నని రెండవయర్థము. అనయము = అత్యంతము, నెనయన్ = నెయ్యముతోన్, ఒందుచుండెన్ = పొందుచుండెను. రమణీ = ఓభద్రా! చూచితే = చూచితివా? మధుపాళులకున్ = తుమ్మెదలసమూహమునకున్, మద్యపానముచేయువారల సముదాయమున కని రెండవయర్థము. నిల్కడల్ = మనస్థైర్యములు, ఏడన్ = ఎక్కడన్, (కల్గున్) ఎక్కడను లే దని యర్థము. భ్రమరములు పుష్పిణు లగుకొమ్మలను బొందుచున్న వనువిశేషమును మధుపములకు నిల్కడ లే దనుసామాన్యమున సమర్థించెం గాన నిం దర్థాంతరన్యాసాలంకారము మఱియును రెండర్థములు గలచోట నర్థద్వయమునకు నభేదనిశ్చయముచే శ్లిష్టరూపకము.

సీ॥ వితతాళిమాలికా ♦ వేణువు మ్రోయించి
బలునెమ్మినటనముల్ ♦ వెలయఁజేసి
కలకంఠకాకలీ ♦ గానంబు లలరించి
ఘనమండలవిలాస ♦ గతులు పూని
కమనీయశుకభాష ♦ ణముల ముచ్చటలాడి
వలపూర విరులన ♦ వ్వు లొదవించి
మంజుకింజల్కరో ♦ మాంచగుచ్ఛస్తనాం
చద్గోపికాసహ ♦ స్రముల నెనసి
కమ్రశాఖాభుజంబులఁ ♦ గౌఁగిలించి
కలరవస్వనమణితంబు ♦ లొలయ రాస
కేళిఁ జూపించెఁ బ్రాపింఛ ♦ కృష్ణమూర్తి

యివ్వనంబునఁ గనుఁగొంటె ♦ యిందువదన! 67

తాపింఛకృష్ణమూర్తి = చీఁకటిమాఁకనుకృష్ణమూర్తి, వితతా......వేణువు, వితత = విశాల మైన, అళిమాలిక = తుమ్మెదలబా రనెడు, వేణువు = పిల్లఁగ్రోవిని, మ్రోయించి = ధ్వనించునట్లు చేసి, బలునెమ్మినటనముల్ = అధిక మైననెమళ్లయొక్క నాట్యములను, నట్టిసంతసముతోడినాట్యములను వెలయఁజేసి = ప్రకటించి, (కృష్ణుఁడు రాసక్రీడయందుఁ బిల్లఁగ్రోవితో గానముచేయుచు నాట్యము చేసె నని భాగవతము.) కలకంఠ......లు, కలకంఠ = కోయిలలయొక్క, కాకలీ = సూక్ష్మ మైనమధురధ్వని యనెడు, గానంబులు = సంగీతములను, అలరించి = ప్రకాశింపఁజేసి, ఘనమండలవిలాసగతులు = మేఘమండలముయొక్కవిలాసముతోఁ గూడినత్రోవను, ఆకాశము నని యర్థము. (ఈయర్థమున బహువచన మవివక్షితము.) పూని = ధరించి, మేఘమండలమువఱకు నౌన్నత్యమున వ్యాపించి యని వృక్షపర మైనయర్థము. గొప్పవి యగుమండలాకార మైనగమనములను ధరించి యని కృష్ణపర మైనయర్థము. (ఈరెండర్థములకు నిట నభేదాధ్యవసాయము.) కమనీయ......ములన్, కమనీయ = మనోహరము లైన, శుకభాషణములన్ = చిలుకపలుకులచేతను, ముచ్చటలాడి = ప్రియవాక్యములు పలికి యని వృక్షపరము. చిలుకపలుకులం బోలుపలుకులచేతఁ బ్రియవాక్యములు పలికి యని కృష్ణపరము. వలపు = పరిమళము, ఊరన్ = అధికము కాఁగాన్, (ప్రేమ మధికము కాఁగా నని కృష్ణపరము.) విరులనవ్వులు = పువ్వు లనెడుహాసములను, ఒదవించి = కావించి, పువ్వులం బోలిననవ్వును గావించి యని కృష్ణపరము. మంజు......లన్, మంజు = మృదువులగు, కింజల్క = పువ్వులోనికాఁము లనెడు, రోమాంచ = గగుర్పాటు గల, గుచ్ఛ = పూగుత్తు లనెడు, స్తన = కుచములచేతను, అంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, గోపికాసహస్రములన్ = శారిబా (సుగంధిపాల) లత లనెడుశ్వేతలయొక్కసహస్రములను (శ్వేత = గొల్లది) ఎనసి = పొంది, (ని) గోపీ శ్యామా శారిబా స్యాత్. అ. కమ్రశాఖాభుజంబులన్ = మనోహర మైనకొమ్మ లనెడుహస్తములతోన్, కాఁగిలించి = ఆలింగనము చేసికొని, కలరవ......బులు, కలరవ = పావురములయొక్క, స్వన = ధ్వను లనెడు, మణితంబులు = రతికాలమందుఁ గంఠమునఁ బుట్టుధ్వనివిశేషము, (ని) మణితం రతికూజితం. అ. ఒలయన్ = వ్యాపింపఁగాన్, రాసకేళిన్ = గొల్లవా రాడుకొనునొకయాటను, పెక్కండ్రు గలిసి చేయునాట్య మని కొంద అందురు. ఇవ్వనంబునన్ = ఈతోఁటయందున్, చూపించెన్ = కనుపఱిచెను, ఇందువదన = ఓభద్రా! కనుగొంటె = చూచితివా? మున్ను శ్రీకృష్ణుఁడు మందయందు

రాసముం జూపె నని భాగవతమున నున్నది. ఇప్పు డీవనమునం దున్న తమాలవృక్షమున నైల్యగుణసామ్యముచేఁ గృష్ణత్వ మారోపించి రాసము చూపినపుడు కృష్ణుఁడు చేసినగానాదులను నావృక్షమునం దున్న కోయిలలకూఁతలు మొదలగువానియం దారోపించెను ; గాన సావయవరూపకాలంకారము.

క॥ వని సాధుమాధుకరగో
ష్ఠిని వర్తిలుచున్నతపసి ♦ చిత్రంబుగ నూ
తనశోభ నలరుగణికల
నెనసి మొగడచన్ను లంటె ♦ నిది గనుఁగొంటే॥ 68

(భద్రా !) వనిన్ = ఈతోఁటయందున్, సాధు......గోష్ఠిన్, సాధు = పరోపకారముచేయు, మాధుకర = మధుకరవృత్తిచే జీవించువారియొక్క, (మధుకరము = తుమ్మెద. దీనివృత్తి పువ్వుపువ్వునకుం బోయి మకరందము గ్రోలుట. ఇట్లే యింటింటికిం బోయి భిక్షుఁ గొని జీవించుట మధుకరవృత్తి. (తుమ్మెదవృత్తిం బోలినవృత్తి యని యర్థము.) దీనిచే జీవించువారు మాధుకరులు.) గోష్ఠిన్ = సల్లాపముతోన్, ఇతరులకు హాని చేయనితుమ్మెదలసముదాయముతో నని ప్రకృతార్థము, మధుకరములసంబంధ మైనగోష్ఠి మాధుకరగోష్ఠి. గోష్ఠి = సముదాయము. వర్తిలుచున్నతపసి = ఉన్నతపశ్శాలి, ఉండెడిగాఁచె ట్టని ప్రకృతార్థము. నూతనశోభలన్ = క్రొత్తదీప్తులతోన్ అలరుగణికలన్ = ప్రకాశించువేశ్యలను, ప్రకాశించునడవిమల్లెల నని ప్రకృతార్థము, ఎనసి = కూడుకొని, మొగడచన్నులు = మొలకచన్నులను, చన్నులఁ బోలినమొగ్గల నని యర్థాంతరము. చిత్రముగన్ = వింత గలుగునట్లు, అంటెన్ = స్పృశించెను. ఇది = ఈవింతను, కనుగొంటే = చూచితివా ? ఇందుఁ దపసి యనువిశేష్యముసయితము శ్లేషించుటచేఁ బ్రాచీనులు శబ్దశక్తిమూలధ్వని యగు నని యందురు. ఇట్టిచోట్లఁ బ్రకృతాప్రకృతశ్లేష మనియే యప్పయ్యదీక్షితులు చెప్పిరి.

సీ॥ ఆమ్రివల్లరి కేల ♦ నంటు మల్లన బాల
తిలకింపు మిది దీనిఁ ♦ దిలక మేని
సుదతి తాఁచఁగదమ్మ ♦ యిది యశోకపుఁగొమ్మ
కౌఁగలింపుము తావి ♦ గవయఁ గ్రొవి
యిది ప్రియాళువు నాతి ♦ గదిసి పాడుము గీతి

ముచ్చటాడుచు నేగు ♦ ముదిత గోఁగు
కాంచనం బిది యింతి ♦ నించు మాననకాంతి
చేరి నవ్వుము పొన్న ♦ చెలువమిన్న
శ్వాస మొందింపు మిది సింధు ♦ వార మతివ
యువిద కేసర మిది దీని ♦ నుమియు మమ్మ
యిటు లొనర్చినఁగాక యి ♦ వ్విటపములు సు
మంబు లీనవు వింటివే ♦ మంజువాణి॥ 69

బాల=ఓముద్దరాలా! ఆమ్రవల్లరి=తియ్యమామిడిచెట్టుయొక్క కొమ్మను, కేలన్ = హస్తముతో, అల్లన=మెల్లఁగాన్, అంటుము=ముట్టికొనుము. ఇది=ఎదుటనున్నయీచెట్టు, తిలకము=బొట్టుగుచెట్టు, ఏని = అయినయెడల, దీనిన్, తిలకింపుము=చూడుము. సుదతి=ఓభద్రా! (మేలయినదంతములు గలది) ఇది, అశోకపుఁగొమ్మ=అశోక మనుచెట్టుయొక్క కొమ్మ; (అగును) (దీనిన్) తాఁచఁగదమ్మ=తన్నుము. తావి=సుగంధము, కవయన్=క్రమ్ముకొనునట్లు, కురివిన్=కురవకమును (పూవులగోరంటచెట్టును) కౌఁగలింపుము; నాతి=ఓచిన్నదానా? ఇది, ప్రియాళువు=మోరటిచెట్టు; కదిసి=(దీని) సమీపించి, గీతి=గానమును, పాడుము; ముదిత=ఓస్త్రీ! గోఁగు=ఇది కర్ణికారవృక్షము. ముచ్చట=మధురమైనమాటలు, ఆడుచున్=పలుకుచున్, ఏగుము=(దీనిసమీపమునుండి) పొమ్ము. ఇంతి = ఓకాంతా! ఇది, కాంచనంబు=సంపెంగచెట్టు. ఆననకాంతి=ముఖశోభను, నించుము=(ఇందుఁ) బ్రసరింపఁజేయుము. చెలువమిన్న =ఓసుందరీరత్నమా! పొన్న=(ఇది) పున్నాగవృక్షము. చేరి=సమీపించి, నవ్వుము. అతివ=ఓజవ్వనీ, ఇది, సింధువారము=వావిలిచెట్టు; శ్వాసము=ఊపిరిని, ఒందింపుము=(దీనికిం) దాఁకునట్లుచేయుము. ఉవిద=ఓయువతీ! ఇది, కేసరము=పొగడచెట్టు; దీనిన్, ఉమియు మమ్మ=(మద్యముతో) నుమియుము. మంజువాణి=ఓమృదుభాషిణీ! ఇటులు=నేఁ జెప్పినప్రకారము, ఒనర్చినఁగాక=చేసిననే కాని, ఇవ్విటపములు=ఈచెట్లు, (ఈశబ్దమునకుఁ గొమ్మలసముదాయ మనియేని బోదెలేనిచెట్టనియేని యర్థము; గాని యిచట వృక్షసామాన్యమునకే యుపయోగింపఁబడెను.) సుమంబులు=పువ్వులను, ఈనవు=ప్రసవింపవు. వింటివే=ఆలకించితివికదా! చెట్లకుం దీవలకు నకాలమునఁ బువ్వులు మొదలగువానిం బుట్టించు క్రియ దోహద మనంబడు. స్త్రీలు చేతఁ దాఁకుట మామిడికిని, చూచుట తిలకమున

కును, కాలఁ దన్నుట యశోకమునకును, కౌఁగిలించుట గోరంటకును, సంభాషించుట కొండగోఁగునకును, ముఖకాంతిఁ బ్రసరింపఁజేయుట సంపెంగకును, నవ్వుట పొన్నకును, ఊర్చుట వావిలికిని, కల్లుమియుట పొగడకును దోహదములు. ఇవన్నియు నిందుఁ జెప్పంబడె.

లయగ్రాహి.

చందనమహీరుహము ♦ లందుఁ బెనగొన్న గురు
వెందనునుఁదీవియల ♦ పందిరులలోఁ బెం
పొందువిరవాదిపువు ♦ గందవొడి రేఁచి చను
మందమలయానిలునిఁ ♦ జెందు పెనుతావిం
గ్రందుకొని ఘుమ్మురను ♦ చుం దనరుపూఁబొదల
సందుల మెలంగి పలు ♦ చందములచే మా
కందసుమబృందమక ♦ రందరసబిందువుల
విందులుగఁ గ్రోలెడుమి ♦ ళిందములఁ గంటే. 70

(ఓభద్రా) చందనమహీరుహములందున్ = మంచిగందపుఁజెట్లయందున్, పెనగొన్న గురువెందనునుఁదీవియలపందిరులలోన్ = అల్లుకొన్న గురువెందలయొక్క సన్ననితీఁగెలయొక్క పందిళ్లనడుమను, పెంపొందువిరవాదిపువుగందవొడిన్ = అధికమైనవిరజాజిపువ్వులయొక్క పరాగమును, రేఁచి = రేఁగఁగొట్టి, చనుమందమలయానిలునిన్ = పోయెడుచల్లగాలిని, చెందు పెనుతావిన్ = తగుల్కొనియెడుపరిమళముచేతను, గ్రందుకొని = అతిశయించి, ఘుమ్మురనుచున్ = ఘుమఘుమ లాడుచున్, తనరుపూఁబొదలసందునన్ = ప్రకాశించెడుపూవులు గలపొదరిండ్లమధ్యను, పలుచందములన్ = అనేకప్రకారములచేతను, మెలంగి = సంచరించి, మాకంద......బిందువులన్, మాకంద = మామిడి (పూవుల) యొక్క, బృంద = సముదాయముయొక్క, మకరందరసబిందువులన్ = తేనెబొట్లను, విందులుగన్ = ప్రియభోజనములు గాన్, గ్రోలెడుమిళిందములన్ = అనుభవించెడుతుమ్మెదలను, కంటే = చూచితివా?

క॥ అని జవ్వని కవ్వనితలు
వనితరువిభవములు దెలిపి ♦ వరసురభిరజం

బునఁ బసిమి దాల్చి తనులత
లొనరంగఁ బుష్పాపచయన ♦ ముత్సుకలగుచున్ ॥ 71

అవ్వనితలు, అని=ఇట్లు పలికి, జవ్వనికిన్ = భద్రకు, వనితరువిభవములు, వని = తోఁటయందలి, తరు = చెట్లయొక్క, విభవములు = సంపదలను, (చెట్లయొక్క పుష్ప ఫలాద్యతిశయము నని యర్థము.) తెలిపి = తెలియఁజేసి, వరసుగంధిబంధురన్ = శ్రేష్ఠమైనపరిమళము గలపుష్పాడిచేతను, తనులతలు = తీఁగెలవంటిశరీరములు, పసిమిన్ = పచ్చనికాంతిని, తాల్చి = ధరించి, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, పుష్పాపచయసముత్సుకలు, పుష్ప = పువ్వులయొక్క, అపచయ = కోయుటయందున్, సముత్సుకలు = వేడుకగలవారు, అగుచున్, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఇభగతిరగడ.

పొలఁతి యీగొజ్జంగి ♦ పొదలతేనియసోన
కళులు పటుచాతకము ♦ లై మసలె నిదిగోసఁ
జిన్నినునుఁజివురాకుఁ ♦ జిదిమితివె కెంగేలఁ
గన్ను లెఱ్ఱగఁ జేసెఁ ♦ గదవె కోకిల బాల !
ఘనకనకములు గొనుచుఁ ♦ గదలెఁ దెమ్మెరలిచ్చు
వనలక్ష్మిసొమ్ము లని ♦ వదలఁ జేమనవచ్చుఁ
గొమ్మ! కయి నంటి ననఁ ♦ గోయు మిఁక సంపఁగను
నెమ్మొగము చాయలన ♦ నిచిన దీచంపకము
కనదనిలగతి నెగయుఁ ♦ గపిత్రుమమారనములు
గని వెన్నె లనిపఱచెఁ ♦ గదె కోకవారనములు
బింబ మనియెమరుకొనె ♦ విడిచి శుక సులపాలి
నంబురుహనయన ద ♦ వ్వారసి నీకెమ్మోవి
జడిగొనఁదొరంగెఁ గే ♦ సరముల మరందములు
దడిసెఁ దద్బిందువుల ♦ ధమ్మిల్లకుందములు

పటుమధుపపటలు ల ♦ భ్రమ లనిమయూరములు
నటియించెఁ గంటె త ♦ న్నటనపుటూయారములు,
క్రూరఫణులను జుట్టు ♦ కొనియె నీచందనము
చేరఁబోవకు మటకుఁ ♦ జెలి నీకువందనము
గేదంగి కోయ కే ♦ గెద వేటికి మిటారి
కాదటే మరున కది ♦ గడిబంగరుకటారి
కలికి వనదేవతల ♦ కర్ణికాకారములు
వెలిపె నిచ్చటఁ జూచి ♦ తే కర్ణికారములు
లతలమాటునఁ బెంప ♦ లరునీదుకొనగోరు
సతివ యల్లయది పూ ♦ వని కేలఁ గొనఁగోరు
వేడుకగ విను దేల ♦ పికకుహూకారములు
చేడె యవి విరహిణుల ♦ చెవులకుఁ గఠోరములు
నఱవిరియు మొల్లవిరు ♦ లల్లచట మొల్లములు
మఱచి పోఁదగునటే ♦ మరున కవిభల్లములు
మరువంపుసౌరభము ♦ మఱలించెఁ గురువేరు
సరిగాదు దీని కిఁక ♦ జగతి వేరొకవేరు
సుదతిరో చేకొనవె ♦ సురపొన్నక్రొన్ననలు
చద లంటెఁ బుష్పముల ♦ సారెఁదద్వాసనలు
కొలఁది గనని విరాళి ♦ గొని సొలసినది కొమ్మ
జలజాస్త్రుఁ గొల్త మిఁక ♦ సఖులార రారమ్మ॥ 72

పాలఁతి=ఓస్త్రీ, ఈగొజ్జంగి......కుఁ, ఈ=దగ్గఱనున్న, గొజ్జంగిపొదలతేనియసోనకుఁ=గొజ్జంగిపూవులు గలపొదలయందలి తేనెవర్షమునకుఁ, అళులు=తుమ్మెదలు, పటుచాతకములై=నేర్పు గలవానకోయిలలై, వనిలోనఁ=ఈతోఁటయందుఁ, మసలెఁ=విహరించెను. వాన కురియునపుడు చాతకము లాకసమున సంచరించుచు నాజలబిందువులు త్రావున ట్లిచటిపొదలందుఁ దేనె యెడతెగకుండ వర్షించు

చుండఁ దుమ్మెదలు త్రావుచుండెనని యొకచెలి మఱియొకచెలితోఁ జెప్పెను. చిన్ని నును......వకన్, చిన్ని = మనోహరమైన, నును = మృదువైన, చిగురాకును = చిగురాకును, కెంగేలన్ = ఎఱ్ఱనిచేతితోన్, చిదిమితివె = తుంపితివా? (ఈకాగామునన) కోకిలబాల = చిన్నవయసున నున్న కోయిల, కన్నులు = నేత్రములను, ఎఱ్ఱగన్ = ఎఱ్ఱవి యగునట్లు, చేసెఁగదవె = కావించెనుగదా. స్వభావమునసే యెఱ్ఱనికన్నులు గోయిలకుం డెఁగాఁ జిగురాకుఁ గోయుటచేఁగల్గినకోపమున నవి యట్లయ్యె ననియొకచెలి యుత్ప్రేక్షించెను. తెమ్మెరమ్రుచ్చు = వాయువనుదొంగ, ఘనకనకములు = గొప్పవి యగునాగకేసరపుష్పము లనుబంగారు(వస్తువు)లను, కొనుచున్ = హరించుచున్, కదలెన్ = వెడలి పోయెను. శ్లిష్టరూపకాలంకారము. వనలక్ష్మిసొమ్ములు = వనలక్ష్మియొక్క భూషణములు, అని = ఇట్లు తలఁచి, (వానిని) వదలఁడు = విడువఁడు. ఏమనవచ్చునో = ఏమనుటయుక్తము. ఈపుష్పములు వనశోభకుం గారణ మనిర్ధియైన విడునకవాయువు హరించుచున్నాఁడు. వీని నేమనవచ్చు ననియొకచెలి మఱియొకచెలితో ననెను. గాలిచేతం బువ్వు లెగిరిపోవుచున్న వనిభావము. కొమ్మ = ఓచెలియా! కయిన్ = చేతితోన్, అంటి = ముట్టుకొని, ననన్ = పువ్వును, కోయుము. ఇఁకవంపనము = ఇంతకంటె వగపనము గన్ గొమ్మ వంగఁజేయకుము. ఈచంపకము = ఈసంపంగి, నెమ్మొగముదామములన్ = ముఖకాంతులచేతన్, ననిచినది = పూచినది. ఇది మన ముఖకాంతిచేఁ బూచెను కాఁ బట్టి దీనిని వంచి బాధింపక పూలుఁగోయుమని యొకతె మఱియొకతెతోఁ జెప్పెను. (జవ్వనులముఖకాంతిప్రసారముచే సంపెంగ పూచు ననిదోహదములలోనున్నది.) కోకవారములు = జక్కవలగుంపులు, కనదనిలగతిన్ = ప్రకాశించుచున్న వాయుసంచారముచేతను, ఎగయుకప్రపుదుమారములు = ఎగిరెడుకప్పురపుధూళులను, కని = చూచి, వెన్నెలని = చంద్రునికాంతి యనిభ్రమించి, పఱచెఁగదె = పాఱిపోయెనుగదా! గాలిచేఁ గప్పురపుచెట్లనుండి యెగిరెడుదుమ్ము చూచి తెల్లఁగనుండుటచేఁ జక్రవాకములు వెన్నెల యనిభ్రమించి తమకు దానికి విరోధముగావున పాఱిపోవుచుండెనని యొకతె చెప్పెను. దీనను ముందువాక్యమునను (భ్రాంతిమదలంకారము.) అంబురుహానన యన = ఓయింతీ! శుకము = చిలుక, దవ్వు = చాలదూరము, అరసి = ఆలోచించి, (మిగుల నాలోచించి యనియర్థము.) ఎలమావి = లేఁతమామిడిచెట్టును, విడిచి, నీకెమ్మోవి = నీపెదవి, బింబమని = దొండపండనుకొని, ఎదురకొనెన్ = ఎదురువచ్చెను. మకరందములు = పూఁదేనెలు, కేసరములన్ = కేసరపుష్పములనుండి, జడిగొనన్ = ఎడతెగకుండఁగాన్, తొరంగెన్ = స్రవించెను. తద్బిందువులన్ = ఆతేనెబిందువులచేతను, ధమ్మిల్లపుంచములు = కొప్పులోనిమొల్లమొగ్గలు, తడిసెన్ = నానెను. అతిశయోక్త్యలంకార

ము. మయూరములు = నెమిళులు, పటుఘనపటలులు, పటు = చొరవగల, ఘనపటలులు = తుమ్మెదగుంపులు, అభ్రములని = మేఘములని, నటియించెన్ = నృత్యము చేసెను. దీనియందు భ్రాంతిమదలంకారము. తన్నటనపటూయారములు = వానినాట్యపు సొగసులను, కంటె = చూచితివా? చెలి = ఓసఖీ! ఈచందనము = ఈమంచిగంధపుఁజెట్టు, క్రూరఫణులన్ = ఘాతుకములైనపాములను, చుట్టుకొనియెన్ = తన్నావరించునట్లు చేసికొనెను. అటకున్ = ఆచోటునకున్, చేరఁబోవకుము. నీకున్, వందనము = నమస్కారమును, (చేయుదును.) మిటారి = ఓమదవతీ! గేదంగి = మొగలిపూవును, వీటికి = ఎందులకున్, కోయక, ఏగెదవు = పోయెదవు. అది = ఆపువ్వు, మరునకున్ = మన్మథునకున్, కడిబంగరుకటారి = పరిమళము గలిగినబంగారుకత్తి, కాదటే = కాదా? (అగు ననియర్థము.) మొగలిపువ్వుఁ గోయక యేలపోయెద వనియొకతె చెలి నడుగ నది యాపువ్వు మన్మథునియాయుధము గాన ముట్టనైతి ననిచెప్పెను. కలికి = ఓసుందరీ, ఇచ్చటన్, కర్ణికారములు = కొండగోఁగుపువ్వులు, వనదేవతలకర్ణికాకారములు = వనముం బాలించుదేవతలయొక్క కర్ణభూషణములయాకారములను, తెలిపెన్ = ప్రకటించెను. (స్త్రీలు చెవులను ధరించెడునొకభూషణము కర్ణిక యనంబడును.) కొండగోఁగుపువ్వులు వనదేవతలయొక్క కర్ణభూషణములవలె నుండె ననిభావము. లతలమాటునన్ = తీఁగెలచాటునన్, పెంపలరునీమకొనగోరు = అతిశయముచేఁ బ్రకాశించు నీగోటితుదను, అల్లయది = ఆకనుపడుస్త్రీ, పూవని = పుష్పమనిభ్రమించి, కేలన్ = చేతితోన్, కొనన్ = తీసికొనుటకు, కోరున్ = అపేక్షించును. చేడె = ఓచెలీ! (ఇదిచేటీశబ్దభవము.) పికకుహూకారములు = కోయిలకూఁతలను, వేడుకగన్ = కుతూహలమగునట్లు, వినెదేల = ఎందునకు వినెదవు. అవి = ఆకూఁతలు, విరహిణులచెవులకున్ = మగనితో నెడఁబాసినస్త్రీలచెవులకున్, కఠోరములు = వినశక్యముకానివి, (అగున్) అల్లచటన్ = ఆస్థలమునందున్, అఱవిరియు మొల్లవిరులు = సగముపూచినపుందపుష్పములు, మొల్లములు = పెక్కులు. (కలవు) అవి = ఆపువ్వులు, మరునకున్ = మన్మథునకున్, భల్లములు = బాణములు, మఱచిపోన్ = (మన్మథునిబాణము లగుటను) మఱచిపోవుట, తగునటే = తగునా? (తగదనుట) ఆచోట మొల్లలు చాల నున్న వనియొకతె చెప్పఁగాన్ మఱియొకతె యవి మన్మథబాణము లనిమఱచి యటు పోవకు మనిచెప్పెను. కురువేరు = (ఒకసుగంధిద్రవ్యము) మరువంపుసౌరభమున్ = మరువముయొక్క పరిమళమును, మఱలించెన్ = వారించెను. దానికంటె నధికముగాఁ బరిమళించుచున్న దనిభావము. వేరొకవేరు = ఇంకొకవేరు, జగతిన్ = లోకమునందున్, దీనికిన్ = ఈకురువేరునకున్, సరికాదు. పరిమళమున సమానము కాదు. సుదతిరో = ఓ

సుదతీ! (మంచిదంతములుకలది) సురపొన్నక్రొన్ననలు = సురపొన్న లనెడుక్రొత్తవైన మైనపుష్పములను, చేకొనవె = గ్రహింపుము. (క్రొత్త + ననలు = క్రొన్ననలు. సమాసంబునం బ్రాంతాదులతొలియచ్చుమీఁదివర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు. బా. సం. ఈసూత్రముచేఁ గ్రొత్తశబ్దములోని తకారాద్యక్షరమునకు లోపము రాఁగా, క్రొత్తశబ్దమున కాద్యతురశేషమునకుఁ గొన్నియెడల నాగాగమంబును గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబును నగు. బా. సం. సూత్రమువలన ద్విత్వము రాఁగా, నీరూపము సిద్ధించెను.) తద్వాసనలు = ఆపొన్నపూవులసుగంధములు, పుప్పొడులక్ = పరాగములచేతను, సారెక్ = మాటిమాటికి, వదలు = ఆకాశమును. అంటెక్ = తాఁకెను. సఖులారా = ఓచెలులారా, కొమ్మ = మనోహరిసుగుణవతి, కొలఁది గననివిరాలి, కొలఁది = పరిమాణమును, కననివిరాలి = పొందనివిరాలును, (అధికమైన వలపు ననియర్థము:) కొని = పొంది, సొలసినది = మూర్ఛఁ జెందినది. ఇంకిట = సిమ్మటను, జలజాస్త్రుక్ = మన్మథుని, కొల్తము = పూజింతము. రాగమున్న గంధము.

గీ॥ అనుచు వనకేళి సలిపి స ♦ ద్వనమునను
లతులవివిధలతాంతసం ♦ తతులలోన
నమితసౌరభరుచిరము ♦ లైనవాని
నెంచి మదనున కర్పింత ♦ మనుచు వెడలి॥ 73

పద్మాయతాక్షులు = ఆస్త్రీలు, (తామరపువ్వులవంటి కన్నులు గలవారు.) అనుచుక్ = ఇట్లాండ్రొలుతో నిట్లనుచు, వనకేళి = ఉద్యానమందలిక్రీడను, చలిపి = చేసి, వివిధ......లోనక్, వివిధ = నానావిధములగు, లతాంత = పువ్వులయొక్క, సంతతులలోనక్ = సమూహములలోపల, అమిత సౌరభరుచిరములు, అమిత = అధికమైన, సౌరభ = పరిమళముచే, రుచిరములు = మనోహరములు, ఐనవానిక్ = అయినపుష్పములను, ఎంచి = ఏర్పఱిచి, మదనునకు = మన్మథునకు, అర్పింతము = ఒసంగుదము, అంచుక్, వెడలి = వెలుపలికి వచ్చి, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ విమలసన్మానసా ♦ ప్తమభంబుగ నొప్పు
రాజహంసవిహార ♦ రమ్యపదము

వరపద్మముఖ్యవి ♦ స్ఫురితంబుగావున
మృదులహారిశిలీము ♦ ఖేష్ట మగుచు
నురుధార్తరాష్ట్రాభి ♦ యుక్తంబుగావున
గురురవిజాభంగ ♦ గరిమ మగుచు
వర్ణితకమలాధి ♦ వాసంబుగావున
ఘనశంఖచక్రసం ♦ కలిత మగుచు
నంబరమురీతి నలకాపు ♦ రంబుభాతి
నిభపురి తేఱుంగు నచ్యుతా ♦ కృతిహారంగు
వరుస నిరవొందునాకసరో ♦ వరము గాంచి
రంచితారామసీమ న ♦ య్యబ్జముఖులు॥ 74

అయ్యబ్జముఖులు = ఆస్త్రీలు, (చంద్రునిం బోలినముఖములు గలవారు.) అంచిత = మనోహర మైన, ఆరామసీమన్ = పూఁదోఁటయందున్, విమల.....భంబు. విమల = స్వచ్ఛ మైన, సత్ = ప్రశస్త మైన, మానసోపమ = మానసరోవరముతో సాటి గల, భంబు = కాంతి గలది, కావునన్ = అగుటచేతను, రాజ.....రమ్యము, రాజహంస = రాయంచలయొక్క, విహార = సంచారముచేతను, రమ్యము = సుందర మైనది, అగుచున్, మానససరసున హంసలు తఱచు వసించును. వీరు చూచినకొలను దానిం బోలుఁ గాన నిచటను హంసలు పెక్కులు గల వని చెప్పఁబడియెను. ఎఱ్ఱనికాళ్లను ముక్కులుం గలిగి తెల్లనిశరీరచ్ఛాయ గలహంసలు రాజహంస లనంబడు. (ని) రాజహంసా స్తు తే చంచుచరణై ర్లోహితై స్సితాః. అ. విమల = స్వచ్ఛ మైన, సత్ = నక్షత్రములయొక్క, మా = శోభచేతను, నసోపమ = సాటి లేని, భంబు = కాంతిగలది. (ఉపమ = సాదృశ్యము, అదికలది = సోపమము. అట్టిది కానిది, నసోపమము.) కావునన్ = కనుకనే, రాజహంసవిహారరమ్యము, రాజ = చంద్రునియొక్కయు, హంస = సూర్యునియొక్కయు, విహార = సంచారముచేతను, రమ్యము = మనోహర మైనది, అగుచున్, (ని) సన్ సత్యే విదుషి శ్రేష్ఠే సాధౌ భవతి చ త్రిషు స త్ర్యీకాబ మ్నృతే. నా. సా. (ని) రాజా మృగాంకే క్షత్రియే నృపే యనియును భాను ర్హంస స్సహస్రాంశు వనియు నమరుఁడు. ఇందుఁ గొలనికి నాకాశముతో సాదృశ్యము చెప్పఁబడెను. సన్మానసోపమభత్వమును, రాజహంసవిహారరమ్యత్వమును శబ్దమాత్రముచే రెంటం

గలవు. అర్థము: లేదు. అనఁగా మానససరసునం గలకాంతి చేతను నడునను, నక్షత్రములచే నసాధారణమైన కాంతి యాకాశంబునను, కామునం పలుసంచారము చేయుచు నడునను, సూర్య సంభ్రమలసంచార మాకాశముసను గలదు.వర......తంబు, వర=శ్రేష్ఠములు, పద్మ=తామరపూవులు, ముఖ్య=మొదలైనవానిచే, విస్ఫురితంబు=ప్రకాశింపఁబడినది, కావున్=అగుటచేత, మృదుల......ష్టము, మృదుల=సూక్ష్మములు కాని, హారి=దిక్ప్రాలకుసు, శిలీముఖ=తుమ్మెదలకును, ఇష్టము=అనుకూలము, అగుచున్, పద్మములు మొదలైనవి కలవు గనుకనే తుమ్మెదలు మొదలగువాని కిరాలను మిగులఁ బ్రియమైన దని యర్థము. వరపద్మముఖ్య=వరము పద్మము మొదలైనవనిధుల చేతను (తొమ్మిది దివ్య రాసులచేతను) విస్ఫురితంబు=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినది, కావున్=అగుటచేతను, మృదులహరిశిలీముఖేష్టము, మృదుల=మిక్కిలి దయ గల, హరిశిలీముఖ=శివునకున్, (విష్ణువు బాణముగాఁ గలవాఁడు) ఇష్టము=ప్రియమైనది, అగుచున్, (ని) మహాపద్మశ్చ పద్మశ్చ శంఖో మకరకచ్ఛపౌ ముకుంద కుంద నీలాశ్చ ఖర్వశ్చ నిధయో నవ. అ. (ని) అళి బాణౌ శిలీముఖౌ. అ. (ని) శుక్లాహి కపి భేకేషు హరి ర్నా కపిలే త్రిషు. అ. ఇందుఁ గొలని కలకాపురముతో సామ్యము చెప్పఁబడెను. పద్మాదిసంపత్తియు, హరిశిలీముఖేష్టత్వమును వెనుకటిమాట్లే రెంటను గలవు అర్థము లేదు. అనఁగాఁ దామరపూవులు మొదలగువానికి లిమి సరసునను, పద్మము మొదలైననిధులకలిమి యలకాపురంబునను, తుమ్మెదలు మొదలైనవానికిఁ బ్రియమగుట సరసునందును, శివునకుం బ్రియము గావించుట యలకాపురంబునను గలదు. ఉరు......యుక్తంబు, ఉరు=గొప్పలగు, ధార్తరాష్ట్ర=నల్లనిముక్కులుం గాళ్లుఁ గలిగి తెల్లని మేనికాంతి గలయంచలచే, (ని) ధార్తరాష్ట్రాః సితేతరైః. అ. యుక్తంబు=కూడుకొనినది, కావున్=అగుటచేతను, గురు......గరిమము, గురు=గొప్పదైన, యమునానదియొక్క (సూర్యునికిం గూఁతురని యర్థము.) (ని) కాళిందీ సూర్యతనయా. అ. అభంగ=పూర్ణమైన, గరిమము=గౌరవము గలది, అగుచున్, ధార్తరాష్ట్రము లనునంచలు గలది గావుననే యమునానదిం బోలె నల్లనిది యనిపించు దని యర్థము. ఉరు = అధిపులైన, ధార్తరాష్ట్రక్షితియుక్తంబు=ధృతరాష్ట్రపుత్త్రు లనుమహారాజులు కలది, కావున్, గురు=ద్రోణునియొక్కయు. గరిమ=కృష్ణునియొక్కయు, అభంగ = అధికమైన, గరిమము=గౌరవము గలది యగుచు నని యర్థాంతరము. ఇందుఁ గొలనికి నిభపురి (హస్తినాపురము) తోఁ బోలిక చెప్పఁబడెను. ధార్తరాష్ట్రక్షితియుక్తత్వంబును, గురురవిజాభంగగరిమత్వంబును శబ్దమాత్రముచే రెంటం గలవు. గొప్పవి యగుహంసవిశేషములు గలుగుట చేతను సరసునందు ధృతరాష్ట్రపుత్త్రు లనుమహారాజు

లు గలుగుటచే హస్తిపురమునందును, యమునానదియొక్క ... కము ... మునివలనను గర్గునివలనను గలిగిన గౌరవము హస్తినాపురమునకు ... లేవు. వర్ణిత...సంబు, వర్ణిత=స్తుతింపబడిన, ... (ని) కమలం భువనం జలం. అ. కావునన్ = అగుటచేతను, ... న=గొప్పవి యగు, శంఖ=శంఖములతోడను, చక్ర=జక్కవ ... ము=కూడుకొన్నది, అగుచున్, వర్ణిత=స్తుతింపబడిన, ... కునికిపట్టు, కావునన్, (ని) కమలా శ్రీ ... శంఖ=పాంచజన్య మనుశంఖముతోడను, చక్ర=సుదర్శన ... సంకలితము = కూడుకొన్నది. అగుచున్, అని రెండవయర్థము. ... విష్ణువుతో సామ్యము చెప్పఁబడెను. ... ది. వరుసన్ = క్రమముతో, ఆ...కృతిన్ = ఆకారముచేతను. ... ని యర్థము. అలకాపురంబుభాతిన్ = కుబేరపురముయొక్క ... పురమువలె ననియే యర్థము. ఇది పురి ... = హస్తిపురమువలె ... రమువలె నని యర్థము. అచ్యుతాకృతి ... సుం బోలినసాగసుచేతనున. (తృతీయార్థము ...) ... యర్థము. ఇరవొందు నొకసరోవరము=ప్రకాశించు ... చూచిరి. ఇందు శ్లేషాలంకారము.

మ॥ కదియం దీరనిషణ్ణయోషావతదిదృ ♦ క్షా ... తో
నెదు రేతెంచుజలాధిదేవతలమా ♦ ...
మృదుకాసారమరాళికామదకల ♦ క్రేంకారముల్ ...
ద్వదనాలోలవిలోకనంబులన ... ♦ ...

మృదు......క్రేంకారముల్, మృదు=...నైన (ఇది క్రేంకారములతో ... న్వయించును.) కాసార=కొలఁకునందలి, మరాళికా=హంసాంగనల యొక్క, మద కల=మదముచేస్ఫుటముకాని, క్రేంకారముల్=ధ్వనులు, ... తీర......ద్వృత్తితోన్, తీర=ఒడ్డునందున్, నిషణ్ణ=కూర్చున్న, యోషా=స్త్రీ సముదాయముయొక్క, దిదృక్షా=చూచుటయందలి, ...=...యొక్క ... ర్తితోన్=కలుగుటతోన్, ఒడ్డునం గూర్చున్న స్త్రీ ... నని యర్థము. (ఇందు దిదృక్షాశబ్దమునకే చూచుకోర్కె యని యర్థము ...

కశబ్దప్రయోగ మసావశ్యకము.) ఎదురు = అభిముఖముగాన్, ఏతెంచు......నాదంబులై, ఏతెంచు = వచ్చెడు, జలాధిదేవతల = జలాధిదేవతలయొక్క, మంజీర = కాలియందెలయొక్క, ఓఘ = సముదాయముయొక్క, నాదంబులై = ధ్వనులై, మించెన్ = ప్రకాశించెను. భద్రయుం జెలికత్తెలును స్నానము చేయఁదలఁచి కొలఁకుదరికిం బోయినప్పు డందలిహంసలు వారిం జూచి చేయుధ్వనులు దరి నున్నవీరిం జూడఁగోరి యెదురువచ్చు చున్న జలాధిదేవతలకాలియందెలచప్పుడువలె నుండె నని భావము. పద్మప్రోద్ధితాళుల్ = పద్మమునుండి యెగురుచున్న తుమ్మెదలు, తద్వదనా......నంబులు, తత్ = ఆజలాధిదేవతలయొక్క, వదన = మోమునందలి, ఆలోల = చలించుచున్న విలోకనంబులు = చూపులు, అనం దగెన్ = అనన ట్లుండెను. ఇం దంచకూఁత లందెలచప్పుళ్లనియుఁ, బద్మములనుండి యెగురుతుమ్మెదలు మోమునందలిచూపు లనియు సంభావించెఁ గాన నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ॥ తరగలఁ దేలుమీలకు ద్రు♦తంబుగ వ్రాలి ప్రఫుల్లహల్లకో
త్కరసురజఃపిశంగితప♦తత్రములై వడి లేచి మింటి కే
గురహిం దిటంబు లౌలకుము♦కుల్ కమలాకరలక్ష్మి వేడ్క నం
బరరమతోడ నాడుజిగి♦బంగరుబంతు లనంగ రాజిలెన్॥ 76

తరగలన్ = అలలయందున్, తేలుమీలకున్ = ఈఁదులాడెడుచేఁపలకున్, (చేఁపలను బట్టుకొనుట కని యర్థము.) ద్రుతంబుగన్ = త్వరగా, వ్రాలి, ప్రఫుల్ల...... తత్రములై, ప్రఫుల్ల = మిగుల వికసించిన, హల్లక = ఎఱ్ఱకలువలయొక్క, ఉత్కర = సముదయమునందలి, సురజః = పరాగముచేతను, పిశంగిత = పచ్చనికాంతిగల, పతత్రములై = ఱెక్కలు గలవియై, (ని) హల్లకం రక్తసంధ్యకం. అ. వడిన్ = వేగముతో, లేచి, మింటికిన్ = ఆకసమునకున్, ఏగురహిన్ = పోవునందముచేతను, దిటంబులు = దృఢములు, ఔలకుముకుల్ = అగుటిట్టిభములు, కమలాకరలక్ష్మి = సరోలక్ష్మి, (కమలాకరము = తామరల కునికిపట్టు, కొలను.) తామరపువ్వులందు లక్ష్మి యుండు నని ప్రసిద్ధి. అంబరరమతోడన్ = ఆకాశలక్ష్మితోన్, ఆడుజిగిబంగరుబంతు లనంగన్ = ఆడెడునవియుఁ గాంతిగలవియు నగుబంగారుబంతులో యనునట్లు, రాజిలెన్ = ప్రకాశించెను. ఆకాశమునం గనిపెట్టుకొనియుండి తరంగములమీఁదిచేఁపల కుఱుకుచు నరగ లేచుచున్నలకుముకు లనుపక్షులు సరసునందలిలక్ష్మిదేవి యాకాశశోభ యనెడుస్త్రీతో నాడుబంగారుబంతులవలెఁ బ్రకాశించు చుండె నని యర్థము. బంతి తాడితమై నేలం

బడి శీఘ్రముగనే పైకి లేచుచుండును. ఈపక్షులు చేఁపలకై జలంబునంబడి సత్వరముగ లేచుచుండును గావున వానితోఁ దాదాత్మ్యము వర్ణింపఁబడెను. లోకమున బంతులు ప్రసిద్ధము లైనను నిట్టి వప్రసిద్ధములు గావున నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ పుంశ్చలివలె ఫేన ♦ పుంగొంగు సంగోరు
దిగిచి జక్కవగుబ్బ ♦ సొగసుఁ జూపి
సురతవిహ్వలవోలె ♦ దరనిమీలితనీల
కుముదలోచనముల ♦ కొమరు దాల్చి
చూలింతపోల్కె వి ♦ స్ఫురితకూర్మోదర
ప్రకటశైవలరోమ ♦ రాజి నెఱపి
బాలెంతలీల మృ ♦ ణాలహోలమరాళ
బాల కళిరవంపు ♦ జోల వాడి
లలిని విలసిల్లునవసరో ♦ లక్ష్మితోడఁ
జెలిమికై కొన్కయిడి రస ♦ నలరుబోంట్లు
భూషణాంబరములు తటిం ♦ బ్రోవు వెట్టి
వలిపములు గట్టి నీరాడ ♦ వచ్చి రపుడు॥ 77

పుంశ్చలివలెన్ = జారిణివలెన్, ఫేనపుంగొంగు = నురువ నెడుపైఁటకొంగును, సంగోరు = సగముభాగము, తిగిచి = తొలఁగించి, జక్కవగుబ్బసొగసు = జక్కవ లని యెడుకుచములచక్కఁదనమును, చూపి = కనుపఱచి, ఫేనముం బోలినపైఁట వనియును జక్రవాకములం బోలినకుచములచక్కందన మనియును జారిణీపర మైనయర్థము. సురతవిహ్వలవోలెన్, సురత = సంభోగముచేత, విహ్వలవోలెన్ = పరవశురా లైనస్త్రీవలెను, దర.....కొమరు, దర = కొంచెము, నిమీలిత = మూయఁబడిన, సీలము సునల్లగలువ లనెడు, లోచనములకొమరు = నేత్రములయందమును, దాల్చి = ధరించి, (నేత్రనిమీలనము రతివిహ్వలాధర్మము) చూలింతపోల్కెన్ = గర్భిణివలె, విస్ఫురిత......రాజి, విస్ఫురిత = ప్రకాశించిన, వెల్లడి యైన యని యర్థము. కూర్మ = తాఁబేళ్లను, ఉదర = గర్భమందు, ప్రకట = స్ఫుట మైన, శైవల = నాఁచుఁదీగ లను, రోమరాజి = నూగారును, నెఱపి = ప్రకటించి, నూగారుప్రకట మగుట గర్భిణీధర్మము. బా

లెంతలీలన్ = ప్రసవించినస్త్రీయొక్క విలాసముచేతను, స్త్రీవలె నని యర్థము. మృణాళడోలన్ = తామరతూండ్లనుయ్యేలయందున్, మరాళబాలకున్ = అంచపిల్లకున్, అళిరవంపుజోల = తుమ్మెదరవ మనునిద్రపుచ్చుపాటను, పాడి. ఉయ్యేలలందు శిశువుల నుంచి జోలలు పాడుట బాలెంతలధర్మము. లలిని = సొగసుతోన్, విలసిల్లుసరోలక్ష్మితోడన్ = ప్రకాశించుసరశ్శోభయనులక్ష్మితోన్, చెలిమికై = స్నేహముకొఱకు, కాన్కయిడి రనన్ = కానుక చేసిరో యనునట్లు, అలరుఁబోండ్లు = భద్ర మొదలగు స్త్రీలు, (అలరు + మేను = అలరుఁబోఁడి. బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యం బగుచో నుపమానంబుమీఁది మేనునకుఁ బోఁడి యగు. బా. సమా. భూషణాంబరములు = ఆభరణములు, వస్త్రములను, తటిన్ = ఒడ్డునందున్, పొర్వు వెట్టి = ఊడ్చి పెట్టి, వలిపములు = సన్న నివస్త్రములు, కట్టి = ధరించి, అపుడు = ఆకాలమున, నీరాడన్ = స్నానము చేయుటకు, వచ్చిరి = ఏతెంచిరి.

మ॥ లలనామండలిచెట్టవట్టుకొని కే ♦ ళాకూళిలో డిగ్గి గు
బ్బలబంటిం దగుతోయ మొండొరులపై ♦ బంగారపుంగొమ్ములం
గలయం జిమ్ముచుఁ దేఁటు లబ్జముల రేఁ ♦ గం జల్లు పోరాడి రం
దెలమిం గూడుచు జల్లులాడుకరిణీ ♦ బృందంబుచందంబునన్॥ 78

లలనామండలి = స్త్రీలసమూహము, చెట్ట = (ఒండొరుల) హస్తమును, పట్టుకొని = అవలంబించి, కేళాకూళిలోన్ = క్రీడార్థమైనసరసునందున్, డిగ్గి = ప్రవేశించి, అందున్ = ఆకొలనియందున్, గుబ్బలబంటిన్ = కుచములలోఁతునన్, ఱొమ్ములోఁతున నని యర్థము. దఘ్నార్థంబునం బంటికొలఁదు లగు. బా. తద్ధి. తగుతోయము = ప్రకాశించుజలమును, బంగారపుంగొమ్ములన్ = బంగారముతోఁ జేసినచిమ్మనగ్రోవులతోన్, పెండ్లిండ్లయందుఁ బసపునీరును దక్కినకాలమున నీటి నొకరిమీఁద నొకరు పరిహాసార్థము చల్లుకొనుగొట్టము చిమ్మనగ్రోవి. ఒండొరులపైన్ = ఒకరొకరిమీఁదను, కలయం జిమ్ముచున్ = ఒడలు తడియునట్లు చల్లికొనుచున్, తేఁటులు = తుమ్మెదలు, అబ్జములన్ = పద్మములనుండి, రేఁగన్ = ఎగయునట్లు, ఎలమిన్ = ప్రీతితోన్, కూడుచున్ = కలియుచున్, చల్లులాడుకరిణీబృందంబుచందంబునన్ = నీరు చల్లుకొనువాఁడేనుఁగులసముదాయముయొక్క విధముచేతను, చల్లుపోరాడిరి = ఒండొరులమీఁద నీరు చల్లికొనెడియాట నాడిరి. దీనికిం గర్తైనమండలి యనునది యేకవచనము సమూహార్థకము నైనను సమూహమునకు నందున్న వారికి భేదములేమిచే బహువచనము మహతీవాచకము నగుక్రియ ప్రయోగింపఁబడెను.

క॥ క్రొందరగలఁ దేలుచుఁ దమఁ
ముందరఁ గలవిమలకమల ♦ ములఁ జేకొని చె
న్నందిరి కొందఱు సుందరు
లం దరవిందగృహ బహుత ♦ నగపడియె ననన్॥ 79

కొందఱుసుందరులు=(ఆకొలనిలోఁ దిగినవారిలోన్) కొంద ఱందకత్తియలు, క్రొందరగలన్=క్రొత్తయలలయందున్, తేలుచున్=ఈఁదుచున్, తమముందరన్=వారియెదుటను, కలవిమలకమలములన్=ఉన్న మంచితామరపువ్వులను, చేకొని=చేతితోఁ బట్టుకొని, అందున్=ఆసరసునందున్, అరవిందగృహ=లక్ష్మి (తామరపువ్వే యిల్లుగాఁ గలది.) బహుతన్=బహుత్వముచేతను (అనేకరూపములతోఁ నని యర్థము.) అగపడియె ననన్=ప్రత్యక్షమయ్యెనో యనునట్లు, చెన్నందిరి=ప్రకాశించిరి.

చ॥ పొలఁతి యొకర్తు చెంగలువ ♦ పుప్పొడి గప్పిననీరు దోయిటం
జిలికినచోఁ దదంబుపరి ♦ షిక్తపిశంగనిజాంగకాంశుకం
బులరుచితోడ మించె నొక ♦ ముద్దియ నాలవనాఁటినీటునన్
నెలకొనుమేనిక్రొంబసపు ♦ నిగ్గులతోఁ బసపాడెనో యనన్॥ 80

ఒకర్తుపొలఁతి = ఒకానొకయింతి, చెంగలువపుప్పొడి=ఎఱ్ఱకలువపూలపరాగము, కప్పిననీరు=క్రిమ్మిననీటిని (పుప్పొడిచేఁ గప్పఁబడిననీటి నని యర్థము.) దోయిటన్=దోసిలితోన్, చిలికినచోన్=చల్లఁగాన్, ఒకముద్దియ=మఱియొక్కయింతి, తదంబు......తోడన్, తదంబు=ఆనీటిచేతను, పరిషిక్త=తడుపఁబడినది గనుకనే, పిశంగ=పచ్చని, నిజాంగక=తనయవయవములయొక్కయు, అంశుకంబుల=వస్త్రముయొక్కయు, రుచితోడన్=కాంతితోన్, నాలవనాఁటినీటునన్ = రజస్వలయైననాల్గవనాఁటిసొగసుతోన్, నెలకొనుమేనిక్రొంబసపునిగ్గులతోన్=నిల్కడ గలదేహమందలిక్రొత్తది యగుపసపుకాంతితోన్, పసపాడెనో యనన్=స్నానముచేసెనో యనునట్లు, మించెన్=ప్రకాశించెను. ఒకస్త్రీ కలువపూవులపరాగముతోఁ గూడిననీటిని మఱియొకతెపైఁ జల్లఁగా నామెపచ్చనిపరాగముతోఁ గూడిననీటిచేఁ దడిసి రజస్వల యైననాలవనాఁడు పసపు పూసికొని స్నానముచేసినదివలెఁ బ్రకాశించె నని తాత్పర్యము.

చ॥ బలసిన కెంపుఁదామరల ♦ యోలములోఁ గలి నోలి నోలి యో
లలన ! యటంచు నొక్కసన ♦ లా సవిలాసజలావగాహనా
చ్ఛలన జలంబులోఁ జవన ♦ నం జని యంత సరోంతరంబునన్
వెలలెఁ జలాధిదేవత వి ♦ నిర్మలతం బొడచూపెనో యనన్॥ 81

ఒక్కనవలా=ఒకానొకయింతి (ఇది దేశ్యపదము గాన దీర్ఘముగను హ్రస్వముగాదు.) బలసిన......యోలములోన్, బలసిన=మిక్కుటమైన, కెంపుఁదామరల=ఎఱ్ఱదామరలయొక్క, యోలములోన్=మాటుఁగాఁగలచోటున, ఎఱ్ఱదామరలచే మఱుఁగైనచోట నని యర్థము. ఓలలన=ఓ వేడుకగలయింతి! ఓలయోల=(ఇది జలక్రీడ లాడుకొనునపు డనుకొనుశబ్దము.) అటంచున్, గలిన్=ప్రేముతోడన్, సవిలాస......చ్ఛలనన్, సవిలాస=సింగారముతోఁ గూడునట్లు, జల=నీటియందలి, అవగాహన=మునుఁగుట యనెడు, ఛలనన్=మిషచేతను. జలంబులోన్=నీటియందు, జవనన్=త్వరతోడన్, చని=పోయి, అంతన్=పిమ్మట, జలాధిదేవత, వినిర్మలతన్=(విర) నిర్మలముగా నుండుటచేతను, పొడచూపెనో యనన్=కాన్పించెనో యనునట్లు, సరోంతరంబునన్=కొలనుమధ్యమునందున్, (కొలనులోతుగానుండుచోటనుండి యని యర్థము.) వెలలెన్=వెలుపలికి వచ్చెను. ఒకానొక స్త్రీ మాటుగనున్న యెఱ్ఱదామరల నోల యని చెప్పుచున్ నీట మునిఁగి సాగొప్పుచు జలాధిదేవతవలె కొలను నడుమునుండి వెడలివచ్చె నని తాత్పర్యము. ఇందు వాడఁబడినట్టి వెలలె ననునది వెడలుయొక్క రూపాంతరము.

సీ॥ ఆననంబులుగా న ♦ వాంభోరుహములు న
వాంభోరుహములుగా ♦ నాననములు
లోచనంబులుగా వి ♦ లోలమీనములు వి
లోలమీనములుగా ♦ లోచనములు
నురసిజంబులుగాఁ బ ♦ యోజకోశములు ప
యోజకోశములుగా ♦ నురసిజములు
కచనిచయములుగా ♦ ఘనశైవలంబులు
ఘనశైవలములుగాఁ ♦ గచచయములు

దోర్లతలుగా మృణాళపం ♦ క్తులు మృణాళ
పంక్తులుగ దోర్లత లభేద ♦ భావమంద
మందయానలు గొలన న ♦ మందలీల
నోలలాడిరి ఖేలనా ♦ లోల లగుచు॥ 82

మందయానలు=స్త్రీలు, (మెల్లనినడక గలవారు) ఖేలనాలోలలు=ఆటయం దాసక్తి గలవారు, అగుచున్, నవాంభోరుహములు=క్రొత్తగ వికసించినపద్మములు, ఆననములుగాన్=ముఖము లగునట్లును, ఆననములు = ముఖములు, నవాంభోరుహములు=క్రొత్తగ వికసించినపద్మములు, కాన్=అగునట్లును, క్రొత్తగ వికసించినతామరలు మోము లనియును మోములు క్రొత్తదామర లనియును దోఁచునట్లుగా నని యర్థము. విలోలమీనములు=దుముకులాడు చున్న చేఁపలు, లోచనంబులు గాన్=కన్ను లగునట్లును, లోచనములు=కన్నులు, విలోలమీనంబులు గాన్=చలించుచేఁప లగునట్లును, పయోజకోశములు=తామరమొగ్గలు, ఉరసిజంబులు = కుచములు, గాన్, ఉరసిజములు = కుచములు, పయోజకోశములు గాన్ = తామరమొగ్గ లగునట్లును, ఘనశైవలంబులు=పెద్దనాఁచుఁదీవలు, కచనిచయములు గాన్=కేశపాశము లగునట్లును, కచచయములు=కేశపాశములు, ఘనశైవలములు గాన్=పెద్దనాఁచుఁదీవ లగునట్లును, మృణాళపంక్తులు=తామరతూండ్లు, దోర్లతలుగాన్=బాహువులు గాను, దోర్లతలు=బాహువులు, మృణాలపంక్తులు గాన్=తామరతూండ్లు గాను, అభేదభావము=అభేదస్థితిని, అందన్=పొందఁగాన్, పద్మములు చేఁపలు మొదలగు సరస్సునందలి వస్తువులకును, అందుఁ గ్రీడించుచున్న స్త్రీలముఖము కన్నులు మొదలగునవయవములకును, భేదము తెలియ కుండఁగా నని భావము. కొలనన్=సరస్సునందున్, అమందలీలన్=అధికమైన విలాసముతో, ఓలలాడిరి=జలక్రీడ చేసిరి. ఇందుఁ బద్మాకరమునఁ బ్రవేశించిన స్త్రీల యవయవములకును బద్మాదులకును సామ్యముచే భేదము తిరోహితమయ్యెంగాన మీలితాలంకారము.

గీ॥ తేఁటిగమిఁ దోలి తమ్మిపూఁ ♦ దేనెఁ గ్రోలి
సలిలముల వ్రాలి వీచికా ♦ వళులఁ దేలి
చెలి చెలులఁగూడి వెలువడెఁ ♦ గొలన నాఁడు
యచ్చరలతోడ నమృతాబ్ధి ♦ నబ్జపాణి॥ 83

చెలి = భద్ర, తేఁటిగమిన్ = తుమ్మెదలగుంపును, తోలి = ఎగురఁగొట్టి, తమ్మిపూఁదేనెన్ = మరందరసమును, క్రోలి = త్రావి, సలిలములన్ = నీటియందున్, వ్రాలి = దిగి, వీచికావళులన్ = తరంగపంక్తులమీఁదను, తేలి = ఈఁది, కొలనన్ = తటాకమునందున్, ఆడి, అచ్చరలతోడన్ = రంభాదులతోన్, అమృతాబ్ధిన్ = క్షీరసముద్రమునుండి, అబ్జవోలెన్ = లక్ష్మివలెనే, చెలులన్ = చెలికత్తెలను, కూడి = కలసికొని, వెలువడెన్ = వెలికి వచ్చెను.

చ॥ కొలనితటంబుఁ జేరి యనుఁ ♦ గుంజెలు లింతికి నంత కుంతలం
బులతడి యొత్తి క్రొంబసిడి ♦ పుట్టముఁ గట్టి మృగీమదంబునన్
దిలకము దిద్ది కజ్జలము ♦ దీరిచి మైఁ గలపం బలంది సొ
మ్ములు ఘటియించి తారును స ♦ ముజ్జ్వలభూషణభూషితాంగులై॥

అనుగుంజెలులు = ఆభద్రనెయ్యురాండ్రు, అంతన్ = పిమ్మటను. కొలనితటంబున్ = సరసునొడ్డును, చేరి = ప్రవేశించి, ఇంతికిన్ = భద్రకున్, కుంతలంబులతడి = కురులతడిని, ఒత్తి = ఆర్చి, క్రొంబసిడిపుట్టమున్ = క్రొత్తదియుం బంగారుసరిగగలదియు నగువస్త్రమును, కట్టి, మృగీమదంబునన్ = కస్తూరిచేతను, తిలకము = బొట్టును, దిద్ది = సవరించి, కజ్జలము = కాటుకను, తీరిచి = (కన్నులను) చక్కఁబఱిచి, మైన్ = దేహమునందున్, కలపము = గంధమును, అలంది = పూసి, సొమ్ములు = నగలను, ఘటియించి = కూర్చి, తారును = చెలులుసయితము, సముజ్జ్వలభూషణభూషితాంగులై = విలసిల్లుచున్న భూషణములచే నలంకరింపఁబడిన శరీరములు గలవారై ముందుపద్యముతో నన్వయము.

క॥ చిత్రపటంబున మరునివి
చిత్రాకృతి వ్రాసి పూజఁ ♦ జేసి వినతలై
స్తోత్రము లొనర్చి పంకజ
పత్రాక్షులు కేళిసౌధ ♦ భాగము సేరన్॥ 85

పంకజపత్రాక్షులు = (మీఁదటి) చెలులు (తామరరేకులం బోలినకన్నులు గలవారు.) చిత్రపటంబునన్ = చిత్తరువునందున్, మరునివిచిత్రాకృతిన్ = మన్మథునివింతయైనయాకారమును, వ్రాసి = లిఖించి, పూజఁజేసి, వినతలై = నమస్కరించినవారై,

దోర్లతలుగా మృణాళపం ♦ క్తులు మృణాళ
పంక్తులుగ దోర్లత లభేద ♦ భావమంద
మందయానలు గొలన న ♦ మందలీల
నోలలాడిరి ఖేలనా ♦ లోల లగుచు॥ 82

మందయానలు=స్త్రీలు, (మెల్లనినడక గలవారు) ఖేలనాలోలలు=ఆటయం దాసక్తి గలవారు, అగుచున్, నవాంభోరుహములు=క్రొత్తగ వికసించినపద్మములు, ఆననములుగాన్=ముఖము లగునట్లును, ఆననములు = ముఖములు, నవాంభోరుహములు=క్రొత్తగ వికసించినపద్మములు, కాన్=అగునట్లును, క్రొత్తగ వికసించినతామర లు మోము లనియును మోములు క్రొత్తదామర లనియును దోచునట్లుగా నని యర్థము. విలోలమీనములు=దుముకులాడు చున్న చేఁపలు, లోచనంబులు గాన్=కన్ను లగునట్లును, లోచనములు=కన్నులు, విలోలమీనంబులు గాన్=చలించుచేఁప లగునట్లును, పయోజకోశములు=తామరమొగ్గలు, ఉరసిజంబులు = కుచములు, గాన్, ఉరసిజములు = కుచములు, పయోజకోశములు గాన్ = తామరమొగ్గ లగునట్లును, ఘన శైవలంబులు=పెద్దనాఁచుఁదీవలు, కచనిచయములు గాన్=కేశపాశము లగునట్లును, కచచయములు=కేశపాశములు, ఘనశైవలములు గాన్=పెద్దనాఁచుఁదీవ లగునట్లును, మృణాళపంక్తులు=తామరతూండ్లు, దోర్లతలుగాన్=బాహువులు గాను, దోర్లతలు= బాహువులు, మృణాలపంక్తులు గాన్=తామరతూండ్లు గాను, అభేదభావము=అభేదస్థి తిని, అందన్=పొందఁగాన్, పద్మములు చేఁపలు మొదలగునవి సరస్సునందలివస్తువులును, అందుఁ గ్రీడించుచున్న స్త్రీలముఖము కన్నులు మొదలగునవయవములును, భేదము తె లియకుండఁగా నని భావము. కొలనన్=సరస్సునందున్, అమందలీలన్=అధిక మైన విలాసముతో, ఓలలాడిరి=జలక్రీడ చేసిరి. ఇందుఁ బద్మాకరమునఁ బ్రవేశించిన స్త్రీల యవయవములకును బద్మాదులకును సామ్యముచే భేదము తిరోహిత మయ్యెంగాన మీ లితాలంకారము.

గీ॥ తేఁటిగమిఁ దోలి తమ్మిపూఁ ♦ దేనెఁ గ్రోలి
సలిలముల వ్రాలి వీచికా ♦ వళులఁ దేలి
చెలి చెలులఁగూడి వెలువడెఁ ♦ గొలన నాడి
యచ్చరలతోడ నమృతాబ్ధి ♦ నబ్జభ్రూలె॥ 83

బంగారముతోడను జేయఁబడిన యని యర్థము.) కర్తిగత = [illegible] మైనబండ్లగూర్కు, (ఇప్పటిగాజుపుబండ్లం బోలిన వని యర్థము.) పంక్తులతోన్ = సమూహములతోన్ నిజావాసంబున్ = తననివాసస్థానమును, ప్రవేశించెన్ = ప్రవేశించెను. ముందుపద్యముతో నన్వయము.

క॥ చరమమహీధరశిఖరాం
తరసరణిం దరణి జనుఁగఁ ♦ దద్గతసాం
ద్రరజశ్ఛన్నత గని నన
స్ఫురితజపాశోణకిరణ ♦ శోభితుఁ డయ్యెన్॥ 88

తరణి = సూర్యుఁడు, చరమ...... సరణిన్, [illegible] మహీధర = పర్వతముయొక్క (అస్తాచలముయొక్క యని యర్థము.) శిఖరాంతరసరణిన్ = శిఖరములనడిమిమార్గమునందున్, జనుఁగన్ = పోవుచుండఁగాను, తద్గత...... ఛన్నతన్, తత్ = ఆపర్వతసంబంధమైన, [illegible] పాంద్ర = దళమైన, రజః = పరాగముయొక్క, [illegible] వెనో యన్నట్లు, ఆకొండమందరి [illegible] అనిన ట్లని యర్థము. స్ఫురిత...... శోభితుఁడు, స్ఫురిత = ప్రకాశించు [illegible] పువ్వువలెన్, శోణ = ఎఱ్ఱని, కిరణ = [illegible] శోభితుఁడు = [illegible] వాఁడు అయ్యెన్, సూర్యాస్తమయము [illegible] చే బింబము మిగుల సౌమ్యముగాను [illegible] ము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ॥ తరుసంఘంబుల కెల్లఁ బల్లవితమా ♦ తత్వంబు గల్పించి భూ
ధరశృంగంబుల కెల్ల మేరుశిఖరి ♦ త్వంబును బ్రాపించి భా
స్వరసౌధాగ్రనవేందుకాంతములకున్ ♦ సౌగంధిరాగ్యంబులన్
బరచించెన్ జరఠారుణాతపములు ♦ న్వేళం గనుప్పింగ్లలన్॥ 89

జరఠారుణాతపములు = ముదిసినసూర్యకిరణములు (నీరెండ లని యర్థము.) ఆవేళన్ = ఆకాలమందు, కనుప్పింగ్లలన్ = [illegible], తరుసంఘంబుల కెల్లన్ = చెట్ల కన్నింటికిని; పల్లవితమాతత్వంబు = చిగిరించినమామిడిచెట్టుయొక్క భావమును, కల్పిం

చి = కల్పించి, (పొద్దు గ్రుంకఁగఁ బ్రకాశించెడి యెండలు సోఁకఁబట్టుటచేఁ జెట్లు చిగురించినమామిడిచెట్టులువలె నెఱ్ఱవిగ నుండె నని యాశయము. ముందువాక్యము లందు నిట్లే భావము గ్రహింపవలయును.) భూధరేశ్వరాంగంబుల కెల్లన్ = అన్ని కొండకొమ్ము లకును, మేరుశిఖరత్వంబున్ = బంగారుకొండయొక్క శిఖరభావమును, ప్రసాదించి = అనుగ్రహించి (కలిగించి యని యర్థము.) ప్రాసాద.....కాంతములకున్, ప్రాస్ఫ ర = ప్రకాశించెను, సౌధ = మేడలయొక్క, అగ్ర = చివరలను, ఘన = గొప్పవైన, ఇందుకాంతములకున్ = చంద్రకాంతపురాలు (రాళ్లు) కున్, కోకనదకాంతు లన్ = ఎఱ్ఱకలువపూవులకాంతిని, విరచించెన్ = సృజించెను. సూర్యాస్తమయకాలము నందలి యెండ సోఁకుటచే నెత్తైనస్థలమున నున్నవస్తువు లన్నియు నెఱ్ఱనై యుండె నని తాత్పర్యము.

క॥ ఖరకరుఁ డరిగెను రంతని
స్ఫురదుదయాచలము వెనుకఁ ♦ జొచ్చినయునికిన్
త్వరఁ బిలువఁ జనుత దాప్తుల
కరణి నరిగె నీడలు తో ♦ లుఁగడకు నిడుదలై 90

నీడలు = ఛాయలు, ఖరకరుఁడు = సూర్యుఁడు (తీక్ష్ణ మైనకాంతి గలవాఁడు.) అరిగెను = పోయెను. రంతు, అని, స్ఫురదుదయాచలము వెనుకన్ = ప్రకాశించుచున్న యుదయ పుఁగొండకు వెనుకటిభాగమందున్, చొచ్చినయునికిన్ = ఉండినచోటికి, త్వరన్ = శీఘ్రముగాన్, పిలువన్ = పిలుచుటకున్, చనుత దాప్తులకరణిన్ = వెళ్లుచున్నస్నేహితుల మిత్రములవిధముచేత, మిత్రములువలె నని యర్థము. నిడుదలై = మిక్కిలిదీర్ఘములై, తో లుఁగడకున్ = తూర్పుదిక్కునకున్, అరిగెన్ = పోయెను. పడమటికొండకు సూర్యుఁ డు పోయెను. నిశ్చయముగ రావచ్చు నని చీఁకటులను పిలుచుటకై పోయెనో యను మిత్రములువలె నీడలు మిగులఁ బొడవులై తూర్పునకుఁ బోవుచుండె నని తాత్పర్యము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ బారులు దీరుచు గూఁడులఁ
జేరెఁ బతంగములు భాను ♦ శిలలకుఁ దాఁకం
బాఱెను మృగతృష్ణావా
ర్ధారల జడి దీఱె మింట ♦ రక్తిమ విరాజెన్ 91

పతంగములు=పక్షులు, బారులు దీరుచున్=వరుసలు గట్టుచున్, గూఁడులన్, చేరెన్=ప్రవేశించెను. భానుశిలలకున్=సూర్యకాంతపురాలకున్, తాపంబు=వేఁడి ఆఱెన్=తగ్గెను, మృగతృష్ణావార్ధారలజడి=ఎండమావులనీటిప్రవాహమువలనిబాధ, తీఱెన్=నశించెను. (ఎడారులయందు వ్యాపించినసూర్యునియొక్క కాంతులు కిరణజ్ఞానములేనిమృగములకు జలము లనుభ్రాంతి గల్పించును; గాన నవి మృగతృష్ణ లనంబడు.) మింటన్=ఆకసమునన్, రక్తిమ=సంధ్యారాగము, మీఱెన్=అతిశయించెను. ఇందు శకటరేఫమునకు రేఫమునకుఁ బ్రాసమున మైత్రి.

మ॥ వరసన్మార్గగతుం డినుండు త్రిజగ ♦ ద్వంద్యుం డనం బొల్చి దు
స్తర మాదైవనియుక్తిఁ బంకజరజ ♦ స్సంపర్కుఁ డై సాంద్రశీ
ధురసం బానినపద్మినిం గలసి త ♦ ద్దోషంబు వాయన్ మహా
పరపాథోనిధిలోనఁ దా మునిఁగె నా ♦ భానుండు గ్రుంకెన్ వెసన్॥

వర......గతుండు, వర=శ్రేష్ఠమైన, సన్మార్గ=నక్షత్రములత్రోవను (ఆకాశమును) గతుండు=పొందినవాఁడు, మంచిత్రోవంబోవువాఁ (మంచినడవడిగలవాఁ) డని యర్థాంతరము. ఇనుండు=సూర్యుఁడు, ప్రభు వని యర్థాంతరము. (ని) ఇనస్సూర్యే ప్రభౌ. అ. త్రిజగద్వంద్యుండు=ముల్లోకముల (నున్నవారికి) నమస్కరింపఁ దగినవాఁడు. (రెంటికి సమానము) అనన్=అనునట్లు, పొల్చి=ప్రకాశించి, ప్రసిద్ధి చెంది యనియర్థము. దుస్తరము=దాఁట శక్యము గానిది, ఔదైవనియుక్తిన్=అగునదృష్టముయొక్క యేర్పాటుచేతను, పంకజరజస్సంపర్కుఁడై, పంకజ=పద్మములయొక్క, రజః=పుప్పొడియొక్క, సంపర్కుఁడై=సంబంధము గలదియై, పంక=పాపమువలన, జ=పుట్టిన, రజః=రజస్సుయొక్క (స్త్రీలఋతువు రజస్సనంబడు.) సంపర్కుఁడై=సంబంధము గలదియై యని యర్థాంతరము. మున్నింద్రుండు వృత్రాసురుని జంపినపుడు పొందినపాపములో నొక్కభాగము స్త్రీలలో సంక్రమించుటచే రజస్సు గలిగె నని భాగవతము. సాంద్రశీధురసంబు=దలమైనమకరందరసమును, ఆనినపద్మినిన్=ధరించినపద్మలతను, దలమైనమద్యరసమును త్రావినపద్మినీజాతిస్త్రీ యని యర్థాంతరము. కలసి=కూడి, తద్దోషంబు=పుప్పొడితోఁ గూడినపద్మలతాసంపర్కమువలనిమాలిన్యము, వాయన్=పోవుటకున్, ఆరజస్వలాస్త్రీసంబంధమువలనిదోషము పోవుట కని యర్థాంతరము. మహా......లోన్, మహత్=గొప్పది యగు, అపరపాథోనిధిలోనన్=పడమటిసముద్రమునందున్, తాన్=తాను, మునిఁగెనాన్=

మునింగెనో యనునట్లు, భానుండు=సూర్యుఁడు, వెసన్=శీఘ్రముగాన్, గ్రుంకెన్= అస్తమించెను. సూర్యుఁడు కాలమువనే యస్తమించుచుండఁగా నందు శ్లేషచేఁ గలిగిన రెం డర్థములకు నభేదము చేసి దానం బుట్టినదోషము నివర్తించుటకై స్నానముచేయుటకు దిగిన ట్లుత్ప్రేక్షించుటచే శ్లేషమూలకమైన యతిశయోక్తివలన ననుప్రాణితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ చరమదిక్చండికా ♦ ర్చాకాలశాక్తేయ
రచితకుంకుమరజో ♦ రాశి యనఁగ
సింధునాథసగంధ ♦ సింధురోపరిపరి
ష్కృతరక్తరాంకవ ♦ శ్రీ యనంగఁ
బశ్చిమాంభోనిధి ♦ ప్రాంతసైకతసము
ద్భూతవిద్రుమలతా ♦ జాల మనఁగ
స్ఫుటనటత్పటుమహా ♦ నటశిరస్తటఫణీ
శ్వరఫణామణిగణ ♦ చ్ఛాయ యనఁగఁ
గాల మనియెడుబాలగో ♦ పాలకుండు
జలధియమునాతటస్థాస్త ♦ శైలపులిన
మునఁ బ్రబలియున్నమి న్నను ♦ పొన్నగున్న
పైని డాఁచినపసిఁడికెం ♦ బట్టుచీర
చాలొకో యన సంజకెం ♦ జాయ మెఱసె॥ 93

చరమ......రాశి, చరమదిక్=పశ్చిమదిక్కనెడు, చండికా=పార్వతియొక్క (చండుఁ డనురక్కసునిం జంపినది) అర్చా=పూజార్థమై, కాలశాక్తేయ=కాలపురుషుఁ డనుశక్తిపూజచేయువానిచేతను, రచిత=సంపాదింపఁబడిన, కుంకుమరజోరాశి= కుంకుమధూళియొక్కప్రోవు, అనఁగన్=అనునట్లును, సింధునాథ......శ్రీయనంగన్, సింధునాథ=వరుణునియొక్క, సగంధ=మదముతోఁ గూడిన, సింధుర=ఏనుఁగుయొక్క, ఉపరి=మీఁదను, పరిష్కృత=అలంకరింపఁబడెడు, రక్తరాంకవ=ఎఱ్ఱనికంబళముయొక్క, శ్రీయనంగన్ = కాంతియో యనునట్లును, పశ్చిమాంభోనిధి......జాతమనఁగన్, పశ్చిమాంభోనిధి=పడమటిసముద్రముయొక్క, ప్రాంత=సమీపమునను

న్న, సైకత = ఇసుకతిన్నెయందుఁ, సముద్భూత = మొలచిన, విద్రుమలతా = పవడపుందీవలయొక్క, జాత మనఁగన్ = సముదాయమో యనునట్లును, స్ఫుట...చ్ఛాయ యనఁగన్, స్ఫుట = స్పష్టముగా, నటత్ = నాట్యముచేయుచున్న, పటు = నేర్పరియగు, మహానట = శివునియొక్క, శిరస్తట = శిరసునందలి, ఫణీశ్వర = శేషునియొక్క, ఫణా = పడగలయందలి, మణిగణ = మణులసముదయముయొక్క, ఛాయయనఁగన్ = ఛాయయో యనునట్లును, కాలమనియెడుబాలగోపాలకుండు = కాల మనియెడుబాలకృష్ణమూర్తి, జలధి.....పులినమునన్, జలధి = సముద్రమనియెడు, యమునాతటస్థ = యమునానదియొడ్డున నున్న, అస్తశైల = క్రుంకుమెట్టనెడు, పులినమునన్ = ఇసుకతిన్నెయందుఁ, ప్రబలి యున్నమిన్నను పొన్నగున్న పైని = వ్యాపించియున్న యాకసమను పొన్నచెట్టునందున్, డాఁచిన.....చాలకోయనన్, డాఁచిన = డాఁపటికము చేసిన, పసిఁడి = బంగారువన్నె గల, కెంబట్టుచీరచాలకో యనన్ = ఎఱ్ఱనిపట్టు (తో చేసిన) కోకలవరుసయో యనునట్లు, సంజకెంజాయ = సంధ్యాకాలమందలియెఱ్ఱనిచాయ, మెఱసెన్ = ప్రకాశించెను.

క॥ అనుఁగుజవరాలికవుఁగిటి
నెనయక సుఖ ముడిగి చింత ♦ నేగె రవి చనం
గని యొకజక్కవ యకటా!
యినహీనత నున్నచక్ర మెట్లు ♦ సుఖించున్॥ 94

రవి = సూర్యుఁడు, చనన్ = అస్తమింపఁగాన్, ఒకజక్కవ = ఒకచక్రవాకము, కని = చూచి, అనుఁగుజవరాలికవుఁగిటిన్ = ప్రియురాలైనజవ్వనియొక్క భుజమధ్యమును, ఎనయక = పొందక, సుఖ ముడిగి = సుఖమును వదలి, చింతన్ = విచారముతోన్, ఏగెన్ = పోయెను, అకటా = అయ్యో! సంతాపార్థకమైనయవ్యయము. ఇనహీనతన్ = సూర్యునిలేమితోన్, ఉన్నచక్రము = ఉన్న చక్రవాకము, ఎట్లు సుఖించున్ = ఎట్లు సుఖపడును. సుఖపడ దని యర్థము. రాజులేమితో నున్నదేశ మెట్లు సుఖించు ననియు ధ్వనించును. (ని) చక్రః కోకే ప్రజే పుంసి క్లీబం సైన్యరథాంగయోః గ్రామజాలే కుంభకారభాండే చావర్తరాష్ట్రయో యని ప్రతాపుఁడు చెప్పె నని యమర వ్యాఖ్యానము.

చ॥ ఇనుఁ డపరాశఁ జెందె నిఁక ♦ నేటికి జీవన మంచుఁ బద్మినీ
వనిత విషాదవేదనలఁ ♦ బొల్పడి తుమ్మెదచాలు పేరిటం

జనువిషధారఁ గ్రోలి సని ♦ శం బమృతస్థితి గల్గుటన్ మృతిం
బొనరక మూర్ఛఁ గన్నుఁగవ ♦ మోడ్చె ననన్ ముకుళించెఁ బద్మముల్ ॥

ఇనుఁడు=సూర్యుఁ డను పతి, అపరాశన్=పశ్చిమదిక్కును మఱియొకస్త్రీయందలికోర్కెను, చెందెన్=పొందెను. (అపర=మఱియొకస్త్రీయందు, ఆశన్=కోర్కెను,) ఇఁకన్=పిమ్మటను, జీవనము=బ్రదుకు, ఏటి కంచున్=ఎందున కని, పద్మినీవనిత=తామరలత యనెడుస్త్రీ, విషాదవేదనలన్=విషాదమువలనిబాధలను, (తలఁచినకార్యమునకు భంగము ప్రాప్తించునపుడు దాని వారించునుపాయము తోఁపమిచేఁ గల్గునధైర్యము విషాద మనుసంచారిభావము.) పాల్పడి=వహించి, తుమ్మెదలచాలుపేరిటన్=తుమ్మెదలవరుస యనుపేరితోన్, చనువిషధారన్=ఒప్పెడుగరళప్రవాహమును, క్రోలన్=త్రావఁగాన్, అనిశంబు=ఎల్లకాలమును, అమృతస్థితిన్=అమృతమం దునికిచేతను, జలమునం దునికిచేత నని భావము. మృతిన్=మరణమును, పొనరక=పొందక, మూర్ఛన్=సొమ్మచేతను, కన్నుఁగవ=నేత్రద్వయమును, మోడ్చె ననన్=మూసెనో యనునట్లు, పద్మముల్=తామరలు, ముకుళించెన్=మొగిడెను. మకరందముకొఱకుఁ బద్మమున వ్రాలుతుమ్మెదలు సూర్యాస్తమయమువఱకు నందుఁ దగుల్కొని పిమ్మటఁ బద్మము ముకుళింపఁగా మఱలసూర్యోదయమువఱకు నుండుట సహజము. వీనియందే యిట విషత్వ మారోపించి దీనిం బానముచేయుటఁ బద్మినీవనిత మరణముఁ బొందవలసి యున్న నెల్లకాలము నమృతమం దుండుట యను హేతువుచే దానిం బొందక మూర్ఛను జెంది కన్నులు మోడ్చె నని కాలముచేతం బ్రాప్తమైనపద్మముకుళనమున సంభావించెఁ గాన నుత్ప్రేక్షాలంకారము. ఇది పూర్వార్థమునందలిశ్లిష్టరూపకముచే ననుప్రాణితము.

చ॥ తనపతి వచ్చునంచుఁ బ్రమ ♦ దంబున రేజవరాలు నెమ్మొగం
బున మృగనాభికాతిలక ♦ మున్ ఘటియించె ననన్ దమంబు నో
య్యన బలుక్రొమ్ముడిన్ ముడిచి ♦ నట్టివినూతనఫుల్లమల్లికా
ఘనకుసుమస్రగౌఘ మనఁ ♦ గానఁగ నయ్యె నుడుప్రతానముల్ ॥96

రేజవరాలు=రాత్రి యనునువిద, తనపతి=తనభర్త యగుచందురుఁడు, వచ్చునంచున్, ప్రమదంబునన్=మిగులసంతోషమునన్, నెమ్మొగంబునన్=ముఖమునందున్, మృగనాభికాతిలకమున్=కస్తూరిబొట్టును, ఘటించెనో యనన్=కూర్చెనో

యనునట్లు, తమంబులన్ = చీఁకటియును, బలుక్రొమ్ముడిన్ = పెద్దది యగుకేశపాశము నందున్, ముడిచినట్టి......మనన్, ముడిచినట్టి = ధరించినటువంటి, వినూతన = క్రొత్తగాన్, ప్రిఫుల్ల = వికసించిన, మల్లికాకుసుమ = మల్లెపూవులయొక్క, ప్రసగాఢ మనన్ = దండలసముదాయమో యనునట్లు, ఉడుప్రతానముల్ = నక్షత్రిసముదాయమును, ఒయ్యన = క్రమముగానే, కానఁగ నయ్యెన్ = కనుపింపఁ దొడఁగెను.

సీ॥ వైకుంఠశితికంఠ ♦ వరకంఠకలకంఠ
కాలకంఠాభల ♦ మేలమాడి
తతశైలతనయాల ♦ ఘుతమాలహరినీల
కాకోలరుచులఁ జీ ♦ కాకుపఱిచి
ఘనపుంజమృగభంజ ♦ ననవాంజనసుఖంజ
నాళికుంజరలీల ♦ నవఘళించి
యమునాంబరబలాంబ ♦ రమ్యడాంబరహిడింబ
కాదంబశంబర ♦ కాంతు లెంచి
వేల్పుదొరమేనిచాయతో ♦ వియ్యమంది
కదిసె సదశాభిసారికా ♦ కాముకప్ర
కామదమృగీమదాలేప ♦ కల్ప మగుచుఁ
గటికిచీఁకటిబ్రహ్మాండ ♦ గహ్వరమున॥ 97

కటికిచీఁకటి = గాఢమైనయంధకారము, వైకుంఠ......కంఠాభలన్, వైకుంఠ = విష్ణునియొక్కయు, శితికంఠ = శివునియొక్క, (ని) ఉగ్రః కపర్దీ శ్రీకంఠ శ్శితికంఠః కపాలభృత్. అ. వరకంఠ = ప్రశస్తమైనకుత్తుకయొక్కయు, కలకంఠ = కోయిలలయొక్కయు, కాలకంఠ = నెమిళ్లయొక్కయు, ఆభలన్ = కాంతులను, మేలమాడి = పరిహసించి, వానిం బోలి యని యర్థము. తతశైల......రుచులన్, తత = అధికమైన, (ఇది రుచులకు విశేషణము) శైలతనయా = పార్వతియొక్కయు, అలఘు = గొప్పవైన, తమాల = చీఁకటిమ్రాఁకులయొక్కయు, హరినీల = ఇంద్రనీలపురాళ్లయొక్కయు, కాకోల = బొంతుకాకులయొక్కయు, రుచులన్ = కాంతులను, చీకాకుపఱిచి = శ్రమపఱిచి, ఘనపుంజ......లీలన్, ఘనపుంజ = మేఘసముదాయముయొక్కయు,

ద్విగభంజన=కిరాతులయొక్కయు, నవాంజన=క్రొత్తకాటుకరాసులయొక్కయు, సుఖంజన=మంచికాటుకపిట్టలయొక్కయు, అళి=తుమ్మెదలయొక్కయు, కుంజర=ఏనుఁగులయొక్కయు, లీలన్=విలాసమును, అవఘళించి=అతిశయించి, యమునాంబర......కాంతులు, యమునా=యమునానదియొక్కయు, అంబర=ఆకసముయొక్కయు, యమునానదియొక్కజలమును, ఆకాశమును నల్లని వని ప్రతీతి. బలాంబర=బలరామునివస్త్రముయొక్కయు, (బలరాముఁడు నీలాంబరుఁడు. (ని) నీలాంబరో రౌహిణేయ యనియు సంబరం వ్యోమ్ని వాససి యనియు నమరుఁడు.) మృడాంబర=శివునివస్త్ర మైనగజచర్మముయొక్కయు, హిడింబ=హిడింబుఁ డనురక్కసునియొక్కయు, కాదంబ=కొంచెమెలుపుగలిసిన నల్లనిరంగుగలకాళ్లును ముక్కులును రెక్కలును గలహంసలయొక్కయు, శంబర=శంబరుఁ డనురక్కసునియొక్కయు, కాంతులు=ఛాయలను, ఎంచి=నిరసించి, వేల్పుదొరమేనిచాయతోన్=ఇంద్రునిశరీరకాంతితోన్, వియ్యమంది=సామ్యము నొంది, సదశా......కల్పము, సదశా=సమానమైనస్థితిలో నున్న, అభిసారికా=ప్రియునింటికిం బోవుస్త్రీలకును, కాముక=ప్రియులకును, ప్రకామద=సంతసము గలిగించు, మృగీమదాలేప=కస్తూరిపూఁతతోన్, కల్పము=సమానము, అగుచున్, బ్రహ్మాండగహ్వరమునన్=ప్రపంచ మనుగుహయందు, కదిసెన్=వ్యాపించెను. ప్రియునిగూర్చి సంకేతస్థలమునకు మన్మథపీడితయై పోవునదియేని యతని రప్పించునదియేని యగునాయిక యభిసారిక యనంబడు. ఉపమాలంకారమును శబ్దాలంకారము వృత్త్యనుప్రాసము నిందుఁ గలవు.

గీ॥ ఘనతిమిరసంగమున సంధ్య ♦ గాంచి లోక
ములకుఁ బెంచుకొనఁగ నిడ్డ ♦ లలితశీర్ష
ధృతజనకరూపనైజసం ♦ తతు లనంగఁ
గజ్జలయుతాగ్రగృహదీప ♦ కళిక లమరె॥ 98

సంధ్య=సంధ్య యనుస్త్రీ, ఘనతిమిరసంగమునన్=గొప్పతిమిర (చీఁకటి) పురుషునిసంబంధముచేతను, కాంచి=కని, లోకములకున్=ప్రపంచమునందలిజనులకున్, పెంచుకొనఁగన్=పెంచుకొనుటకున్, ఇడ్డ......సంతతులు, ఇడ్డ=ఇచ్చిన, లలిత=సుందరమైన, శీర్ష=శిరసుచేతను, ధృత=ధరింపఁబడిన, జనకరూప=తండ్రియైనతిమిరము నాకారముగల, నైజసంతతులు=సంధ్యాసంబంధ మైనశిశువులు, అనంగన్=అనునట్లు, కజ్జల......దీపకళికలు, కజ్జల=కాటుకతో, యుత=కూడిన,

అగ్ర = చివరభాగములుగల, గృహదీపకళికలు = ఇంటియందలిదీపపుమొగ్గలు, అమరెన్ = ప్రకాశించెను. దీపములు చివర కాటుకను గ్రిందిభాగమున నెఱ్ఱనికాంతిని గలదగుటంజేసి యవి సంధ్య యనుస్త్రీకిని, దిమిరపురుషునకును జన్మించి వా రిద్దఱుం బోలినశిశువులవలె నుండె నని భావము. భక్తిచేఁ దండ్రిని శిరమున ధరించినశిశువులువలె నుండె నని యేని చెప్పం దగు. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ ఘనకువలయపాలనకుం
జనుదెంచెడిరాజు విడియఁ ♦ జతురతఁ బ్రాగ్ది
క్కున ఖేచరు లెత్తినధౌ
తనవపటకుటీర మనఁగ ♦ ధవళిమ దోఁచెన్॥ 99

ఘనకువలయపాలనకున్, ఘన = అధికమైన, కువలయ = కలువలనుభూమండలమునొక్క, పాలనకున్ = రక్షణమునకున్, చనుదెంచెడిరాజు = వచ్చెడుచంద్రుఁ డనుప్రభువు, విడియన్ = నివసించుటకున్, ఖచరులు = దేవతలు, చతురతన్ = నేర్పుచేతను, ఎత్తిన......కుటీర మనఁగన్, ఎత్తిన = నిర్మించిన, ధౌత = నిర్మలమైన, నవ = క్రొత్తది యగు, పటకుటీర మనఁగన్ = వస్త్రగృహమో యనునట్లు, పటకుటీరము, పట = బట్టలతో, (నిర్మించిన) కుటీరము = ఇల్లు, (డేరా) ప్రాగ్దిశన్ = తూర్పుదిక్కునందున్, ధవళిమ = తెలుపు, తోఁచెన్ = కాన్పించెను.

చ॥ సమయవిటుండు గన్మొఱఁగి ♦ శక్రదిశావిటిగుబ్బచంట సాం
ద్రముగ విదిర్చుచెందిర మ ♦ నం దగెఁ బాటలరేఖ యవ్విభు
న్నెమకి కనంగ నవ్వెలఁది ♦ నెమ్మొగ మెత్తె ననన్ శశాంకబిం
బము వెసఁ దోఁచెఁ గాంచి గరి♦మన్ నగ నా విలసిల్లె వెన్నెలల్॥

సమయవిటుండు = కాలపురుషుఁ డనువిటకాఁడు, కన్మొఱంగి = డాఁగియుండి శక్రదిశావిటిగబ్బిచంటన్, శక్రదిశా = తూర్పుదిక్కనెడు, విటి = విటురాలియొక్క, గుబ్బచంటన్ = గుండ్రమైనస్తనమునందున్, సాంద్రముగన్ = దలముగాన్, విదిర్చుచెందిరమనన్ = చల్లెడుకుంకుమమో యనునట్లు, పాటలరేఖ = ఎఱ్ఱనిగీఱలు, (ఇది జాత్యైకవచనము) తగెన్ = ప్రకాశించెను, అవ్వెలంది = మీఁదటిస్త్రీ, అవ్విభున్ = తనమీఁదఁ గుంకుమచల్లినవిటుని, నెమకి = వెదకి, కనంగన్ = చూచుటకున్, నెమ్మొగ

ము = ముఖమును, ఎత్తె ననఁ = ఎత్తినదో యనునట్లు, శశాంకబింబము = చంద్రమండలము, వెసఁ = త్వరతో, తోఁచెఁ = కాన్పించెను. కాంచి = చూచి, (దీనికిం గర్త వెలఁదియును గర్మము కాలపురుషుఁడును) గరిమఁ = గారవముతో, నగనాన్ = నవ్వేనో యనునట్లు, వెన్నెలల్ = చంద్రకాంతులు, విలసిల్లెన్ = ప్రకాశించెను. మొదటఁ దూర్పున నెఱ్ఱనిరేఖలును దరువాతఁ జంద్రబింబమును దుదకు వెన్నెలలును గ్రమముగాఁ దోఁచె నని భావము. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

గీ॥ సోముఁ డుదయాద్రికైలాస ♦ సీమ వెడలి
లోకభీకర మేదురా ♦ స్తోకతిమిర
హాలహల మానెఁ గానినాఁ ♦ డంకదంభ
కలితతత్కంఠకాళిమ ♦ గానఁబడునె॥ 101

సోముఁడు = చందురుఁ డనుశివుఁడు, (ని) అబ్జో జైవాతృక స్సోమ యనియు సోమ శ్శర్వో భవ స్థాణు వనియు నమరుఁడు, ఉదయాద్రికైలాససీమఁ = ఉదయపర్వత మను కైలాసప్రదేశమునుండి, వెడలి, లోకభీకర.....హాలహలము, లోక = ప్రపంచమునకు, భీకర = భయమును గలిగించు, మేదుర = దట్టమైన, అస్తోక = అధికమైన తిమిర = చీఁకటియను, హాలహలము = విషమును, ఆనెఁ = త్రావెను; కానినాఁడు = అట్లు కానియపుడు, అంక.....కాళిమ, అంక = కళంక మను, దంభ = మిషచే, కలిత = పొందఁబడిన, తత్కంఠకాళిమ = ఆశివుని మెడయందలినలుపు, కానఁబడునె = కనుపడునా? కనుపడ దని యర్థము. రూపకాలంకారము.

సీ॥ వనము లెల్లను గల్ప ♦ వనములఁ గావించి
రాల నెల్లను మగ ♦ రాలఁ జేసి
కొండ లెల్లను వెండి ♦ కొండలఁ గావించి
నదుల నెల్లను నభో ♦ నదులఁ జేసి
జలధు లెల్లను దుగ్ధ ♦ జలధులఁ గావించి
కరుల నెల్లను వియ ♦ త్కరులఁ జేసి
సరసు లెల్లను సుధా ♦ సరసులఁ గావించి
సరుల నెల్లను బుర ♦ హరులఁ జేసి

[illegible] ప్రతిసృష్టి [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]॥ 102

అండజపగుండ......[illegible], అండ[illegible] [illegible] ముతోడను, అండజ = [illegible] ([illegible]) [illegible] = అండజపుఁడు (గరుడుఁడు) [illegible]; [illegible] [illegible], [illegible]డను, కాండ = జలతరంగములతోడను, [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]గల, కౌముదీ = చంద్ర[illegible], [illegible] [illegible], [illegible] ఎల్లతోఁటలను, [illegible] [illegible] [illegible] చేసి, [illegible] [illegible] = అన్ని శిలలను, [illegible] [illegible], చేసి, [illegible] = అన్ని పర్వతములను, వెండికొండ[illegible] = [illegible], [illegible] చేసి, నదుల [illegible] = అన్ని నదులను, [illegible] [illegible], చేసి, [illegible] ముద్రిముల నన్నిటిని, [illegible] = [illegible], [illegible] చేసి, [illegible] [illegible] = ఏనుఁగుల నన్నిటిని, [illegible], చేసి, [illegible] = [illegible] నన్నిటిని, [illegible] [illegible] చేసి, [illegible] [illegible] = మనుష్యుల [illegible], [illegible], చేసి, [illegible] నిరచనకున్, ప్రతిసృష్టి [illegible] [illegible] చేసి, [illegible] = చతుర్ముఖుఁడు[illegible], [illegible] [illegible] ము [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] సకలపదార్థములను [illegible] [illegible] ప్రతినిర్మాణము చేసి [illegible] [illegible] అన్ని యుఁ గల్పవృక్షములు [illegible] [illegible]. [illegible] పదార్థము [illegible] దమగుణము [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

క॥ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible]

దమి వెలసెం దమియు వెలసెఁ ♦ దనపతిశోభగా 103

కుముదంబులకుఁ = కలువలకును, ముదంబులు = సంతసములు, [illegible] = ఒప్పెను, చకోరములకుఁ = వెన్నెలపులుఁగులకున్, కోర్కులు = అభీష్టములు, [illegible]వెఁ = సిద్ధించెను. రమణులకుఁ = స్త్రీలకును, రమణులకుఁ = [illegible], దమి = కుతూహలము, (వేడుక) వెలసెఁ = హెచ్చెను. వెన్నెల యుద్దీపనము గావున గామినీకాములకుఁ గోరికలు హెచ్చె నని యర్థము. తమియుఁ = [illegible]. (ని) రజనీ యామినీ తమీ. అ. తపతిశోభఁ = తపనకర్తృ [illegible] గినదీప్తి చేతను, వెలసెఁ = ప్రకాశించెను. ఇందు యమక [illegible].

క॥ పగటివిరహాంప్రవేఁడిమి
నొగిలినకుముదినులు చలువ♦నూల్కొనఁ [illegible]
బుగఁ బన్నిరు కరంబులఁ
దొగచెలి చిలికె నన వ్రాలెఁ ♦ దుహినకణంబుల్ 104

పగటివిరహాంప్రవేఁడిమిఁ = పగటికాలమునఁ [illegible] టువలనఁ గలిగినకాఁక చేతను, నొగిలినకుముదినులు = [illegible] లు) చలువఁ = శైత్యమును, నూల్కొనన్ = ధరించుటకుఁ, తొగచెలి = [illegible] (చంద్రుఁడు) కరంబులఁ = (కిరణము లను) చేతులతోఁ, పన్నిరు = పన్నీరు, [illegible] దట్టంబుగఁ = దట్టముగాఁ, చిలికెననఁ = చల్లెనో యనునట్లు, తుహినకణంబుల్ = మంచుబిందువులు, వ్రాలెఁ = పడెను; ప్రవహించెను.

వ॥ మఱియు సుధోదయోల్లాసంబున పయోధిత్రిక[illegible] యుల్లసి ల్లి పాలవెల్లి వెల్లి వాఁడిచి పుడమి నెల్లెడల నల్లుకొనియె నన నంత కంత కనంతంబుగా దిగంతంబుల నాక్రమించుచు [illegible] ఘురంబులనుండి భూమండలంబునకుం దిగ్గమాశ[illegible] నస్తోకవ్యాకోచకైరవవిసరంబు [illegible] చుచు విధుంతుదవదనగహ్వరప్రవేశాభ్యాసంబునం [illegible] నీలజాలగోళంబులం దూఱుచుఁ దివిఁ జలదనసమూహ[illegible]

యుం బెల్లు బెల్లు విరిసె నన విశాలంబు లగుకూలంకషాకూలంబు లం గ్రాలుచుఁ గుసుమసముదయంబుచందంబునం దరులతాచ్ఛదంబుల ధాళధళ్యంబున మెఱయుచు మదకేసరికిశోరవారంబుతీరున శిఖరిశిఖరంబు లెక్కుచు లీలం దేలి యాడువాలుగమీలబెళుకుల చెన్నున మున్నిటిపెన్నిటికరడులమీఁద దీపించుచుఁ గౌముది దాన గుట నభివ్యక్తశుద్ధవర్ణంబై ద్విజముఖంబుల వ్యాపించుచుఁ జంచద్విధుమండలాంతరహారిణముఖపరిచ్యుత రోమంథబంధురఫేనపుంజంబు లవడువున సంకేతకుంజంబులపై రంజిల్లుచు రంజిల్లుఫుల్లమల్లికామంజరులమేదురామోదంబు రెట్టింప నిట్టట్టు దొలుతఁగలసి యలసినకాముకులను బదరి యుపరిసురతంబు నెఱపుతరుణులసుఖస్వలత్కాళల తెఱంగునం గురంగటం గరంగుచుం దొరంగుకురంగధరోపలకుట్టిమంబుల జలజలని తెలిసిటిత్రళుకుల నేకీభవించుచు ఱెంగున నెగసి నింగి నంగారకార్ద్రాదిగ్రహతారల నింగలంబు లని మ్రింగం గడంగుచోఁ బెంపుగాఁ గురియునమృతధారాపరంపరలకు గుంపులై వియత్తలంబునం గుత్తుకబంటిం గ్రోలి వెక్కసంబుగఁ బుక్కిళ్లం బట్టి యొండొంటికం దిచ్చుచు హెచ్చినమచ్చికలం గలయునచ్చకోరదంపతులసొంపునం బటికంపుగిన్నెల ము న్నినిచినయన్నారికేళాసవంబు లాసకొలందిఁ గమిచి తదీయమదోన్మాదంబున మోదంబుగాఁ బాడు విపరీతగీతంబుల వ్యత్యస్తసల్లాపంబుల వింతవింత నటనంబుల వికృతచేష్టావిలాసంబుల నకారణహాసంబులఁ జెలంగుచు మెలంగి తెలివి గని వలపు గొని మణిమంజీరశింజితంబు లులియ నలరుఁబోదలకుం గదలి చని వనీపవనంబునం బయ్యెదలు దొలంగింపకయ తొలంగ బంగారుబొంగరాలహారంగునం బొంగారుమొలకచనుంగవల మిలమిలలం గనుపట్టు సిబ్బెంబులు గుబ్బటిల్లగొబ్బునం గవుంగి

లించు మించుబోఁడుల దృగంచలచంచలప్రభల రాణించువిభ్రమంబుల కుల్లసించుప్రాణవల్లభులతో మల్లడిగొని వివిధబంధచమత్కారంబులం గూడి క్రీడించునెడ నీటలరు వజ్రతాటంకలాలాటికాచాకచక్యంబులతో సఖ్యం బొనర్చుచు ని ట్లఖండపాండురచ్ఛాయామండలంబుల మెండుకొని పండువెన్నెలలు గాయఁ గాయజుం డే యెడం బాయక సాయకనికాయంబు లేయ దాయదైయ మలయాని లుండు దాయ నుల్లంబు ఝుల్లనం దాలిమి దూల నిదుర నొందక కెందలిరుపాన్పు డిగ్గి పవమానవిలోలబాలవల్లరియుంబోలె సోలుచు భద్రాబాలికారత్నంబు నిరంతర నిజస్వాంత చింతిత శ్రీకాంతకాంతాకారంబు గన్నులం గట్టిన ట్లయినఁ గంటిఁ గంటి నని దిగ్గన లేచి బయలు గవుంగిలించుచుం గళవళించుచు నక్కటా దైవంబు నిర్దయుం డయ్యె నేమి సేయుదు నని బుడిబుడి కనుంగవ నీరు జడిగొన నడుగులు తడఁబడ నడుము గడగడ వడఁక వెన్నెలయేట నుఱికెద నని దుముకఁ జుఱుకు చుఱుక్కన నక్కునం జిలుఁగువెన్నెలలు సోఁక మూర్ఛిల్లినం జయ్యన నెయ్యంపుఁదొయ్యలు లెత్తికొని వచ్చి శిశిరజల బిసకిసలయాదుల శీతలోపచారంబు గావింప నెట్టకేలకు సేదదేఱి తేఱిచూచి చంద్రు నుద్దేశించి యుపాలంభంబుగా నిట్లనియె॥ 105

మఱియున్ = ఇంకను, పాలవెల్లి = పాలసముద్రము, సుతోదయోల్లాసంబునన్ = కుమారుఁ డైనచంద్రునిపుట్టుకవలనఁ గలిగినసంతోషముచేతను, వియ......లంబై, వియత్ = ఆకాశముచేతను, ఉల్లీఢ = ఒరయఁబడిన, కల్లోలంబై = తరంగములు గలదియై, ఆకసమువఱకుం బోయినతరంగములు కలదియై యని యర్థము. (మిగుల సంతసించినవాఁ డని ధ్వనించును.) వెల్లివిరిచి = ప్రవహించి, పుడమిన్ = భూమియందున్, ఎల్లెడలన్ = అన్నిప్రదేశములందున్, అల్లుకొనియె నసన్ = వ్యాపించెనో యనునట్లు, అంతకంతకున్ = ఒకక్షణముకంటె నొకక్షణమునకున్, క్రమక్రమముగా నని

యర్థము. అనంతంబుగాఁ = అధికముగాఁ, దిగంతంబులఁ = చెసలకడపటిభాగంబులను, ఆక్రమించుచుఁ = వ్యాపించుచుఁ, (దీనికిం దీనితరువాతియసమాపకక్రియలకు ను గర్త ముం దున్న పండువెన్నెల లనునది.) అంబర......నుండి, అంబరతరంగిణీ= ఆకాశగంగయొక్క, ఝరంబులనుండి = ప్రవాహములనుండి, భూమండలంబునకుఁ = మండలాకార మైనభూమికి, డిగ్గుమరాళమాలికలపోలికఁ = దిగునంచలబారులసాదృశ్యముచేఁ, అంచలబారులువలె నని యర్థము. అస్తోక......బులు, అస్తోక = అధికముగాను, వ్యాకోచ = వికసించిన, కైరవవిసరంబులు = కలువలసముదాయములు కలవి, అగుసరోవరపరిసరంబులన్ = అయ్యెడుకొలఁకులసమీపములందుఁ, ప్రసరించుచుఁ = వ్యాపించుచుఁ, విధుంతుద......పోలెఁ, విధుంతుద = రాహువుయొక్క, వదనగహ్వర = కొండగుహవంటినోటను, ప్రవేశాభ్యాసంబునంబోలెన్ = ప్రవేశించుటయందలియలవాటుచేతనువలెనే, సౌధేంద్రనీలజాలగోళంబులన్, సౌధ = మేడలయందలి, ఇంద్రనీల = ఇంద్రనీలములయొక్క, ఇంద్రనీలములతోఁ గట్టఁబడిన యని యర్థము. జాలగోళంబులఁ = గోళాకారమైనకిటికీలయందున్, తూఱుచుఁ = ప్రవేశించుచున్, (హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము.) తిమిర......విగమంబు, తిమిర=చీఁకటియును, జలదసమయ=వర్షాకాలముయొక్క, విగమంబు = అవసానము, అగుటయుఁ = అయిన తోడనే, (ఇచట 'యుఁ' ననునది యానంతర్యార్థకము.) పెల్లు (కనుము) పెల్లు=అధికముగన్, విరిసె ననఁ = పూచెనో యనునట్లు, (ఇది శరత్కాలమునఁ బూచును.) విశాలంబులు = పెద్దవి, అగుకూలంకషాకూలంబులఁ = అయ్యెడు, కూలంకషా = నదులయొక్క, కూలంబులఁ = ఒడ్లయందు, క్రాలుచుఁ = ప్రకాశించుచుఁ, కుసుమసముదయంబుచందంబునన్ = పువ్వులగుంపుయొక్కరీతిచేతను, తరులతాచ్ఛదంబులఁ, తరు = చెట్లయు, లతా = తీవలయు, ఛదంబులఁ = ఆకులయందుఁ, ధాళధళ్యంబునఁ = ధళధళ యనుకాంతిచే, మెఱయుచున్ = ప్రకాశించుచుఁ, మదకేసరికిశోరవారంబుతీరునఁ, మద = మదముగల, కేసరి = సింగములయొక్క, కిశోరవారంబు తీరునన్ = శిశువులసముదాయముయొక్కరీతిచేతను, శిఖరిశిఖరంబులు = పర్వతాగ్రములను, ఎక్కుచున్, లీలఁ = విలాసముతోఁ, తేలియాడు......చెన్నునఁ, తేలి = నీటిమీఁదనుండి, ఆడు = క్రీడించెడు, వాలుగమీల = చేఁపలయొక్క, బెళుకులచెన్నునఁ = కాంతులయొక్కయందముం బోలినయందముచేతను, (చేఁపలువలె నని యర్థము.) మున్నీటిపెన్నీటికరడులమీఁదఁ = సముద్రమునందలిపెద్దతరంగములయందున్ దీపించుచుఁ=ప్రకాశించుచుఁ, తాఁ = ఆవెన్నెల, కౌముది యగుటన్ =కలువల వికసింపఁ జేయునది గాన, (చంద్రకాంతి యగుటచేత నని యర్థము,) వ్యాకరణ

గ్రింథ మగుటచేత ననియు ధ్వనించును. అభివ్యక్తశుద్ధవర్ణంబై = స్ఫుట మైన తెల్లనివ న్నె గలదియై, ద్విజముఖంబులన్ = చకోరపుంబక్షులనోటను, వ్యాపించుచున్ = స్ఫుట మైనదోషము లేనియక్కరములు గలదియై బ్రాహ్మణులు మొదలగువారినోటను బ్రవేశించి వ్యాపించుచుండె ననియు ధ్వనించును. చంచద్విధు......వడువునన్, చంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, విధుమండల = చంద్రబింబముయొక్క, అంతర్గత = లోపల నున్న, హరిణ = లేడియొక్క, ముఖ = నోటినుండి, పరిచ్యుత = జాటిన, రోమంథ = నెమరువేయుటవలన. బంధుర = ప్రకాశించెడు, ఫేన = నురువుయొక్క, పుంజంబులవడువునన్ = సముదాయములవిధముచేతను, (చంద్రునికళంకమును బెక్కండ్రు కవులు హరిణ మని చెప్పి దానిలక్షణము లన్నియు నిందారోపించి వర్ణించుట కలదు గాన నిటఁ జంద్రునిలోనివేడి నెమరువేయునపుడు జాఱినసురువులవలె వెన్నెలఁ బాదలపైనుండెనని చెప్పెను. సంకేతకుంజములపైన్ = (నాయికానాయకులు కూడుటకు) నేర్పాటు చేసికొన్న పొదరిండ్లమీఁదను, రంజిల్లుచున్, రంజిల్లు...మోదంబునన్, రంజిల్లు = విలసిల్లెడు, ఫుల్లమల్లికామంజరుల = పూచినమల్లెపూగుత్తులయొక్క, మేదురామోదంబునన్ = అధికమైనపరిమళముచేతను, మోదఁబు = ఆనందము, రెట్టింపన్ = అధికముకాఁగా, ఇట్టట్టు = ఒకరీతిచేతను, తొలుతన్ = మొదటన్, కలసి = కూడి, అలసినకాముకులన్ = శ్రమచెందినవాయకులను, పదరి = నిందించి, ఉపరిసురతంబు = ఉపరతిని, నెఱపు......తెఱంగునన్, నెఱపు = నెఱవేర్చెడు, తరుణుల = స్త్రీలయొక్క, సుఖస్థలత్కళల తెఱంగునన్ = సుఖముగ జాఱుచున్న కళలరీతిచేతను, కుఱంగటన్ = సమీపమందున్, కరంగుచున్ = నీరగుచున్, తొరంగు......లన్, తొరంగు = స్రవించెడు, కురంగధరోపల = చంద్రకాంతపురాలయొక్క, కుట్టిమఁబుల = కట్టడపునేలలయొక్క (అరఁగులనుండియనియర్థము.) జలజలని = జలజల ప్రవహించెడు, తెలినీటితళుకులన్ = తెల్లనినీటియొక్క కాంతులతోన్, ఏకీభవించుచున్ = కూడికొనుచున్, తెఱఁగునన్ = తెక్కలచప్పుడు కలుగునట్లు, నెగసి = ఎగిరి, నింగిన్ = ఆకాశమునందున్, అంగారకార్ద్రాదిగ్రహతారలన్ = అంగారకుఁడు మొదలగుగ్రహములను నార్ద్ర మొదలగు నక్షత్రములను, అంగారకుఁడు రక్తవర్ణము కలవాఁ డనియు, నార్ద్ర పవడముం బోలినకాంతి గలదనియు జ్యోతిషమునం బ్రసిద్ధము. ఇంగలంబు లని = నిప్పుక లని, మ్రింగం గడంగుచోన్ = మ్రింగుటకు యత్నించునపుడు, (ఇంగల మంగారశబ్దభవము.) పెంపుగాన్ = అధికముగాన్, కురియునమృతధారాపరంపరలకున్ = వర్షించెడుమంచునీటియొక్క యెడతెగని ధారలకున్, గుంపులై, వియత్తలంబునన్ = ఆకాశమునందున్, పుత్తుకబంతిన్ = పుత్తుకకోలఁదిని, (గొంతువఱకు నని యర్థము.) క్రోలి = త్రావి, వెక్కసంబుగన్ =

అధికముగాన్, పుక్కిళ్లింబట్టి=నోటం బూరించి, ఒండొంటికిన్=ఒకచకోరము మ
ణియొకదానికిన్, అందిచ్చుచున్, హెచ్చినమచ్చికలన్=అధిక మైనప్రేమచేతను,
కలయునచ్చకోరదంపతులసొంపునన్=కూడికొనియుండు వెన్నెలపులుఁగుల సొగసుచేత
ను, చకోరదంపతులువలె నని యర్థము. (ఇది గిన్నెల కుపమానము.) జాయా+ప
తి=దంపతులు, భార్యాభర్తలు. ఇచట నాఁడు పిట్టలు మొగపిట్టలు నని యర్థము.
ఫటికంపుగిన్నెలన్=స్ఫటికపాత్రములందున్, మున్నినిచినయాన్నారికేళాసవంబులం=
ముందు పోసినకొబ్బెరకల్లులను, ఆసకొలందిన్=ఆశయొక్కపరిమాణముచేతను, ఇచ్ఛ
కలంతవఱకు నని యర్థము. కమిచి=పుచ్చికొని, తదీయమదోన్మాదంబునన్=ఆకల్లు
సంబంధ మైన (కల్లుత్రావుటవలనఁ గలిగిన యని యర్థము.) సంతోషముచేత నుప్పతి
ల్లిన వెఱ్ఱిచేతను, మోదంబుగాన్=(వినువారి) కింపుగాన్, పాటువిపరీతగీతంబు
లన్=పాడెడునెక్కువతక్కువగానములచేతనును, వ్యత్యస్తసల్లాపంబులన్=తడఁబా
టుగలమాటలచేతనును, వింతవింతనటనంబులన్=ఆశ్చర్యమును బుట్టించునాటలచేతను
ను, వికృతచేష్టావిలాసంబులన్=వికార మైనపనులచేతను, సొగసులచేతనును, అకారణ
హాసంబులన్=కారణము లేనినగవులచేతనును, చెలంగుచున్=ప్రకాశించుచున్, మె
లంగి=సంచరించి, తెలివి గని=(సురాపానమువలనఁ గలిగిన) పరాకు వదలి, వల
పుఁ గొని=ఒండొరులం బ్రేమించి, మణిమంజీరశింజితంబులు=మాణిక్యపుటందెలధ్వను
లు, ఉలియన్=మ్రోయఁగాన్, అలరుఁబొదలకున్=పూఁబొదరిండ్లకున్, కదలి చ
ని=బయలువెడలి, వనీపవనంబునన్=తోఁటయందలి (చల్ల) గాలిచేతను, పయ్యెద
లు=పైఁటలు (పయ్యెద యిది వక్రసమాసము. పయి+ఎద=పయ్యెద; ఎదపై నుం
డువస్త్రము.) తొలఁగింపకయ=యత్నముచేతఁ దీయకయే, తొలంగన్=(గాలిచే)
జాఱిపోఁగాన్, బంగారుబొంగరాలహోరంగునన్=బంగారుబొంగరాలయొక్కసొగ
సుచేతను, బంగారుబొంగరాలువలె నని యర్థము. పొంగారుమొలకచనుంగవలన్=
అతిశయించు లేఁతచనుజంటలయందున్, మిలమిలన్=తళతళలాడునట్లు, కనుపట్టుని
తంబంబులు=కనుపడెడుసుందర మగుపాదలు, గుబ్బటిల్లన్=ఎక్కువ గాఁగాన్,
గొబ్బునన్=వేగముతో, కవుఁగిలించు.....ప్రభలన్, కవుఁగిలించు=ఆలింగనము
చేసికొనెడు, మించుబోఁడుల=స్త్రీలయొక్క, (మెఱపుంబోలిన దేహముగల స్త్రీలయొ
క్క) దృగంచల=కనుఁగొనలయందలి, చంచలప్రభలన్=చలనశీల మైనకాంతులచేత
ను, రాణించువిక్రమంబులకున్=ప్రకాశించెడుశృంగారచేష్టలకున్, ఉల్లసించుప్రాణ
వల్లభులతోన్=సంతోషించెడుప్రియులతోన్, మల్లడిఁగొని=పెనఁగులాడి, వివిధబంధ
చమత్కారంబులన్=పలుతెఱంగులసంయోగములందలి నేర్పులతోన్, కూడి=చేరి,

క్రీడించునెడఁ = విహరించునపుడు, నీటు = సొగసుచేతను, తృతీయార్థమునం బ్రథమ. అలరు......చాకచక్యంబులతోఁ, అలరు = ప్రకాశించెడు, వజ్రతాటంక = వజ్రపుఁగమ్మలయొక్కయు, లాలాటికా = (వజ్రపుఁ) బాపటబొట్టుయొక్కయు, చాకచక్యంబులతోన్ = చకచకలాడుకాంతులతోఁ, సఖ్యంబు = నెయ్యమును, ఒనర్పుచుఁ = చేయుచుఁ, ఇట్లు = ఈప్రకారము, అఖండ.....మండలంబులఁ, అఖండ = పూర్ణమైన, పాండుర = తెల్లని, చ్ఛాయామండలంబులఁ = కాంతులసమూహములచేతను, మెండుకొని = (అంతటను) నిండి, పండువెన్నెలలు = ముదురువెన్నెలలు, కాయఁ = ప్రకాశింపఁగాఁ, కాయజుండు = మన్మథుఁడు, ఏయెడఁ = ఏస్థలమునందును (అన్ని స్థలములయం దని యర్థము.) పాయక = విడువక, సాయకనికాయంబులు = బాణసమూహములను. ఏయన్ = ప్రయోగింపఁగాన్, మలయానిలుండు = పయ్యర (దక్షిణపుగాలి) దాయయై = (విరహులకు) విరోధియై, దాయఁ = (భద్రను) సమీపింపఁగాన్, దవప్పు లోనగువాని దాపు వకారంబు విభాష నగు. బా. ప్ర. ఉల్లంబు = మనసు, ఝల్లనఁ = (ఇది యనుకరణము) చెదరఁగాఁ, దీనిం బెక్కండ్రు జల్లని వాడుదురు. తాలిమి దూలి = ధైర్యమును విడిచి, నిదుర నొందక, కెందలిరుపాన్పున్ = చిగురాకుసెజ్జనుండి, డిగ్గి = దిగి, పవమాన.....బోలెఁ, పవమాన = గాలిచేతను, విలోల = కంపించెడి, బాలవల్లరియుంబోలెఁ = లేఁతతీవవలెఁ, సోలుచుఁ = పరవశురాలయిపడుచుఁ, భద్రాబాలికారత్నంబు, నిరంతర.....కారంబు, నిరంతర = ఎడతెగకుండునట్లు, నిజస్వాంత = తనమనసునఁ, చింతిత = తలంపఁబడియెడు, శ్రీకాంత = కృష్ణునియొక్క, కాంతాకారంబు = మనోహరమైనయాకారము, కన్నులంగట్టినట్లైనఁ = కన్నులకుఁ గానిపించినట్లు కాఁగాఁ, కంటిం గంటి నని = (ఏను కృష్ణునిం) జూచితిఁ జూచితి నని భ్రమపడి, దిగ్గన లేచి = శీఘ్రముగాఁ లేచి, బయలు = ఆకసమును, కవుంగిలించుచుఁ = ఆలింగనము చేసికొనుచుఁ, కళవళించుచున్ = క్షోభపడుచుఁ, అక్కటా = అయ్యో! (సంతాపార్థకము.) దైవంబు, నిర్దయుండు = కరుణలేనివాఁడు, (నాసుఖముం బోఁగొట్టునిచ్చలేనివాఁడు) అయ్యెఁ, ఏమి = ఏకార్యమును, చేయుదున్ = కావింతును, అని = ఇట్లు బుడిబుడికన్నుఁగవనీరు = కొంచెము కన్నీరు, జడిగొనఁ = ఎడతెగక వచ్చుచుండఁగాఁ, అడుగులు తడఁబడఁ = పాదములు తొట్రుపడఁగాఁ, నడుము = మధ్యము, గడగడవడఁకఁ, వెన్నెలయేటఁ = చంద్రికాప్రవాహమునందుఁ, ఉఱికెద నని, దుముకఁ = గంతు గొనఁగాఁ; చుఱుకుచుఱుకనన్ = మిక్కిలివాఁడితోఁ, అప్పునఁ = ఒమ్మునందుఁ, జిలుఁగువెన్నెలలు = సన్ననిచంద్రకిరణములు, సోఁకఁ = తగులఁగాఁ, మూర్ఛిల్లినఁ = సొమ్మసిల్లఁగాఁ,

చయ్యన౯=శీఘ్రముగాన్, నెయ్యంపుఁదోయ్యాలులు=ప్రియసఖులు, ఎత్తికొనివచ్చి=తీసికొనివచ్చి, శిశిర......యాదులన్, శిశిరజల=పన్నీటిచేతనను, బిస=తామరతూండ్లచేతనను, కిసలయాదులన్=చిగురాకులు మొదలగువానిచేతనను, శీతలోపచారంబులు=చల్లనియుపడిగములను, కావింపన్=చేయఁగాన్, ఎట్టకేలకున్=చిట్టచివరకున్, సేదదేరి=తెప్పిరిలి, (మూర్ఛనుండి తెలిసి) తేటిచూచి=బాగుగఁజూచి, చంద్రు నుద్దేశించి=చంద్రునిం దలఁచి, ఉపాలంభంబుగాన్=నింద గలుగునట్లు, ఇట్లనియెన్=ఈప్రకారము చెప్పెను.

మ॥ సుమనఃప్రీతి యొనర్చి సత్పథచరి ♦ ష్ణుత్వంబు సర్వజ్ఞమా
ళిమణిత్వంబును గాంచు రాజ వయి హా♦ళిన్ శంబరారాతి స
ఖ్యమునన్ మీఱుచు భీరుతాకలితపాం♦థాళిన్ దయాశూన్యతన్
శ్రమ మొందించి కలంచు టెంచనృపధ♦ర్మంబే నిశానాయకా॥106

నిశానాయకా=ఓచంద్రుఁడా! సుమనఃప్రీతి=దేవతలకు సంతోషమును, ఒనర్చి=చేసి, (చంద్రుఁడు దనకళలం ద్రావ నిచ్చి దేవతలఁ దృప్తి నొందించు నని పురాణగాథ కలదు.) విద్వాంసులకుం బ్రీతి చేసి యని యర్థాంతరము. సత్పథచరిష్ణుత్వంబున్, సత్=నక్షత్రములయొక్క, పథ=మార్గమునందున్, (ఆకాశమునందున్) చరిష్ణుత్వంబున్=సంచరించుస్వభావమును, మంచిమార్గమునందు సంచరించుస్వభావము నని యర్థాంతరము. సర్వజ్ఞ......బును, సర్వజ్ఞ=శివునియొక్క, మౌళి=శిరసునకు, మణిత్వంబును=మాణిక్యమగుటను, (అలంకారభావము నని యర్థము.) సర్వజ్ఞ=అన్నిటిం దెలిసినవారికి (విద్వాంసులకు) మౌళిమణిత్వంబును=శిరోమణిత్వంబును, విద్వాంసులలోనుత్తమత్వము నని యర్థాంతరము. కాంచు రాజవు=పొందునట్టిచంద్రుఁడవు, పొందునట్టిప్రభువ వని యర్థాంతరము. అయి, హాళిన్=సంతసముతోన్, శంబరారాతిసఖ్యమునన్, శంబరారాతి=మన్మథునియొక్క (శంబరుఁ డనురక్కసునకు శత్రువు. (ని) శంబరారి ర్మనసిజః. అ.) సఖ్యమునన్=స్నేహముచేతను, శంబరారాతి=ఎఱుకవాండ్రయొక్క (లేళ్లకు శత్రువులు (ని) కృష్ణసార రురు న్యంకు రంకు శంబర రౌహిణాః. అ.) సఖ్యంబునన్=స్నేహముచేతను, మీఱుచున్=అతిశయించుచున్, భీరుతాకలితపాంథాళిన్, భీరుతా=స్త్రీత్వముతో, ఆకలిత=కూడిన, పాంథాళిన్=వియోగులయొక్క సముదాయమును, విరహిణుల నని యర్థము. (భయముతోఁ గూడిన) భయముతోఁ గూడిన తెరువరులయొక్క సముదాయము నని

యర్థాంతరము. (ని) విశేషా స్త్వంగనా భీరుః కామినీ వామలోచనా యనియును త్రస్నౌ భీరు భీరుక భీలుకా యనియు నమరుఁడు. శ్రమ మొందించి = ఆయాసపెట్టి, దయాశూన్యతన్ = దయలేమిచే, కలంచుట = క్షోభపెట్టుట, ఎంచన్ = ఆలోచింపఁగాన్, నృపధర్మంబే = రాజధర్మమా? కా దని యర్థము. దేవతలకు స్వదేహము నిచ్చి తృప్తిపొందించి దేవతలకునెల్ల దేవుఁ డగుశివునిచే శిరసున ధరియింపఁబడి (సన్మార్గమునను) యాకాశమార్గముననే సంచరించు రాజవు (ఎల్లవారిని సంతోషపెట్టువాఁడవు) అగునీవు మన్మథునిసైన్యము సంపాదించి మగని నెడఁబాసినయాఁడువారి బాధింపరా దని మొదటియర్థమునను, విద్వాంసులకు మిగుల సంతసము పుట్టించి యన్నియుం దెలిసినవారిలో నగ్రేసరుఁడ వై మంచినడవడి గలప్రభు వగునీవు కిరాతులతో మైత్రిఁ జెంది భయపడుమార్గస్థులను బాధించుట న్యాయము గా దని రెండవయర్థమునం దాత్పర్యము. శ్లేషాలంకారము.

చ॥ హితసరణిన్ శిరంబున వహించె మహేశ్వరుఁ డంచు గర్వభా
సితగతి మిన్ను ముట్టెదు శశీ! మఱి నిన్ను నఱకాలఁ దన్ని ము
న్నతఁడెకదా కళాగతివహించు దయ న్విడిచెన్ గతావమా
నతఁ గని సిగ్గుఁ జెందవు మనంబున నీకుఁ బరాకు వచ్చెనే. 107

శశీ! = ఓచంద్రుఁడా, (చంద్రునిలోని కళంకమును కుందే లని కొందఱు చెప్పుదురు. దానిని ధరించినవాఁడు గావున శశి యని చెప్పంబడును.) మహేశ్వరుఁడు = శివుఁడు, హితసరణిన్ = అనుకూలమైనమార్గముచేత, శిరంబునన్ = తలయందున్, వహించె నంచున్ = ధరించె ననుచున్, గర్వభాసితగతిన్ = గర్వముచే విలసిల్లినరీతిచేతను (గర్వముచేత నని యర్థము.) మిన్నుముట్టెదు = ఆకాశమును దాఁకెదవు. ఉప్పొంగెద వని యర్థము. మఱి = ఇంకను, అతఁడే = దయిాక్షుఁడే, మున్ను = పూర్వము, దక్షునిజన్మమున జెందుచునపు డని యర్థము. నిన్నున్, అఱకాలన్ = కాలియడుగుభాగముతోన్, తన్ని, కళాగతిని = విద్యలకెల్ల వాసస్థానమవు, కాంతులకు వాసస్థాన మని భావము. అటంచున్, దయన్ = కనికరముచేతను, విడిచెంగదా = వదలెనుగదా! గతావమానతన్ = (లోకముచేఁ) దెలియఁబడినయవమానము గలుగుటను తెలియఁబడినయవమానము నని యర్థము. కని = పొంది, సిగ్గున్ = లజ్జను, చెందవు = పొందవు. నీకున్, మనంబునన్ = మనసునందున్, పరాకువచ్చెనే = పరిమాఱుమఱచ్చెనా యని ప్రశ్నము.

క॥ తొలి లోకములకు వంకర
గలిగింతువటంచు నెంచి ♦ [illegible] ని
న్నిలఁ బుట్టినపుడె వంకర
గలవాఁడుగఁ [illegible] ♦ [illegible]క్షి ! 108

కమలవిరోధీ ! = ఓ తమ్ములగొంగా ! (చంద్రా !) [illegible] తమ్మిచూలి, (బ్రహ్మ) తొలి = పూర్వమందు, [illegible], [illegible], వంకర = చెడుకార్యమును (అపకారము [illegible]) [illegible] = చేయుదు వని, ఎంచి = ఆలోచించి, ఇలన్ = [illegible], [illegible]పుట్టించినపుడే నిన్నున్, వంకర గలవాఁడుగన్ = [illegible] [illegible] [illegible]ము గలవాఁ డగున ట్లని భావము. [illegible] ! [illegible] వంకర పనులఁ జేయుట సహజ [illegible].

సీ॥ ఇందిరాధిభుఁ [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
నప్పు[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
వండుండి [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
నచట [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
నీవు [illegible] ♦ [illegible] ! 109

నీరజారి = ఓ పద్మవైరీ ! [illegible] = తనమనమున నున్నవానిని, నిన్ను[illegible], [illegible]

చుక్, రాత్రికిం బ్రభు వనుచు ననియు [illegible]ము. (క) [illegible] శ్రీవావా దూషణాఘయోః. సా. సా. తోలం[illegible]క్, [illegible] = [illegible] పాపాత్ముఁడు లోనుండఁ దగఁ డని విష్ణువు [illegible] వెలువ[illegible] [illegible]ము. [illegible] ద్రుఁడు విష్ణువు మనసునం బుట్టె నని భావము. అప్రభు = [illegible], [illegible] = బ్రహ్మయును, స్వకీయాబ్జసీతికిన్ = తనది యగు తామరపువ్వు[illegible]. [illegible] = [illegible]ని, ఒదవునంచుక్ = పుట్టునని, అత్రికిక్ = అత్రి యను మునికిక్, [illegible] = [illegible]చ్చెను. చంద్రునియుదయమునఁ బద్మములు ముకుళించుఁ [illegible] ముకుళించిన సుఖస్థితి సంభవింప దని యెంచి బ్రహ్మ[illegible] [illegible] తాత్పర్యము. బ్రహ్మ యనుగ్రహమువలనఁ జంద్రుఁ డత్రికిఁ [illegible] [illegible] రాణములం బ్రసిద్ధము. అందుండి = అత్రియొద్దనుండి, తా[illegible] = తా యను పేరు గలబృహస్పతిభార్యయొక్క [illegible]యొక్క కీలిఁ, [illegible] = (చం ద్రుఁడు) కనుపడుపఁగాక్, బృహస్పతిభార్యను [illegible] [illegible]ము. అబ్జిఁ డు = అత్రి, పాథోరాశియందుక్ = సముద్రమునందుక్, [illegible] = [illegible]. ఆ తతాయి (పరభార్యను హరించువాఁడు) [illegible] [illegible] పతి పాలఁబైచె నని తాత్పర్యము. అచటక్ = ఆసముద్రమునందుక్, [illegible]ణంబు, రాజీవ = చేఁపలయొక్క, [illegible]ణంబు = [illegible], [illegible] = చే యుదు వని, పద్మసంహారము చేయుదు వని భావము. ([illegible]) [illegible] వృగే మత్స్యే. సా. సా. అబ్ధి = సముద్రుఁడు, [illegible] = [illegible], త్రోచెక్ = ఎగచెను. అచటక్ = ఆకాశమునందుక్, [illegible], [illegible] అలుగకునికిక్ = జీర్ణము కాకుండుటచేక్, మరలక్, [illegible], [illegible] = [illegible] రము, మసలి = తిరిగి, జగతిక్ = లోకమునందున్, అందుబడక్, [illegible] = [illegible] శత్రుఁడవు, [illegible]చుక్, [illegible], ఒందు[illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible]ర్యము, శాశ్వతజీవన మని భావము. కల్గునే = ఉండునా? ఉండ దని [illegible]ము. [illegible] దొక్కఁ డగుచంద్రునకుఁ బర్యాయముగ [illegible] [illegible] ర్యాయాలంకారము.

ఉ॥ ఇంతటివాని నిన్నుఁ దన ♦ హృత్పుటమందుఁ [illegible] శ్రీ
కాంతునకుం గిరీశునకుఁ ♦ గానన దావహాలాహలానలా
నంతనితాంతకీలముల ♦ నానుట యెంతటి[illegible] [illegible]
కాంత తలంపఁ దద్ద్వయము ♦ [illegible] [illegible]

యామినీకాంత = రేరేఁడా! (చంద్రుఁడా!) ఇంతటివానిన్ = ఇంతవాఁడని [illegible] రణములు గలవానిన్, నిన్నుఁగన్, హృత్పథమునందున్ = మనోవీథియందున్, తలన్ = శిరమునందును, ధరించు శ్రీకాంతు ననన్ = ధరించినవిష్ణువనుచు, గిరీశుఁ డనన్ = శివుఁ డనుచు మనమున ధరించినవిష్ణువనుచు శిరమున ధరించినశివుఁడనుచు నని క్రమముగ నర్థము. కానన ......కీలములన్, కానన = అడవియందలి, దావ = అగ్నియొక్కయు, హాలాహలానల = అగ్నిం బోలినకాలకూటముయొక్కయు, అనంత = అంతములేని, నితాంత = అధికమయిన, కీలములన్ = మంటలను, ఆనుట = మ్రింగుట, ఎంతటిపంతు = ఎంత యాశ్చర్యము? ఆశ్చర్యము కాదని భావము. తలంపన్ = ఆలోచింపఁగాన్, [illegible] = వెనుకటిరెండువిధములజ్వాలలును, ధాత్రిన్ = భూమియందున్, భవత్ప్రతాపాగ్నిలన్ = నీప్రతాపం [illegible] తుల్యమైనభయంకరత్వమును, [illegible] యని యర్థము. [illegible] పొందదని యర్థము. శివుఁడు లోకసంహారకుఁ డగుటయు [illegible] కృష్ణుఁడు గోపసంరక్షకుఁ డగుటయు [illegible]

వ॥ అని పలికి తత్పుటలస [illegible] చిలుకపలుకుల [illegible] నుపదేశించి॥ 111

అనిపలికి = ఇట్లు చెప్పి, [illegible] ములను, చిలుకపలు [illegible] ప్రియ [illegible] కృష్ణుని, [illegible]

క॥ కమలా [illegible]
సుమనో [illegible]
గమల [illegible]
మమత [illegible] ! 112

[illegible] = ఓ [illegible] కృష్ణుఁడా! [illegible] యొక్క (పద్మములం బోలిన [illegible]) [illegible] సుమ [illegible] భావము. ([illegible]) [illegible] యునియును, ధర [illegible] శ్రీ [illegible] జ్వాచారయమేషునా [illegible], పరిపక్తిలియున్ = ఉండియును, [illegible], ([illegible]

వులం బోలిన కన్నులు గలవాని. నీతండ్రి కమలాక్షుఁడు: వేమం [illegible] జేయు నీ వన్నియు నెఱింగినవాఁడవు ; (నామసామ్యముచే నీతండ్రి [illegible] మ్మున్) ఏఁచెదవు=బాధింతువు; జాన్=(జాణ) తెగడు. [illegible] యర్థము. మమతన్=అభిమానముచేతను, మానుగ్రతగుణంబు=[illegible] నుగుణమును, త్రాగుడుఁబోతుతనము నని యర్థము. [illegible] నవు=విడువవు. అవశ్యము విడువవలయు నని యర్థము.

గీ॥ తొలుతఁ గుజనుల నలరించు • చెలిని బంచి
బలము నడవుల విడియించి • పాంథజనుల
మానధనములు గొనుచు మ•ద్వాన్తతియుఁ
నలరుశంబరఘాతి వై • యజ్ఞబాణ 113

అజ్ఞబాణ=ఓమన్మథుఁడా, నీవు, తొలుతన్=మొదట, [illegible] తులను, (కు=భూమియందు, జని=ఉత్పత్తికలిగి, [illegible] నులు.) అలరించుచెలిన్=వికసింపఁజేయుమిత్రునిని (చైత్రుని), పంచి=ఆజ్ఞాపించి కుజనులన్=దుర్జనులను, అలరించుచెలిన్=సంతోషపెట్టుమిత్రునిని, పంచి=ఆజ్ఞాపించి, యని యర్థాంతరము. బలమున్=చిలుకలు, కోయిలలు మొదలగు సేనను, [illegible] ర్థాంతరము. అడవులన్=అరణ్యములందున్, విడియించి=ఉండునట్లు చేసి, పాంథజనులమానధనములు=విరహిజనులమాన మనెడు ద్రవ్యములను, మార్గస్థుల[illegible] ద్రవ్యము నని యర్థాంతరము. కొనుచున్=అపహరించుచున్, ద్వాన్తతతిన్=చెడునడవడియందలియేర్పాటుచేతను, అలరుశంబరఘాతివి, అలరు=సంతోషించుచున్న [illegible] ది. శంబరునకు విశేషణము.) శంబరఘాతివి=శంబరుఁడనురాక్షసునిఁ జంపినవాఁడవు. చెడునడవడియందలినియమముచేతను ప్రకాశించెడుకిరాతుఁడవు నని యర్థాంతరము. [illegible] మచేఁ బ్రాప్తమైన యర్థద్వయమునకు నభేదకల్పనము చేయఁగా [illegible] శ్లేషమూలకాతిశయోక్త్యలంకారము.

క॥ యుగవిగమజగత్క్షయదం
బగుశర్వునికంటిమంట • నంటి కెడసియు
న్మగుడం బ్రదికితి వి వ
ర్ఘ్యగజనదురితమున గాదె • వారిచరాంకా 114

వారిచరాంకా = మన్మథుఁడా! చేఁపగుఱుతు టెక్కెమునం గలవాఁ డని యర్థము. ఈవు, యుగవిగమ......బు, యుగవిగమ = ప్రళయకాలమందుఁ బోలె, జగత్ = లోకమునకు, క్షయదంబు = నాశము గలిగించునట్టిది, అగుశర్వకంటిమంటన్ = అయ్యెడుశివునికంటియందలియగ్నిజ్వాలను, అంటి = తాఁకి, కెడసియున్ = చచ్చియును, అధ్వగ......గాదె, అధ్వగజన = విరహిజనులయొక్క, దురితమునఁ గాదె = పాపముచేతనేకదా, మగుడన్ = తిరిగి, బ్రిదికితివి = జీవించితివి. మున్ను శివుండు హిమాలయంబుకడఁ దపంబు సేయుచుండ దేవతలు బ్రహ్మకడకుం బోయి తారకుండు మిగుల బాధించుచున్నాఁ డని మొఱలిడ నాతఁడు శివునకుం బార్వతికి సంయోగంబుగలిగినఁ గుమారుండు పుట్టి వానిం జంపు ననుడు నింద్రుండు మన్మథు రావించి యీశునకుఁ బార్వతియం దనురాగము గలిగింపు మని ప్రార్థింప నతఁడు దానికై యత్నించి యీశునికంటనున్నయగ్నిచే దగ్ధుఁడై రతీప్రార్థనంబున ననుగ్రహించినశివునిచే మరల నుజ్జీవితుం డయ్యె ననుపురాణగాథ యిట గ్రహింపఁబడియె. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ॥ శంబరదానవుండు నినుఁ ♦ జౌర్యమునం గొనిపోయి వార్ధిలో
నం బడఁద్రోయ నందొకఘ ♦ నం బగుమీనము మ్రింగ దానిగ
ర్భంబున నట్లు జీర్ణతను ♦ బాటిలినన్ విరహివ్రజంబు లో
కంబునఁ దాపవహ్ని నిటు ♦ గ్రాఁగి కృశింపదుగా మధుప్రియా॥

మధుప్రియా! = ఓమదనుఁడా, (వసంతునిచెలికాఁడా యని యర్థము.) మద్యమునం బ్రేమ కలవాఁ డని ధ్వనించును. శంబరదానవుండు = శంబరుఁ డను పేరు గల రక్కసుఁడు, నినున్, చౌర్యమునన్ = దొంగతనముచేతను, కొనిపోయి = తీసికొనివెళ్లి వార్ధిలోన్ = సముద్రమందున్, పడఁద్రోయన్, అందున్ = ఆసముద్రమునన్, ఒకఘనంబగుమీనము = ఒకగొప్పదియగుచేఁప, మ్రింగన్ = గ్రసింపఁగాన్, అట్లు = అట్లు మ్రింగినకాలమందున్, దానిగర్భంబునన్ = ఆచేఁపయొక్కకడుపునందున్, జీర్ణతను = అఱుగుటను, పాటిలినన్ = పొందినయెడన్, లోకంబునన్ = ప్రపంచమునందు, విరహివ్రజంబు = ఎడఁబాసిననాయికానాయకులసముదాయము, తాపవహ్నిన్ = అగ్నింబోలినతాపముచేతను, ఇటు = ఈప్రకారము, గ్రాఁగి = బాధనొంది, కృశింపదుగా = క్షీణింపదుగదా. మున్ను శంబరాసురుఁడు మన్మథుఁడు ప్రద్యుమ్నరూపంబునం గృష్ణునివలన రుక్మిణియందుఁ జన్మించి తన్ను సంహరించు నని యెఱిఁగి యతనిజన్మమున నిరీక్షించి పురిటింట నున్నపుడే వాని నెత్తుకొనిపోయి సముద్రమునం బాఱవైచె ననియు

నతని నొకచేఁప మ్రింగె ననియు నాచేఁప శంబరునింటికే బెస్తలచేఁ గాన్కగాఁ గొనిపోఁబడె ననియు నందున్న శిశువు (మన్మథుఁడు) సురక్షితుండై జవ్వనంబున రతిచేఁ బ్రబోధితుండై శంబరు సంహరించి ద్వారకం జేరె ననియు భాగవతము.

వ॥ అని పలికి చెంగటం జెంగలువపుప్పొడులఁ జిమ్ముకమ్మదెమ్మెరపై నలిగి. 115

అని పలికి = ఇట్లు మన్మథుని నిందించి, చెంగటన్ = సమీపమందున్, చెంగలువపుప్పొడులన్ = ఎఱ్ఱగలువదుమ్మును, చిమ్ముకమ్మదెమ్మెరపైన్ = చిలికెడుపరిమళించుగాలిమీఁదను, అలిగి = కోపించి, దీనికిం గర్త పైవచనములోని భద్రాబాలికారత్నము.

క॥ జగమునకుం బ్రాణం బని
పొగడుదు రందఱును నిన్ను ♦ భువిలో హృదయా
శుగ మగుట యెఱుఁగ రిఁక నీ
దగునడువడి యేమి చెప్ప ♦ నగును సమీరా. 116

సమీరా = ఓవాయూ ! భువిలోన్ = భూమియందున్, అందఱును, నిన్నున్, జగమునకున్ = లోకమునకున్, ప్రాణం బని, పొగడుదురు = స్తుతింతురు. లోకమెల్ల వాయువువలన బ్రతుకుఁ గాన జగత్ప్రాణుఁ డని వాయువునకుఁ బేరు. హృదయాశుగ మగుట = హృదయాశుగ మను పేరు గలుగుటను, ఎఱుఁగరు = తెలియరు. హృదయాశుగము = హృదయమునందు నాటెడుబాణము, లోపల నున్నవాయు వనియు నర్థము. జగత్ప్రాణుఁ డని పేరుండుటచే నిన్నెల్లవారు స్తుతింతురు గాని, ఎల్లవారిని బాధించునాశుగ మను పేరు నీకుఁ గల దని యాలోచింపరు. (హృదయాశుగశబ్దమునఁ గలయర్థద్వయమునకు నభేదనిశ్చయముచే నింద గమ్యము.) ఇఁకన్ = పిమ్మటను, నీదగునడువడి = నీసంచారమును, నీచరిత మనియు నర్థము. ఏమి చెప్ప నగున్ = ఏమి చెప్పవచ్చును. నీచరితము నింద్య మైన దని యర్థము. నీసంచారము చెప్ప నలవిగా దని భావము.

క॥ ఘనతరులకు ఫలభంగము
బొనరించుటచే జనించు ♦ నురుపాపము లె

ల్లను గాలభుజగరూపము
లను నినుఁ గబళించుఁ జంచ ♦ లగుణా పవనా॥ 117

చంచలగుణా = నిలుకడ లేనిగుణములు గల, పవనా = ఓవాయూ! అస్థిర మై నస్వభావము గలవాయువా యని యర్థము. ఘనతరులకున్ = గొప్పవృక్షములకున్, మిగులగొప్పవారల కని యర్థాంతరము. ఫలభంగంబు = పండ్లురాల్చుటను, కార్యహాని యని యర్థాంతరము. పొనరించుటచేన్ = చేయుటచేతను, జనించునురుపాపము లెల్లన్ = పుట్టినగొప్పపాపము లన్నియును, కాలభుజగరూపములను = నల్లత్రాఁచులయాకారము చేతను, నినున్, కబళించున్ = మ్రింగుచుండును. వాయువు పాములకు నాహార మై యుండఁగా నిచట ఘనతరులకు ఫలభంగముచేయుట యనుచోఁ గల్గినయర్థద్వ యమునకు నభేదము కల్పించి దానం గల్గినపాపమే భుజంగరూపముం బొంది మ్రింగు చుండె నని యుత్ప్రేక్షించెను.

చ॥ అని హరిణాంకజీవనచ ♦ రాంకసమీరుల దూఱి వారిజా
నన మణిమందిరాంతరము ♦ న న్విరిపాన్పుపయి న్విరాలి నొం
దిన నిదె శౌరిఁ దెత్తు నని ♦ నెచ్చెలి యోర్తు తదాకృతిన్ లిఖిం
చినపట మీయఁ గూర్మి నది ♦ చేకొని యక్కునఁ జేర్చె ముగ్ధతన్.

అని = ఇట్లు పలికి, వారిజానన = భద్ర, హరిణాంక......సమీరులన్, హరిణాంక = చంద్రునిని, (లేడిగుఱుతుగాఁ గలవాఁడు.) జీవనచరాంక = మన్మథునిని (జీవన = నీటియందు, చర = తిరుగునది = చేఁప. అదియే, అంక = (టెక్కెమున) గుఱుతుగాఁ గలవాఁడు) సమీరులన్ = వాయువును, దూఱి = నిందించి, మణిమందిరాంత రంబునన్ = మానికపుటింటిలోన్, విరిపాన్పుపయిన్ = పూలసెజ్జమీఁదను, విరాలి నొం దినన్ = వలపువలనిబాధను జెందినన్, ఓర్తు నెచ్చెలి = ఒకానొకసఖురాలు, ఇదె = ఇది గో, శౌరిన్ = కృష్ణునిని, తెత్తు నని = తీసికొనివత్తు నని, తదాకృతిన్ = అకృష్ణునాకా రమును, లిఖించినపటము = వ్రాసినచిత్రమును, ఈయన్ = ఈయఁగాన్, కూర్మిన్ = ప్రేమచేతను, అది = అపటమును, చేకొని = పుచ్చుకొని, ముగ్ధతన్ = ముద్దరాలితనముచే తను, అక్కునన్ = వక్షమునందున్, చేర్చె = ధరించెను.

వ॥ అనిన శుకయోగీంద్రుం బరిక్షిన్నరేంద్రుం డిట్లనియె నని

ప్ర మని యడుగుటయు. (సుగమము)

మ॥ అతులాబ్ధ్యంతికకాకినాడనగరో • పాంతస్థలస్థాపితా
యతసత్రాయతనాదిసంకలితసూ • ర్యారాయపేటాఖ్యభూ
రితరగ్రామనిదానదానపటిమ • వ్రీడాస్పదీభూతక
ల్పతరుక్షీరధిచంద్రిచంద్రశకల • భ్రాజద్యశోమండలా॥ 119

అతుల......నిదాన, అతుల = సాటిలేని (ఇది పురవిశేషణము) అబ్ధి = సముద్రముయొక్క, అంతిక = సమీపమునను న్న, కాకినాడనగర = కాకినాడపురమునకు, ఉపాంతస్థల = సమీపస్థలమునందు౯, స్థాపిత = కట్టింపఁబడిన, ఆయత = విశాలమైన, సత్రి = సత్రము, (అన్నదానము చేయుగృహము.) ఆయతన = దేవాలయము, ఆది = మొగలగువానితో, సంకలిత = కూడుకొనిన, సూర్యారాయపేటాఖ్య = సూర్యారావుపేట యను, భూరితరగ్రామ = మిగులఁ బెద్దది యగుగ్రామమునకు, నిదాన = కారణమా, సముద్రపుటొడ్డున నున్న కాకినాడదగ్గఱ సత్రము మొదలగువానితోఁ గూడిన సూర్యారావుపేటను గట్టించినప్రభువా యని యర్థము. దానపటిమ......చంద్రి, దానపటిమ = దానమందలినైపుణ్యముచే, వ్రీడాస్పదీభూత = లజ్జకాస్పదములైన, (లజ్జకాస్పదముగాఁ జేయఁబడిన యని యర్థము.) కల్పతరు = దేవవృక్షములును, క్షీరధి = పాలసముద్రమును, చంద్రి = చంద్రుఁడును గలస్వామీ, కల్పతరులు మొదలగునవి దానమునం బ్రసిద్ధములు. దానమహిమచే వానికి లజ్జ గలిగించిన ప్రభువా యని భావము. చంద్ర......మండలా, చంద్రిశకల = కప్పురపుముక్కలువలె, భ్రాజత్ = విలసిల్లుచున్న యశోమండలా = కీర్తిమండలుఁడా.

క॥ శూరమహోదారసదా
ధారసుధాసారసహిత • తతవచనఝరీ
వారాశిగభీరానగ
ధీరాసుందరశరీర • దృఢభుజసారా॥ 120

శూర = పరాక్రమశాలీ, మహోదార = గొప్పదాతృఁడా, సదాధార = సజ్జనులకాధారమా, సజ్జనుల రక్షించుప్రభువా యని భావము. సుధాసార......ఝరీ, సుధాసార = అమృతసారముతో, సహిత = కూడినదియున్, తత = అధికమైనదియును, (అగు) వచనఝరీ = వాక్ప్రవాహముగలవాఁడా, వారాశిగభీరా = సముద్రమువలె గంభీరుఁడా, నగధీరా = పర్వతమువలె ధీరుఁడా, సుందరశరీర = చక్కనిదేహము గల ప్రభువా, దృఢభుజసారా = గట్టిమైనచేతులబలము గలప్రభువా!

స్రగ్ధరావృత్తము.

శ్రీజగన్నాథకా ♦ శీప్రయాగాదివి
భ్రాజితక్షేత్రయా ♦ త్రాఫలప్రాపితేం
ద్రాజలోకాధివా ♦ సాధికాజస్రని
ర్వ్యాజసౌఖ్యోదయ ♦ స్వాస్వవాయోద్భవా! 121

శ్రీజగన్నాథ......స్వాస్వవాయోద్భవా, శ్రీజగన్నాథ = పురుషోత్తమస్థానము, కాశీ, ప్రయాగ, ఆది = మొదలైన, విభ్రాజిత = ప్రకాశించుచున్న, క్షేత్ర = పుణ్యస్థలములకు, యాత్రా = పోవుటచేతను, (గల్గిన) ఫల = పుణ్యముచేతను, ప్రాపిత = పొందింపఁబడిన, ఇంద్ర = ఇంద్రునియొక్కయు, అజ = బ్రహ్మయొక్కయు, లోక = (స్వర్గ, సత్య) లోకములయందలి, అధివాస = ఉనికిచేతను, అధిక = ఎక్కువైన, అజస్ర = నిరంతరమైన, నిర్వ్యాజ = కపటములేని, సౌఖ్యోదయ = సుఖాతిశయముగల, స్వాస్వవాయోద్భవా = ఆత్మీయులగువంశస్థులుగల రామరాయప్రభూ! జగన్నాథము మొదలగుపుణ్యస్థలములకుం బోయి యచ్చటఁ జేయఁ దగినకార్యములు చేసి వాని వలనఁ గలిగినపుణ్యముచేఁ బ్రాచీనులగువంశస్థులు కింద్రాదిలోకములఁ గల్గించినప్రభువా యని యర్థము.

గద్యము.—ఇది శ్రీమహాభారతీప్రసాదాసాదితకవితానుతల్లి నా
ల్లమరాజవంశజాపస్తంబసూత్రసదెల్లనార్యపౌత్ర
రంగశాయినామార్యపుత్ర హారితసగోత్ర
పవిత్ర సుకవిజనవిధేయ సుబ్రహ్మణ్యాఖ్య
వినామధేయప్రణీతం బైనభద్రాపరిణ
యం బనుమహాప్రబంధంబునందుఁ
తృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు.

శు భ మ స్తు.

అ వి ఘ్న మ స్తు.

భ ద్రా ప రి ణ య ము.

చ తు ర్థా శ్వా స ము.

శ్రీరాజితవిబుధగణవి
హారాంచితపీఠపురవ ♦ రామరనగరీ
చారుసభాభవనసుధ
ర్మారుచిరసురేంద్ర రామ ♦ రాయనరేంద్రా. 1

శ్రీరాజిత......సురేంద్ర, శ్రీ=సంపదచేతను, రాజిత=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, విబుధగణ = విద్వాంసు లను దేవతాసముదాయముయొక్క, విహార = సంచారముచేతను, అంచిత=పూజింపఁబడిన, పీఠపురవర = శ్రేష్ఠమైనపీఠికాపుర మనెడు, అమరనగరీ=అమరపురము (అమరావతి) యొక్క, చారు=సుందరమైన, సభాభవన=సభాగృహ మనెడు (కచ్చేరి) సుధర్మా=ఇంద్రసభకు, (ని) స్వాత్మాధర్మా దేవసభా. అ. రుచిర=మనోహరుఁ డగు, సురేంద్ర =ఇంద్రుఁడా, రామరాయనరేంద్రా= ఓరామరాయప్రభూ! ముందుపద్యముతో నన్వయము.

గీ॥ అవధరింపుము శౌరిభ ♦ వ్యచరితంబు
తొల్లి సూతుండు శౌనకా ♦ దులకుఁ జెప్పి
నట్టిరీతిఁ బరిక్షిద్ధ ♦ రాధినాథ
తిలకమున కిట్లు శుకయోగి ♦ దెలుపఁదొడఁగె. 2

తొల్లి=పూర్వము, సూతుండు, శౌనకాదులకున్, చెప్పినట్టిరీతిన్=చెప్పినప్ర

కారముచేతను, శౌరిభవ్యచరితంబు=కృష్ణునిశుభమైనచరిత్రమును, అవధరింపుము=చిత్తగింపుము. శుకయోగి, పరిక్షిద్ధరాధినాథతిలకమునకున్ = పరిక్షితుఁ డనురాజశ్రేష్ఠునకున్, ఇట్లు, తెలుపఁదొడఁగెన్ = చెప్పుటకునారంభించెను. (ముందు శౌరిభవ్యచరితంబు చిత్తగింపు మని వ్రాసి పిమ్మటఁ దొల్లి సూతుండు చెప్పినరీతినే శుకయోగి పరిక్షిన్మహారాజున కిట్లు చెప్పఁదొడఁగె నని యేని యన్వయింపఁదగును.)

క॥ అటు లంతఃపురగృహమునఁ
బటుతరవిరహాభర మూను ♦ బాలామణి ము
చ్చటల న్నెచ్చెలు లపు డ
చ్చట నూరార్పఁగఁ బ్రభాత ♦ సమయం బయ్యెన్॥ 3

అటులు=వెనుకటియాశ్వాసాంతమునఁ జెప్పినప్రకారముగాన్, అంతఃపురగృహమునన్ = అంతిపురములోనియొకయింటియందున్, పటుతరవిరహాభరము=అధికమైనవియోగ మను (ఎడఁబాటను) బరువును, ఊనుబాలామణిన్ =ధరించినబాలికాశ్రేష్ఠమును, (భద్రను) నెచ్చెలులు=సఖురాండ్రు, అచ్చటన్=ఆయమ యున్నస్థలమునందున్, ముచ్చటలన్=మంచిమాటలచేతను, ఊరార్పఁగన్=ఊఱడింపఁగాన్, అపుడు, ప్రభాతసమయము=సూర్యోదయకాలము, అయ్యెన్.

సీ॥ కాలజ్ఞతను రథాం ♦ గములకు రవిరాకఁ
దెలుప నాఁ గృకవాకు ♦ లెలమి మ్రోసెఁ
దనరాక నినుఁడు ప ♦ ద్మినికిఁ జెప్పఁగఁ బంపు
శుభదూత యన వేగుఁ ♦ జుక్క వొడిచెఁ
దపనుండు నిజసంప ♦ దలు గొను ననుభీతి
నన దీపికలు వెల్ల ♦ నై వడంకె
వరుణరతితుష్టిట ♦ ద్వారుణాస్త సహీంర
మండనం బన సుధాం ♦ శుండు గ్రుంకెఁ
ద్వార సరుగు దెంచుకమలబాం ♦ ధవుని మేటి
తేరిమీఁదను గనుపట్టు ♦ తెల్లపట్టు

తెక్కియపుంజాయ యనఁగఁ బెం ♦ పెక్కి ప్రాచి
నల్లనల్లనఁ దొలివెల్ల ♦ తెల్లమయ్యె॥ 4

కృకవాకులు=కోళ్లు, (ని) కృకవాకు స్తామ్రచూడ యని యమరుఁడు. కాలజ్ఞతన్=కాలము నెఱుఁగుటచేతను, రథాంగములకున్=చక్రవాకములకున్, రవిరాకన్=సూర్యునియాగమనమును, తెలుపనాన్=తెలుపుటకో యనునట్లు, ఎలమిన్=సంతసముతోన్, మ్రోసెన్=ధ్వనించెను. సూర్యోదయకాలమందుఁ గోళ్లు కూయుట సహజమై యుండన్ సూర్యునిరాకం దెలుపుటకో యనునట్లు కూసె నని చెప్పుట చే నుత్ప్రేక్షాలంకారము. ముందు పాదములయందు నిట్లే యీయలంకారము గ్రహింపవలెను. ఇనుఁడు=సూర్యుఁడు, (భర్త యనియు ధ్వనించును.) తనరాకన్=తన వచ్చుటను, పద్మినికిన్=పద్మలతకున్, (పద్మినీజాతిస్త్రీ యగుభార్య కనియు ధ్వనించును.) చెప్పఁగన్=తెలియఁజేయుటకై, పంపుశుభదూతయనన్=పంపించినమేలువార్తఁ జెప్పురాయబారి యనునట్లు, రాయబారి వలె నని యర్థము. వేగుఁజుక్క=శుక్రుఁడు, పొడిచెన్=ఉదయించెను. తపనుండు=సూర్యుఁడు, నిజసంపదలు=తనవి (దీపములవి) యగుభాగ్యములను, దీపములకాంత్యతిశయము నని యర్థము. కొనువనుభీతి ననన్=అపహరించు ననుభయముచేతనో యనునట్లు, దీపికలు=దీపములు, వెల్లనై=కాంతి లేనివై, వడంకెన్=గజగజ వడఁకెను. సూర్యోదయము సమీపించుటచేతనును, ప్రాతఃకాలమునఁ జల్లగాలి వీచుటచేతనును దీపములు వడఁకుచుండె నని భావము. వరుణ......మండనం బనన్, వరుణ=వరుణదేవునియొక్క, రతి=సంయోగకాలమున, త్రుటత్=తెగిపోవుచున్న, వారుణీస్తన=వరుణదేవునిభార్యయొక్కస్తనమునందలి, హీరమండనం బనన్=వజ్రములభూషణమో యనునట్లు, సుధాంశుఁడు=చంద్రుఁడు, క్రుంకెన్=అస్తమించెను. త్వరన్=వేగముతోన్, అరుగు......మీఁదను, అరుగుదెంచు=వచ్చెడు, కమలబాంధవుని=సూర్యునియొక్క, మేటి=గొప్పదియగు, తేరిమీఁదను=రథముమీఁదను, కనుపట్టుతెల్లపట్టు టెక్కియపుంజాయ యనఁగన్=కానుపించెడుతెల్లనిచాయ గలపట్టుగడ్డజెండాయొక్కకాంతియో యనునట్లు పెంపెక్కి=అధికమై, ప్రాచిన్=తూర్పుదెసయందున్, అల్లనల్లనన్=మెల్లమెల్లఁగాన్, తొలివెల్ల=మొదటఁగాన్పించుతెలుపు, తెల్లమయ్యెన్=స్పష్టమయ్యెను. తూర్పునం దెల్లవారె నని యర్థము.

చ॥ అలవిరహిప్రజంబుల న ♦ సంగుఁడు గెల్చి తదస్రపంకసం
కలితనిజాశుగప్రతతిఁ ♦ గ్రమ్మఱ నిందుల దాఁచె నాఁ బ్రియుం

గలసి రతాంతతాంతలగు ♦ కాంతలకన్నులకెంపు రాజిలెం
జలువ వహించెఁదెమ్మెరయుఁ ♦ జానలచన్గవలందు హారముల్॥

అనంగుఁడు = మన్మథుఁడు, అలవిరహివ్రజంబులన్ = ప్రసిద్ధ మగువియోగిసము దాయములను, గెల్చి = జయించి, తదసృ.....ప్రతతిన్, తత్ = ఆవియోగులయొక్క, అస్ర = రక్తమనెడు, పంక = బురదతోన్, సంకలిత = కూడిన, నిజ = తనవి యగు, ఆశుగ = బాణములయొక్క, ప్రతతిన్ = సమూహమును, క్రమ్మఱన్ = మఱలన్, ఇందులన్ = ఈస్థలములందున్, (ఆఁడువారియందున్,) దాఁచె నాన్ = దాఁపఱిక ము చేసెనో యనునట్లు, ప్రియున్ = భర్తను, కలసి = కూడి, రతాంతతాంతలు, రతాంత = సంభోగాంతమందున్, తాంతలు = అలసినవారు, అగుకాంతలకన్నులకెంపు = అగునాఁడువారికన్నులయందలియెఱ్ఱఁదనము, (ఎఱ్ఱనికన్ను లని యర్థము.) రాజిలెన్ = ప్రకాశించెను. తెమ్మెరయున్ = (ప్రాతఃకాలపు) గాలియును, చానలచన్గవలందున్ = స్త్రీలచనుజంటలయందున్, హారముల్ = ముత్యాలదండలును, చలువ = శైత్యమును, వహించెన్ = ధరించెను. సంభోగమువలనిజాగరమువలన నెఱ్ఱనివి యైన స్త్రీల నేత్రములు మన్మథుఁడు వియోగులను సంహరించి వారియొద్ద దాఁచినరక్తముతో నుండినబాణములువలె నుండె ననియుత్ప్రేక్ష. ఇందు, “కన్నులకెంప” నుపదమును గెంపుఁగన్ను లనుటకు మాఱుగా నుపయోగించినట్లు తోఁచెడిని. అట్లయిన నే యాశుగోపమానము దీనికి సరిపడును. కాని యిట్టిసమాసము దుర్లభముగాఁ గా న్పించును గాన “కెంపుఁగనుల్ విరాజిలెన్” అనిపాఠముండిన బాగుగనుండు నని తోఁచును.

చ॥ ఉదయనగాగ్రవేదిపయి ♦ నుజ్జ్వలకల్యవరుండు సంభ్రమం
బొదవ ద్విజావళీశ్రుతిహి ♦ తోక్తి శుభస్వనముల్ సెలంగఁ బ్రా
క్సదమలకన్యకంఠమునఁ ♦ గట్టినకాంచనపద్మరాగసం
పదఁ దగుతాళిబొట్టనఁగ ♦ భాస్కరబింబము దోఁచెఁ దూర్పునన్॥

ఉజ్జ్వలకల్యవరుండు, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించెడు, కల్య = ప్రాతఃకాల మనెడు, వరుండు = పెండ్లికొడుకు, (ని) ప్రత్యూషోహర్ముఖంకల్యం. అ. ఉదయనగాగ్రవేదిపయిన్ = ఉదయపర్వతశిఖర మనుపెల్లియరఁగుమీఁదను, సంభ్రమంబు = సంతసము, ఒదవన్ = కల్గఁగాన్, ద్విజావళీశ్రుతిహితోక్తిశుభస్వనముల్ = ద్విజావళీ = (శుకములు

మొదలగు) పక్షిసముదాయ మనెడుబ్రాహ్మణసముదాయముయొక్క, (ని) దంతవిప్రాండజాద్విజాః. అ. శ్రుతిహితోక్తి=చెవుల కింపు లగుపలుకు లనెడువేదవాక్యములయొక్క, శుభస్వనముల్=మనోహరమైనధ్వనులనెడుమంగళధ్వనులు, శ్లిష్టరూపకము. చెలంగన్=ప్రకాశింపఁగాన్, ప్రాక్సదమలకన్యకంఠమునన్=తూర్పుదిక్కనెడునిర్మలయైనకన్యయొక్క మెడయందున్, కట్టిన......సంపదన్, కట్టిన=కట్టినట్టి, కాంచనపద్మరాగసంపదన్=బంగారముయొక్కయుఁ బద్మరాగముయొక్కయు శోభతోన్, తగుతాళిబొట్టనఁగన్=ప్రకాశించుమంగళసూత్రమందలిస్వర్ణాభరణమో యనునట్లు, భాస్కరబింబము=సూర్యమండలము, తూర్పునన్=తూర్పుదిక్కునందున్, తోఁచెన్=ఉదయించెను. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

క॥ ఇనుఁడు వియల్లక్ష్మిఁ గవయఁ
జనుదెంచె న్మనకు నివు డి ♦ చట నుండంగాఁ
బనిలే దనుచుఁ దదాళీ
జన మల్లన నరిగె ననఁగ ♦ జరిగెం జుక్కల్॥ 7

ఇనుఁడు=సూర్యుఁడు, భర్తయనియుధ్వనించును. వియల్లక్ష్మిన్=ఆకాశలక్ష్మిని, కవయన్=కూడుటకు, చనుదెంచెన్=వచ్చెను. ఇవుడు=ఈకాలమునందున్, ఇచటన్=ఈస్థలమునందున్, మనకున్=మన మనియర్థము. ఉండంగాన్=ఉండుటకు, పనిలేదనుచున్, తదాళీజనము=ఆకాశలక్ష్మియొక్క చెలికత్తెలు, అల్లనన్=క్రమముగాన్, అరిగెనఁగన్=వెళ్లెనో యనునట్లు, చుక్కల్=తారలు, జరిగెన్=అస్తమించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. ఇం దినశబ్దస్వారస్యముచేతను వియల్లక్ష్మీశబ్దస్వారస్యముచేతను నాయికానాయకవ్యవహారము గమ్యము.

గీ॥ ప్రియునితోఁ గూర్మి రేయెల్లఁ ♦ గ్రీడసల్పి
యలసి నిద్రించె ననఁ గలు ♦ వలు మొగిడ్చె
నొగి నినకరాళిగిలిగింత ♦ దగిలి పద్మి
నీతతులు నవ్వె నన విచ్చె ♦ నీరజములు॥ 8

కలువలు, రేయెల్లన్=రాత్రియంతయును, ప్రియునితోన్=భర్తతోన్, కూర్మిన్=ప్రేమచేతను, క్రీడసల్పన్=క్రీడించుటచేతను, అలసి=శ్రమపడి, నిద్రించెనన్=నిద్రపొందెనో యనునట్లు, మొగిడ్చెన్=ముకుళించెను. ఒగిన్ = క్రమము

గాక్, ఇకకరాలిగిలిగింత = [illegible] ... గింతను, తగిలి = పొంగి, [illegible] ... నవ్వెనవన్ = నవ్వె [illegible] ... [illegible] ... ననియుఁ బద్మములు [illegible]

క॥ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible]
[illegible] ♦ [illegible] ॥ 9

[illegible] ... ఒకచక్రవాకాంగన, [illegible] ... ఇచ్చి, [illegible] ... మును [illegible]

చ॥ ఒక [illegible] ♦ [illegible]
చ్చుక తెల్లతెలివు [illegible] ♦ [illegible]
తుకు గనినట్టి [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] వలుచెఁ ♦ [illegible] ॥ 10

[illegible] ... ([illegible]) ... క = అంగీకరించునట్లు, [illegible] ([illegible]) ... చ్చుక = వెలుపలికి [illegible] ... చేతనే, [illegible] ... [illegible]

కుసు = నిద్రను, కనిఁట్టిదంపతులన్ = పొందిన భార్యాభర్తలను, మేల్కొలుపఁగన్ = నిద్రనుండి లేపుటకున్, తలంచెనాన్ = తలఁచినదో యనునట్లు, శుకపికశారికల్ = చిలుకలు, కోయిలలు, గోరంకలును, గృహాంతరపంజరంబులన్ = ఇంటిలోని పంజరములందున్, రూఢిగన్ = స్పష్టముగాన్, పలుకఁజొచ్చెన్ = కూయుట కారంభించెను. సూర్యోదయకాలమందు దెల్లపక్షులు గూయుట సహజమై యుండ నిందుఁ బక్షిసమూహముచే మొదటఁ గూయక తమవారిఁ గలసి పిమ్మట నిద్రించుటచే సూర్యోదయకాలమునను మేల్కొననిదంపతుల మేల్కొల్పుటకుఁ దలఁచినవి వలెఁ బెంపుడుచిలుకలు మొదలగునవి గూయఁజొచ్చెనని యుత్ప్రేక్షించెను. చిలుకలను గోరంకలను బంజరముల నుంచి పెంచుట గలదు గాని కోయిల నట్లు చేయుట యప్రసిద్ధము. కావునఁ గవి యిఁ బంజరములనుండి కూయునట్లు చెప్పుట చింత్యము.

ఉ॥ రాతిరి చంద్రికాంతి తిమి • రంబుల గీటడఁగింపఁ దచ్ఛిశు
వ్రాతము లబ్జకోశవివ • రంబుల డాఁగి భయాప్తి నాత్మరూ
పాతిశయంబు మాని యిత • రాకృతి దాల్చెనో యనన్ సరో
జాతరజఃపిశంగతను • సంగతిఁ బొల్చి మెలంగె భృంగముల్. 11

రాతిరి = రాత్రికాలమునను, చంద్రకాంతి = వెన్నెల, తిమిరంబులన్ = చీఁకటులను, గీటడఁగింపన్ = హింసింపఁగాన్, తచ్ఛిశువ్రాతము, తత్ = ఆచీఁకటులయొక్క, శిశువ్రాతము = పిల్లలసమూహము, భయాప్తిన్ = భయముగలుగుటచేతను, అబ్జకోశవివరంబులన్ = తామరమొగ్గలగర్భములందున్, డాఁగి = దాఁగి, ఆత్మరూపాతిశయంబు = తమయొక్కరూపాధిక్యమును, (తమరూపము నని యర్థము.) మాని = విడచి, ఇతరాకృతి = మారువేషములను, దాల్చెనో యనన్ = ధరించెనో యనునట్లు, (పగవారికి జడిసినవారు మారువేషముతో సంచరించుట లోకప్రసిద్ధము.) భృంగముల్ = తుమ్మెదలు, సరోజాత.....సంగతిన్, సరోజాత = తామరపూవులసంబంధమైన, రజః = పుప్పొడిచేతను, పిశంగ = పచ్చనివర్ణము గల, తనుసంగతిన్ = శరీరసంబంధముచేతను, పొల్చి = ప్రకాశించి, మెలంగెన్ = సంచరించెను. సూర్యాస్తమయకాలమున మకరందపానము చేయఁ బద్మములందుఁ బ్రవేశించి రేయెల్ల నందుండి యందలిపుప్పొడి రాత్రిమున నంటుటచేఁ బచ్చనివియై యుదయమున వెడలుతుమ్మెదలు రాత్రి వెన్నెల చీఁకటిని బట్టి బాధింపఁగా నది తమ్మును బాధించు ననుభయముచేఁ దామరలలోఁ దాఁగి పిమ్మట మారువేషముల ధరించి సంచరించు చీఁకటిశిశువులుంబోలె నుండె నని భావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ॥ ఈరీతి నిజవిభా ♦ పూరితాఖిలదిశా
మండలుం డగుచు భా ♦ నుండు దోఁప
నపుడు వైతాళికా ♦ ఖ్యాతమంగళగీత
కలన మేల్కాంచి కే ♦ కయవిభుండు
తత్సమయార్హకృ ♦ త్యములు నిర్వర్తించి
గురుమంత్రిమిత్రాది ♦ పరివృతముగ
నాస్థానిఁ గొలువుండి ♦ యదువల్లభుని సేమ
మరయ సంతర్దను ♦ నాత్మసూనుఁ
బనిచి శోభనవస్తుసం ♦ భార మెల్ల
విడిదిగృహముల సమకూర్ప ♦ వివిధజనము
నందు నియమించి పురమును ♦ నంతిపుర మ
లంకరింపఁగఁ గూటపా ♦ లకుల ననిచె॥ 12

భామండు = సూర్యుఁడు, ఈరీతిన్ = పైనిజెప్పినరీతిచేతను, నిజ.....మండలుండు, నిజ = తనదియగు, విభా = కాంతిచేతను, పూరిత = నింపఁబడిన, అఖిలదిశా = అన్నిదిక్కులయొక్క, మండలుండు = సముదాయముగలవాఁడు, అగుచున్, తోఁపన్ = ఉదయింపఁగాన్, అపుడు = ఆకాలమున కేకయవిభుండు = కేకయరాజు, వైతాళికా.....కలనన్, వైతాళిక = మేలుకొలుపువారిచేతను, (మంగళగీతములం బాడుచు సూర్యోదయమునకు మున్ను రాజుల మేల్కొలుపువారు వైతాళికులు.) (ని) వైతాళికా బోధకరాః. అ. ఆఖ్యాత = గానముచేయఁబడిన, మంగళగీత = శుభముం దెలుపుపాటలయొక్క, కలనన్ = వినికిచేతను, మేల్కాంచి, తత్సమయార్హకృత్యములు = ఆకాలమునకుం దగినపనులను, (అపుడు చేయవలసినపనుల నని యర్థము.) నిర్వర్తించి = చేసి, ఆస్థానిన్ = సభయందున్, గురుమంత్రిమిత్రాదిపరివృతముగన్ = పురోహితులతోడను మంత్రులతోడను నెయ్యురతోడను, నావరింపఁబడునట్లు, మంత్రులు మొదలగువారితోఁ గూడునట్లుగా నని యర్థము. కొలువుండి = సభచేసి, ఆత్మసూనున్ = తనకొమరుని, సంతర్దనున్ = సంతర్దనుఁ డనుపేరు గలవానిని, యదువల్లభుని సేమము = కృష్ణుని క్షేమమును, అరయన్ = తెలిసికొనుటకున్, పనిచి = ఆజ్ఞాపించి, శోభనవస్తుసంభారము = శుభమైనవస్తుసముదాయమును, ఎల్లన్ = అంతయును, వివాహము

వశం బగినవస్తుసామగ్రి యని యర్థము. విడిదిగృహములన్ = పెండ్లివారుండునిండ్లయందుఁ, సమకూర్పన్ = సంఘటించుటకున్, వివిధజనమున్ = పెక్కుతెఱంగులవారిని, అందున్ = ఆవస్తువులు సంపాదించుటకు, నియమించి = ఏర్పఱిచి, పురమును = పట్టణమును, అంతిపురము = అంతఃపురమును, అలంకరింపఁగన్ = అలంకరించుటకు, కూటపాలకులన్ = ద్వారపాలకులను, ఇంటికావలివారి యనియేని యర్థము. అనిచెన్ = ఆజ్ఞాపించెను.

వ॥ ఇట్లు నియోగించిన వార లాసమయమున (సుగమము.)

సీ॥ అపరంజినీట నూ ♦ త్నప్రభాయఁ దేర్చిరి
కోటకొమ్మల హర్మ్య ♦ కూటములను
గలయఁ బన్నీటిచేఁ ♦ గలయంపి చల్లిరి
రాజమార్గాంగణ ♦ రంగములను
గనకాంబరప్రభతో ♦ కలు నిల్పి రున్నత
ప్రాసాదగోపురో ♦ పరితటులను
గస్తూరికాగరు ♦ కర్దమద్రవముల
నలికిరి కేళికా ♦ నిలయములను
నెల్లెడల ముత్తియపుముగ్గు ♦ లుల్లసిల్లఁ
గదళికాక్రముకస్తంభ ♦ కలితనలిన
కాయమానహరిన్మణీ ♦ ఖచితతోర
ణములు వన్నిరి ద్వారభా ♦ గములగముల. 13

కోటకొమ్మలన్ = బురుజులందును, హర్మ్యకూటములను = మేడలయందును, (సభా)గృహములందును, అపరంజినీటన్ = బంగారునీటిచేతను, కరఁగినబంగారుపూఁత చేత నని యర్థము. నూత్నప్రభాయన్ = క్రొత్తకాంతిని, తేర్చిరి = కలిగించిరి. దీనికి నిందున్న యితరక్రియలకును మీఁదటివచనమున నున్న 'వారలు' కర్తలు. రాజమార్గాంగణరంగములను = పెద్దబాటలందు నంగడివీథులయందును, పన్నీటిచేన్ = మంచునీటిచేతను, కలయన్ = అంతటను, కలయంపి = దుమ్మణఁగుటకై చల్లునీటిని, చల్లిరి. దుమ్మణఁగునట్లు చల్లగ నుండునట్లు పన్నీరే వీథులందుఁ జల్లి రని యర్థము. ఉన్నత

......తటులను, ఉన్నత=ఎత్తైన, ప్రాసాద=రాజగృహములయు, గోపుర = పెద్ద వాకిళ్లయు, ఉపరితటులన్ = మీఁదిప్రదేశములందున్, కనకాంబరపుఁబతాకలు=బంగారుసరిగవస్త్రము గలజెండాలను, నిల్పిరి; కేళికానిలయములను =క్రీడాగృహములను, ఆటలాడుకొనుటకైనిర్మింపఁబడినగృహముల నని యర్థము. కస్తూరికాగరుకర్దమద్రవములన్=కస్తురియొక్కయు అగరుయొక్కయు బురదతడిచేతను, అలికిరి; ఎల్లెడలన్= అన్నిస్థలములయందును, ముత్తియపుముగ్గులు=ముత్యాలముగ్గులు, ఉల్లసిల్లన్=ప్రకాశింపగాన్, కదళికా......తోరణములు, కదళికా=అనఁటులయొక్కయు, క్రముక= పోఁకలయొక్కయు, స్తంభ=కంబములతోడను, కలిత=పొందఁబడిన, (నిర్మింపఁబడిన యని యర్థము.) నలదకాయమాన=వట్టివేళ్లపందిరులును, హరిన్మణీఖచితతోరణములు=గారుత్మతమణులతో (గరుడపచ్చలతో) నిర్మింపఁబడినతోరణములును, ద్వారభాగములగములన్=గుమ్మములసమూహములందున్, పన్నిరి=నిర్మించిరి.

లయగ్రాహి.

లీల గృహలక్ష్మిగళ ♦ మాలిక లనం దనరు
పోలికలఁ గ్రాలుమణి ♦ డోలికలకీవిన్
బాలికలమొత్తముల ♦ కేలికలనం బెళుకు
వాలికలదృగ్జలజ ♦ పాళికలతేవన్
మేలగునకపోతకుల ♦ పాలికల వ్రాలినమ
రాళికల నోలిఁ దగు ♦ శాలికలవన్నెన్
గేళికలనాంచితము ♦ దాళికచ లాడునచ
నాళికలనాదములఁ ♦ బ్రోలికళ మించెన్. 14

లీలన్=విలాసముతోన్, గృహలక్ష్మిగళమాలికలనన్=గృహములయందుండు లక్ష్మియొక్క మెడలోనిదండ లనునట్లు, తనరుపోలికలన్=ఒప్పెడుపోలికలచేతన్, క్రాలుమణిడోలికలకీవిన్=ప్రకాశించు మాణిక్యపుటుయ్యేలలవైభవముచేతను, బాలికలమొత్తములకేలికలనన్, బాలికలమొత్తముల=స్త్రీసముదాయముయొక్క, కేలికలనన్=ఆటలాడుటచేతను, బెళుకు......తేవన్, బెళుకు = తళతళలాడెడు, వాలికల=దీర్ఘములైన (పొడవులైన) దృగ్జలజ=పద్మములంబోలిన, కన్నులయొక్కపాళికల=సముదయముయొక్క, తేవన్=చక్కఁదనముచేతను, మేలగు......పాలికలన్

మేలగు = ప్రశస్తమైన, కపోతపాలికలన్ = కపోతపాలికలయందున్, చూరుపట్టెలయొద్దఁ బక్షు లుండుట కేర్పఱిచినగూండ్లు కపోతపాలికలనంబడు. మేడలు మీఁదిలగువిహారస్థానములయందుఁ బక్షు లుండెడుచతురస్రములైనగూండ్లు గలస్తంభములును గపోతపాలిక లనంబడు. వ్రాలినమరాళికలన్ = వ్రాలినహంసలచేతనను, ఓలిన్ = క్రమముతోన్, తగుశాలికలవన్నెన్ = ఒప్పెడుగోరంకలయొక్క కాంతిచేతనను, కేళికల......కచలు, కేళికలన = ఆటలాడుటచేతను, అంచిత = ఒప్పుచున్న, మదాళికచలు = యువతులు, (మదించినతుమ్మెదలం బోలినకేశపాశములు గలవారు.) ఆడువచనాళికలనాదములన్, ఆడు = పల్కెడు, వచనాళి = వాక్యసముదాయముయొక్క, కలనాదములన్ = సుందరమైనధ్వనులచేతనను, ప్రోలికళ = పట్టణపుశోభ, మించెన్ = అతిశయించెను.

మ. వనజాక్షుండు ప్రభాతకృత్యములు ని♦ర్వర్తించి యాకేళికా
వనసౌధాంతరసీమ సాత్యకిముఖా♦ప్తశ్రేణితోఁ గొల్వు దీ
ర్చిన సంతర్దనుఁ డేగుదెంచి నియతిం♦జేమోడ్ప నర్ధాసనం
బునఁ దా నాతని నుంచి మంచిసరసం♦పుంబల్కులన్ దన్పఁగన్.

వనజాక్షుండు = కృష్ణుఁడు, ప్రభాతకృత్యములు = ప్రాతఃకాలమునం జేయవలయుపనులను, నిర్వర్తించి = చేసి, ఆకేళికావనసౌధాంతరసీమన్ = మీఁదఁ జెప్పినయుద్యానవనమందలి మేడలోపలిప్రదేశమందున్, సాత్యకిముఖాప్తశ్రేణితోన్ = సాత్యకి మొదలగుబంధుసముదాయముతోన్, కొల్వుదీర్చినన్ = సభ చేయఁగాన్, సభయందుండఁగా నని యర్థము. సంతర్దనుఁడు, ఏగుదెంచి = వచ్చి, నియతిన్ = విధేయతతోన్, చేమోడ్పన్ = నమస్కరింపఁగాన్, తాను = కృష్ణుఁడు, ఆతనిన్ = సంతర్దనుని, అర్ధాసనంబునన్ = తాను గూర్చున్న పీఠమందలిభాగమునన్, ఉంచి = నిల్పి, మంచిసరసంపుంబల్కులన్ = మృదువులును మనోహరములు నగుమాటలచేతను, తన్పఁగన్ = తృప్తిచేయఁగాన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ॥ రమణీయఘుసృణభా♦సమజటాపటలంబు
కొమరు కెంజిగురుజొం♦పముగ వఱలఁ
జలదకుమాలికాం♦గుళినఖంబులు భ్రమ
ద్భ్రమరాళిదళకోర♦కము లయి తగ

బాహావిపంచికా పంచమస్వరము శా
ఖలను గోకిల గూయు కరణి నొసర
శేషాహిరుచి హసిం చెడిశరీరచ్ఛాయ
యమితపరికాండ పాండిమము గాఁగ
నవ్యరసపూర్ణమణికమం డలువు పక్వ
ఫలముగతిఁ దోఁప దివినుండి యిలకు డిగ్గు
కల్పతరువో యనఁగ వచ్చెఁ గాంతిజితక
నచ్ఛరన్నారదముఁ డగు నామునీంద్రుఁ. 16

రమణీయ......కోమల, రమణీయ = మనోహరమైన, ఘుసృణ = కుంకుమ యొక్క, భా = కాంతితో, సమ = తుల్యమైన, జటాపటలంబు = జడలసమూహము యొక్క, కోమల = చక్కఁదనము, (కాంతి) కెంజిగురుజొంపమునన్ = ఎఱ్ఱనిచిగుళ్లసమూహముగాను, వఱలన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, చలదక్ష......లు, చలత్ = కదలుచున్న, అక్షమాలికా = (జపమునకై చేతం బూనిన) రుద్రాక్షలపేరు యొక్కయు, అంగుళి = వ్రేళ్లయు, నఖంబులు = గోళ్లును, భ్రమ......రకములు, భ్రమత్ = తిరుగుచున్న, భ్రమర = తుమ్మెదలయొక్క, అలి = సమూహమును, దళ = చిగుళ్లును, కోరకములు = మొగ్గలును, అయి తగన్ = అయి ప్రకాశింపఁగాన్, రుద్రాక్షలు తుమ్మెదలవలెను వ్రేళ్లు చిగురాకులవలెను గోళ్లు మొగ్గలవలెను ప్రకాశింపఁగా నని భావము. బాహా......స్వరము, బాహా = చేతియందలి, విపంచికా = వీణయొక్క, పంచమస్వరము = పంచమధ్వని, శాఖలను = కొమ్మలందున్, కోకిలకూయుకరణిన్ = కోకిల కూయువిధము చేతను, ఒనరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, శేషాహిరుచిన్ = శేషుఁడను పాముయొక్క కాంతిని, హసించెడిశరీరచ్ఛాయ = ఎగతాళిచేసెడు దేహకాంతి, అమిత......ము, అమిత = మితము లేని, పరికాండ = చెట్టుమొదటిభాగమందలి, పాండిమము = తెలుపు, కాఁగన్, (సి) అస్త్రీ ప్రకాండః స్కంధ స్స్యాన్మూలా చ్ఛాఖావధే స్తరోః. అ. నవ్య......వు, నవ్య = నూతనమైన, రస = జలముతోడను, పూర్ణ = నిండిన, మణికమండలువు = మాణిక్యపుఁగుండిక, పక్వఫలముగతిన్ = పండినపండుయొక్క రీతిచేతను, తోఁపన్ = కాన్పింపఁగాన్, దివినుండి = స్వర్గలోకమునుండి, ఇలకున్ = భూమికిన్, డిగ్గుకల్పతరువో యనఁగన్ = దిగియెడుకల్పవృక్షమో యనునట్లు, కల్పవృక్షమువలె నని యర్థము.

కాంతి......దుండు, కాంతి=(తన) తేజముచేతను, జిత=ఓడింపఁబడిన, [illegible] = ప్రకాశించుచున్న, శరన్నీరదుండు=శరత్కాలమేఘము గలవాఁడు, శరత్కాల మందలి మేఘముం బోలిన తెల్లనిశరీరకాంతి గలవాఁడు, అగువాఁడు, [illegible] ఏగుదెంచెను. రూపకోపమానిదర్శనలతో డియుత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ॥ కని శ్రీకృష్ణుఁడు లేచి యమ్మునికి మ్రొక్కెన్ హాని భద్రాప్తి ర
స్తని దీవించిన నవ్వి సద్వాక్యములతో నర్చించి సింహాసన
స్థునిఁ గావింప నతండు హర్షజనితాశ్రుల్ గ్రమ్మ కన్నోవలన్
దనుకన్ మై పులకింప భక్తి నిటు చెంతన్ సన్నుతించెన్ హరిన్.

శ్రీకృష్ణుఁడు, కని=(దేవలోకమునుండి వచ్చినవానిని) చూచి, లేచి, అమ్మునికిన్=ఆనారదునకున్, మ్రొక్కన్=నమస్కరింపఁగాన్, హాని=[illegible] డు, భద్రాప్తిరస్తని, భద్రాప్తిః=మేలుయొక్క ప్రాప్తి, అస్తని=[illegible] యనుకన్ని యపాం దగుఁగాక యని యర్థాంతరము. [illegible] క్యములకే నింపఁ బ్రయోగములేదు కాని యనుకరణమున వాని కింపఁ [illegible] బు గల దని నన్నయభట్టారకుఁడు. దీవించినన్=ఆశీర్వదింపఁగాన్, నవ్వి, [illegible] గృష్ణుఁడు కర్త) సద్వాక్యములతోన్=మంచిమాటలతోన్, అర్చించి=పూజించి. సింహాసనస్థునిన్=పీఠమునం గూర్చున్నవానిని, గావింపన్=చేయఁగాన్, అతండు= ఆనారదుఁడు, హర్షజనితాశ్రుల్=సంతోషమునం బుట్టినకన్నీళ్లు, గ్రమ్మ= [illegible] ల) నలమికొని, కన్నోవలన్=కంటికొలకులందున్, దనుకన్=వ్యాపించఁగాన్, మై=శరీరము, పులకింపన్=గగుర్పొడువఁగాన్. భక్తిన్=భక్తిచేతను, చెంతన్= సమీపమందున్, హరిన్=కృష్ణుని, ఇటు=ఈరీతిగా, సన్నుతించెన్=స్తోత్రము చేసెను.

గీ॥ హరవిరించిసజ్ఞఫణులకైనను
గాన నలవి గాని ఘనుని నిన్ను
నేను గన్నులార నేఁ డిటుఁ గంటి ని
దయను నెమ్మిఁ గంటిఁ దమ్మికంటి! 18

తమ్మికంటి=ఓకమలాక్షా!, హర.....కిన్, హర=శివునకున్, [illegible]=

బ్రహ్మకును, వజ్రిధరులకున్ = ఇంద్రునకును, ఏకను, అయినప్పటికిని, గానన్ = నామొ
చుటకున్, అలవికానిఘనునికిన్ = కొలఁదిగానిగొప్పవానిని, (సాధ్యముఁడు గానివానిని
యర్థము.) నిన్నుకన్, కన్నులారన్ = కన్నులనిండఁగన్, ఇటన్ = ఈస్థలమునందున్,
నేఁడు = ఈదినమునకన్, నేను, కంటిన్ = చూచితిని ; నెమ్మికిన్ = సంతసముతోడ, నీ
దయకన్ = నీకృపను (నీయనుగ్రహమును), కంటిన్ = పొందితిని. 19

వ॥ అని మఱియును.

ఉభయభాషార్థానులోమవిలోమకందము.

మారానుగరవదేవసమానర
నానుసనితేరిలసవ ♦ నాసిపిడినురా
రానుడివినిగాపనలరి
తేసినసనుగారవమన ♦ దేవరగనుమా॥ 20

ఈపద్యముయొక్క మొదటిసగము క్రమముగఁ జదివినప్పుడు సంస్కృతమును, తలక్రిందుగఁ జదివినప్పుడు తెలుఁగు నగును; గావున దీనికి ఈపేరు పెట్టఁబడియెను.

పదచ్ఛేదము.

మా - అనుగరవతే - వసమ - ఆన - రగానుసనితే - అరిల - నవగానివిడినురర - అ.

రానుడి - విని - కావక - అలరితి - నీకు - తసనసుక - గౌరవము - అనక - దేవర - కనుమా.

రగానుసనితే = దేవతలస్తుతులు కలవాఁడవైనను, నశించిన బాధలు గలవాఁడవు న
గునో కృష్ణా యని సంబుద్ధి. (ర = ఆకాశమునందుండి, గ = పోవువారు దేవతలు ; (ని)
రం క్లీబే రుధిరే మూర్ధ్ని ధ్యానే వ్యో మ్నీంద్రె కామెషు. నా. నా. రగ = దేవతలయొ
క్క, అనుః, అ = అధికమైన, నుః = (దీనిబహువచనము నవః) స్తుతు లెవనికిఁ గలవో
యతఁడు ; రగానుః (ని) ను శబ్దస్తు నుతౌ స్త్రీస్యాత్. నా. నా. న = నశించిపో
యిన, ని + ఈతిః = (దీనిబహువచనము ఈతయః) అధికమైనబాధలు గలవాఁడు ; న
నీతిః. ఎవని కధికమైనబాధలు నశించి పోయినవో యతఁడు ననీతి యనఁబడును.
ఏమ్మరెట బహువ్రీహిసమాసాంతరము లగునట్లుగా, నశితశబ్దమునకు సంబోధనాంతముగా

ము చేయ రగానుననీతి యని యగును. దీనిసంబుద్ధి రగానుననీతే.) నవగానిజనా[illegible] అ=క్రొత్తది యగుగానము గలజనులయొక్క రత్నములం బోలినస్తుతులను గ్రహియిం చువిష్ణూ! (నవ=క్రొత్తది యగు, గానం=సంగీతము; నవగానం. అది కలవాఁడు, నవగానీ; దీనికిబహువచనము నవగానినః=క్రొత్తగానము కలవారు, [illegible] దీనిబహువచనము విశః. (ని) వైశ్యే జనే ప్రకృష్టే విట్ప్రిహా [illegible] స్త్రియాం. నా. నా. రెంటికిని గర్మధారయము చేయఁగా నవగానివిట్టులు. క్రొత్త గానము గలజను లని యర్థము. వారియొక్క, ఇ=రత్నముం బోలిన, (ని) [illegible] ఫణిరత్నార్చిషు. నా. నా. ను=స్తుతులను, ర=గ్రహించునట్టి. ఇటు [illegible] (ని) లః ఖండనే త్రిష్వాదానే. నా. నా. అ=విష్ణూ! అకారో [illegible] కమఠేషు. నా. నా. ఇదియును సంబుద్ధియే.) అరిల=ఓచక్రిధారీ, (అరి=చక్రము ను, ల=ధరియించువాఁడు.) అనుగరవదేనం, అనుగరవత్=అనుసరించిన ధ్యానము కలవానివలె, ని న్నెప్పుడు ధ్యానించువానివలె నని యర్థము. (అను=[illegible] నమసరించిన, ర=ధ్యాన మెవనికిఁ గలదో యతఁడు; అనుగరః. అనుగరవత్=అత నినివలెనే) ఏనం=ఈ, మా=నన్ను, అవ=రక్షింపుము.

దేవర=ఓప్రభువా! రామడి=ప్రశస్త మైన (నాస్తుతి) వాక్యము, [illegible] కించి, ఈనను=నీసంబంధి యైననన్నున్, (నీభక్తుఁడ నైననన్ననియర్థము.) [illegible]= రక్షించుటకున్, అలరితేణ్=సంతోషపడితివేని, గారవము=ప్రేమము, [illegible] దనునట్లు, నాయందునీకుఁ బ్రేమ గల దని యెల్లవార లనుకొనున ట్లని యర్థము. [illegible] మా=కనుఁగొనిరక్షింపుమా.

ఈపద్యమునాల్గవచరణమున నిత్యయతి వేయఁబడెను. [illegible] శబ్దము । తో నదికినపూర్వపదము ♦ తుదివ్రాయికి న । చెప్పినను వర్ణంబుల [illegible] రచింపుదురు నిత్య ♦ యతు లనుచుఁ గవులౌ" అప్పకవీయము.

దండకము.

శ్రీమజ్జగద్రక్షణాక్షీణవిఖ్యాతభృద్విష్ణూ! సముంచత్కటాక్షస్వ పక్షామరక్షేమకృత్కార్యదక్షా! విపక్షోరురక్షోగణాక్షోభకృద్విక్రమా నీడజేంద్రక్రమా! యిందిరాసుందరీహృన్నళేందిందిరా! మానిభాస్వ న్మనోమందిరా! బాహుపీతాంగదామందరత్నేభవస్మందిరా! సుందరా కార! గోవింద! దామోదరా! సాదరానంతకల్యాణసంవర్ధనా!

చారుమందస్మితోద్యన్మరందామృతాస్యారవిందా ! ముకుందా ! శతా
నందసంక్రందనాద్యర్చితాంఘ్రిద్వయా ! భక్తరాజీవరాజీవబంధూద
యా ! మండితాఖండలోద్దండవేదండశుండాభదోర్దండదీవ్యద్గదాశంఖచ
క్రాసిశార్ఙ్గప్రభాహారి ! శౌరీ ! మురారీ ! హరీ ! మత్స్యకూర్మాద్యనం
తావతారా ! శతారాబ్జతారాసుధారశ్మిమందారడిండీరహారాద్రిరాజద్య
శఃపూరకర్పూరవారప్రపూర్ణత్రిలోకీకరండా ! మహాఖండవేదండభం
డప్రకాండాఘవాసప్రచండా ! ప్రచండోర్ధ్వగుచ్ఛాదిమాధ్యస్థపక్షా ! హృషీ
కేశ ! విశ్వంభరా ! నీమహాత్మ్యం బచింత్యంబు వర్ణ్యం బమేయం బ
నంతంబు సర్వాత్మకా ! నీకథంబుల్ మహామానవుల్ యోగినాథుల్ సు
ధాభానుభానుల్ భవన్నేత్రముల్ శేషపృథ్వీస్థలుల్ ! వేదశాస్త్రాగ
ముల్ నీకుఁ గర్ణంబు లంభోజపత్రేక్షణా ! యంతరిక్షంబు నీనాభి గా
క్రోడ విహారా ! త్వదీయాబ్జపాదంబు లీభూతలం బవ్యయా ! నీశరీరం
బు విశ్వంబుభూతాంతరాత్మా ! సముద్రంబునం దూర్మికాబుద్బుదశ్రేణి
చందంబునన్ దేవతిర్యఙ్నరాదిప్రపంచంబు నీయందు సర్గస్థితిధ్వంసము
ల్గాంచు చుండున్ జగన్నాటకప్రక్రియాసూత్రధారీ! శిఖాసంతతుల్ దిక్కులం
బులందున్న మాడ్కిన్ మనోబుద్ధిదేహేంద్రియాద్యేకసందర్భముల్ బాహ్యబు
లం చెల్లెడిన్ జీవసంజ్ఞం బ్రవర్తింతు వీవేకదా సచ్చిదానందరూపా !
జితక్రోధమోహాదుల్ సమస్తాగమార్థజ్ఞు లధ్యాత్మనిత్యుల్ వివిక్తస్థలాసీ
ను లాచారవంతుల్ మునుల్ నిన్ను వీక్షింతు రాదిత్యచంద్రాగ్నితా
రాతటిత్పంక్తు లెచ్చోటఁ దేజంబు వాటింపఁగాఁజాల వద్దాని ధీరుల్
ప్రవేశించి భూయోభవప్రాప్తి లేకుందు రచ్చోటు నీదివ్యధామంబు
నీతత్త్వ మెవ్వారికైనన్ నిరూపింప శక్యంబుగా కుండు నే నేమి వ
ర్ణింపఁగా నేర్తు నుద్యద్దయాదృష్టి నీక్షించి రక్షింపు మోభక్తచింతా
మణీ! దైవచూడామణీ! వాసుదేవా! నమస్తే నమస్తే నమః. 21

శ్రీమ......భృద్దీక్షా, శ్రీమత్ = శోభ గల (ఇది యాకు విశేషణము.) జగత్ = లోకములయొక్క, రక్షణ = కాపాడుటయందు, అక్షీణ = తగ్గనిదైన, దీక్షా = నియమమును, భృత్ = ధరించిన, ఈక్షా = చూపు గల దేవా! సముద...దక్షా, సమంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, కటాక్ష = క్రేగంటిచూపులచేతను, స్వపక్ష = తనప్రక్కవారైన, అమర = దేవతలయొక్క, క్షేమ = మేలును, కృత్ = చేయునట్టి, కార్య = పనులయందు, (పనులుచేయుటయందు) దక్షా = సమర్థుఁడా, విపక్షో...విక్రమా, విపక్ష = శత్రులును, ఉరు = అధికులు గను, ... రాక్షసులయొక్క, గణ = సముదాయమునకు, క్షోభకృత్ = కలఁతఁ గలిగించెడు, విక్రమా = పరాక్రమము గలస్వామీ, నిదకేంద్రక్రమా = గరుడుని మీఁదఁగలవాఁడా, (నిజ = ... డగ్, జ = పుట్టినవి; పక్షులు; వాని కిం..., ఇంద్ర = ప్రభువు; ... అతి ... గ్రమము = గమనము, ... ఇందిరా......రా, ఇందిరాసుందరీ = లక్ష్మియొక్క, ... వదనముకున్, ఇందిందిరా = భ్రమరమా! (రూపకాలంకారము.) మౌని......మంది రా, మౌని = ధ్యానముచేయువారియొక్క, భాస్వత్ = ప్రకాశించు, మనోమందిరా = మనసే యిల్లుగాఁ గలప్రభువా! భక్తులమనస్సులందు వాసముచేయువాఁడా యని యర్థము. బాహు......ధవన్మందరా, బాహు... (...) అంగద = బాహుపురికిఁ, అమంద = పెద్దది యగు, గత్నిధవన్మందరా = ... చున్న మందరపర్వతము గలవిష్ణూ? విశాల మైనభుజముపైం దున్న భుజకీర్తి ... మువలె నున్నమందరపర్వతమును ధరించినవాఁడా యని యర్థము. సుందరాకారా = మ నోహరశరీరుఁడా! గోవింద = గోవులను వశపఱుచుకొన్నగోపాలుఁడా! దామోద రా = దమము మనసున ధరించినవారికిం బూజ్యుఁడా! (దమము = ఇంద్రియనిగ్రహ ము.) సాదరా......గుణా, సాదర = మన్ననతోఁ గూడిన, అనంత = లెక్కలేని, కల్యాణ = మంగళమైన, చంచద్గుణా = ప్రకాశించుగుణములు గలస్వామీ! చారు... ...విందా, చారు = సుందరమైన, మందస్మిత = చిఱునగవనెడు, ఉద్యత్ = ఉద య్యించుచున్న, మరంద = పూఁదేనెచేతను, ఆవృత = ఆవరింపఁబడిన, ఆస్యారవిందా = మోముదామరగలహరీ! ముకుందా = మోక్షమునిచ్చుదేవా! శతానంద......ద్వయా, శతానంద = బ్రహ్మదేవుఁడు, సంక్రందన = ఇంద్రుఁడు, ఆది = మొదలగువారిచేతను, అర్చిత = పూజింపఁబడిన, అంఘ్రిద్వయా = పాదములజంట గలదేవా! భక్త......ద యా, భక్త = సేవకులనెడు, రాజీవ = తామరలకు, రాజీవబంధూదయా = సూర్యోదయ మా! మండిత......హారి, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, అఖండిల = యింద్రునియొక్క

ఉద్దండ = పొడవైన, (ఇది తుండమునకు విశేషణము) వేదండ = ఏనుఁగుయొక్క, (ఐరావతముయొక్క), శుండాభ = తుండముఁగాంతిగల, (తుండముతో సమానమైన యని యర్థము.) దోర్దండ = బాహుదండములందును, దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, గదా = కౌమోదకీ యనుగదయొక్కయు, శంఖ = పాంచజన్యముయొక్కయు, చక్ర = సుదర్శనముయొక్కయు, అసి = నందక మనుఖడ్గముయొక్కయు, శార్ఙ్గ = ధనుస్సుయొక్కయు, ప్రభా = కాంతిచేతను, శాలి = ప్రకాశించువాఁడా! శౌరీ = ఓశూరసేనులోఁ బుట్టినవాఁడా! మురారీ = మురాసంహారా! ముష్టి నినిసుండాలింగులను దనుజాని శ్రోత్రచ్ఛత్రంబును నరకుండు హరింప నని యింద్రుండు కృష్ణునితోఁ జెప్పఁగా నతఁడు వానిఁ జయింపఁబోయి మొదట వానిమంత్రియగు మురుఁడను దైత్యుని సంహరించుటచేఁ గృష్ణునకీపేరు గలిగెను. హరీ! = (భక్తులపాపములను) హరించుస్వామీ! మత్స్యకూర్మాద్యనంతావతారా = మత్స్యము, కూర్మము మొదలుగాఁగల యనేకరూపముల ధరించిన యీశ్వరుఁడా!, శతారాగ్ని......నిండఁగా, శతార = వజ్రాయుధముచేతను, (నూఱంచులవాలు) అగ్ని = వహ్నిచేతను, తార = నక్షత్రములచేతను, సుధాంశు = చంద్రునిచేతను, మందార = దేవవృక్షమువలెను, డిండీర = నురుఁగువలెను, హీరాది = వజ్రములు మొదలుగాఁగలవివలెను, రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, యశఃపూర = కీర్తిప్రవాహముచేతను, కల్పాంతవార = కల్పాంతంబులయందలిసముద్రములచేతను, పరిపూర్ణ = నిండఁబడిన, త్రిలోకీ = మూఁడులోకములుగలవాఁడా, కరుండా = బాగుగ కలవాఁడా! మహా......నిండఁగా, మహాంత = గొప్పవియును, అఖండ = అన్నియు నగు, శేషాండభాండ = సమస్తబ్రహ్మాండములయొక్క, ప్రకాండ = సమూహమును గలవాఁడా, అధివాసత్ = నివాసముగానున్న, సదండ = గర్భము గలవాఁడా! ప్రచండోష్ణ......వర్తి, ప్రచండ = తీక్ష్ణమైన, ఉష్ణరుఙ్మండల = సూర్యమండలముయొక్క (ఉష్ణ = వెచ్చని, రుక్ = కిరణములు గలవాఁడు; అతనియొక్క మండలము, ఉష్ణరుఙ్మండలము.) మధ్యవర్తి = నడుమ నుండువాఁడా! (భక్తులచే ధ్యానార్హమైన సువర్ణాకారముతో భగవంతుఁడు సూర్యమండలమునడుమ నుండు నని శ్రుతిస్మృతులయందుఁ బ్రసిద్ధము.) హృషీకేశా = ఇంద్రియాధిపతీ! విశ్వంభరా! = ప్రపంచమునంతయు భరించువాఁడా! నీమహత్వంబు = నీగొప్పతనము, అచింత్యంబు = ఆలోచింప శక్యము గానిది; వంద్యంబు = నమస్కరింపఁదగినది. అమేయంబు = ప్రమాణములచేఁ దెలియ సాధ్యము గానిది, అనంతంబు = నాశములేనిది; సర్వాత్మకా = సర్వస్వరూపుఁడా! మహామేఘముల్ = గొప్పమేఘములు, నీకచంబుల్ = నీతలవెండ్రుకలు; లోకనాథా = ప్రపంచాధిపా! సుధాభానుభానుల్ = చంద్రుఁడును, సూర్యుఁడును, (సుధాభానుఁడు = అమృతకిరణుఁడై

నకిరణములు గలవాఁడు; చంద్రుఁడు. ; శ్రవణన్నేత్రముల్ = [illegible]; [illegible]
ర్ణతల్పా = శేషశాయీ! [శేష = శేషుఁడను, కృకోకర్ణ = పాము, [illegible]
కర్ణ = చెవులుగాఁ గలది;) తల్పా = పాన్పుగాఁ గలవాఁడా] [illegible]
మ్ములు, నీకుఁగ్, కర్ణంబులు = చెవులు; అంభోజపత్రేక్షణా = [illegible]
రిక్షంబు = ఆకసము, నీనాభికాప్రోవము = నీనాభిమధ్యము. [illegible]
ఈభూలోకము, త్వదీయోరుపాదంబులు = [illegible]
ఓనాశరహితుఁడా! విశ్వంబు = ప్రపంచము, నీశరీరంబు = [illegible]
త్మా = ఎల్లజంతువులలో నుండి కర్మానుసారముగం ప్రేరేపించువాఁడా! [illegible]
దుఁగ్, ఊర్మికాబుద్బుదశ్రేణీచందంబునన్ = [illegible]
మయొక్క విధముచేతను, దేవ......బు, దేవ = దేవతలు, [illegible]
నరాది = మనుష్యులు మొదలగు, ప్రపంచంబు = లోకము, [illegible]
వృద్ధ్యంతముల్ = పుట్టువును బెంపును నాశమును; [illegible]
జగన్నాటకప్రక్రియసూత్రధారీ = ఈలోక మనునాటక వ్యాపారమునకు [illegible]
రుఁడా! సాత్వికాదులగు నాల్గువిధము లగు [illegible]
ధారుఁడు. శిఖావంతుడు = అగ్నిహోత్రుఁడు, [illegible]
ఉన్నమాడ్కిన్ = ఉన్నరీతి చేతను, మనోబుద్ధి......పై, మనః = [illegible]
వికల్పాత్మక మైనయంతఃకరణవృత్తి.) బుద్ధి = నిశ్చయాత్మక మైనవృత్తి. [illegible]
రము, ఇంద్రియాది = ఇంద్రియములు మొదలైనవానికి, [illegible]
(మనసు బుద్ధి యింద్రియములు మొదలగువానియొక్క వ్యాపారము [illegible]
చూచువాఁడవై యని యర్థము.) ప్రాణులందుఁగ్ = జంతువులయందుఁగ్, [illegible]
అన్నిస్థలములయందును, జీవసంజ్ఞగ్ = జీవుఁ డను పేరితో, [illegible]
ప్రవర్తింతువు = ఉందువు; సచ్చిదానందరూపా = సత్తయు (సత్యము) జ్ఞానము [illegible]
దమే యాకారముగఁ గలవాఁడా! జితక్రోధమోహాల్ = జయింపఁబడిన [illegible]
జ్ఞానముఁ గలవారు, సమస్తాగమార్థజ్ఞులు = అన్ని వేదములయర్థము [illegible]
ధ్యాత్మనిత్యుల్ = ఆత్మజ్ఞానమున నాసక్తి గలవారు, [illegible]
నూర్పున్నవారు, ఆచారవంతుల్ = మంచినడవడి గలవారును, [illegible]
హ్మవిచారము చేయువారు, నిన్నుఁగ్, వీక్షింతురు = చూతురు. [illegible]
ఆదిత్య = సూర్యుఁడు, చంద్ర = చంద్రుఁడు, అగ్ని, తారా = [illegible]
స్తులు = మెఱుములసముదాయములును, ఎవ్వానిన్ = [illegible]
న్ని, పాటింపఁగాఁ జాలవు = ప్రకాశింపఁ జేయలేవో, [illegible]

నిన్ = విస్థలమును, పరిశోధించి = పొంది, భూనాథనభస్థ్రి = [illegible] జన్మభూమి పొంద ను, తేసందురు = అనుభవింపఁగా, [illegible] = [illegible], నదిత్వరభామయంబు = నిస్వత్వ మైననివాసస్థలము ; నితత్త్వము = నిస్వరూపము, ఎవ్వారి [illegible] = ఎంతవారికిని నిరూపింపన్ = నిశ్చయింపనలవిగాని, శక్యంబు = సాధ్యము, కాదు ; నేను, ఏమి = ఏరూపమును, వర్ణింపఁగా = స్తుతింపఁదగుదును. ఓ భక్తచింతామణీ = సేవించినవారికిఁ జింతామణివంటి వాఁడవైనవాఁడా ! (సముద్రమును మ థించినప్పుడు కల్పవృక్షాదులతో నుద్భవించి స్వర్గమందుండు దివ్యరత్న విశేషమువలె నగుస్వర్గలోకముఁ [illegible] చింతామణి [illegible].) ఉద్యద్భద్రాద్రి పైన్ = ఉదయించుచున్న దగు నీ భద్రగిరిమీఁదన్, నెలకొంది = నిలిచి, నిత్యంబును = (నన్నుఁ) గాపాడుము. వసదాశ్రయణీ = దీనరక్షకా భూమకాంతా ! వాసుదేవా ! = ఎల్లజగంబుల వసియించి యెల్లజనంబుల నిమందు వసింపఁజేయుదేవా ! నమస్తే, తే = నీకొఱకు, నమః = నమస్కారము (అగుఁగాక)

చ॥ అని వినుతించి మౌనివరుఁ ♦ డాసలిరాశ్రమనుజ్ఞ నొంది స
న్మునమునఁ దద్గుణావళుల ♦ నుం [illegible] ప్రస్తుతించుచున్
వినయ ముల్పొంగ [illegible] ♦ [illegible] కేగుచో
జనసుతభూమి [illegible] ♦ సత్ప్రభామాహాత్మ్యము [illegible]. 22

మౌనివరుండు = మునిశ్రేష్ఠుఁడైన నారదుఁడు, అని వినుతించి = ఇట్లు స్తుతించి, ఆఁలిసాశ్రమనుజ్ఞ = [illegible] సెలవును, పొంది = [illegible], సన్మనమునన్ = మంచిమనసు చేత, తద్గుణావళులు = [illegible] మాహాత్మ్యములను, [illegible] = [illegible] లు మాటి, పరిస్తుతించుచున్ = మిక్కిలి స్తోత్రము చేయుచున్, వినయము = అణకువ, ఎలర్పఁ గాన్ = అతిశయింపఁగాన్, [illegible] = [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] కిన్ = మఱియొకస్థలమునకున్, ఏగుచో = వెళ్లునపుడు, జనసుత్యమ్ = మనుజులచే స్తుతింపఁదగినదియు, తత్ప్రభాసత్ప్రభామాహాత్మ్యమున్ = పరిశాంతమనుకొనుచు మహిమ వచనముసకన్, ముందఱన్ = ఎదుట, ముందు పద్యముతో నన్వయము.

గీ. మొనసి భద్రాద్రిస్వయంభవం ♦ బునకు నరుగు
వారిరథములపై నున్న ♦ వారి ధరణి
విభుల నిద్దఱ విందాగ ♦ విందు లనెడు
వారిఁ జూచిన ముని శిష్యు ♦ వారి లనిరి. 23

మొనసి = యుద్ధప్రయత్నముచేసి, భద్రాస్వయంవరంబునకున్ = [illegible] స్వయొక్క గాంధర్వవివాహంబునకున్, అరుగువారిన్ = పోవువారిని, [illegible] = అరదములపైని, ఉన్నవారిన్, విందానువిందులనెడువారిన్ = [illegible] నను పేరు గలవారిని, ఇర్వుర ధరణీవిభులన్ = ఇద్దఱు రాజులను, [illegible] = ([illegible] డుఁడు) చూడఁగాన్, వారలు = ఆరాజులు, మునికిన్ = [illegible], [illegible] గాన్, అనిరి = పలికిరి.

క. మునినాథ! మీ రెఱుంగని
పని యెందు నొకింత లేదు ♦ పలుకుదు భద్రా
గన మాయిర్వురలోపల
ననువుగ నెవ్వని వరించు ♦ నది యెఱుఁగుదురే. 24

మునినాథ = ఓనారదుఁడా! మీ రెఱుంగనిపని = మీ [illegible], [illegible] దున్ = వీస్థలమునందును, ఒకింత = కొంచెమైనను, లేదు. [illegible] నుకన్నియ, మాయిర్వురలోపలన్ = మాయిద్దఱియందును, ఎవ్వనిన్, అనువుగాన్ = అను కూలముగాన్, వరించును = కోరి వివాహము చేసికొనును. పలుకుము = [illegible], [illegible] యదునగుటయున్ = ఇట్లిదని గాన్, ముందుపద్యములో [illegible].

వ. అప్పు డప్పోరోగిరంపుఁదపసి భద్రాంగి నారత్నం [illegible]
వ గావున గోవిందునిం దక్క వేరొక్కని వరింప [illegible]
నొడివి యుచుపేథి యధేచ్ఛం జనియె ననంతరం [illegible]
లు మునివచనంబులు నిరాకరించి మత్సరంబున [illegible]
లై కేకయపురంబు ప్రవేశించిరంత. 25

అప్పుడు, అప్పోరోగిరంపుఁదపసి = ఆనారదుఁడు ([illegible] సి = యుద్ధమే భోజనముగాఁ గలముని. [illegible] తెనుఁగు.) భద్రాంగనారత్నంబు = భద్రయను స్త్రీశ్రేష్ఠము, [illegible] = లక్ష్మియంశమునం బుట్టినది, కావునన్ = అగుటచేతను, [illegible] విడిచి, వేరొక్కనిన్, వరింపదు = వివాహముచేసికొనదు. [illegible] క్కంబు = సత్యము. అని నొడివి = ఇట్లు చెప్పి, ఉపపేథిన్ = ఆకాశమున ([illegible] ములత్రోవను.) యధేచ్ఛన్ = ఇచ్చవచ్చినట్లుగాను, [illegible]

[illegible] = [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible]కరించి = అలంకృతము చేసి, [illegible]
[illegible]

సీ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] 26

[illegible]

సింధుదేశపురాజును, పటుతురంగమును = బలముగలగుఱ్ఱమును, ఎక్కి, [illegible] పాంచాలుఁడు = భామినీవిజయ = స్త్రీవశము చేయుటయందు, పాంచాలుఁడు = పాంచాలజాతిపురుషుఁడు (మనోహరుఁ డనియర్థము.) ఐ, మించుపాంచాలుఁడు = ప్రకాశించుపాంచాలదేశపురాజును, మఱియున్ = ఇంకను, మత్స్య...... ప్రముఖులు, మత్స్య, కుంతల, కోసల, మద్ర, కురు, చోళ, నేపాళ, మాళవ, [illegible] దేశములయొక్క రాజశ్రేష్ఠులు, అప్పురము = ఆ కేకయపురమును, [illegible] = [illegible] వచ్చిరి.

ఉ. ఈగతి సర్వదేశధర • ణీశులు కేకయపట్టణావనీ
భాగము సేరఁ గేకయనృ • పాలుఁడు వారిముదావహార్హలీ
లాగతి నందఱున్ విడుదు • ల న్విడియింప నమాత్యవర్గముం
నాగరికాళి మంచెల నొ • నర్పఁగఁ బంచెఁ బురాంతరంబునన్. 27

సర్వధరణీశులు = ఎల్లదేశములరాజులును, ఈగతిన్ = ఈప్రకారముచేతను, కేకయపట్టణావనీభాగము = కేకయరాజుపట్టణముయొక్క ప్రదేశమును, సేరన్ = సమీపింపఁగాన్, కేకయనృపాలుఁడు = కేకయరాజు, వారిన్ = ఆవచ్చినరాజులను, ముదావహార్హలీలాగతిన్, ముదావహ = సంతోషమును గలిగించెడు, అర్హ = తగిన, లీలాగతిన్ = విలాసముతోడన్, అందఱున్ = ఎల్లవారిని, విడుదులన్ = బసలయందున్, విడియింపన్ = ప్రవేశపెట్టుటకు, అమాత్యవర్గమున్ = మంత్రులసమూహమును, పురాంతరమునన్ = పట్టణముయొక్క వెలుపటిప్రదేశమందున్, మంచెలన్ = (స్వయంవరమునకు వచ్చినరాజపుత్త్రులు, కూర్చుండుటకుం దగిన) యాసనములు సంబంధించినస్థానములను, ఒనర్పఁగన్ = నిర్మించుటకున్, నాగరికాళిన్ = (తెలివిగల) నాగరికులసముదాయమును, పంచెన్ = ఆజ్ఞాపించెను.

ఉ. ముత్తెపుఁబాలగచ్చుజిగి • ముంపగు కెంపుటరంగుటోరణం
గొత్తగు కప్రపుంజికిలి • ముగ్గులనిగ్గులు దేరుతత్తపుం
జిత్తరువ్రాఁతలం జెలుఁగు • చెక్కడపు[illegible]గరాలనాలలం
బుత్తడియిండ్లు బందులకుఁ • బొందుగ విందులు గాఁగ నప్పురిన్.

అప్పురిన్ = ఆపట్టణమునందున్, పుత్తడియిండ్లు = బంగారుపూతపూయబడినయిండ్లు, ముత్తెపుఁబాలగచ్చుజిగిన్ = ముత్తియములసంబంధమైనగచ్చుసున్నపు [illegible]

క్కకాంతిచేతనను, [illegible]......[illegible], [illegible] టోరులక్ = [illegible] ([illegible] స్సైలయందలిపక్షులచేత అని యర్థము.) [illegible] ద్ధముచేసినది [illegible] ఉపేదు, [illegible] గుచెక్కడపున్నగ [illegible] ([illegible] తాపిన) [illegible] ; ([illegible] ధారయంబున ముద్గము [illegible] పులసును బరువసరశీంబులు [illegible] యాగమం [illegible] క్కడపున్నగా రాలు.) [illegible], [illegible] దులు = ప్రేమలను, [illegible] ([illegible] ము. [illegible]

గీ. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] 29

భూపాలురు [illegible] ([illegible] పసమీపమందుక్, [illegible] కక్ = [illegible] నున్నతప్రదేశములందుక్, [illegible] దు, రత్న = రత్నములచేతను, [illegible] దుక్, రత్నములతోఁ [illegible] అని యర్థము. ఆసీను లైరి = కూర్చుండిరి.

ఉ. కొందఱు మన్మథోపముల • కొందఱు చంద్రసమానసుందరుల్
కొందఱు యమసూనునిభ • కోమలదేహులు కొంద ఱిద్ధసం
క్రందనసందనప్రతిమ • రమ్యశరీరులు కొంద ఱవ్వసం

తుం దెగడంగఁ జాలినఘ ◆ నుల్ విలసించిరి రాకుమారకుల్. 30

రాకుమారకుల్ = రాజపుత్త్రులు, (ఈపదము కొందఱు అను [illegible] న్నింటితో నన్వయించును.) కొందఱు, మన్మథోపములు=మన్మథునితో సామ్యము లవారును, మన్మథుం బోలినవా రని యర్థము. కొందఱు, చంద్రోపమానులు = చంద్రునితో సమానులు గనుకనే యందగాండ్రును, కొందఱు, యక్షసూను [illegible] లదేహులు, యక్షసూను=నలకూబరునితో, నిభ=సమానములు, కోమల=మృదువులైన దేహులు = శరీరములు కలవారు, కొందఱు, అల్లసంక్రందననందనప్రతిమరమ్యశరీరు లు, అల్ల=ప్రసిద్ధుఁడయిన, సంక్రందననందన=ఇంద్రపుత్త్రునితోన్, (జయంతుని తోన్) ప్రతిమా=పోలిక గల, రమ్య=మనోహరమైన, శరీరులు = దేహము గలవారు, జయంతుఁడు సాటిగలదేహము గలవా రని యేని యర్థము. కొందఱు, ఋతురాజున్ = వసంతఋతువున కధిదేవత యగువానిని, తెగడంగన్ = నిందించుటకున్, జాలిన ఘనుల్ = సమర్థు లగుగొప్పవారును, వసంతునిం బోలినవా రని యర్థము. విలసించిరి = అందుండిరి. ఉపమాలంకారము.

మ. ఎలమిన్ స్వాప్తసుహృత్సమన్వితుఁడు శ్రీ ◆ కృష్ణుండు మాణిక్యకుం
డలకేయూరకిరీటహారరుచిసం ◆ ధ్యాలక్ష్మికిం జుట్టమై
వెలుఁగన్ దివ్యవిమానమం దలరున ◆ ట్లొగింటిచందంబునన్
జెలువొప్పన్ ఘనమంచకోపరిలస ◆ త్సింహాసనాసీనుఁడై. 31

స్వాప్త.....న్వితుఁడు, స్వ=తనయొక్క, ఆప్త=బంధువులతోడను, సుహృత్ = స్నేహితులతోడను, సమన్వితుఁడు = కూడినవాఁడు, (అగు) శ్రీకృష్ణుండు, మాణిక్య......రుచి, మాణిక్య=మాణిక్యవికారమైన, కుండల = కమ్మలయొక్క యు, కేయూర = భుజకీర్తులయొక్కయు, కిరీట = శిరోభూషణముయొక్కయు, హార=ముత్యాలదండలయొక్కయు, రుచి=కాంతి, సంధ్యాలక్ష్మికిన్ = సంధ్యాకా లపుశోభకున్, చుట్టమై=బంధువై (సమానమై యని యర్థము.) వెలుఁగన్=ప్రకా శింపఁగాన్, దివ్యవిమానమందున్ = దేవలోకమందలివిమానమునందున్, అలరునట్లొగింటి చందంబునన్ = ప్రకాశించునింద్రునివిధమువంటివిధముచేతను, ఎలమిన్ = సంతోషము తోన్, ఘన......సీనుఁడై, ఘన=గొప్పదియగు, మంచక = మంచెయొక్క, ఉపరి= మీఁదిభాగమునందున్న, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, సింహాసన = సింహాసనమునందున్, ఆసీనుఁడై = కూర్చున్నవాఁడై, చెలువు = అందముచేతను, (తృతీయార్థమునందు [illegible]

మ) [illegible]

సీ. [illegible]

[illegible]

[illegible] 32

[illegible]

ము. అనర్ఘ......ము, అనర్ఘసామాగ్ర్య = [illegible], [illegible] = కాంతి, [illegible]

యఁగా = [illegible], సౌవర్ణ......రూప. సౌవర్ణ = బంగారు చిత్రములచేతను,

ఖచిత = చెక్కఁబడిన, (బంగారు చిత్రములచే నలంకరింపఁబడిన యని యర్థము.) రు

చిర = సుందరమైన, [illegible] = [illegible], ఆరూఢ = ఎక్కినదియై, (చెక్కఁబడి

నబంగారుచిత్రములచేత మనోహరమైనపల్లకి నెక్కినదై [illegible] చున్, క్షీరవారాశిన్ = పాలసంద్రమునుండి. వెడలు క్ష్మియు [illegible] రెడులక్ష్మీ దేవివలెనే, రమ్యపరిచారికానహస్రము = అందమైన [illegible] క్కవేయి, వేగురుపరిచారిక లని యర్థము. కొలువన్ = సేవించుచుండ [illegible] రవంబులు = భేరులధ్వనులు, ఉరియన్ = వ్యాపింపఁగాన్, [illegible] మునుండి, అప్డు = అప్పుడు, వెడలెన్ = బయలువెడలెను.

క. ఈపగిది వెడలి దివ్యక
లాపకలాపరుచిదిక్కు ♦ లం [illegible]
దాపూర్ణచంద్రముఖి ఘం
టాపథమున రాఁగ నయ్యె ♦ డం [illegible]. 33

భద్రాపూర్ణచంద్రముఖి = భద్ర యనుకన్యకు, ([illegible] ము గలది యాభద్ర) ఈపగిదిన్ = ఈప్రకారముచేతను, వెడలి, [illegible] రుచి, దివ్య = సుందరమైన, కలాప = భూషణములయొక్క, [illegible] క్క, రుచి = కాంతి, (ని) కలాపో భూషణేబర్హే తూణీరే సంహతావపి. [illegible] క్కులన్ = దెసలందున్, పఱవఁగన్ = వ్యాపింపఁగాన్, [illegible] టచేతను, రాఁగన్ = వచ్చుచుండఁగాన్, అయ్యెడన్ = అప్పుడు [illegible] యిన్ = ప్రయత్నములోన్, [illegible] యాము.

మ. స్థిరబాహాబలదర్పజృంభితమదాం ♦ కీభూతచేతస్కులై
విరసత్వంబున సైన్యయుక్తు లగుచున్ ♦ విందానువిందు [illegible]
త్తరభద్రాచతురంతయానమును ద ♦ త్సైన్యా [illegible]
చి రహిం దోడ్కొని కొంతద వ్వరుగుచో ♦ [illegible]
కరుఁ డొక్కం డెడఁగింపఁగాఁ దెలిసి వే ♦ [illegible]

విందానువిందుల్ = అవంతి కధిపతు లగువిందుఁడు [illegible], స్థిర......లై, స్థిర = నిలుకడమైన, బాహాబల = చేతులబలముచేతను, [illegible] చేతను, జృంభిత = అతిశయించిన, మద = క్రొవ్వుచేతను, అంధీభూత = [illegible] (మంచి చెడ్డలు తెలియనీయని) చేతస్కులై = మనసుగలవారలై, సైన్యయుక్తులు = [illegible] గూడినవారు, అగుచున్, మహోత్తరభద్రాచతురంతయానమును, మహోత్త = [illegible]

వృద్ధియగు, భద్రాదిగుణగంధయానమును = భద్రముమొదలగు వాహనమును, తత్స్వభావాద్భాలి తోన్ = ఆమెదలిచె తెలసముదాయముతోఁ గూడినను, విగనతత్వంబునన్ = గనముతేమితో ను, గనభంగముగ్లుఃట్టనియర్థము. సమ్మతించి = వినుకను మెలిగించి, గదిన్ = ఆ నందముతోన్, తోడ్కొని = తీసికొని, గాంతనవ్వ = గాంతయుగము, ఆనుగనుతోన్ = పోవుచుఘను, అవ్యాగ్ర = అవ్యక్తాంతమును, ఒక్కండు రిందుఁడు = ఒక సేవకుఁడు, ఎఱిఁగింపన్ = తెలుపఁగాన్, శ్రీకృష్ణుఁడు, తెలిసి = ఎఱిఁగి, వేగన్ = త్వరగాన్, స్వయం దనానూఘుఁడై = రథమునెక్కినవాఁడై, ముందునవ్యముతో నవ్యగానము. ఇం దిదము పాదములు గలవు. ద్రుతాదుల నక్షత్రములు గాన్పించును. దాని యర్థమునిపులు స క్ర్యంద్రు నెన్నుచుండిరి.

మ. గదుఁడున్ సాత్యకి లోనుగా ననుజవ♦ర్గంబున్ గదాకార్ముక
ప్రదరాద్యాయుధపాణులై యరుగుదే♦రన్ వారలం గూడి ప్రాఁ
డి దలిర్పన్ బరతెంచి మించి మృగరా♦ట్సింహంబు కుంభీంద్రపం
క్తిఁ దగన్ మార్గ్యనుభంగిఁ దాను గని స♦ద్విందానువిందాదులన్.

గదుఁడున్, సాత్యకియున్, లోనుగాన్ = మొదలుగాన్, అనుజవర్గంబున్ = సోదరసముదాయమును, ఇందు సముచ్చయము. (వీరు కృష్ణుని దాయాదు లగుసోదరులు) గదా......ణులై, గదా = గుదియ, కార్ముక = విల్లు, ప్రదర = బాణము, ఆది = మొదలైన, ఆయుధ = యుద్ధసాధనములు, పాణులై = చేతులందుఁ గలవారై, అనుజవర్గమునను ననుజులను భేదము లేదు గావున నిది (అనుజవర్గమునందలి యనుజులను విశేషము) అరుగుదేరన్ = వెంట రాఁగాన్, వారలం గూడి = వారిం గలసికొని, ప్రాఁడి = ప్రతాపము, తలిర్పన్ = చిగురింపఁగాన్, (అతిశయింపఁగా నని యర్థము.) పరతెంచి = త్వరపడివచ్చి, మించి = అతిక్రమించి, మృగరాట్సింహంబు = సింగపుంగొదమ, కుంభీంద్రపంక్తిన్ = గజసమూహమును, తగన్ = యుక్తముగాన్, మార్గ్యనుభంగిన్ = ఎదుర్కొనురీతిని, విందానువిందాదులన్ = విందుఁడు ననువిందుఁడు మొదలగువారిని, తాన్ = కృష్ణుఁడు, కని సెన్ = తాఁగనియెను.

శా. అంభోదస్వనితారవాస్ఫుటికి వి♦య్యం బైననాదంబుతో
నంభోజాక్షుఁడు శంఖముగ్గుటయు సా♦త్యక్యాదివీరుల్ భుజా
స్తంభాదంభవిజృంభితాసితటిదు♦ద్యద్దీప్తులన్ శౌర్యసం
రంభం బేర్పడఁ దాఁకి రవ్విమతవీ♦రస్వాన్తసైన్యంబులన్. 36

అంభోజాక్షుఁడు = కృష్ణుఁడు, అంభోజ......కన్, [illegible] కృ[illegible] స్తనిత = ఉరుముసంబంధమైన, ఆరవ = ధ్వానముచేతన్, [illegible] మునకున్, వియ్యం బైననాదంబుతోన్ = చుట్టమైనధ్వనితోన్, [illegible] తో నని యర్థము.) శంఖము, ఒత్తుటయున్ = [illegible] [illegible] అనంతశబ్దార్థమున నుపయోగింపఁబడెను.) [illegible] రాకరిమశాలులు, భుజా......లన్, [illegible] దలి, అదంభ = నిష్కపటముగా, విజృంభిత = చెలరేఁగిన, [illegible] మెఱుములనుండి, ఉద్వృత్త్ = బయలువెడలు చున్న, [illegible] ర్యసంరంభంబు = విక్రమాతిశయము, [illegible] = వెల్లడియగుచుండు. [illegible] అప్రమత = పైఁ జెప్పినప్రకారమైన, [illegible] మైన, సైన్యంబులన్ = సేనలను, తాఁకిరి = మార్కొనిరి. [illegible] రని యర్థము.)

క. చిందంబులు పూరించుచు
స్యందనముల నిలిచి విండ్ల • నసలు [illegible]
విందానువిందు లపుడు ము
కుందునిపై విడిచి రమిత • ఘోర[illegible]. 37

అవ్విందానువిందులు, అపుడు = ఆకాలమున, స్యందనములన్ = [illegible], నిలిచి, చిందంబులు = శంఖములను, పూరించుచున్ = ఊఁదుచున్. [illegible] ముల సంధానముచేసెడు వింటివారిఁడిమితావులు, [illegible] (శత్రువులు ముట్టలేరుగా ననియుఁ జెప్పవచ్చు.) ముకుందునిపైన్ = కృష్ణుని[illegible] అమితఘోరశరంబుల్, అమిత = కొలఁదిలేని, ఘోర = [illegible] బాణములను, విండ్లన్ = ధనువులనుండి, విడిచిరి = ప్రయోగించిరి.

స్రగ్విణీవృత్తము.

వీరహుంకారపూ • ర్వోజలుంకార[illegible]
[illegible]వేథేంద్రఘోషిం • కారవముల్ [illegible]
ఘోరకల్లోలజముగా • [illegible]
వారిదార్భటంబు న • [illegible]. 38

నీల......ఘీంకారగమున్, నీల = నల్లని [illegible], [illegible] = [illegible] మ్మనుధ్వనులును, [illegible] = [illegible] ([illegible]) వలనఁ గలిగిన, [illegible] = [illegible] మ్మనుధ్వనులును, [illegible] = [illegible]ధ్వనులును, [illegible] క్రి, ఘీంకారగమున్ = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = ధ్వనింపఁగాన్, [illegible]......[illegible], [illegible] = [illegible], ([illegible] డువలన నని యర్థము.) [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] వారిదాధ్వంబు = ఆకాశమును, ([illegible]) [illegible] = [illegible]మింపఁగాన్, [illegible] నల్ = [illegible]ములు, [illegible] = ([illegible]) [illegible] ([illegible] ద్యముతో [illegible].)

మ. హిమసంఘాతము బంధురంబగుచు [illegible] తేఁగ్రమ్మఁ [illegible]
దము [illegible] [illegible]
గము [illegible] [illegible]
ఘుము [illegible] [illegible].

[illegible] = [illegible], ([illegible]) బంధురంబు = [illegible], [illegible], క్రమ్మ [illegible], [illegible]......[illegible], [illegible] పగవారి [illegible], [illegible], [illegible] లు, నిజాంగ......[illegible], [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible], [illegible] = [illegible] మాన్వ [illegible] = [illegible], ([illegible].) [illegible] ([illegible]) [illegible] ణముల [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] రుగాన్ = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] ల్చెన్ = తోఁచెను.

[illegible]

గదఁ దుగ్ధ [illegible] [illegible]
గదనన్ [illegible] భుజాగ్రి [illegible] బల్

మదమాతంగంబులం ద్రుం ♦ ప నవి పవిహత ♦ క్ష్మాధ్రజాలంబు లీల
న్రొదతోడంగూలనూవం ♦ తులువడిమడియన్ ♦ ఘోరయుద్ధంబొనర్చెన్

గదుఁడు, ఉగ్ర......తన్, ఉగ్ర=భయంకరమైన క్రోధ=కోపముచేతను, (పరులు చేసినయపకారము సహింపమిచే మనసునం గల్గువికారము క్రోధము.) తామ్రేక్షణన్=ఎఱ్ఱనికన్నులు గలుగుటచేతను, ప్రళయ......పోలెన్, ప్రళయ=ప్రళయకాలమందున్, చరత్=తిరుగుచున్న, కాలకాలుండుపోలెన్=రుద్రుఁడువలె, కదనక్షోణిన్=యుద్ధభూమియందున్, భుజాగ్ర......హతిన్, భుజాగ్ర=చేతికొనయందు, గ్రథిత=కూర్పఁబడిన, ధగద్ధగత్=మెఱయుచున్న, ఖడ్గ=కత్తియొక్క, ధారా=వాయియొక్క, ఆహతిన్=దెబ్బచేతను, బలిమదమాతంగంబులన్=బలిష్ఠమైన మదపుటేనుఁగులను, త్రుంపన్=నఱకఁగాన్, అవి=ఆయేనుఁగులు, పవి......లీలన్, పవి=వజ్రాయుధముచేతను, హత=కొట్టఁబడిన, క్ష్మాధ్రజాలంబు=పర్వతసమూహముయొక్క, లీలన్=విలాసముచేతను, (విధముచేత నని యర్థము.) రొదతోడన్=ధ్వనితోన్, కూలన్=పడిపోవఁగాన్, మావంతులు=మావటీవాండ్రు, వడి=భూమియందుఁబడి, మడియన్=చావఁగాన్, ఘోరయుద్ధంబు=భయంకరమైన యుద్ధమును, ఒనర్చెన్=చేసెను.

చ. యదుపతి విందసారథి నొ ♦ కమ్మునఁ ద్రుంచిననంతశౌరిపై
గద ననువిందుఁ డేయఁ బరి ♦ ఘమ్మున దాని నడంచి నిష్ఠుర
ప్రదర మతండు వైవ నుద ♦ రం బదరన్ భిదురంబు దాఁకిన
ట్లెద విదళించి పోయిన మ ♦ హిం బడె నయ్యనువిందసాదియున్.

యదుపతి=కృష్ణుఁడు, విందసారథిన్=విందునియొక్కయరదము తోలువానిని, ఒకమ్మునన్=ఒకబాణముచేతను, త్రుంచినన్=సంహరించినన్, అంతన్=పిమ్మటను, అనువిందుఁడు, శౌరిపైన్=కృష్ణునిమీఁదను, గదన్, ఏయన్=ప్రయోగింపఁగాన్, పరిఘమ్మునన్=పరిఘ మను నాయుధముచేతను, అతఁడు=ఆగోపాలుఁడు, దానిన్=అనువిందుఁడు ప్రయోగించినగదను, అడంచి=త్రుంచి, నిష్ఠురప్రదరము=కఠినమైనబాణమును, వైవన్=వేయఁగాన్, ఉదరంబు=గర్భము, అదరన్=చలింపఁగాన్, గుండెలు పగులఁగా నని యర్థము. భిదురంబు=వజ్రాయుధము, తాఁకినట్లు=తగిలినట్లు, ఎదన్=హృదయమును, విదళించి=(ఆబాణము) చీల్చి, పోయి

నన్ = పోఁగాన్, అయ్యసమిందుసాదియుఁడు = ఆయనుసవిందునిర్ఘను గదేహమాఁడును యుతము, మహిన్ = భూమియందున, పడెన్ = పడియెను, వ్రాలెనుండెను అని యర్థము.

మ. కడిఁదిన్ సాత్యకితోఁ ద్విషన్నృపులు పెం ♦ పం దాఁకి క్రొవ్వాఁడి నా
రెడితూఁపు ల్వరఁగించి తత్తడులనొ ♦ ప్పింపన్ దృప్తక్రోధుఁడై
వడి నాతం డరిదోర్ఘయూధము మహా ♦ భ్రశ్రేణి ఝంఝానిలం
బెడలం ద్రోచినభంగి సాయకమహా ♦ వృష్టిం దొలంగించినన్. 42

ద్విషన్నృపులు = శత్రురాజులు, కడిఁదిన్ = కఠినముగాన్, సాత్యకితోన్, తాఁకి = ఎదుర్కొని, పెంపన్ = ఉత్సాహముతోడ, క్రొవ్వాఁడి = ఎక్కువపదనుగల, నారెడితూపులు = కనకమయములైన బాణములను, (పదను గలబాణములు అని యర్థము.) వరఁగించి = ప్రయోగించి, తత్తడులన్ = గుఱ్ఱములను, నొప్పింపన్ = బాధింపఁగాన్, ఆతండు = ఆసాత్యకి, దృప్తక్రోధుఁడై = ఎక్కువకోపము గలవాఁడై, వడిన్ = వేగముతోన్ అరిదోర్ఘయూధమున్ = శత్రువుల గుఱ్ఱముల సమూహమును, సజాతీయైః కులం యూథం తిరశ్చాం పుంనపుంసకం అ. యూథశబ్దము పశ్వాదులసమూహమునకే యుపయోగింపవలయును అని యమరుఁడు చెప్పెను. కాని కవి మనుష్యసమూహమునకును వాడుచున్నాఁడు. ఝంఝానిలము = వానతోఁ గూడిన గాలి, మహాభ్రశ్రేణిన్ = పెద్దమేఘములసమూహమును, ఎడలం ద్రోచినభంగిన్ = కొట్టివేయునట్లు చేసెను సాయకమహావృష్టిన్ = బాణములనెడు వానచేత, తొలంగించినన్ = (యుద్ధభూమినుండి) తొలఁగఁగాన్, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఉత్సాహవృత్తము.

అత్తఱిన్ హాహాహూహు ♦ లియత్తలంబు గ్రమ్మ రా
హుత్తరాజితత్తడుల్ స ♦ ముత్కటంపు నెత్తుటం
జొత్తిలంగ డంగి సంప ♦ దానుమోద పింపుచున్
వ్వేత్తుగా నిగుడ్చె నంత ♦ పితృమాతృశ్రీబాణముల్. 43

అత్తఱిన్ = ఆకాలమునందు, హాహాహూహుల్ = గొప్పధ్వనులు, వియత్తలంబు = ఆకాశమును, క్రమ్మన్ = ఆక్రమింపఁగాన్, రాహుత్తరాజి = గుఱ్ఱపురౌతులసమూహమును, తత్తడుల్ = గుఱ్ఱములును, సముత్కటంపునెత్తుటన్ = అధికమైనరక్తముచే, జొత్తిలన్ = ఎఱ్ఱవారఁగాన్, (గుఱ్ఱపురౌతులు గుఱ్ఱములును రక్తముచేఁ దడియఁగా

నని యర్థము.) విందుఁడు, నందసూనుమీఁదన్ = నందునికొడుకుమీఁదను, కడంగి = ప్రయత్నించి, అంతన్ = పిమ్మటను, వీతిహోత్రబాణమున్, ఆగ్నేయాస్త్రమును, (వీతి=అశ్వము, హోత్రము=హోమద్రవ్యము గాఁ గలవాఁడు వీతిహోత్రుఁడు= అగ్ని, అతఁ డధిదేవతగాఁ గలబాణము=వీతిహోత్రబాణము) ఉక్కుత్తుగాన్ = ఒక్కుమ్మడిగాన్, (త్వరగా నని యర్థము.) నిగుడ్చెన్ = ప్రయోగించెను.

మహాస్రగ్ధర.

అతఁ డాగ్నేయాస్త్రము బ్బేయఁగ నది గగనం♦బంటి హాలాహలోల్కా
ప్రతిమంబై సేన గంపిం♦పఁగ భుగభుగరు♦క్ప్రజ్వలజ్జ్వాలజాల
ప్రతతోద్యద్విస్ఫులింగ♦ప్రకటచిటచిట♦ధ్వానమై వేగ రాఁగ న
ద్భుత మొప్పన్ వారుణాస్త్రం♦బున జలరుహనా♦భుండు వారించె దానిన్.

అతఁడు=ఆవిందుఁడు, ఆగ్నేయాస్త్రము=అగ్నిబాణమును, ఉబ్బున్, ఏయఁగన్= గొప్పపూనికతోఁ బ్రయోగింపఁగాన్, అది=ఆయస్త్రము, గగనంబు=ఆకసమును, అంటి=తాఁకి, హాలా........బై, హాలాహల=కాలకూట మనువిషముయొక్క, ఉల్కాప్రతిమంబై=జ్వాలయే సాటిగాఁ గలదియై, (ఉల్కాశబ్దమునకుఁ గొఱవి యనియే యర్థముగాని సందర్భమునుబట్టి యిట జ్వాల యని చెప్పవలెను.) సేన=దండు (లోనిజనులు) కంపింపన్=భయమున వడఁకుచుండఁగాన్, భుగభుగ......ధ్వానమై, భుగభుగ=భుగభుగలాడెడు (ఇది మంటయందలిచప్పుడు ననుకరించెడిశబ్దము.) రుక్=కాంతిచేతను, ప్రజ్వలత్=మండుచున్న, జ్వాలాజాల=మంటలగుంపునందలి, ప్రతత=అధికముగాన్, ఉద్యత్=ఎగురుచున్న, విస్ఫులింగ=మిణుఁగురులయొక్క, ప్రకట=ప్రసిద్ధమైన, చిటచిటధ్వానమై=చిటచిటయనుధ్వనిగలదై, వేగన్= త్వరితముగాన్, రాన్=రాఁగాన్, జలరుహనాభుండు=కృష్ణుఁడు, అద్భుత మొప్పన్= వింతపుట్టునట్లు, వారుణాస్త్రంబునన్=వరుణదేవతాకమైనయస్త్రముచేతను, దానిన్=ఆగ్నేయబాణమును, వారించెన్=అడ్డగించెను. విందుఁ డేసినయాగ్నేయబాణమువలన నగ్ని పుట్టి సేనలఁ గాల్పఁగాఁ గృష్ణుఁడు వరుణదేవతాకమైనవారుణాస్త్రమున జలము పుట్టించి దాని వారించెను.

ఉ. విందుఁడు శక్తిబాణ మను♦విందుఁడు నూఱుశరంబు లేయ గో
విందుఁడు వాని నెల్లనుబ♦విప్రతిమానని శాతసాయకా

[illegible] 45

[illegible]

గీ. [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] 46

[illegible]

క. ఆయమ్ము లతిరయమ్మున

నాయమ్ముల నాటి పాటి ♦ తాస్థితములుగాఁ

గాయమ్ముల నెత్తురోలుకు
గాయమ్ముల వారు భీతిఁ ♦ గని పఱచి రొకన్. 47

ఆయమ్ములు = కృష్ణుఁడు వేసినబాణములు, అతిశయమ్మునన్ = మిక్కిలి వేగముతోన్, ఆయమ్ములన్ = ఆయువుపట్టులందున్, నాటి = గ్రుచ్చుకొని, పాటితాంగకములు = పగులఁగొట్టఁబడినయెముకలు గలవి, కాన్ = కాఁగాన్, గాయమ్ములన్ = శరీరములందున్, నెత్తురోలుకుగాయమ్ములన్ = నెత్తురుగారెడుపుండ్లచేతను, వారు = ఆ విందానువిందులు, భీతిగని = భయపడి, ఒకన్ = ఒక్కసారియే, పఱచిరి = పాఱిపోయిరి. ఇందుఁ ద్వ్యక్షరప్రాసము వేయఁబడెను.

గీ. వీఁగి యాగతి విందాను ♦ విందు లరుగఁ
దోన సేనాధిపులు వారి ♦ తోన మొనలు
విఱిగి తిరుగక యేర్తైఱ ♦ వెఱచి పఱచెఁ
గ్రొల్పులికిఁ బాఱుమార్గంపు ♦ గుంపువోలె. 48

విందానువిందులు, ఆగతిన్ = ఆప్రకారముచేతను, వీఁగి = భయపడి, అరుగన్ = పాఱిపోఁగాన్, తోన = వెంటనే, సేనాధిపులు = సేనానాయకులును, వారితోన = ఆసేనానాయకులతోడనే, మొనలు = సైన్యములును, క్రొల్పులికిన్ = పెద్దపులికిన్, పాఱుమార్గంపుగుంపువోలెన్ = పాఱిపోవుమృగములసముదాయమువలెను, (మృగముల సంబంధమైనదిమార్గము. ఇది సముదాయమైనను లేక వానియందుండునట్టి మొదలగు వస్తువైనను గావచ్చును.) వెఱచి = భయపడి, ఏర్తైఱన్ = అతిశయముతోన్, తిరుగక = వెనుకకుఁ దిరుగక, విఱిగి = చెదరి, పఱచెన్ = పాఱిపోయెను.

మ. కమలాక్షుం డిటు శాత్రవప్రతతి సం♦గ్రామంబునం గెల్చి చిం
దము పూరించి నిజాప్తయుక్తుఁ డయి భ♦ద్రాకన్యకామూల్యర
త్నముఁ దాఁ దోడ్కొని వచ్చి తజ్జనకునిం♦ట న్నిల్పి దివ్యప్రభా
రమణీయోపవనీకనత్కనకహ♦ర్మ్యస్థాయియై యున్నచోన్. 49

కమలాక్షుండు = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇటు = మీఁదటిప్రకారమునను, శాత్రవప్రతతిన్ = పగవారిసముదాయమును, సంగ్రామంబునన్ = యుద్ధమునందున్, గెల్చి = ...

యుంచి, చింతయు = తలఁపును, పూరించి = తీర్చి, నిర్వాహ్యయము [illegible] = [illegible] నగునట్లు పలుకులతోఁ గూడినవాఁడై, భద్రానేత్ర [illegible] = భద్రానేత్ర యనువేలు [illegible] సమును, నాకున్ = కృష్ణుఁడు, తోడ్కొనివచ్చి = తీసికొనివచ్చి, [illegible] ఆ మతంపత్రిములోని యంశమును, నిర్పి = తీర్చి, [illegible]..... [illegible], దివ్య = సుందరమైన, ప్రభా = కాంతిచేతను, [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] కవత్ = ప్రకాశించుచున్న, [illegible] = [illegible] ప్రవేశించినవాఁడై, ఉన్నతోన్ = ఉన్నతములు, [illegible] పద్యములతో [illegible].

ఉ. కేశవుభాగ్యముల్ గొమరి ♦ కెందగిపట్టవిభూషణంబు సర్వలో
కైకనుతప్రతాపుఁ డగు ♦ కృష్ణుఁడు మత్కుఁ గలండె యంచు సు
శ్లోకుఁ బురోహితుం బిలిచి ♦ శోభనలేఖ యొసంగి శౌరి వే
తోడ్కొని రమ్మటంచు శుభ ♦ మంగళభద్రగజాశ్వరాజితోన్. 50

కేశవుభాగ్యమున్ = కేశవునిదైవము యొక్క [illegible], కొమరిన్ = [illegible] తగిపట్టవిభూషణము = తగిన [illegible], సర్వలోకైకనుతప్రతాపుఁడు = ఎల్లలోకములచేతను పొగడఁబడిన తేజము గలవాఁడు, (వి) సర్వలోకైకనుత (ప్రతాప) [illegible] బందారకములచేతను [illegible] గలిగిన తేజము [illegible] అని యర్థము. అగు కృష్ణుఁడు మత్కున్ = అయిన కృష్ణుఁడు నాకు, కలండె = కలఁడా? లేఁడనియర్థము. అంచున్ = అనియాలోచించుచున్, సుశ్లోకున్ = మంచికీర్తి గలవానిని, పురోహితునిన్ పిలిచి, శౌరిన్ = కృష్ణుని, వే = శీఘ్రముగాను, తోడ్కొనిరమ్ము = తీసికొనిరమ్ము, అటంచున్, శోభనలేఖ = శుభలేఖను, (వివాహమును దెలుపునట్టిపత్రమును) ఒసంగి = ఇచ్చి, శుభ......రాజితోన్, శుభ = మంగళకరములైన, మంగళభ = [illegible] యొక్కయు, భద్రగజ = భద్రగజముల యొక్కయు, అశ్వ = గుఱ్ఱముల యొక్కయు, రాజితోన్ = సమూహములతోను, (పంపెను)

వ. ఇట్లు పంచిన పురోహితుండును ముకుందుని సందర్శించి శుభలేఖ యొసంగి యతనివలన నమస్కారాదివిధుల నారాధితుండై పెండ్లి కొమరకవు గమ్మని దీవించె నిటఁ గేశవుండును శ్రీకృష్ణవివాహోత్సవసందర్శనోత్సుకులై వచ్చినభీమార్జుననకులసహదేవులునుఁ

కుంతలకోసలాదిదేశాధిపు లనుబంధువులను సవినయప్రియసంభా
షణాలింగనాదుల నాదరించి తగినవిడిదుల్ విడియించి మఱి
యాస్థానికేతెంచి పెండ్లికొడుకుం గావించుటకుం బంచినం బు
ణ్యాంగనలు మంగళగీతంబులతో శోభనహారిద్రాక్షతంబులుం గో
పాలుఫాలతలంబున నునిచి రంత. 51

ఇట్లు పంచినన్ = ఈప్రకారము పురోహితు నంపఁగాన్, పురోహితుండు, ముకుందునిన్ = కృష్ణునిని, సందర్శించి = చూచి, శుభకేళి = పెండ్లికుమారుడవు, వర్ధిల్లు = వర్ధిల్లు మని దీవించి, అతనివలనన్ = కృష్ణునివలనన్, సమస్తారాధనములన్ = సమస్తమైన పూజాదులను నేర్పాటులచేతను, ఆరాధితుండై = పూజింపఁబడినవాఁడై, పెండ్లికొడుకవు, కమ్ము = అగుమని, దీవించెన్; ఇటన్ = ప్రక్కనుండగన్, కేకయేంద్రముఖులు = కేకయరాజు మొదలైన రాజులు, శ్రీకృష్ణ........వై, శ్రీకృష్ణ = కృష్ణునియొక్క, కల్యాణ = వివాహమనెడు, ఉత్సవ = వేడుకను, సందర్శన = చూచుటయందు, ఉత్సుకులై = ప్రయత్నించినవారై, వచ్చినభీష్మకుననుకులసహదేవులను, కుంతలకోసలాదిదేశాధిపులు = కుంతలము, కోసలము మొదలగు దేశములకుఁ బ్రభువులు, అనుబంధువులను = అనుకూలబంధువులను, సవినయ......లన్, సవినయ = అడఁకువతోఁ గూడినవియును, ప్రియ = ఇష్టములునగు, సంభాషణ = మాటలచేతను, ఆలింగనాదులన్ = కౌఁగిలించుట మొదలైనవానిచేతను, ఆదరించి = గౌరవించి, తగినవిడిదుల్ = అనుకూలములైన విడుదులందున్, విడియించి = ప్రవేశపెట్టి, మఱి = తిరిగి, ఆస్థానికిన్ = సభకున్, ఏతెంచి = వచ్చి, పెండ్లికొడుకుం గావించుటకున్, (కృష్ణునిని) పెండ్లికిం దగినయలంకారము గలవానిఁ జేయుటకున్, పంచినన్ = ఆనతీయఁగాన్, పుణ్యాంగనలు = ముత్తైదువలు, మంగళగీతంబులతోన్ = శుభములగుపాటలతోన్, శోభనహారిద్రాక్షతంబులు = శుభకరములైనపసుపుబియ్యమును, గోపాలుఫాలతలంబునన్ = కృష్ణునొసటను, ఉనిచిరి = ఉంచిరి. అంతన్ = పిమ్మటను.

ఉ. సంపఁగెనూనె నంటి పెలు ♦ చన్ జలకంబు నమర్చి నల్గువెట్టి మే
ల్కెంపులనత్తుసొంపుమల ♦ కింపఁ బునుంగు చనుంగవం గుశా
ళింప మెఱుంగుముంగురులు ♦ లేఁజెమటం బడ నైనటింప నై
లింపవధూసమాన యొక ♦ లేమ మురాసురమర్దకిన్. 52

నైలింపవధూసమాన = దేవతాస్త్రీలతో సమానురాలు, ఒకలేమ = ఒకయువతి,

[illegible] దనము, తులగింపన్ = [illegible], [illegible], [illegible] నాంగా = [illegible], [illegible] [illegible] (శ్రీ [illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible]

[illegible] . [illegible]

[illegible] ♦ [illegible]

[illegible]

[illegible] ♦ [illegible] . 53

[illegible] [illegible] యుంచిరి.

సీ. [illegible] ♦ [illegible]

[illegible] ♦ [illegible]

[illegible] ♦ [illegible]

[illegible] ♦ [illegible]

[illegible] ♦ [illegible]

[illegible] ♦ [illegible]

[illegible] ♦ [illegible]

నొక్కతె కస్తూరిఁ ♦ దిలకంబు దిద్ద
నొకతె కౌస్తుభరత్నహా ♦ రము ఘటింప
నొకతె కంకణరత్నము ♦ ద్రికలు గూర్చె
నఖిలభూషణభూషితుఁ ♦ డగుచు యదుకుల
విభుండు రంజిల్లెఁ బూర్ణచం ♦ ద్రుండు వోలె. 54

ఒక్తచెలి = ఒకానొక స్త్రీ; వలిపమణుంగుచేన్ = సన్నమైనదియు నునుపైనదియు నగు తెల్లబట్టచేన్, తడియొత్తన్ = తడిని తుడుచుచుండఁగాన్, ఒక్తె = మఱియొకతె, కనకాంబరంబు = బంగారు (సరిగగల) వస్త్రమును, (మధ్యమపదలోపసమాసము) కట్ట నొసఁగెన్ = ధరించుటకు నిచ్చెను. ఒక్కతె, కస్తూరిన్ = కస్తూరిముతోన్, తిలకము = బొట్టును, దిద్దన్ = సవరింపఁగాన్, ఒకతె = ఇంకొకతె, సాంకవపటీరాగరు కలపము = పునుఁగు మంచిగంధము నగరు మొదలగుపరిమళవస్తువులతోఁ గూర్చినపూఁతను, అలఁదెన్ = (మేనఁ) బూసెను. ఒక్కతె, మౌళిపైన్ = శిరమునందున్, మకుటంబు = కిరీటమును, సంధింపన్ = కూర్పఁగాన్, ఒకతె, ముత్యాలవాసికము = ముత్యములతోఁ గట్టినలలామకమును, (పెండ్లికాలమున వధూవరులమోమునం గట్టునొక భూషణము.) కూర్చెన్ = ఉంచెను. ఒకతె, కేయూరహారకలాపములు = భుజకీర్తులు ముత్యాలదండలు ననుభూషణములను, కూర్పన్ = సంఘటింపఁగాన్, ఒక్కతె, కట్టాణిమొంటులు = మంచిముత్యములతమ్మంటులను ఉనిచెన్, ఒకతె, కౌస్తుభరత్నహారికన్ = కౌస్తుభ మనురత్నముతోఁ గూడినదండను, (కుస్తుభము = సముద్రము. దానం బుట్టినది కౌస్తుభము. దేవదానవులు సముద్రమును మథించినప్పుడు పుట్టినయొక రత్నము కౌస్తుభ మనంబడు.) ఘటింపన్ = (మెడయందుఁ) జేర్పఁగాన్, ఒకతె, కంకణరత్నముద్రికలు = కడియములను రత్నపుటుంగరములను, కూర్చెన్ = తొడిగెను. యదుకులవిభుండు = కృష్ణుఁడు, అఖిలభూషణభూషితుండు = ఎల్లయాభరణములచే నలంకరింపఁబడినవాఁడు. అగుచున్, పూర్ణచంద్రుండువోలెన్ = నిండుచంద్రునివలె, రంజిల్లెన్ = ప్రకాశించెను. ఉపమాలంకారము.

శా. సంధింపన్ శుభలగ్నముం గదిసె న ♦ జ్ఞాతాత్ముఁ డెంతంచు వే
బంధుస్త్రీకుమరులం దొరకలనం ♦ బన్ వారలాందోళికా

గంధేభేంద్ర రథాధిరూఢు లయి సే ♦ నల్ [illegible] శౌరి మత్తద్విప
స్కంధారూఢుని జేసి యుత్సవ మొసం♦గం గాహళుల్ [illegible] మ్రోయఁగన్.

సంధింపన్ = (సంఘటించి) [illegible], శుభలగ్నమునన్ = (శుభకార్యమునకు) వివాహమునకు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] = సమీపించగా. [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = (కొందఱు) [illegible], [illegible] = ([illegible]) [illegible], [illegible], [illegible] [illegible]........[illegible], [illegible] = [illegible], గంధేభేంద్ర = [illegible], రథ = రథములను, అధిరూఢులై = ఎక్కినవారై, [illegible] = [illegible], ఉత్సవము = వేడుక, ఎసంగన్ = అధికము గాఁగా, గాహళుల్ = [illegible], మ్రోయఁగన్ = ధ్వనించుచుండగా, శౌరిన్ = [illegible], మత్తద్విపస్కంధారూఢునిన్ = [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible].

మ. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ♦ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ♦ [illegible] [illegible] [illegible]
స్వరభద్రేభమునన్ [illegible] ♦ [illegible] [illegible] [illegible]
ఘురఘురా [illegible] [illegible] ♦ నం గాంచె [illegible]. 56

అత్యుత్సవ = [illegible], [illegible] = [illegible] [illegible] స్త్రీ [illegible], [illegible] = [illegible] [illegible] (కట్టఁబడిన) మేడలందున్, నిల్చి = ఉండి, [illegible] = [illegible] జాతిగజమునందున్, (భద్రగజమును [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]) [illegible]......[illegible] = [illegible] చిమ్ముత్రేములయొక్క, [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] యందున్, హొంనష్న + [illegible] = [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]. [illegible]. [illegible] చే హొంనష్న శబ్దములోని [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] + [illegible]' అని యయ్యెను. అప్పుడు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible]. సం.) [illegible] [illegible] [illegible] +

చౌడోలు నగును. పిమ్మటఁ బరుషములకు సరళాదేశమును ద్రుతమునకు బిందుపూర్ణాదే శమును రాఁగా పెండెఁజౌడోలనురూపము సిద్ధ మయ్యెను. ఇచట ద్రుతమునకుఁ బూర్ణానుస్వార మొక్కటియే యాదేశమగును; గాని స్వత్వాదులు రావు. ఇందీ. బంధుర......సీమన్, బంధుర = మనోహరమైన, ఘంటాపథసీమన్ = పెద్దబాటయందున్. అంచద్గతిన్ = ప్రకాశించుచుండుటతోన్, (ఇంకను మనముతో నని యర్థము.) సమ్ముదా దునూనున్ = వచ్చెడుకృష్ణునిని. అహా......రసంబు, అహా = ఆశ్చర్యకరమైన, హర్షరసంబు = సంతోషానురాగములను ద్రవము, ఉప్పతిలన్ = పుట్టఁగాన్, గాంచెన్ = చూచెను.

చ. బలుఁదమి మీఱఁ జెందిరిక ♦ పావడపై సరిగంచుచీరకెం
దళుకులు దేరఁ బెన్నెరుల ♦ తావికిఁ దేఁటులు చేరఁ గొల్కులం
గళుకులు వారఁ దారకడ ♦ కంటికిఁ దారఁ దృగంచుపాళిక
ల్వలజిగి గేర శౌరి నొక ♦ వారవిలాసిని చూచె నొఱగాన్. 57

ఒకవారవిలాసిని = ఒకవేశ్య, బలుఁదమి = అధికమైనకోర్కె, మీఱన్ = అతిశయింపఁగాన్, చెందిరికపావడపైన్ = కసుఁబారంగుగలతాబందవిూఁదను, సరిగంచుచీరకెందళుకులు = జలతారుచుట్టునుంగలకోకయొక్క యెఱ్ఱనికాంతులు, తేరన్ = ప్రకటపడఁగాన్, పెన్నెరులతావికిన్ = గొప్పవియగుతలవెండ్రుకలపరిమళమునకున్, తేఁటులు = తుమ్మెదలు, చేరన్ = సమీపింపఁగాన్, కొల్కులన్ = కంటికొనలయందున్, కళుకులు వారన్ = కాంతులు ప్రకాశింపఁగాన్, తారు = కనుగ్రుడ్లు, కడకంటికిన్ = కంటితుదకున్, తారన్ = ప్రసరింపఁగాన్, దృగంచుపాళి = నేత్రప్రాంతములనుబాయము, కల్వలజిగి = కల్వలకాంతిని, గేరన్ = పరిహసింపఁగాన్, శౌరిన్ = కృష్ణుని. ఓఱగాన్ = ప్రక్కగాన్, చూచెన్ = కనుఁగొనెను.

చ. పగడపుమోవితో జిలుఁగుఁ ♦ బయ్యెదతో విడియంపుసొంపుతో
నిగనిగ నుబ్బుసిబ్బెముల ♦ నిగ్గులతోఁ దగుగుబ్బదోయితో
సొగసగువేణితో బెళుకు ♦ చూపులతో లలితేతనవ్వుతో
జిగిపగ గుల్క వచ్చి యొక ♦ చేడియ చూచెఁద్రిలోకమోహనున్.

ఒకచేడియ = ఒకానొకస్త్రీ, పగడపుమోవితోన్ = పగడమును బోలినయధరముతోను, జిలుఁగుఁబయ్యెదతోన్ = సన్నపైఁటతోను, విడియంపుసొంపుతోన్ = తాం

బాలపుసానలతోడను, నిగనిగనను బ్బునిద్దపుముత్తెపుగాలతోఁ = నిగనిగలతో నవనవలాడుచున్న ముత్యపు గాలతోఁ, తెగనుబ్బరోముతోఁ = వర్తించుచున్న రోమములతోను, సొగసుగుబ్బె తనతోఁ = అందములైనతోను, జిగిసమానములతోఁ = తళతళలాడుచున్న లతోను, లేఁత నవ్వులతోఁ = మందహాసములతోడను, జిగి = కాంతియును, వగ = విలాసమును, పొల్పఁగ = వ్యాపింపఁగాన్, వచ్చి = ఏతెంచి, త్రిలోకమోహనున్ = ముల్లోకములవారిని వలపింపఁజేయువానిని (కృష్ణుని) లలిన్ = ఉత్సాహముతోఁ, చూచెన్.

ఉ. బాలిక యొయ్యనే జని ◆ బంగరు మేడను నిల్చి వేడ్కఁ గో
పాలుని లీలఁ జూచు నెడఁ ◆ బయ్యెద యొయ్యనఁ జారఁ దోయిడం
గేల సమర్చుచోఁ దమిని ◆ గేల్ నిడి సిబియ జాలి భద్రసాం
చాలికమాటలఁ జేరఁ గర ◆ సంగ్రహితాంశుకయై ప్రవేశితన్. 59

ఓ. యొయ్యబాలిక = ఒకానొకచిన్నది, వేగన్ = త్వరగతోఁ, చని = వెళ్లి, బంగరుమేడను, వేడ్కన్ = అభిలాషతోన్, నిల్చి = ఉండి, గోపాలునిన్ = కృష్ణునిని, లీలన్ = విలాసముతోన్, చూచునెడన్ = చూచుచుండఁగా, పయ్యెద = పమిట, యొయ్యనఁగా నన్ = యొయ్యనఁ జారఁగా, జారఁగాన్ = ఎగిరిపోఁగాన్, కేలన్ = చేతితోఁ, అమర్చుచోన్ = సర్దుకొనుచుండఁగా, తమిని = మోహముచేతను, నిడి = వదలి, సిబియము = పోఁకముడియు, జారఁగన్ = జారిపోఁగాన్, కర సంగ్రహితాంశుకయై, కర = చేతితో, సంగ్రహిత = పట్టఁబడిన, అంశుకము = వస్త్రముగలదియై, భద్రసాంచాలికమాటలన్ = బంగారుమేడయొక్క వాకిలిని, చేరన్ = ప్రవేశించెను.

సీ. పింఛభూషణశోభి ◆ తమ్ము రాచిలుకేఁ గేలఁ
గొని మారవిహారాఁతి ◆ యొసఁగ నెనెత్తి
సి నెమ్మోవిపలుకు ◆ కదలక మేనెనుం
చుచు నిల్చె మణిపుత్రి ◆ యొసఁగ నెనెత్తి
పాలిసలమంచకో ◆ పడి నుండి సిల్కించి
ఘనమున్నెసి మించుమించు ◆ వసఁగ నెకత్తె
పగడంపుగొలికి బం ◆ పుగ హొత్తి చూచెఁ ద
ద్ఘటితకాంచనపల్లి ◆ కయన నొకతె

కంఠమునఁ గాంచికయుఁ బైఁడి • కంటె మొలను
బాదముల బాహుపురులును • బాహుయుగళిఁ
బాదకటకంబులు ధరించి • భామ యొకతె
సంభ్రమాయత్తగతి వచ్చి • శౌరిఁ గనియె. 60

ఒకతె = ఒకానొక స్త్రీ, హీర.....య్యై, హీరభూషణ = వజ్రపుసొమ్ములచేత, శాత = శుద్ధిచేయఁబడినదియై, (వజ్రపుసొమ్ములు ధరించుటచేఁ దెల్లనిదాయు గలదియై యని యర్థము.) అజురాణి యనఁగ = సరస్వతివలె, కేలన్ = హస్తమునందున్, శారికన్, కొని = ధరించి, శౌరిన్ = కృష్ణుని, చూచెన్ = కనుఁగొనెను. ఒకతె = ఇంకొకతె, కని = (కృష్ణుని) జూచి, మోహపరవశయై = వలపుచే నొడలెఱుఁగనిదై, పాంచాలపుత్త్రి యనఁగన్ = మాణిక్యపుబొమ్మవలెన్, మేడయందున్ = మేడమీఁదను, నిల్చెన్ = నిలువఁబడెను, ఒకతె, ఘనము పైమించు మించు చనఁగన్ = మేఘముమీఁది మెఱుపువలె, హరినీలమంచకోపరినుండి = ఇంద్రనీలములతోఁ జేయఁబడిన మంచముపై నుండి, వీక్షించెన్ = చూచెను. ఒకతె, పగడంపుగోణిక = పగడపురాతి స్తంభమును, చాపున్ = దగ్గఱగాన్, హత్తి = అంటుకొని, తద్ఘటితకాంచనవల్లిక యనన్ = ఆకంబమునఁ గూర్పఁబడిన బంగారుతీఁగెవలె (నుండి) చూచెన్ = (కృష్ణుని) గనుఁగొనెను. ఒకతెభామ = ఒకానొకస్త్రీ, కంఠమునన్ = మెడయందున్, కాంచికయున్ = ఒడ్డాణమును, మొలను = నడుమునందున్, పైఁడికంటెన్ = బంగారుకంటెను, పాదములన్ = కాళ్లను, బాహుపురులును = దండకడియములను, బాహుయుగళిన్ = బాహుద్వయమునందున్, పాదకటకంబులు = అందెలను, ధరించి, సంభ్రమాయత్తగతిన్ = త్వరకు లోఁబడిననడకతోన్, (త్వరగాన్) వచ్చి కనియెన్ = వచ్చి కృష్ణుని జూచెను. ఇందుపమాలంకారము. మఱియు నవస్త్రముకడపటిభాగమున సంభ్రమముచే నొకచోట ధరింపవలసినభూషణములను మఱియొకచో నొకానొకస్త్రీ, ధరించిన దని చెప్పుటచే విభ్రమ మనుశృంగారచేష్ట ప్రదర్శింపఁబడియెను.

చ. తుఱుము మఱపిడ ముంగురులు • తొంగలిఱెప్పలఁ దొంగిచూడ ని
బ్బఱపుమెఱుంగుఁజన్నుఁగవ • పయ్యెద దాఁగిలిమూఁత లాడ వా
తెఱపలుగెంపుల న్నగవు • తేటలు గూడ నిజేశుకౌఁగిటం
దొఱఁగి రయంబునం జని వ•ధూమణి యొక్కతె గాంచె నన్నినిన్

[illegible] = [illegible] స్త్రీ [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible]
ము, వీడక = [illegible], [illegible] = [illegible], తొంగిచి [illegible] = [illegible]
చెప్పులను, తొంగి [illegible] = [illegible] వాద్యం[illegible] యని యర్థము. ని
బ్బరపు[illegible] = [illegible]
టు, పన్యకట = [illegible], [illegible] = ([illegible]
చుచు [illegible]) [illegible], ([illegible]
లజంటు [illegible] = [illegible] యని యర్థము.)
నా తెల్ల = [illegible], [illegible] = [illegible] ([illegible]) [illegible], [illegible]
తేటలు = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible]
జాంతరములను, తొంగ = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible]
నిక = కృష్ణుని, [illegible] = [illegible].

ఉ. ఉల్లము లుల్లసిల్లఁ బను ♦ గొల్లల [illegible]
పల్లె [illegible] ♦ [illegible]
బల్లవసంగతుల్ [illegible] ♦ ద్వా[illegible] [illegible]
పల్లవ[illegible] ♦ [illegible] 62

ఉల్లములు = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible]
పరుషకతు [illegible], [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible]
చి యని యర్థము. [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible]
దుతన్నన్, (కృష్ణుని) [illegible] = [illegible], [illegible]
నక, ఎల్ల [illegible] ([illegible]) [illegible], ప
ల్లవసంగతులు = [illegible], [illegible], [illegible] = [illegible]
ట్లను, [illegible] యని యర్థము. [illegible] = [illegible], [illegible] = ([illegible]),
[illegible] = [illegible], [illegible].

వ॥ ఇత్తెఱంగున మహాయాత్రంబు లను[illegible]ంబులు [illegible]
యసల తరళతర [illegible] వ్యస్త్ర[illegible]గంబులు కనుసా
రంబు లగు [illegible]తోరణంబు లుద్ధామ[illegible]
బులం జలింప నిలింప కంపుమహా[illegible]గంధుల[illegible]పురుం గిసురింప

దగుసింధురయానలచికురబంధబంధుర చంపకకుసుమగంధంబులకు
వెఱచి పఱచుచు మదకుంభికుంభంబుల గ్రాలుబంధురంబులకొడ
లం బొదవునారట్టజఘోట్టాణ ఘోటకగళాటక హాటకకటక కింకి
ణీగణనటీజన కంకణమంజుమంజీర శింజితంబుల దిదృక్షుజనవచన
కోలాహలంబులం గ్రిందుపఱిచి క్రిందుకొనుసురదుందుభి ఢమామి
క్కా కాహళాపణవ మృదంగ పుంఖానుపుంఖ శంఖవేణువీణాదివాద
ననినాదంబులు రోదసి నిండ నిండార విరిసినపుండరీకమండలంబుల
గం డడంచుపాండురపుండరీకంబుల మెండుమీఱిన ముత్తెంపుజల్లుల
జిగివెల్లువల నల్లుకొను వెల్లపట్టుసిడంబులనడుమం బగడంబుడంబు
విడంబించు దట్టంపుఁగెంపుటాలవట్టంబులకట్టెఱనిగ్గులకుం జుట్టంబు
లై నట్టువచెలులయంగదట్టంబులం గట్టినపుట్టంబులం గప్పి యుప్పొ
రంబున కెగయుసామంతమహీకాంతమకుటాంగదాది సంఘట్టిన జ
నిత మణిరజంబులు మెఱయ నెఱయుపొగడవిరివలపులు వలచు
డిండిమవాదనోత్పాదిత వేదండగండజాల మదధారలం బంకిలం బ
గునేలం గాలూనక సమ్మర్దంబునఁ దొరపాడఁ గిక్కిఱిసి యెగయు
పౌరులం గనుసన్నల నన్నగుచు వారాజికచనమాంగంబుల నొ?సి
చనునాగవాసంపునంగనాచులపయిం గన్నువేసి ప్రక్కం జనువారి
యక్కలకు వింతబాజుంగు లిడు విడియంబులపేరింటిలాంచి గనుప
ట్టం బట్టపగలుగాఁ జంద్రజ్యోతులు వెలుంగఁ జతురంగబలసంగత
మంగళోత్సవమునకు దివంబున నున్నవారిం బిలువంబోవువిధంబున
నంబరతలంబున కెగసి తారకావారంబులం దొడ్డొని వచ్చుచె
న్నున వెన్నముద్దలంబోని సితచ్ఛవిగుచ్ఛంబులతో గ్రాలుతారా
బాణంబులవిన్నాణంబెసంగ సభంగశృంగారరసతరంగంబులు దొ
రంగు తెఱంగునం గురంగధరమరీచిసద్రిక్చీనంబై చినిచీనాంబరాభర

[illegible] పత్త్రంబులు [illegible]
[illegible] నింపు [illegible]
[illegible] రాజ [illegible] 63

[illegible]

కోలాహలంబులన్ = ధ్వనులను, క్రిందుపఱిచి = తిరస్కరించి, క్రిందుకొను......నినాదంబులు, క్రిందుకొను = అతిశయించెడు, సురదుందుభి = దేవతలభేరులయొక్కయు, ఢమఢమికా = ఢమఢమిక యను వాద్యముయొక్కయు, కాహళ = బూరలయొక్కయు, పణవ = పణవము లను వాద్యములయొక్కయు, మృదంగ = మద్దెలలయొక్కయు, పుంఖానుపుంఖ = ఎడతెగని, శంఖ = శంఖములయొక్కయు, వేణు = పిల్లనగ్రోవులయొక్కయు, వీణాది = వీణె మొదలగువానియొక్కయు, నినాదంబులు = ధ్వనులు, రోదసి = భూమ్యాకాశములను, నిండన్ = పూరింపఁగాన్, నిండారన్ = పూర్ణముగాన్, వికసిత పుండరీకమండలంబులగండు = వికసించిన తెల్లదామరపూలసమూహములయొక్కబలమును, (తామరపూలసొగసు నని యర్థము.) అదంచుపాండురపుండరీకంబులన్ = పోఁగొట్టుతెల్లగొడుగులయందున్ (ని) "పుండరీకం సితచ్ఛత్రే సితాంభోజేపి కీర్తిత" మని యజయ్యుఁడు. మెండు......వెల్లువలన్, మెండుమీఱిన = అతిశయించిన, ముత్తెంపుజల్లుల = ముత్యాలజాలరులయొక్క, జిగివెల్లువలన్ = కాంతిప్రవాహములను, అల్లుకొను వెల్లపట్టుపిడంబులందున్ = వ్యాపించెడు తెల్లపట్టు చెక్కుములపక్కములందున్, పసదంబువదంబు = పసదప్పఁగాంతిని, విడంబించు......నిగ్గులకున్, విడంబించు = అనుకరించెడు, పట్టంపుఁగెంపుఁబటాలపట్టుముల = వృత్తమైన కెంపుల (పిడీల) పెద్దకీరల యొక్క, కట్టుజిగ్గులకున్ = మిగులనెఱ్ఱనికాంతులకున్, చుట్టంబులై = బంధువులై (సమానములై యని యర్థము.) నట్టువచెలులయంగపట్టంబులన్, నట్టువచెలులు = నాట్యము చేయుస్త్రీలయొక్క, అంగపట్టంబులన్ = తాబంధులయందున్, కట్టినపట్టంబులన్ = ధరించినవస్త్రములను, పమ్మెదగా ధరించినవస్త్రము లని యర్థము. కప్పి = ఆవరించి, ఉప్పరంబునకున్ = ఆకాశమునకున్, ఎగయు......రజంబులు, ఎగయు = ఎగిరెడు, (ఇది రజమనుదానితో నన్వయించును.) సామంతమహీకాంత = సామంతరాజులయొక్క, తనదేశమునకు సమీపమునందుండు దేశములఁ బాలించువారు సామంతులు. మకుట = కిరీటములయొక్కయు, అంగదాది = బాహుపురులు మొదలగువానియొక్కయు, సంఘట్టనంబునన్ = ఒరపిడిచేతను, జనిత = పుట్టింపఁబడిన, మాణిక్యంబులు = మాణిక్యపుధూళులు, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, నెఱయుపొగడవిరిసలపులు = వ్యాపించెడుపొగడపూవులపరిమళములను, వలచు...... ధారలన్, వలచు = వ్యాపింపఁజేసెడు (ఇది మదముతో నన్వయించును.) డిండిమవాదన = డిండిమ మను వాద్యవిశేషము యొక్కవాయించుటచేతను, ఉత్పాదిత = పుట్టింపఁబడిన, వేదండ = ఏనుఁగులయొక్క, గండజాల = చెక్కిళ్లసమువాయమునందలి, మదధారలన్ = మదోదకప్రవాహములచేతను, పంకిలంబు = బురదకలది, అగునేలన్ = అగుభూమియందున్, కాలూని = కాలిడి

నిలుపలేక, సమ్మర్దంబునన్ = ఇఱుకటముచేతను, త్రోపాడన్ = గెంటితోసికొనఁగాన్, కి
క్కిఱిసి = ఇఱుకుకొని, ఎగయుపాటులన్ = ఎగిరెడుపుగంటులను, కనుసన్నలన్ = కం
టిసంజ్ఞలచేతను, నగుచున్ = పరిహసించుచున్, మార్దంగికవరమాంగంబులన్, మార్దంగి
క = మద్దెలవాయించువారియొక్క, వరమాంగంబులన్ = వీఁపులను, ఒదిఁగి = తొలఁగి
(దాఁగి యని యర్థము.) చను......పైన్, చను = వెళ్లెడు, నాగవాసంపుసంగవా
చులపయిన్ = వేశ్యాసమూహముసంబంధిప్రౌఢాంగనలమీఁదను, కన్నువేసి = కన్నునిలి
పి, ప్రక్కన్ = సమీపమునను, చనువారియక్కలకున్ = వెళ్లెడువారిచెల్లెలకున్, వింత
బోజుంగులు = క్రొత్తవిటకాండ్రు, (బోజుఁగు = భుజంగశబ్దభవము.) ఇడు........
లాంచి, ఇడు = ఇచ్చెదు, విడియంబుల పేరింటి = తాంబూల మను పేరుగల, లాంచి =
లంచము, కనుపట్టన్ = కనుపడులట్లుగాన్, పట్టపగలుగాన్ = పగ లయ్యెడులాగున,
చంద్రజ్యోతులు = పగలువత్తులు, (వెన్నెలంబోలుకాంతిగలవి. మతాబులు.) వెలుం
గన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, చతురంగ......పన్, చతురంగబల = గుఱ్ఱములు మొదలగు
నాల్గుతెఱఁగులసేనలతోన్, సంగత = కూడిన, మంగళోత్సవమునకున్ = పెండ్లివేడుక
కున్, దివంబునన్ = స్వర్గమునందున్, ఉన్నవారికిన్, పిలువంబోవుపరిభంబునన్ = పిలు
చుటకు వెళ్లుచున్నప్రకారముచేతను, (పిలువఁబోవ వెళ్లుచున్నట్లని యర్థము.) అం
బరతలంబునకున్ = ఆకసంబునకున్, ఎగసి, తారకావాతంబులన్ = నక్షత్రసముదాయ
ములను, తోడ్కొనివచ్చుచెన్నునన్ = తీసికొనివచ్చునందముతోన్, (తోడ్కొనివ
చ్చుచున్నట్లని యర్థము.) వెన్నముద్దలం......తోన్, వెన్నముద్దలంబోని = వెన్న
ముద్దలంబోలిన, సితచ్ఛవి = తెల్లకాంతులయొక్క, గుచ్ఛంబులతోన్ = గుత్తులతోన్,
వ్రాలుతారాబాణంబులవిన్నాణంబు = క్రిందంబడియెడు తారాజువ్వలయొక్కసొగసు,
ఎసంగన్ = అతిశయింపఁగాన్, అభంగశృంగారరసతరంగంబులు = నిండైనశృంగారర
సముయొక్కకెరటములు, తొరంగుతెఱంగునన్ = ప్రవహించుచున్నరీతిచేతను, కురంగ...
...పై, కురంగధర = చంద్రునియొక్క, మరీచి = కాంతితో, సధ్రీచీనంబై = సమాన
మై, చీనిచీనాంబరా......లు, చీని = బంగారుజరీగల, చీనాంబర = చీనాదేశమందు
నేసినపట్టువస్త్రములయు, ఆభరణ = నగలయందలి, హీర = వజ్రములయొక్కయు,
చాకచక్యంబులు = కాంతులు, చెన్నొందన్ = అందముగాఁ బ్రకాశింపఁగాన్, మంద
గమనంబునన్ = మెల్లనినడకతోన్, తగు......పైన్, తగు = ప్రకాశించు, చతుర్దం
తి = ఐరావతముతోన్, (నాల్గుదంతములుగలది) సమ = సమానమైన, సమద = మద
ముతోఁ గూడిన, దంతావళంబుపైన్ = ఏనుఁగుమీఁదను, ఇంద్రుండునుంబోలె = ఇం
ద్రుఁడువలెనే, యాదవేంద్రుండు = కృష్ణుఁడు, రాజభవనాంగణంబు = రాజగేహముం

గిటేని, చేరన్=సమీపించునట్లు, వచ్చెన్, అంతన్=పిమ్మటను, ఇక్కడన్=రాజ గృహమునందున్,

క. సుందరు లప్పుడు బంగరు
బిందెల పాటీరసలిల ♦ పృథుధారల న
య్యిందుముఖి జలకమార్చి ర
హిం దడియొత్తిరి లతాంత ♦ మృదుచేలములన్. 64

అప్పుడు=పెండ్లికొమరుఁడుగుమ్మములోనికి వచ్చినపుడు, సుందరులు=(సొం దఱు) స్త్రీలు, బంగరుబిందెలపాటీరసలిలపృథుధారలన్=బంగారుకుండలయం దున్న మంచిగందపునీటిపెద్దధారలతోన్, అయ్యిందుముఖిన్=ఆభద్రను, జలకమార్చి= స్నానము చేయించి, రహిన్=సంతసముతోన్, లతాంతమృదుచేలములన్ = పూవుల వలె మెత్తనివైనవస్త్రములతోన్, తడియొత్తిరి=తుడిచిరి.

చ. కళుకుదుకూల మింపలరఁ ♦ గట్టి లలిం దిలకంబు దిద్ది క
జ్జల మిడి పారిజాతసుమ ♦ సంఘములుం గలపంబుఁ గూర్చిస
ల్లలితమణిస్ఫుటాఖిలక ♦ లాపకలాపములన్ ఘటించి కాం
త లపుడు దెచ్చి రవ్వికచ ♦ తామరసాక్షివివాహవేదికిన్. 65

కాంతలు=చెలులు, ఇంపలరన్ = సంతసము గలుగునట్లు, కళుకుదుకూలము= (తళతళలాడు) కాంతిగలపట్టువస్త్రమును, కట్టి=ధరింపించి, లలిన్ = ఉత్సాహము తోన్, తిలకంబు=బొట్టును, దిద్ది=సవరించి, కజ్జలము=కాటుకను, ఇడి=(కన్నుల) నుంచి, పారిజాతసుమసంఘములున్=పారిజాతప్రంబుపువ్వులసమూదాయమును, (సము ద్రమునం బుట్టినయొకానొక దేవవృక్షము పారిజాతము. మఱియు నియ్యవి నాల్గు గలి వు. (ని) పంచైతే దేవతరవః మందారః పారిజాతకః సంతానః కల్పవృక్షశ్చ పుంసి వా హరిచందనం. అ.) కలపంబున్=పరిమళవస్తువు లగుకస్తూరి మొదలగువానితోఁ గూర్చినసిరిగందమును, కూర్చి=సంఘటించి, సల్లలిత......కలాపములన్, సల్లలిత= మనోహరమైన, మణి=మణులచేతను, స్ఫుట=వికసించిన, అఖిల=సమస్తమైన, క లాప=నగలయొక్క, కలాపములన్=సముదాయములను, ఘటించి=కూర్చి, అవ్వికచ తామరసాక్షిన్=ఆభద్రను, (వికసించినతామరపూవులం బోనికన్నులుగలదానిని) అపుడు=ఆకాలమున,వివాహవేదికిన్ = పెండ్లియరఁగుమీఁదికి, తెచ్చిరి=తీసికొనివచ్చిరి.

క. ఇటు భవనద్వారమునం
దటికి న్వచ్చు యదుపతిని ♦ నగు నెదురుగ నం
తటఁ గేకయపతి చని చెం
గటఁ గరి డిగి మ్రొక్కు తనిఁ ♦ గని దీవించెన్. ౬౬

ఇటన్ = ఇక్కడను, భవనద్వారమునందటికిన్ = ఇంటిగుమ్మమునొద్దకును, వచ్చుయదుపతిన్ = వచ్చుకృష్ణునిని, కేకయపతి = కేకయరాజు, ఎదురుగన్ = అభిముఖముగాన్, చని = వెళ్లి, అంతటన్ = పిమ్మటను, కరిన్ = ఏనుగును, చెంగటన్ = సమీపమందున్, డిగి = దిగి, మ్రొక్కుతనిన్ = నమస్కరించుకృష్ణుని, కని = చూచి, దీవించెన్ = ఆశీర్వదించెను.

వ. మఱియు నతండు భూసురాశీర్వాదంబులును, వందిమాగధవారం
బుల జైవాదంబులును, ముత్తైదువలు లక్ష్మీనారాయణకల్యాణంపుఁ
బాటలసొంపు మేలుంగులును, మంగళతూర్యత్రివాదిత్రంబులును,
భూనభోంతరంబు నిండ నభ్యంతరనిశాంతంబునకు హితసమంత్రిస
హితంబుగాఁ దోడ్కొని యేగుచో వసుదేవనందనుండు డెందంబునఁ
బుణ్యాంగనాజనమణీభూషణనీరాజనోత్సవంబు లాదరించుచుఁ గ
క్ష్యాంతరద్వారపార్శ్వనిక్షిప్తసువర్ణపూర్ణకలశములను బింబబింబితస
ద్వారదీపికల విలోకించుచును, సద్గుణుం డొసఁగునాగవాసితం బగు
సంగిమాల్లిపువ్వులకై చెండుఁ గొనుచు, నల్లనల్లన నడచి గోపురోత్తు
తోరణాంకితప్రముఖస్తంభసంభారబింబితరంభాది దివిజరంభోరు
చారుసైరంధ్రికరపల్లవసముల్లసితశుభవస్తుప్రశస్తంబును, బురో
హితబ్రాహ్మణపురంధ్రీబృందసంరంభంబును, విచిత్రకుసుమదా
ముదయభ్రమదనంతమధువ్రతానుబిష్టనవపింగ మాణిక్యకరంగ
వల్లీసుందరం బగు వైవాహికమందిరంబునందు మరకతమణివే
దికోపరికురువిందచరణాంచితకాంచనపీఠంబున నధివసించె నప్పుడు.

మఱియుఁగో=ఇంకను, అతండు=ఆకేకయ రాజు, భూసురాశీర్వాదంబులును=బ్రాహ్మణులదీవనలును, వంది......కైవారంబులును, వంది=పరాక్రమమును స్తుతించువారియొక్కయు, మాగధ=వంశమును స్తుతించువారియొక్కయు, వారంబుల=సముదాయములయొక్కయు, కైవారంబులును=స్తుతులును, (శ్లో) సూతః పౌరాణికః ప్రోక్తో మాగధో వంశశంసకః వందిన స్త్వమలప్రజ్ఞాః ప్రస్తావ సదృశోక్తయః. వందినః స్తుతిపాఠకాః. అ. మేటిగాణియల.....ను, మేటి=శ్రేష్ఠురాండ్రగు, గాణియల=పాటకత్తియలయొక్క, లక్ష్మీనారాయణ=లక్ష్మీనారాయణులయొక్క, కల్యాణంపుఁబాటల=పెండ్లినిఁదెలియఁజేయుపాటలయొక్క, సన్నంపుమెలుఁగులును=సన్నపుధ్వనులును, మంగళేతరజైత్రవాదిత్రంబులును=శుభముం జెలుపుజయశీలమైన వాద్యధ్వనులును, భూనభోంతరంబు=భూమ్యాకాశములయొక్క మధ్యభాగము నిండఁగా, (ఇట సప్తమ్యర్థమందుఁ బ్రథమ.) నిండఁగన్=పూర్ణముకాఁగాన్, అఖ్యంతరనిశాంతంబునకున్=లోపలియింటికిన్, (అంతఃపురమునకున్) హితమంత్రిహితంబుగాన్=చుట్టములతోడను, మంత్రులతోడను గూడ, తోడ్కొని=(కృష్ణుం) దీసికొని, ఏగుచోన్=వెళ్లునప్పుడు, వసుదేవనందనుఁడు=కృష్ణుఁడు, అందంబున్=అక్కడను, ప్రణామాంగనాజన.....లు, ప్రణామాంగనాజన=ఐదువరాండ్రయొక్క, మణిభాజన=మాణిక్యపుఁబళ్లెరములందలి, నీరాజనోపచారంబులు=మంగళహారతులనెడునూడిగములను, ఆదరించుచున్=మన్నించుచున్, (స్వీకరించుచు నని యర్థము.) కక్ష్యాంతర......దీపికలన్, కక్ష్యాంతర=నాలుగిండ్లవాకిళ్లయొక్క, ద్వారపార్శ్వ=గుమ్మముపక్కలయందు, నిక్షిప్త=నిలుపఁబడిన, సువర్ణ=బంగారుతోఁ జేయఁబడినవియు, పూర్ణ=నీటితో నింపఁబడినవియు నగు, కలశ=ఘటములందును, ముకురబింబ=అద్దములందును, బింబిత=ప్రతిఫలించిన, కర్పూరదీపికలన్=కర్పూరపుదివ్వెలను, విలోకించుచున్=చూచుచును, అర్జునుండు, ఒసంగు......కైదండన్, ఒసంగు=ఇచ్చెడు, ఇది కైదండతో నన్వయించును. నారదానీతంబు=నారదునిచేఁ దీసికొనిరాఁబడినది, అగునీఁగిఁబూనిపువ్వులకైదండన్ = అగుకల్పవృక్షముయొక్క పువ్వులను గలహస్తావలంబనమును, కొనుచున్=గ్రహించుచున్, అల్లనల్లనన్=మెల్లమెల్లఁగాన్, నడచి, గారుత్మత......ప్రశస్తంబును, గారుత్మతతోరణ=పచ్చలతోరణములుగల, అకుదర్=గొప్పవియగు, విద్రుమస్తంభసంభార=పగడపుఁగాలికంబములసముదాయమునందున్, బింబిత=ప్రతిఫలించిన, రంభాది=రంభ మొదలగు, దివిజాంభోరు=దేవతాస్త్రీలువలెన్, చారు=అందకత్తెలగు, సైరంధ్రీ=పరిచారికలయొక్క, పరులయింట నుండియు స్వతంత్రురాలై గంధలేపనతిలకనిర్మాణాదులం జేయువనిత సైరంధ్రి యనంబడు. (ని) సైరంధ్రీ పరవేశ్మస్థా స్వవశా శిల్పకారికా. అ. కనహల్లకీ=

ఎఱ్ఱగలువలం బోలినచేతులచే, సముల్లసిత=ప్రకాశింపఁజేయఁబడు, శుభవస్తు=మంగళ వస్తువులచేతను, ప్రశస్తంబును=శ్లాఘింపఁబడినదియును, పురోహితబ్రాహ్మణపురంధ్రీ బృందనీరంధ్రంబులు=పురోహితులయొక్కయు, బ్రాహ్మణులయొక్కయు, ముత్తైదువులయొక్కయు, సముదాయముచేతను, సందులేనిదియును, వికచ......సుందరంబు, వికచ=వికసించిన, కమల=తామరలయు, కుముద=కలువలయు, సముదయ=సముదాయముయొక్క, భ్రమద=భ్రమనుగల్పించెడు, (ఇది రంగవల్లితో నన్వయించును.) సంకుమద=జవ్వాదిచేతను, మృగమద=కస్తూరిచేతను, అనులిప్త=పూయఁబడిన, నవరంగ=ఒకవిధమైనగృహమునందలి, మౌక్తికరంగవల్లీసుందరంబు=ముత్తైములముగ్గులచే మనోహరమైనది. (పునుఁగుమొదలయినవానిచే నలుకఁబడినదియుఁ బద్మములనియుఁ గలువలనియు భ్రాంతిపుట్టించెడునట్లు నానావిధముగా నలంకరించిన ముగ్గులచే మనోహరమైనదియును,) అగు, వైవాహికమందిరంబునడుమన్=పెండ్లియింటిమధ్యమందున్, అదరు......పీఠంబునన్, అదరు=ప్రకాశించెడు, మరకతమణివేదికా=మరకతపురాలతిన్నెయొక్క, ఉపరి=మీఁదను, కురువిందచరణాంచిత=కెంపురాలకోళ్లచే నలంకరింపఁబడిన, కాంచనపీఠంబునన్=బంగారుపీఁటయందున్, అధివసించెన్=కూర్చుండెను; అప్పుడు,

క. ఆగమవిధిసహితముగా
నాగోత్రాపతి యొసంగె ♦ యదుపతికిన్ స
ద్యోగోదధిమధుగుడసుష
మాగుంఫితమై తనర్చు ♦ మధుపర్కంబున్. 68

ఆగోత్రాపతి=ఆకేకయరాజు, యదుపతికిన్=కృష్ణునకున్, ఆగమవిధిసహితముగాన్=వేదమందలియేర్పాటుతోఁ గూడునట్లుగాన్, సద్యోగో......మై, సద్యోగోదధి=నిన్నఁబిదికినయావుపాలవలనఁగలిగినపెరుఁగుయొక్కయు, మధు=తేనెయొక్కయు, గుడ=బెల్లముయొక్కయు, సుషమా=ఎక్కువకాంతితో, గుంఫితమై=కూర్పఁబడినదియై, తనర్చుమధుపర్కంబున్=ఒప్పుమధుపర్కద్రవ్యమును, ఒసంగెన్=ఇచ్చెను. పెరుఁగు, తేనెయు, బెల్లముం గలసినది మధుపర్క మందురు. కొందఱు పెరుఁగుతోఁ గూడినతేనెయే మధుపర్కమందురు.

గీ. పాలవెల్లిగన్న ♦ బాలికపోలికఁ
దనరుముద్దుకూఁతుఁ ♦ దాను సతియు
నర్చఁ జేసి హరికి ♦ సాలంకృతంబుగా
ధారవోసి రెంత ♦ ధన్యతములొ. 69

పాలవెల్లి = క్షీరసముద్రము, కన్న బాలికపోలికన్ = కన్న బాలసామ్యముచేత ను, (లక్ష్మివలె నని యర్థము.) తనరుముద్దుకూఁతున్ = ప్రకాశించుచక్కనిబాలికను, తానున్ = కేకయరాజును, సతియున్ = భార్యయును, అర్చచేసి = పూజించి, హరి కిన్ = కృష్ణునకున్, సాలంకృతంబుగాన్ = అలంకారములతోఁ గూడునట్లు, ధారవో సిరి = ధారాపూర్వకముగ నిచ్చిరి. ఎంతధన్యతములో = (వారు) ఎంతపుణ్యాత్ములో, మిగుల బుణ్యాత్ము లని యర్థము. విష్ణుప్రీతిగాఁ గన్యాదానము చేయువారే లోక మునం బుణ్యాత్ము లని శాస్త్రములం బ్రసిద్ధి యుండఁగా విష్ణువునకే కన్యాదానము చేయువా రెంతపుణ్యాత్ములో యెవ్వరుం జెప్పలే రని యాశయము.

మ. చెలువౌ ముత్తెపుఁబ్రాలపుట్టికలపై ♦ జేరాడఁగాఁ బెంచెరన్
నెలఁత ల్వంపఁగ శౌరి నెమ్మొగమున ♦ న్మీనాక్షివాలారుఁజూ
పులు వ్రాలెన్ శరదంబుదంబు జరుగన్ ♦ బూర్ణేందుబింబంబుపైఁ
బొలుపై వ్రాలుచకోరికానికరము ♦ ల్పోలెం ద్రపాలోలతన్. 70

చెలువు = అందమును, ఔ ముత్తెపుఁబ్రాలపుట్టికలపైన్ = పొందుముత్యాలతలఁ బ్రాలుగల బుట్టలమీఁదను, జేరాడఁగాన్ = వ్రేలాడుచుండఁగాన్, (దీనికిం దెరకర్త) నెలతల్ = చెలులు, పెంచెరన్ = పెద్దదియగు తెరను, వంపఁగన్ = తగ్గింపఁగాన్, మీ నాక్షివాలారుఁజూపులు = భద్రయొక్క (చేఁపలంబోలినకన్నులుగలది) వాఁడిచూ పులు, శౌరినెమ్మొగమునన్ = కృష్ణునిమొగమునందున్, శరదంబుదంబు = శరత్కాల మండలిమబ్బు, (ఆశ్వయుజకార్తికమాసములు శరత్కాలము) జరుగన్ = పోఁగాన్, పూర్ణేందుబింబంబుపైన్ = నిండుచంద్రునిమండలముమీఁదను, పొలుపై = ఒప్పై, వ్రా లుచకోరికానికరముల్పోలెన్ = వ్రాలెడుచకోరికలసముదయమువలెన్, త్రపాలోల తన్ = లజ్జవలనం గలిగినచాంచల్యముతోన్, వ్రాలెన్ = ప్రవేశించెను. ఉపమాలం కారము.

క. కమలాక్షుమూపులను రా

కొమరివిలోకనము లెదురు ♦ కొనియెను మదనా
స్త్రముల కెదుర్కొనుమదభ్రం
గముల తెఱంగున ననూన ♦ కౌతుక మలరన్. 71

రాకొమరివిలోకనములు = రాచకూఁతుచూపులు, కమలాక్షుచూపులకున్ = కృష్ణునిచూపులకున్, మదనాస్త్రములకున్ = మదనునిబాణములకున్, (ఘృష్టులకనియర్థము.) ఎదుర్కొనుమదభృంగముల తెఱంగునన్ = ఎదురేఁగుచున్నమదముగలతుమ్మెదలవిధముచేతను, అనూనకౌతుకము = అధికసంతోషము, అలరన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ఎదురుకొనియెను. అభిముఖము లయ్యెను. నిదర్శనాలంకారము.

చ. తొలిమణికంకణధ్వనులు ♦ తూర్యరవంబుల మేళవింప న
ప్పలఁ గనుపాప లందుకొన ♦ బాహుయుగాంగదనూత్నరత్నకం
దళరుచి చెక్కుటద్దములఁ ♦ దార్కొన నున్ముఖదృష్టి నిజేశునౌ
దలఁ దలఁబ్రాలు వోసె వని♦తామణి నెచ్చెలు లూఁతసేయఁగన్.

తొలి = మొదటను, మణికంకణధ్వనులు = మణులతోఁ గూడినకడియములధ్వనులు, తూర్యరవంబులన్ = వాద్యములధ్వనులతోన్, మేళవింపన్ = కలసికొనఁగాన్, కనుపాపలు = కంటిగ్రుడ్లు, అప్పలన్, అందుకొనన్ = ముట్టికొనఁగాన్, బాహా... ...రుచి, బాహుయుగ = చేతులజంటయందున్న, అంగద = భుజకీర్తులయొక్క (దండగడియములయొక్క) నూత్నరత్నకందళీ = క్రొత్తవియగురత్నపుమొలకలయొక్క, రుచి = కాంతి, చెక్కుటద్దములన్ = అద్దములంబోలినచెక్కులను, దార్కొనన్ = సమీపింపఁగాన్, వనితామణి = భద్ర, ఉన్ముఖదృష్టి = ఎత్తినచూపుగలదియై, నెచ్చెలులు = చెలికత్తెలు, ఊఁతసేయఁగన్ = సహాయపడఁగాన్, నిజేశునౌదలన్ = ఆత్మీయుఁడగు భర్తశిరసునందున్, తలఁబ్రాలు = తలఁబ్రాలను, పోసెన్. తలన్ + ప్రాలు = తలఁబ్రాలు = (వివాహకాలమందు వధూవరు లొండొరులశిరసునం బోసికొనెడుబియ్యము తలఁబ్రాలు.) ధనవంతులుబియ్యమునకు బదులు ముత్యముల నుపయోగింతురు.

మ. శతపత్త్రాయతనేత్రి ముత్తియపుసే ♦ సల్ దోయిటం గూర్చి యు
త్తుతజిక్ సిబ్బెపుగబ్బిగుబ్బజిగికిం ♦ దోడైనదోర్మూలదీ
ధితిపైఁ జెల్వునిదృష్టి పర్వఁ దిరిపా ♦ స్తం బాణియుగ్మంబు పం

చి తదీయంబగుమౌళిమీఁదికి వెసం♦జిమ్మెన్ స్మితాస్యాబ్జయై. 73

శతపత్రాయతనేత్ర = భద్ర; (కమలములవలె విశాలమైనకన్నులుగలది) (ని) సహస్రపత్రం కమలం శతపత్రం కుశేశయం. అ. ముత్తియపుసేసల్ = ముత్తియములసేసప్రాలను, (సేస యిది శేషాశబ్దభవము.) దోయిటన్ = దోసిలియందున్, కూర్చి, ఎత్తుతఱిన్ = (దోసిలిని) మీఁది కెత్తునప్పుడు, సిబ్బెపు........జిగికిన్; సిబ్బెపు = అందమైనమచ్చలుగల, గబ్బి = గొప్పలైన, గుబ్బజిగికిన్ = కుచములకాంతికిన్, తోడైనదోర్మూలదీధితిపైన్ = సహాయపడినట్టిస్తనములమీఁదిచంకకాంతిమీఁదను, చెల్వునిదృష్టి = ప్రియునిచూపు, పర్వినన్ = తాఁకఁగాన్, త్రపాక్తిన్ = సిగ్గుకలిమిచేన్, పాణియుగ్మంబున్ = దోసిలిని, వంచి, స్మితాస్యాబ్జయై = మందహాసముతోఁ గూడిన మోముఁదమ్మి గలదియై, తదీయంబగుమౌళిమీఁదికిన్, తదీయంబు = ప్రియునిసంబంధమైనది, అగు, మౌళిమీఁదికిన్ = శిరసుమీఁదికిన్, వెసన్ = త్వరతోన్, చిమ్మెన్ = (ప్రాలను) విసరెను. భద్ర కాంతునిశిరసునం బోయఁ బ్రాలం జేతులఁ బట్టికొని మీఁది కెత్తఁగాఁ గాంతునిచూపు లామెస్తనసమీపప్రదేశమునం బర్వఁ దెలిసికొని సిగ్గుపడి తలవంచికొని చేతుల వంచియే ప్రాలను గాంతునిమౌళిపై విసరె నని యాశయము.

మ. అలపూర్వాచలసానువం దలరుబా♦లాబ్జాప్తబింబం బనం
బలితంబౌకుచమండలిన్ మకరికా♦పత్రాకృతిన్ వ్రేలఁ గెం
పులమేల్బంగరుతాళిబొట్టు వినతాం♦భోజాస్యయై యొప్పంత
త్కలకంఠీమణికంఠసీమఁ బతి దాఁ♦ గట్టెన్ మహోత్కంఠతన్.

పతి = భర్తయగుకృష్ణుఁడు, అలపూర్వాచలసానువందున్, అల = ప్రసిద్ధమైన, పూర్వాచల = ఉదయపర్వతముయొక్క (సూర్యుఁ డుదయించుకొండ) సానువందున్ = చఱియయందున్, అలరుబాలాబ్జాప్తబింబంబనన్ = ప్రకాశించులేఁతసూర్యబింబమువలెన్, బలితంబు = మిగులబలసినది, ఔకుచమండలిన్ = అగ్రస్తనసమీపమందున్, మకరికాపత్రాకృతిన్ = మకరికాపత్రములయాకారముచేతను, మకరికాపత్రము వలె నని భావము. (స్త్రీలచెక్కులు మొదలగుతావులందుఁ గస్తూరిమొదలగువానితో వ్రాయు రేఖలు మకరికాపత్రములు. అవిమకరములం బోలుఁగాన నీపేరుగలిగెను.) వ్రేలన్ = వ్రేలునట్లు, కెంపులమేల్బంగరుతాళిబొట్టు = కెంపులుతాపినమేలిమిబంగారు (తోఁ జేయఁబడిన) బొట్టును (మంగళసూత్రమునఁ గట్టుస్వర్ణాభరణము బొట్టనంబడు.) విన

తాంభోజాస్యయై = వంపఁబడినమోముఁగలదియై, ఒప్పునట్టి యానందమునఁ దనంత సీమన్ = ప్రకాశించు నా భద్ర యను స్త్రీరత్నము యొక్క మోమునందున్, తాన్ = కృష్ణుఁడు, మహోత్కంఠతన్ = మిగుల వేడుకతోన్, కట్టెన్ = బంధించెను. ఇష్టవస్తుసంపాదనకై వేగిరపాటు ఉత్కంఠ యనఁబడు. ఇందు సమయము నివర్ణనయుఁ గలవు.

క. లలి నప్పుడు పెండ్లిపనులన్
వలఁతు లగుపురంధ్రు లటఁ ♦ వహ్ని నిలిపి రం
చలఘుమణిపీఠాసీ
ను లగువధూవరులు ద్విజము ♦ నులయనుమతిచేన్.

అప్పుడు = ఆకాలమునన్, పెండ్లిపనులన్ = పెండ్లితో సంబంధించిన కార్యములందున్, వలఁతులు = నేర్పరులు, అగుపురంధ్రులు = అగు సువాసినులు, అటన్ = ఆ పెండ్లియరఁగుమీఁదను, వహ్నిన్ = అగ్నిని, నిలిపిరి = ప్రతిష్ఠించిరి. వధూవరులు = పెండ్లికొడుకుఁ బెండ్లికూఁతురును, అలఘుమణిపీఠాసీనులు = గొప్పది యగుమణిపీఠమునందుఁ గూర్చున్నవారలు, అయి, ద్విజమునులయనుమతిచేన్ = బ్రాహ్మణులు ఋత్విజులు యాజ్ఞచేతను, అందున్ = ఆయగ్నియందున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. ఓజ శమీశిఖాపరిక ♦ రోన్నతి యొప్పఁగ వేల్చి రాహుతుల్
లాజలు దోయిలించి నవ ♦ లాసవలాలితరీతి వేల్చుచోఁ
లేఁజెమటం గరాంగుళుల ♦ లీలగ నంటినకొన్ని వాల్చి సం
భోజదళంబులం బొదువు ♦ ఫుల్లత దాల్చినమల్లెపూలనన్. 76

శమీశి......ఖాపరికరోన్నతి, శమీ = జమ్మియొక్క, శిఖా = చిన్నకొమ్మలనియెడు, (సమిధలు) పరికర = సాధనముయొక్క, ఉన్నతి = అతిశయము, ఒప్పఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, ఓజన్ = క్రమముగాన్, ఆహుతుల్ = హోమద్రవ్యములను, వేల్చిరి = హోమము చేసిరి. వెనుకపద్యమునందలి వధూవరులు దీనికిం గర్తలు. నవలా = ఆస్త్రీ (భద్ర) లాజలు = పేలాలను, నవలాలితరీతిన్ = క్రొత్తసొగసైనరీతిచేతను, దోయిలించి = దోసిటం బట్టికొని, వేల్చుచోన్ = హోమము చేయుచుండఁగాన్, లేఁజెమటన్ = కొంచెపుచెమటచేతను, కరాంగుళులన్ = చేతివ్రేళ్లయందున్, లీలగన్ = చక్కఁగాన్, అంటినకొన్ని = తగులుకొన్నకొన్ని లాజలు, అంభోజదళంబులన్ = తామరరేకులను, పొదువు.....పూలనన్, పొదువు = అంటికొనినట్టి,

(ఇది పూలకు విశేషణము.) ఫుల్లితజాల్పన = వికాసము నొందిన, మల్లెపూలన్ = మల్లె పువ్వులవలె, పొల్పెన్ = ప్రకాశించెను. ఆమె లాజలు హోమము చేయునప్పుడు నాయకుని సాన్నిధ్యముచేఁ గల్గిన చెమటచే నన్నియు నగ్నిం బడక వ్రేళ్ల నంటికొని యుండి తామర రేకులమీఁద నున్న మల్లెపూలవలెఁ బ్రకాశించె నని భావము. ఉపమాలంకారము.

క. సనికల్ ద్రొక్కించు నెడల
నెనసెఁ సతీపతులచరణ ♦ మృదుళాంగుళులం
బెనుపగు కెంజిగి యిరువురి
కనురాగం బిట్లు బహుళ ♦ మగు మీఁదట నాన్. 77

సనికల్ = పిండి నూరుకొను రాతిని, ద్రొక్కించు నెడలన్ = త్రొక్కించునప్పుడు, సతీపతులచరణమృదుళాంగుళులన్, సతీపతుల = వధూవరులయొక్క, చరణ = పాదమునందును, మృదుళ = మెత్తని, అంగుళులన్ = వ్రేళ్లయందును, (వధువుయొక్క పాదమందును వరునియొక్క చేతివ్రేళ్లయందును నని యర్థము.) పెనుపగు కెంజిగి = అధికమైనయెఱ్ఱనికాంతి, ఇరువురకున్ = ఆదంపతులకున్, మీఁదటన్ = ఉత్తరకాలమందున్, అనురాగంబు = ప్రేమము, ఇట్లు = ఈపాదమునందును వ్రేళ్లయందు నున్నయెఱుపువలెనే, బహుళ మగు నాన్ = అధిక మగు నని చెప్పుచున్నట్లు, ఎనసెన్ = పొందెను. వివాహమునాఁడు పెండ్లికొడుకు తనచేతితోఁ బెండ్లికూఁతుపాదము పట్టికొని సన్నికలు ద్రొక్కింపవలయు ననువిధికలదు. ఈపెండ్లికొడు కట్లు చేయునప్పుడు తనమృదువు లగువ్రేళ్లతో ముట్టఁగనే యామెపాదమును, పాదము సోఁకఁగనే యాతనివ్రేళ్లును నెఱ్ఱనయ్యెను. ఈయారుణ్యము భార్యాభర్తలకు ముందు ప్రేమాధిక్యము గల్గు నని సూచించుటకుఁ బుట్టెనో యనునట్లుండె నని భావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. కొంగులు ముడియిడుచోఁ బు
ణ్యాంగన లెత్తి రట మంగ ♦ ళారాత్రికముల్
నింగి నరుంధతి ధ్రువుని గ
నుంగొనిరి వధూవరులు మ ♦ నోమోదమునన్. 78

కొంగులు ముడియిడుచోన్ = వధూవరులక్రొత్తవస్త్రములయంచులు ముడివేయునపుడు, పుణ్యాంగనలు = పేరంటాండ్రు, మంగళారాత్రికముల్ = ఆరతులను, ఎత్తిరి = ఒసంగిరి. అటన్ = పిమ్మటను, వధూవరులు = పెండ్లికూఁతురుం బెండ్లికొడుకు

ను, మనోమోదమునన్ = మనస్సంతోషముతోన్, నింగిన్ = ఆకాశమునందున్, అరుంధతిన్ = నక్షత్రరూపమున నున్న యరుంధతిని, ధ్రువునిన్ = అట్టిధ్రువునిని, కనుంగొనిరి = చూచిరి. వివాహానంతరమున నరుంధతిని ధ్రువుని వాయుర్వృద్ధికై కాన్పింతురు.

గీ. అపుడు పాండవులాదిగా ♦ నఖిలబాంధ
వావళు లనర్ఘరత్నాంబ ♦ రాభరణము
లెలమి దంపతులకుఁ బురో ♦ హితునిచేత
కట్నములు చదివించిరి ♦ ఘనతరముగ. 79

అపుడు = వివాహానంతరమున, పాండవులు, ఆదిగాన్ = మొదలుగాన్, అఖిలబాంధవావళులు = ఎల్లచుట్టములసముదాయములును, దంపతులకున్ = భార్యాభర్తలకున్, (జాయా + పతి = దంపతులు) ఎలమిన్ = సంతోషముతోన్, అనర్ఘ...... లు, అనర్ఘ = వెలలేని, (ఎక్కువ వెలగల యనియర్థము.) రత్న = మణులను, అంబర = వస్త్రములను, ఆభరణములు = భూషణములను, పురోహితునిచేతన్, ఘనతరముగన్ = అధికముగాన్, కట్నములు = కానుకలను, చదివించిరి.

క. హేమము లుద్దామమణి
స్తోమములును దుక్కిలోన ♦ దొరకెడుక్షేత్రా
రామము లొసర నృపాలుఁడు
గ్రామము లొసఁగెం గుమారి ♦ కకుఁ బసపునకై. 80

నృపాలుఁడు = కేకయరాజు, హేమములు = బంగారునాణెములును, ఉద్దామమణిస్తోమములును = పెద్దమణులసముదాయములును, దుక్కిలోనన్ = దున్నుటలోనే, దొరకెడుక్షేత్రారామములు = దొరకెడుపొలములును, తోఁటలును, ఒసరన్ = వెలుగునట్లుగా, గ్రామములు = గ్రామములను, కుమారికకున్ = కూఁతురునకున్, పసపునకై = పసపునకున్ గుంకుమము మొదలగువానికనియర్థము. ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను.

సీ. పంచధారాసమ్య ♦ క్ప్రాంచితాశుగమనో
చ్ఛ్రయముల శ్రీస్నుషకై ♦ సైంధవముల
దిక్కరీంద్రంబుల ♦ ధిక్కరింపఁగఁజాలు
పృథుసాంగగంభీర ♦ వేదితతులఁ

దప్తకాంచనమణి ♦ స్థగితంబు లగు మేరు
మందరసుందర ♦ స్యందనములఁ
దెఱఁగంటిపూఁబోండ్ల ♦ తెఱఁగంటికంటి కిం
పగుజవ్వనంపుటూ ♦ డిగవుఁజెలుల
మఱియు నానావిధానుప ♦ మప్రకాశ
మానమణిభూషణాదుల ♦ మామ యొసఁగె
నుడుగరలుగా మహోత్సాహ ♦ మొలయుచుండ
నల్లునకు యాదవాన్వయ ♦ వల్లభునకు. 81

మామ=ధృష్టకేతుఁడు, పంచధారా.....సైంధవములన్, పంచధారా=ఆయిదైనగమనవిశేషములయొక్క, సమృద్ధి=సంపదచేతను, అంచిత=పూజింపఁబడినవియు, (౨) ఆస్కందితం ధౌరితకం రేచితం వల్గితం ప్లుతం గతయో మూః పంచధారాః. అ. ఆశుగ=గాలికంటెను, మనః=మనసుకంటెను, ఉచ్చములన్=(వడిచే) అధికములను, శ్రీవృక్షకిసైంధవములన్=శ్రీవృక్షకు లను పేరుగలగుఱ్ఱములను, (గుఱ్ఱములకు ఱొమ్మునం గలసుడి శ్రీవృక్షకమనియు నట్టిసుడి గలగుఱ్ఱములు శ్రీవృక్షకులనియుఁ జెప్పంబడును. ఇవి సంగ్రహించినవారి కమితసంపదల నిచ్చును.) దిక్కరీంద్రంబులన్=దిగ్గజములను, ధిక్కరింపఁగన్=తిరస్కరించుటకున్, చాలు.....తతులన్, చాలు=తగిన, పృథుసార=అధికబలముగల, గంభీరవేదితతులన్=గంభీరవేదు లను యేనుఁగుల సమూహములను, ("చర్మము చీల్చుటవలనను రక్తము స్రవించుటవలనను గూడఁ దన్నుఁ దెలిసికొనఁజాలని యేనుఁగు గంభీరవేది." మిగుల మదించిన దనియర్థము.) తప్త.....తంబులు, తప్త=పుటము వేయఁబడిన, కాంచన=బంగారముచేతను, మణి=రత్నములచేతను, స్థగితంబులు=కప్పఁబడినవి, అగు.....నములన్, అగు, మేరు=మేరుపర్వతమువలెను, మందర=మందరపర్వతమువలెను, సుందర=అందముగల, స్యందనములన్=రథములను, తెఱఁగంటిపూఁబోండ్లతెఱఁగు, తెఱఁగంటి=దేవతలయొక్క, పూఁబోండ్లతెఱఁగు=స్త్రీలయొక్క విధమును, అంటి=స్పృశించి, దేవతాస్త్రీలం బోలి యనియర్థము. కంటికిన్=నేత్రములకున్, ఇంపు=సంతోషమును, అగు.....లన్, అగు=కల్గించెడు, జవ్వనంపు.....టూడిగపుఁజెలులన్=పడుచుఁదనము గలపనికత్తెలను, మఱియున్=ఇంకను, నానావిధ.....భూషణాదులన్, నానావిధ=పె

క్కు తెఱఁగులుగల, అనుపమ = సాటిలేని, ప్రకాశమాన = శోభిల్లుచున్న, మణిభూష
ణాదులన్ = మాణిక్యములు (తోఁ గూర్చిన) నగలు మొదలగువానిని, యాదవక్ష్మా
వల్లభునకున్ = యదువంశపురాజునకున్, అల్లునకున్, ఘనహేమాసనము = గొప్పబంగారుసింహా
సనము, ఒలయుముదంబునన్ = కలుగు సంతసంబుగాన్, ఉదారగతిన్ = దాతృత్వముగాన్,
ఒసంగెన్ = ఇచ్చెను.

చ. అనుపమరత్నకాంచనమ । యాభరణంబులు పట్టుపుట్టముల్
పునుఁ గగరున్ మృగీమదముఁ । బొల్పగు దంతపుఁ బేటికల్ సఖీ
జనము మహామణుల్ పస నె । సంగెడు పచ్చలకోళ్లమంచముల్
గనకకళాచికల్ మొదలుగా । శుభవస్తువు లిచ్చెఁ బుత్త్రికిన్. 82

అనుపమ......లు, అనుపమ = సాటిలేని, రత్న = రత్నములతోఁ గూడుకొన్నదియు, కాం
చన = బంగారముతోడిదియు, మయ = వికారముగల, ఆభరణంబులు = భూషణంబు
లును, పట్టుపుట్టముల్ = పట్టువస్త్రములును, పునుఁగు = జవ్వాదిని, అగరున్, మృగమ
దమున్ = కస్తూరిని, పొల్పగుదంతపుఁబేటికల్ = ఒప్పైన (యేనుఁగు) దంతములతోఁ
జేసినపెట్టెలను, సఖీజనమున్ = చెలికత్తెలను, మహామణుల్ = గొప్పరత్నములను, ప
సన్ = కాంతితోన్, ఎసంగెడుపచ్చలకోళ్లమంచముల్ = ప్రకాశించుచున్న గారుత్మతపుకోళ్లు
గలమంచములును, కనకకళాచికల్ = బంగారుతమ్మపడిగెలును, మొదలుగాన్, శుభ
వస్తువులు = మంచివస్తువులను, పుత్త్రికిన్ = కూఁతునకు, ఇచ్చెన్ = (కేకయరాజు)
ఇచ్చెను.

వ. ఇవ్విధంబునం గళ్యాణమహోత్సవంబు గావించి భూవరుండు స
కలదేశాగతు లగుబంధుమిత్త్రామాత్యులను విప్రబృందంబులను
వందిమాగధసూతవైతాళికగణికాదిజనంబులకుఁ యథోచితప్రకారంబు
నం బారితోషికంబులు సత్కారంబు లొసంగి వీడ్కొల్పి యనంత
రంబ నిజకాంతామణి యగు శ్రుతకీర్తియుం బతియనుమతిం గూఁతు
ని రమణునికడ కనుపంపలంచి యొక్కశుభదినంబున. 83

ఇవ్విధంబునన్ = ఈప్రకారముచేతను, భూవరుండు = రాజు, కళ్యాణమహో
త్సవంబు = పెండ్లివేడుకను, గావించి, సకలదేశాగతులు = ఎల్లదేశములనుండి వచ్చినవారు,

అనుబంధుమిత్రామాత్యులకున్ = అగుచుట్టములకుఁ, నెయ్యురకున్, మంత్రులకును, విప్రబృందంబునకుఁ = బ్రాహ్మణసముదయమునకుఁ, వంది......జనంబునకుఁ, వంది = పరాక్రమమును స్తుతించువారును, మాగధ = వంశమువారిని గొనియాడువారును, వైతాళిక = మేలుకొల్పులు పాడువారును, గణికాది = వేశ్యలు మొదలగువారు (నగు) జనంబునకున్, తత్తదుచితప్రకారంబునఁ = వారివారికిం దగినరీతిచేతను, పారితోషికంబులుఁ = బహుమానములను, అభీష్టార్థంబులు = కోరినవస్తువులను, ఒసంగి = యిచ్చి, వీడ్కొల్పెఁ = సెలవిచ్చి పంపెను. అనంతరంబ = పిమ్మటను, నిజకాంతామణి = తన భార్య, అగుశ్రితకీర్తి, పతియనుమతిఁ = భర్తసమ్మతిచేతను, రమణునికడకున్ = భర్తదగ్గఱకున్, కొమరిన్ = కూఁతు రగుభద్రను, అనుపన్ = పంప్రుటకుఁ, తలంచి (భర్తతోఁ గూర్పఁదలఁచి యనియర్థము.) ఒక్కశుభదినంబునన్ = ఒకమంచిదినమున, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

చ. జలకములార్చి పెన్నెరుల • సాంద్రతరాగరుధూపవాసనల్
గలపి చతుర్విధాభరణ • గా లతకూన నలంకరించి నె
చ్చెలులును దానుఁ గేళితతిఁ • జేయఁగ నొప్పువిలాసచేష్టితం
బుల నెఱిఁగించి రాముగుద • ముద్దులగుమ్మకు మంతనంబునఁ. 84

జలకములార్చి = స్నానముచేయించి, పెన్నెరులఁ = పొడవు లగుకురులందున్, సాంద్ర......వాసనల్, సాంద్రతర = మిక్కిలియధికమైన, అగరుధూపవాసనల్ = అగరుపొగయొక్కపరిమళములను, కలపి = సంఘటించి, లతకూనఁ = కూఁతు రగుభద్రను, (లేఁదీవవలె మృదు వగుశరీరము గలదానిని) చతుర్విధాభరణగాన్ = ముత్యాలదండలు, కడియములు, కర్ణభూషణములు, బాహుపురులు నను నాల్గువిధము లగునలంకారములు గలదియగునట్లుగాఁ, అలంకరించి = సింగారించి, తాను = తల్లియును, నెచ్చెలులును = చెలికత్తెలును, కేళితతిఁ = (మగనితోఁ) గ్రీడించునప్పుడు, చేయఁగఁ = చేయుటకుఁ, ఒప్పువిలాసచేష్టితంబులన్ = ఒప్పెడుశృంగారచేష్టలను, (చేయవలయు శృంగారప్రబంధములను) మంతనంబునఁ = ఏకాంతమందున్, ఆముగుదముద్దులగుమ్మకుఁ = ఆముగ్ధయగుసుందరికిఁ, ఎఱిఁగించిరి = తెలిపిరి.

సీ. వింజామరలు వీచు • వింతకీల్బొమ్మలు
తళుకుకాపునిల్వుట • ద్రుమములఁ దోఁపఁ

బవడంపునునుఁగోళ్ల ♦ పందిరిమంచంబు
తెరలు ముత్యాలజా ♦ లరుల నెసఁగ
రంగుబంగరునీటి ♦ వ్రాఁతచిత్తరువుల
దంపతుల్ మదనతం ♦ త్రంబుఁ జూపఁ
బల్లటీల్గొణిగల ♦ పై నారజపుఁబెలుం
గులు గ్రొత్తవలపులు ♦ గ్రుమ్మరింప
గంధరాజంబు లోనుగాఁ ♦ గలసుగంధ
వస్తువులు వీడియపుజాల ♦ వల్లికలును
దమ్మికెంపులకాళాంజి ♦ తమ్మపడిగె
లుం బాదలుచుండు కేళిసౌ ♦ ధంబుమీఁద. 85

వింజారలు = తెల్లనిసవరములను, వీచువింతకీల్బొమ్మలు = విసరుచిత్రము లగు జంత్రపుబొమ్మలు, తళుకారునిల్వుటద్దములన్ = మెఱసెడిపెద్దయద్దములందున్, తోఁపన్ = ప్రతిఫలింపఁగాన్, పవడంపు...... తెరలు, పవడంపు = పగడపురాతియొక్క, నునుఁగోళ్ల = నున్ననికోళ్లుగల, పందిరిమంచంబు తెరలు = పందిరిమంచమునకుఁ జుట్టునుండు (దోమలు మొదలగునవి రాకుండ గట్టెడు) తెరచీరలు, ముత్యాలజాలరులన్ = ముత్తెములు గూర్చినజాలెలచేతను, ఎసఁగన్ = ప్రకాశింపఁగాన్, రంగు...... చిత్తరువులదంపతుల్, రంగు = మంచికాంతిగల, బంగరునీటి = బంగారునీటియొక్క వ్రాఁతచిత్తరువులదంపతుల్ = వ్రాఁత గలపటములం దున్న భార్యాభర్తలు, (బంగారునీటితోఁ బటములందు భార్యాభర్తృరూపమున వ్రాసినబొమ్మ లనియర్థము.) మదనతంత్రంబు = మన్మథవ్యాపారమును, చూపన్ = బోధింపఁగాన్, పల్లటీల్ = పావురములు, కొణిగలపైన్ = చూరుపట్టెలమీఁదను, ఆరజపుఁబెలుంగులు = చక్కనికూఁతలచేతను, క్రొత్తవలపులు = క్రొత్తకోరికలను, క్రుమ్మరింపన్ = ప్రకటింపఁగాన్, గంధరాజంబు = ఒకానొకమంచివాసనగలవస్తువు, లోనుగాన్ = మొదలుగాన్, కలసుగంధవస్తువులు = కలపరిమళద్రవ్యములును, వీడియపుజాలవల్లికలును = తాంబూలకరండములును (పొందానులు) తమ్మి...... లున్, తమ్మికెంపుల = పద్మరాగములయొక్క, (వికారమైన) కాళాంజితమ్మపడిగెలున్ = పతద్గ్రహములును, (పీకదాన్లు) పొదలుచుండుకేళిసౌధంబుమీఁదన్ = వ్యాపించి యుండెడుసింగారపుమేడయందున్;

(ముందుపద్యముతో నన్వయము.)

క. మే లగువిరిపాన్పున గో
పాలుఁడు భద్రాంగనావి ♦ భాసితలీలా
కేళీలాలసమానసుఁ
డై లాలితరీతి నుండ ♦ నాసమయమునన్. 86

మేలగువిరిపాన్పునన్ = శ్రేష్ఠ మగుపూసెజ్జయందున్, గోపాలుఁడు = కృష్ణుఁడు భద్రాంగనా......మానసుఁడై, భద్రాంగనా = భద్రయను నింతియొక్క, విభాసిత = ప్రకాశించెడు, లీలా = విలాసముతోఁ గూడిన, కేళీ = క్రీడయందున్, లాలసమానసుఁడై = ఆసక్తి గలమనసు గలవాఁడై, లాలితరీతిన్ = చక్కనిరీతితోన్, ఉండన్ = ఉండఁగాన్, ఆసమయమునన్ = ఆకాలమందున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ. తననునుఁజెక్కుట ♦ ద్దపుఁదళత్తళలకు
వజ్రకర్ణికలు ని ♦ వ్వాళు లొసఁగఁ
దనబెళ్కువాల్చూపు ♦ లనిగన్నిగలకు మేల్
కరణిచెంపలనిగ్గు ♦ గదిసి యొదుగఁ
దననిస్తులస్తన ♦ ద్వయి మిసమిసలకు
హారాంగదములు దా ♦ స్యంబు సలుపఁ
దనరత్నమేఖలా ♦ ధాగధగ్యములకుఁ
గుంకుమాంశుకము సి ♦ గ్గువడి ముణుఁగ
రమణు లిర్వంకలను గరా ♦ గ్రములు వట్టి
యల్లనల్లనఁ దోతేర ♦ ఘల్లురనుచు
నందియలు మ్రోయఁ గేళీగృ ♦ హంబుచెంత
కతివ యరుదెంచె మరుమోహ ♦ నాస్త్ర మనఁగ. 87

తన......ళలకున్, తన = భద్రయొక్క, నునుఁజెక్కుటద్దపుఁదళత్తళలకున్ = నున్ననియద్దములం బోలినచెక్కులయొక్క తళతళ మనియెడుకాంతులకున్, వజ్రకర్ణికలు = వజ్రములు తాపినకర్ణపుష్పములు, నివ్వాళులు = ఆరతులను, ఒసఁగన్ = ఇయ్యఁ

గాన్, తనజెక్కువాల్చూపులనిగన్నిగలకున్ = తనయొక్క చలించెడు వాఁడిచూ యొక్క నిగనిగలాడెడు కాంతులకున్, మేల్కరిణిచెంపలనిగ్గు = శ్రేష్ఠమగు ముం లకాంతి, కదిసి = సమీపించి, ఒదుగన్ = అధికముకాఁగాన్, తననిస్తులస్తనద్వం సమిసలకున్ = తనయొక్క సాటిలేని కుచములజంటయొక్క మిసమిసలాడు కాంతి హారాంగదములు = ముత్యాలదండలు భుజకీర్తులును, దాస్యంబు = సేవను, సలుప చేయఁగాన్, తనరత్నమేఖలాధాగధగ్యములకున్ = తనయొక్క రత్నములతోఁ నమొలనూలియొక్క ధగధగలాడెడుకాంతికిన్, కుంకుమాంశుకము = కుంకుమవన్నె లవస్త్రము, సిగ్గువడి = లజ్జనొంది, ముణుఁగన్ = ముడిఁగిపోఁగాన్, రమణులు = హరలగుచెలులు, ఇరువంకలన్ = రెండువైపులను, కరాగ్రములు = చేతులను, పట్టి ట్టుకొని, అల్లనల్లన్ = మందమందముగాను, తోతేన్ = తీసికొనిరాఁగాన్, యలు, ఘల్లురనుచున్ = ఘల్లుఘల్లు మనుచున్, మ్రోయన్ = ధ్వనింపఁగాన్, అతి భద్ర, మరుమోహనాస్త్ర మనఁగన్ = మన్మధునిమోహనబాణమువలెన్, (మూ గలిగించుబాణము మోహనబాణము.) కేళీగృహంబుచెంతకున్ = (కృష్ణుఁడున్న డాగృహముదగ్గఱకున్, అరుదెంచెన్ = వచ్చెను.

క. పొడమినలజ్జాభరమున
నడుగామడ యైనముగుద ♦ యపు డీడిగిలం
బడి పడకయిల్లు సొరక
ప్పడఁతుల వెసఁ గసరి యిట్లు ♦ పలికెం గలఁకన్.

ముగుద = ముగ్ధ యగుభద్ర, (ఉదయించుచున్న జవ్వనము గలదై మరుని జయించుబాల ముగ్ధ యనంబడు.) పొడమినలజ్జాభరమునన్ = పొడమి యొక్క యతిశయముచేతను, అడుగు = అడుగుఁడుదూరము, ఆమడయైనన్ = (దూరపుప్రయాణముతో సమము) కాఁగాన్, ఈడిగిలంబడి = రా నని పట్టి కూర్చుండి, అపుడు, పడకయిల్లు = పరుండునింటిని, చొరక = ప్రవేశింపక, ఆప్ప లన్ = ఆచెలులను, వెసన్ = వేగముతోన్, కసరి = కోపించి, కలఁకన్ = తోన్, ఇట్లు = ఈప్రకారము, పలికెన్ = చెప్పెను.

ఉ. అక్కట! నన్ను మీర లిపు ♦ డందఱు నాఱడివెట్టి మాయలం
జిక్కఁగఁజేసి కన్నొలఁగి ♦ చెచ్చెర నేఁగఁ దలంచినారల

మ్మక్కరో! మీవివేకము లహా! తెలిసెన్ మిముఁ బాసి యొంటినై
నొక్కనిమేషమున్ మెలఁగ నొల్లఁజూఁడీ వెనువెంట వచ్చెదన్. 8

అక్కట = అయ్యో (సంతాపార్థక మైనయవ్యయము.) మీర లందఱు, ఇఁడు = ఈకాలమునన్, నన్నున్, ఆఱడివెట్టి = నిందించి, మాయలన్ = మోసములందు చిక్కఁగఁజేసి = తగుల్కొనఁజేసి, కన్మొఱఁగి = వంచించి, చెచ్చెరన్ = శీఘ్రముగాన్, ఏగన్ = పోవుటకున్, తలంచినారలు, అమ్మక్కరో = ఎంతవింత, (ఆశ్చర్యమును దెలియఁజేయును.) మీవివేకములు = మీ తెలువులు, తెలిసెన్; ఆహా! = ఎంతఖేదము! మిమున్, పాసి = విడిచి, ఒంటినైన్ = ఒంటరితనముతోన్, ఒక్కనిమేషమున్ = ఒక్క ఱెప్పపాటుకాలమైనను, మెలఁగన్ = ఉండుటకున్, ఒల్లఁజూఁడీ = ఇష్టపడనుజూఁడీ! (చూఁడీ చూచుధాతువు ప్రార్థనార్థక మధ్యమపురుష బహువచనము) వెనువెంటన్ = మీ వెనుకను, వచ్చెదన్ = వచ్చెదను.

వ. అనిన నచ్చిన్నియన్నులతలమిన్న కన్నెలంత లొత్తి యిట్లనిరి. 9

అనినన్ = (భద్రి) యిట్లుచెప్పఁగాన్, అచ్చిన్నియన్నులతలమిన్నకున్ = బాలికాశిరోరత్నమునకున్, అన్నెలంతలు = ఆచెలులు, ఒత్తి = బలాత్కరించి, ఇట్లు = ఈక్రిందివాక్యములను, అనిరి = పలికిరి.

చ. అవు నవు మంచిదాన వె బళా వెఱ పేమిటి కమ్మ! నీవు గో
రి వలచినట్టిచెల్వుఁ డమరెం బ్రమదాంబుధి నోలలాడవే యో
యువిదలమిన్న! మిన్నక యయో చల మేల యొనర్చెదమ్మ!
లవె సకలం బెఱింగినవ లంతివి రాఁగదవమ్మ! చెచ్చెరన్. 9

ఓయువిదలమిన్న = ఓ స్త్రీరత్నమా! (యువతిశబ్దభవము, ఉవిద. మిన్న = రత్నము.) బళా! = (నీవు చెప్పినమాటలు) ఎంతప్రశస్తముగా నున్నవి! అవున్ = (ఇది యంగీకారముఁ దెలుపుఁ గాని యిచటదీనికిని వెనుకటిబళా యనునవ్యయమునకును విపరీతలక్షణచే విరుద్ధార్థము చెప్పవలయును.) మంచిదానవె! = మంచి... నున్నదానికంటె వేఱువిధమును బ్రకటించుచున్నదానవు కావున మంచిదాన వని కా... నిపరిహాసము. వెఱపు = భయము, ఏమిటి కమ్మ = ఎందుకమ్మ? భయపడ వల... భావము. నీవు, కోరి = కామించి, వలచినట్టిచెల్వుఁడు = ప్రేమించినప్రియుఁడు, ... రెన్ = సమకూడెను. ప్రమదాంబుధిన్ = సంతోషసముద్రమునందున్, ఓలలాడవ...

క్రీడింతువు. అయ్యో = ఎంతకష్టము! మిన్నక = వ్యర్థముగాను, పలుకు = సుస్వరమును, ఏల = ఎందులకు, ఒనర్చెదమ్మ = చేసెదవు? పట్టు పట్టు కొందముల కనిగ్రహము. జేల వె = ఎఱుఁగనిదానవా? (కాకువనిగ్రహము.) సకలంబు = అంతయు, ఎఱింగినవలంతి వి = తెలిసిన నేర్పరివి. వచ్చెరకు = శీఘ్రముగాను, రాఁగదమ్మ = రమ్ము.

క. మిగుల వలపూని నేను ము
న్నుఁగదే బతిమాలుకొంటి ♦ నాథుని గూర్పం
బిగిసెద వేమే యోసను
వగ లేటికి రమ్మ మేల్మి ♦ బంగరుబొమ్మా! 92

మిగులన్ = అధికముగాను, వలపు = కోరికను, ఊని = ధరించి, నాథునిన్ = భర్తను, కూర్పన్ = సంఘటించుటకును, మున్నుఁగదే = నిన్నటికిఁ బూర్వదినమునందే కదా, బతిమాలుకొంటి = దైన్యముతో నడిగితిని. ఓసను = ఓయమ్మా, బిగిసెదవేమే = బింకములు చేసెదవేమే, మేల్మిబంగరుబొమ్మ = పుటము వేసిన బంగారుబొమ్మం బోలినభద్రా, వగలు = విలాసములు, ఏటికిన్ = ఎందునకును, (అగును.) రమ్మ = ఏతెమ్ము.

చ. అని సఖు లూఱడించి కమ♦లాక్షుని చెంతకు ముద్దరాలిఁ దో
డ్కొని చని పూలపాన్పుదరిఁ♦గోమలి నుంచి యొయారికృష్ణ యీ
యనుపమసుందరాంగిని బ్రి♦యంబ లరారఁగ నేలుకొమ్ము కొ
మ్మని తగ నప్పగించి వెస♦నంపలు జాఱిరి మన్కిపట్టులన్. 93

అని = ఈప్రకారము, సఖులు = చెలికత్తెలు, ఊఱడించి = సమ్మతిపఱిచి, ముద్దరాలిన్ = ఆభద్రను, కమలాక్షుని చెంతకున్ = కృష్ణునిసమీపమునకును, తోడ్కొని చని = తీసికొనివెళ్లి, పూలపాన్పుదరిన్ = పూలసెజ్జసమీపమందును, కోమలిన్ = ఆస్త్రీని, ఉంచి = నిలిపి, ఒయారి = ఓసొగసుకాఁడా, కృష్ణ, ఈ యనుపమసుందరాంగిన్ = ఈ సాటిలేని సొగసుకత్తెను, ప్రియంబు = ప్రేమము, అలరారఁగన్ = అతిశయించునట్లు, ఏలుకొమ్ము = పాలింపుము. కొమ్ము = పరిగ్రహింపుము, అని = ఇట్లు చెప్పి, తగన్ = బాగుగాను, అప్పగించి, అంపలు, వెసన్ = త్వరతోడ, మన్కిపట్టులన్ = (వారు) నివసించుతావులకును, జాఱిరి = క్రమముగా వెళ్లిరి.

చ. అపుడు ముకుందుఁ డవ్వికసితాంబురుహాంబకసాయకంబు గా
టపుఁదమి మీఱఁ గన్గొని తటాలున ముంజెయి వట్టి పూలపా
నుపునకుఁ జేర్పఁగాఁ జెలఁగె నూపురభూరిఝణంఝణధ్వనుల్
విపులధనుర్గుణధ్వనులు వేడ్క మరుం డొనరించెనో యనన్. 94

ముకుందుఁడు=కృష్ణుఁడు, అపుడు, అవ్వికసితాంబురుహాంబకసాయకంబు=ఆభద్రియొక్క చక్కందనము, (వికసిత=పూచిన, అంబురుహ=తామరపూవులంబోలిన, అంబక=కన్నులుగలది. వికసితాంబురుహాంబక.) గాటపుఁదమి=అధికమైనవలపు, మీఱన్=ప్రకటముకాఁగాన్, కన్గొని=చూచి, తటాలునన్=మిగులవేగముగాన్, ముంజెయి=హస్తాగ్రమును, పట్టి=పట్టికొని, పూలపాన్పునకున్=పుష్పశయ్యకున్, చేర్పఁగాన్=ఆకర్షింపఁగాన్, చేరునట్లు చేయఁగా ననియర్థము. నూపురభూరిఝణంఝణధ్వనుల్=అందెలయొక్క యధికమైనఝణఝణలాడుధ్వనులు, మరుండు=మన్మథుఁడు, విపులధనుర్గుణధ్వనులు=అధికమైన వింటినారిటంకారములను, వేడ్కన్=సంతసముతోన్, ఒనరించెనో యనన్=చేసెనో యనునట్లు, చెలఁగెన్=ప్రకాశించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ. పానుపు నొంద కప్పుడు త్రపాభయసంచలితాంతరంగయై
మానిని మోహసంభ్రమసమగ్రత మైపులకింప ఘర్మసాం
ద్రాననయై కనుంగవ ముదశ్రులు గ్రమ్మ వినిశ్చలత్వముం
బూనుచు నిల్చె దివ్యమణిపుత్త్రికకైవడి శౌరిముందటన్. 95

మానిని=భద్ర, (గొప్పమనసుగలది) అప్పుడు, పానుపు=శయ్యను, ఒందక=ప్రవేశింపక, త్రపా.....యై, త్రపా=సిగ్గునను, భయ=భయమునను, సంచలిత=వడఁకింపఁబడిన, అంతరంగయై=మనసు గలదియై, మోహసంభ్రమసమగ్రతన్=వలపుయొక్కయు వేగిరపాటుయొక్కయు సంపూర్తిచేతను, మై=శరీరము, పులకింపన్=గగుర్పొడువఁగాన్, ఘర్మసాంద్రాననయై=చెమటచే నిండినమోముగలదియై, ముదశ్రులు=సంతోషబాష్పములు, కనుంగవన్=కన్నులజంటయందున్, గ్రమ్మన్=వ్యాపింపఁగాన్, దివ్యమణిపుత్త్రికకైవడిన్=సుందరమైనమాణిక్యపుబొమ్మవిధముచేతను, వినిశ్చలత్వమున్=కదలకుండుటను, పూనుచున్=ధరించుచున్, నిల్చెన్=ఉండెను. ఇందుస్తంభము, గగుర్పాటు, స్వేదము, నశ్రువు ననుసాత్త్వికభావములును; త్రి

ప, భయము ననుసంచారిభావములును జెప్పఁబడియె. రాగభయాదులవలనం గదలకుండుట స్తంభమును, సుఖాదులయతిశయమువలన నుత్పన్నమైనరోమాంచము గగుర్పాటును, లజ్జాభయక్రోధాదులవలన శరీరముచేం బుట్టినజలము స్వేదమును, హర్షాదులవలన జనితంబైనకన్నీ రశ్రువును, మన్మథనిమిత్తమైనరాగాదులచేఁ గల్గినమనస్సంకోచము త్రపయును, భయహేతువువలని చిత్తక్షోభము త్రాసము (ఇదియే భయ మనంబడు) ననియు నాలంకారికులు.

క. నాన నొదిఁగె దేటికి నలి
నానన కెమ్మోవి తేనె ♦ నాన నొసఁగి న
న్నానవవిల్తుని దురమున
నానందసమగ్రుఁ జేయు ♦ మనిబలుకూర్మిన్. 96

నలినానన = ఓభద్రా (తామరపూవుం బోలినముఖము గలదానా) నానన్ = సిగ్గుచేతను, ఏటికిన్ = ఎందునకున్, ఒదిఁగెదు = తొలఁగెదవు. కెమ్మోవితేనె = ఎఱ్ఱని పెదవి యందలి తేనెను, ఆనన్ = త్రావుటకున్, ఒసఁగి = ఇచ్చి, నన్నున్, ఆననవిల్తునిదురమునన్ = మన్మథయుద్ధమునందున్, (నన = పుష్పము, విల్లు = ఎవనికి ధనువో యతఁడు, ననవిల్తుఁడు. తకారము సమాసాంతప్రత్యయము.) ఆనందసమగ్రున్ = సంతోషపూర్ణునిన్, చేయు మని = కావింపు మని, బలుకూర్మిన్ = అధిక మైననెయ్యముతోన్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

క. మునుకొని ముంజెయిఁ జేకొని
కనకాంబరుఁ డపుడు బాలి ♦ కారత్నము నొ
య్యనఁ బుష్పతల్పమున క
త్యనురక్తిం దిగిచి సంస్మి ♦ తాననుఁ డగుచున్. 97

కనకాంబరుఁడు = కృష్ణుఁడు (బంగారముం బోలినపచ్చనివస్త్రము గలవాఁడు.) అపుడు, మునుకొని = ముందునకుం బోయి, ముంజెయి = హస్తాగ్రమును, చేకొని = పట్టుకొని, అత్యనురక్తిన్ = మిగుల ననురాగముతోన్, ఒయ్యనన్ = మెల్లఁగాన్ బాలికారత్నమున్ = భద్రను, పుష్పతల్పమునకున్ = పూలపాన్పునకున్, తిగిచి = ఆకర్షించి, సంస్మితాననుఁడు = చిఱునవ్వుతోఁ గూడినమోము గలవాఁడు, అగుచున్, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

సీ. చేర్చుక్కరాయిడిఁ ♦ జెదరె నీబొట్టంచు
గోట దిద్దుచును ముం ♦ గురులు దువ్వి
చిలికె నీమకరికల్ ♦ చిత్రవాసన లంచు
మూర్కొంచుఁ జెక్కిలి ♦ ముద్దులాడి
హృదయంబు విరహాప్తి ♦ నెంత గ్రాఁగెనో యంచు
నెదను జెయ్యిడుచుఁ బా ♦ లిండ్లు పట్టి
యొదిఁగె నీకుచ్చిళ్ల ♦ నొడ్డాణపుంగంట
లనుచుఁ జేకొనుచు నీ ♦ విని వదల్చి
నాదుకౌస్తుభమణియు నీ ♦ నవ్యరత్న
మాలికానాయకమును స ♦ మంబు లగునొ
కావొ యని యుర మురమునఁ ♦ గదియఁ గూర్చి
కలికి చెలువంపుమెయిదీఁగెఁ ♦ గౌఁగిలించె. 98

చేర్చుక్కరాయిడిన్ = పాపటబొట్టుయొక్క (నొసట నలంకరించుకొను నాభరణముయొక్క) రాపిడిచేతను, నీబొట్టు = నీతిలకము, చెదరెనే = చెదరెను, అంచున్ = ఇట్లు చెప్పుచున్, గోటన్ = గోరితోన్, దిద్దుచున్ = (బొట్టును) సవరించుచున్, ముంగురులు = అలకములను, దువ్వి = నిమిరి, నీమకరికల్ = నీయొక్క మకరాకారమైన గంధపుంబూఁతలు, చిత్రవాసనలు = అపూర్వమైనపరిమళములను, చిలికెనే = ప్రసరింపఁజేసెను. అంచున్, మూర్కొంచు = వాసనచూచుచు, చెక్కిలి = చెక్కిలిని, ముద్దులాడి = ముద్దుపెట్టికొని, విరహాప్తిన్ = వియోగము కలుగుటచేతను, హృదయంబు, ఎంతగ్రాఁగెనొ యనుచున్ = ఎంతవెచ్చనయ్యెనో యనుచున్, ఎదను = రొమ్మునందున్, చెయ్యిడుచున్ = హస్తమునుంచుచున్, పాలిండ్లు = స్తనములను, పట్టి, ఒడ్డాణపుంగంటలు = ఒడ్డాణమందున్న మువ్వలు, నీకుచ్చిళ్లన్ = నీబట్టకుచ్చెళ్లయందున్, ఒదిఁగెన్ = దాఁగెను, అనుచున్, చేకొనుచున్ = గ్రహించుచున్, నీవి = పోఁకముడిని, వదల్చి = సడలించి, నాదుకౌస్తుభమణియు = నాయొక్కవక్షస్థలమునందున్న మణియు, నీనవ్యరత్నమాలికానాయకమును = నీయొక్క క్రొత్తరత్నములహారమందున్న నాయకమణియును, (హారమునడుమ నున్న పెద్దమణి నాయకమనఁబడును.) సమంబులు = తుల్యములు, అగునొ కావొ యని, ఉరము = తనవక్షమును, [illegible]

మందుఁడున్, కదియఁడున్, కూర్చి = సంఘటించి, కలికి చెలువంపు మెయిదీఁగెన్ = ఆభద్ర యొక్క సుందరమైన తనూలతను, కౌఁగిలించెన్ = ఆలింగనము చేసికొనెను.

ఇందుఁ గృష్ణుఁ డొక్కొక్కనెపముచే నొక్కొక్క యిష్టకార్యమును సాధించుకొనె నని చెప్పుటచేఁ బర్యాయోక్త్యలంకారము.

సీ. పుక్కిటివిచ్చుక ♦ ప్పురపుబీడె మొసంగి
కలికికెమ్మోవి ప ♦ ల్లంట్లొనర్చి
కటిసీమఁ గొనగోరు ♦ ఘటియించి గుబ్బల
మురువుగా మేలుట ♦ త్తరువుఁ జిలికి
తోడతోడం బెనచి ముం ♦ దుగ ముత్తెసరులచి
క్కడలించి నునుఁబోఁక ♦ ముడి వదల్చి
చెక్కు చెక్కునఁ జేర్చి చే ♦ వేణిఁ గీలించి
భుజము భుజంబునఁ ♦ బొందుపఱిచి
చిఱుచెమట లార నెఱపూఁపు ♦ సురటి విసరి
గళరవంబులు పిలుసిల్కఁ ♦ గలసి మెలసి
వలచి వలపింపఁ జేయుచు ♦ వలదుపిల్ల
కేళిఁ దేలించె నమ్ముద్దు ♦ రాలి శౌరి. 99

శౌరి = కృష్ణుఁడు, పుక్కిటివిచ్చుకప్పురపుబీడెము = నోటియందలి పచ్చకప్పురముతోఁ గూడినతాంబూలమును, ఒసఁగి = (భద్రకు) ఇచ్చి, కలికికెమ్మోవి = సుందరి యగుభద్రయొక్క యెఱ్ఱని పెదవియందున్, ఇట సప్తమ్యర్థమందుఁ బ్రథమ. పల్లంట్లు = దంతక్షతములను, ఒనర్చి = చేసి, కటిసీమన్ = కటిస్థలమునందున్, కొనగోరు = గోటిచివరను, ఘటియించి = కూర్చి, (నఖక్షతములు చేసి) గుబ్బలన్ = స్తనములందున్, మురువుగా = చక్కఁగాన్, మేలుటత్తరువున్ = ప్రశస్తమైన గంధతైలమును, చిలికి = చల్లి, తోడ, తోడన్, పెనచి, ముందుగాన్ = మొట్టమొదటను, ముత్తెసరుల చిక్కు = ముత్యాలదండలచిక్కును, ఎడలించి = తీసివేసి, నునుఁబోఁకముడిన్, వదల్చి, చెక్కు = తన చెక్కిలిని, చెక్కునన్ = భద్రచెక్కిలిని, చేర్చి, చేన్ = హస్తముతోన్, వేణిన్ = జడను, కీలించి = పట్టుకొని, భుజము భుజంబునన్, పొందుపఱిచి = కూర్చి,

చిఱుచెమటలు, ఆఱన్ = పోవునట్లు, సెటిపూవుసుటిన్ = మంచిపూవులవంటివానిచేతన్ విసరి, గళరవంబులు = గొంతులోనికూఁతలు, (మణితము) వెలసిల్లన్ = ప్రకాశించునట్లుగాన్, అమ్ముద్దరాలిన్ = ఆముగ్ధాంగనను, కలసి మెలసి = కూడి, వలచి = ప్రేమించి, వలపింపఁజేయుచున్ = ఆమెకుఁ దనయందుఁ బ్రేమ పుట్టునట్లు చేసికొనుచున్, అంచ విలుతుకేళిన్ = మన్మథక్రీడయందున్, తేలించెన్ = తృప్తిపఱిచెను.

సీ. అధరామృతము విభుం ♦ డానఁ జల్లాటిన
హాయంచుఁ గన్బొమ ♦ దోయి వంచుఁ
గొంతుండు ముందుగాఁ ♦ గరఁగినచో విన్నఁ
బోవుట వాలుచూ ♦ పులనె కాంచుఁ
జెలువుండు గనుదామ ♦ రలు ముద్దులిడ నంటు
కాటుక కెమ్మోవిఁ గాంచి నవ్వు
వరుఁడు పైకొని వేడ్కఁ ♦ మరుతావు లంటినఁ
గరఁగి సిబ్బితి నెమ్మొ ♦ గంబు వంచు
వింతగిల్గింతలకు నుల్కు ♦ వీడియంపుఁ
వలపులకుఁ జొక్కు వల పను ♦ వలను జిక్కుఁ
దక్కుదొంతరముద్దుల ♦ మక్కువలర
మరునిపనిఁ దేలువేళ న ♦ మ్మగువమిన్న. 100

అమ్మగువమిన్న = ఆస్త్రీరత్నము, మరునిపనిన్ = మన్మథక్రీడచేత, ఆనన్ = త్రావఁగాన్, విన్నఁబోవుటన్ = తెలతెలఁబోవుటను, చెలువుండు = ప్రియుఁడు, మరుతావులు = కళాస్థానములను, సిబ్బితిన్ = సిగ్గుతోన్, ఉల్కున్ = జడియును, వీడియంపువలపులకున్ = తాంబూలము నందలిసువాసనలకున్, చొక్కున్ = పరవశురాలగును. వల పనువలన్ = మోహ మనువలయందున్, దొంతరముద్దులన్ = ఎడతెగని చుంబనములందున్, మక్కువ = కూరిమి. తక్కినది సుగమము.

వ. ఇవ్విధంబున నవ్వారిజాక్షి మవ్వంపుజవ్వనంపుఁగ్రొవ్వారుతమకం బవ్వారిగా నవ్వారిజాక్షుండు తదీయవాగ్ధ్వలజ్జాపరిత్యాగంబు గా

వించి మించినయనురాగంబున వివిధబంధవిచిత్రక్రీడావినోదంబులం దేలించుచు నంచితభోగంబులఁ జొక్కం బగునక్కేకయపురంబునం గొన్నిదినంబు లుండి యత్తమామ లగుశ్రుతకీర్తిధృష్టకేతులయను మతి నొంది వందనం బిడి తదీయపురోహితబంధుమిత్రామాత్యుల కు వాంఛితార్థప్రదానంబుల నానందంబు గూర్చి కనకమణిమయా భరణాంబరసుగంధద్రవ్యపరిపూర్ణపేటికాందోళికాది సమస్తవస్తుసం పదలతోడం బరిచారికాశతసహితంబుగా భద్రాంగనారత్నంబుం దోడ్కొని చతురంగబలవిలసితనిజపరివారంబుతో వెడలి కతిపయ ప్రయాణంబుల నిఖిలమంగళాకరం బగుద్వారకానగరంబుఁ బ్రవే శించి రుక్మిణీసత్యభామాదిదేవీకలితనిరంతరభోగంబు లనుభవించు చు సుఖం బుండె ననిశుకయోగీంద్రుండు పరిక్షిన్నరేంద్రునకుం దెలిపె. 101

అవ్వారిజాక్షుండు = ఆకృష్ణుఁడు, ఇవ్విధంబునన్ = ఈప్రకారముచేతను, అవ్వారిజాక్షి......తమకంబు, అవ్వారిజాక్షి = ఆభద్రయొక్క, మవ్వంపు = కోమలమైన, జవ్వనంపు = పడుచుఁదనమువలనఁ (గలిగిన) క్రొవ్వారుతమకంబు = మదముతోఁ గూడినమోహము, అవ్వారి = అధికము, కాన్, తదీయ......గంబు, తదీయ = ఆభద్రాసంబంధమైన, మౌగ్ధ్య = ముద్దరాలితనముచేఁ (గలిగిన) లజ్జా = సిగ్గుయొక్క, పరిత్యాగంబు = విడుపును, కావించి = చేసి, మించినయనురాగంబునన్ = అధికమైన యనురాగముచేతను, వివిధ......లన్, వివిధ = పెక్కుతెఱంగులు గల, బంధ = సంభోగవిశేషములచేతను, విచిత్రక్రీడావినోదంబులన్, విచిత్ర = ఆశ్చర్యమును గలిగించెడు, క్రీడా = ఆటలయందలి, వినోదంబులన్ = వేడుకలచేతనును, తేలించుచున్ = తృప్తిపఱుచుచున్, అంచితభోగంబులన్ = మనోహరమైనసుఖానుభవములచేతను, చొక్కంబు = స్వచ్ఛమైనది, (సంతసము నిచ్చునది) అగునక్కేకయపురంబునన్, కొన్నిదినంబులు, ఉండి, అత్తమామలగుశ్రుతకీర్తిధృష్టకేతులయనుమతిన్, ఒంది = పొంది, వందనంబిడి = నమస్కరించి, తదీయపురోహితబంధుమిత్రామాత్యులకున్ = వారిసంబం ధ లగుపురోహితులకుఁ జుట్టములకుఁ జెలికాండ్రకు మంత్రులకును, వాంఛితార్థప్ర దానంబులన్ = కోరినవస్తువుల నిచ్చుటచేతను, ఆనందంబు = సంతసమును, కూర్చి = ఘ

టించి, కనక......తోడన్, కనకమణిమయ = బంగారుయొక్కయు మణులయొక్కయు వికారమైన, ఆభరణ = నగలతోడను, అంబర = వస్త్రములతోడను, సుగంధద్రవ్య = పరిమళవస్తువులతోడను. పరిపూర్ణ = నిండిన, పేటికా = పెట్టెలు, ఆందోళికాది = అందలములు మొదలగు, సమస్తవస్తుసంపదలతోడన్ = సకలపదార్థములసంపత్తుతోన్, పరిచారికాశతసహితంబుగాన్, పరిచారికా = పనికత్తెలయొక్క, శత = శతముతో, సహితంబుగాక = కూడునట్లు, పెక్కండ్రుపరిచారికలతో ననియర్థము. భద్రాంగనారత్నంబున్, తోడ్కొని = తీసికొని, చతురంగబలవిలసితనిజపరివారంబుతోన్ = నాల్గువిధములబలముతోఁ బ్రకాశించుతనపరిజనముతోన్, వెడలి, కతిపయప్రయాణంబులన్ = కొన్నిపయనములచేతను, నిఖిలమంగళాకరంబు = ఎల్లశుభములకునికిపట్టు, అగుద్వారకానగరంబున్, ప్రవేశించి, రుక్మిణీసత్యభామాదిదేవీకలితనిరంతరభోగంబులు = రుక్మిణి, సత్యభామ మొదలగుభార్యలతోఁ బొందఁబడిన యెడతెగనిసుఖములను, అనుభవించుచున్, సుఖంబు = సుఖముతోన్, ఉండెన్, అని, శుకయోగీంద్రుండు, పరిక్షిన్నరేంద్రునకున్, తెలిపెన్.

క. ఈభద్రాశ్రీకృష్ణుల
శోభనచరితంబు వినిన ♦ సుస్థిరచిత్తుం
డై భువిఁ జదివిన వ్రాసిన
నాభక్తుఁడు గాంచు నిహప ♦ రానందంబున్. 102

(సుగమము.)

శా. తేజఃపంకజరాజ రాజ జనతా ♦ ధృద్గౌతమీతీరవి
భ్రాజద్రాజమహేంద్రపట్టణవర ♦ ప్రాంతస్థిరస్థాపితా
వ్యాజాన్నప్రదసత్ర సత్రపపర ♦ క్ష్మాధీశ ధీశాలితాం
భోజాతప్రభవా భవాచ్యుతసమ ♦ ప్రోద్యన్మనోభావనా. 103

తేజఃపంకజరాజ, తేజః = ప్రకాశముచేతను, పంకజరాజ = సూర్యుఁడా, (సూర్యసదృశుఁడాయనియర్థము.) రాజ = జనులరంజించుప్రభువా, జనతా......సత్ర, జనతా = జనసమూహమును, ధృత్ = ధరించినట్టియు, గౌతమీతీర = గౌతమి యనునదియొడ్డున, విభ్రాజత్ = ప్రకాశించునట్టియు, రాజమహేంద్రపట్టణవర = రాజమహేంద్రమనుపట్టణశ్రేష్ఠముయొక్క, ప్రాంత = సమీపప్రదేశమందున్, స్థిర = స్థిర

ముగాఁ, స్థాపిత=కట్టింపఁబడిన, అవ్యాజ=దంభము లేకుండునట్లుగాన్, అన్నప్రద=అన్నము నిచ్చెడు, సత్రి=సత్రముగలప్రభువా! సత్రప.....శ, సత్రప=లజ్జతోఁగూడిన, (లజ్జపొందిన యనియర్థము) పరక్ష్మాధీశ=శత్రురాజులు గలప్రభువా! (దానశౌర్యాదులచేఁ బగవారికి లజ్జ పుడమింపువాఁడా యనియర్థము.) ధీశాలి......ప్రభువా, ధీశాలితా=బుద్ధికలిమిచేతను, అంభోజాతప్రభవా=బ్రహ్మదేవుఁడా! భవా......భావనా, భవ=శివునందును, అచ్యుత=విష్ణువునందును, సమ=తుల్యముగావ్, ప్రోద్యత్=ఉదయించుచున్న, మనోభావనా=మనసునందలితలఁపు గలస్వామీ! (శివకేశవు లిద్దఱియందును సమానాభిప్రాయము గలప్రభువా యనియర్థము.)

క. భీమధ్వనిభరితజయధ
మామాచౌహత్తిమల్ల ♦ మల్లవరాఖ్య
గ్రామోపాంతవినిర్మిత
భూమహితాంభోధితులిత ♦ భూరితటాకా. 104

భీమధ్వని......ధమామా, భీమ=భయంకరమైన, ధ్వని=ధ్వనితో, భరిత=పూర్ణమైన, జయధమామా=జయభేరి గలప్రభువా! చౌహత్తిమల్ల=చౌహత్తిమల్లుఁ డనుబిరుదు గలవాఁడా! మల్లవరాఖ్య......తటాకా, మల్లవరాఖ్య=మల్లవరమను పేరుగల, గ్రామ=గ్రామముయొక్క, ఉపాంత=సమీపమందు, వినిర్మిత=త్రవ్వింపఁబడినదియును, భూమ=బాహుళ్యముచే, హిత=(జనులకు) మేలుచేయునదియును అంభోధితులిత=సముద్రముతోఁ బోల్పఁబడిన, భూరితటాకా=పెద్దది యగుచెఱువు గలస్వామీ! మల్లవరగ్రామమున సముద్రముంబోలిన పెద్దచెఱువు త్రవ్వించినప్రభువా యనియర్థము.

విలోమసగ్విణీవృత్తము.

రాజజాకారితా ♦ రామరాయాజతా
దాజగోధీశమా ♦ ధారసారాజమా
మాజరాసారధా ♦ మాశధీగోజదా
తాజయారామరా ♦ తారికాజాజరా. 105

దీనిని మొదటినుండి కడవఱకుం జదివినట్లే కడనుండి మొదటివఱకుం జదివినను భేద ముండదు.

పదచ్ఛేదము.

రాజజాకారితా - రామరాయా - జతాదా - జగోధీశ - మాధార - సారాజమా - మాజరా - సారధామా - శధీ - గోజ - దాతా - జయారామ - రాతారి - కాజాజరా.

రాజజాకారితా = జయంతునియాకారముం బోలినయాకారము గలప్రభువా! (రాజ = ఇంద్రునివలన, జ = జన్మించినవాఁడు, రాజజుఁడు = జయంతుఁడు. అతనియాకారము = రాజజాకారము. అది యితరులకు సంభవింపమిచే దానిం బోలినయాకారము గలవాఁడు రాజజాకారితుఁడు. దీనిసంబోధనము రాజజాకారితా. (ని) రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే యక్షే క్షత్రియశక్రయోః. వి.) జతాదా, జ = జయమును, తా = కరుణయును, దా = చూపులయందుఁ గలప్రభువా. (ని) జో జపే విజయే మేరౌ యనియును, తశబ్దః పుంసి సంభోగే నిశ్చయే కోపపుచ్ఛయోః ధాతువాదవిధౌ ప్రోక్తే కరుణాయాంతు తాస్త్రియా మనియును దంక్లీబే పాఁ వైరాగ్యే శత్రేవ్వవలోకనే యనియును నానార్థరత్నమాల. జగోధీశ, జ = తేజముచే, గోధీశ = సూర్య (సదృశుఁడా) గో + అధీశుఁడు = గోధీశుఁడు, గో = కిరణములకు, అధీశుఁడు = ప్రభువు. సంబుద్ధిగోధీశ. (ని) జం కళేభూషణే పత్న్యం తేజస్యంబునిజన్మని యనియును గౌః క్రతౌ వృషభే చంద్రే వాగ్భూదిగ్ధేనుషు స్త్రియాంద్వ యోస్తురశ్మిదృగ్బాణస్వర్గవజ్రాంబులోమసు నియును నానార్థరత్నమాల.) మాధార, మ = జనసముదాయమునకు, ఆధార = ఆశ్రయుఁడా! (ని) మావ్యయం ప్రతిషేధే చజనే తు స్యాన్నపుంసకం. నా. నా. సారాజమా, సా = దేహకాంతిచేతను, రాజమా = చంద్రసంపదగలప్రభూ, (ని) మాశ్రీమానే మృతౌ వేలా మేధా శ్రీ మధ్యమాత్రృషు. అనియు సః పుంస్యుమాసు తేవాయా దేహకాంతౌ తు సాస్త్రియాం. అనియు నానార్థరత్నమాల. మాజరా, మా = మర్యాద యనెడు, జ = భూషణమును, రా = గ్రహించిన ప్రభువా! రాఆదానే. ధా. కృ. సారధామా = బలమునకు నివాసస్థానమా, (ని) సారో బలే స్థిరాంశేచ యనియును, సంస్థాయామువిజంధామని వేశశ్శరణంతుయ యనియునమరుఁడు. శధీ = కీర్తినిధీ. (ని) శంక్లీబే శాస్త్రే శ్రేయసి మంగళే కీర్త్యాం శక్రాయుధే స్వర్గే. నా. నా. (శ = కీర్తి, ధి = ఉండునట్టిస్థలము.) గోజ, గో = వాక్యములవిషయమై (విద్యావిషయమై యనియర్థము.) అజ = బ్రహ్మదేవుఁడా, దాతా = దానశీలుఁడా! జయారామ, జయ = శత్రువిజయముయొక్క, ఆ = గౌరవమునందు, రామ = రామసదృశుఁడా!. (ని) అకారో బ్రహ్మవిష్ణ్వీశకమఠేష్వంగణేరణే గౌరవేంతఃపురే హేతౌ. నా. నా. రాతారి = [illegible]శంబినశత్రువులుగ

లప్రభువా! (ర = కుసుమమును, అత = పొందినట్టి, అత సాతత్యగమనే. ధా. వృ. అరి = శత్రువులుగలవాఁడు (ని) రఘుపుమాణ ... రాజరాజరా, క = బ్రహ్మచేతను యొప్పు, అజ = శివునిచేతను, అ = విష్ణువుచేతను, జ = పుట్టిన, రా = ధ్యానముకల, ... రా! = ... ప్రభూ. (ని) ... చిత్తనీయను ... యనియును నానార్థరత్నమాల. ఇది పదుర్థాశ్వాసము.

గద్యము.—ఇది శ్రీమహాభారతీప్రసాదాసాదితకవితావిలాసవిల్లి గా

ల్లమరాజసంశోజాపస్తంబసూత్రిన వెల్లనాగ్యపౌత్ర

రంగశాయినామాత్యపుత్ర హారితసగోత్ర

పవిత్ర సుకవిజనవిధేయ సుబ్రహ్మణ్యాఖ్య

వినామధేయప్రణీతం బైన భద్రాపరిణ

యం బను మహాప్రబంధంబునందు

సర్వంబును జతుర్థాశ్వాసము

శ్రీ శ్రీ శ్రీ.

సీ. శాలివాహనశక ♦ సంవత్సరము లింపు
గగనకరీందుసం ♦ ఖ్యల నెసంగ
జరుగు ప్రమాదివ ♦ త్సరమార్గశిరశుద్ధ
సప్తమీశుక్రవా ♦ సరమునందు
శ్రీమహారాజభూ ♦ షితచరిత్రుండు సూ
ర్యారాయభూనాయ ♦ కాత్మజుండు
రావుగంగాధర ♦ రామరాయక్షమా
ధవుండు సుబ్రహ్మణ్య ♦ కవివరునకుఁ
బీఠపురదుర్గసౌధంపుఁ ♦ బెద్దకొలువు
నందు భద్రాపరిణయకా ♦ వ్యంబు నంది
యధికతరమాన్యభూమి వె ♦ య్యాఋలును సు
వర్ణవలయంబులును సేలు ♦ వలు నొసంగె.